

2016

Rusmidler i Norge 2016

Alkohol, tobakk, vanedannende legemidler, narkotika, sniffing, doping og tjenestetilbudet

Rusmidler i Norge 2016

Alkohol, tobakk, vanedannende legemidler, narkotika, sniffing, doping og tjenestetilbudet

Redaktører: Astrid Skretting, Tord Finne Vedøy, Karl Erik Lund og Elin K. Bye

Øvrige bidragsytere: Ellen J. Amundsen, Daniel Bergsvik, Ola Røed Bilgrei, Marit Edland-Gryt, Elisabeth Kvaavik, Grethe Lauritzen, Ingeborg Lund, Marianne Lund, Thomas Anton Sandøy, Janne Scheffels, Øystein Skjælaaen, Gunnar Sæbø, Ståle Østhus.

Utgitt av Folkehelseinstituttet
Område for psykisk og fysisk helse
Avdeling for rusmiddelbruk
Desember 2016

Tittel:

Rusmidler i Norge 2016
Alkohol, tobakk, vanedannende legemidler, narkotika, sniffing, doping og tjenestetilbudet

Redaktører:

Astrid Skretting, Tord Finne Vedøy, Karl Erik Lund og Elin K. Bye

Øvrige bidragsytere:

Ellen J. Amundsen, Daniel Bergsvik, Ola Røed Bilgrei, Marit Edland-Gryt, Elisabeth Kvaavik, Grethe Lauritzen, Ingeborg Lund, Marianne Lund, Thomas Anton Sandøy, Janne Scheffels, Øystein Skjælaaen, Gunnar Sæbø, Ståle Østhus.

Bestilling:

Rapporten kan lastes ned som pdf
på Folkehelseinstituttets nettsider: www.fhi.no

Grafisk designmal:

Per Kristian Svendsen og Grete Sjøimer

Layout omslag:

Per Kristian Svendsen

Foto omslag:

Colourbox

ISSN 0802-2097

ISBN 978-82-8082-805-7 elektronisk utgave

Forord

«Rusmidler i Norge» ble første gang utgitt i 1989 som et samarbeid mellom det daværende Rusmiddeldirektoratet og Statens institutt for alkohol- og narkotikaforskning (SIFA). Fra 2001 til og med 2015 sto Statens institutt for rusmiddelforskning (SIRUS) som utgiver. Etter at SIRUS i 2016 ble integrert i Folkehelseinstituttet er det nå Folkehelseinstituttet som står som utgiver.

Fram til og med 2012 kom «Rusmidler i Norge» med årlige utgaver på papir, og har i de senere år også kunne lastes ned fra Internett. Det meste av den statistiske informasjonen var også gjort tilgjengelig i instituttets nettbaserte statistikkdatabase RusStat. I tråd med den teknologiske utviklingen ble «Rusmidler i Norge» i 2013 lagt om til å bli en ren nettpublikasjon. En overgang til en mer rendyrket nettpublisering gir mulighet til mer fortløpende oppdatering av informasjon/data. Etter at SIRUS fra 2016 ble innlemmet i Folkehelseinstituttet finnes nå RusStat på www.fhi.no.

Publikasjonen ble i 2013 også utvidet til å inneholde langt mer tekst enn de tidligere papirutgavene. Innholdet er organisert etter substans, mens et eget kapittel er viet informasjon/data knyttet til tjenester for rusmiddelmissbrukere.

I hvert av substanskapitlene blir det gitt en beskrivelse av de aktuelle stoffene, hvordan de virker, og deres skadepotensial og aktuelle lovreguleringer. Så følger tilgjengelige registerdata og data fra ulike undersøkelser. Det gis også en historisk oversikt over viktige hendelser og beslutninger i tilknytning til de forskjellige substansområdene og til tjenestetilbudet.

Oslo, desember 2016

Astrid Skretting, Tord Finne Vedøy, Karl Erik Lund og Elin K. Bye

Innhold

Forord	3
1 Data og metode	9
1.1 Om de ulike rusmidlene	9
1.2 Spørreskjemaundersøkelser	9
1.3 Kommunenes forvaltning av alkoholloven	10
1.4 Kjøring under påvirkning	11
1.5 Beslagsdata	11
1.6 Rusmiddelrelaterte innleggelse i somatiske sykehus	11
1.7 Tjenestetilbudet	11
1.8 Historiske oversikter	12
1.9 Tabeller og figurer	12
1.10 Kilder og referanser	12
2 Alkohol	14
2.1 Hva er alkohol?	14
2.2 Virkninger	14
2.2.1 Avhengighet	16
2.2.2 Organsykdommer	17
2.2.3 Graviditet	17
2.2.4 «Sikre grenser»	18
2.3 Lovgivning	18
2.4 Holdninger til alkoholpolitikken	20
2.5 Omsetning – marked	20
2.5.1 Innenlands omsetning	20
2.5.2 Tax-free omsetning	22
2.5.3 Privatimport	23
2.5.4 Grensehandel	24
2.5.5 Smugling	25
2.6 Alkoholomsetning utenom Norge	27
2.6.1 Norden	27
2.6.2 Europa	30
2.7 Spørreskjemaundersøkelser	31
2.7.1 Ungdom 15–16 år – ESPAD	32
2.7.2 Befolkningsundersøkelse (16-79 år)	37
2.8 Salgs- og skjenkebevillinger – kommunenes forvaltning av alkoholloven	47
2.8.1 Salgsbevillinger	48
2.8.2 Skjenkebevillinger	50
2.8.3 Salgs- og skjenketider	51

2.8.4	Kontroll med salgs- og skjenkebevillinger.....	53
2.8.5	Bartenderes møte med berusede gjester.....	54
2.8.6	SALUTT.....	55
2.9	Økonomi.....	55
2.9.1	Prisindekser.....	55
2.9.2	Avgift til statskassen.....	57
2.10	Alkoholrelatert kriminalitet.....	58
2.10.1	Kjøring under påvirkning.....	58
2.11	Alkoholrelatert død, sykdom og skade.....	59
2.11.1	Alkoholrelatert død.....	60
2.11.2	Sykehusinnleggelser.....	61
2.11.3	Andre alkoholrelaterte skader.....	62
2.12	Historisk oversikt.....	64
2.13	Kilder og referanser.....	83
2.14	Vedleggstabeller.....	87
3	Tobakk.....	116
3.1	Et hundreårsperspektiv på tobakksbruk.....	116
3.1.1	Datagrunnlag.....	116
3.2	Tobakksbruk og konsekvenser for folkehelsen.....	117
3.2.1	Hjerte- og karsykdommer.....	118
3.2.2	Kreft.....	118
3.2.3	Respiratoriske sykdommer.....	119
3.2.4	Passiv røyking og snusbruk.....	120
3.2.5	Hvor mange dør av røyking?.....	120
3.2.6	Andre konsekvenser av røyking og snusbruk.....	121
3.3	Nikotinmarkedets sammensetning og endring.....	122
3.3.1	Det registrerte salget av tobakk.....	122
3.3.2	Forbruk av tobakk fra uregistrerte forsyningskilder.....	125
3.3.3	Estimering av det totale tobakksforbruket.....	128
3.3.4	Selvrapportert forbruk av tobakk.....	129
3.3.5	Tobakksomsetningen fordelt på kvinner og menn.....	130
3.4	Røykingens epidemiologi.....	133
3.4.1	Kjønn og alder.....	133
3.4.2	Region og fylke.....	138
3.4.3	Innslag av røykere i ulike fødselskohorter.....	141
3.4.4	Røyking etter utdanningslengde.....	143
3.4.5	Røyking i innvandrerbefolkningen.....	146
3.5	Grupper av røykere.....	149
3.5.1	Av-og-til-røykere.....	149

3.5.2	'Hardcore'-røykere.....	151
3.5.3	Brukere av ulike røykeprodukter	152
3.6	Snusbrukets epidemiologi	154
3.6.1	Andel snusbrukere blant kvinner og menn.....	154
3.6.2	Andel snusbrukere i ulike alders-, utdanningsgrupper og regioner.....	156
3.6.3	Kombinert bruk av snus og sigaretter.....	159
3.7	Risikooppfatninger om tobakk	161
3.8	Bruk av e-sigaretter/fordampere i Norge.....	164
3.9	Røykeslutt.....	169
3.9.1	Legemidler til bruk ved nikotinavhengighet	169
3.9.2	Snus og røykeslutt.....	170
3.10	Tobakkspris og særavgift.....	171
3.11	Mulige forklaringer på endringer i tobakksforbruket.....	173
3.11.1	Reduksjonen i sigarettforbruket.....	174
3.11.2	Forsinkelser i endringer blant kvinner	174
3.12	Historisk oversikt	176
3.13	Kilder og referanser	192
3.14	Vedleggstabeller	198
4	Vanedannende legemidler	220
4.1	Noen vanedannende legemidler	220
4.1.1	Benzodiazepiner	220
4.1.2	Smertestillende legemidler – opioider	222
4.1.3	Metadon og buprenorfin i substitusjonsbehandling	224
4.2	Lovgivning.....	225
4.3	Omsetning	226
4.3.1	Legemidler i substitusjonsbehandling	229
4.3.2	Legemidler ved nikotinavhengighet	230
4.4	Spørreskjemaundersøkelser	231
4.4.1	Ungdom 15–16 år – ESPAD.....	231
4.4.2	Befolkningsundersøkelse 16-79 år.....	233
4.5	Beslag	238
4.6	Historisk oversikt	239
4.7	Kilder og referanser	240
4.8	Vedleggstabeller.....	241
5	Narkotika	248
5.1	Om ulike narkotiske stoffer	248
5.1.1	Cannabis	248
5.1.2	Syntetiske cannabinoider – "spice"	250
5.1.3	Amfetaminer.....	250

5.1.4	Heroin – opioider	252
5.1.5	Kokain	253
5.1.6	Ecstasy	254
5.1.7	GHB – GBL.....	255
5.1.8	Khat.....	256
5.2	Lovgivning.....	256
5.3	Narkotikamarkedet	259
5.3.1	Beslag.....	261
5.3.2	Internett som marked.....	264
5.4	Spørreskjemaundersøkelser.....	265
5.4.1	Ungdom 15-16 åringer- ESPAD	265
5.4.2	Befolkningsundersøkelse 16-64 år.....	267
5.5	Problembruk av narkotika	270
5.6	Narkotikalovbrudd.....	274
5.7	Narkotikarelatert død, sykdom og skade	276
5.7.1	Narkotikarelaterte dødsfall.....	277
5.7.2	Narkotikarelatert sykdom	279
5.7.3	Andre narkotikarelaterte skader	280
5.8	Historisk oversikt	282
5.9	Kilder og referanser.....	291
5.10	Vedleggstabeller.....	294
6	Sniffestoffer	306
6.1	Hva er sniffing?	306
6.2	Lovgivning.....	307
6.3	Spørreskjemaundersøkelser.....	307
6.4	Kilder og referanser	310
7	Doping	311
7.1	Hva er doping?	311
7.2	Lovgivning.....	311
7.3	Marked	312
7.4	Spørreskjemaundersøkelser.....	314
7.5	Historisk oversikt	314
7.6	Kilder og referanser	316
8	Tjenestetilbudet.....	317
8.1	Noen utviklingstrekk.....	317
8.1.1	Organisering av behandling	317
8.1.2	Substitusjonsbehandling.....	320
8.1.3	Skadereduksjon	323
8.2	Lovgivning.....	325

8.3	Behandling i spesialisthelsetjenesten.....	328
8.4	Tilbakeholdelse i institusjon uten eget samtykke	333
8.5	Vederlagsfri tannhelsetjeneste	335
8.6	Kommunale tjenester	336
8.6.1	Sprøyterommet i Oslo.....	336
8.7	Andre tjenester	337
8.7.1	RUStelefonen	337
8.7.2	Røyketelefonen.....	338
8.8	Historisk oversikt	340
8.9	Kilder og referanser	348
8.10	Vedleggstabeller	351

1 Data og metode

Store deler av det statistiske materialet som inngår, er offentlige data innhentet fra kilder som Statistisk sentralbyrå, Kripos, Toll- og avgiftsdirektoratet, Skatteetaten, Norsk pasientregister, Helsedirektoratet, Oslo kommune (Velferdsetaten), Universitetet i Oslo (SERAF) og Folkehelseinstituttet.

Det inngår imidlertid også data som er innhentet og bearbeidet av det tidligere SIRUS, nå Folkehelseinstituttet. Dette gjelder eksempelvis data fra befolkningsundersøkelser om bruk av rusmidler og tobakk, data fra kommunene om forvaltning av alkoholloven, og informasjon om tax-free salg av alkohol og tobakk på norske flyplasser.

Vi vil her redegjøre for noen av de brukte datakildene og mulige problemer de representerer.

1.1 Om de ulike rusmidlene

Informasjonen om de ulike substansene, virkninger og skadepotensiale er hentet fra Folkehelseinstituttet (www.fhi.no)

1.2 Spørreskjemaundersøkelser

Data fra Statistisk sentralbyrå gir informasjon om hvor mye alkohol som selges i Norge, eller det vi gjerne kaller det registrerte alkoholforbruket. Tilsvarende gir data fra Toll- og avgiftsdirektoratet/Skatteetaten informasjon om salget av tobakk, eller det registrerte tobakksforbruket. Slike data gir imidlertid ikke informasjon om hvordan bruk av alkohol og tobakk fordeler seg i ulike befolkningsgrupper, f. eks. blant kvinner og menn, eller i ulike aldersgrupper. For å få slik informasjon har spørreskjemaundersøkelser tradisjonelt vært en viktig datakilde. Det gjelder også bruk av illegale rusmidler der vi av naturlige grunner ikke har noen offisielle datakilder slik tilfellet er med alkohol og tobakk.

Det vil alltid være metodiske feilkilder knyttet til slike spørreskjemaundersøkelser. For det første vil ikke alle personer som trekkes ut til å delta i undersøkelsen, besvare spørreskjemaet. Dette kan være et problem hvis frafallet ikke er tilfeldig. Likeledes vil frafallet føre til at antall personer som inngår i undersøkelsen, blir mindre enn planlagt. En annen feilkilde er at noen gir feilaktige opplysninger, bevisst eller ubevisst. I noen tilfeller kan det skyldes at det spørres om hendelser som ligger tilbake i tid og dermed er vanskelig å huske. Dette gjelder eksempelvis hvor mye man drakk av ulike alkoholholdige drikkesorter sist man drakk disse. I de tilfellene der det spørres om bruk av illegale rusmidler, må vi anta at noen under-rapporterer, eventuelt også overrapporterer, bruk alt etter hvilket miljø personen ferdes i. Dette er feilkilder som vil kunne gjøre seg gjeldende når vi trekker slutninger om befolkningen på bakgrunn av utvalget.

ESPAD

Norge inngår i den omfattende europeiske skoleundersøkelsen – The European School Survey Project on Alcohol and other Drugs (ESPAD), som omfatter aldersgruppen 15-16 år i omkring 35 land. Det er det samme spørreskjemaet som brukes i alle de deltakende land. Den første undersøkelsen fant sted i 1995, og er deretter gjennomført hvert fjerde år. Per 2016 foreligger det med andre ord data fra 1995, 1999, 2003, 2007, 2011 og 2015. Den internasjonale rapporten om 2015-undersøkelsen er tilgjengelig på www.espad.org.

Befolkningsundersøkelsen

Det tidligere SIFA/SIRUS har siden 1962 foretatt intervjuundersøkelser i utvalg av den norske befolkningen for å få kunnskap om nordmenns bruk av alkohol. Etter hvert ble det også stilt noen spørsmål om bruk av narkotika og vanedannende legemidler. Hovedresultater for alkohol for perioden 1973 – 2004 finnes i rapporten «Det norske drikkemønsteret – en studie basert på intervjudata fra 1973-2004» (Horverak & Bye, 2007) samt i Rusmidler i Norge 2006 (Bryhni, A. (red), 2006). Det ble gjennomført en tilsvarende undersøkelse i 2009, men svarprosenten var så lav at dataene ikke var egnet for publisering. I 2012 inngikk SIRUS derfor et samarbeid med Statistisk sentralbyrå (SSB) om en ny rekke av årlige befolkningsundersøkelser. Fra 2016 er det Folkehelseinstituttet som samarbeider med SSB om undersøkelsene. Disse nye undersøkelsene foretas på telefon og inkluderer spørsmål om bruk av tobakk/snus, alkohol, narkotika, doping og vanedannende legemidler. Undersøkelsen foregår ved at et representativt utvalg på 3 700 personer blir trukket fra folkeregisteret og intervjuet på telefon, etter at de i forkant får tilsendt et informasjonsbrev om undersøkelsen. Den gjennomsnittlige svarprosenten for de fem undersøkelsesårene 2012-2016 var 57 prosent.

1.3 Kommunenes forvaltning av alkoholloven

For å følge med på hvordan kommunene forvalter ansvaret de er gitt etter alkoholloven, foretar Folkehelseinstituttet (SIRUS t.o.m. 2015) en årlig kartlegging ved hjelp av et spørreskjema som sendes alle landets kommuner. Det spørres her om antall salgs- og skjenkebevillinger for alkohol ved utgangen av foregående år, salgs- og skjenketider og utøvelse av kontrollvirksomhet. Kommunenes plikt til å bistå Folkehelseinstituttet i den årlige kartleggingen er hjemlet i Forskrift om omsetning av alkoholholdig drikk mv § 7-3.

Svarprosenten i de enkelte år har variert mellom 90 og 99. I 2015 var det 408 av landets 428 kommuner som svarte, noe som gir en svarprosent på 95. For kommuner som ikke har gitt nødvendig informasjon, har en valgt å bruke opplysninger om antall salgs- og skjenkebevillinger fra sist slik informasjon ble gitt. Stort sett dreier dette seg om mindre kommuner der det er grunn til å tro at det ikke har skjedd store forandringer fra ett år til et annet. Vi vet ellers lite om hvilken rolle den som besvarer skjemaet på vegne av kommunen har med hensyn til forvaltningen av

alkoholoven, og hvor mye tid og energi som brukes til å frambringe informasjonen som etterspørres. Det vil derfor være noe usikkerhet knyttet til de foreliggende data.

1.4 Kjøring under påvirkning

Ved mistanke om bilkjøring i påvirket tilstand vil det ikke alltid være enkelt å vurdere hvorvidt det dreier seg om påvirkning av alkohol eller andre rusmidler. I slike tilfeller blir blodprøver sendt inn for analyse for både alkohol og andre rusmidler. Prøver fra bilfører ved mistanke om påvirkning av alkohol og/eller andre rusmidler er tatt inn i kapittel 2 om alkohol (Figur 2.25, Vedleggstabell 2.22 og 2.23) sammen med prøver fra bilfører mistenkt for alkohol alene. Det samme gjelder straffereaksjoner for kjøring under påvirkning av alkohol og/eller andre rusmidler, da vi ikke kjenner andelen som bare er reaksjoner for kjøring under påvirkning av alkohol, og andelen som er reaksjoner for kjøring under påvirkning av andre substanser (Figur 2.26, Vedleggstabell 2.24).

1.5 Beslagsdata

Kripos samordner informasjon fra Tollvesenet og politi når det gjelder beslag av narkotika. For beslag av alkohol og tobakk, foreligger det bare slike data fra Tollvesenet. I den grad politiet gjør beslag av innsmuglet alkohol og tobakksvarer der Tollvesenet ikke er involvert, vil de foreliggende data innebære en viss grad av underrapportering. Kripos publiserer oversikt over beslag hvert år i januar. Da ikke alle beslag for det foregående år vil være ferdig analysert ved tidspunkt for publisering, vil det derfor være foreløpige tall som så justeres i neste års oversikt. Beslagstall som publiseres i Rusmidler i Norge blir justert etter hvert som de justeres fra Kripos. Det vil derfor kunne være avvik fra tidligere utgaver.

1.6 Rusmiddelrelaterte innleggelser i somatiske sykehus

Data fra Norsk pasientregister (NPR) gir et bilde av innleggelser i somatiske sykehus med alkoholrelaterte diagnoser. Det er av ulike grunner ikke mulig å gi et tilsvarende bilde av innleggelser med bakgrunn i tobakks- eller narkotikarelaterte innleggelser. Dette har sammenheng med at det er vanskeligere å skille ut somatiske diagnoser som er direkte relatert til henholdsvis tobakk eller narkotika enn hva gjelder diagnoser som er relatert til alkohol.

1.7 Tjenestetilbudet

I tråd med norsk rusmiddelpolitikk er tjenestetilbudet til personer med rusmiddelproblemer stort sett ikke inndelt etter substans. De fleste tjenester gir derfor tilbud både til personer som har problemer knyttet til bruk av alkohol og personer som har problemer knyttet til bruk av narkotika. For tjenestetilbudet til rusmiddelmissbrukere i spesialisthelsetjenesten foreligger det etter hvert relativt gode data. Det er imidlertid et problem at det for noen områder er flere instanser som rapporterer slike data, og at de legger noe ulike inklusjonskriterier til grunn.

Dette gjelder eksempelvis for antall døgnplasser i tverrfaglig spesialisert behandling for rusmiddelproblemer (TSB) som rapporteres både fra Statistisk sentralbyrå (SSB) og fra SAMDATA. Rapporteringen fra SAMDATA bygger i utgangspunktet på data fra SSB, men har av ulike grunner valgt et snevrere inklusjonskriterium. Dette innebærer at SAMDATA opererer med færre døgnplasser i TSB enn det som framkommer fra SSB. Ut fra at SAMDATA står for den samlede rapporteringen fra de ulike deler av spesialisthelsetjenesten, har vi her valgt å bruke SAMDATA som datakilde (Rønningen 2016). I tillegg til døgnplassene i TSB vil også døgninstitusjoner innen psykisk helsevern (PHV) gi behandling for rusmiddelproblemer. Det foreligger imidlertid ikke informasjon om hvor mange døgnplasser dette kan dreie seg om.

Norsk pasientregister (NPR) har i mange år omfattet pasienter innen somatikk og psykisk helsevern. I 2009 ble også pasienter i behandling for rusmiddelproblemer inkludert samtidig som registeret ble gjort individbasert. Dette gir mulighet for å tallfeste antall personer som er i behandling i løpet av et enkelt år. Ut fra at registreringen i NPR er basert på diagnosesystemet ICD-10 (International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems, 10th revision), har vi informasjon om antall individuelle pasienter i behandling for rusmiddelproblemer både innenfor TSB og PHV.

Når det gjelder kommunenes tjenestetilbud til rusmiddelmisbrukere, finnes det ingen sentral, systematisk rapportering. Det foreligger derfor ikke informasjon om omfang og bruk av ulike tjenester, som for eksempel døgnplasser for rusmiddelmisbrukere i kommunal regi, lavterskel helsetilbud, sprøyteutdeling osv. I den grad vi her gir noen slike data, er disse framskaffet ved henvendelse til de største kommunene.

1.8 Historiske oversikter

I de enkelte kapitlene gis det en historisk oversikt over viktige hendelser relatert til den enkelte substans, og for utvikling av tjenestetilbudet. Samme begivenhet vil kunne gjenfinnes i flere kapitler da de må ses som hendelser som har relevans på tvers av substans og tjeneste.

1.9 Tabeller og figurer

Figurer inngår i den løpende teksten. Det samme gjelder i noen grad for mindre tabeller. De enkelte kapitlene vil også ha en rekke vedleggstabeller. Dette vil dels være tallgrunnlag for figurene i teksten, dels tabeller med lange tidsserier, men der data ikke er framstilt i figur.

1.10 Kilder og referanser

Bryhni, A. (red.) (2006). Rusmidler i Norge 2006. Statens institutt for rusmiddelforskning.

Horverak, Ø. & Bye, E.K. (2007). Det norske drikkemønsteret. SIRUS-rapport nr 2/2007. Statens institutt for rusmiddelforskning.

Rønningen, L. (red) (2016). Samdata spesialisthelsetjenesten 2015. Helsedirektoratet.

2 Alkohol

2.1 Hva er alkohol?¹

Alkohol er i dagligtale betegnelse på drikker som inneholder etanol (etylalkohol) i en mengde som tilsvarer mer enn 2,5 volumprosent, og er det overlegent mest brukte rusmiddelet i den vestlige kulturkrets. Alkoholholdige drikker kan grovt sett deles inn i tre hovedgrupper øl, vin og brennevin, men vi har også alkoholholdige fruktdrikker som cider og såkalt «rusbrus». Disse har stort sett samme volumprosent alkohol som øl. Lettøl har alkoholstyrke opp til 2,5 volumprosent. Øl, cider og «rusbrus» som selges i dagligvarebutikkene, har en styrke opp til og med 4,7 volumprosent alkohol, mens sterkøl som selges på Vinmonopolet, kan ha en styrke på opptil 8-10 volumprosent. Svakvin har en alkoholstyrke opp til 15 prosent, sterkvin fra 15 -22 prosent og brennevin fra 22 – 60 prosent. Ved siden av alkohol inneholder de forskjellige drikkesortene også andre stoffer som gir de ulike drikkene deres særegne lukt, farge og smak. Basert på informasjon hentet fra www.fhi.no/rusmidler, beskriver vi under hvordan alkohol virker på menneskekroppen, samt noen av de negative følgende av alkoholbruk.

2.2 Virkninger

Alkoholen blir først og fremst sugd opp i blodet (absorbert) fra tarmene. Litt alkohol kan også bli absorbert fra munnhulen, spiserøret og litt mer fra magesekken. Kort tid etter inntak, vanligvis bare noen minutter, kan det måles alkohol i blodet. Absorpsjonsprosessen går særlig raskt dersom det er lenge siden vi har spist. Da kan høyeste alkoholkonsentrasjon i blodet oppnås 15-30 minutter etter drikking, og en stor alkoholmengde kan være nærmest fullstendig absorbert på mindre enn én time. Drikkes alkohol på full mage eller i forbindelse med et måltid, vil absorpsjonen gå langsommere og kunne strekke seg over flere timer. Når alkoholen er kommet over i blodet, kan mengden måles og angis som «promille». Promillen viser hvor mange tusendeler av en vektenhet blod som utgjøres av alkohol. 1,0 promille betyr at det finnes 1 gram alkohol i 1 kilo blod.

Alkoholen passerer lett fra blodet til alle kroppens organer og videre gjennom membranene som omgir enkeltcellene som organet består av. Derfor er alkoholen å finne i alle kroppens celler kort tid etter at den er drukket. Hver eneste hjernecelle, muskelcelle, hudcelle osv. vil altså inneholde alkohol etter at vi har drukket, og det samme vil være tilfellet for alle cellene til et foster som befinner seg i livmoren til en gravid kvinne som inntar alkohol.

---

¹Kilde: www.fhi.no/rusmidler

Konsentrasjonen av alkohol inne i cellene vil være grovt sett den samme som i blodet. Har man én promille i blodet, har man det også i hjernen, huden, musklene, fosteret osv.

Den første tiden etter et alkoholinntak vil alkoholkonsentrasjonen i blodet være stigende. Når all alkohol er sugd opp og noenlunde jevnt fordelt i kroppens celler, oppnår vi gjerne høyeste punkt på blodalkoholkonsentrasjonskurven etter alkoholinntaket. Etter dette vil alkoholkonsentrasjonen i blodet synke. Dette skyldes først og fremst at alkoholen forbrenner i leveren.

Vi kan skille mellom to hovedtyper alkoholvirkninger:

1. Virkninger av enkeltinntak, som krever at alkohol er til stede i kroppen og som kommer hver gang vi drikker.
2. Virkninger av gjentatte inntak, gjerne relativt hyppige over måneder/år, og som også finnes når all alkohol er ute av kroppen.

Virkninger av enkeltinntak

Alkoholens virkninger på hjernen er de viktigste effektene av enkeltinntak. I lave konsentrasjoner vil alkohol endre stemningsleiet i positiv retning, redusere konsentrasjons-evnen samt hemme korttidshukommelsen og evne til læring. Den kritiske sansen vil også sløves. Hos de fleste synes denne følelsen av å være lett påvirket å inntreffe ved alkoholkonsentrasjoner rundt 0,5 promille eller lavere. Ved disse, eller litt høyere blodalkoholkonsentrasjoner, inntreder det oftest en viss kritikkløshet og økt risikovillighet. Generelt vil de nevnte virkningene bli tydeligere når alkoholkonsentrasjonen i hjernen og blodet stiger opp mot 1,0 promille. Selv uten reduksjon av ferdigheter, kan disse alkoholvirkningene øke ulykkesrisikoen og utløse aggresjon og vold mot andre.

Med økende alkoholkonsentrasjoner i blodet (og hjernen) vil forskjellige ferdigheter kunne reduseres. Balansen blir dårligere, kontrollen av bevegelser og tungen blir ikke som før. Ved alkoholkonsentrasjoner i blodet på 1 til 2 promille, blir vi trette og sløve, og vi kan bli kvalme. Ved promille på 1,5 og høyere vil de fleste ha problemer med å huske alt som skjer, og hukommelsestapet vil øke med stigende alkoholkonsentrasjon. Ved svært høy alkoholkonsentrasjon vil deler av nervesystemet bli lammet. Det farligste som kan skje da, er at respirasjonssenteret (pustesenteret) i hjernen hemmes så mye at pustingens stanser og døden inntreder. Promille fra rundt 3,0 og oppover kan være dødelig. Risikoen for denne livsfarlige komplikasjonen økes dersom man samtidig bruker medikamenter som virker dempende og sløvende på hjernen. Dette kan være beroligende midler, sovemidler, sterke smertestillende midler og midler mot epilepsi. Slike legemidler øker også risikoen for at man blir sterkere påvirket ved lavere blodalkoholkonsentrasjon.

Etter store alkoholinntak kan man oppleve betydelig plager «dagen derpå», med hodepine, generell uvelfølelse, depresjon, kvalme og brekninger. Vi vet lite om årsakene til dette. De

kan være relaterte til uttørring, i hvert fall synes rikelig væskeinntak (utenom alkohol), under rusperioden og etterpå, å ha gunstig virkning. Bakrusens intensitet henger godt sammen med hvor mye og over hvor lang tid man har drukket. Jo større inntak, jo lengre «fest», desto større plager. Man tror at det ved langvarig alkoholpåvirkning kan skje endringer i hjernen som varer noe lengre enn rusen, og som gir seg til kjenne som bakrusplager. Det eneste virksomme middel mot bakrusplager er å drikke mindre alkohol. Det må advares mot de aller fleste smertestillende medikamenter, da de kan øke risikoen for blødninger i mage og tarm.

Virkningene av gjentatte alkoholinntak

Dersom man drikker mye og ofte over et tilstrekkelig langt tidsrom, kan det skje endringer som er av en annen karakter enn de man har opplevd tidligere. Hvilke konsum som må til for at slike endringer skjer, vet vi ikke nok om. Antydningssvis kan enkeltinntak på over 40-50 g (3-4 alkoholenheter) annen hver eller hver dag over et tidsrom på mer enn noen måneder være tilstrekkelig til at nye virkninger eller tilleggsverknninger kan opptre. Et eksempel på hvordan gjentatt bruk av alkohol kan endre virkningene av et enkeltinntak, er utviklingen av økt toleranse for alkoholens rusvirkninger. Gjentatte alkoholinntak setter i gang forandringer i nervecellene, som gjør at de tilpasser seg alkoholvirkningen. Hjernecellene hos en person som drikker ofte, krever mer alkohol før de endrer sine signalmottakersystemer, enn hos en som drikker sjelden. Dette vil gi seg til kjenne ved at den som drikker ofte, «tåler mer» alkohol enn tidligere. Dette kan ha praktiske fordeler, men viser egentlig en begynnende langvarig forandring av nervesystemet, som følge av gjentatte alkoholinntak. Slik utvikling av toleranse vil også være forbundet med forekomsten av forskjellige abstinensplager når alkoholtilførselen slutter og alkoholkonsentrasjonen i blodet går ned mot null. Abstinensen gir seg til kjenne med en rekke symptomer, som stort sett er motsatt de man opplever under alkoholpåvirkning. Senket stemningsleie, uro, svetting og søvnforstyrrelser er typiske abstinensplager. Kraftig alkoholabstinens kan være livsfarlig. Både toleranseutvikling og abstinensplager vil forsvinne dersom man er alkoholavholdende gjennom uker og måneder.

2.2.1 Avhengighet

Noen av de langvarige forandringene som gjentatt bruk av alkohol påfører hjernecellene, vil gi seg til kjenne ved økt trang til nye alkoholinntak (avhengighet, «addiction»). Man bruker mye tid til anskaffelse og bruk av alkohol, og til å komme seg til hektene igjen etter drikkingen. Kontrolltap, manglende evne til å slutte på tross av innsikt i egen skade, sosiale og familiære komplikasjoner, samt kriminalitet, hører også gjerne med til dette bildet. Dette atferdsmønsteret skiller seg ikke vesentlig fra annen rusmiddelavhengighet. Det kan foreligge disponerende forhold for en slik utvikling, blant annet arvelige. Viktigst for utviklingen av tilstanden er imidlertid den gjentatte drikkingen i seg selv, som synes å kunne lede til en langvarig funksjonsforstyrrelse i hjernen, som så igjen leder til ytterligere ønske om drikking. Det utvikles en ond spiral, som det kan være svært vanskelig å komme ut av. Vi antar at

forholdene vil normaliseres etter langvarig avhold. Problemet er å få til denne langvarige avholdsperioden. På den bakgrunn anbefaler Folkehelseinstituttet at man har en bevisst holdning til eget alkoholkonsum, med alkoholfrie dager og uker, og begrensede alkoholemengder hver gang man drikker.

2.2.2 Organsykdommer

Eksempler på virkninger som kan inntre ved gjentatt alkoholinntak, er utvikling av organsykdommer. Det kan bl.a. dreie seg om lidelser i hjernen og nervesystemet, leversykdommer, økning av blodtrykket, kreft i fordøyelsesorganene og fosterskader. Ingen av disse tilstandene synes å inntre ved enkeltinntak av alkohol, men representerer virkninger av gjentatte inntak. Man har ikke detaljkunnskap om hvordan alkohol forårsaker disse sykdommene. Risikoen for organsykdommer hos voksne synes først å øke ved daglig alkoholinntak rundt 2-3 alkoholenheter.

2.2.3 Graviditet

Fosteret får samme ”promille” som mor hver gang hun drikker. Dette betyr at fosteret utsettes for gjentatt alkoholtilførsel dersom mor drikker flere ganger i løpet av svangerskapet. Alkohol er det rusmiddelet som vi med sikkerhet vet kan skade fosteret. Alkohol kan påvirke utviklingen av alle celler og organer, og hjernen er særlig sårbar. Fra tidlig på 1970-tallet har begrepet *Føtalt alkoholsyndrom* (FAS) vært brukt om en tilstand som omfatter hjerneskode, veksthemning og misdannelser i midtansiktet.

Føtalt alkoholsyndrom oppstår hos barn av mødre som har drukket betydelige mengder alkohol under graviditeten. Men nyere forskning har vist at selv relativt små doser alkohol daglig, ned mot et glass vin eller en flaske øl, kan øke risikoen for spontanabort, redusert fostervekst, for tidlig fødsel og nedsatt fødselsvekt. Ved stigende forbruk øker risikoen også for redusert hodeomkrets, misdannelser og dødfødsler. Oppfølgingsstudier av barn som har vært eksponert for alkohol i fosterlivet, har vist at disse oftere har nedsatt IQ, lærevansker, og problemer med konsentrasjon og oppmerksomhet sammenliknet med barn av mødre som ikke har drukket alkohol under svangerskapet.

Sannsynligvis har fostre ulik sårbarhet. Det betyr at den samme mengden alkohol kan påvirke forskjellige fostre på ulik måte. Årsakene til dette kan være mange. Noe kan tilskrives forhold ved den gravide kvinnen, slik som alder, helse og generell livsstil, mens andre forhold kan forklares ved hvor genetisk robust eller sårbart barnet er. Tidspunktet i graviditeten kan også ha betydning. I motsetning til andre fosterskadelige stoff, kan alkohol utøve sin skadevirkning på hjernen i større grad i siste enn i første del av svangerskapet. Store enkeltinntak er regnet som særlig farlig for fosteret, og noen sikker nedre grense for å unngå skadevirkninger er ikke kjent. På bakgrunn av denne usikkerheten anbefaler Folkehelseinstituttet og Helsedirektoratet at en bør unngå inntak av alkohol under hele svangerskapet.

2.2.4 «Sikre grenser»

Et spørsmål som har vært mye diskutert, er om man innenfor visse konsumgrenser kan drikke trygt og ubekymret. Det finnes ikke noe enkelt svar på dette. Enhver rus etter inntak av for eksempel to til fire alkoholenheter, kan representere en viss ulykkesrisiko. En slik ulykke kan inntreffe selv om man bare drikker én gang i året. Følgelig blir den sikre nedre grense nærmest null. På den annen side kan risikoen knyttet til et daglig konsum av 2-3 alkoholenheter² på en måte som ikke gir blodalkoholkonsentrasjoner over 0,5 promille noen gang, være lite risikabelt, så sant man ikke er gravid, har spesielle sykdommer, disposisjoner eller bruker medikamenter. Helt sikker vil man imidlertid ikke være, for eksempel når det gjelder risiko for avhengighetsutvikling. Spørsmålet om sikre grenser er derfor nærmest umulig å besvare. Det generelle fornuftsråd fra Folkehelseinstituttet er derfor: jo mindre, jo sjeldnere, desto bedre.

2.3 Lovgivning

Utgangspunktet for norsk alkoholpolitikk er at alkohol er en lovlig vare, men at det er nødvendig med ulike virkemidler for å begrense skadevirkningene av forbruket. Den gjeldende alkoholloven er fra 1989 med diverse mindre endringer i de påfølgende år (LOV 1989-06-02 nr 27). Om lovens formål heter det i § 1.1: *Regulering av innførsel og omsetning av alkoholholdig drikk etter denne lov har som mål å begrense i størst mulig utstrekning de samfunnsmessige og individuelle skader som alkoholbruk kan innebære. Som ledd i dette sikter loven på å begrense forbruket av alkoholholdige drikkevarer.*

Dette er grunnlaget for at Norge har en restriktiv alkoholpolitikk sammenlignet med de fleste andre vestlige land. De viktigste virkemidlene er **bevillingssystemet, vinmonopolordningen, reklameforbudet, aldersgrenser og avgiftspolitikken**. Alkoholloven gjelder for drikker med mer enn 2,5 volumprosent alkohol.

Bevillingssystemet innebærer at salg, skjenking og tilvirkning av alkohol bare kan skje på grunnlag av bevilling slik det framkommer i alkoholloven. Det er den enkelte kommune som utsteder bevilling for salg og skjenking i egen kommune (alkoholloven kap 3 & 4), mens skjenkebevilling for tog, fly og skip utstedes av staten (alkoholloven kap 5). Kommunal bevilling kan gis for fire år av gangen.

Vinmonopolet ble etablert i 1922. I 1938 opphørte de såkalte samlagene og Vinmonopolet fikk enerett på salg av vin og brennevin. Samlagene var et system der bevilling for salg og skjenking av brennevin ble gitt til et spesielt selskap, og der overskuddet gikk til allmennyttige formål.

---

² 1 alkoholenhet tilsvarer alkoholmengden i en flaske pils (33cl), 1 glass bordvin (15cl) eller en drink brennevin (4cl).

Etter at EØS-avtalen trådte i kraft (1994), ble det usikkerhet om lovligheten av de nordiske alkoholmonopolene, og Vinmonopolets enerett til import av vin og brennevin ble derfor opphevet (1996). Monopolet for detalj salg har man imidlertid valgt å beholde.

Etter gjeldende regler i alkoholloven § 2-1 må alkoholholdig drikk ikke innføres fra utlandet av andre enn den som har tilvirknings- eller engrosbevilling, med mindre innførselen gjelder vareprøver etter forskrifter gitt av departementet. Uten slik bevilling kan alkoholholdig drikk likevel innføres til personlig bruk og av fremmede makters representasjoner i Norge for tjenestebruk, når det skjer avgiftsfritt eller etter forskrifter gitt av departementet. Fra 2009 er det også gitt adgang til å innføre alkohol fra utlandet til personlig bruk uten bevilling.

Reklame for alkoholholdige drikkevarer har vært forbudt i Norge siden 1975 (alkoholloven kap. 9).

Aldersgrense for salg, skjenking eller utlevering av alkohol inntil 22 volumprosent alkohol er 18 år, og 20 år for alkoholholdig drikk over 22 volumprosent alkohol (alkoholloven §1-5).

Hovedformålet med lovgivning og beskatning av alkohol i Norge er å regulere og redusere alkoholforbruket. Beskatningen bidrar dessuten til å skaffe staten inntekter. Mens alkoholavgiften tidligere delvis ble beregnet på grunnlag av verdien av den alkoholholdige varen, ble avgiftsstrukturen i 1995 lagt om til at alkoholinnholdet alene skulle avgjøre avgiftens størrelse. Alkoholavgiften beregnes nå ut fra volumprosent per liter.

I 2005 ble det gjort en rekke endringer i alkoholloven som blant annet innebar en ny inndeling av alkoholholdig drikk (FOR 2005-0608 nr. 538). Inntil da ble de gruppert etter hvorvidt de ble betegnet som øl, vin eller brennevin. Fra 2005 er drikkevarene inndelt i tre grupper etter alkoholstyrke (tabell 2.1). Alkoholloven regulerer også tidsrammer for salg og skjenking av alkohol, noe vi kommer tilbake til i kapittel 2.7.3.

Tabell 2.1: Inndeling av drikkevarer etter alkoholstyrke

Fra 2005	Til og med 2004
Gruppe 1 (all drikk over 2,5 til og med 4,7 volumprosent alkohol)	Øl
Gruppe 2 (all drikk over 4,7 til og med 22 volumprosent alkohol)	Sterkt øl, vin, brennevin under 22 volumprosent alkohol
Gruppe 3 (all drikk over 22 til og med 60 volumprosent alkohol)	Brennevin

Kilde: Alkoholloven

2.4 Holdninger til alkoholpolitikken

I de senere år har vi sett en økt tilslutning til en restriktiv alkoholpolitikk, slik vi har i Norge. En mulig forklaring er at det er flere enn tidligere som tror at det er mulig å begrense de alkoholrelaterte skadene gjennom prisregulering og begrensninger i tilgjengelighet. Årlige spørreskjemaundersøkelser i perioden 2005 til 2012 viser at det er stadig flere nordmenn som gir sin støtte til en restriktiv alkoholpolitikk. I 2005 var det eksempelvis 26 prosent av de spurte som sa seg uenige i at alkohol var for dyrt, mens den tilsvarende andelen i 2012 var steget til 44 prosent. Når det gjaldt tilgang til vin i dagligvarebutikk, var det 30 prosent som i 2005 var uenige i at det burde være mulig å kjøpe vin i butikk, sammenlignet med 47 prosent i 2012. Likeledes var andelen som var uenig i det burde være mulig å kjøpe brennevin i butikk 74 prosent i 2004, mens den tilsvarende andelen i 2012 var steget til 88 prosent ([Storvoll & Halkjellsvik, 2013](#)). Andre undersøkelser tyder på at den økte oppslutningen om en restriktiv alkoholpolitikk startet rundt årtusenskiftet.

2.5 Omsetning – marked

Alkoholforbruket kan deles inn i to hoveddeler. Den ene er det vi gjerne kaller det registrerte forbruket, det vil si det som skrives seg fra salg fra butikker, Vinmonopolet AS og skjenking fra kaféer, restauranter, barer og lignende. Den andre delen er det uregistrerte forbruket som skrives seg dels fra lovlig turistimport og hjemmeproduksjon, dels fra lovlig eller ulovlig grensehandel, dels fra ulovlig import (smugling) og ulovlig hjemmeproduksjon (hjemmebrenning).

2.5.1 Innenlands omsetning

I Norge har vi årlige data om alkoholomsetning helt tilbake til 1851, se statistikkdatabasen RusStat (www.fhi.no). Grunnlaget for beregning av alkoholomsetningen har variert gjennom årene. Omsetning av brennevin, vin og fra 1993 også sterkøl³ var fram til 1996 basert på opplysninger om salg fra AS Vinmonopolet og oppgaver over registrert privatimport. Etter at engrosmonopolet ble opphevet fra og med 1996, bygger statistikken på import- og produksjonsstatistikk fra Skatteetaten (Toll- og avgiftsdirektoratet fram til 2016).

Den registrerte omsetningen av øl er beregnet ut fra ølavgifter. Også lettøl, dvs. øl med et alkoholinnhold på 0,7-2,75⁴ volumprosent, er medregnet selv om alkoholloven ikke definerer drikkevarer med mindre enn 2,5 volumprosent alkohol som alkoholholdig drikk.

Figur 2.1 viser årlig omsetning av alkohol fordelt på øl, vin, brennevin og fruktdrikk (alkoholholdig cider og «rusbrus») fra 1980 fram til og med 2015 målt i liter rein alkohol per innbygger

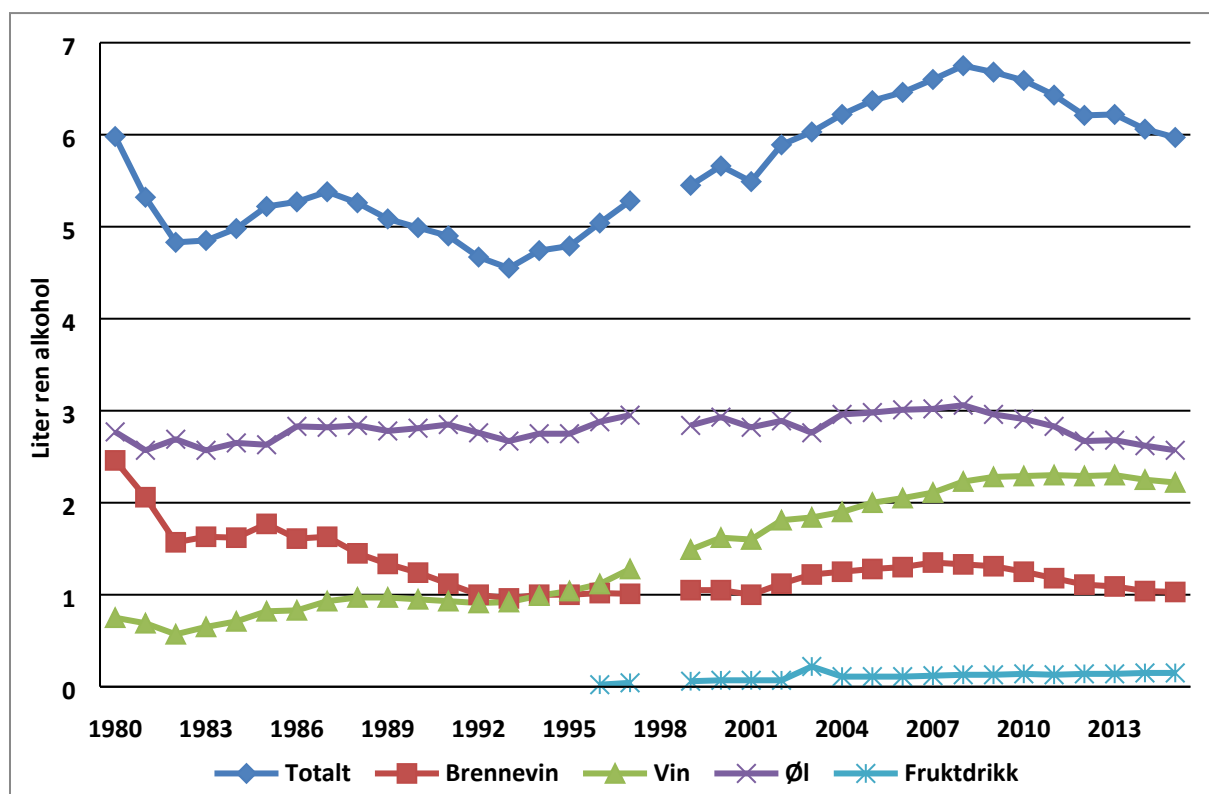
---

³ Over 4,7 volumprosent alkohol

⁴ 2,5 volumprosent før 1. januar 1995

15 år og eldre. For mer detaljert oversikt for de ulike drikkesortene vises til vedleggstabell 2.1-2.2 og Folkehelseinstituttets statistikkdatabase RusStat. I RusStat vil en også finne omsetningstall helt tilbake til 1951.

Figur 2.1 (Vedleggstabell 2.1): Årlig omsetning av alkohol per innbygger 15 år+ (liter ren alkohol) 1980-2015⁵

Kilde: SSB

Som det framgår av figuren, var totalomsetningen av alkohol per innbygger 15 år og eldre, relativt stabil fram til midten av 1990-tallet, mens det var en kraftig økning fram til 2008. Dette kan langt på vei tilskrives økningen i omsetningen av vin. For første gang etter forbudstiden var vinomsetningen i 1995 høyere enn brennevinsomsetningen målt i liter rein alkohol per innbygger 15 år+. Videre har vinomsetningen ikke bare økt i perioden, det har også vært en dreining fra vin på flaske til såkalt pappvin (bag-in-box). Svakvin på papp har vært på det norske markedet siden 1988, og allerede etter to år utgjorde den noe over 20 prosent av det totale vinsalget. I årene som er gått, har pappvinen fortsatt å øke sin andel av vinsalget, og står nå for noe over halvparten av vinen som omsettes fra AS Vinmonopolets utsalg (www.vinmonopolet.no). I 1990-årene var omsetningen av brennevin lavere enn noen gang etter at alkoholstatistikken ble etablert i 1851, med unntak fra årene under forbudstiden

⁵ Statistisk Sentralbyrå publiserte ikke omsetningstall for 1998.

og enkelte år under siste verdenskrig. Etter tusenårsskiftet økte imidlertid omsetningen av brennevin fram til 2007, men har deretter gått noe tilbake. Ølomssetningen viste en gradvis, men forholdsvis liten økning fra omkring midten av 1990-tallet, men også omsetningen av øl har i de siste årene gått noe ned. Alkoholholdige fruktdrikker (cider og «rusbrus») utgjør en relativt liten del av den totale alkoholomssetningen. Som det framgår av figur 2.1 har det samlet vært en nedgang i det registrerte alkoholforbruket i de senere år.

Etter at sterkøl (over 4,7 volumprosent alkohol) fra 1. juli 1990 bare ble tillatt solgt over disk og fra 1. mars 1993 bare ble tillatt solgt fra AS Vinmonopolets utsalg, gikk salget av slikt øl kraftig tilbake. Også omsetningen av lettøl har gått tilbake siden toppåret 1990. I dag utgjør middels sterkt øl den helt dominerende delen av ølomssetningen.

Vedleggstabell 2.2 viser utvikling i årlig omsetning i vareliter og liter ren alkohol i Norge for ulike drikkesorter. Vedleggstabell 2.3 viser utvikling i årlig omsetning av forskjellige typer øl i Norge i vareliter og i liter ren alkohol. Det framkommer her at det nå i de siste årene har vært en relativt stor økning i omsetning av sterkøl (over 4,7 volumprosent) selv om det bare utgjør en marginal del av alt øl som selges i Norge. Samtidig som det har vært en økning i omsetningen av sterkøl har det vært en nedgang i salget av middels sterkt øl (2,5 - 4,7 volumprosent).

2.5.2 Tax-free omsetning

I tillegg til den innenlandske omsetningen av alkohol fra Vinmonopolets utsalg, dagligvarebutikker og serveringssteder, foregår det som kjent også lovlig avgiftsfri omsetning av alkohol (og tobakk) på flyplasser og ferjer i forbindelse med utenlandstrafikk. Mens flypassasjerer tidligere måtte gjøre slike innkjøp ved avreise fra utenlandsk flyplass, ble det i 2005 åpnet for avgiftsfritt salg ved ankomst på norske flyplasser. Det er all grunn til å anta at det avgiftsfrie salget bidrar til en ikke ubetydelig del av alkohol- og tobakksforbruket i Norge, men fram til for få år siden har vi ikke hatt informasjon om omfanget av slikt salg. Dette er nå endret ved at innehavere av tillatelse for avgiftsfritt salg på norske flyplasser gjennom endring i alkoholforskriften i 2012, ble pålagt å avgi opplysninger om salget til Folkehelseinstituttet (tidligere til SIRUS) til bruk for statistiske formål (§ 7-4). Det foreligger derfor opplysninger fra og med 2010 om det avgiftsfrie salget av alkoholholdige drikker og tobakk fra de tre selskapene som har tillatelse til å drive avgiftsfritt salg på til sammen 16 norske flyplasser. Salget fra flyplasser utgjør imidlertid bare en del av det avgiftsfrie salget. I tillegg selger også flyselskapene noe alkohol (og tobakk) om bord på flyene, og nordmenn handler noe tax-free alkohol (og tobakk) på flyplasser i utlandet. Det er også en omfattende handel i forbindelse med utenlandsk ferjetrafikk, da særlig på ferjene mellom Norge og Danmark. Per i dag har imidlertid ikke Folkehelseinstituttets hjemmel til å be om opplysninger om omsetning av alkohol og tobakk fra ferje- og flyselskaper.

Tax-free salget av alkohol på norske flyplasser for årene 2010 – 2015 framgår av tabell 2.2.⁶

Tabell 2.2: Taxfree salg av alkohol på flyplasser i vareliter og i liter ren alkohol per innbygger 15 år+ 2010-2015

	Vareliter (1000 liter)					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
ØL	2 067	2 481	2 777	3 152	3 333	3 331
Svakvin	4 453	5 251	5 746	6 324	6 821	7 102
Sterkvin	256	242	229	224	213	198
Brennevin	3 528	3 782	3 805	3 901	3 653	3 334
Sum ren alkohol	1 985	2 187	2 270	2 400	2 369	2 279
	Liter ren alkohol per innbygger 15 år+					
ØL	0,02	0,03	0,03	0,04	0,04	0,03
Svakvin	0,14	0,16	0,18	0,19	0,20	0,20
Sterkvin	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01
Brennevin	0,33	0,34	0,34	0,35	0,32	0,28
Totalt	0,50	0,55	0,56	0,59	0,57	0,52

Kilde: SIRUS/FHI

Mens det har vært en jevn økning i det avgiftsfrie salget på flyplasser av øl og svakvin, gjelder dette ikke salget av sterkvin, der det har vært en årlig nedgang. Når det gjelder salget av brennevin økte dette fram til 2013 mens det så har vært en nedgang i de to siste år. Omregnet til ren alkohol per innbygger 15 år+, økte tax-free-salget på norske flyplasser fra 0,5 liter i 2010 til snaut 0,59 liter i 2013, mens det så har vært en liten nedgang i de siste par år.

For mer informasjon om taxfree-ordningen henvises til: Bergsvik, D, Rossow, I. En vurdering av virkningen av dagens taxfree-ordning. Utredning til Helse- og omsorgsdepartementet, Folkehelseinstituttet. Rapport Oktober 2016. ISBN (elektronisk): 978-82-8082-768-5. Tilgjengelig på www.fhi.no

2.5.3 Privatimport

Fra 1. juli 2009 har det vært anledning for privatpersoner til å innføre alkoholholdig drikk til personlig bruk uten bevilling (alkoholoven § 2-1). Vi har oversikt over slik privatimport for årene 2013-2015. Som det framgår av tabell 2.3 må den private importen sies å være begrenset, og omfatter først og fremst svakvin. Mens det i 2013 ble importert nærmere 47 000 liter svakvin, var det en økning til omkring 50 500 liter i 2014. Den private importen av øl økte fra noe over 2 600 liter i 2013 til 3 300 liter i 2014. Når det gjaldt brennevin var det en

⁶ Tallene i tabellen er korrigeret og skiller seg derfor noe fra de som tidligere er publisert.

økning fra noe over 2 500 liter i 2013 til snaut 3 000 liter i 2014, mens den private importen av sterkvin økte fra vel 500 liter i 2013 til noe over 1 600 liter i 2014.

Tabell 2.3: Privat import av alkohol 2013-2014

	Vareliter	
	2013	2014
ØL	2 664	3 299
Svakvin	46 812	50 497
Sterkvin	516	1 629
Brennevin	2 522	2 982

Kilde: Toll og avgiftsdirektoratet/Skatteetaten

2.5.4 Grensehandel

Ettersom alkoholholdige drikker gjennomgående er billigere i Sverige enn i Norge, foregår det en betydelig grensehandel med alkoholholdige drikker. For å anslå omfanget foretok det tidligere SIRUS en beregning. Det ble tatt utgangspunkt i mersalget av øl, vin og brennevin i Systembolagets butikker i grensekommunene Dals-Ed, Strömstad, Eda, Torsby, Årjäng, Arvika, Åre og Härjedalen. Mersalget er beregnet ved å sammenlikne salget i de åtte grensehandelskommunene med salget i et kontrollområde som ikke er utsatt for grensehandel. Det forekommer også noe grensehandel i andre svenske kommuner mot norskegrensen enn de som er nevnt, men denne antas å være av relativt ubetydelig omfang.

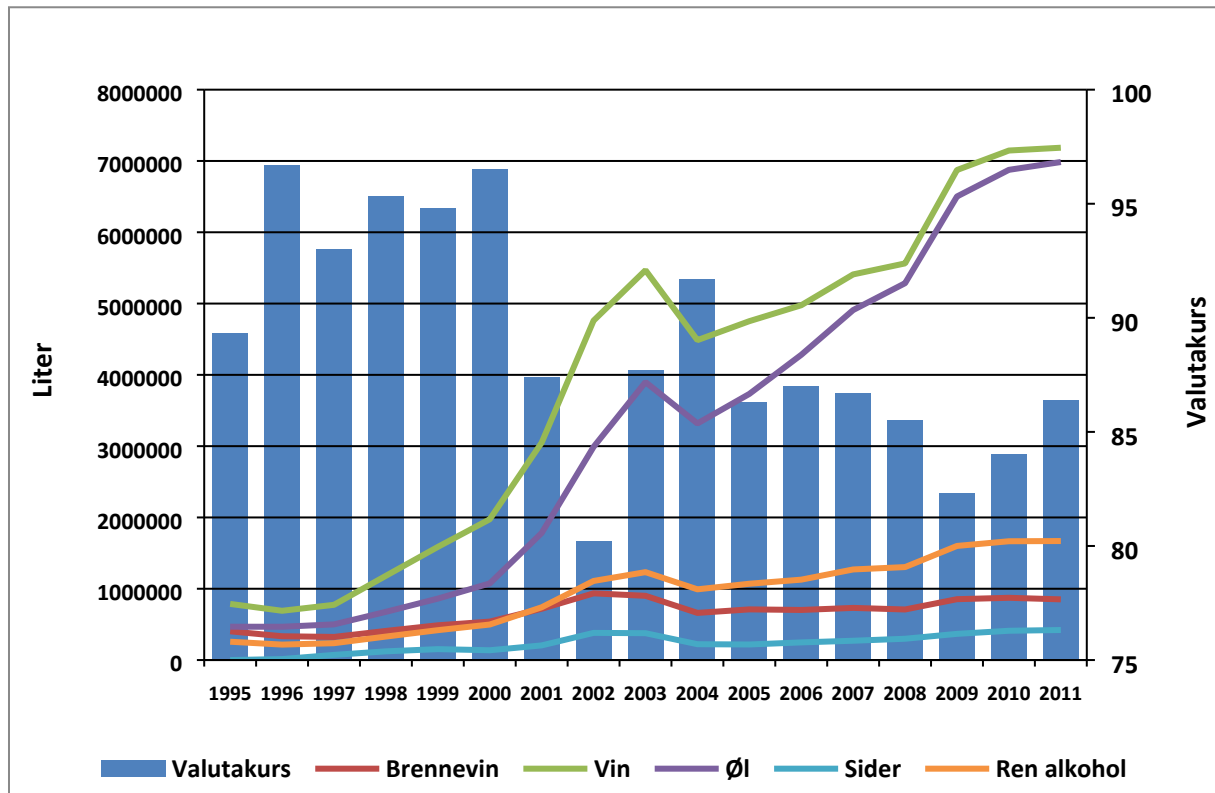
Et problem ved noen av de aktuelle kommunene, er at de er populære turistmål. Dette gjelder først og fremst Strömstad og Åre, med rundt 60 gjestedøgn per innbygger, men også Härjedalen har et høyt antall gjestedøgn. Det er forsøkt å korrigere for dette ved å sammenlikne grensehandelskommunene med et område som har tilnærmet like mange gjestedøgn. Det gjør at det valgte kontrollområdet vil fange opp noe av effekten av turismen på salget av alkoholdrikker.

For å komme fram til et anslag over omfanget av grensehandelen, er det antatt at hele forskjellen mellom omsetningen per innbygger 15 år og eldre i grensehandelskommunene og i kontrollområdet skyldes grensehandel. Den totale grensehandelen vil da være differansen mellom forbruket per innbygger 15 år og over i grensehandelskommunene og kontrollområdet multiplisert med antall innbyggere i denne aldersgruppen i grensehandelskommunene.

Figuren viser utviklingen i grensehandelen fra Systembolaget for perioden 1995-2011. Den viser også utviklingen i valutakursen i samme periode. Vi ser at grensehandelen har en tendens til å øke når den norske krona styrker seg, mens den flater ut eller går noe ned i perioder der krona svekkes.

Korrelasjonen mellom grensehandelen målt i ren alkohol og valutakursen er $-0,80$ for årene 1995-2011, noe som betyr at det er en klar tendens til samvariasjon mellom de to størrelsene. Figuren viser at grensehandelen fra Systembolagets butikker var nesten åtte ganger større i 2011 enn i 1995 når vi regner omsetningen i ren alkohol. Økningen var størst for øl og vin.

Figur 2.2: Grensehandel med alkohol fra Sverige

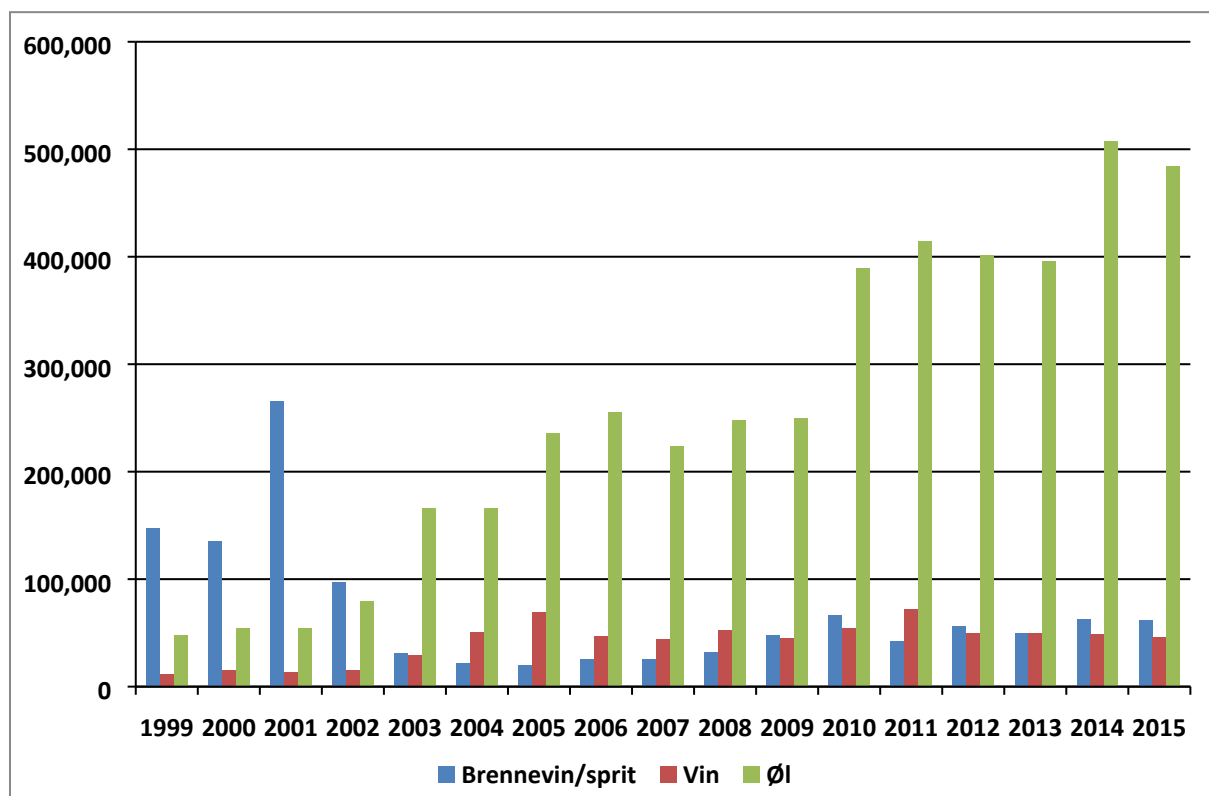

Kilde: SIRUS

2.5.5 Smugling

Utover den lovlige omsetningen, den lovlige importen og grensehandelen med alkohol, foregår det også en viss ulovlig import gjennom smugling. Mens det tradisjonelt har vært brennevin som har vært gjenstand for smugling, har vi i de senere årene sett en utvikling med store beslag av vin og øl. Eksempelvis ble det i 2001 beslaglagt ca 265 000 liter brennevin/-sprit, mens beslaget av vin og øl var noe i underkant av henholdsvis 14 000 og 55 000 liter (figur 2.3). Til sammenligning finner vi at det i de siste par år ble beslaglagt noe over 60 000 liter brennevin/sprit, i underkant av 50 000 liter vin og omkring 500 000 liter øl. Som det framgår av figuren var det en dramatisk nedgang i beslag av brennevin/sprit i 2002 og i årene som fulgte. Dette må ses i sammenheng med den såkalte metanolsaken i årene 2001-2004 da nær 20 mennesker døde som følge av at de hadde kjøpt smuglersprit som inneholdt metanol.

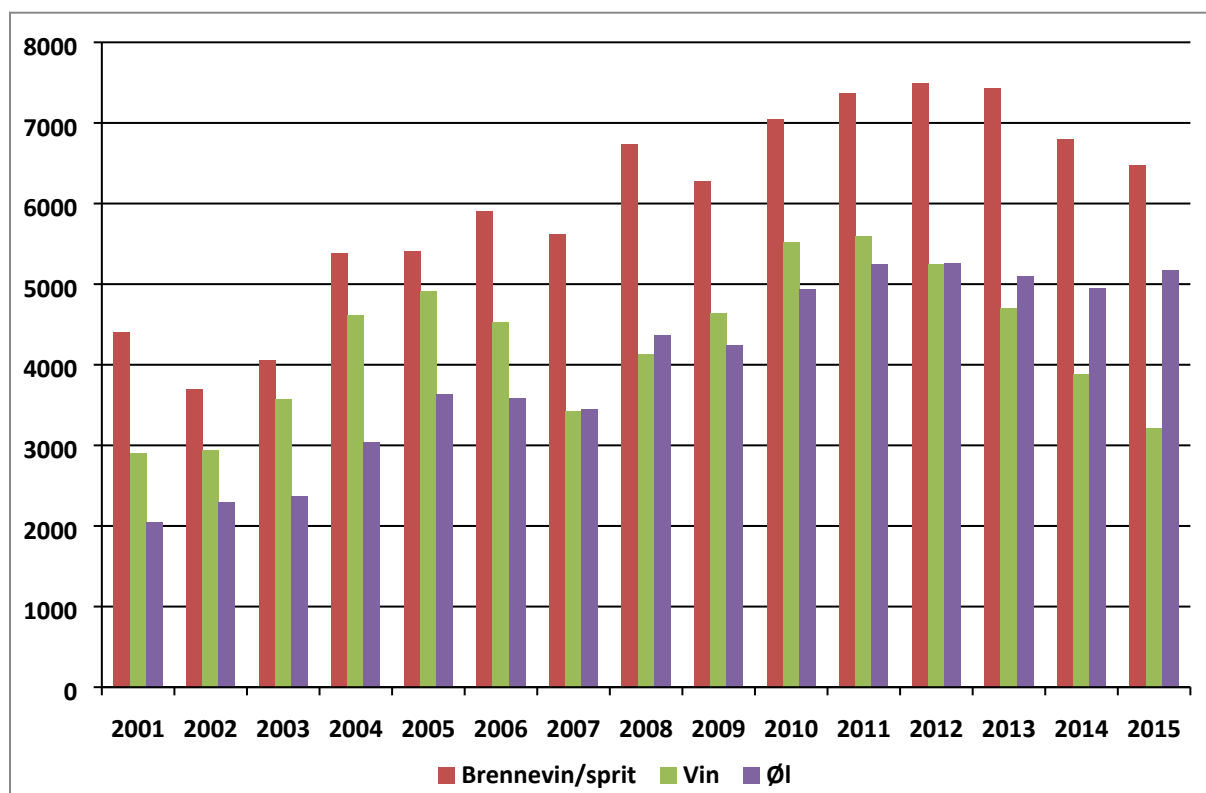
Figur 2.3 (Vedleggstabell 2.4): Beslaglagt mengde av alkoholholdige drikkevarer (vareliter) 1999-2015

Kilde: Toll- og avgiftsdirektoratet

Figur 2.4 viser utvikling i antall beslag av ulike alkoholholdige drikkevarer. Vi ser her at selv om beslaglagt *mengde* brennevin/sprit gikk dramatisk ned rundt 2002, har det vært en jevn økning i *antall* slike beslag. Antall beslag av vin har variert noe fra år til år, men det er i de siste årene gjort flere slike beslag enn på begynnelsen av tallet. Det har også vært en økning i antall beslag av øl, men økningen er mindre enn hva en kunne forvente ut fra den store økningen i beslaglagte vareliter, noe som peker i retning av at noen beslag inneholder store volum.

Figur 2.4 (Vedleggstabell 2.5): Antall beslag av alkoholholdige drikkevarer 2001-2015

Kilde: Toll- og avgiftsdirektoratet

2.6 Alkoholomsetning utenom Norge

2.6.1 Norden

Med unntak av Danmark har de nordiske landene en relativt restriktiv alkoholpolitikk sammenlignet med resten av Europa. Gjennom de siste årtiene har det imidlertid jevnt over funnet sted en liberalisering av omsetningen. Mens det i Norge har skjedd mer eller mindre gradvis, har utviklingen i Finland, Island, Sverige, Færøyene og Grønland vært preget av mer sprangvise endringer.

I **Finland** lå alt salg av alkohol tidligere under det finske alkoholmonopolet Alko, og det var få skjenkebevillinger. I 1969 ble imidlertid salget av det såkalte «mellanølet» – øl med alkoholstyrke på 2,8–4,7 volumprosent – overført til dagligvarebutikkene. Det skjedde ingen endringer når det gjaldt salg av vin og brennevin. Overføringen av salg av øl fra alkoholmonopolet til dagligvarehandelen førte til en økning fra 132 til over 17 000 salgssteder, og omsetningen av øl målt i vareliter ble mer enn fordoblet fra 1968 til 1969. Samtidig skjedde det en liberalisering av skjenkebestemmelsene, noe som førte til at antall skjenkesteder ble

mer enn femdoblet. Til sammen førte dette til en økning i alkoholomsetningen fra 3,9 til 5,7 liter ren alkohol per innbygger 15 år+, og omsetningen fortsatte å øke i årene som fulgte. Som følge av at Finland i 1995 ble medlem av EU ble det også en økning i turistkvoter, og fra 2004 hadde EU-landene ikke lenger noen øvre grense for turistimport fra et EU-land til et annet. Samme år reduserte Finland alkoholavgiftene for å demme opp for turistimport av alkohol fra Estland etter at de baltiske landene ble medlem av EU. Dette førte til en ny økning i alkoholforbruket, og Finland fant det nødvendig igjen å heve alkoholavgiftene, noe som ble gjort hele tre ganger i årene 2008 og 2009. En ytterligere heving av alkoholavgiftene fant sted i 2012 (www.nordicwelfare.org).

Antall utsalgsteder for det finske alkoholmonopolet har økt fra 132 i 1969 til 352 ved utgangen av 2014. I tillegg var det 110 såkalte utleveringssteder for alkohol, dvs steder der en kan få utlevert alkohol som en har bestilt fra Alko. Antall dagligvarebutikker med rett til å selge alkoholholdige drikker opp til og med 4,7 volumprosent var 5 282, og antall skjenkesteder 8 210 (Henriksson, 2015).

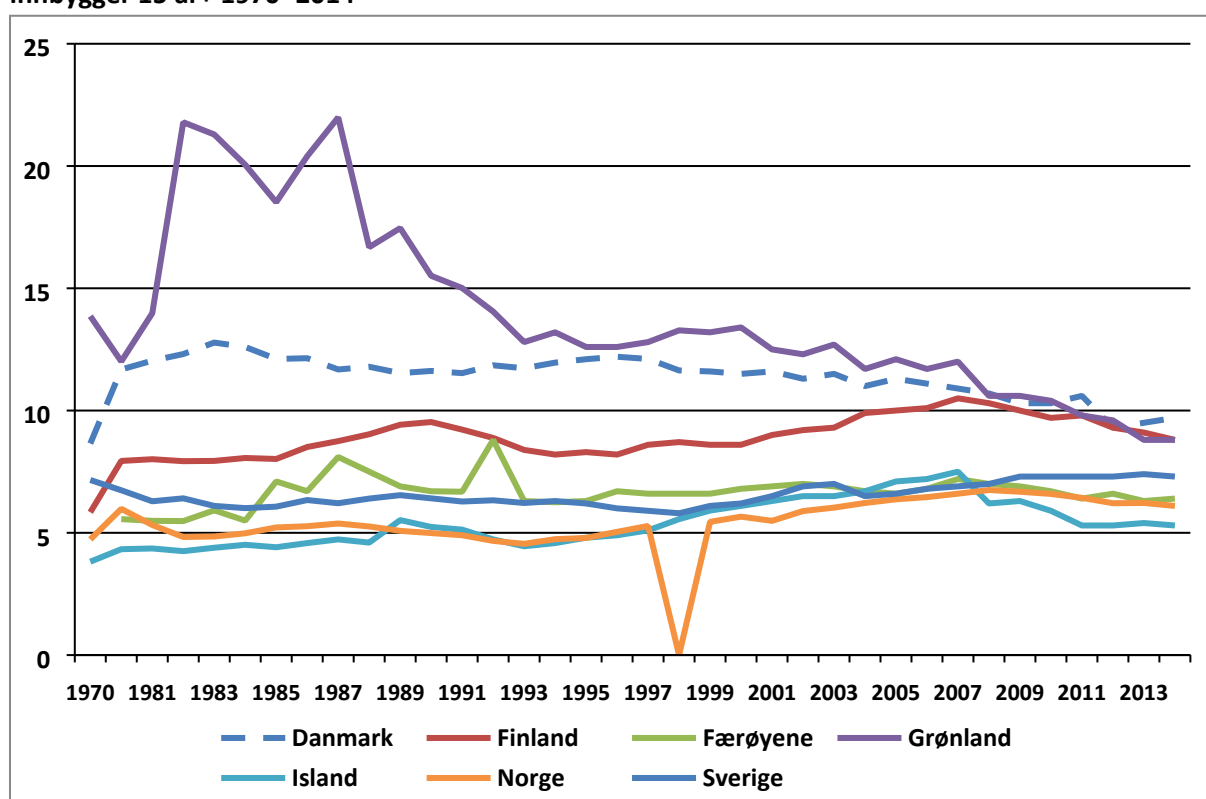
Inntil 1989 omfattet alkoholsalget i **Island** vin og brennevin, mens det ikke var tillatt å selge sterkere øl enn lettøl. I 1989 ble det imidlertid også tillatt å selge øl gjennom den statlige monopolordningen, og per 2012 var det 49 slike alkoholsalg (www.nordicwelfare.org).

I **Sverige** hadde man inntil 1954 en rasjoneringsordning for salg av brennevin, det såkalte motbok-systemet. En måtte ha en rasjoneringsbok som ga anledning til å kjøpe en viss mengde brennevin i løpet av en viss periode. Fra 1977 er salg av øl i dagligvarebutikker begrenset til øl med alkoholstyrke inntil 3,5 volumprosent, mens salg av sterkere øl er lagt til Systembolaget. På samme måte som i Finland har Sverige redusert alkoholavgiftene etter at landet ble medlem av EU, og har måttet oppheve grensene for turistimport for reisende fra andre EU-land. Ved utgangen av 2014 hadde det svenske Systembolaget 431 utsalg, mens øl inntil 3,5 volumprosent kunne kjøpes i 6 723 dagligvarebutikker. Antall skjenkesteder i Sverige ved utgangen av 2014 var 14 560 (Henriksson, 2015, www.nordicwelfare.org).

Fram til 1980 foregikk det ingen innenlands alkoholomsetning på **Færøyene**. Dersom man ønsket å kjøpe alkohol måtte dette bestilles fra Danmark, og gjennom en rasjoneringsordning var det satt kvoter for hvor mye den enkelte kunne kjøpe. I 1980 ble det gitt adgang for bryggeriene til å selge mellomsterkt øl direkte til forbrukerne, mens sterkøl, vin og brennevin fremdeles måtte bestilles fra Danmark. Skjenking var heller ikke tillatt, men forbudet ble dels omgått ved at det ble etablert private klubber hvor disse sto for innkjøpet av alkohol på medlemmenes rasjoneringskort, og hvor skjenkingen fant sted. Ved en ny alkohollov som trådte i kraft i 1992, ble det åpnet adgang til omsetning av alkohol, gjennom spesielle salgssteder og ved at enkelte bevertningssteder fikk bevilling til skjenking (www.nordicwelfare.org). Ved utgangen av 2014 hadde Færøyene seks monopolutsalg for vin/brennevin og 11 utsalgsteder begrenset til salg av øl, mens det var 32 skjenkesteder (Henriksson, 2015).

Grønland hadde inntil 1954 en rasjoneringsordning som innebar at bare danske borgere og grønlandske statsfunksjonærer kunne kjøpe alkohol. Fra 1955 fikk imidlertid Grønland de samme regler for alkoholomsetning som Danmark, slik at alkohol ble tilgjengelig i vanlige dagligvarebutikker og serveringssteder. Opphør av kvotesystemet sammen med økt levestandard førte til en sterk økning i alkoholomsetningen. Etter en folkeavstemning ble det innført en kvoteordning som varte fra august 1979 til april 1982, med begrensninger for hvor mye alkohol den enkelte kunne kjøpe innen et visst tidsrom. Dette førte til en reduksjon i omsetningen av alkohol. Ordningen ble likevel opphevet i 1982 og alkoholforbruket steg til nye høyder (www.nordicwelfare.org).

Figur 2.5 (Vedleggstabell 2.6): Omsetning av alkohol i de nordiske land målt i liter ren alkohol per innbygger 15 år+ 1970- 2014⁷

Kilde: NomESCO- Yearbook of Nordic Statistics / www.statistikbanken.dk / www.thl.fi / www.statice.is / www.folkhalsomyndigheten.se/, Henriksson, R. 2015

Figur 2.5 viser utvikling i omsetning av alkohol per innbygger i de nordiske land. Selv om alkoholstatistikken er forbundet med svakheter og derfor må tolkes med en viss varsomhet, er det likevel grunn til å tro at den gir et relativt godt uttrykk for forskjellene i forbruksnivå mellom landene. I både Danmark, Finland, Norge og Sverige var det en til dels sterk økning i alkoholomsetningen fram til 1980. Omsetningen gikk så noe ned eller holdt seg stabil fram til

⁷ Det foreligger ikke omsetningstall for Norge for 1998.

midten av 1990-årene, da den igjen skjøt fart i Finland, Norge og Sverige, men gikk noe ned i Danmark. Omsetningen av alkohol på Island var mer eller mindre stabil på 1980- og 1990-tallet, mens det har vært en økning etter årtusenskiftet. Ser vi på Færøyene økte alkoholomsetningen på 1980-tallet, mens den har vært relativt stabil i årene etter 1990. Som vi allerede har vært inne på, var det en sterk økning i omsetningen av alkohol på Grønland på 1980-tallet, mens det deretter har vært en nedgang.

2.6.2 Europa

Figur 2.6 viser omsetning av ulike alkoholholdige drikke i utvalgte europeiske land i 2013. Som det framgår av figuren ligger omsetningen per innbygger av både brennevin, vin og øl vesentlig lavere i Norge enn i de fleste europeiske land.

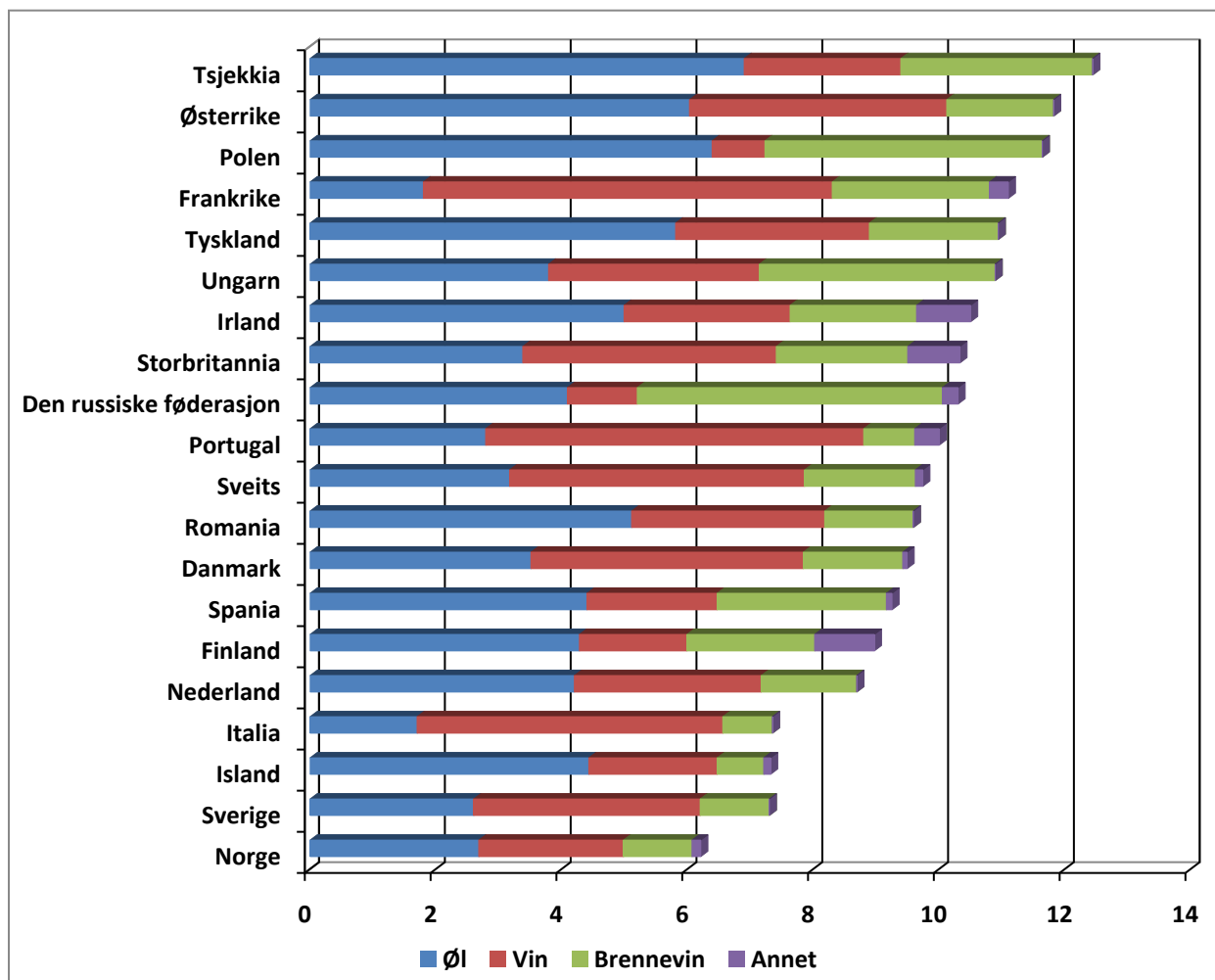
Omsetningen av alkohol i en del søreuropeiske land som Frankrike, Italia og Portugal, som tradisjonelt har hatt et høyt alkoholforbruk, viste en klar nedgang fra 1970 til 2000 (Vedleggstabell 2.7). Etter årtusenskiftet har ikke nedgangen vært like markant, men det er fremdeles en tendens til at forbruket går ned i disse landene. Utviklingen i de nordiske landene som tradisjonelt har hatt et lavt alkoholforbruk, har på sin side vært økende. Dette har medført at forskjellene i alkoholomsetning mellom landene sør i Europa og de nordiske land er mindre enn tidligere.

Det framgår av figur 2.6 at det er til dels store variasjoner mellom landene om hvor stor andel de ulike alkoholholdige drikkene utgjør av det samlede registrerte forbruket. Mens øl utgjør den største andelen av alkoholforbruket i land som Tsjekkia, Polen og Østerrike er vin den dominerende drikkesorten i Frankrike og Portugal. Når det gjelder hvor mye brennevin utgjør av det registrerte alkoholforbruket, ser vi at det utgjør i underkant av halvparten av alkoholforbruket i Russland.

Utvikling i årlig omsetning av de ulike drikkesortene i utvalgte europeiske land framgår av Vedleggstabell 2.8 – 2.10. Vi ser her at det eksempelvis har vært en dramatisk nedgang i årlig omsetning av vin i land som Frankrike og Italia fra 1970 fram til de senere år.

Figur 2.6 (Vedleggstabell 2.7 – 2.10): Omsetning av alkoholdige drikker i liter ren alkohol per innbygger 15 år+ i utvalgte europeiske land 2013

Kilde: WHO

2.7 Spørreskjemaundersøkelser

Det registrerte alkoholforbruket forteller hvor mye alkohol som selges og skjenkes (se kap. 2.5). Slike data gir imidlertid ikke informasjon om hvordan bruk av alkohol fordeler seg i ulike grupper av befolkningen, som blant kvinner og menn, i forskjellige aldersgrupper, osv. For å få vite noe om dette må vi ty til ulike former for spørreskjemaundersøkelser.

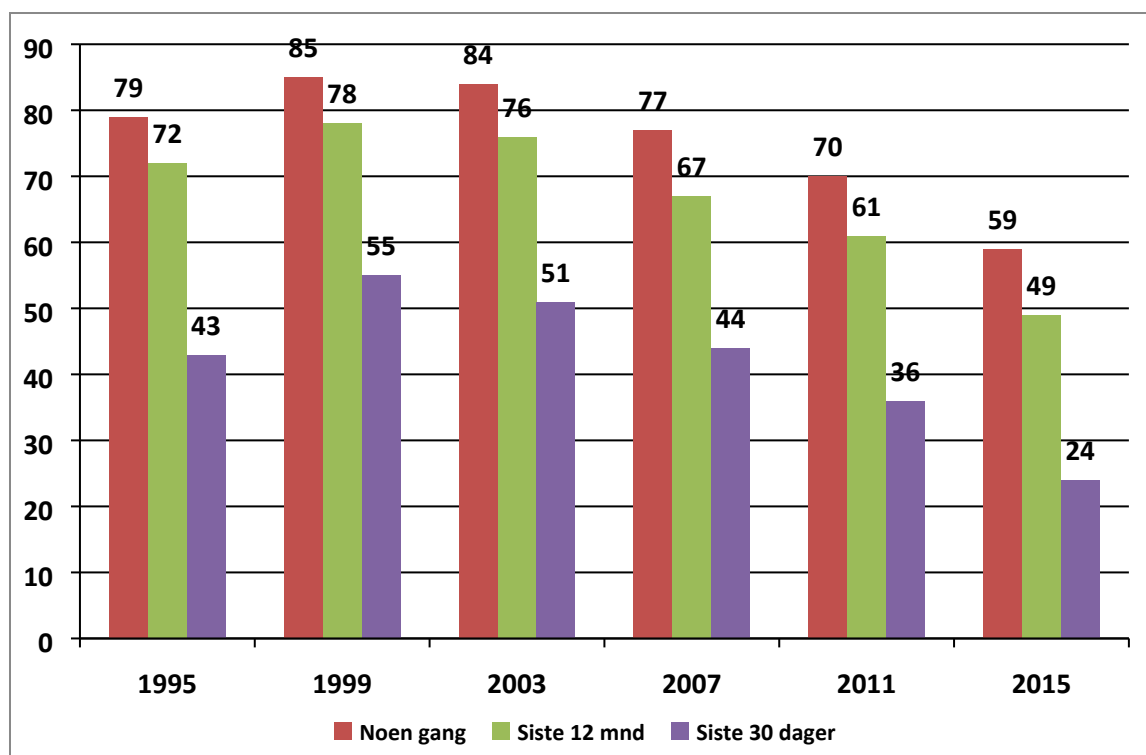
Beregninger av alkoholforbruk ut fra spørreskjemaundersøkelser viser erfaringsmessig et lavere forbruk enn det som framkommer fra omsetningstall. Dette er ikke nødvendigvis bevisst underreportering fra de som inngår i undersøkelsen, men det kan være at personen ikke husker hvor mye han eller hun har drukket. Videre vil trolig de som drikker aller mest være mindre tilbøyelige enn andre til å delta i denne typen undersøkelser. Informasjon fra spørreskjemaundersøkelser må derfor ses på som et supplement til opplysningene vi har om hvor mye som omsettes av ulike alkoholsorter. I det følgende presenterer vi resultater fra noen slike undersøkelser.

2.7.1 Ungdom 15–16 år – ESPAD

En viktig spørreskjemaundersøkelse om bruk av rusmidler og tobakk blant ungdom er den store europeiske skoleundersøkelsen – ESPAD som er foretatt i 1995, 1999, 2003, 2007, 2011 og 2015 blant 15-16 åringer. Figur 2.7 viser andelen blant de norske ungdommene som i de respektive år oppga at de hadde drukket alkohol henholdsvis noen gang hittil i livet, i løpet av de siste 12 månedene og i løpet av de siste 30 dagene. Som det framgår har det i alle de seks undersøkelsesårene vært et klart flertall av 15-16 åringer som oppga å ha drukket alkohol *noen gang*. Vi vet imidlertid ikke hvorvidt de bare så vidt har smakt på en alkoholholdig drikk, eller om de har drukket noen større mengde. De fleste oppga også å ha drukket i løpet av de *siste 12 måneder* før undersøkelsestidspunktet, men denne andelen er noe mindre enn hva gjelder å ha drukket noen gang. Ser vi på andelen som oppga å ha drukket i løpet av de *siste 30 dagene*, noe som kan illustrere hvorvidt den unge er hva vi kan kalle en «aktiv» alkoholbruker, er denne klart lavere enn andelen som oppga å ha drukket noen gang og i løpet av siste 12 måneder. Det er jevnt over liten eller ingen forskjell mellom gutter og jenter.

Ser vi på utvikling over tid, finner vi at det var en liten økning i andel som oppga å ha drukket alkohol fra 1995 til 1999/2003, mens det så har vært en nedgang. Dette gjelder så vel andel som oppga å ha drukket *noen gang*, i løpet av de *siste 12 måneder* og i løpet av de *siste 30 dager*. Vi ser eksempelvis at mens det var en økning fra 43 til 55 prosent fra 1995 til 1999 i andelen som oppga å ha drukket i løpet av de *siste 30 dager*, har det så vært en jevn nedgang til 24 prosent i 2015.

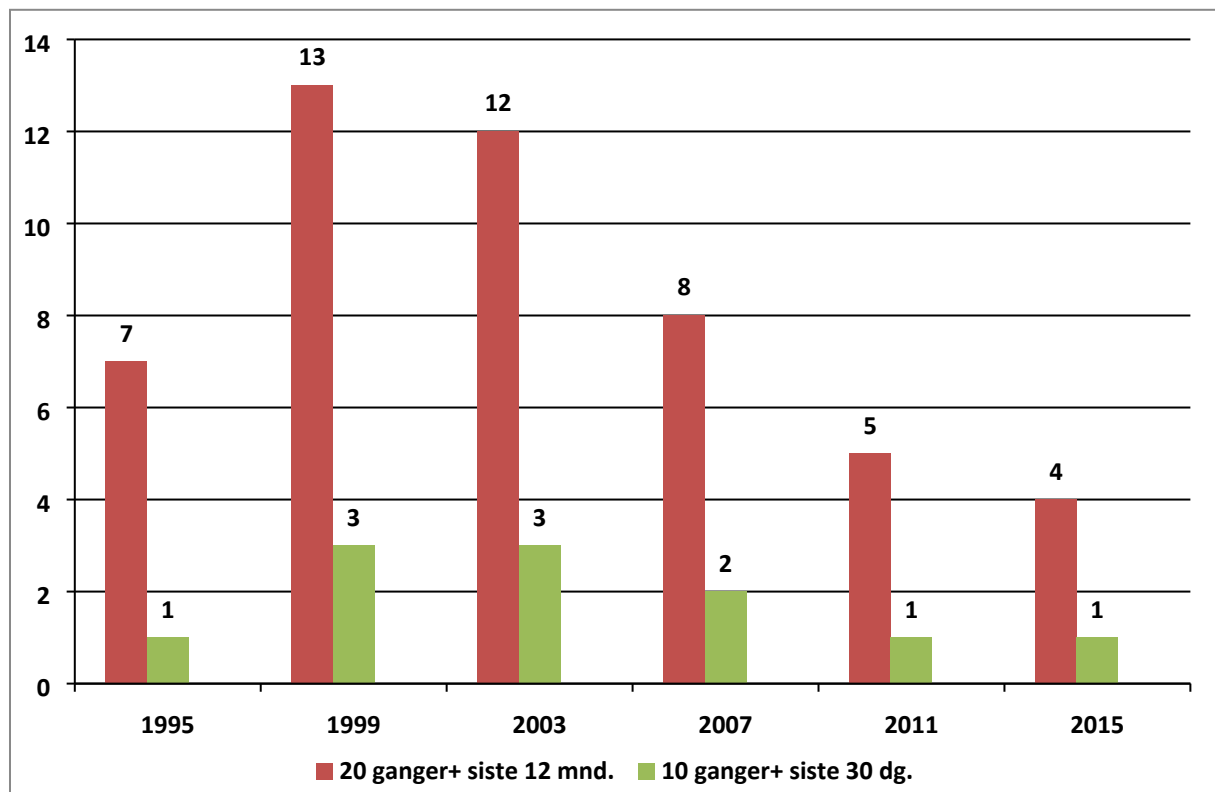
Figur 2.7: Andel 15-16-åringer som oppga å ha drukket alkohol henholdsvis noen gang, siste 12 mnd. og siste 30 dager 1995-2015

Kilde: SIRUS

Hvor stor andel av 15-16-åringene som er «aktive» alkoholbrukere kan også illustreres ved figur 2.8 som viser andelen 15-16-åringene som på de ulike undersøkelsestidspunktene oppga å ha drukket alkohol 20 ganger eller mer i løpet av de *siste 12 måneder*, og andel som hadde drukket 10 ganger eller mer i løpet av de *siste 30 dager*. Heller ikke her er det noen store forskjeller mellom gutter og jenter. På samme måte som i det foregående ser vi at det var en økning fra 1995 til 1999, og at det så har vært en klar nedgang fram til 2015.

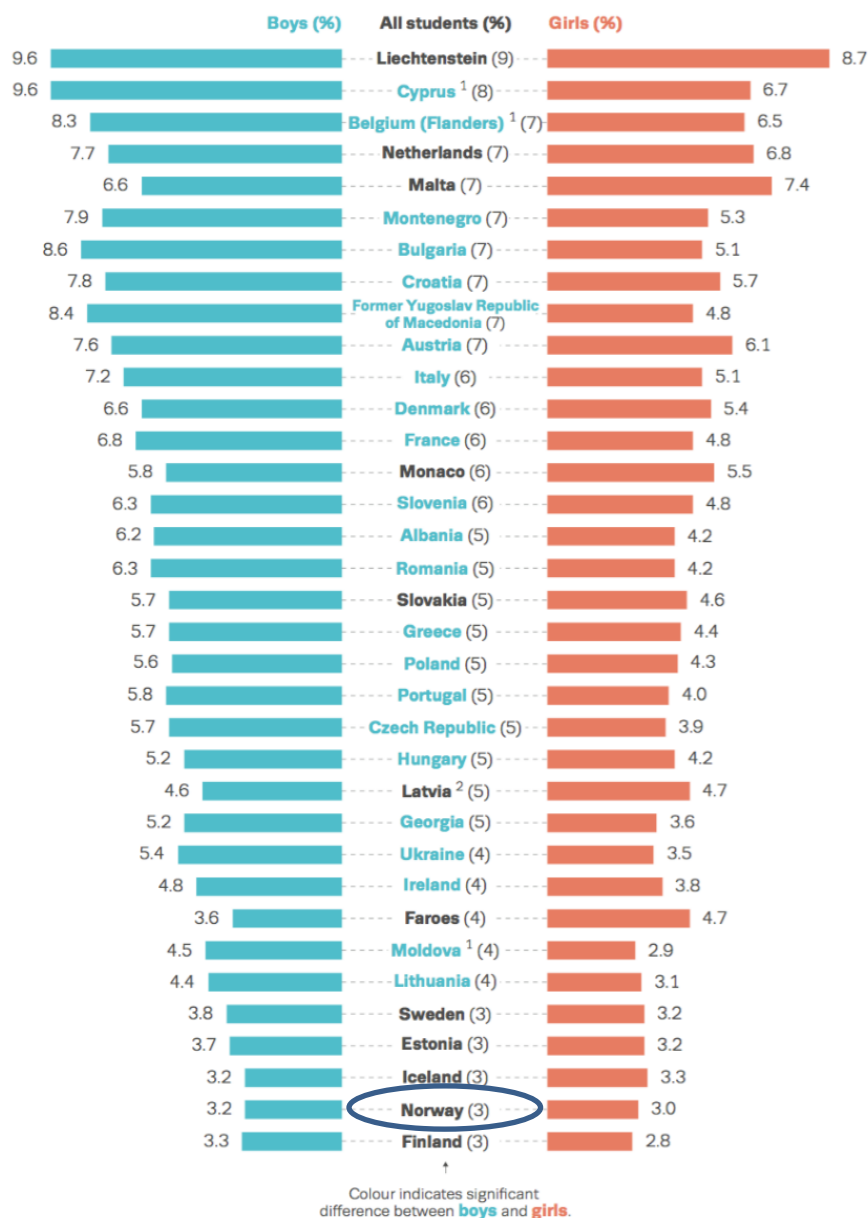
Figur 2.8: Andel 15-16-åringene som oppga å ha drukket alkohol henholdsvis 20 ganger+ siste 12 mnd. og 10 ganger+ siste 30 dager 1995-2015

Kilde: SIRUS

Det kan være av interesse å se på bruk av alkohol blant norsk ungdom sammenlignet med ungdom i andre land. Gjennomgående finner vi at norske 15-16-åringene befinner seg i det nedre sjikt når det gjelder andel som har drukket alkohol. Eksempelvis var det i 2015 en relativt lav andel av norske 15-16-åringene som oppga å ha drukket alkohol *noen gang*, sammenlignet med andre land. Mens denne andelen var mer enn 90 prosent i land som Tsjekia, Kroatia, Hellas, Ungarn og Danmark, var den opp imot prosent i Norge (Kraus L. et al. 2016)). Videre framgår det av figur 2.9 at norske 15-16-åringene som drikker alkohol, drakk sjeldnere enn samme aldersgruppe i andre land. Mens 15-16-åringene i mange land i Sør- og Mellom-Europa som har drukket alkohol, har drukket gjennomsnittlig 7-8 ganger i løpet av de siste 30 dager, har norske 15-16-åringene i gjennomsnitt drukket tre ganger. Dette gjelder for øvrig også for 15-16-åringene i de andre nordiske land.

Figur 2.9: Antall ganger 15-16-åringer i ulike land oppga å ha drukket alkohol i løpet av de siste 30 dager (gjennomsnitt blant de som har drukket) 2015

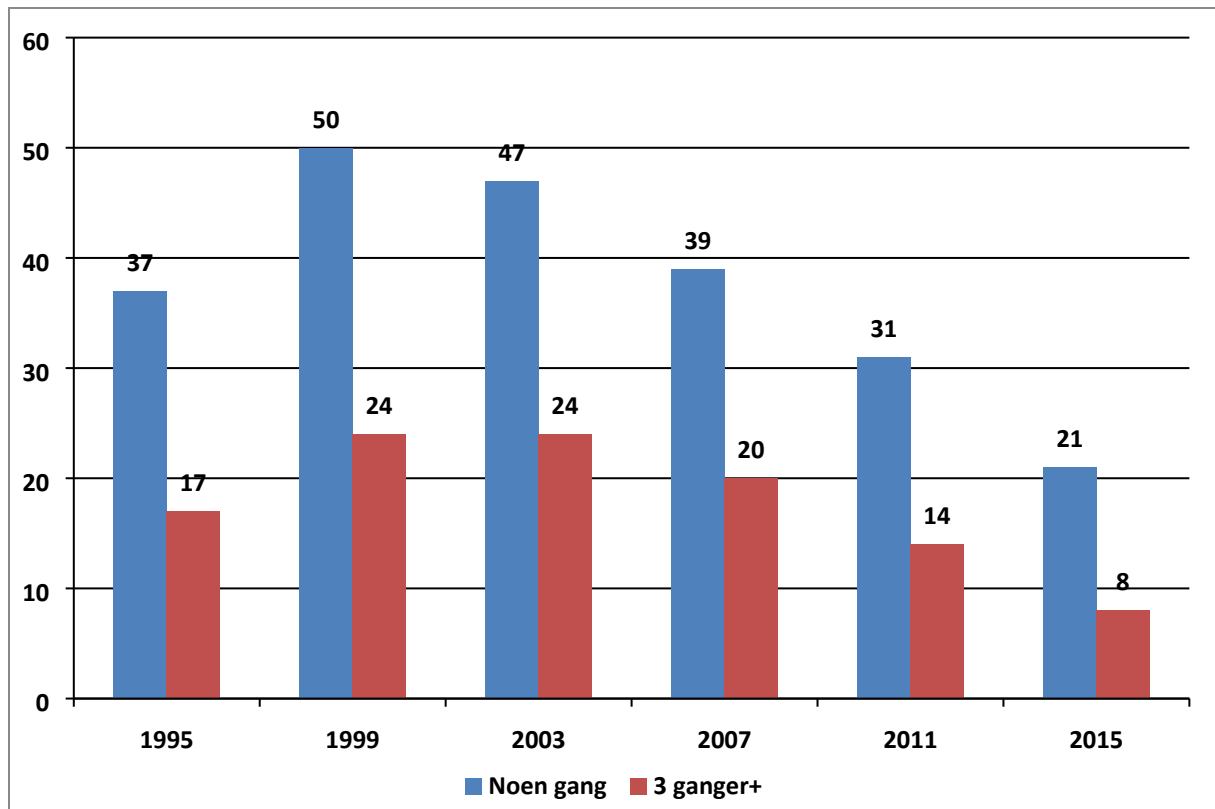
¹ Belgium (Flanders), Cyprus and Moldova: limited geographical coverage.

² Latvia: limited comparability

Kilde: Kraus et al. 2016

Selv om Norge har et lavt alkoholforbruk sammenlignet med andre land, har vi et drikke-mønster som er kjennetegnet av at det drikkes relativt store kvantum når det drikkes. Dette gjelder også for ungdom. På spørsmål om hvorvidt de unge hadde drukket fem eller flere «drinker» (definert som en flaske/boks øl/cider, ett glass/15 cl vin, ett glass/4 cl brennevin) ved samme drikkesituasjon, svarte 21 prosent i 2015-undersøkelsen at de hadde gjort dette *noen gang*, mens åtte prosent svarte at de hadde drukket så mye *tre ganger eller mer* (fig 2.10). Også her ser vi at det var det en økning fra 1995 fram til 1999, mens det så har vært en nedgang fram til 2015.

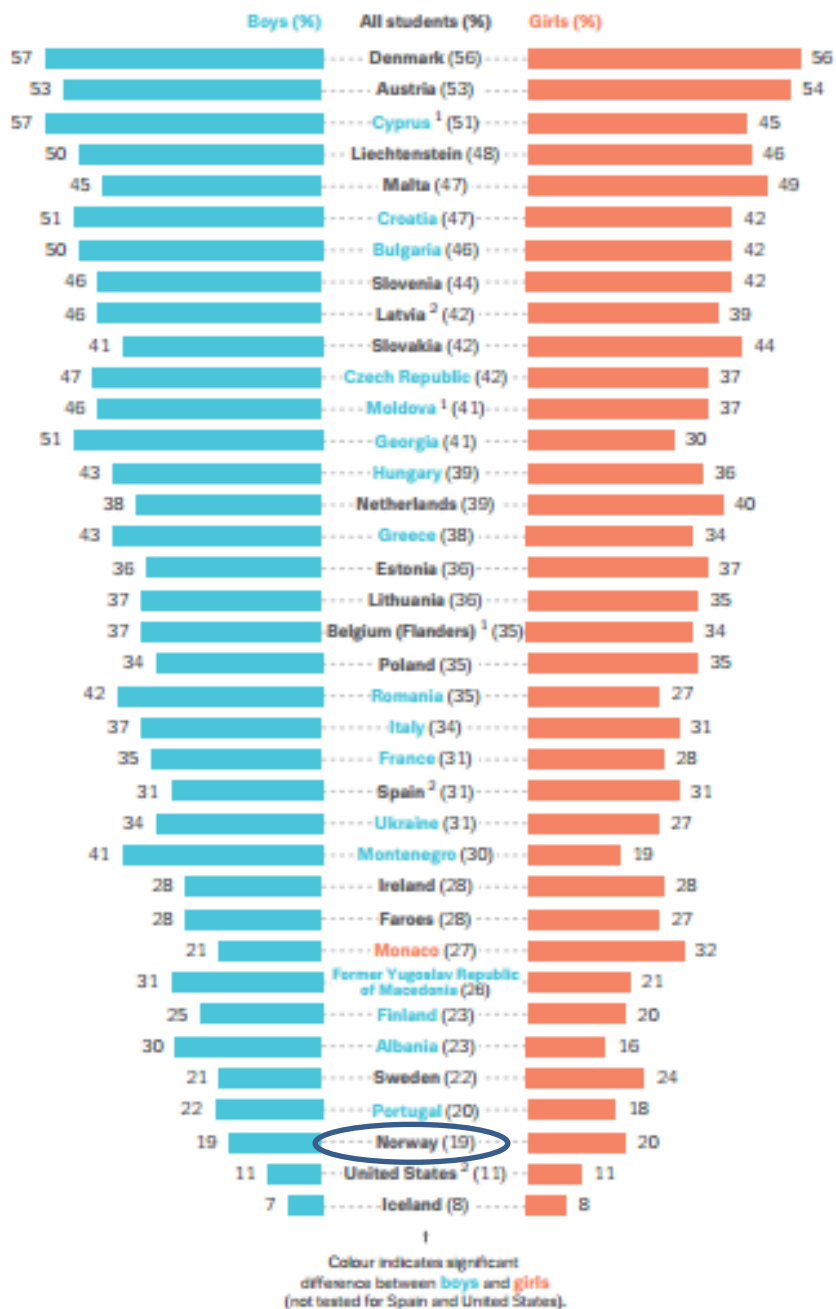
Figur 2.10: Andel 15-16-åringer som i løpet av siste 30 dager oppga å ha drukket 5+ drinker ved samme drikkesituasjon henholdsvis noen gang og 3+ ganger 1995-2015

Kilde: SIRUS/FHI

Figur 2.11 viser andelen 15-16-åringer i ulike land som i 2015 oppga at de i løpet av de siste 30 dagene hadde drukket fem drinker eller med ved samme drikkesituasjon. Også her ser vi at norske 15-16-åringer ligger i det nedre sjiktet.

Figur 2.11: Andel 15-16-åringer i ulike land som oppga å ha drukket 5+ drinker ved samme drikkesituasjon i løpet av de siste 30 dager, 2015

¹ Belgium (Flanders), Cyprus and Moldova: limited geographical coverage.

² Latvia, Spain and United States: limited comparability.

Kilde: Kraus et al. 2016

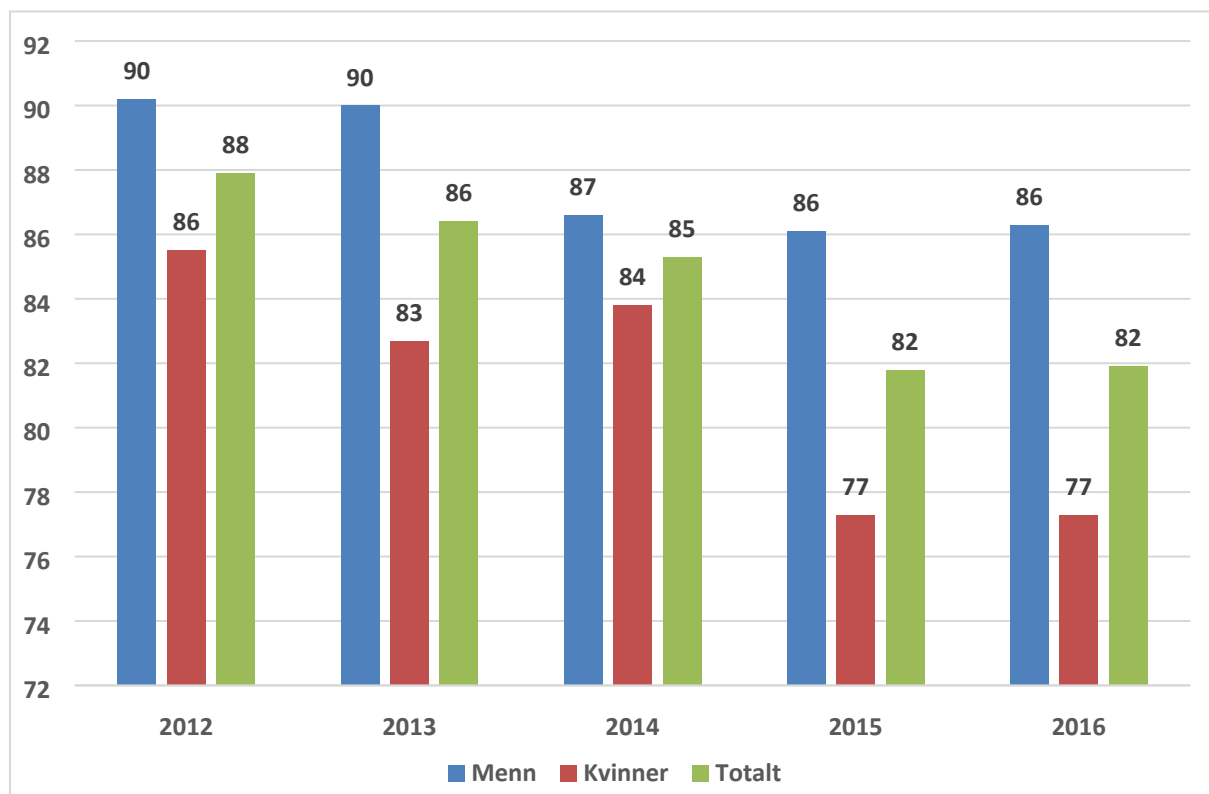
For flere resultater fra den europeiske skoleundersøkelsen for 2015, ESPAD, henvises til Kraus et al. 2016: «ESPAD Report 2015», som finnes på www.espad.org.

2.7.2 Befolkningsundersøkelse (16-79 år)

I 2012 startet SIRUS, i samarbeid med Statistisk sentralbyrå, en ny serie årlige befolkningsundersøkelser om bruk av rusmidler og tobakk (se kapittel 1). Et samarbeid som fra 2016 er overtatt av Folkehelseinstituttet. Vi gjengir her noen hovedfunn om bruk av alkohol fra de fem undersøkelsesårene. Resultatene som framkommer vil variere noe fra år til år. Dette er ikke nødvendigvis reelle endringer da en i slike undersøkelser må påregne en viss grad av tilfeldige fluktuasjoner fra ett år til et annet.

I alle undersøkelsesårene var det i overkant av 90 prosent som oppga å ha drukket alkohol *noen gang*, mens en noe lavere andel oppga å ha drukket i løpet av de *siste 12 måneder*. Andelen menn som oppga å ha drukket i løpet av *siste 12 måneder*, var noe større enn andelen kvinner (figur 12a). Når det gjelder alder har det i de siste par årene vært en noe lavere andel som oppga å ha drukket i løpet av *siste 12 måneder* blant de i aldersgruppen 16–34 år (79-80 prosent) og de som var 65 år og eldre (73-74 prosent), enn i de øvrige aldersgruppene (84–88 prosent).

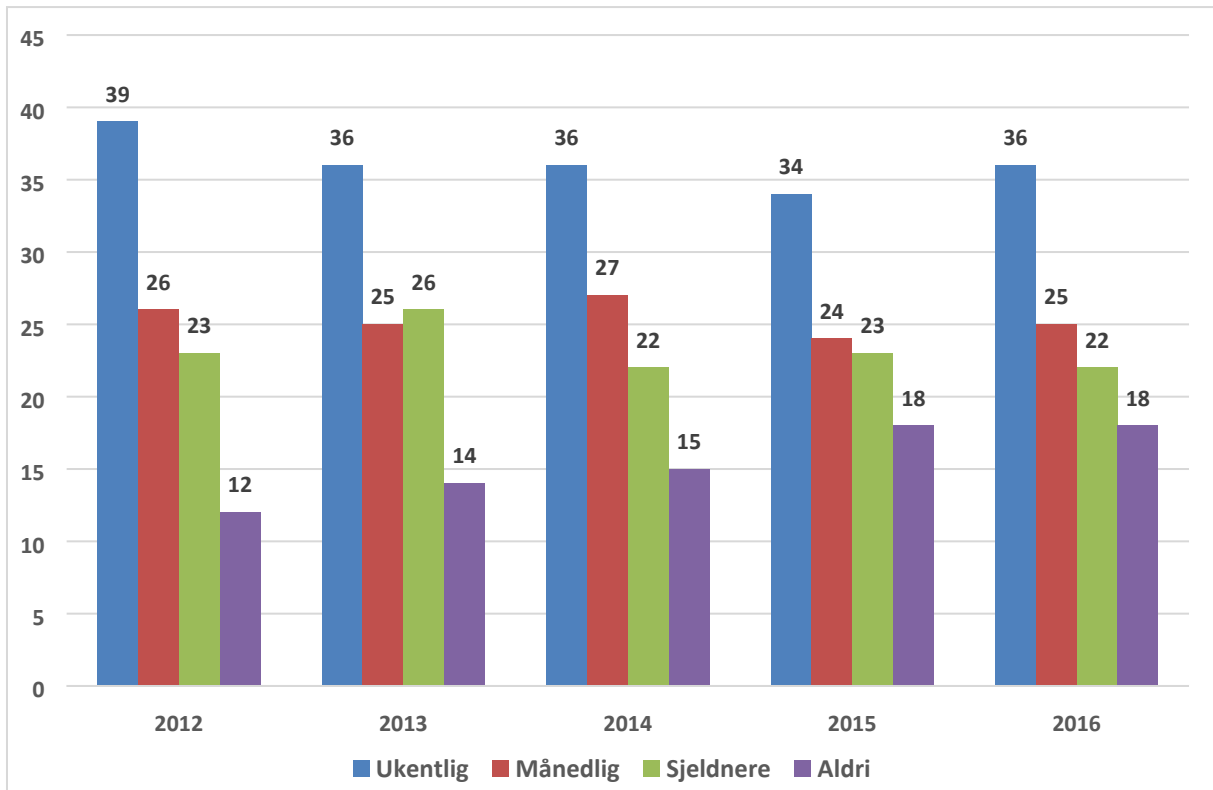
Figur 12a. Andel som oppga å ha drukket i løpet av siste 12 mnd. blant kvinner og menn, 2012-2016

Kilde SIRUS/FHI

Respondentene ble også spurt om hvor *ofte* de hadde drukket alkohol i løpet av *siste 12 måneder*. Av figur 2.12b ser vi at i alle de fem undersøkelsesårene oppga noe over 1/3 å ha drukket hver uke mens omkring 1/4 å ha drukket minst en gang hver måned. Andelen som oppga å ha drukket sjeldnere enn hver måned har også jevnt over vært omkring 1/4, mens det har vært en økning i andelen som oppga at de ikke hadde drukket i løpet av de siste 12 månedene fra 12 prosent i 2012 til 18 prosent i 2016.

Figur 2.12 b: Drikkefrekvens siste 12 mnd. prosent, 2012-2016

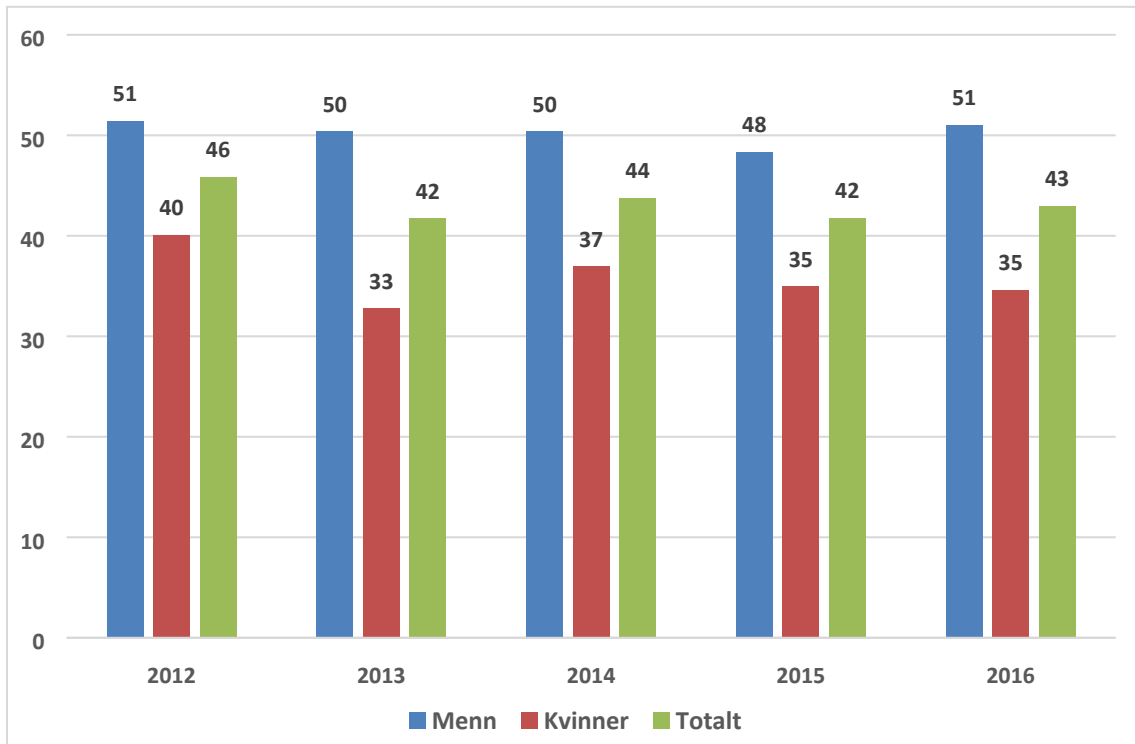

Kilde: SIRUS/FHI

Figur 13a viser hvor ofte respondentene i gjennomsnitt hadde drukket alkohol i løpet av de siste 12 mnd. Som det framgår hadde mennene gjennomgående drukket oftere (omkring 50 ganger) enn kvinnene (omkring 35 ganger). Vi ser også at de eldre i gjennomsnitt hadde drukket oftere enn de som var yngre (figur 13b).

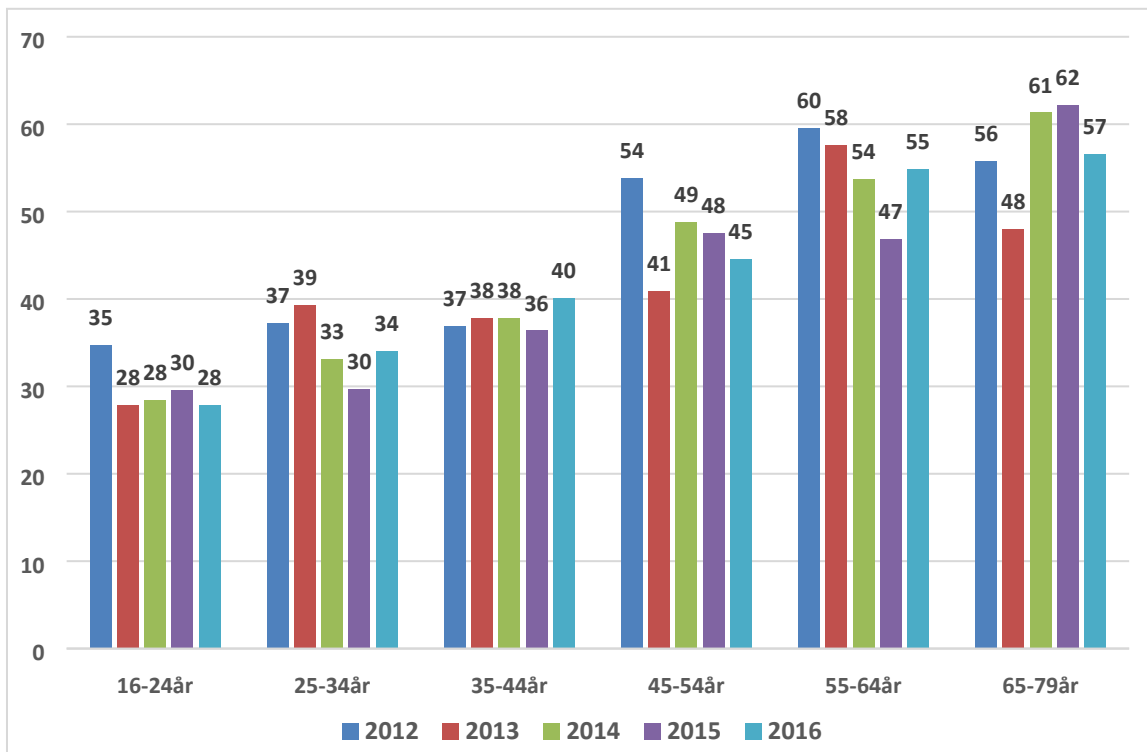

Figur 2.13a: Gjennomsnittlig antall ganger drukket alkohol i løpet av de siste 12 mnd. blant kvinner og menn, 2012-2016

Kilde: SIRUS/FHI

Figur 2.13b: Gjennomsnittlig antall ganger drukket alkohol i løpet av de siste 12 mnd. i ulike aldersgrupper, 2012-2016

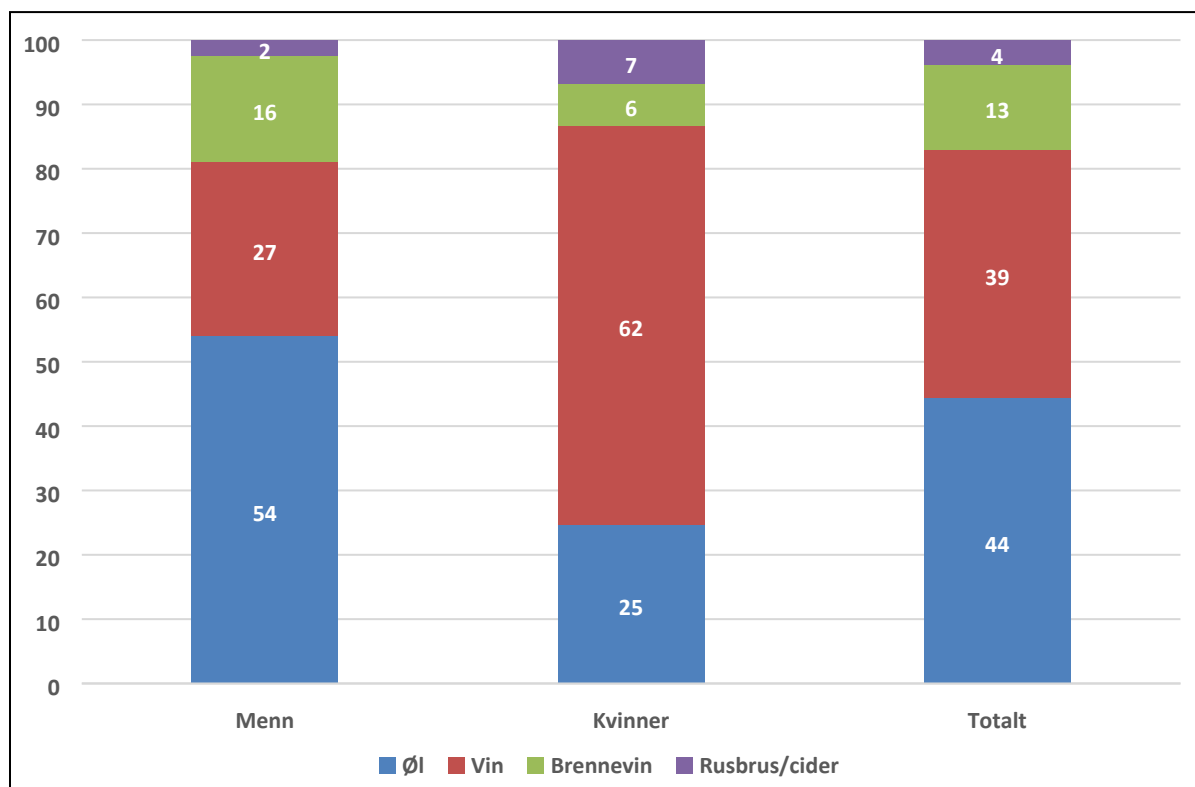

Kilde: SIRUS/FHI

Med utgangspunkt i respondentenes selvrapporterte alkoholbruk siste fire uker, finner vi at det gjennomsnittlige forbruket blant menn jevnt over var mer enn dobbelt så høyt som blant kvinner. Likeledes var det beregnede gjennomsnittlige alkoholforbruket størst i aldersgruppa 16-24 år, mens den eldste aldersgruppa, dvs. de som er 65 år eller eldre, hadde det laveste forbruket. Dette selv om de eldste aldersgruppene drikker oftere enn de som er yngre.

Ser vi hvor mye de ulike drikkesortene utgjør av det totale alkoholforbruket framgår det at øl i 2016 utgjorde 44 prosent, vin 39 prosent, brennevin 13 prosent og «rusbrus»/cider fire prosent (figur 2.14). Som det framgår av figuren var det imidlertid klare kjønnsforskjeller. Mens øl utgjorde mer enn halvparten av alkoholforbruket for menn, utgjorde vin i overkant av 60 prosent av alkoholforbruket for kvinner. Ellers utgjorde brennevin en større andel av alkoholforbruket for menn (16 prosent) enn for kvinner (seks prosent).

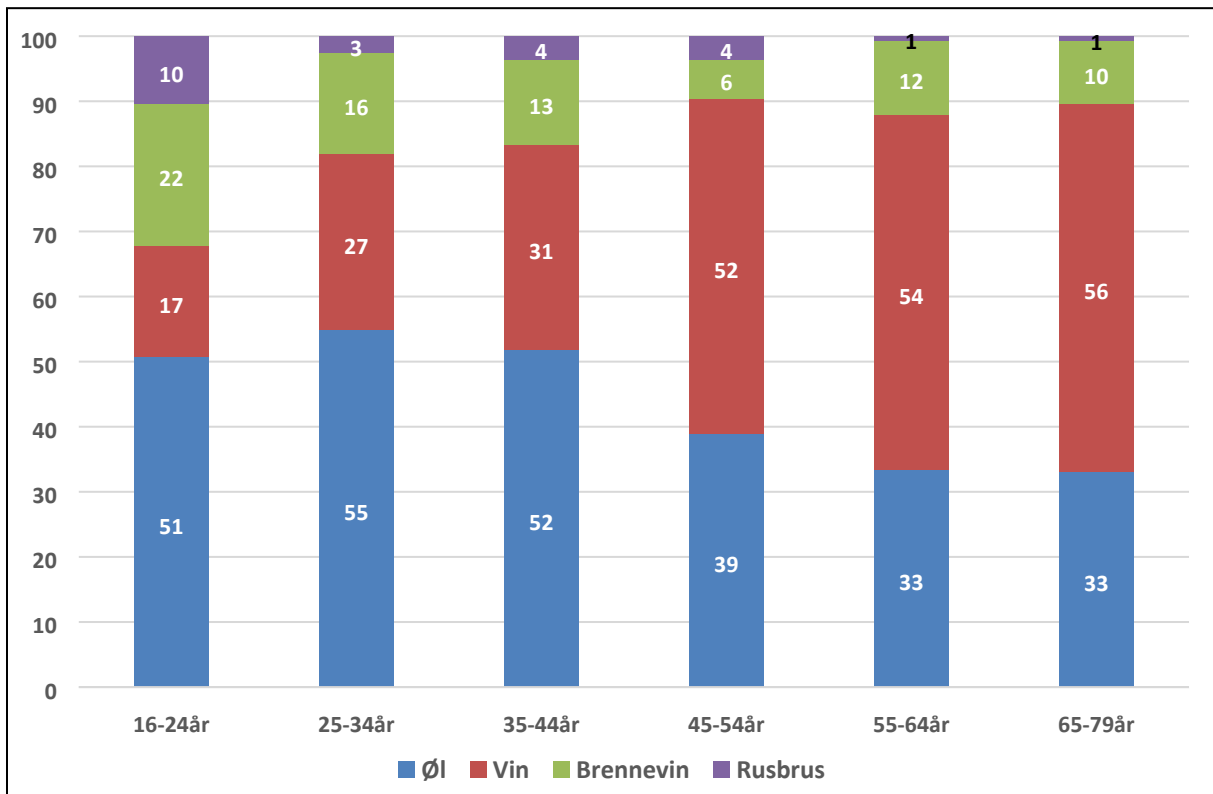
Figur 2.14: Alkoholbruk siste 4 uker fordelt på drikkesort blant kvinner og menn 2016

Kilde: FHI

Tilsvarende finner vi at alkoholforbruket blant de yngste aldersgruppene hovedsakelig besto av øl, mens vin dominerte i de eldre aldersgruppene. I aldersgruppene 16-44 år kom således i overkant av halvparten av det beregnede alkoholforbruket fra øl, mens det samme gjaldt vin i de eldre aldersgruppene (figur 2.15).

Figur 2.15: Alkoholforbruk siste 4 uker fordelt på drikkersort i ulike aldersgrupper 2016

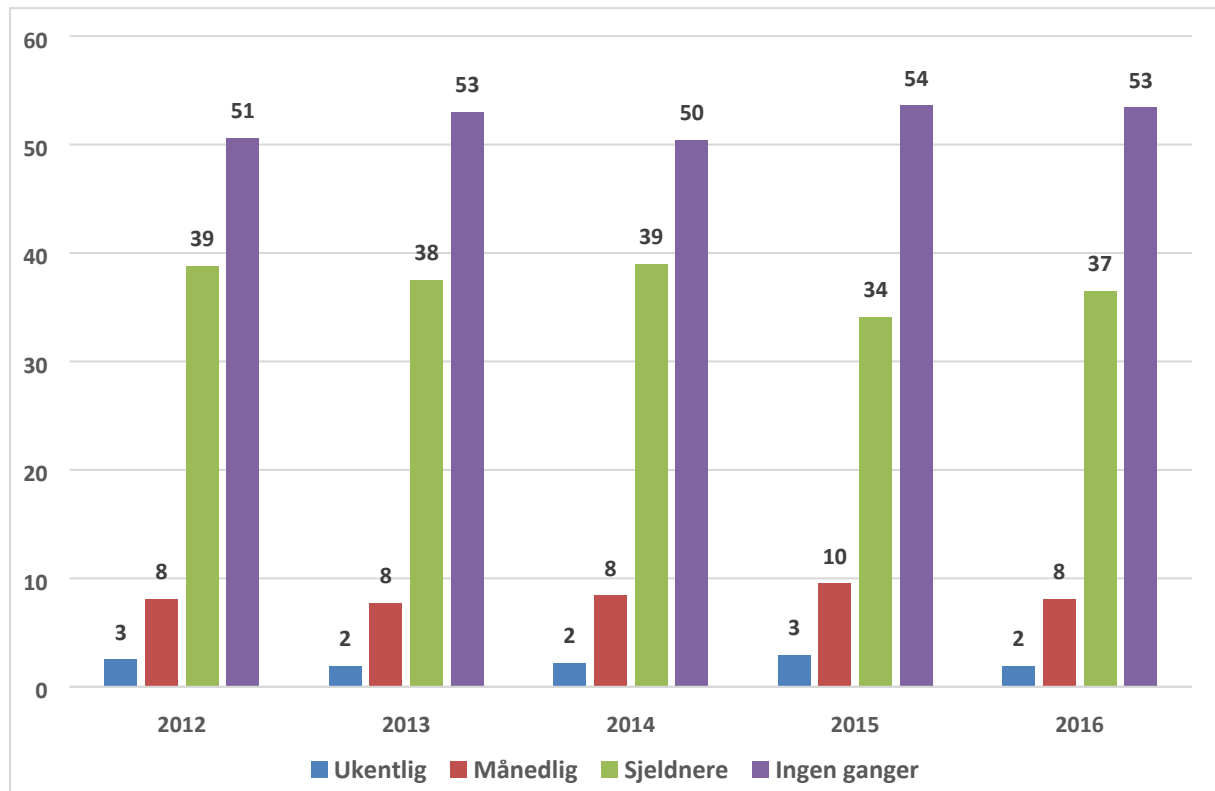

Kilde: FHI

Beruselse

Beruselsesfrekvens ble kartlagt gjennom spørsmålet: «I løpet av de siste 12 månedene, hvor ofte har du drukket så mye alkohol at du har følt deg tydelig beruset?». Jevnt over oppga noe over halvparten å ha vært tydelig beruset minst én gang *siste 12 måneder*, men det er bare en liten andel som rapporterer om hyppig beruselse (fig 2.16).

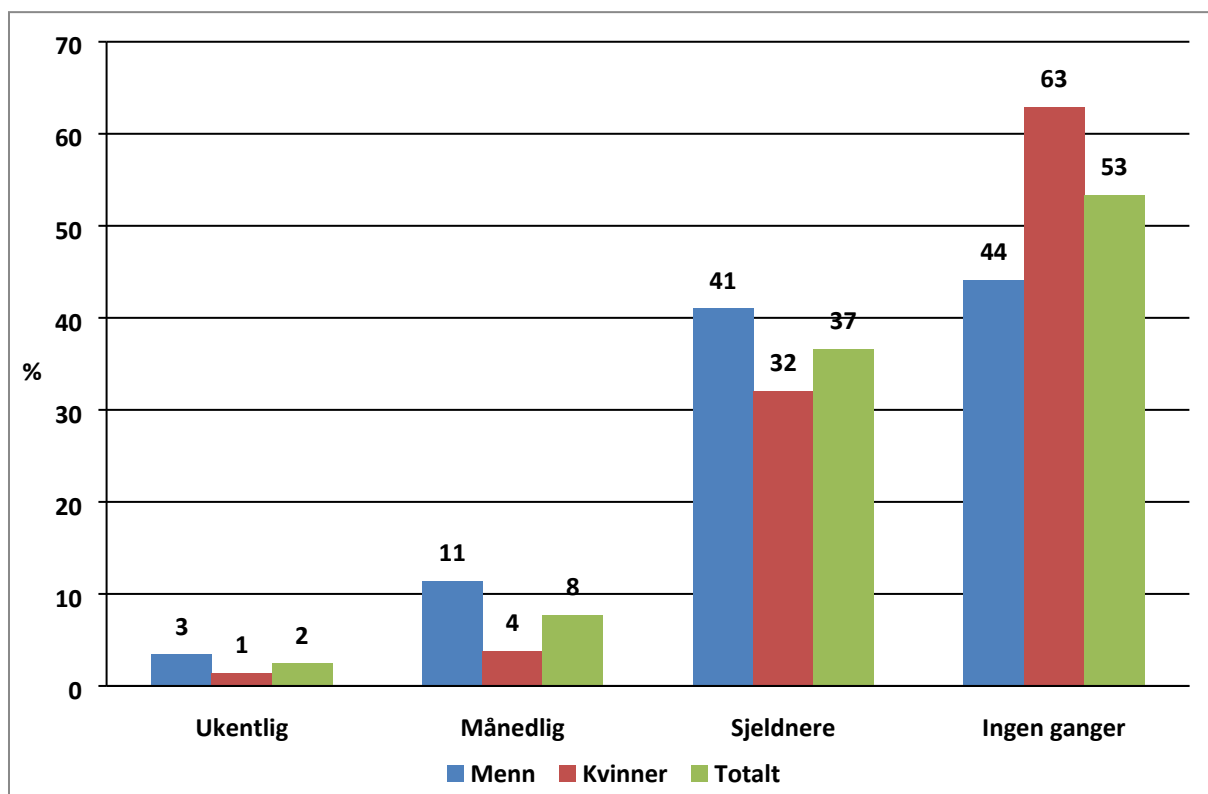
Figur 2.16: Beruselsesfrekvens siste 12 mnd. 2012-2016

Kilde: SIRUS/FHI

En større andel menn enn kvinner oppga i 2016 at de hadde vært tydelig beruset *siste 12 måneder*. 14 prosent av mennene oppgir at de har vært tydelig beruset én dag i måneden eller oftere, mens det samme gjelder fem prosent av kvinnene (figur 2.17a). Vi ser også at mens noe over seks av ti kvinner oppga at de aldri hadde vært beruset *siste 12 måneder*, gjaldt dette noe over fire av ti menn. Omregnet til gjennomsnittlig antall ganger beruset *siste 12 måneder*, har menn om lag dobbelt så mange beruselsessituasjoner (6,1) som kvinner (2,7).

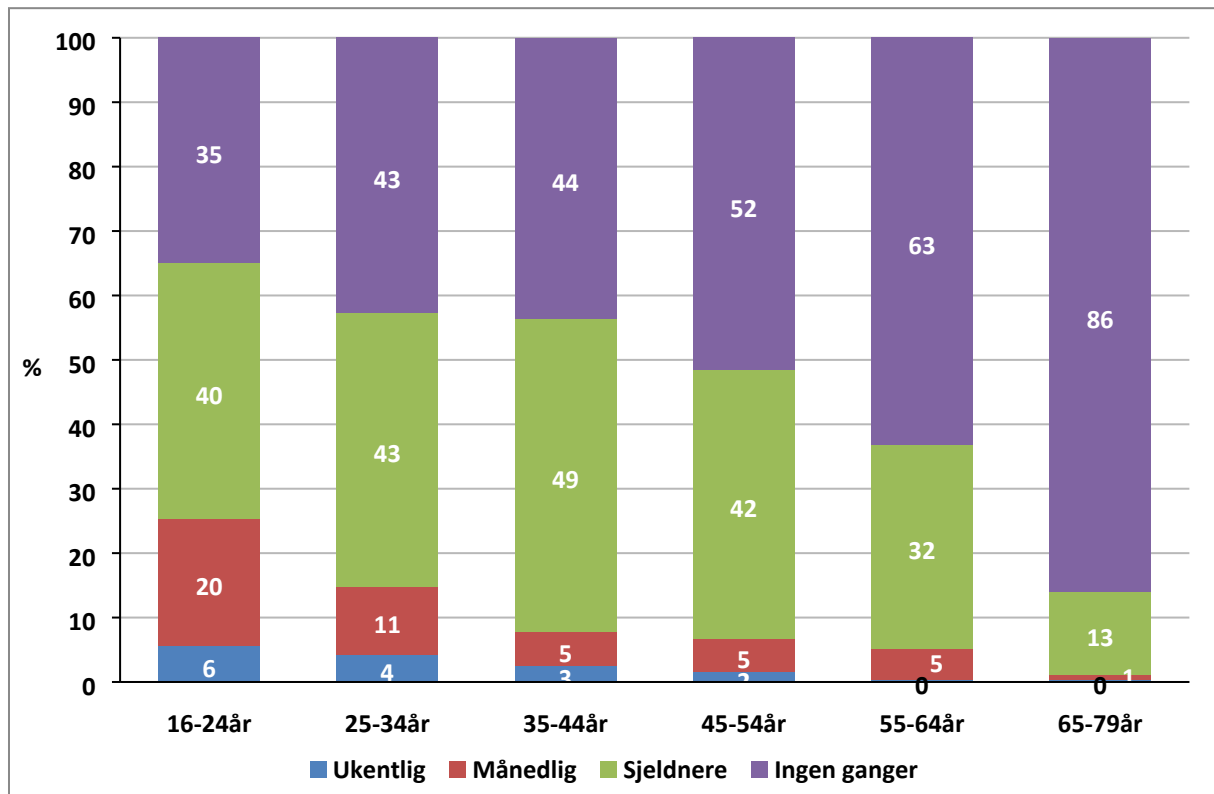
Figur 2.17a: Beruselsesfrekvens blant kvinner og menn i løpet av de siste 12 mnd. 2016

Kilde: FHI

Av figur 2.17b ser vi at beruselse er vanligst i de yngste aldersgruppene. I 2016 oppga eksempelvis 26 prosent i alderen 16-24 år å ha vært tydelig beruset én dag i måneden eller oftere i løpet av siste 12 måneder sammenlignet med 1- 7 prosent i de tre eldste aldersgruppene. Videre oppga vel tre av ti i aldersgruppen 16-24 år at de aldri hadde vært tydelig beruset i løpet av siste 12 måneder, mens det samme gjaldt vel åtte av ti blant de som var 65 år og eldre. Omregnet til gjennomsnittlig beruselsesfrekvens siste 12 måneder, finner vi at beruselsesfrekvens avtar med økende alder. Mens gjennomsnittet for aldersgruppen 16-24 og 25-34 år var henholdsvis 9,2 og 6,4 ganger i året, var det tilsvarende gjennomsnittet om lag 1,7 ganger for de som var 55-64 år og 0,6 ganger for de som var eldre enn 64 år.

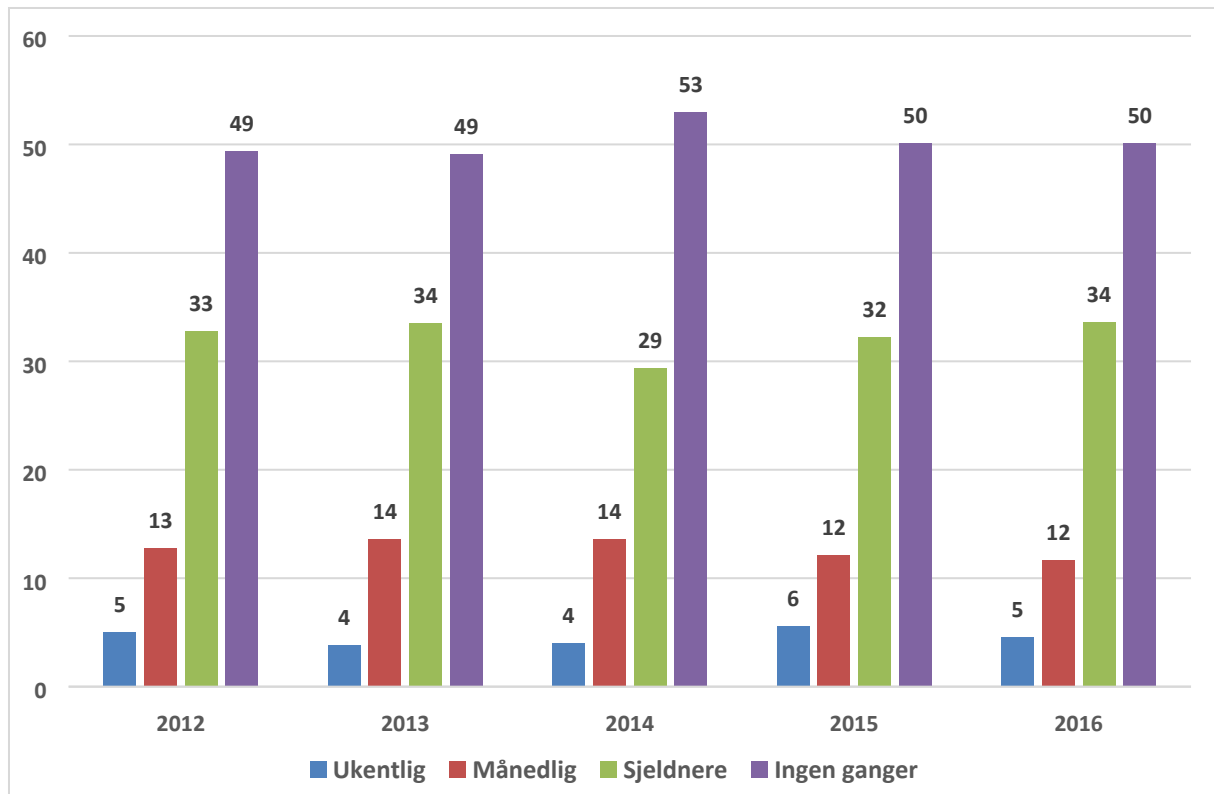
Figur 2.17b: Beruselsesfrekvens siste 12 mnd. i ulike aldersgrupper 2016

Kilde: FHI

Det ble i undersøkelsen også stilt spørsmålet: «I løpet av det siste året, hvor ofte har du drukket seks alkoholenheter eller mer ved en og samme anledning?». En alkoholenhet tilsvarer en flaske (0,33 l) øl eller cider/»rusbrus», ett glass vin (1,5 dl) eller en drink brennevin (4 cl). I alle undersøkelsesårene oppga omlag halvparten aldri å ha drukket 6+ enheter ved en og samme anledning *siste 12 måneder* (fig 2.18). Ser vi på høykonsum (6+ enheter ved samme drikkesituasjon) ved samme drikkesituasjon i løpet av *siste måned eller oftere*, finner vi at dette jevnt over gjaldt i underkant av 20 prosent.

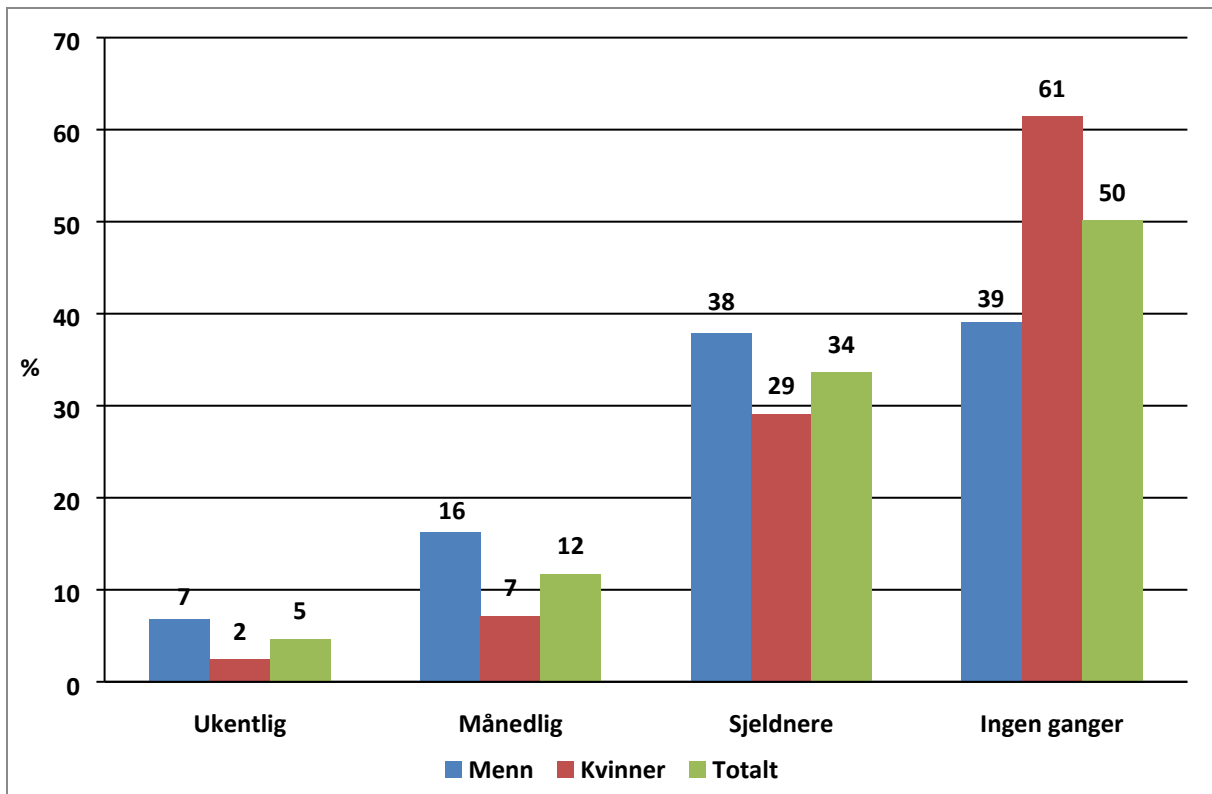
Figur 2.18: Andel som oppga å ha drukket 6+ enheter alkohol ved en og samme anledning siste 12 mnd. 2012-2016

Kilde: SIRUS/FHI

Når det gjelder forskjell mellom kvinner og menn og ulike aldersgrupper som i løpet av *siste 12 måneder* oppga å ha drukket 6+ enheter ved samme anledning, får vi samme mønster som for beruselse. Mens 23 prosent av mennene i 2016 oppga å ha drukket 6+ enheter ved samme anledning én gang eller oftere hver måned eller oftere i løpet av de siste 12 måneder (figur 2.19a), gjaldt dette ni prosent av kvinnene. På den andre siden oppga i omkring 60 prosent av kvinnene og omkring 40 prosent av mennene at de aldri hadde drukket 6+ enheter ved samme drikkesituasjon siste 12 måneder.

Figur 2.19a: Andel kvinner og menn som oppga å ha drukket 6+alkoholenheter ved en og samme drikkesituasjon siste 12 mnd. 2016

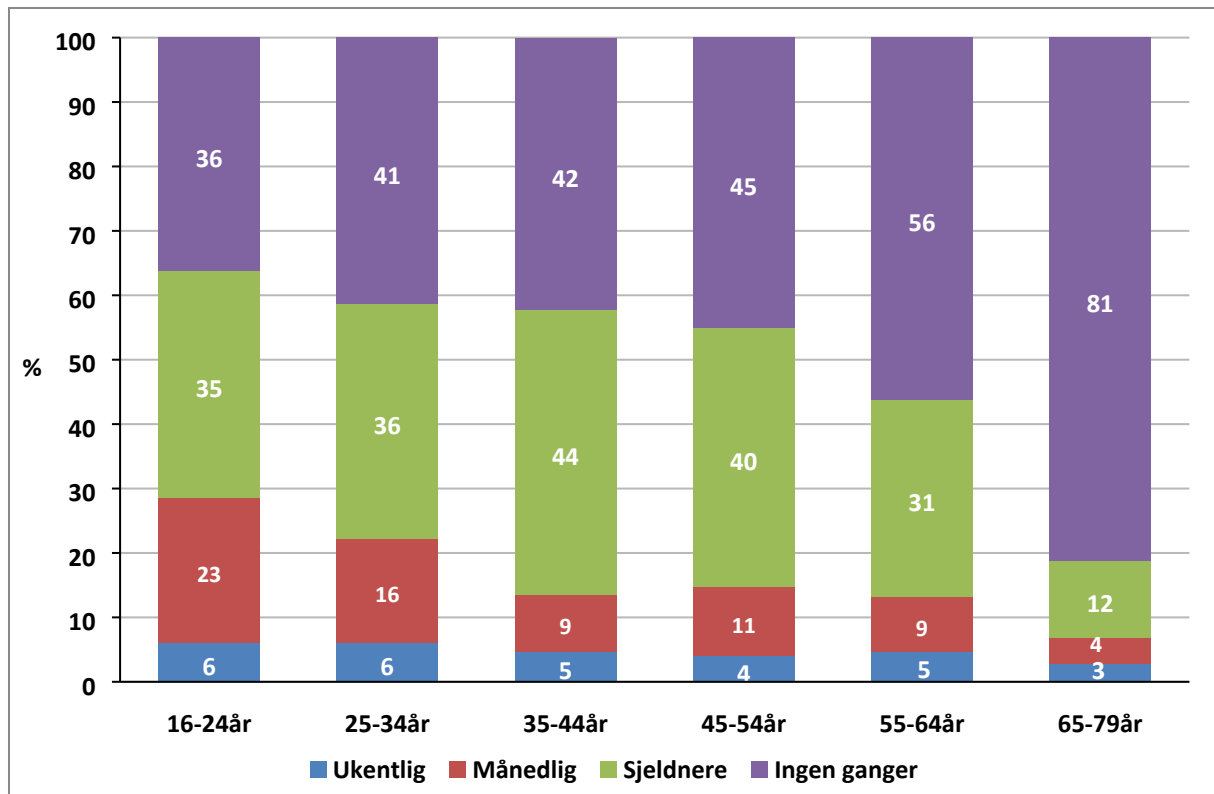

Kilde:FHI

Videre finner vi at andelen som oppga å ha drukket 6+ alkoholenheter ved samme anledning én gang eller oftere hver måned, faller ved økende alder (figur 2.19b). I 2016 oppga 29 prosent i aldersgruppen 16-24 år å ha drukket 6+ enheter hver måned eller oftere i løpet av de siste 12 månedene, mot henholdsvis 14 og syv prosent i de to eldste aldersgruppen. På den andre siden oppga 36 prosent i den yngste og henholdsvis 56 og 81 prosent i de to eldste aldersgruppene at de aldri hadde drukket 6+ enheter ved samme anledning i løpet av de siste 12 måneder.

Figur 2.19b: Andel i ulike aldersgrupper som oppga å ha drukket 6+ enheter alkohol ved en og samme anledning siste 12 mnd. 2016

Kilde: FHI

2.8 Salgs- og skjenkebevillinger – kommunenes forvaltning av alkoholloven

Ved siden av vinmonopolordningen er bevillingssystemet for omsetning av alkohol et viktig virkemiddel i norsk alkoholpolitikk. Dette er ordninger som begge bidrar til å begrense den fysiske tilgangen til alkohol.

Alkoholloven setter de ytre rammene for bevillingssystemet. Det er imidlertid kommunene som har ansvar for den løpende forvaltning av loven. Dette fordi det er kommunen som i all hovedsak gir bevilling for salg og skjenking av alkohol. Unntatt er skjenkebevillinger på tog, fly, skip og Forsvarets befalsmesser, der det gis statlig bevilling etter alkoholloven kapittel 5. Kommunen har også muligheter til å regulere salgs- og skjenketider. Kommunene har med andre ord et stort handlingsrom i og med at det er den enkelte kommune som bestemmer hvor mange salgs- og skjenkebevillinger som skal gis, hvem som skal få slike bevillinger, og innen hvilke tidsrammer salg og skjenking skal finn sted. Alkoholloven pålegger imidlertid også kommunene å føre kontroll med at bevillingshaverne driver i henhold til lov og forskrift. I tillegg er kommunen pålagt å utarbeide en alkoholpolitisk handlingsplan (alkoholloven § 1-7d). Med henvisning til påviste sammenhenger mellom bruk av alkohol og andre rusmidler, oppfordres imidlertid

kommunene til å utarbeide en helhetlig rusmiddelpolitisk handlingsplan som tar opp alle de rusmiddelpolitiske utfordringene kommunen står overfor (Sosial- og helsedepartementet, 1999). De langt fleste kommuner oppgir å ha en alkoholpolitisk og/eller rusmiddelpolitisk handlingsplan.

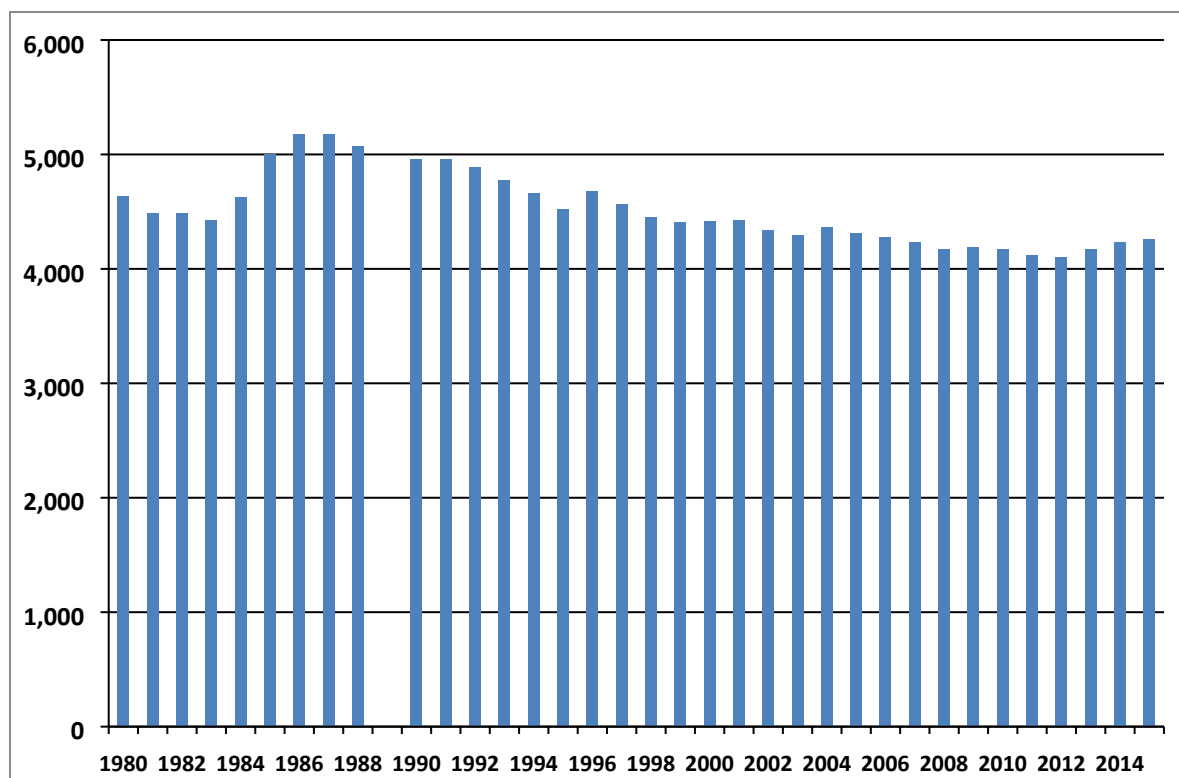
2.8.1 Salgsbevillinger

Salgsbevillinger – alkoholgruppe 1

Når det gjelder antall salgsbevillinger for alkoholholdig drikk i gruppe 1 (øl, cider, «rusbrus»), var det en gradvis nedgang fra midt på 1980-tallet fram til årtusenskiftet. Nedgangen har i noen grad fortsatt, selv om det i de siste par år igjen har vært en liten økning (figur 2.20). Nedgangen har sammenheng med strukturendringene i handelsnæringen som førte til at antall dagligvarebutikker er redusert. Selv om antall salgssteder er redusert, har det i årene fra 2003 vært mulig å kjøpe alkohol i gruppe 1 i alle landets kommuner. Dette til forskjell fra 1980, da omkring halvparten av kommunene ikke hadde utsalgssted for alkohol.

Salget foregår stort sett gjennom dagligvarebutikker, men det selges også øl/cider/»rusbrus» gjennom private utvalg. Tidligere ble det også solgt øl gjennom såkalte ølmonopol i kommunal eller privat regi. Det siste kommunalt drevne ølmonopolet, (Hareid i Møre og Romsdal) ble avviklet i 2009. De siste private ølmonopolene (Førde i Sogn og Fjordane, Vefsn og Fauske i Nordland) ble avviklet i 2011. Private ølutsalgssteder er i all hovedsak utvalg som drives av lokale bryggerier. I 2015 var det 87 slike utvalg.

Figur 2.20 (Vedleggstabell 2.11): Antall utsalgssteder alkoholgruppe 1 1980-2015*

* Det foreligger ikke informasjon om antall salgssteder for alkoholgruppe 1 for 1989

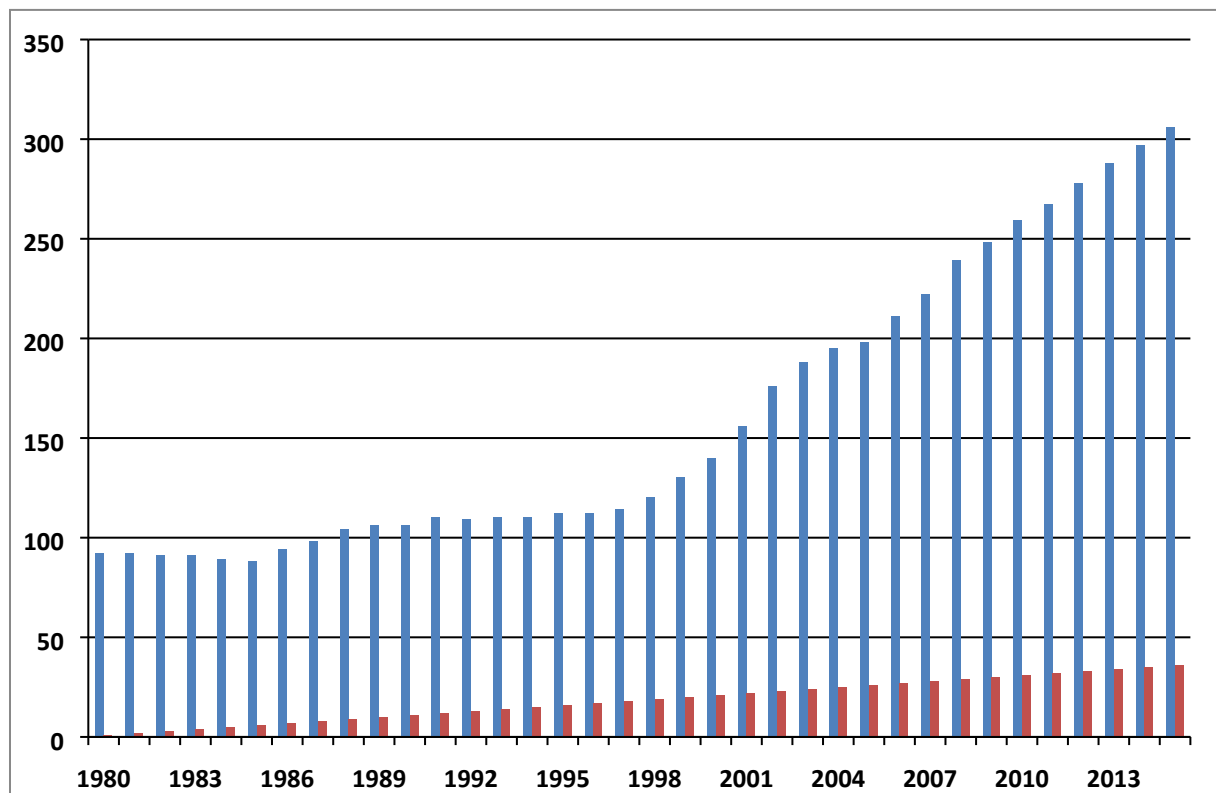
Kilde: SSB, Vinmonopolet, SIRUS, FHI

Vedleggstabell 2.12 viser utvikling i antall salgssteder for alkoholgruppe 1 (over 2,5 og høyst 4,7 volumprosent alkohol) fra 2000–2015 fordelt på fylke. Det har vært noen svingninger, men totalt sett er som nevnt antall salgssteder noe redusert etter tusenårsskiftet. Den største nedgangen har funnet sted i Østfold og Hedmark med i overkant av 20 prosent reduksjon, mens det har vært en økning på omkring 10-15 prosent i Nordland, Rogaland Vest-Agder og Akershus.

Salgsbevillinger – alkoholgruppe 2 & 3 – Vinmonopolet AS

Monopolordningen omfatter salg av alkoholholdige drikkevarer i gruppe 2 og 3. Det har skjedd flere store endringer i Vinmonopolets utsalgsnett i de siste 10-20 år. Mens det tidligere var et mål å ha få utsalgssteder for å begrense tilgangen på vin og brennevin, ble det etter hvert sett på som viktig å bedre tilgjengeligheten for det store flertall av befolkningen. Som resultat har det i de senere år vært en relativ stor økning i antall vinmonopolutsalg. Mens det i 1990 var 106 slike utsalg, var antallet ved utgangen av 2015 økt til 306 (figur 2.21). Det er den enkelte kommune som gir bevilling til AS Vinmonopolet om å etablere utsalgssted etter søknad, men initiativet til å opprette vinmonopolutsalg kan også komme fra kommunen. Foruten den store økningen i antall vinmonopolutsalg, er også overgangen fra disksalg til selvbetjening en viktig endring. De første selvbetjente vinmonopolutsalgene ble innført i 1999, og i 2011 ble alle utsalgene selvbetjente.

Figur 2.21 (Vedleggstabell 2.11): Antall vinmonopolutsalg 1980 -2015

Kilde: Vinmonopolet

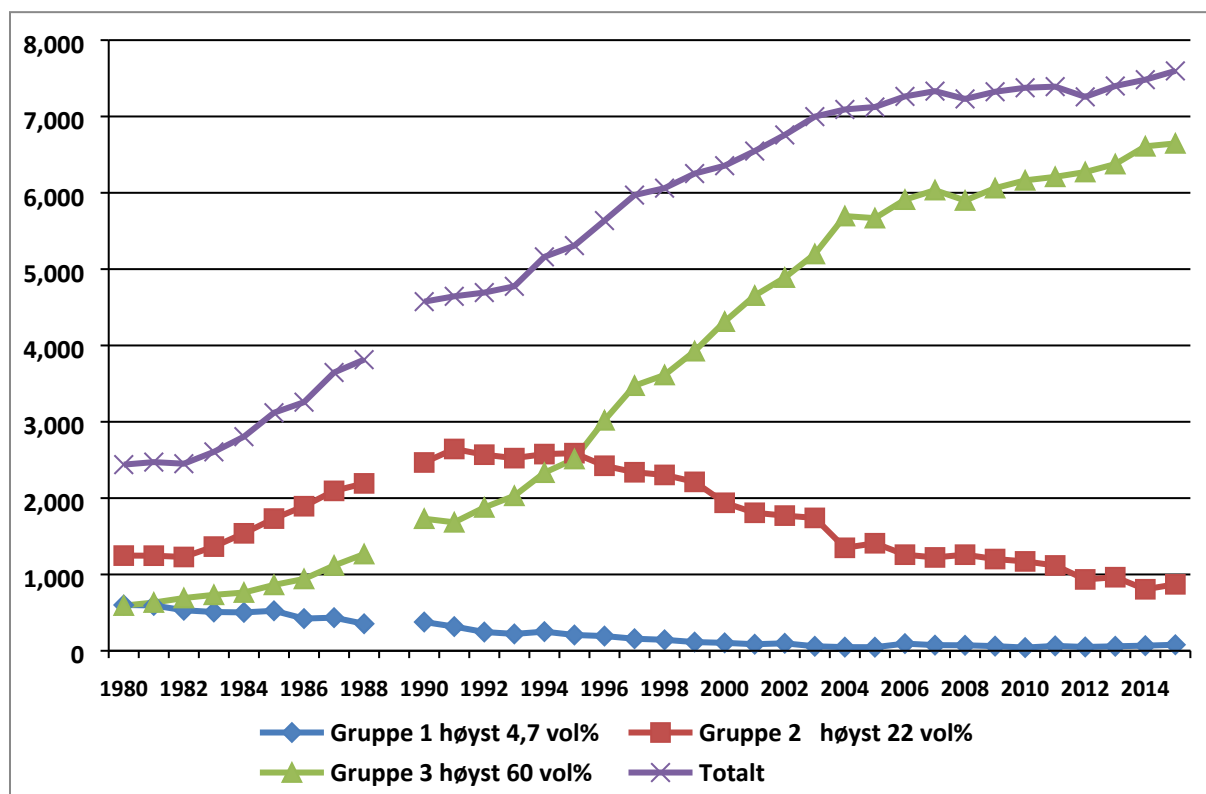
Vedleggstabell 2.13 viser utvikling i antall vinmonopolutsalg fordelt på fylke fra 1998-2015. Vi ser her at det har vært en økning i alle fylker, og samlet sett fra 120 i begynnelsen av perioden til 306 ved utgangen av 2015. Den største relative økningen har vært i Møre og Romsdal (fra 4 i 1998 til 19 i 2015).

2.8.2 Skjenkebevillinger

Skjenkebevilling gis av kommunen. Som allerede nevnt gir imidlertid staten bevilling til skjenking av alkohol på innenlands fly, tog og skip og forsvarets befalsmesser. Dette har i de senere år dreid seg om i underkant av 100 skjenkebevillinger til befalsmesser, og omkring 70 til passasjerskip. Skjenkebevilling kan gis med rett til å skjenke all alkoholholdig drikk, eller den kan begrenses til bare å gjelde drikkevarer i gruppe 1 eller til gruppe 1 og 2.

Antall skjenkesteder med kommunal bevilling er i overkant av tredoblet i løpet av de siste 30 år, fra noe under 2 500 i 1980 til bortimot 7 600 i 2015 (figur 2.22). Mens det i 1980 var 111 kommuner som ikke hadde skjenkested for alkohol, var antallet i 2015 redusert til 4. Det ser ellers ut til at antall skjenkesteder har stabilisert seg i de senere år. Tidligere var det vanlig å kun gi bevilling til alkoholgruppe 1 eller til gruppe 1 og 2. I 1980 gjaldt dette 75 prosent av bevillingene mens nå gir 87 prosent av bevillingene også anledning til å servere drikk i alkoholgruppe 3.

Figur 2.22 (Vedleggstabell 2.14): Antall skjenkesteder 1980 – 2015*

* Det foreligger ikke informasjon om antall skjenkesteder for 1989

Kilde: SIRUS/FHI

Vedleggstabell 2.15 viser skjenkesteder fordelt på bevillingskombinasjon og fylke for 2015. Ikke overraskende hadde Oslo flest med godt og vel 1100 skjenkesteder, mens Hordaland som nummer to hadde litt over 600. Færrest skjenkebevillinger var det i Finnmark (170).

Selv om alle landets kommuner nå gir anledning til å selge øl, og så godt som alle har gitt bevilling for skjenking, er det ikke alle som søker om bevilling som får sin søknad innvilget. Fram mot midten av 2000-tallet var det imidlertid så godt som ingen kommuner som avsto søknad om salgsbevilling, mens antall kommuner som har ga avslag på skjenkebevillinger var noe høyere. I 2015 var det 26 kommuner som oppga at de hadde gitt avslag på søknad om skjenkebevilling, som er noe under gjennomsnittet i den siste femårsperioden. Den vanligste grunnen synes å være at krav til økonomisk vandel ikke er oppfylt.

2.8.3 Salgs- og skjenketider

Alkoholoven angir «normaltid» og «maksimaltid» for salg og skjenking av alkohol (se tabell 2.4 og 2.6). Normaltid for salg alkoholgruppe 1 tilsvarer maksimaltid for AS Vinmonopolets utsalg (alkoholgruppe 2 & 3). Dersom kommunen ikke har vedtatt salgs- og skjenketider som går utover normaltid, er det denne som skal gjelde. Kommunen har også anledning til å differensiere ved at ikke alle bevillingshavere får samme salgs- og skjenketid.

Tabell 2.4: Alkoholovens tidsrammer for salg (§ 3–4 og § 3–7)

	Alkoholgruppe 1 (hverdager)	Alkoholgruppe 1 (lørdag og dag før helligdager)*	Alkoholgruppe 2 & 3(hverdager)	Alkoholgruppe 2 & 3 (lørdag og dag før helligdag*)
Normaltid	08:00 – 18.00	08:00 – 15: 00		
Maksimaltid	08:00 – 20.00	08:00 – 18:00	08:30 – 18:00	08.30 – 15.00

*Gjelder ikke dag før Kristi Himmelfartsdag.

Som det framgår av tabell 2.4 kan salg fra AS Vinmonopolets utsalg skje fra 08.30 – 18.00, med unntak av dager før søn- og helligdager der salget skal opphøre kl 15.00 (alkoholoven § 3-4). Åpningstider for AS Vinmonopolets utsalg kan imidlertid ikke være lengre enn den tiden kommunen har fastsatt for salg av alkoholgruppe 1. Salg fra AS Vinmonopolets utsalg er ikke tillatt på søn- og helligdager, 1. og 17. mai og julaften.⁸

De fleste kommunene har valgt å legge maksimaltid til grunn for salg av alkohol i gruppe 1, det vil si til kl. 20.00 på hverdager og til kl. 18.00 på dag før helligdag (tabell 2.5).

---

⁸ Ved utgangen av 2014 vedtok Stortinget at salg fra AS Vinmonopolet kan finne sted på påske-, pinse-, nyttårsaftener og på valgdager.

Tabell 2.5: Antall kommuner med ulik salgstid alkoholgruppe 1, 2015

Salg til kl	Hverdager (N=424)	Lørdager/dag før helligdag (N=422)
14.00		4
15.00		10
16.00		11
17.00		0
18.00	16	397
19.00	4	
20.00	404	

Kilde: SIRUS/FHI

Når det gjelder tidsrom for skjenking av alkohol, skiller alkoholloven mellom skjenketid for alkoholgruppe 1 og 2 (alkohol med høyst 22 volumprosent alkohol) og alkoholgruppe 3 (alkohol mellom 22 og 60 volumprosent alkohol) slik det vises i tabell 2.6.

Tabell 2.6: Alkohollovens tidsrammer for skjenking (§ 4-4)

	Alkoholgruppe 1 & 2	Alkoholgruppe 3
Normaltid	08:00 – 01.00	13:00 – 24:00
Maksimaltid	06:00 – 03:00	13:00 – 03:00

Noen kommuner velger å ha forskjellig skjenketid for ukedager og helg. Tabell 2.7 viser hvor mange kommuner som for 2015 har vedtatt de ulike skjenketidene for fredag/lørdag.

Tabell 2.7: Antall kommuner med ulik maksimaltid for skjenking 2015

Skjenking til kl.	Alkoholgruppe 1 og 2 (N=418)	Alkoholgruppe 3 (N=416)
00:00	0	30
00:30	0	2
01:00	50	102
01:30	40	30
02:00	232	176
02:30	38	27
03:00	58	49

Kilde: SIRUS/FHI

Som vi ser av tabellen er det langt mindre vanlig at kommuner tar i bruk lovens maksimaltid for skjenking enn for salg (jf. tabell 2.5). For 2015 oppgir 58 kommuner at de hadde brukt lovens maksimaltid for skjenking i alkoholgruppe 1 og 2 og 49 når det gjelder alkoholgruppe 3. Rundt halvparten av kommunene som bruker lovens maksimaltid for skjenkebevillinger, opererer med differensierte skjenketider. Dette innebærer at ikke alle skjenkesteder kan skjenke til kl. 03.00.

Selv om det er få kommuner som gjør bruk av lovens maksimaltid for skjenking, gir de fleste likevel anledning til å skjenke lenger enn lovens normaltid, som er til kl. 01:00 for alkoholgruppe 1 og 2, og til midnatt for alkoholgruppe 3. Vedleggstabell 2.16 gir en oversikt over salgs- og skjenketider i de 30 største byene.

2.8.4 Kontroll med salgs- og skjenkebevillinger

Kommunen har også ansvar for kontroll med utøvingen av de kommunale salgs- og skjenkebevillingene jf. alkoholoven § 1-9 og Forskrift om omsetning av alkoholholdig drikk mv., kapittel 9. I henhold til forskrift skal salgs- og skjenkestedene kontrolleres så ofte som behovet tilsier. Hvert sted skal imidlertid kontrolleres minst én gang årlig, og kommunen skal årlig utføre minst tre ganger så mange kontroller som den har salgs- og skjenkesteder.

De fleste kommuner engasjerer private vakselskap til å utføre salgs- og skjenkekontroll. I 2015 gjaldt dette mer enn tre av fire kommuner. Flere av de største kommunene har imidlertid egne kontrollører, dette gjelder eksempelvis Oslo, Bergen og Trondheim. Det er også mange kommuner som samarbeider om gjennomføring av salgs- og skjenkekontroll, enten ved å bruke kommunalt ansatte kontrollører, eller at de går sammen om å engasjere vakselskap.

Overtredelser og reaksjoner

Formålet med kontrollvirksomheten er å se til at bevillingshavere følger de gitte bestemmelser om salg og skjenking av alkohol. Selv om det bare er et mindretall av kommunene som rapporterer at kontrollene har avdekket slike overtredelser, er antallet økende. At flere kommuner enn tidligere rapporterer om overtredelser, har trolig sammenheng med at Helse- og sosialdepartementet har gitt økt oppmerksomhet til kontrollvirksomheten, noe som kan ha ført til flere og mer målrettede kontroller. Det er gjennomgående flere kommuner som rapporterer om at det er avdekket overtredelser knyttet til skjenkebevillinger, enn hva gjelder salgsbevillinger. Mens det for 2015 var 98 kommuner som rapporterte å ha avdekket 418 overtredelser knyttet til salgsbevilling, var det tilsvarende antall for skjenkebevillinger 1 014 overtredelser fordelt på 161 kommuner. Det er på nivå med de siste årene, med unntak av i 2012 da det ble rapportert en god del flere overtredelser.

Det mest vanlige bruddet som blir rapportert, er mangel på internkontroll. Dette gjelder både for salg- og skjenkebevillinger og i 2015 gjaldt dette mer enn en tredjedel av overtredelsene knyttet til salgsbevillinger og noe under en tredjedel knyttet til skjenkebevillingene. Når det gjelder andre avdekkede overtredelser knyttet til salgsbevillinger, ble det i 2015 rapportert 115 brudd på reglene om plassering av alkoholholdig drikk, 35 brudd på reklamebestemmelsene, 11 tilfeller av salg til person som var beruset, og ett tilfelle av salg utover tillatt salgstid. 89 av de rapporterte overtredelsene var i kategorien «annen type», og innebærer bl.a. situasjoner der det ikke var informasjon om legitimasjonsplikt og at alkohol-

holdig drikk ikke var tildekket etter salgsslutt. Ingen kommuner oppga at det var avdekket salg til mindreårige.

For skjenkebevillinger ble det i 2015, utover de nevnte manglene knyttet til internkontroll, rapportert om 135 tilfeller av skjenking til åpenbart påvirkede personer, noe som er en halvering i forhold til året før. Videre rapporterte kommunene om 160 tilfeller av åpenbart beruset person i lokalet, 141 tilfeller av brudd på reklamebestemmelsene, 30 tilfeller av skjenking utover tillatt skjenketid og 13 tilfeller av skjenking til mindreårige. I tillegg ble 373 tilfeller rapportert under «annen type», som bl.a. handler om situasjoner der gjester drakk medbragt drikke i lokalet og at gjester tok med drikke ut av lokalet.

Som reaksjon på brudd på alkohollovens bestemmelser om salg og skjenking, kan kommunen inndra bevillingen for resten av bevillingsperioden eller et bestemt tidsrom (alkoholoven § 1-8). Lov og forskrift gir imidlertid ikke klare retningslinjer for hva som skal ligge til grunn utover at overtredelsens art og grovhet kan vektlegges, og hvorvidt bevillingshaver kan klandres for overtredelsen. Hvorvidt et avdekket brudd skal føre til inndragning, vil derfor langt på vei være avhengig av hvordan kommunen vurderer alvorlighetsgraden i bruddene som blir avdekket. I 2015 var det 5 kommuner som rapporterte om til sammen 12 inndragelser av *salgsbevilling* og 33 kommuner som rapporterte om til sammen 125 inndragelser av *skjenkebevillinger*. Dette er omtrent på samme nivå som de foregående år for salgsbevillinger og noe høyere for skjenkebevillinger. De viktigste grunnene til inndragelser av både salgs- og skjenkebevilling i 2015 var at bevillingshaverne ikke leverte omsetningsoppgavene innen fristen. Videre gjaldt nærmere en tredjedel av inndragelsene av skjenkebevilling skjenking til åpenbart påvirket kunde.

Du kan lese mer om kommunenes forvaltning av alkohol politikken i artikkelen: *Baklien, B. & Skjælaaen, Ø. [Loven, fylla og kommunene](#). Tidsskrift for samfunnsforskning 2012:1.*

Du finner flere tabeller fra FHI's kommuneundersøkelse i dokumentet «Kommunenes forvaltning av alkoholoven 2015», se www.fhi.no.

2.8.5 Bartenderes møte med berusede gjester

Som del av et prosjekt om utelivet i Oslo sentrum ble det i 2011 og 2012 gjort undersøkelser om overskjenking på utesteder i deler av Oslo sentrum. Den viktigste datakilden var såkalte testkjøp, som innebærer at skuespillere spiller beruset mens de bestiller øl på serveringsstedet. Dette for å skape en situasjon som etter alkoholoven skal føre til serveringsnekt. I 2011 ble det til sammen utført 89 testkjøp på 39 ulike serveringssteder fredager og lørdager. I 83 (93 prosent) av kjøpsforsøkene fikk testkjøperen servering. Av de 92 testkjøpene som ble gjennomført i 2012, endte 79 prosent med servering. Nedgangen fra 2011 har trolig sammenheng med økt oppmerksomhet omkring problemene med overskjenking i Oslo sentrum.

Selv om det på serveringsstedene som fikk besøk av testkjøpere, så ut til å være lett å få servering selv om en tilsynelatende var beruset, kan vi imidlertid ikke si noe om omfanget av overskjenking totalt sett. Den høye andelen overskjenking som ble kartlagt, er likevel overraskende sammenlignet med hva som framkommer av den kommunale skjenkekontrollen. Av de 5402 skjenkekontroller som ble gjennomført i Oslo kommune i 2011, ble det bare rapportert om overskjenking i 2 prosent. Du kan lese mer om undersøkelsen her: *Buvik, K & Baklien, B.: [Fri flyt. Bartenderes møte med berusede gjester](#). SIRUS RAPPORT 1/2012).*

2.8.6 SALUTT

SALUTT (Sammen lager vi utelivet tryggere) er et prosjekt med mål å redusere og forebygge overskjenking, vold og ordensforstyrrelser i et avgrenset område i Oslo. Prosjektets første to år ble evaluert av SIRUS.

Effektevalueringen bygger blant annet på testkjøp. Resultatene viser at andelen kjøpsforsøk som endte med servering ble redusert fra oktober 2011 (før prosjektet startet) til oktober 2013. Det var imidlertid ingen signifikant forskjell mellom SALUTT-området og et kontrollområde. Årsaken kan være at områdene ligger relativt tett, og at det ikke er mulig å avgrense effektene av tiltak til en liten del av Oslo sentrum. Det var også en nedgang i omfanget av vold og ordensforstyrrelser både i SALUTT-området og i Oslo sentrum generelt. Nedgangen kan imidlertid ha andre forklaringer enn de iverksatte SALUTT-tiltakene.

Prosessevalueringen viser at i møtet med bransjen har SALUTT lagt mer vekt på dialog enn på kontroll og sanksjoner i tradisjonell forstand. Det framkommer at SALUTT har klart å etablere et godt samarbeid mellom kommunen, utelivsbransjen og politiet. Det er bygget tillit, som igjen er viktig som grunnlag for seinere dialog med det enkelte utsted. Den dialogbaserte tilnærmingen til utestedene innebærer raske og konstruktive tilbakemeldinger.

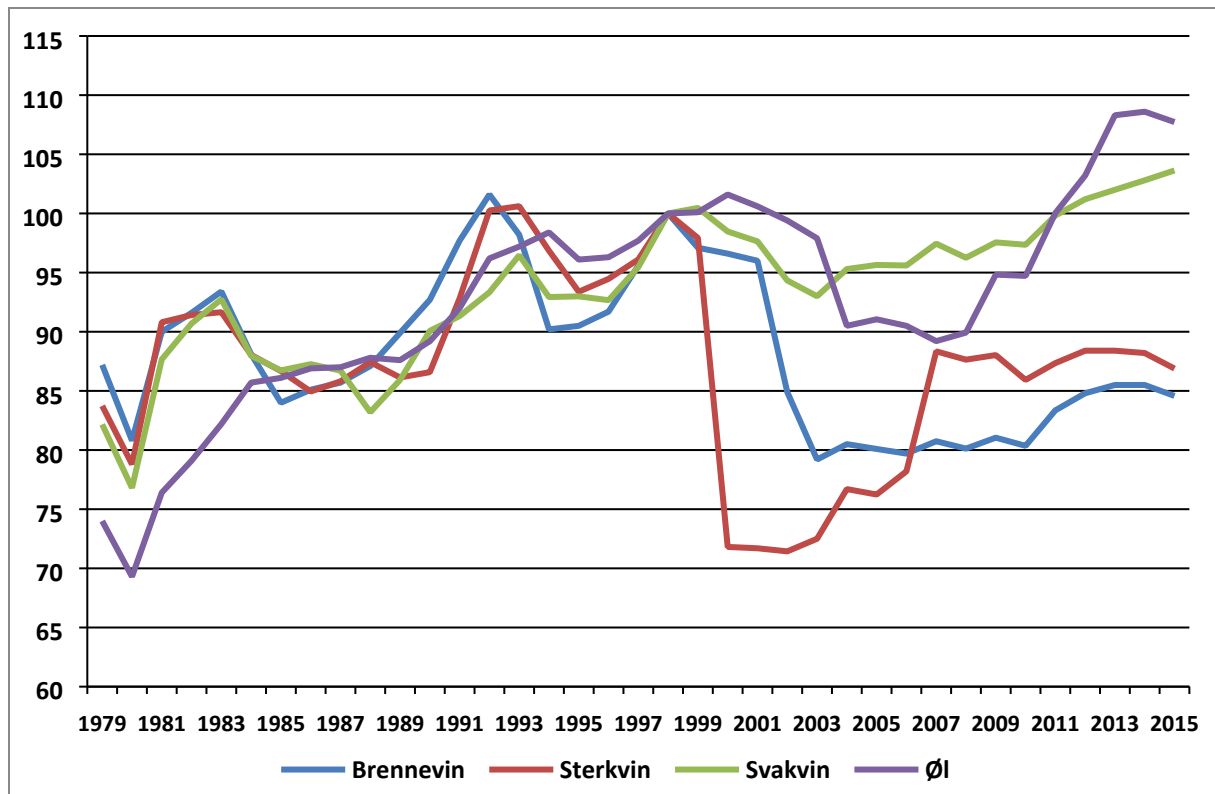
Du kan lese mer om evalueringen av SALUTT i: *Baklien, B. & Buvik, K. [Oslo gjør utelivet tryggere. Evaluering av SALUTT](#). SIRUS RAPPORT 3 /2014*

2.9 Økonomi

2.9.1 Prisindekser

For å måle utvikling av pris på alkohol over tid, beregner Statistisk sentralbyrå og AS Vinmonopolet nominelle indekser basert på utsalgsprisene på ulike typer alkohol. Det er tatt utgangspunkt i prisene for 1998 justert for konsumprisindeks slik at figur 2.23 og vedleggstabell 2.17 viser utvikling i realpriser på alkoholdrikker.

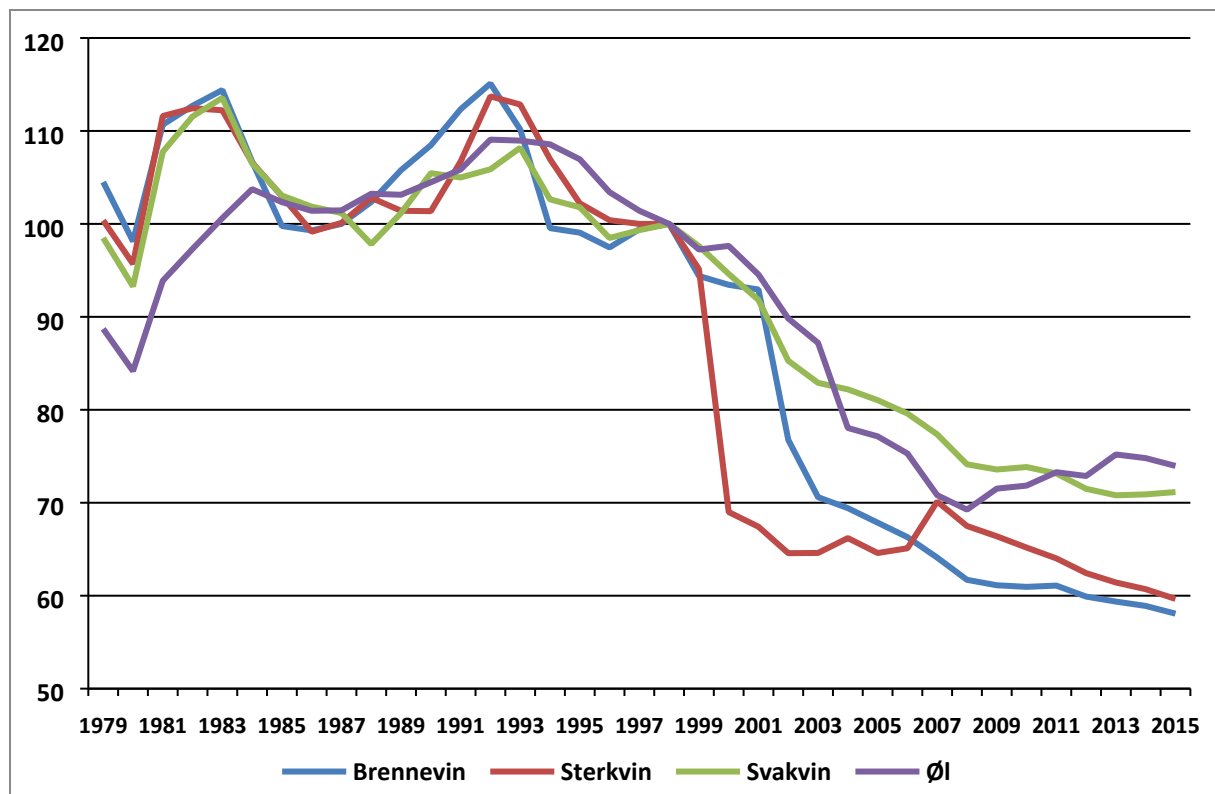
Figur 2.23 (Vedleggstabell 2.17): Realprisindekser (1998=100) for brennevin, sterkvin, svakvin og øl 1979–2015

Kilde: SSB, AS Vinmonopolet og SIRUS/FHI

I tillegg til realprisindekser er det beregnet indekser for forholdet mellom pris på de forskjellige alkoholtypene og gjennomsnittlig lønn per normalårsverk for lønnstakere (figur 2.24). Indeksene uttrykker hvordan prisene på alkohol har utviklet seg i forhold til folks kjøpekraft. Ettersom lønningene har økt mer enn prisene på alkohol, er alkohol blitt «billigere» målt i arbeidstid. Dette gjør seg mest utslag i den relative prisutviklingen for sterkvin og brennevin på grunn av avgiftsnedsettelse i henholdsvis 2000 og 2002/2003.

Figur 2.24 (Vedleggstabell 2.18): Indeks (1998=100) for forholdet mellom nominell prisindeks for ulike drikkesorter og indeks for lønn per normalårsverk fra Nasjonalregnskapet 1979-2015

Kilde: SSB, AS Vinmonopolet og SIRUS

2.9.2 Avgift til statskassen

Alkohol er ilagt betydelige avgifter til statskassen. Brennevin og vin (over 7 volumprosent alkohol) ble inntil 1994 ilagt både en grunnavgift fastsatt som et bestemt beløp per volumprosent alkohol per vareliter, og en verdiavgift beregnet som en viss prosent av utsalgsprisen. Fra 1995 ble verdiavgiften opphevet og i stedet ble grunnavgiften forhøyet tilsvarende.

Inntil januar 1994 var det fire ulike avgiftsklasser for øl, basert på alkoholstyrke. Fra og med 1995 ble det en ytterligere oppsplitting til syv avgiftsklasser. Inntil 1. juli 1999 var det høyest tillatte alkoholinnhold i øl 7 volumprosent. I dag finnes det imidlertid ingen øvre grense for alkoholinnhold i øl. Fra 1. januar 1991 ble vin, og fra 1. juli 1993 også brennevin inntil 7 volumprosent alkohol, avgiftsbelagt på linje med øl, mens brennevin mellom 7 og 22 volumprosent alkohol ble beskattet likt med vin. Etter 1. januar 2004 ble alt brennevin over 0,7 volumprosent alkohol beskattet som brennevin. Etter avgiftsnedsettelsen på sterkvin i 2000 ble det innført lik alkoholavgift på svakvin og sterkvin. Utviklingen i avgift på vin, brennevin og øl framgår av vedleggstabell 2.19 og 2.20.

Statens nominelle inntekter fra de ulike alkoholavgiftene har i perioden 1980 – 2015 økt fra i overkant av 3,8 til 18,283 milliarder (vedleggstabell 2.21). Tallene bygger på opplysningen i statsregnskapet over innbetalte avgifter.

2.10 Alkoholrelatert kriminalitet

Alkoholrelatert kriminalitet kan deles inn i to hovedgrupper. Den ene gruppen vil være ulovlig produksjon, innførsel og omsetning av alkohol (se 2.4). Den andre gruppen er ulike lovbrudd begått under påvirkning av alkohol. Det foreligger ikke systematiske data om vinnings-/voldskriminalitet begått av personer som er påvirket av alkohol/andre rusmidler. Det vi har informasjon om er bilførere som er testet for positive prøver for alkohol og/eller andre rusmidler.

2.10.1 Kjøring under påvirkning

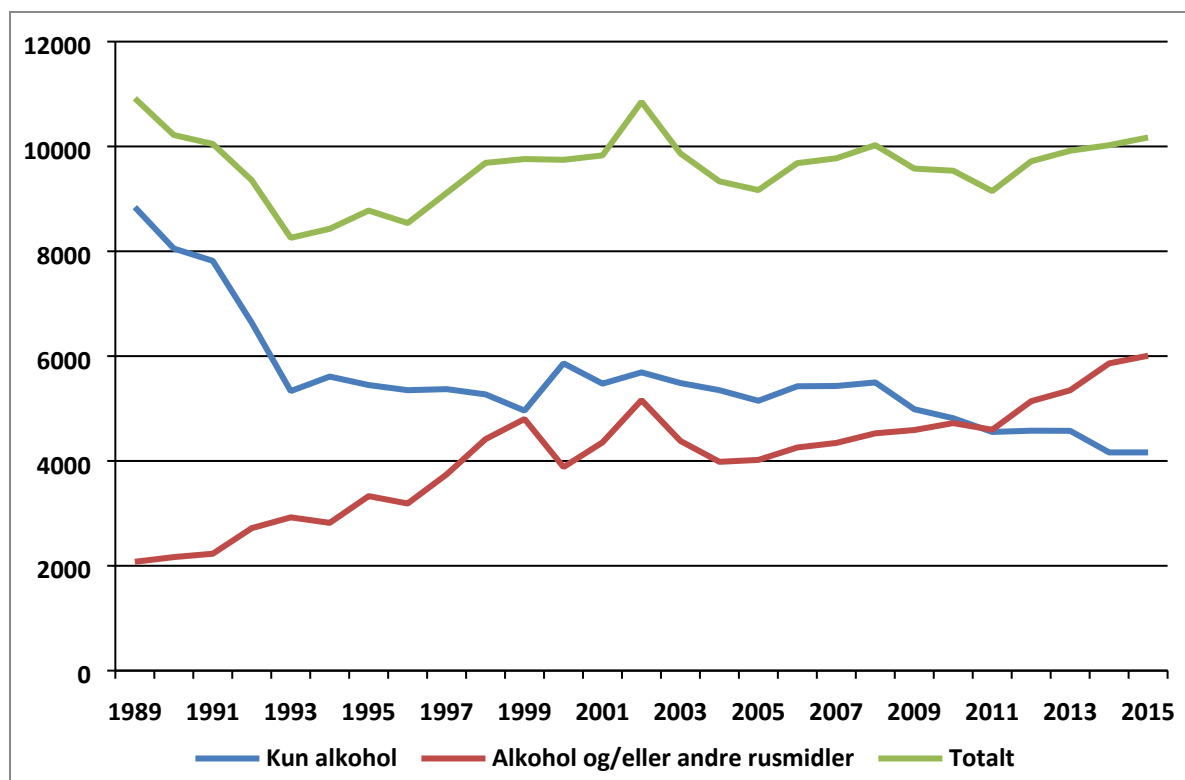
Det finnes flere lovbestemmelser som gjør det straffbart å føre eller tjenestegjøre på ulike motordrevne transportmidler i påvirket tilstand. Den uten sammenligning viktigste er veitrafikkloven § 22: «*Ingen må føre eller forsøke å føre motorvogn når han er påvirket av alkohol eller annet berusende eller bedøvende middel.*»

Norge innførte i 1936 en promillegrense på 0,5 og i 2001 ble denne grensen redusert til 0,2 promille. For ulovlige narkotiske stoffer og rusgivende legemidler, hadde en tidligere ikke slike faste konsentrasjonsgrenser, men med virkning fra 1. februar 2012 ble det innført faste konsentrasjonsgrenser for 20 stoffer som fører til påvirkning. Dette gir en likere lovgivning for påvirkning av alkohol og andre rusmidler. Straffbarhetsgrensen tilsvarer konsentrasjoner på 0,2 promille for alkohol, og straffeutmålingsgrensene tilsvarer 0,5 og 1,2 promille for de fleste av stoffene loven omfatter. På samme måte som for alkohol tas det ikke hensyn til toleranse. Konsentrasjonsgrensene gjelder ikke i tilfeller der påviste verdier skyldes inntak av potensielt farlige rusmidler som er forskrevet av lege. Det vises ellers til www.fhi.no/rusmidler.

I tabeller og figurer som omfatter kjøring under påvirkning, kan inndelingen i bilførere mistenkt for påvirkning av kun alkohol og påvirkning av alkohol og/eller andre rusmidler, virke litt merkelig. Grunnen er at det er den som stopper bilen på veien og tar prøven, som avgjør om den skal sjekkes for bare alkohol eller for både alkohol og andre rusmidler.

Figur 2.25 viser utvikling i det totale antall prøver innsendt til Folkehelseinstituttet for blodalkoholanalyse og utåndingsprøver hvor politiet har hatt mistanke om kjøring i påvirket tilstand. Det var en nedgang i antall prøver i første halvdel av 1990-tallet, mens det deretter har steget noe. De siste 10-15 år har det vært et relativt stabilt nivå med omkring 9-10 000 slike prøver. Som det framgår av figuren har det vært en nedgang i antall prøver der mistanken er knyttet til alkohol alene, mens det har vært en økning i antall prøver der det også er mistanke om påvirkning av andre rusmidler.

Figur 2.25 (Vedleggstabell 2.22): Prøver fra bilførere etter mistanke om påvirkning av alkohol og/eller andre rusmidler 1989-2015

Kilde: FHI

Vedleggstabell 2.23 viser utvikling i prøver etter mistanke om påvirkning av alkohol og/eller andre rusmidler fordelt på kjønn. Vi ser her at andelen kvinnelige bilførere mistenkt for påvirkning av alkohol og/eller andre rusmidler har vært 12-14 prosent i de senere årene.

Vedleggstabell 2.24 viser utvikling i reaksjoner på kjøring under påvirkning av alkohol og/eller andre rusmidler i prosent av alle reaksjoner på veitrafikkforseelser. Antall slike reaksjoner har de siste årene vært på et lavere nivå enn tilfellet var på 1980- og 1990-tallet, både i absolutte tall og som andel av det totale antall veitrafikkforseelser.

2.11 Alkoholrelatert død, sykdom og skade

Bruk av alkohol (og/eller andre rusmidler) kan være en direkte eller indirekte årsak til en rekke helsemessige og sosiale skader. Data fra Norsk pasientregister (NPR) gir et bilde av antall sykehusinnleggelser der alkoholbruk er direkte knyttet til ulike hoveddiagnoser. Det vil si at diagnosen kan knyttes direkte til bruk av alkohol. For dødsfall som direkte kan knyttes til alkohol, har vi informasjon fra Dødsårsaksregisteret. I tillegg til de sykdommer og dødsfall som direkte kan knyttes til alkoholbruk, vil alkohol også være en medvirkende årsak til mange andre sykehusinnleggelser og dødsfall. Dette gjelder eksempelvis mange voldsskader, ulykkestilfeller og selvpåførte skader, uten at dette framkommer i den innrapporterte

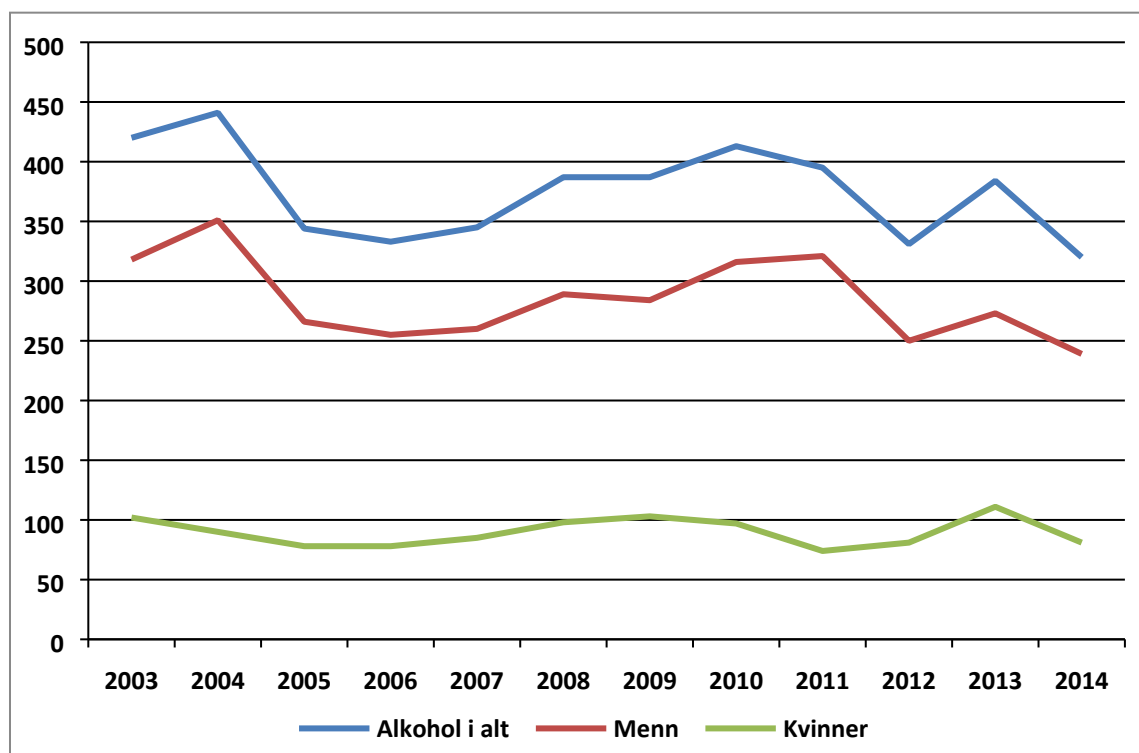
diagnosen. Det vil også være en rekke andre sykdommer og dødsfall som kan ha sammenheng med alkoholbruk. Dette gjelder eksempelvis ulike kreftformer og hjerte-karsykdommer.

Dødsårsaksregisteret bygger på dødsmeldinger fra leger og i noen tilfeller på rettsmedisinske obduksjonsrapporter. Klassifiseringen bruker betegnelsen underliggende og medvirkende dødsårsak, der den underliggende dødsårsaken regnes som hovedgrunnen til dødsfallet. Tilsvarende har også sykehusinnleggelse registrert i NPR en hoveddiagnose og eventuelt en eller flere bidiagnoser. Data som vi her gjengir for alkoholrelaterte dødsfall og alkoholrelaterte sykehusinnleggelse, omfatter bare de tilfeller hvor alkohol er hoveddiagnosen eller den underliggende årsaken til sykdomstilfellet eller dødsfallet. Det vil som nevnt også være en rekke andre sykdomstilfeller og dødsfall hvor alkoholbruk har vært en utløsende eller medvirkende årsak, men disse er ikke medregnet. Tallene som presenteres gir med andre ord ikke et helhetlig bilde av antall dødsfall og sykehusinnleggelse som skyldes bruk av alkohol. Trolig representerer de bare «toppen av isfjellet».

2.11.1 Alkoholrelatert død

Figur 2.26 viser utviklingen i antall dødsfall hvor bruk av alkohol anses som underliggende årsak, eller det man kan betegne som hovedårsak. Ved tolkning av utvikling over tid må en ta hensyn til økningen i folketallet, noe som innebærer at utvikling i dødelighetsrate stiger mindre enn antall dødsfall. Ser vi på enkeltdiagnoser er det også slik at det for flere slike er få dødsfall per år, slik at det for disse kan forekomme betydelige svingninger fra år til år (vedleggstabell 2.25).

Figur 2.26 (Vedleggstabell 2.25): Utvikling antall alkoholrelaterte dødsfall blant kvinner og menn 2003-2014

Kilde: SSB/Folkehelseinstituttet⁹

Vedleggstabell 2.25 viser fordelingen på dødsårsak for ulike diagnoser. Det framgår her at de viktigste alkoholrelaterte dødsårsakene er psykisk lidelse og atferdsforstyrrelse av alkohol/akutt forgiftning og alkoholisk cirrose.

Som vi ser av figur 2.26 er forekomsten av alkoholrelaterte dødsfall omkring tre ganger så høy blant menn som blant kvinner. Det er også slik at de fleste slike dødsfall skjer etter fylte 45 år (se vedleggstabell 2.26). Som allerede nevnt utgjør dødsfall med en alkoholrelatert underliggende årsak, bare en del av alle alkoholrelaterte dødsfall.

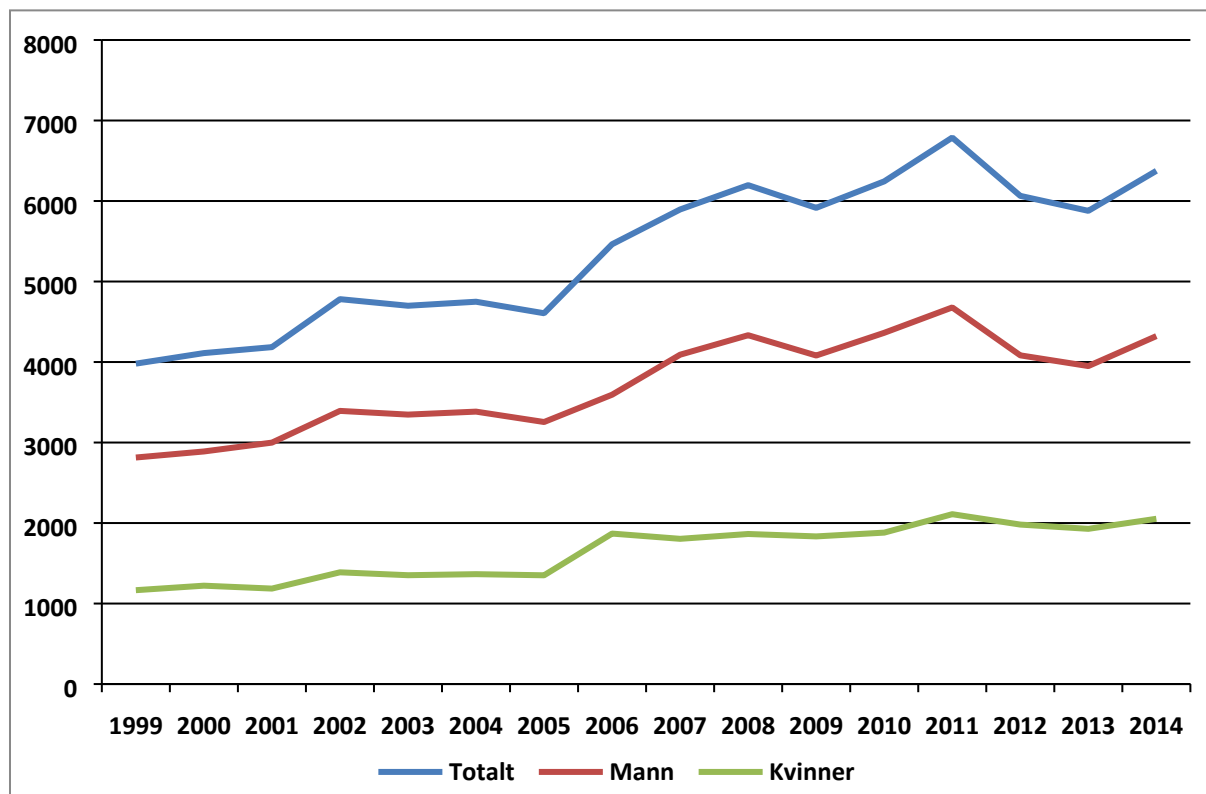
2.11.2 Sykehusinnleggelser

Utviklingen i antall sykehusinnleggelser/døgnopphold i somatisk sykehus med hoveddiagnose som tilskrives bruk av alkohol, vises i figur 2.27. Som vi ser økte antall døgnopphold som skyldes alkohol, betraktelig fram til 2011, mens det deretter har vært en nedgang. Samtidig ser vi at antallet slike innleggelser er vesentlig høyere for menn enn for kvinner. De oppgitte tallene angir antall døgnopphold med alkoholrelatert hoveddiagnose, og ikke antall personer, da en og samme person kan ha vært innlagt med samme diagnose flere ganger i løpet av samme år. Det er

⁹ Dødsårsaksregisterer fra 2014 overført fra SSB til FHI

ellers viktig å huske at de sykdomstilfellene med alkoholrelatert hoveddiagnose som behandles i spesialisthelsetjenesten, bare utgjør en liten del av den totale alkoholrelaterte sykkeligheten.

Figur 2.27 (Vedleggstabell 2.27): Antall døgnopphold i somatisk sykehus med alkoholrelatert hoveddiagnose blant kvinner og menn 1999-2014

Kilde: Norsk pasientregister

Vedleggstabell 2.27 gir en oversikt over innleggelser for de ulike alkoholrelaterte diagnosene. På samme måte som for alkoholrelaterte dødsfall, er det psykisk lidelse og atferdsforstyrrelse av alkohol/akutt forgiftning og alkoholindusert leverskade som utgjør de største alkoholrelaterte hoveddiagnosene for innleggelser i somatiske sykehus.

2.11.3 Andre alkoholrelaterte skader

Bruk og misbruk av alkohol kan også føre til andre typer skader enn død og sykehusinnleggelser, både for brukeren selv og for andre (passiv drikking – tredjepartskader). Dette gjelder blant annet barn som skadelidende av foreldres alkoholbruk, vold, promillekjøring, negative konsekvenser for arbeidsliv og opplevd ubehag av andres drikking.

Skjenketider og vold

En studien fra 18 norske byer som har utvidet eller innskrenket skjenketiden på natten i tiårsperioden 2000 - 2010, har undersøkt betydningen av små endringer i skjenketider for omfanget av vold. I de 18 byene var skjenketidsslutt i helgene mellom kl 01.00 og 03.00, og skjenketidsendringene har skjedd innenfor dette tidsrommet og har berørt skjenkesteder i

bysentrum. Studien søkte å belyse om disse endringene har påvirket omfanget av voldstilfeller i bysentrum nattetid i helgene. Voldstilfeller utenfor bysentrum i samme tidsrom, som trolig ikke blir påvirket av endringer i stengetidene, ble brukt som kontroll for mulige feilkilder. Funnene tyder på at én times utvidelse av skjenketiden førte til en økning på i gjennomsnitt 20 voldstilfelle nattetid i helgene per 100.000 innbyggere per år. Dette tilsvarer en økning på omlag 17 prosent. Resultatene tyder på at effekten er symmetrisk, slik at antall voldstilfelle går tilsvarende ned ved én times tidligere stengning. Det ble brukt tre ulike statistiske analysemetoder, og funnene var like uavhengig av metode.

Studien viser altså at selv små endringer i skjenketidene ser ut til å ha innvirkning på antall voldsepisoder. Du kan lese mer om studien i: *Rossow, I. & Nordstrøm, T.: [The impact of small changes in bar closing hours on violence. The Norwegian experience in 18 cities.](#) *Addiction* nr 3, 2011.*

Alkoholbruk og vold

En studien som undersøkte sammenhengen mellom rusmiddelbruk hos overgripere og partnervold, rapportert av kvinner på krisesentre i Norge, viste store forskjeller mellom ulike kvinnegrupper. Det framkom at nærmere 60 prosent av de norskættede kvinnene kom til krisesenter etter at de var blitt utsatt for vold begått av en partner som var beruset. Blant innvandrerkvinnene var det bare 26 prosent av kvinnene som oppga at partneren hadde vært beruset. Til gjengjeld var andelen som svarte «vet ikke» mye høyere hos innvandrerkvinnene: Nesten 50 prosent oppga at de var usikre på om partneren var beruset da overgrepet skjedde.

Studien viste at kvinner med innvandrerbakgrunn og trygdemottakere er overrepresentert ved krisesentrene. Beruselse hos overgriper var assosiert med forekomst av fysisk partnervold både blant norske kvinner og kvinner med innvandrerbakgrunn, men sammenhengen var tydeligere for det norske utvalget. Du kan lese mer om studien i: *Lund, I.O.: [Characteristics of a national sample of victims of intimate partner violence \(IPV\): Association between perpetrator substance use and physical IPV.](#) *Nordic Studies on Alcohol and Drug Research* nr 3/2014.*

Alkoholbruk og konsekvenser for arbeidsliv

En undersøkelse om selvrapportert alkoholrelatert sykefravær blant 1700 arbeidstagere, viste at unge menn har nesten dobbelt så mye alkoholrelatert sykefravær som unge kvinner. Åtte prosent av de spurte fortalte at de hadde vært borte fra jobben minst én gang siste år. Enslige unge menn var oftest borte fra jobben på grunn av alkohol. Unge menn som var gifte eller samboere hadde i mindre grad slikt fravær. Personene som drakk mest (6 prosent av utvalget) stod for en uforholdsmessig stor andel av sykefraværet (19 prosent), selv om mesteparten av fraværet (81 prosent) var blant personer som drakk moderat. Funnene innebærer at det kan være hensiktsmessig å rette forebyggende tiltak mot alle arbeidstagere, ikke bare mot dem som drikker mest. Du kan lese mer om studien i artikkelen: *Schou, L., Storvoll, E.,E. & Moan,*

*I.S.: [Alcohol-related sickness absence among young employees: Gender differences and the prevention paradox](#). *European journal of public health* 2014:24 (3).*

En antologi fra 2014 belyser ulike sider ved alkoholbruk og arbeidsliv. Den inneholder blant annet et kapittel som oppsummerer funn fra sentrale norske og internasjonale studier om mulige konsekvenser av alkoholbruk for sykefravær, nedsatt yteevne på jobb, ulykker og arbeidsledighet. Det framkommer at en stor del av korttidsfraværet forårsakes av alkoholbruk, og at slikt fravær er mest utbredt blant unge, single mannlige arbeidstakere med høyt alkoholforbruk og hyppig beruselsesfrekvens. Videre framkommer det at dersom alkoholforbruket øker kan en forvente en betydelig økning i både korttids- og langtids sykefravær, Du kan lese mer i: *Moan, I.S, Arbeidstakeres alkoholbruk og konsekvenser for arbeidslivet: sykefravær, nedsatt arbeidsevne, ulykker og arbeidsledighet; i Sagvaag, H, & Sikveland, B Alkohol + arbeidsliv = sant. En vitenskapelig antologi. Gyldendal akademisk (2014).*

Du kan lese mer om alkohol og skader i: *Storvoll, E. et al. [Skader og problemer forbundet med bruk av alkohol, narkotika og tobakk](#). SIRUS rapport 3/2010.*

Når det gjelder tiltak for å begrense alkoholrelaterte skader og problemer, drøftes dette i: *Rossow, I., Pape, H. & Baklien, B. [Tiltak for å begrense alkoholrelaterte skader og problemer](#), SIRUS rapport 5/2010.*

2.12 Historisk oversikt

Bruk av alkohol har lange tradisjoner og er uten sammenligning det mest utbredte rusmidlet i Norge. Selv om bruk av alkohol for de aller fleste er en kilde til hygge, har en gjennom alle tider vært klar over at alkoholbruk også kan ha negative konsekvenser. For å motvirke uheldige og uønskede skadevirkninger, har en derfor gjennom tidene tatt i bruk ulike politiske virkemidler for å regulere bruken.

I det følgende gis en oversikt over viktige hendelser og beslutninger på alkoholfeltet i årene etter at Norge i 1814 fikk sin egen grunnlov. Som det framgår var det brennevinspolitikken som i de første årene utgjorde alkoholpolitikken. Reguleringer for øl og vin kom så etter hvert.

1816 Produksjon og salg av brennevin ble frigitt ved at kjøpstedenes enerett til brenning av brennevin opphørte (brennevinslovene av 1816). Frigivelsen var begrunnet med at brennevinsbrenningen ville bedre de økonomiske forholdene på landsbygda ved at det ville tjene både fedrift og åkerdyrking. Frigivelsen førte med seg en omfattende brennevinsdriking med påfølgende sosiale skadevirkninger for den fattigste delen av befolkningen, og økt motstand mot brennevinsdrikingen.

1827 Brennevinsbrenningen ble forsøkt begrenset ved å endre grunnlaget for brennevinsavgiften fra matrikkelen (eiendomsregisteret) til brennevinskjelene og deres rominnhold (dvs. antall og volum). Dette bidro til en reduksjon i antall brennevinskjeler. Det nye avgiftssystemet i landdistriktene favoriserte ellers overgangen fra såkalt husbrenning til fabrikkbrenning. Det ble også innført en bestemmelse om at bøndene som produserte brennevin ikke kunne selge mindre kvanta enn om lag 3 liter (3 pottes), mens det minste tillatte solgte kvantum i byene ble 20 liter. Ved lovendringen i 1827 ble det også åpnet adgang til å gi særskilt bevilling for skjenking av brennevin, og det var de lokale myndighetene som skulle se til at det ikke ble for mange skjenkerettigheter. Det ble også forbud mot å skjenke folk beruset, og mot å skjenke barn, læregutter og unge tjenestefolk.

1837 Produksjonsprosessen for brennevin ble stadig forbedret slik at produksjonen ble mindre avhengig av kjelens størrelse. De produksjonstekniske forbedringene førte til at kvaliteten ble bedre samtidig som effektiviseringen gjorde at brennevinet ble billigere å kjøpe, noe som gjorde at brennevinsforbruket holdt seg oppe, selv om husbrenningen ble redusert. Salg foregikk på denne tiden først og fremst fra de som produserte brennevin, og som automatisk hadde rett til å selge til hvem de ville. På landsbygda hadde også enkelte landhandlere rett til å selge brennevin. I byene kunne alle som hadde handelsborgerskap selge brennevin i tillegg til de som produserte slik drikke. Når det gjaldt skjenking av brennevin, var denne knyttet til en bevilling for å drive vertshus eller gjestgiveri.

Lovgivningen for salg og skjenking av brennevin ble skilt fra lovgivningen for brennevinsproduksjon. Dette gjorde det mulig å innføre en egen avgift på småsalg, slik at også forbruket og ikke bare produksjonen ble beskattet. Avgiften ble i første omgang satt til salg i mindre kvanta enn fem pottes, og avgiften skulle gå til fattigkassen. For å unngå å betale avgiften ble det imidlertid ofte slik at flere gikk sammen om å kjøpe et kvantum som oversteg reglene for småsalg. Ved innføring av formannskapsloven i 1837 ble den lokale myndigheten lagt til formannskapet, som i samråd med fattigkommisjonen skulle bestemme hvor mange skjenkebevillinger det skulle være i kommunen. Lovendringen førte til at gjestgiverier på landet mistet den automatiske retten gjestgiveribevillingen hadde gitt til salg av brennevin. Det krevdes nå en egen bevilling for skjenking. I byene hadde imidlertid handelsborgerne fortsatt rett til å drive salg av brennevin i smått i kraft av sine borgerbrev. Loven av 1837 innførte to av de mest sentrale virkemidlene i norsk alkoholpolitikk: *Særagifter på salg og bevilling for salg og skjenking*.

1842 De negative konsekvensene av brennevinsdrikkingen var fortsatt gjenstand for heftig debatt, og som del av dette spørsmålet om privatøkonomiske interesser i handelen med

brennevin. Fram til 1842 var imidlertid alkoholpolitikken dominert av et næringsliberalt grunnsyn. I 1842 vedtok så Stortinget en lov som ville ført til at det ble ulovlig å produsere brennevin i Norge i løpet av en tiårsperiode, men loven trådte aldri i kraft, fordi kong Carl Johan nektet å sanksjonere den.

- 1845** For å begrense brennevinsproduksjonen vedtok Stortinget i 1845 forbud mot å benytte kjeler mindre enn 100 pottes. Det ble samtidig nedlagt forbud mot å brenne om sommeren – fra 1. mai til 30. september.

Kommunal bevilling ble utvidet til også å gjelde byene med en ordning der enhver bevilling for salg i smått også omfattet skjenking. De som hadde løst handelsborgerskap før 1845 fikk beholde sin rett til småsalg av brennevin.

Grensen for avgiftsfritt salg ble hevet fra 5 til 40 pottes, tilsvarende ett brennevinsanker. Formålet var å utvide avgiftsgrunnlaget for brennevinsalget, og gjøre det vanskeligere for folk å unndra seg salgavgiften. Det var imidlertid fortsatt vanlig at folk gikk sammen om å kjøpe et brennevinsanker slik at de slapp avgiften.

- 1848** Sommerforbudet mot brenning ble utvidet til et halvt år, og avgiften på brennevinsproduksjon ble så høy at den kunne ses som et forbud mot hjemmebrenning. Dette førte til at antall brennerier ble redusert fra omkring 700 til 40 på to år.

- 1851** I årene 1851-69 ble brennevinsproduksjonen ytterligere forsøkt redusert ved å øke produksjonsavgiften fra 4 til 12 shilling per pott brennevin med alkoholstyrke 40 prosent.

- 1854** Ble forbudt å skjenke brennevin mellom kl. 19 på lørdager og kl. 24 på søndager. Stortinget vedtok at kommunene kunne legge en avgift på salg og skjenking av øl og vin i landdistrikter.

- 1857** Ble forbudt å skjenke brennevin før kl. 08.00.

Det ble vedtatt en lov som la avgift på mengden malt som ble brukt ved brygging av øl, noe som førte til en betydelig prisøkning på øl.

- 1859** Den første totalavholdsforening ble stiftet i Stavanger av kvekeren Asbjørn Kloster.

- 1860** Stortinget vedtok at kommunene kunne legge en avgift på skjenking av øl også i byene.

- 1863** Fattigloven ga bestemmelse om fengselsstraff eller tvangsarbeid for drikkfeldige som påførte fattigstyret utgifter ved ikke å tjene til livets opphold.

- 1866** Bevillingsretten til å selge og skjenke brennevin ble begrenset til å gjelde for fem år, mens den tidligere hadde vært gitt for livstid.
- 1869** Lovendring som innførte bevillingsordning for skjenking av øl, vin, mjød og sider både i byene og på landet og for småsalg av vin (under 40 potter) på landet. Formannskap/kommunestyret ble også gitt mulighet til å stille vilkår for skjenking, og bevillingen skulle bare gjelde for ett år i gangen. Det ble også gitt mulighet for å begrense skjenketidene for øl og vin, men begrensningene kunne ikke gå lenger enn de som gjaldt for brennevin.
- 1871** Stortinget vedtok en endring i brennevinsloven som ga anledning til å opprette såkalte samlag for salg og skjenking av brennevin. Samlagene var resultat av et system der bevilling for salg og skjenking av brennevin ble gitt til et spesielt opprettet selskap der overskuddet gikk til allmenntilgode formål. Det første brennevinssamlaget ble etablert i Kristiansand.
- 1872** Brennevinssamlagene kunne også gis bevilling til omsetning av øl og vin.
- 1875** Salg av øl på landet ble gjort avhengig av kommunal bevilling. Det Norske Totalavholdsselskap (DNT) ble stiftet.
- 1876** Adgang til å etablere egne spesielle samlag for omsetning av øl og vin.
- 1881** Stortinget vedtok en lov som gjorde det mulig for byene å forlange innløst rettighetene for skjenking av øl og vin som var gitt før loven av 1869, og som i prinsippet var gitt for livstid.
- 1882** Kommunestyrene ble gitt mulighet til å iverksette en bevillingsordning for småsalg av øl og vin i byene.
- 1894** Avholdsbevegelsen fikk gjennomslag for en ny lov som sa at bevilling til omsetning av brennevin bare skulle skje gjennom samlag. Hvorvidt det i en by skulle opprettes samlag skulle avgjøres ved folkeavstemning, der også kvinner hadde stemmerett. Loven omfattet småsalg og skjenking, mens partisalg over 250 liter var unntatt.
- 1900** Lov om løsgjengeri, drukkenskap og betleri ble vedtatt. Trådte i kraft i 1907. Dette var en lov som kom til å spille en viktig rolle i utviklingen av alkoholistomsorgen i de følgende 70 år. Loven ga bestemmelser om straff for beruselse på offentlig sted og for offentlig forstyrrelse i beruset tilstand. Loven innebar at det for mer «kronisk» løsgjengeri og personer som var «forfalt til drukkenskap», kunne idømmes anbringelse i tvangsarbeidshus eller kuranstalt. Loven innførte også 18-års aldersgrense for salg og skjenking av brennevin.

- 1904** Stortinget vedtok ny alkohollov. Mens bestemmelsene om de forskjellige alkoholdrikkene tidligere hadde vært spredt i forskjellige lover, vedtok Stortinget en samlet alkohollov som skulle gjelde både i byene og på landet, både for øl, vin og brennevin og for både partisalg, småsalg og skjenking. Ellers skulle samlagsordningen bestå, og som før var det opp til kommunestyrene å avgjøre om salg av øl og vin skulle være gjenstand for bevilling.
- 1909** Det første kursted for alkoholmisbrukere ble opprettet av Blå Kors (Eina). Opprettelsen kan ses som en reaksjon mot at det først og fremst var de mest langtkomne og sosialt utslåtte alkoholmisbrukerne som sto i fokus for den offentlige innsatsen. I årene som fulgte ble det også opprettet kursteder i regi av Lægeforeningen (Ørje 1910) og Hvite Baand (Jeløy for kvinner 1913).
- 1910** Statistisk Sentralbyrå utga det første bindet av alkoholstatistikken – Alkoholstatistikk I – en oversikt over den beregnede tilgang på alkohol i Norge fra 1814 fram til 1909. I årene som fulgte fortsatte Statistisk Sentralbyrå å utgi ulike former for alkoholstatistikk fram til 1983. Deretter har SIFA/Rusmiddeldirektoratet, fra 2001 SIRUS og fra 2016 FHI utgitt slik alkoholstatistikk.
- 1915** Opstad tvangsarbeidshus for å ta imot alkoholmisbrukere som var dømt etter løsgjengerloven, ble ferdigstilt.
- 1916** En alkoholkommisjon som var nedsatt i 1910, avga sin innstilling. Et flertall på seks avviste avholdsbevegelsens ønske om totalforbud mot alkoholomsetning og gikk inn for fortsatt legal omsetning under sterk offentlig kontroll. Et mindretall på to forsvarte avholdsbevegelsens tradisjonelle linje med en regulert omsetning, og et mål om å oppnå totalavhold – i første omgang av brennevin – gjennom lokale folkeavstemninger. Et mindretall på én – Johan Scharffenberg – gikk inn for et landsomfattende totalforbud mot all alkoholomsetning.
- Som del av kriselovene under 1. verdenskrig ble det ved utgangen av 1916 forbud mot omsetning av brennevin. Dette for å hindre at viktige matvarer som korn og poteter ble brukt i alkoholproduksjon.
- 1917** Forbud mot omsetning av vin over 15 volumprosent, og som kort tid etter ble senket til 12 volumprosent. Samtidig ble det forbud mot bakkøl, bayerøl og pils.
- 1918** Ny lov om salg og skjenking av brennevin, vin, fruktvin, øl og mjød. Loven slo fast at all import og omsetning av brennevin skulle foregå i regi av samlagene og at samlagenes overskudd i sin helhet skulle tilfalle statskassen. Det vil si at de privatøkonomiske interessene nå var helt ute av brennevinssalget, men brennevinsproduksjonen kunne fremdeles foregå i privat regi.

1919 Med utgangspunkt i de positive erfaringene fra alkoholforbudet under 1. verdenskrig, fikk avholdsbevegelsen gjennomslag for at det skulle avholdes folkeavstemning om hvorvidt det skulle være tillatt med salg av brennevin og hetvin. Folkeavstemningen ga et klart flertall for et slikt forbud (62 prosent for og 38 prosent mot). Den vedtatte alkoholloven av 1918 ble dermed satt ut av spill. Pils og bayerøl (mellomsterkt øl) kom tilbake i salg fra mars 1919.

Avholdsbevegelsen kan sies å være på sitt høydepunkt med et oppgitt medlemstall på 257 000 av en samlet befolkning på 2,6 mill.

1920 Bokkøl kom tilbake i salg.

Staten overtar Ørje kursted fra Lægeforeningen.

Ordningen med herberger vokste fram. Herbergene ble opprettet for å gi husville tak over hodet og kom etter hvert til å bli en kvantitativt viktig del av alkoholistsorgen.

1921 Stortinget vedtok en lov som gjorde at en måtte ha statlig bevilling for å kunne tilvirke brennevin. Loven gjaldt også for de eksisterende brenneriene. På grunn av brennevinsforbudet fikk loven først senere sin viktigste betydning, selv om det også i forbudstiden skjedde en viss legal produksjon av brennevin til medisinsk og sprit til teknisk bruk.

Samme år ble det også vedtatt en lov som sa at innførsel og salg av alkoholdrikker skulle kunne legges inn under staten eller et godkjent selskap. Bakgrunnen var enighet mellom avholdsbevegelsen og forbudsmotstandere om at all import av vin skulle skje gjennom et statlig monopol. De såkalte vinlandene gikk imidlertid mot at salg av vin skulle skje gjennom samlagsordningen, da de fryktet at samlagene kunne bli nedlagt. Vinlandene ønsket at staten skulle garantere for at det skulle selges vin i Norge.

1922 Vinmonopolet ble etablert. Vinmonopolet fikk enerett på innførsel og partisalg av brennevin, vin, importert øl og innenlandsk øl over 4,75 volumprosent. Vinmonopolet ble også overlatt detaljsalget etter bevilling fra kommunestyret dersom slik bevilling ikke ble gitt til et samlag. I løpet av forbudstiden kjøpte Vinmonopolet opp de private brennevinsprodusentene.

1923 Forbudet mot hetvin ble opphevet og salget lagt under Vinmonopolet.

1926 Folkeavstemning om brennevinsforbudet (56 prosent for oppheving, 44 prosent mot). Regjeringen oppnevnte et utvalg (Edruelighetskomitéen av 1926) som skulle vurdere oppbyggingen av en behandlingsorganisasjon for alkoholmisbrukere.

1927 Stortinget vedtok en ny alkohollov som formelt opphevet brennevinsforbudet. All innførsel av alkohol ble underlagt Vinmonopolet. Vinmonopolet og samlagene var nå de eneste som hadde rett til å kjøpe vin og sprit fra produsenter og importører. Bevilling for salg av vin og brennevin til forbruker kunne bare gis til Vinmonopolet eller samlagene. Opprettelse eller nedleggelse av vinmonopolutsalg i en kommune kunne bare skje etter at det var avholdt folkeavstemning i kommunen.

Heving av aldersgrense for salg og skjenking av brennevin ved at salg eller skjenking av brennevin ikke må skje til noen som «åpenbart er under 21 år».

1928 Edruelighetskomitéen av 1926 avga sin innstilling.

1932 Stortinget vedtok en endringslov til alkoholloven som tilsa at samlagenes virksomhet ikke skulle fortsette etter 30. juni 1938.

Innføring av aldersgrense på 18 år for salg og skjenking av vin, fruktvin og mjød. For salg og skjenking av øl ble det først satt aldersgrense i 1956 (18 år).

Edruskapsloven, som hadde sitt grunnlag i innstillingen fra det regjeringsoppnevnte utvalget fra 1926, ble vedtatt. Ga bl. a. hjemmel for opprettelse av kommunale edruskapsnemnder og anledning til å legge inn pasienter på kursted under tvang. En av edruskapsnemndenes oppgave var å ta seg av alkoholmisbrukere og treffe bestemmelse om anbringelse i sykehus eller kursted.

1936 Statens edruelighetsråd ble opprettet som forvaltningsorgan for edruskapsloven.

Innføring av promillegrense på 0,5 for kjøring av motorkjøretøy

1938 Samlagene opphører og Vinmonopolet fikk enerett på salg av vin og brennevin.

1939 Edruskapsloven, vedtatt i 1932, trådte i kraft. Loven innebar bestemmelser om oppnevning av kommunale edruskapsnemnder som bl.a. hadde til oppgave å drive forebyggende arbeid for å bedre edrueligheten. Loven hjemlet også muligheten til å foreta tvangsinnleggelse i kuranstalt i inntil to år.

1940 Vinmonopolutsalgene ble stengt da tyskerne i april invaderte Norge. Utsalgene ble åpnet igjen i juli samme år og det ble innført kvoteordninger som med visse innstramninger varte til krigens slutt.

Stans i brygging og salg av bakkøl på grunn av begrensninger i import av malt.

1941 Stans i produksjon og salg av bayerøl og pils. Det eneste ølet som var i handelen var såkalt lagerøl eller landsøl, som var datidens lettøl.

1942 NS-regimet innfører en krigstilleggsavgift på vin og brennevin. Avgiften utgjorde først 30 prosent av salgsprisen, men ble i 1943 hevet til 40 prosent og fra 1945 til 50 prosent.

1946 Pilsnerøl og bayerøl kom igjen i salg. Rasjoneringen av vin- og brennevin opphørte. Krigstilleggsavgiften ble beholdt, men nå under navnet krisetilleggsavgift. I tillegg ble det innført et sosialt reguleringstillegg for brennevin og vin på 50 prosent av salgsprisen før avgifter. For svakvin ble det sosiale reguleringstillegget opphevet i september dette år.

Sosialdepartementet blir gitt anledning til å utstede bevilling til skjenking av vin og brennevin fra turist- og høyfjellshoteller.

1947 Det sosiale reguleringstillegget blir en del av krisetilleggsavgiften på brennevin og sterkvin.

Stortinget oppnevner en Alkoholistforsorgskomiteé.

1948 AA åpnet sin første poliklinikk (Oslo).

1949 Sterkt øl i form av eksportøl kom i handelen innenlands.

Stillingen som overlege for alkoholistforsorgen ble opprettet. Overlegen avgjorde søknader om innleggelse på statens kursteder og private kursteder når søknaden kom gjennom edruskapsnemndene, utskrivninger og viktige saker angående disiplinærforseelser. Dette var avgjørelser som tidligere ble foretatt av Sosialdepartementet. Overlegen var samtidig styrer på Bjørnebekk kursted.

1950 Krisetilleggsavgiften på brennevin og sterk vin økte med 50 prosent. Dermed var avgiften på brennevin og sterk vin tredoblet siden krigens slutt.

1951 Den første A-klinikk i regi av AA ble opprettet (Oslo). Tok sikte på medisinsk korttidsbehandling. Det kom etter hvert flere slike A-klinikker som var mer orientert mot en medisinsk behandling av alkoholmisbruk enn de tradisjonelle kurstedene. A-klinikkene ble lagt under Helsedirektoratet og fikk en høyere status enn kurstedene og tilsynshjemmene som var underlagt Sosialdepartementet.

1953 Det første tilsynshjemmet ble opprettet (Kameratheimen Stavanger). Målet med tilsynshjem var å gi hjelp på et tidligere stadium enn hva gjaldt behandling i kursted. Klientene skulle helst være i arbeid. Ble etter hvert brukt mest i ettervern etter klinikk-/kuropphold.

1956 Det ble gitt adgang til å holde bindende folkeavstemning om salg og skjenking av øl og vin, folkeavstemning var imidlertid ikke et vilkår for kommunal bevilling.

Innføring av 18 års grense for salg og skjenking av øl. Før denne tid var det ingen slik nedre grense.

Statistisk Sentralbyrå og Norsk Gallupinstitutt gjennomførte den første norske intervjuundersøkelsen om bruk av alkohol og holdninger til alkoholpolitikken.

1959 En utvalgsinnstilling om den videre utbyggingen av alkoholistforsorgen understreket betydningen av slik virksomhet drevet av ideelle organisasjoner, men at dette ikke fritok staten for et overordnet ansvar (St. meld. 59 for 1959 Om den videre utbygging av alkoholistforsorgen).

1960 Statens institutt for alkoholforskning – SIFA – ble etablert.

1963 Arbeidslivets Komite mot Alkoholisme og Narkomani, AKAN, ble etablert.

Det ble nedsatt en rusdrikklovkomité som skulle foreslå endringer i alkoholloven.

1967 Ot.prp. nr 38 (1966-67) Om lov om endringer i lov av 5. april 1927 om innførsel og omsetning av brennevin, vin, fruktvin, øl og mjød. Det ble gitt adgang til å åpne vinmonopolutsalg i alle landets kommuner, ikke bare i bykommuner med mer enn 4000 innbyggere slik det ble fastslått i 1918. Reglene for folkeavstemning for salg/skjenking av øl, vin og brennevin ble likestilt slik at det ikke lenger var en betingelse for å få kommunal bevilling at det på forhånd var avholdt bindende folkeavstemning for salg/skjenking av brennevin.

Statens bevillingsnemnd for brennevinsomsetning ble opprettet. Bevillingsnemndas oppgave var å avgjøre hvorvidt det i en kommune kunne opprettes brennevinsutsalg (vinmonopolutsalg). Nemnda hadde ikke selv bevillingsmyndighet, men fungerte som siliingsinstans før kommunestyret behandlet bevillingssøknaden.

1969 Statens edruskapsdirektorat avløste Statens edruelighetsråd. Direktoratet hadde til oppgave å skape enhet i offentlig edruskapsarbeid, fremme opplysning og undervisning om alkoholproblemer og være rådgiver for offentlige organer i alkoholspørsmål.

1970 Stortinget vedtok vesentlige endringer i løsgjengerloven ved at §§ 16 og 18 ble opphevet. Dermed opphørte muligheten for tvangsanbringelse i det som ble kalt arbeidshus og det var ikke lenger forbudt å være beruset på offentlig sted. Gjennom endringene i løsgjengerloven ble ansvaret for såkalte løsgjengere overført fra Justisdepartementet til Sosialdepartementet. Det ble oppnevnt et «rådgivende

aksjonsutvalg» (Birkelundutvalget – alkoholistomsorgsutvalget) som skulle utrede tiltak som burde settes i verk etter endringene i løsgjengerloven. For å møte den aktuelle gruppens behov for ulike former for omsorgstiltak ble det etter hvert opprettet avrusningsstasjoner og vernehjem. Landets første avrusningsstasjon ble opprettet i Oslo i 1970. Vernehjemmene var et tilbud til eldre hjemløse alkoholmisbrukere.

- 1971** Ot. prp. nr. 60 (1971–72) Om lov om endringer i lov av 5. april 1927 om innførsel og omsetning av brennevin, vin, fruktvin, øl og mjød.

Ble vedtatt at det kunne skjenkes brennevin i kommuner uten vinmonopolutsalg.

Statens økende engasjement i alkoholistomsorgen fikk sin start.

Stillingen som overlege for alkoholistomsorgen ble overført fra Bjørnebekk kursted til Statens edruskapsdirektorat.

- 1972** Alkoholistomsorgsutvalgets hovedutredning ble lagt fram. Utvalget tok til orde for at det burde være en A-klinikk i de største byene og at en etablerte poliklinikker i de 20 største byene/tettstedene. I tillegg til etablering av vernehjem og avrusningsstasjoner, ble det foreslått en utbygging av hybelhus og vernede boliger.

- 1973** Stortingsmelding nr 88 (1972–73) Om alkoholproblemet og tiltak for å fremja edruskapen – slår fast at høye priser på alkohol er og skal være et av grunnprinsippene i norsk alkoholpolitikk.

Utvidelse av salgs- og skjenketider for brennevin utover kvelden. Det ble tillatt å skjenke brennevin på lørdager, 2. juledag, 2. påskedag og 2. pinsedag. Aldersgrensen for å kjøpe brennevin ble senket fra 21 til 20 år.

Kommunene ble gitt adgang til å holde folkeavstemning om skjenking av brennevin.

Stortinget vedtok at det skal settes i verk et reklameforbud for alkohol.

- 1975** St. meld. nr. 17 (1975-76) Om alkoholistomsorgen – la opp til en integrering og utbygging av hjelpetilbudet utenfor institusjon. Samtidig ble det lagt opp til en regionalisering av institusjonstilbudet slik at hvert fylke ble ansvarlig for å dekke sitt behov for institusjonsbehandling. Det ble også lagt opp til en satsing på poliklinikker, avrusningsstasjoner og andre former for korttidsbehandling som ikke fjerner pasientene for mye fra bo- og arbeidsmiljø.

Reklameforbudet for alkoholholdig drikk trådte i kraft.

1977 I Stortingsmelding nr. 58 (1977-78) Om alkoholavgiftene – ble det foreslått en viss omlegging av avgiftene slik at man i større grad lar disse følge alkoholinnholdet i de respektive alkoholdrikker framfor å favorisere de alkoholsvake drikkene.

1979 St. meld. nr. 24 (1979-80) Om tiltak for å fremme alkoholfrie miljøer. Gikk blant annet inn for en ordning med driftstøtte til igangsetting av alkoholfrie etablissementer/arrangementer og innskjerping av serveringsstedenes plikt til å føre alkoholfrie drikker.

Et utvalg av statssekretærer (Nyhusutvalget) la fram en plan for økt innsats mot alkoholproblemet (Vedlegg til St.meld.nr 24 (1980-81)). Statssekretærutvalget foreslo blant annet å redusere alkoholinnholdet i øl i skatteklasser 2 og 3 fra 4,75 til 3,5 volumprosent, forbud mot øl i skatteklasser 4 og 5 og å innføre en heving av aldersgrensen ved omsetning av øl og vin fra 18 til 20 år.

1980 St. meld. nr. 24 (1980-81) Om alkoholpolitikken - har sitt grunnlag dels i statssekretærutvalgets innstilling fra 1979, dels i en rapport fra WHO som henstilte medlemslandene å sette inn sterkere virkemidler for å bekjempe alkoholproblemene. Det trekkes fram i meldingen at alkoholforskning i den senere tid empirisk har kunnet påvise at det på en rekke områder er en sammenheng mellom det samlede alkoholforbruk i en befolkning og omfanget av alkoholskader (totalkonsummodellen). Det kanskje mest kontroversielle forslaget fra statssekretærutvalget om å redusere alkoholinnholdet i øl i skatteklasser 2 og 3, ble ikke tatt til følge. Det samme gjaldt utvalgets forslag om hevet aldersgrense ved omsetning av øl og vin. Departementet sa seg imidlertid enig i utvalgets forslag om forbud av øl i klasse 4. Dette fikk imidlertid ikke tilslutning i Stortinget.

1984 Prøveordning i ett år med lørdagslukning på Vinmonopolets utsalg.

1985 Prøveordningen med lørdagslukning på Vinmonopolet oppheves.

Fylkeskommunene fikk et utvidet ansvar for alkoholistinstitusjonene (Ot. prp. nr 42 (1982-83) Om lov om fylkeskommunalt ansvar for alkoholistinstitusjonene m.v.). Bakgrunnen var uoversiktlige og kompliserte ansvarsforhold og finansieringsordninger. Ut fra at synet på rusmiddelkader og rusmiddelavhengighet hadde endret seg fra en helsefaglig til en mer sosialfaglig forståelse, ble det vedtatt at spesialinstitusjonene for personer med alkoholproblemer skulle defineres som sosialinstitusjoner og at man i prinsippet bare sondret mellom behandlings- og rehabiliteringsinstitusjoner på den ene siden og omsorgsinstitusjoner på den andre.

Ble satt i gang et femårig prøvefylkeprosjekt i Nordland og Østfold med mål om å bygge ut funksjonelle hjelpetiltak for rusmiddelmissbrukere i et samarbeid mellom fylkeskommune og kommune.

- 1987** St. meld. nr. 17 (1987-88). Alkohol og folkehelse. Har som utgangspunkt at forskning har gitt nye erkjennelser og mer viten om alkoholens skadevirkninger. Det blir framhevet at det særlig er forskning om skader som resultat av mer tilfeldig alkoholbruk som gir bakgrunn for ny vurdering av alkoholpolitiske tiltak. Det understrekes at det har skjedd en forskyvning i vektleggingen av årsakene til alkoholens skadevirkninger. Det påpekes at mens en tidligere la hovedvekt på kjennetegn ved brukeren, blir det nå lagt hovedvekt på forholdet mellom totalforbruk, antall storforbrukere, drikke-mønsteret og skaderisiko (totalkonsummodellen). En reduksjon av totalforbruket med 25 prosent innen år 2000 i overensstemmelse med WHO's anbefaling, settes opp som det viktigste mål for alkoholpolitikken.

Antall vinmonopolutsalg begrenses til 110 i kommende to-årsperiode, mens Vinmonopolet utarbeider en landsplan for den framtidige utvikling av salgsnettene med mål om sikre en større likhet i tilgjengelighet uten at det totale antall vinmonopolutsalg endres vesentlig.

Økt vektlegging av polikliniske behandlingstilbud framfor behandling i institusjon for personer med alkoholproblemer. Ble blant annet motivert for bedre å nå en videre målgruppe enn de mest langtkomne og synlige problemdrikkere.

- 1988** Rusmiddeldirektoratet ble etablert og avløste det tidligere Statens Edruskapsdirektorat.

- 1989** Ot. prp. nr. 31 (1988-89) Om lov om omsetning av alkoholholdig drikk, medførte en rekke endringer i alkoholloven:

Aldersgrense for salg og skjenking av brennevin: 20 år

Aldersgrense for salg og skjenking av øl og vin: 18 år

Unntak aldersgrense for skjenking: servitør med fagbrev.

Adgangen til å holde bindende folkeavstemning for salg/skjenking av alkoholholdige drikkevarer ble avskaffet.

Åpningstiden for Vinmonopolets butikker ble utvidet til 08.30 -18.00 på hverdager, 08.30 -13.00 dag før helligdag. Ordningen med landsplan for A/S Vinmonopolet gjorde ordningen med statlig bevillingsnemnd for brennevinsomsetning overflødig og ble derfor avvirket. Sosial- og helsedepartementet ble gitt anledning til å fastsette et tak på antall vinmonopolutsalg og fordelingen av disse.

Bevillingsordningen ved skjenking av brennevin ble endret slik at bevilling til skjenking av brennevin heretter skulle kunne gis til person over 20 år i likhet med det som gjaldt øl og vin. Tidligere var bevilling gitt til Vinmonopolet, som utøvet bevillingen ved en ansatt skjenkebestyrer.

Kommunene ble gitt adgang til å opprette egne ølutsalg.

Avgiftene på salgs- og skjenkebevillinger skal tilfalle kommunene i stedet for Edruskapsfondet som avvikles.

Skjenking av brennevin etter kommunale bevillinger kan skje fra kl 13.00 – 24.00, mens skjenking av øl og vin følger skjenkestedets åpningstid, fastsatt med hjemmel i alkoholloven. Kommunen ble imidlertid gitt anledning til å vedta innskrenkninger innenfor de gitte rammer.

1990 Ikke lenger tillatt med selvbetjeningssalg av sterkt øl (01.07).

1992 St. meld. nr. 69 (1991-92) Tiltak for rusmiddelmissbrukere. Viser til den vedtatte sosialtjenesteloven og fastslår at særomsorgen for rusmiddelmissbrukere dermed er avviklet og grunnlaget lagt for å utvikle et differensiert og helhetlig tiltaksapparat på fylkeskommunalt, kommunalt og lokalsamfunnsnivå. Det framheves at behandlingen av alle typer rusmidler bør ses i sammenheng. Hjelp- og behandlingstiltakene bør differensieres etter oppgaver og behov som i hovedsak knytter seg til alder, forholdet til arbeidsliv, familie og sosialt nettverk.

1993 Sterkt øl ble bare tillatt solgt gjennom Vinmonopolet (01.03).

Lov om sosiale tjenester (sosialtjenesteloven) trer i kraft og erstatter lov om sosial omsorg, lov om edruskapsvern og lov om fylkeskommunalt ansvar for alkoholist-institusjoner (Ot.prp. nr. 29 (1990-91) Om lov om sosiale tjenester m.v.). Fylkeskommunen får dermed et samlet generelt ansvar for behandlingssenheter for rusmiddelmissbrukere. Behandling i døgninstitusjon finansieres gjennom en delt betaling mellom kommune og fylkeskommune. Kommunen får ansvar for sosiale tjenester, herunder omsorgsbaserte boliger med heldøgns omsorgstjenester. Kapittel 6 omhandler særlige tiltak for rusmiddelmissbrukere. § 6-2 gir anledning til tilbakeholdelse i institusjon uten eget samtykke i inntil tre måneder. Sak om tilbakeholdelse uten eget samtykke skal fremmes av sosialtjenesten i kommunen for Fylkesnemnda for barnevern og sosiale saker. Grunnlag for å fremme sak om tilbakeholdelse: *«dersom noen utsetter sin fysiske eller psykiske helse for fare ved et omfattende og vedvarende misbruk, og dersom hjelpetiltak etter § 6-1 ikke er tilstrekkelig, kan det vedtas at vedkommende uten eget samtykke kan tas inn i institusjon for undersøkelse og tilrettelegging av behandling, og holdes tilbake i opptil tre måneder»*. § 6-3 gir

anledning til tilbakeholdelse i institusjon på grunnlag av eget samtykke i inntil tre uker.

De første (av til sammen syv) regionale kompetansesentrene på rusmiddelfeltet blir etablert.

1994 EØS-avtalen trer i kraft.

Etter vedtak i Stortinget ble det utarbeidet en landsplan for utvikling av Vinmonopolets salgsnett. Målet var «å sikre en større likhet i tilgjengelighet uten at det totale antallet på salgssteder ble vesentlig endret». Landsplanen ble utarbeidet av ansvarlig departement og ga ramme for antall utsalg Vinmonopolet kunne etablere. Den første landsplanen gjaldt perioden 1994-97 der Sosial- og helsedepartementet satte et tak på 114 utsalg.

Regjeringen oppnevnte et alkoholpolitisk utvalg som skulle vurdere innholdet i norsk alkoholpolitikk.

1995 Ot. prp nr 51 (1994-95) Om lov om endringer i alkoholloven (ny bevillingsordning for engrossalg av alkoholholdig drikk m.m. lov 23. juni 1995 nr 42).

St prp nr 49 (1995-95) Om deling av A/S Vinmonopolet.

Bakgrunnen for at de to proposisjonene ble fremmet før det alkoholpolitiske utvalget hadde avgitt sin innstilling, var at EFTAs overvåkingsorgan ESA hadde uttalt seg negativt om mulighetene for at det norske alkoholmonopolet kunne bestå innenfor EØS-samarbeidet, og fordi Sverige, Finland og Island hadde vedtatt å oppgi sine import- og engrosmonopol for alkoholdrikker. Privatiseringen av importen og engrosomsetningen av vin og brennevin og delingen av A/S Vinmonopolet ble så vedtatt ved Stortingets behandling av de to proposisjonene i juni 1995.

NOU 1995:24 Alkoholpolitikken i endring? Innstilling fra det alkoholpolitiske utvalget oppnevnt i 1994. I innstillingen peker utvalget på konsekvensene den internasjonale utviklingen har for norsk alkoholpolitikk og understreker nødvendigheten av innsats på særlig tre felt: 1. internasjonalt samarbeid, 2. opplysning, informasjon og forskning, 3. punktavholdstrategien. Utvalget foreslo at Vinmonopolet skulle gis adgang til å opprette såkalte utleveringssteder for kommuner som ønsker det, og at det ikke lenger skal være noen grense for antall vinmonopolbutikker. Det ble videre sagt at den igangsatte moderniseringen i detaljmonopolets virksomhet burde fortsette, at kommunene burde utarbeide kommunale planer for alkoholpolitikken. Det framkommer ellers at det var uenighet i utvalget om virkemidler som f. eks. åpning-

og skjenketider, promillegrenser ved bilkjøring og hvorvidt Vinmonopolets eneretter til detaljsalg av brennevin, vin og sterkøl skulle opprettholdes.

- 1996** Som resultat av at import- og engrosmonopolet til A/S Vinmonopolet var i strid med EFTA- reglene, ble det etablert et eget statlig selskap, Arcus AS, som overtok import- og engrosmonopolet, mens A/S Vinmonopolet fortsatte som detaljmonopol.
- 1996** Sosialtjenesteloven § 6-2a, om tilbakeholdelse i institusjon uten eget samtykke av gravide inntil barnet er født, trer i kraft.
- 1997** Det blir fastslått at ordningen med A/S Vinmonopolet som detaljmonopol ikke strir mot EØS-avtalen.

Stortinget vedtar endringer i alkoholoven (Ot prp nr 7 (1996-97) Om lov om endringer i alkoholoven, deriblant:

Innføring av normal- og maksimaltider for salg og skjenking av alkohol:

Normalsalgstid for salg av øl: til kl 18.00 på hverdager og kl 15.00 på lørdager.

Maksimaltid for salg av øl: til kl 20.00 på hverdager og kl 18.00 på lørdager.

Normal skjenketid for øl og vin: fra kl 08.00 til kl 01.00

Maksimal skjenketid for øl og vin: fra kl 06.00 til kl 03.00

Normal skjenketid for brennevin: fra kl 13.00 til kl 24.00

Maksimal skjenketid for brennevin: fra kl 13.00 til kl 03.00

Oppheving av forbudet mot skjenking av brennevin på søn- og helligdager.

Den øvre ramme for salgstid for Vinmonopolet utvidet til kl 18.00 på hverdager og kl 15.00 på lørdager.

Kommunene pålegges å utarbeide en alkoholpolitisk handlingsplan.

Landsplanen for A/S Vinmonopolet for 1994-97 utvidet til to nye utsalg i 1997 og til også å omfatte 1998 med åtte nye utsalg.

- 1998** Regjeringen legger fram handlingsplan for redusert bruk av rusmiddel (St prp nr 58 (1997-98) Handlingsplan for redusert bruk av rusmiddel (1998-2000)). Det sies at selv om narkotika- og alkoholpolitikken har noe ulike mål ettersom alkohol er en lovlig vare, mens bruk av narkotika er illegalt, er det likevel behov for å se rusmiddel- politiske tiltak i sammenheng. Ut fra dette omfatter brorparten av de 20 tiltakene i planen begge grupper av rusmidler. Eksempler på tiltak: oppnevning av et rusmiddel- politisk råd, økt samarbeid med foreldre, økt innsats i skolen, støtte til frivillige organisasjoner osv. For alkoholpolitikken blir målet om å avgrense de samfunns- messige og individuelle skadene som kan følge bruk og misbruk, understreket. Av tiltak som spesifikt gjelder alkohol kan nevnes: innsats mot smugling og hjemme-

brenning, evaluering av kommunenes forvaltning av alkoholloven og utvidet informasjonsinnsats fra A/S Vinmonopolet.

Sosial- og helsedepartementet vedtar at det som del av landsplan for A/S Vinmonopolet kan opprettes 40 nye vinmonopolutsalg i perioden 1999-2002.

1999 Forsøksordning med selvbetjente vinmonopolutsalg i seks kommuner. En arbeidsgruppe nedsatt av Sosial- og helsedepartementet la fram tre rapporter om hjelpe- og behandlingstilbudet til rusmiddelmissbrukere (de såkalt Nesvåg-rapportene).

2000 Promillegrensen for førere av motorkjøretøy ble satt ned fra 0,5 til 0,2.

2001 Sosial- og helsedepartementet vedtar at det som tillegg til landsplan for A/S Vinmonopolet for 1999-2002, kan etableres 20 nye vinmonopolutsalg i distriktene.

Påbudet om disksalg i A/S Vinmonopolets utsalg oppheves. Det vil si at Vinmonopolet ble stilt fritt til å etablere selvbetjente utsalg. Hensynet til monopolordningens legitimitet i befolkningen ble tillagt avgjørende vekt.

Forbudet mot alkoholholdig drikk som gevinst eller premie i privat sammenheng ble opphevet.

Statens institutt for rusmiddelforskning (SIRUS) etableres ved en sammenslåing av Statens institutt for alkohol- og narkotikaforskning (SIFA) og dokumentasjonsseksjonen og biblioteket i Rusmiddeldirektoratet. Rusmiddeldirektoratet beholder forvaltningsoppgaver under alkoholloven, ansvar for oppfølging av frivillige organisasjoner på rusmiddelfeltet og ansvar for informasjon om rusmiddelspørsmål.

2002 Omsetning av «rusbrus» (fruktdrikk opp til 4,75 volumprosent alkohol) ble etter avgjørelse i EFTA-domstolen, gitt samme vilkår som øl med tilsvarende alkoholinnhold. Det vil si at det ble tillatt å selge «rusbrus» i dagligvarebutikker.

RUStelefonen, en bekymringstelefon der ungdom, pårørende og andre kan få råd og hjelp i risikosituasjoner, blir opprettet.

Sosial- og helsedirektoratet opprettes. Rusmiddeldirektoratets gjenværende oppgaver (forvaltning av og tilsyn med alkoholloven, informasjon om rusmiddelspørsmål, holdningsdannende tiltak, oppfølging av rusmiddelpolitiske organisasjoner, etc.) overtas av det nyopprettede direktoratet.

Omkring 20 personer dør som følge av at et parti smuglersprit inneholdt metanol.

2003 Regjeringens handlingsplan mot rusmiddelproblemer 2003-2005. Det sies innledningsvis at Regjeringens visjon for rusmiddelpolitikken er frihet fra rusmiddelproblemer og

at hovedmålet er en betydelig reduksjon i de sosiale og helsemessige skadene av rusmiddelbruk. De strategiske mål for alkoholpolitikken som nevnes er: redusere totalforbruket av alkohol, endre skadelige drikkemønstre, redusere ulovlig omsetning av alkohol, heve debutalder, øke oppslutning om alkoholfrie soner. I tråd med at handlingsplanen omfatter rusmiddelproblemer generelt, er innsatsområdene rettet mot så vel alkohol som narkotika; økt kontroll og beskyttelse, utvikle målrettede og samordnede forebyggende tiltak på kommunalt nivå, utvikle det forebyggende samarbeidet på nordisk, europeisk og globalt nivå, tidlig intervensjon for rusmiddelproblemer, og bedre behandlings-, omsorgs- og skadereduserende tilbud.

A/S Vinmonopolet gis adgang til å etablere 10 nye utsalg (6 ordinære utsalg og 4 testutsalg med begrenset utvalg for å bedre tilgjengeligheten i utkantstrøk).

NOU 2003:4 Forskning på rusmiddelfeltet. Utredning fra en kommisjon nedsatt av Sosial- og helsedepartementet for å oppsummere kunnskapen på rusmiddelfeltet. Utredningen gir en oversikt over internasjonal og nasjonal forskning om effekter av forebyggende, behandlende og skadereduserende tiltak på rusmiddelfeltet.

- 2004** Den såkalte Rusreformen trår i kraft. Reformen innebar at behandling for rusmiddel-misbruk blir en del av den statlige spesialisthelsetjenesten. Stortingets behandling hadde sitt utgangspunkt i to odelstingsproposisjoner (Ot. prp. nr 3 (2002-2003) Om lov om endringer i lov 13. desember 1991 nr 81 om sosiale tjenester m.v. og i enkelte andre lover (statlig overtakelse av deler av fylkeskommunens ansvar for tiltak for rusmiddel-misbrukere) og Ot. prp. nr 54 (2002-2003) Om lov om endringer i lov 13. desember 1991 nr 81 om sosiale tjenester m.v. (Rusreform II og rett til individuell plan)). I den første proposisjonen foreslo Regjeringen overføring av sektoransvar fra fylkeskommune til stat for behandlingssenheter for rusmiddel-misbrukere som ble vurdert til å yte spesialiserte helsetjenester (Rusreform I). I den andre proposisjonen foreslo Regjeringen at fylkeskommunens ansvar for behandlingssenheter som ble vurdert til å tilby spesialiserte sosiale tjenester og omsorg for rusmiddel-misbrukere, skulle overføres til kommunene (Rusreform II). Stortinget ga sin tilslutning til Rusreform I (jf. Innst. O. nr 51 (2002-2003), men gikk imot Regjeringens forslag til Rusreform II (jf. Innst. O. nr. 4 (2003-2004), og vedtok å overføre hele det fylkeskommunale ansvaret for behandlingssenheter for rusmiddel-misbrukere til staten ved de regionale helseforetakene.
- 2005** Flere endringer i alkoholloven (Ot.prp. nr 86 (2003-2004) Om lov om endringer i lov 2. juni 1989 nr 27 om omsetning av alkoholholdig drikk m.v. og enkelte andre lover). Kommunene gis større frihet til å organisere sitt alkoholpolitiske arbeid. Fruktdrikk som er tilsatt brennevin blir definert som brennevin og ilegges brennevinsavgift. Det førte til en betydelig prisøkning på «rusbrus». Som følge av domsavsigelse i

ESA/EØS-domstolen ble regelverket for salg av og skjenking av alkohol endret til å gjelde alkoholstyrke og ikke alkoholtype.

Bevillingssystemet for import og engrossalg av alkohol avvikles og erstattes av en registreringsplikt i regi av Toll- og avgiftsdirektoratet.

Ordningen med landsplan for Vinmonopolet avvikles. Bestemmelsen om at ansvarlig departement kan fastsette høyeste antall vinmonopolutsalg, ble imidlertid opprettholdt.

Det åpnes for avgiftsfritt salg av alkoholholdig drikk ved ankomst fra utlandet til norske flyplasser.

Innføring av promillegrense på 0,8 for førere av fritidsbåter.

Regjeringens handlingsplan mot rusmiddelproblemer 2006-2008. Visjon og hovedmål er de samme som for handlingsplan 2003-2005. Som nye strategiske mål for alkoholpolitikken: redusere ulovlig omsetning av alkohol og redusere skadene for tredjepart, særlig barn av rusmiddelmissbrukere. De prioriterte områdene som nevnes er: forebygging og tidlig intervensjon, helhetlig rehabilitering og behandling, forskning samt nordisk og internasjonalt samarbeid.

2006 Taxfree-kvoten økes til 1 liter brennevin og 1,5 liter vin, alternativt 3 liter vin.

2007 A/S Vinmonopolet vedtar å prøve ut en ordning med filialutsalg med begrenset vareutvalg.

2008 Opptrappingsplan for rusfeltet 2008-2010. Planen ble senere utvidet til å gjelde ut 2012. Heter her at: «Regjeringens politikk på rusmiddelfeltet har som overordnede mål å redusere de negative konsekvensene som rusmiddelbruk har for enkeltpersoner og for samfunnet». Det overordnede målet deles opp i fem hovedmål: Tydelig folkehelseperspektiv, bedre kvalitet og økt kompetanse, mer tilgjengelige tjenester og økt sosial inkludering, forpliktende samhandling, økt brukerinnflytelse og bedre ivaretagelse av barn og pårørende. Under disse målene er det til sammen satt opp 147 konkrete og til dels omfattende tiltak. Reduksjon av totalforbruket av alkohol inngår som del av planens folkehelseperspektiv og virkemidlene som nevnes i den forbindelse er: styrke oppslutningen om alkoholpolitikken, føre en restriktiv alkoholpolitikk, videreutvikle A/S Vinmonopolet, effektivisere kontrollen med utøving av skjenkebevillinger, styrke kontrollen med salgs- og skjenkebevillinger, styrke oppslutningen om alkoholfrie soner og målrette politiets innsats for å hindre smugling og illegal distribusjon og omsetning av alkohol.

Sosial- og helsedirektoratet skifter navn til Helsedirektoratet.

2009 Alkoholloven gir adgang til at privatpersoner kan importere alkoholholdig drikk til personlig bruk.

Det siste kommunale ølmonopolet ble avviklet (fremdeles syv ølmonopol i privat regi).

2011 De siste vinmonopolutsalgene med disksalg blir ombygget til selvbetjente butikker.

2012 Meld. St.30 (2011-2012) Se meg! En helhetlig rusmiddelpolitikk alkohol – narkotika – doping. Fem områder som særlig vektlegges: 1) forebygging og tidlig innsats, 2) samhandling – tjenester som jobber sammen, 3) økt kompetanse og bedre kvalitet, 4) hjelp til tungt avhengige – redusere overdosedødsfall, 5) innsats for pårørende og mot passiv drikking.

2014 Stortinget vedtar at tax-free kvoten for tobakk kan byttes ut med 1,5 liter vin, øl eller «rusbrus».

Stortinget vedtar at Vinmonopolets utsalg kan holde åpent på påske-, pinse- og nyttårsaften samt på valgdager.

2015 Prop. 58 L (2014-2015) Endringer i alkoholloven (normerte regler for inndragning av salgs- og skjenkebevilling. Alkoholloven §1-8).

Vinmonopolets utsalg gis adgang til å ha åpnet på pinse-, påskeaften og valgdager.

Endring i alkoholforskriftens bestemmelser om alkoholreklame. Det åpnes for at produsenter og grossister kan gi informasjon, herunder bilder, om produktene på sine hjemmesider, samt på arrangementer som messer, omvisninger og kurs. Det åpnes også for produktbilder i Vinmonopolets nettbutikk.

Prop.15 S (2015-2016) Opptrappingsplanen for rusfeltet (2016-2020). Planen er i hovedsak innrettet mot personer som er i ferd med å utvikle, eller allerede har et rusmiddelproblem.

2016 Statens institutt for rusmiddelforskning (SIRUS) innlemmes i Folkehelseinstituttet.

Endring i alkoholloven med virkning fra 1. juli som gjør det mulig for produsenter å selge egenproduserte produkter over 4.7 volumprosent alkohol direkte fra eget utsalgssted. Ordning gjelder bare produkter som ikke er omfattet av EØS-avtalen, som f. eks. eplesider og fruktvin. Ordningen omfatter derfor ikke øl, brennevin og vin laget av druer som kun kan selges fra Vinmonopolets utsalg. De som ønsker å selge produkter etter den nye ordningen må søke kommunen om bevilling.

2.13 Kilder og referanser

Babor, T. F., Higgins-Biddle, J. C., Saunders, J. B., & Monteiro, M. G. (2001). *The Alcohol Use Disorders Identification Test: Guidelines for Use in Primary Care*. (2nd ed.). Geneva: World Health Organization.

Buvik, K. & Baklien, B. (2012). *Fri flyt. Bartenderes møte med berusede gjester*. SIRUS RAPPORT 1/2012.

Bønes, B. (1978). *Alkoholistsorg i Norge. En historisk oversikt*. Statens institutt for alkoholforskning.

Bye, E.K. (2012). *Bruk av alkohol og cannabis blant ungdom: Utvikling i perioden 1995–2011*. *Tidsskrift for Ungdomsforskning*, 12(2):89–101.

Folkehelseinstituttet (2015). *Rusmiddelstatistikk. Funn i blodprøver mistenkt for påvirket kjøring*. 2014.

FOR 2005-06-08 nr 538: *Forskrift om omsetning av alkoholholdig drikk mv.*

Hauge, R. (1986). *Alkoholpolitikken i Norge*. Edruskapsdirektoratet.

Helsedepartementet (2004). *Bedre behandlingstilbud til rusmiddelmissbrukere. Perspektiver og strategier*.

Henriksson, Ricard (2015). *Nordic alcohol statistics 2008 – 2014*. *Nordisk alkohol- og narkotikatidsskrift* 6:2015.

Innst. O.nr 51 (2002–2003). *Innstilling fra sosialkomiteen om lov om endringer i lov 13. desember 1991 nr 81 om sosiale tjenester m.v. og i enkelte andre lover (statlig overtakelse av deler av fylkeskommunens ansvar for tiltak for rusmiddelmissbrukere)*.

Inns. O. nr.4 (2003–2004). *Innstilling fra sosialkomiteen om lov om endringer i lov 13. desember 1991 nr 81 om sosiale tjenester mv. og lov 2. juli 1991 nr 61 om spesialisthelsetjenesten m.m.*

Institutet för hälsa och välfärd (2012). *Statistisk årsbok om alkohol och narkotika*. Helsingfors.

Kraus, L. et al (2016). *ESPAD Report 2015. Results from the European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs*. EMCDDA.

Lov 1965-06-18-4; *Lov om vegtrafikk*.

Lov 1989-06-02 nr 27: *Lov om omsetning av alkoholholdig drikk m.v.*

Lund, I.O (2014). Characteristics of a national sample of victims of intimate partner violence (IPV): Association between perpetrator substance use and physical IPV. Nordic Studies on Alcohol and Drug Research nr 3/2014.

Meld. St.30 (2011-2012) Se meg! En helhetlig rusmiddelpolitikk alkohol – narkotika – doping

Moan, I.S. (2014): Arbeidstakeres alkoholbruk og konsekvenser for arbeidslivet. I Sagvaag, H. & Sikveland, B. (red) (2014): Alkohol + arbeidsliv = sant? En vitenskapelig antologi. Gyldendal akademisk.

NOU 1995:24. Alkoholpolitikken i endring?

NOU 2003:4. Forskning på rusmiddelfeltet. En oppsummering av kunnskap om effekt av tiltak.

Ot.prp. nr 38 (1966-67) Om lov om endringer i lov av 5. april 1927 om innførsel og omsetning av brennevin, vin, fruktvin, øl og mjød.

Ot. prp. nr. 60 (1971-72) Om lov om endringer i lov av 5. april 1927 om innførsel og omsetning av brennevin, vin, fruktvin, øl og mjød. Ot. prp. nr 42 (1982-83) (om organisering av alkoholistsorgen).

Ot.prp. nr 42 (1982-83) Om lov om fylkeskommunalt ansvar for alkoholistinstusjonene m.v.

Ot. prp. nr. 31 (1988-89) Om lov om omsetning av alkoholholdig drikk.

Ot.prp. nr 29 (1990-91) Om lov om sosiale tjenester m.v. (sossaloven).

Ot. prp nr 51 (1994.95) Om lov om endringer i alkoholloven (ny bevillingsordning for engrossalg av alkoholholdig drikk m.m. lov 23. juni 1995 nr 42).

Ot prp nr 7 (1996-97) Om lov om endringer i alkoholloven.

Ot. prp. nr 3 (2002-2003) Om lov om endringer i lov 13. desember 1991. m.v. 81 om sosiale tjenester m.v. r og i enkelte andre lover (statlig overtakelse av deler av fylkeskommunens ansvar for tiltak for rusmiddelmissbrukere, Rusreform I).

Ot. prp. nr 54 (2002-2003) Om lov om endringer i lov 13. desember 1991 nr 81 om sosiale tjenester m. v. (Rusreform II og rett til individuell plan).

Ot.prp. nr 86 (2003-2004) Om lov om endringer i lov 2. juni 1989 nr 27 om omsetning av alkoholholdig drikk m.v. og enkelte andre lover.

Prop. 91 L (2010-2011) Lov om kommunale helse- og omsorgstjenester m.m.

Prop. 58 L (2014-2015) Endringer i alkoholloven (normerte regler for inndragning av bevilling).

Prop. 15 S (2015-2016) Opptrappingsplanen for rusfeltet (2016-2020).

Regjeringens handlingsplan mot rusmiddelproblemer 2003-2005.

Regjeringens handlingsplan mot rusmiddelproblemer 2006-2008.

Rossow, I., Pape, H, & Baklien, B. (2010): Tiltak for å begrense alkoholrelaterte skader og problemer. SIRUS RAPPORT 5/2010.

Rossow, I. & Nordstrøm, T (2011): The impact of small changes in bar closing hours on violence. The Norwegian experience in 18 cities. Addiction nr 3, 2011.

Sagvaag, H. & Sikveland, B. (red.) (2014): Alkohol + arbeidsliv = sant? En vitenskapelig antologi. Gyldendal akademisk.

Schou, L., Storvoll, E.,E. & Moan, I.S.(2014): Alcohol-related sickness absence among young employees: Gender differences and the prevention paradox. European journal of public health 2014:24

Sosial- og helsedepartementet (1999). Hjelpe- og behandlingstilbudet til rusmiddelmissbrukere delrapport 1-3.

Sosial- og helsedepartementet (1999). Veiledende mal for kommunal rusmiddelpolitisk handlingsplan.

Sosial- og helsedepartementet (2008). Opptrappingsplan for rusfeltet 2008-2010.

Statistisk sentralbyrå. www.ssb.no/statsikkbanken

St. meld. 59 for 1959 Om den videre utbygging av alkoholistforsorgen.

Stortingsmelding nr 88 (1972-73) Om alkoholproblemet og tiltak for å fremme edruskapen.

St. meld. nr. 17 (1975-76) Om alkoholistsorgen.

Stortingsmelding nr. 58 (1977-78) Om alkoholavgiftene.

St. meld. nr. 24 (1979-80) Om tiltak for å fremme alkoholfrie miljøer.

St. meld. nr. 24 (1980-81) Om alkoholpolitikken.

St. meld. nr. 17 (1987-88). Alkohol og folkehelse.

St. meld. nr. 69 (1991-92) Tiltak for rusmiddelmissbrukere.

St prp nr 49 (1995-95) Om deling av A/S Vinmonopolet.

St prp nr 58 (1997-98). Handlingsplan for redusert bruk av rusmidler.

Storvoll, E.E. et al. Skader og problemer forbundet med bruk av alkohol, narkotika og tobakk. SIRUS RAPPORT 3/2010.

Storvoll, E. E.& Halkjelsvik, T. (2013). Changes in Norwegian opinion on alcohol policy. 2005-2012. Nordic Studies on Alcohol and Drugs 6:2013.

Toll- og avgiftsdirektoratet, www.toll.no.

Vinmonopolet.AS.

WHO (2013). Status Report on Alcohol and Health in 35 European Countries 2013.

www.fhi.no/rusmidler

www.lovdatab.no

www.nordicwelfare.org

www.vinmonopolet.no

2.14 Vedleggstabeller

Vedleggstabell 2.1 (Figur 2.1): Årlig omsetning av alkohol per innbygger 15 år+ i vareliter og i liter ren alkohol 1980-2015***

År	Vareliter				Totalt	Liter ren alkohol			
	Brennevin	Vin	Øl	Frukt-drikk**		Brennevin	Vin	Øl	Frukt-drikk**
1980	5.8	5.7	61.9	-	6.0	2.5	0.8	2.8	-
1981	4.9	5.4	57.4	-	5.3	2.1	0.7	2.6	-
1982	3.7	4.4	60.0	-	4.8	1.6	0.6	2.7	-
1983	3.9	5.1	57.5	-	4.9	1.6	0.7	2.6	-
1984	3.9	5.5	59.0	-	5.0	1.6	0.7	2.7	-
1985	4.3	6.4	59.5	-	5.2	1.8	0.8	2.6	-
1986	3.9	6.5	63.5	-	5.3	1.6	0.8	2.8	-
1987	4.0	7.4	63.9	-	5.4	1.6	0.9	2.8	-
1988	3.6	8.0	64.9	-	5.3	1.5	1.0	2.8	-
1989	3.3	8.1	63.9	-	5.1	1.3	1.0	2.8	-
1990	3.0	7.9	64.6	-	5.0	1.2	1.0	2.8	-
1991	2.7	8.0	65.4	-	4.9	1.1	0.9	2.9	-
1992	2.5	7.8	62.8	-	4.7	1.0	0.9	2.8	-
1993	2.4	7.8	61.5	-	4.6	1.0	0.9	2.7	-
1994	2.5	8.4	63.7	-	4.7	1.0	1.0	2.8	-
1995	2.5	8.8	63.5	-	4.8	1.0	1.0	2.8	-
1996	2.6	9.4	64.3	0.4	5.0	1.0	1.1	2.9	0.0
1997	2.7	10.8	67.2	0.8	5.3	1.0	1.3	3.0	0.0
1998*	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1999	2.7	12.6	64.7	1.2	5.5	1.1	1.5	2.8	0.1
2000	2.7	13.6	64.9	1.5	5.7	1.1	1.6	2.9	0.1
2001	2.5	13.5	63.8	1.5	5.5	1.0	1.6	2.8	0.1
2002	2.8	15.2	65.3	1.6	5.9	1.1	1.8	2.9	0.1
2003	3.1	15.4	62.4	4.9	6.0	1.2	1.8	2.8	0.2
2004	3.2	15.8	67.9	2.4	6.2	1.3	1.9	3.0	0.1
2005	3.3	16.6	67.2	2.4	6.4	1.3	2.0	3.0	0.1
2006	3.3	17.0	67.9	2.4	6.5	1.3	2.1	3.0	0.1
2007	3.4	17.5	67.8	2.6	6.6	1.4	2.1	3.0	0.1
2008	3.4	17.9	68.7	2.9	6.8	1.3	2.2	3.1	0.1
2009	3.4	18.4	66.3	3.0	6.7	1.3	2.3	3.0	0.1
2010	3.2	18.5	64.9	2.9	6.6	1.3	2.3	2.9	0.1
2011	3.0	18.5	63.4	3.0	6.4	1.2	2.3	2.8	0.1
2012	2.9	18.4	59.6	3.1	6.2	1.1	2.3	2.7	0.1
2013	2.8	18.6	59.4	3.2	6.2	1.1	2.3	2.7	0.1
2014	2.7	18.1	57.8	3.3	6.1	1.0	2.3	2.6	0.2
2015	2.6	17.9	56.8	3.3	6.0	1.0	2.2	2.6	0.2

* Statistisk sentralbyrå publiserte ikke omsetningstall i 1998.

** Inkluderer "rusbrus"

*** Tallene omfatter registrert omsetning av alkohol. Det uregistrerte forbruket i form av hjemmeproduert alkohol, turistimport og smuglervarer inngår ikke.

Kilde: Statistisk sentralbyrå (ssb.no)

Vedleggstabell 2.2: Årlig omsetning av alkohol totalt i 1 000 vareliter og i 1 000 liter ren alkohol 1980-2015***

År	1 000 vareliter				1 000 liter ren alkohol				
	Brennevin	Vin	Øl	Frukt-drikk**	I alt	Brennevin	Vin	Øl	Frukt-drikk**
1980	18 376	17 979	196 097	-	18 944	7 791	2 373	8 780	-
1981	15 494	17 107	183 389	-	16 994	6 570	2 221	8 203	-
1982	11 926	14 174	193 328	-	15 556	5 045	1 832	8 679	-
1983	12 574	16 529	185 819	-	15 793	5 306	2 123	8 364	-
1984	12 710	18 132	193 591	-	16 332	5 325	2 321	8 686	-
1985	14 229	21 212	197 001	-	17 278	5 848	2 714	8 716	-
1986	13 021	21 541	211 593	-	17 541	5 351	2 750	9 440	-
1987	13 462	24 739	214 718	-	18 154	5 506	3 151	9 497	-
1988	12 041	26 973	220 369	-	17 839	4 925	3 284	9 630	-
1989	11 097	27 815	218 583	-	17 353	4 539	3 310	9 504	-
1990	10 384	27 231	221 753	-	17 139	4 248	3 257	9 634	-
1991	9 450	27 484	225 307	-	16 882	3 857	3 214	9 811	-
1992	8 477	27 131	217 202	-	16 163	3 465	3 162	9 536	-
1993	8 268	27 256	213 673	-	15 813	3 330	3 200	9 283	-
1994	8 678	29 315	222 083	-	16 507	3 476	3 443	9 588	-
1995	8 761	30 759	222 463	-	16 776	3 504	3 648	9 624	-
1996	8 986	33 124	229 868	1 522	17 733	3 579	3 952	10 122	80
1997	9 578	37 927	237 125	2 851	18 885	3 803	4 515	10 416	151
1998*	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1999	9 491	44 855	230 456	4 252	19 403	3 730	5 313	10 135	225
2000	9 578	48 762	232 676	5 295	20 292	3 764	5 794	10 496	238
2001	9 132	48 579	229 730	5 556	19 762	3 589	5 778	10 146	250
2002	10 234	54 953	236 391	5 884	21 298	4 034	6 547	10 452	265
2003	11 243	56 160	227 088	17 732	21 963	4 432	6 691	10 042	798
2004	11 631	57 842	249 099	8 725	22 816	4 587	6 976	10 860	393
2005	11 945	61 022	246 841	8 791	23 410	4 711	7 358	10 944	396
2006	12 291	63 286	253 426	9 063	24 151	4 848	7 638	11 257	409
2007	12 934	65 874	256 072	9 839	24 917	5 101	7 955	11 417	444
2008	13 024	68 721	263 048	11 077	25 836	5 079	8 533	11 724	500
2009	13 077	71 309	257 700	11 462	25 963	5 100	8 855	11 491	517
2010	12 587	72 900	255 877	11 618	25 913	4 909	9 049	11 431	524
2011	12 072	74 108	253 369	11 824	25 735	4 708	9 194	11 300	533
2012	11 573	74 897	242 076	12 416	25 225	4 514	9 289	10 862	560
2013	11 506	76 604	244 980	13 013	25 620	4 487	9 499	11 047	587
2014	11 192	75 801	241 538	13 774	25 296	4 365	9 399	10 911	621
2015	11 158	75 938	240 445	14 106	25 304	4 352	9 418	10 898	636

* Statistisk sentralbyrå publiserte ikke omsetningstall i 1998.

** Inkluderer "rusbrus"

*** Tallene omfatter registrert omsetning av alkohol. Omsetningstallene inkluderer lettøl.

Det uregistrerte forbruk i form av hjemmeprodusert alkohol, turistimport og smuglervarer inngår ikke.

Kilde: Statistisk sentralbyrå (ssb.no)

Vedleggstabell 2.3: Årlig omsetning av forskjellige typer øl i 1 000 vareliter og i 1 000 liter ren alkohol 1975-2015**

År	1 000 vareliter				1 000 liter ren alkohol			
	I alt	Sterkøl	Middels sterkt øl	Lettøl	I alt	Sterkøl	Middels sterkt øl	Lettøl
1975	181 670	26 837	142 064	12 769	7 977	1 514	6 194	269
1976	179 657	25 105	143 816	10 736	8 121	1 411	6 472	238
1977	183 484	25 837	147 185	10 462	8 247	1 475	6 535	237
1978	186 529	28 304	148 573	9 652	8 189	1 678	6 300	211
1979	186 548	28 037	149 005	9 506	8 359	1 579	6 556	224
1980	196 097	27 425	158 629	10 043	8 780	1 544	6 996	240
1981	183 389	25 391	148 573	9 425	8 203	1 425	6 552	226
1982	193 328	27 793	156 042	9 493	8 679	1 556	6 897	226
1983	186 819	25 139	153 043	8 637	8 364	1 410	6 749	205
1984	193 591	22 967	162 402	8 222	8 686	1 298	7 194	194
1985	197 001	21 347	163 468	12 186	8 716	1 219	7 209	288
1986	211 593	26 064	173 513	12 016	9 440	1 486	7 669	285
1987	214 718	23 876	178 732	12 110	9 497	1 363	7 846	288
1988	220 369	21 527	185 391	13 451	9 630	1 227	8 083	320
1989	218 583	20 311	184 232	14 040	9 503	1 176	7 994	333
1990	221 753	13 988	192 237	15 528	9 634	825	8 439	370
1991	225 307	12 482	198 731	14 094	9 811	749	8 724	338
1992	217 202	9 935	194 810	12 457	9 536	604	8 630	302
1993	213 673	2 499	200 038	11 136	9 283	152	8 862	269
1994	222 083	2 211	209 306	10 566	9 588	123	9 209	256
1995	222 463	1 599	211 199	9 665	9 624	97	9 293	234
1996	229 868	1 674	218 802	9 391	10 122	99	9 802	222
1997	237 125	1 527	225 683	9 915	10 416	90	10 087	239
1998*	-	-	-	-	-	-	-	-
1999	230 456	1 146	220 370	8 940	10 135	69	9 850	215
2000	232 676	1 302	223 267	8 107	10 496	82	10 218	195
2001	229 730	1 166	221 456	7 108	10 146	76	9 899	171
2002	236 391	1 373	228 305	6 713	10 452	85	10 205	162
2003	227 088	1 223	219 330	6 535	10 042	81	9 804	157
2004	249 099	1 245	241 786	6 068	10 860	80	10 634	146
2005	246 841	1 404	240 383	5 054	10 944	84	10 738	122
2006	253 426	2 128	246 727	4 571	11 255	122	11 023	110
2007	256 072	1 760	250 314	3 998	11 417	85	11 236	96
2008	263 047	1 998	257 985	3 064	11 724	118	11 532	74
2009	257 548	1 967	253 122	2 458	11 491	118	11 314	59
2010	255 877	2 452	251 036	2 389	11 431	152	11 221	58
2011	253 370	3 149	247 948	2 273	11 300	171	11 074	55
2012	242 076	3 794	235 990	2 292	10 862	265	10 542	55
2013	244 980	5 985	236 618	2 377	11 047	419	10 571	57
2014	241 539	6 546	232 730	2 263	10 911	459	10 397	55
2015	240 445	7 770	230 614	2 061	10 898	544	10 304	50

* Statistisk sentralbyrå publiserte ikke omsetningstall i 1998.

** Fra 1. juli 1990 ble sterkøl bare tillatt solgt over betjent disk og fra 1. mars 1993 bare fra AS Vinmonopolet.

Kilde: Statistisk sentralbyrå (ssb.no)

Vedleggstabell 2.4 (Figur 2.3): Tollbeslag av alkoholholdige drikkevarer i liter 1999-2015

År	Brennevin/sprit	Vin	Øl
1999	147 853	11 876	48 028
2000	135 691	15 817	54 417
2001	265 671	13 926	54 652
2002	97 215	15 092	79 223
2003	31 531	28 855	166 394
2004	21 742	50 275	165 924
2005	19 869	69 396	235 585
2006	25 939	47 138	255 252
2007	25 360	44 629	224 203
2008	31 856	52 568	248 059
2009	48 244	44 792	250 268
2010	66 480	54 863	388 938
2011	42 410	71 729	414 844
2012	55 896	49 435	401 288
2013	49 961	49 519	395 589
2014	62 838	49 058	507 738
2015	61 907	46 412	484 482

Kilde: Toll- og avgiftsdirektoratet (toll.no)

Vedleggstabell 2.5 (Figur 2.4): Antall beslag av alkoholholdige drikkevarer 2001-2015

År	Brennevin/sprit	Vin	Øl
2001	4 399	2 900	2 043
2002	3 698	2 936	2 295
2003	4 053	3 566	2 366
2004	5 381	4 615	3 040
2005	5 406	4 911	3 636
2006	5 903	4 532	3 585
2007	5 618	3 427	3 444
2008	6 739	4 129	4 367
2009	6 280	4 641	4 240
2010	7 048	5 521	4 930
2011	7 371	5 588	5 245
2012	7 491	5 246	5 258
2013	7 434	4 695	5 093
2014	6 801	3 885	4 951
2015	6 475	3 206	5 172

Kilde: Toll- og avgiftsdirektoratet (toll.no)

Vedleggstabell 2.6 (Figur 2.5): Årlig omsetning av alkohol i de nordiske land målt i liter ren alkohol per innbygger 15 år+ 1967-2014*

År	Danmark	Finland	Færøyene	Grønland	Island	Norge	Sverige
1970	8.7	5.8	-	13.9	3.8	4.7	7.2
1980	11.7	7.9	5.6	12.0	4.3	6.7	6.7
1981	12.0	8.0	5.5	14.0	4.4	6.3	6.3
1982	12.3	7.9	5.5	21.8	4.3	6.4	6.4
1983	12.8	7.9	5.9	21.3	4.4	6.1	6.1
1984	12.6	8.1	5.5	20.1	4.5	6.0	6.0
1985	12.1	8.0	7.1	18.5	4.4	6.1	6.1
1986	12.1	8.5	6.7	20.4	4.6	6.3	6.3
1987	11.7	8.8	8.1	22.0	4.7	6.2	6.2
1988	11.8	9.0	7.5	16.7	4.6	6.4	6.4
1989	11.5	9.4	6.9	17.5	5.5	6.5	6.5
1990	11.6	9.5	6.7	15.5	5.2	5.0	6.4
1991	11.5	9.2	6.7	15.0	5.1	6.3	6.3
1992	11.9	8.9	8.8	14.1	4.7	6.3	6.3
1993	11.7	8.4	6.3	12.8	4.5	6.2	6.2
1994	12.0	8.2	6.3	13.2	4.6	6.3	6.3
1995	12.1	8.3	6.3	12.6	4.8	6.2	6.2
1996	12.2	8.2	6.7	12.6	4.9	5.0	6.0
1997	12.1	8.6	6.6	12.8	5.1	5.3	5.9
1998**	11.6	8.7	6.6	13.3	5.6	-	5.8
1999	11.6	8.6	6.6	13.2	5.9	5.5	6.1
2000	11.5	8.6	6.8	13.4	6.1	5.7	6.2
2001	11.6	9.0	6.9	12.5	6.3	5.5	6.5
2002	11.3	9.2	7.0	12.3	6.5	5.9	6.9
2003	11.5	9.3	6.9	12.7	6.5	6.0	7.0
2004	11.0	9.9	6.7	11.7	6.7	6.2	6.5
2005	11.3	10.0	6.6	12.1	7.1	6.4	6.6
2006	11.1	10.1	6.8	11.7	7.2	6.5	6.8
2007	10.9	10.5	7.2	12.0	7.5	6.6	6.9
2008	10.7	10.3	7.0	10.6	6.2	6.8	7.0
2009	10.3	10.0	-	10.6	6.3	6.7	7.3
2010	10.3	9.7	6.7	10.4	5.9	6.6	7.3
2011	10.6	9.8	6.4	9.8	5.3	6.4	7.3
2012	9.3	9.3	6,6	9.6	5.3	6.2	7.3
2013	9,5	9,1	6,3	8,8	5,4	6,2	7,4
2014	9,7	8,8	6,4	8,6	5,3	6,1	7,3

* Tallene omfatter registrert omsetning av alkohol i de respektive land. Tallene inkluderer ikke lettøl, bortsett fra i Sverige. Det uregistrerte forbruk i form av hjemmeprodusert alkohol, turistimport og smuglervarer inngår ikke. Inntil 1980 var det ingen alkoholomsetning på Færøyene. Øl var forbudt på Island fram til 1989. Dersom man ønsket å kjøpe alkohol måtte varene bestilles og bli tilsendt fra Danmark, og det var satt kvoter for hvor mye man kunne kjøpe.

** Statistisk Sentralbyrå publiserte ikke omsetningstall i 1998.

Kilde: Nordic alcohol statistics, Nordisk alkohol- og narkotikatidskrift

Vedleggstabell 2.7 (Figur 2.6): Årlig omsetning av alkohol i utvalgte europeiske land målt i liter ren alkohol per innbygger 15 år+, 1970-2014

Land	1970	1980	1990	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Danmark	8,7	11,7	11,6	11,7	11,6	11,3	11,5	11,3	11,3	11,0	11,0	10,7	10,1	10,3	10,5	9,3	9,5	9,6
Finland	5,8	7,9	9,5	8,6	8,9	9,3	9,3	9,9	10,0	10,2	10,5	10,3	10,0	9,7	9,8	9,2	9,0	8,8
Frankrike	21,8	19,0	15,7	13,6	13,9	13,8	13,5	13,2	12,2	12,4	12,2	11,9	11,8	11,7	11,8	11,5	11,1	11,5
Irland	10,6	13,2	12,1	14,1	14,3	14,2	13,2	13,3	13,3	13,4	13,6	12,7	11,4	11,9	11,7	11,5	10,5	10,8
Island	3,8	4,3	5,2	6,2	6,4	6,6	6,6	6,8	7,1	7,2	7,5	8,5	10,2	8,3	8,1	7,8	7,3	7,5
Italia	19,7	16,7	11,0	9,8	9,7	9,3	9,3	9,0	8,7	8,4	8,4	8,0	7,3	7,0	7,0	7,5	7,4	7,6
Nederland	7,5	11,3	9,9	10,1	10,0	9,7	9,6	9,6	9,7	9,8	9,5	9,6	9,2	9,3	9,0	9,1	8,7	.
Norge	4,7	6,0	5,0	5,7	5,5	5,9	6,0	6,2	6,4	6,5	6,6	6,8	6,7	6,6	6,5	6,2	6,2	6,1
Polen	7,5	11,4	8,2	8,4	7,7	8,0	9,1	9,2	9,5	10,4	10,9	11,4	10,7	10,6	10,9	10,8	11,6	10,7
Portugal	19,2	14,6	15,1	11,9	12,2	12,0	14,2	13,5	13,3	13,1	12,6	12,4	12,0	12,3	11,9	12,0	10,0	9,9
Den russiske føderasjon	8,6	7,9	7,1	10,2	10,5	10,9	11,3	11,5	11,6	11,8	12,2	12,0	11,2	11,1	11,0	11,0	10,6	10,1
Romania	8,6	10,9	10,9	10,2	9,8	9,6	8,8	9,8	7,7	8,5	10,6	11,9	10,4	9,0	9,1	9,6	9,6	.
Spania	15,3	17,7	12,9	11,1	9,9	12,3	12,1	12,0	11,9	11,9	11,1	10,2	10,0	9,8	9,6	9,4	9,3	.
Storbritannia	8,5	10,7	10,0	10,6	10,9	11,4	11,9	12,2	12,1	11,6	11,8	11,5	10,8	10,9	10,7	10,4	10,3	10,4
Sveits	14,8	14,3	13,0	11,3	11,1	10,9	10,8	10,6	10,2	10,2	10,4	10,3	10,2	10,0	10,0	9,9	9,7	9,6
Sverige	7,2	6,7	6,4	6,2	6,6	6,9	6,9	6,6	6,5	6,5	6,9	6,9	7,3	7,2	7,4	7,4	7,3	7,3
Tsjekkia	10,7	12,5	11,2	13,2	13,4	13,5	13,0	13,2	13,2	13,0	13,4	13,3	13,2	12,7	12,4	12,7	12,5	12,7
Tyskland	16,3	15,7	12,6	12,9	12,5	12,3	11,9	11,8	11,7	11,8	11,5	11,4	11,2	11,2	11,2	11,2	10,9	11,0
Ungarn	12,4	16,9	16,2	12,2	13,2	13,3	13,2	13,3	12,9	13,2	12,6	11,6	11,5	10,8	11,5	11,3	10,9	.
Østerrike	14,3	14,5	14,8	13,2	12,4	12,5	12,2	12,1	12,4	12,4	12,5	12,0	11,3	12,1	12,0	12,3	11,8	12,3

Kilde: WHO

Vedleggstabell 2.8 (Figur 2.6): Årlig omsetning av brennevin i utvalgte europeiske land målt i liter ren alkohol per innbygger 15 år+, 1970-2014

Land	1970	1980	1990	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Danmark	1,66	1,87	1,58	1,41	1,39	1,42	1,60	1,85	1,78	1,69	1,74	1,66	1,52	1,44	1,51	1,52	1,58	1,60
Finland	1,14	1,74	1,73	2,22	2,32	2,37	2,38	2,79	2,82	2,86	2,86	2,69	2,49	2,33	2,25	2,16	2,03	1,94
Frankrike	3,06	2,97	2,86	2,71	2,77	2,74	2,65	2,67	2,60	2,70	2,70	2,80	2,70	2,70	2,60	2,50	2,50	2,50
Irland	2,12	2,94	2,33	3,02	3,06	3,15	2,46	2,48	2,50	2,58	2,73	2,50	2,01	2,22	2,27	2,30	2,01	1,97
Island	3,30	3,08	2,74	1,73	1,68	1,58	1,39	1,31	1,33	1,36	1,46	1,20	1,06	0,87	0,80	0,77	0,74	0,72
Italia	2,39	2,44	1,19	1,07	1,07	1,07	1,07	1,07	1,07	0,98	0,84	0,84	0,84	0,84	0,84	0,79	0,79	0,86
Nederland	2,80	3,49	2,42	2,06	2,10	2,01	1,81	1,66	1,59	1,59	1,59	1,58	1,58	1,58	1,49	1,52	1,52	.
Norge	2,07	2,46	1,24	1,05	1,00	1,12	1,22	1,25	1,28	1,30	1,35	1,33	1,31	1,25	1,18	1,11	1,09	1,04
Polen	4,50	7,92	5,06	2,48	2,09	2,07	2,90	3,01	3,00	3,20	3,50	4,10	3,80	3,77	3,88	3,53	4,41	3,40
Portugal	0,73	1,22	2,31	1,57	1,60	1,59	1,56	1,23	1,12	1,07	1,06	1,01	0,94	0,93	0,92	0,85	0,81	0,80
Den russiske føderasjon	5,16	4,21	4,68	7,29	7,09	7,15	7,32	7,09	6,89	6,70	6,32	6,14	5,77	5,53	5,52	5,47	4,85	4,57
Romania	2,60	3,14	2,86	3,52	3,50	2,32	1,82	1,29	1,28	0,90	1,90	2,90	2,40	1,90	1,40	1,29	1,41	.
Spania	3,19	4,36	3,35	2,81	1,58	3,57	3,23	3,02	3,27	3,28	3,18	2,88	2,73	2,76	2,96	2,69	2,69	.
Storbritannia	1,24	2,24	2,16	1,96	2,03	2,32	2,45	2,51	2,45	2,25	2,35	2,28	2,16	2,25	2,17	2,16	2,09	2,07
Sveits	2,57	2,54	2,17	1,94	1,93	1,93	1,92	1,92	1,79	1,90	1,90	1,89	1,89	1,77	1,88	1,88	1,76	1,76
Sverige	3,34	3,41	2,10	1,30	1,40	1,40	1,20	1,20	1,00	1,00	1,10	1,10	1,20	1,10	1,10	1,10	1,10	1,00
Tsjekkia	3,00	4,60	4,20	3,91	3,94	3,97	3,58	3,66	3,60	3,70	3,90	3,70	3,80	3,30	3,22	3,14	3,05	3,16
Tyskland	3,80	3,08	2,66	2,57	2,54	2,44	2,35	2,48	2,22	2,21	2,09	2,09	2,08	2,08	2,06	2,05	2,05	2,07
Ungarn	3,41	6,02	5,39	3,84	4,07	4,06	4,17	4,27	4,14	4,25	4,12	4,11	3,99	3,70	3,81	3,87	3,75	.
Østerrike	1,70	2,00	1,80	2,10	1,50	1,70	1,70	1,60	1,60	1,50	1,70	1,70	1,70	1,70	1,70	1,70	1,70	1,70

Kilde: WHO

Vedleggstabell 2.9 (*Figur 2.6): Årlig omsetning av vin i utvalgte europeiske land målt i liter ren alkohol per innbygger 15 år og over 1970-2014

Land	1970	1980	1990	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Danmark	0,85	1,95	2,82	4,53	4,60	4,43	4,47	4,32	4,44	4,34	4,41	4,47	4,38	4,92	5,05	4,11	4,33	4,35
Finland	0,70	0,93	1,02	1,07	1,19	1,31	1,43	1,42	1,47	1,55	1,64	1,67	1,68	1,70	1,74	1,70	1,71	1,67
Frankrike	15,96	12,88	10,01	8,59	8,40	8,59	8,36	8,10	7,10	7,10	7,00	6,70	6,70	6,60	6,90	6,70	6,50	6,40
Irland	0,57	0,62	0,71	1,79	1,97	2,17	2,29	2,57	2,62	2,77	2,93	2,80	2,58	2,98	3,02	2,93	2,64	2,80
Island	0,29	0,90	0,67	1,38	1,52	1,67	1,79	1,91	1,95	1,97	2,04	2,42	3,47	2,26	2,32	2,30	2,04	2,03
Italia	16,58	13,15	8,22	7,06	6,93	6,54	6,47	6,19	5,85	5,70	5,72	5,41	4,79	4,45	4,45	4,99	4,86	4,97
Nederland	0,79	2,28	2,29	3,01	2,98	2,84	2,94	3,10	3,31	3,43	3,18	3,29	3,28	3,39	3,14	3,16	2,97	.
Norge	0,44	0,75	0,95	1,62	1,60	1,81	1,84	1,90	2,00	2,05	2,11	2,23	2,28	2,29	2,39	2,29	2,30	2,25
Polen	0,85	1,47	1,08	1,78	1,56	1,64	1,64	1,53	1,20	1,30	1,30	1,20	1,00	0,94	0,94	0,82	0,84	0,86
Portugal	10,74	9,43	8,68	6,55	6,65	6,48	8,74	8,05	7,99	7,79	7,31	7,29	7,21	7,49	7,45	7,88	6,01	5,99
Den russiske føderasjon	2,28	2,02	0,86	0,71	0,75	0,80	0,90	0,95	1,03	1,00	1,17	1,26	1,25	1,28	1,24	1,21	1,11	1,12
Romania	4,49	4,34	3,17	3,47	3,16	3,92	3,33	4,29	2,33	2,99	3,30	3,50	3,10	2,60	3,00	2,98	3,07	.
Spania	9,39	9,69	5,10	4,12	3,86	3,96	3,74	3,80	3,44	3,20	2,56	2,23	2,09	1,97	2,14	2,15	2,07	.
Storbritannia	0,42	0,99	1,80	3,02	3,22	3,40	3,65	3,98	4,10	3,90	4,24	4,13	3,87	3,96	3,95	3,96	4,03	4,06
Sveits	6,60	7,11	6,50	5,81	5,68	5,55	5,41	5,27	5,14	5,00	5,10	4,97	4,84	4,94	4,82	4,69	4,69	4,57
Sverige	0,89	1,30	1,65	2,20	2,50	2,80	2,90	2,80	2,90	2,90	3,10	3,10	3,30	3,40	3,60	3,60	3,60	3,60
Tsjekkia	2,04	2,23	2,07	1,83	1,84	1,86	1,88	1,91	2,20	2,30	2,50	2,40	2,40	2,60	2,56	2,62	2,49	2,60
Tyskland	3,02	3,62	3,42	3,18	3,21	3,14	3,14	3,06	3,03	3,03	3,14	3,13	3,01	3,12	3,20	3,19	3,08	3,10
Ungarn	5,24	5,35	4,17	4,08	4,86	4,89	4,60	4,66	4,50	4,53	3,85	3,25	3,21	3,17	3,65	3,33	3,35	.
Østerrike	5,20	5,10	4,80	4,30	4,30	4,40	4,10	3,80	4,10	4,20	4,40	3,90	3,40	4,30	4,25	4,30	4,09	4,37

Kilde: WHO

Vedleggstabell 2.10 (figur 2.6): Årlig omsetning av øl i utvalgte europeiske land målt i liter ren alkohol per innbygger 15 år+, 1970-2014

Land	1970	1980	1990	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Danmark	7,07	7,68	7,45	5,76	5,57	5,48	5,47	5,10	5,06	4,92	4,77	4,51	4,13	3,86	3,81	3,56	3,51	3,61
Finland	2,69	3,26	4,78	4,27	4,37	4,43	4,37	4,57	4,59	4,57	4,70	4,62	4,54	4,47	4,61	4,27	4,28	4,22
Frankrike	2,75	2,85	2,60	2,08	2,15	2,25	2,29	2,24	2,30	2,40	2,30	2,20	2,20	2,20	2,10	2,10	1,80	2,30
Irland	7,30	8,78	8,41	8,01	7,88	7,67	7,31	7,10	6,99	6,87	6,74	6,31	5,84	5,73	5,50	5,37	4,99	5,13
Island	0,98	0,99	1,69	3,03	3,12	3,29	3,35	3,49	3,67	3,78	3,95	4,65	5,53	4,98	4,89	4,62	4,43	4,59
Italia	0,75	1,07	1,50	1,64	1,69	1,64	1,75	1,72	1,73	1,76	1,81	1,71	1,63	1,66	1,69	1,70	1,70	1,73
Nederland	3,95	5,56	5,20	4,99	4,87	4,83	4,81	4,80	4,78	4,77	4,76	4,75	4,37	4,36	4,34	4,37	4,20	.
Norge	2,22	2,77	2,81	2,93	2,82	2,89	2,76	2,96	2,98	3,01	3,02	3,06	2,96	2,91	2,83	2,67	2,68	2,62
Polen	2,15	2,01	2,02	4,14	4,08	4,31	4,51	4,66	5,30	5,90	6,10	6,10	5,90	5,88	6,11	6,46	6,39	6,45
Portugal	0,97	2,56	4,22	3,75	3,65	3,58	3,57	3,70	3,75	3,77	3,70	3,56	3,42	3,37	3,11	2,81	2,79	2,67
Den russiske føderasjon	1,19	1,47	1,47	2,18	2,63	2,92	3,10	3,47	3,65	4,10	4,71	4,64	4,18	4,11	4,16	4,20	4,09	4,19
Romania	1,45	2,99	2,89	3,18	3,12	3,38	3,64	4,24	4,07	4,62	5,44	5,50	4,90	4,50	4,70	5,31	5,11	.
Spania	2,67	3,64	4,46	4,19	4,43	4,17	4,47	4,50	4,98	5,15	5,09	4,92	4,98	4,87	4,43	4,42	4,40	.
Storbritannia	6,80	7,48	5,62	4,98	5,06	5,11	5,16	5,09	4,85	4,70	4,45	4,22	3,84	3,76	3,65	3,46	3,38	3,48
Sveits	5,15	4,30	4,09	3,39	3,38	3,26	3,37	3,24	3,11	3,21	3,32	3,31	3,30	3,18	3,17	3,17	3,17	3,16
Sverige	3,63	2,94	3,66	2,70	2,70	2,70	2,80	2,60	2,60	2,50	2,60	2,60	2,70	2,70	2,70	2,70	2,60	2,70
Tsjekkia	5,66	5,91	5,54	7,48	7,59	7,64	7,56	7,67	7,39	7,03	7,03	7,15	7,03	6,79	6,65	6,96	6,90	6,93
Tyskland	9,43	9,00	8,51	7,16	6,71	6,67	6,43	6,29	6,42	6,52	6,27	6,14	6,13	6,01	5,94	5,93	5,81	5,86
Ungarn	3,75	5,51	6,59	4,30	4,25	4,34	4,47	4,34	4,30	4,38	4,58	4,28	4,26	3,91	4,05	4,08	3,79	.
Østerrike	6,50	6,50	7,30	6,80	6,60	6,40	6,40	6,70	6,07	6,70	6,40	6,40	6,20	6,10	6,09	6,27	6,03	6,25

Kilde: WHO

Vedleggstabell 2.11 (Figur 2.20 og 2.21): Antall salgssteder for alkohol fordelt på bevillingskombinasjon 1980-2015****

Ar	Brennevin og vin (og sterkøl* fra 1993)	Vin	Øl**	Totalt
1980	87	5	4 637	4 729
1981	88	5	4 489	4 582
1982	88	4	4 484	4 576
1983	88	4	4 429	4 521
1984	90	2	4 623	4 715
1985	92	1	5 005	5 098
1986	94	0	5 176	5 270
1987	98	0	5 176	5 274
1988	104	0	5 071	5 175
1989***	106	0	-	-
1990	106	0	4 961	5 067
1991	110	0	4 960	5 070
1992	109	0	4 892	5 001
1993	110	0	4 775	4 885
1994	110	0	4 665	4 775
1995	112	0	4 524	4 636
1996	112	0	4 676	4 788
1997	114	0	4 565	4 679
1998	120	0	4 448	4 568
1999	130	0	4 411	4 541
2000	140	0	4 413	4 554
2001	156	0	4 430	4 586
2002	176	0	4 336	4 512
2003	188	0	4 299	4 487
2004	195	0	4 361	4 556
2005	198	0	4 314	4 512
2006	211	0	4 281	4 492

Ar	Brennevin og vin (og sterkøl* fra 1993)	Vin	Øl**	Totalt
2007	222	0	4 230	4 452
2008	239	0	4 176	4 415
2009	248	0	4 188	4 436
2010	259	0	4 176	4 435
2011	267	0	4 121	4 388
2012	278	0	4 103	4 381
2013	288	0	4 172	4 460
2014	297	0	4 233	4 530
2015	306	0	4 257	4 563

* Fra 1. mars 1993 ble sterkøl bare tillatt solgt fra AS Vinmonopolet.

** Salgssteder for kun lettøl er ikke tatt med.

*** Statistisk sentralbyrå samlet ikke inn oppgaver over antall salgssteder for øl i 1989.

**** Før 2004 manglet det enkelte år opplysninger fra noen kommuner, men fra dette år er samtlige kommuner representert. I de tilfeller vi mangler siste års tall har vi brukt opplysninger fra foregående år.

Kilder: Statistisk sentralbyrå, AS Vinmonopolet, SIRUS, FHI

Vedleggstabell 2.12: Antall salgssteder for alkoholholdig drikk gruppe 1 (2,5–4,7 volumprosent) i de ulike fylker 2000–2015*

Fylke	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Østfold	224	214	220	205	205	190	193	201	192	187	186	182	178	183	198	178
Akershus	285	286	285	283	277	280	298	284	294	294	288	287	296	305	308	328
Oslo	395	424	402	402	396	367	357	361	346	360	394	380	361	376	410	410
Hedmark	228	206	214	203	207	204	201	199	189	189	183	187	182	177	180	175
Oppland	255	246	237	229	244	238	231	230	225	248	213	208	216	212	212	213
Buskerud	223	220	213	216	209	211	206	203	200	197	197	196	192	194	189	199
Vestfold	150	150	145	148	151	150	145	149	147	148	148	148	145	153	149	157
Telemark	190	185	181	181	180	168	175	179	163	159	160	155	161	166	162	161
Aust-Agder	128	128	128	124	125	132	123	120	118	116	120	120	121	121	124	123
Vest-Agder	152	156	163	165	162	165	165	153	156	159	160	161	156	167	168	164
Rogaland	302	316	308	316	306	302	315	318	314	312	317	316	312	318	321	326
Hordaland	450	436	407	404	423	423	413	416	406	404	403	397	388	395	398	405
Sogn og Fjordane	160	171	170	160	177	175	171	168	171	171	163	163	170	168	163	160
Møre og Romsdal	274	275	265	276	297	311	300	286	295	286	293	287	283	279	296	289
Sør-Trøndelag	262	258	253	249	245	261	252	244	239	243	240	232	239	239	255	262
Nord-Trøndelag	156	144	147	148	148	153	150	146	137	138	137	133	131	135	140	146
Nordland	279	303	304	292	306	297	295	286	291	297	293	291	293	299	310	305
Troms	190	192	179	186	187	180	179	178	181	173	177	176	176	179	158	162
Finnmark	110	120	115	112	116	107	112	109	112	107	104	102	103	106	97	94
Totalt	4 413	4 430	4 336	4 299	4 361	4 314	4 281	4 230	4 176	4 188	4 176	4 121	4 103	4 172	4 233	4 257

* Før 2004 manglet det enkelte år opplysninger fra noen kommuner, men fra dette år er samtlige kommuner representert. I de tilfeller vi mangler siste års tall har vi brukt opplysninger fra foregående år.

Kilde: SIRUS/FHI

Vedleggstabell 2.13: Antall vinmonopolutsalg i de ulike fylker 1998-2015

Fylke	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Østfold	6	6	6	6	7	7	7	7	9	10	10	10	10	10	10	10	10	10
Akershus	11	13	14	16	18	18	19	19	19	19	21	21	22	22	24	25	26	27
Oslo	18	19	19	20	20	21	21	22	23	24	24	25	26	27	27	28	29	30
Hedmark	5	6	6	6	7	8	9	9	9	10	10	11	12	13	13	13	13	13
Oppland	5	5	5	7	7	8	8	9	10	11	13	14	16	17	17	18	19	19
Buskerud	5	5	6	7	8	8	9	9	9	9	11	12	13	15	15	16	16	17
Vestfold	5	5	6	6	6	6	6	6	6	6	8	8	9	10	12	12	13	13
Telemark	5	5	6	6	8	8	8	8	9	10	11	11	11	11	11	11	11	11
Aust-Agder	2	2	3	4	5	6	6	6	6	6	6	6	6	7	7	7	7	8
Vest-Agder	3	3	4	4	5	5	5	5	6	7	8	9	9	9	9	10	10	10
Rogaland	6	7	8	9	10	11	11	11	11	11	11	13	15	16	16	18	19	20
Hordaland	9	11	11	15	17	18	18	19	19	19	19	20	20	20	21	23	25	26
Sogn og Fjordane	4	4	4	5	7	7	7	7	8	9	10	10	10	10	11	11	11	11
Møre og Romsdal	4	6	7	8	9	10	10	10	13	14	16	17	17	17	18	18	19	19
Sør-Trøndelag	8	8	8	9	10	12	13	13	15	16	16	16	17	17	19	20	20	20
Nord-Trøndelag	5	5	5	5	5	6	7	7	7	7	8	8	9	9	9	9	8	9
Nordland	9	9	9	10	12	13	14	14	15	16	17	17	17	17	18	18	19	20
Troms	5	5	7	7	8	9	9	9	9	10	11	11	11	11	12	12	13	13
Finnmark	5	6	6	6	7	7	8	8	8	8	9	9	9	9	9	9	9	10
Totalt	120	130	140	156	176	188	195	198	211	222	239	248	259	267	278	288	297	306

Kilde: AS Vinmonopolet (vinmonopolet.no)

Vedleggstabell 2.14 (Figur 2.22): Antall skjenkesteder* fordelt på bevillingskombinasjon 1980-2015

År	Gruppe 1 (høyst 4,7 vol%)	Gruppe 2 (høyst 22 vol%)	Gruppe 3 (høyst 60 vol%)	Totalt
1980	600	1 247	592	2 439
1981	594	1 246	632	2 472
1982	531	1 229	691	2 451
1983	508	1 365	733	2 606
1984	503	1 539	763	2 805
1985	524	1 732	863	3 119
1986	422	1 894	941	3 257
1987	434	2 095	1 117	3 646
1988	354	2 193	1 267	3 814
1989**	-	-	-	-
1990	377	2 467	1 730	4 574
1991	317	2 644	1 683	4 644
1992	246	2 569	1 878	4 693
1993	221	2 524	2 030	4 775
1994	251	2 577	2 333	5 161
1995	207	2 589	2 512	5 308
1996	193	2 424	3 019	5 636
1997	158	2 339	3 473	5 970
1998	144	2 304	3 613	6 061
1999	114	2 213	3 925	6 252
2000	104	1 939	4 312	6 355
2001	86	1 808	4 653	6 547
2002	98	1 771	4 889	6 758
2003	59	1 741	5 198	6 998
2004	48	1 349	5 695	7 092
2005	47	1 409	5 668	7 124
2006	94	1 259	5 910	7 263
2007	74	1 223	6 035	7 332
2008	72	1 259	5 899	7 230
2009	61	1 202	6 061	7 324
2010	42	1 171	6 163	7 376
2011	64	1 118	6 209	7 391
2012	50	935	6 272	7 257
2013	59	964	6 376	7 399
2014	67	806	6 609	7 482
2015	59	871	6 659	7 589

* Gjelder ikke skjenkesteder med statlig bevilling, jf. tabell 2.7. Fra 2008 ble kommunene bedt om å oppgi antall skjenkebevillinger, mens de tidligere ble spurt om skjenkesteder. Det gjør at tallene fra og med 2008 ikke er direkte sammenlignbare med tidligere år. Skjenkesteder for kun lettøl, korttids- og ambulerende bevillinger (skjenking ved spesielle anledninger) er ikke tatt med. Statistikken omfatter også skjenkesteder på turist-og høyfjellshoteller, som inntil 1997 hadde statlig bevilling. Før 2004 manglet det enkelte år opplysninger fra noen kommuner, men fra dette år er samtlige kommuner representert. I de tilfeller vi mangler siste års tall, har vi brukt opplysninger fra foregående år.

** Statistisk sentralbyrå samlet ikke inn oppgaver over antall skjenkesteder for brennevin, vin og øl i 1989.

Kilder: Statistisk sentralbyrå, SIRUS, FHI

Vedleggstabell 2.15: Antall skjenkesteder* fordelt på bevillingskombinasjon i de ulike fylker 2015

Fylke	Gruppe 1 (høyst 4,7 vol%)	Gruppe 2 (høyst 22 vol%)	Gruppe 3 (høyst 60 vol%)	Totalt
Østfold	0	58	274	332
Akershus	4	73	401	478
Oslo	0	0	1 116	1 116
Hedmark	2	41	269	312
Oppland	11	44	421	476
Buskerud	3	57	361	421
Vestfold	3	27	318	348
Telemark	2	35	259	296
Aust-Agder	2	38	163	203
Vest-Agder	0	38	166	204
Rogaland	1	78	421	500
Hordaland	2	109	517	628
Sogn og Fjordane	2	71	204	277
Møre og Romsdal	1	77	268	346
Sør-Trøndelag	9	61	414	484
Nord-Trøndelag	11	15	174	200
Nordland	2	30	494	526
Troms	0	10	262	272
Finnmark	4	9	157	170
Totalt	59	871	6 659	7 589

* Gjelder ikke skjenkesteder med statlig bevilling

Kilde: FHI

Vedleggstabell 2.16: Stengetid for salg og skjenking av alkohol i de 30 største byene 2015

Kommune	Salgstid hverdager	Salgstid helg	Skjenketid, alkoholgruppe 1 og 2*	Skjenketid, alkoholgruppe 3*
Oslo	20:00	18:00	03:00	03:00
Bergen	20:00	18:00	03:00	03:00
Trondheim	20:00	18:00	02:00	02:00
Stavanger	20:00	18:00	03:00	03:00
Kristiansand	20:00	18:00	02:00	02:00
Fredrikstad	20:00	18:00	02:00	02:00
Tromsø	20:00	18:00	03:00	03:00
Sandnes	20:00	18:00	01:30	01:30
Drammen	20:00	18:00	03:00	03:00
Sandefjord	20:00	18:00	02:00	02:00
Sarpsborg	20:00	18:00	02:30	02:30
Skien	20:00	18:00	02:00	02:00
Bodø	20:00	18:00	03:00	03:00
Larvik	20:00	18:00	02:00	02:00
Ålesund	20:00	18:00	03:00	03:00
Arendal	20:00	18:00	02:00	02:00
Tønsberg	20:00	18:00	02:00	03:00
Porsgrunn	20:00	18:00	02:00	02:00
Haugesund	20:00	18:00	03:00	03:00
Moss	20:00	18:00	02:00	02:00
Gjøvik	20:00	18:00	02:00	01:00
Hamar	20:00	18:00	01:30	01:30
Halden	20:00	18:00	02:00	02:00
Lillehammer	20:00	18:00	03:00	02:00
Horten	20:00	18:00	02:00	02:00
Kongsberg	20:00	18:00	02:00	02:00
Molde	20:00	18:00	02:00	02:00
Harstad	20:00	18:00	03:00	03:00
Kristiansund	20:00	18:00	02:00	02:00
Steinkjer	20:00	18:00	02:00	02:00

* Noen kommuner har ulike tider på ukedager og helg. Dette er tidene for helg.

Kilde: FHI

Vedleggstabell 2.17 (Figur 2.23): Realprisindekser (1998=100) for brennevin, sterkvin, svakvin og øl 1979-2015 *

År	Brennevin	Sterkvin	Svakvin	Øl
1979	87.2	83.7	82.2	74.0
1980	80.8	78.8	76.8	69.3
1981	90.0	90.8	87.7	76.4
1982	91.6	91.4	90.7	79.1
1983	93.4	91.7	92.7	82.2
1984	88.1	88.0	88.0	85.7
1985	84.0	86.7	86.7	86.1
1986	85.1	84.9	87.3	86.9
1987	85.7	85.8	86.7	87.0
1988	87.1	87.4	83.2	87.8
1989	89.9	86.1	85.9	87.6
1990	92.7	86.6	90.1	89.2
1991	97.7	92.8	91.3	92.0
1992	101.6	100.2	93.3	96.2
1993	98.2	100.6	96.5	97.2
1994	90.2	96.9	92.9	98.4
1995	90.5	93.4	93.0	96.1
1996	91.7	94.5	92.7	96.3
1997	95.6	96.1	95.5	97.7
1998	100.0	100.0	100.0	100.0
1999	97.1	97.9	100.5	100.1
2000	96.6	71.8	98.5	101.6
2001	96.0	71.7	97.6	100.6
2002	84.9	71.4	94.3	99.4
2003	79.2	72.5	93.0	97.9
2004	80.5	76.7	95.3	90.5
2005	80.1	76.2	95.6	91.1
2006	79.7	78.2	95.6	90.5
2007	80.7	88.3	97.4	89.2
2008	80.1	87.6	96.3	89.9
2009	81.0	88.0	97.6	94.8
2010	80.4	85.9	97.4	94.7
2011	83.4	87.4	99.8	100.0
2012	84.8	88.4	101.2	103.2
2013	85,5	88,4	102,0	108,3
2014	85,5	88,2	102,8	108,6
2015	84,6	86,9	103,6	107,7

* Prisnivået i 1998 er satt lik 100. Lettvinn (under 2,5 prosent alkohol) er ikke inkludert. Realprisindeksene viser hvordan prisene for de ulike drikkesortene har utviklet seg i forhold til det generelle konsumprisnivået.

Kilder: Statistisk sentralbyrå og AS Vinmonopolet

Vedleggstabell 2.18 (Figur 2.24): Indeks (1998=100) for forholdet mellom nominell prisindeks for ulike drikkesorter og indeks for lønn per normalårsverk fra Nasjonalregnskapet 1979-2015 *

År	Brennevin	Sterkvin	Svakvin	Øl
1979	104.5	100.4	98.5	88.7
1980	98.1	95.7	93.3	84.2
1981	110.7	111.6	107.8	93.9
1982	112.7	112.4	111.6	97.3
1983	114.4	112.2	113.6	100.6
1984	106.7	106.6	106.5	103.7
1985	99.8	103.0	103.0	102.3
1986	99.3	99.2	101.9	101.4
1987	100.0	100.1	101.2	101.5
1988	102.4	102.8	97.8	103.2
1989	105.8	101.4	101.2	103.1
1990	108.5	101.4	105.5	104.5
1991	112.3	106.7	105.0	105.9
1992	115.1	113.7	105.9	109.1
1993	110.2	112.8	108.2	109.0
1994	99.5	107.0	102.6	108.6
1995	99.1	102.2	101.8	107.0
1996	97.5	100.4	98.5	103.4
1997	99.4	100.0	99.3	101.4
1998	100.0	100.0	100.0	100.0
1999	94.4	95.1	97.6	97.2
2000	93.4	69.0	94.6	97.6
2001	92.9	67.4	91.8	94.6
2002	76.8	64.6	85.3	89.8
2003	70.6	64.6	82.9	87.2
2004	69.4	66.2	82.2	78.0
2005	67.9	64.6	81.0	77.1
2006	66.3	65.1	79.6	75.3
2007	64.1	70.1	77.4	70.8
2008	61.7	67.5	74.1	69.3
2009	61.1	66.4	73.6	71.5
2010	61.0	65.2	73.8	71.8
2011	61.1	64.0	73.2	73.3
2012	59.9	62.4	71.5	72.9
2013	59,4	61,4	70,8	75,2
2014	58,9	60,7	70,9	74,8
2015	58,1	59,7	71,2	74,0

* Indeksene viser hvordan prisene for de ulike drikkesortene har utviklet seg i forhold til det gjennomsnittlige lønnsnivået. Jo høyere indekstallene er, jo større del av lønnen må man benytte – eller sagt på en annen måte, jo lengre må man arbeide for å kunne kjøpe en bestemt mengde av de ulike drikkesortene. Det er ikke tatt hensyn til endringer i skatteregler, gjeldsbyrde, rentenivå o.l. som har betydning for folks disponible inntekter.

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Vedleggstabell 2.19: Avgift på vin og brennevin. Grunnavgift i øre per volumprosent alkohol per vareliter 1995–2016

År	Vin og brennevin med alkoholstyrke*:		Brennevin med alkoholstyrke:
	7–15 vol %	>15–22 vol %	>22 vol %
1995	313	595	603
1996	319	607	615
1997	338	644	652
1998	365	695	703
1999	358	682	690
2000	365	365	704
2001	365	365	704
2002	347	347	598
2003	355	355	544
	Vin 4,7-22 vol%		Brennevin >0,70 vol%
2004**	361		544
2005	361		544
2006	367		564
2007	374		574
2008	384		589
2009	396		607
2010	403		618
2011	431		661
2012	438		672
2013	446		685
2014	454		698
2015	464		713
2016	476		731

* Vin med alkoholstyrke over 0,7 til og med 7 volumprosent alkohol, avgiftsbelegges etter satsene som gjelder for øl med tilsvarende alkoholstyrke. Se tabell 3.4. Sterkvin er fra 1.1.2000 avgiftsmessig likestilt med svakvin.

** Fra og med 2004 ble alt brennevin beskattet som brennevin uavhengig av alkoholstyrke.

Kilde: Skatteetaten

Vedleggstabell 2.20: Avgift på øl i kroner per liter og klasseinndeling for øl før og etter 1.1.1995 - 1980-2016

År	Øl klasse:						
	0	1	2	3			
1980	0.40	0.80		3.20		4.50	
1981	0.50	1.00		4.25		6.05	
1982	0.60	1.15		4.90		6.95	
1983	0.65	1.25		5.40		8.00	
1984	0.65	1.25		6.15		9.70	
1985	0.65	1.25		6.55		10.35	
1986	0.65	1.30		7.00		11.20	
1987	0.69	1.42		7.89		12.67	
1988	0.72	1.49		8.45		13.57	
1989	0.72	1.52		8.79		14.38	
1990	0.83	1.58		9.49		16.39	
1991	0.86	1.64		10.44		18.05	
1992	1.00	1.75		11.45		19.80	
1993	1.02	1.85		12.10		20.90	
1994	1.06	1.93		12.62		21.80	
År	Øl klasse:						
	a	B	c	D	e*	f*	g*
1995	1.08	1.96	7.36	12.76	18.16	23.56	24.64
1996	1.10	2.00	7.51	13.02	18.52	24.03	25.13
1997	1.17	2.12	7.97	13.82	19.64	25.49	26.66
1998	1.50	2.38	8.96	15.54	22.09	28.67	29.99
1999	1.68	2.58	9.68	16.08	24.74	32.11	33.59
2000	1.58	2.51	9.45	16.37			
2001	1.58	2.51	9.45	16.37			
2002	1.52	2.38	8.98	15.55			
2003	1.55	2.75	9.18	15.89			
2004	1.58	2.47	9.35	16.18			
2005	1.58	2.47	9.35	16.18			
2006	1.61	2.51	9.51	16.46			
2007	1.64	2.56	9.68	16.76			
2008	1.68	2.63	9.93	17.20			
2009	2.71	2.71	10.23	17.72			
2010	2.76	2.76	10.41	18.04			
2011	2.81	2.95	11.13	19.28			
2012	2.85	3.00	11.31	19.59			
2013	3.06	3.06	11.52	19.96			
2014	3.12	3.12	11,74	20,34			
2015	3,19	3,19	11,99	20,77			
2016	3,27	3,27	12,29	21,29			
Alkoholstyrke (volumprosent)	Klasseinndeling før 1995		Klasseinndeling fra 1.1.1995		Beskrivende navn		
≤ 0,7	0		A		Alkoholfritt øl		
> 0,7 – 2,7	1		B		Lettøl		
> 2,7 – 3,7	2		C		Middels sterkt øl		
> 3,7 – 4,7	2		D		Middels sterkt øl		
> 4,7 – 5,7	3		E		Sterkøl		
> 5,7 – 6,7	3		F		Sterkøl		
> 6,7 – 7,0	3		G		Sterkøl		

* Fra 1.1. 2000 regnes avgiften per volumprosent og liter som for svakvin.

Kilde: Skatteetaten

Vedleggstabell 2.21: Statens inntekter på omsetningen av alkohol i millioner kroner 1980–2015

	Alkohol-avgifter	Emballasje-avgifter*	Merverdi-avgift	AS Vin-monopolet	Avgifter av salgs- og skjenkebevillinger	Totalt
1980	2 618	-	1 160	30	7	3 815
1981	3 193	-	1 294	30	7	4 524
1982	2 817	-	1 355	30	8	4 211
1983	3 301	-	1 545	-	9	4 855
1984	3 614	-	1 688	60	11	5 373
1985	4 016	-	1 889	30	12	5 947
1986	4 226	-	2 122	30	13	6 391
1987	5 035	-	2 397	50	14	7 497
1988	5 116	-	2 548	70	17	7 751
1989	5 224	68	2 637	70	2	8 000
1990	5 580	70	2 796	106	1	8 553
1991	5 681	54	2 963	118	2	8 818
1992	5 822	63	2 954	122	2	8 963
1993	5 590	59	3 090	126	1	8 866
1994	5 876	190	3 223	213	1	9 502
1995	6 028	165	3 332	326	0	9 851
1996	6 539	194	3 502	154	0	10 390
1997	7 106	245	3 787	53	1	11 192
1998	7 433	232	4 135	22	1	11 823
1999	8 251	356	4 045	27	1	12 680
2000	8 493	-	4 205	41	1	12 917
2001	8 491	-	4 090	19	1	12 601
2002	8 230	-	4 452	31	1	12 714
2003	8 510	-	4 596	24	1	13 131
2004	9 027	-	4 611	12	1	13 651
2005	9 317	-	4 720	19	1	14 057
2006	9 767	-	4 825	29	0.5	14 622
2007	10 338	-	5 017	32	1.0	15 388
2008	10 799	-	5 091	36	0.4	15 927
2009	11 241	-	5 279	51	1.1	16 572
2010	11 320	-	5 234	44	0.7	16 598
2011	11 863	-	5 402	36	1.5	17 303
2012	12 140	-	5 377	27	1.4	17 545
2013	12 240	-	5 560	36	1,3	17 837
2014	12 643	-	5 489	**	2,1	18 134
2015	12 827	-	5 454	**	2,3	18 283

* Emballasjeavgift innført fra 1989. I 2000 ble avgiften lagt om slik at man ikke lenger kan skille mellom avgifter for drikker med og uten alkohol.

** Vinmonopolavgiften er avviklet

Kilder: St. meld. nr. 3. Statsregnskap (for de aktuelle år) og Statens institutt for rusmiddelforskning

Vedleggstabell 2.22 (Figur 2.25): Prøver fra bilførere ved mistanke om påvirkning av alkohol og/eller andre rusmidler 1989–2015

År	Antall prøver fra bilførere mistenkt for påvirkning av kun alkohol*			Mistanke om påvirkning av alkohol og/eller andre rusmidler	Totalt
	Luft	Blod	Total		
1989	..	8 842	8 842	2 076	10 918
1990	..	8 052	8 052	2 166	10 218
1991	..	7 818	7 818	2 230	10 048
1992	..	6 637	6 637	2 718	9 355
1993	..	5 333	5 333	2 924	8 257
1994	..	5 610	5 610	2 819	8 429
1995	..	5 448	5 448	3 329	8 777
1996	1 200	4 150	5 350	3 188	8 538
1997	2 050	3 320	5 370	3 743	9 113
1998	2 477	2 793	5 270	4 417	9 687
1999	2 557	2 403	4 960	4 800	9 760
2000	2 400	3 462	5 862	3 883	9 745
2001	2 400	3 075	5 475	4 354	9 829
2002	2 608	3 082	5 690	5 161	10 851
2003	2 458	3 028	5 486	4 381	9 867
2004	2 486	2 864	5 350	3 984	9 334
2005	2 243	2 905	5 148	4 020	9 168
2006	2 298	3 127	5 425	4 257	9 682
2007	2 264	3 166	5 430	4 344	9 774
2008	2 196	3 302	5 498	4 527	10 025
2009	1 717	3 270	4 987	4 590	9 577
2010	1 637	3 178	4 815	4 722	9 537
2011	1 196	3 357	4 553	4 595	9 148
2012	1 073	3 504	4 577	5 140	9 717
2013	1 368	3 207	4 568	5 348	9 916
2014	1 851	2 312	4 163	5 861	10 024
2015	2 161	2 002	4 163	6 008	10 171

* I kolonnen "Antall prøver fra bilførere mistenkt for påvirkning av kun alkohol" vil antallet være et minimum fordi ikke alle mistenkte negative saker vil være registrert.

Kilde: Folkehelseinstituttet

Diskrepanser mellom vedleggstabell 2.22 og 2.23 skyldes at det for enkelte år mangler noe informasjon om kjønnsfordeling.

Vedleggstabell 2.23: Prøver fra bilførere etter type mistanke (alkohol og/eller andre rusmidler) for kvinner og menn 1989-2015

År	Mistanke om påvirkning av kun alkohol				Mistanke om påvirkning av alkohol og/eller andre rusmidler			
	Kvinner		Menn		Kvinner		Menn	
	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%
1989	619	7.0	8 223	93.0	219	10.5	1 857	89.5
1990	518	6.4	7 534	93.6	234	10.8	1 932	89.2
1991	588	7.5	7 230	92.5	233	10.4	1 997	89.6
1992	489	7.4	6 148	92.6	290	10.7	2 428	89.3
1993	422	7.9	4 911	92.1	323	11.0	2 601	89.0
1994	459	8.2	5 151	91.8	299	10.6	2 520	89.4
1995	424	7.8	5 021	92.2	375	11.3	2 954	88.7
1996	359	8.5	3 824	91.5	430	13.5	2 758	86.5
1997	277	8.5	2 981	91.5	505	13.5	3 238	86.5
1998	468	8.9	4 802	91.2	510	11.5	3 907	88.5
1999	466	9.4	4 494	90.6	585	12.2	4 215	87.8
2000	608	10.4	5 254	89.6	484	12.5	3 399	87.5
2001	558	10.2	4 917	89.8	536	12.3	3 818	87.7
2002	580	10.2	5 110	89.8	648	12.5	4 523	87.5
2003	600	10.9	4 886	89.1	595	13.6	3 786	86.4
2004	618	11.3	4 828	88.7	599	15.4	3 302	84.6
2005	574	11.1	4 574	88.9	586	14.6	3 434	85.4
2006	598	10.5	5 108	89.5	630	14.8	3 633	85.2
2007	604	11.1	4 821	88.9	664	15.3	3 679	84.7
2008	601	10.9	4 894	89.1	634	14.0	3 891	86.0
2009	558	11.2	4 428	88.8	652	14.2	3 939	85.8
2010	551	11.5	4 261	88.5	614	13.0	4 107	87.0
2011	537	11.8	4 012	88.2	636	13.8	3 959	86.2
2012	521	11.4	4 041	88.6	713	13.8	4 441	86.2
2013	354	11.0	2 852	88.9	707	13.2	4 641	86.8
2014	265	11.5	2 046	88.5	813	13.9	5 056	86.1
2015	250	12,5	1 752	87,5	775	12,9	5 233	87,1

Kilde: Folkehelseinstituttet

Diskrepanser mellom vedleggstabell 2.22 og 2.23 skyldes at det for enkelte år mangler noe informasjon om kjønnsfordeling.

Vedleggstabell 2.24: Reaksjoner på kjøring under påvirkning av alkohol og/eller andre rusmidler i prosent av alle reaksjoner på veitrafikkforseelser 1977-2014

År	Alle veitrafikk- forseelser	Kjøring under påvirkning **	Prosent
1977	84 414	7 294	8.6
1978	96 905	7 177	7.4
1979	102 692	6 811	6.6
1980	102 741	6 372	6.2
1981	95 286	6 088	6.4
1982	105 025	6 333	6.0
1983	112 454	6 808	6.1
1984	107 870	6 980	6.5
1985	102 718	6 816	6.6
1986	126 086	7 146	5.7
1987	132 247	6 378	4.8
1988	145 927	6 875	4.7
1989	145 336	6 614	4.6
1990	152 433	7 402	4.9
1991	164 807	6 860	4.2
1992	173 491	6 583	3.8
1993	181 937	6 144	3.4
1994	169 070	5 760	3.4
1995	166 416	5 614	3.4
1996	163 156	5 435	3.3
1997	177 550	4 340	2.4
1998	175 978	4 416	2.5
1999	170 382	4 525	2.7
2000	156 795	3 901	2.5
2001	175 558	4 821	2.7
2002	154 458	4 162	2.7
2003	200 307	4 559	2.3
2004	240 035	4 048	1.7
2005	249 117	4 915	2.0
2006	278 899	4 369	1.6
2007	287 998	4 335	1.5
2008	273 349	4 356	1.6
2009	249 510	4 040	1.6
2010	265 583	4 318	1.6
2011	245 862	3 824	1.6
2012	247 703	3 871	1.6
2013	238 546	4 291	1,8
2014	234 273	3 901	1,7

** Reaksjoner med kjøring under påvirkning av alkohol og/eller andre rusmidler som hovedlovbrudd.

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Kriminalstatistikk (ssb.no)

Vedleggstabell 2.25 (Figur 2.26): Dødsfall som skyldes alkohol fordelt på diagnose blant kvinner og menn (underliggende årsak) 2002-2014

ICD 10*	Underliggende	Kjønn	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
	Alkohol i alt	Totalt	420	441	344	333	345	387	387	413	395	331	384	320
		Menn	318	351	266	255	260	289	284	316	321	250	273	239
		Kvinner	102	90	78	78	85	98	103	97	74	81	111	81
F 100, F 102, F 104, F 107	Psykisk lidelse og atferdsforstyrrelse av alkohol, akutt intoksikasjon	Menn	138	147	131	127	108	141	132	170	163	123	109	121
		Kvinner	28	22	24	34	30	38	38	39	28	29	35	31
G 312	Degenerasjon av sentralnervesystemet som skyldes alkohol	Menn	7	3	9	5	4	5	3	5	2	1	4	5
		Kvinner	3	1	2	3	0	1	0	2	1	3	1	2
G 621	Alkoholisk polyneuropati	Menn	0	1	0	0	2	3	1	0	0	1	1	2
		Kvinner	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
I 426	Alkoholisk kardiomyopati	Menn	5	7	8	4	8	7	9	5	5	4	7	9
		Kvinner	2	3	2	0	1	4	1	1	0	0	0	2
K 292	Alkoholisk gastritt	Menn	1	1	0	2	0	0	1	2	0	1	2	2
		Kvinner	0	1	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0
K 700	Alkoholisk fettlever	Menn	20	9	4	1	5	8	6	9	7	4	6	6
		Kvinner	5	4	2	2	1	2	2	0	2	0	1	2
K 701	Alkoholisk hepatitt	Menn	7	7	7	9	6	6	3	5	2	3	5	5
		Kvinner	5	6	2	2	5	4	1	1	1	2	1	0
K 702	Alkoholisk fibrose og sklerose i lever	Menn	0	1	2	0	1	1	3	1	1	1	2	0
		Kvinner	3	0	0	1	1	0	0	0	1	0	2	0
K 703	Alkoholisk cirrhose i lever	Menn	64	97	57	51	68	53	58	58	60	55	56	38
		Kvinner	30	24	21	16	22	33	33	33	28	21	24	31
K 704	Alkoholisk leversvikt	Menn	21	21	16	13	26	17	23	25	32	25	31	20
		Kvinner	8	7	10	6	12	6	8	6	10	14	19	8
K 709	Uspesifisert alkoholisk leversykdom	Menn	5	23	4	6	3	10	4	3	6	2	5	7
		Kvinner	0	9	2	2	0	2	3	4	0	1	0	1
K 860	Alkoholutløst kronisk pankreatitt	Menn	2	5	1	4	2	3	4	2	4	1	2	1
		Kvinner	1	0	0	1	0	0	0	0	3	2	1	1

ICD 10*	Underliggende	Kjønn	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
X 45	Forgiftning av alkohol	Menn	45	28	25	28	25	32	33	31	37	28	39	23
		Kvinner	16	12	13	9	12	4	16	11	6	7	16	9
X 65	Selvmord med alkohol	Menn	3	0	2	3	2	3	4	0	2	1	4	0
		Kvinner	1	1	0	1	1	4	3	0	0	1	4	1

* Dødsårsaksstatistikken er fra 1996 klassifisert og kodet etter ICD 10. revisjon av Verdens helseorganisasjons internasjonale sykdomsklassifikasjon (ICD).

** Dødsårsakene som omfattes av denne tabellen er i all hovedsak knyttet til et langvarig og høyt alkoholinntak. De rapporterte dødsfallene utgjør en mindre del av alle dødsfall som helt eller delvis skyldes alkohol.

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Vedleggstabell 2.26: Dødsfall som skyldes alkohol* (underliggende årsak**) blant kvinner og menn i ulike aldersgrupper 2009-2014

Alder	2009			2010			2011			2012			2013			2014		
	M	K	Tot.	M	K	Tot.	M	K	Tot.	M	K	Tot.	M	K	Tot.	M	K	Tot.
<15	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
15-19	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
20-24	1	0	1	0	1	1	0	0	0	1	0	1	2	0	2	0	0	0
25-29	1	1	2	1	0	1	2	0	2	1	1	2	2	0	2	0	0	0
30-34	2	2	4	0	0	0	4	1	5	0	0	0	1	1	2	0	1	1
35-39	6	1	7	0	2	2	5	1	6	5	0	5	5	2	7	2	0	2
40-44	9	0	9	5	2	7	13	1	14	12	5	17	9	0	9	3	4	7
45-49	17	12	29	22	9	31	31	3	34	19	7	26	19	7	26	9	5	14
50-54	36	17	53	46	17	63	25	11	36	40	8	48	33	17	50	23	8	31
55-59	49	17	66	61	14	75	60	9	69	37	13	50	45	25	70	42	15	57
60-64	62	14	76	74	17	91	56	16	72	51	14	65	55	17	72	51	16	67
65-69	50	16	66	44	17	61	50	13	63	38	15	53	44	20	64	44	14	58
70-74	28	9	37	29	9	38	34	10	44	21	8	29	24	9	33	31	5	36
75-79	10	10	20	11	5	16	23	8	31	11	2	13	16	5	21	16	6	22
80-84	6	4	10	11	2	13	10	0	10	8	6	14	12	4	16	10	3	13
85-89	7	0	7	9	2	11	6	0	6	4	1	5	4	2	6	5	3	8
90+	0	0	0	4	0	4	2	1	3	2	1	3	2	2	4	3	1	4
Totalt	28	103	387	317	97	414	321	74	395	250	81	33	273	111	384	23	81	320
	4											1			9			

* Diagnoser kodet etter 10. revisjon av Verdens helseorganisasjons internasjonale sykdomsklassifisering (ICD). Jfr tab. 5.1.

** Dødsårsakene som omfattes av denne tabellen er i all hovedsak knyttet til et langvarig og høyt alkoholinntak. Dødsfallene som her presenteres utgjør en mindre del av alle dødsfall som helt eller delvis skyldes alkohol.

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Dødsårsaker

Vedleggstabell 2.27 (Figur 2.27): Innleggelser i somatiske sykehus med ulike alkoholrelaterte hoveddiagnoser* 2001-2014**

ICD 10	Hoveddiagnose	Kjønn	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
	Totalt	Tot.	4185	4781	4699	4749	4606	5463	5895	6197	5915	6244	6788	6064	5878	6375
		M	2999	3393	3347	3384	3255	3594	4091	4333	4081	4363	4678	4083	3950	4322
		K	1186	1388	1352	1365	1351	1869	1804	1864	1834	1881	2110	1981	1928	2053
F 10.0	Psykisk lidelse og atferdsforstyrrelse av alkohol, akutt intoksikasjon	M	632	789	818	880	835	1009	1330	1484	1485	1560	1838	2152	2181	2467
		K	414	472	480	492	500	698	832	836	931	929	1145	1232	1215	1427
F 10.1-F 10.9	Psykisk lidelse og atferdsforstyrrelse, andre diagnoser	M	1262	1246	1225	1200	1196	1338	1542	1621	1484	1682	1789	891	826	887
		K	247	274	255	239	237	311	364	421	407	406	472	242	206	212
K 70.0 – K 70.4, K 70.9	Alkoholinduserte leverskader	M	343	466	509	600	520	656	677	660	620	624	573	530	541	573
		K	155	221	256	251	259	272	326	335	268	267	252	252	304	266
I 42.6	Alkoholisk kardiomyopati	M	18	16	17	13	9	10	8	6	7	3	4	4	4	1
		K	2	2	3	1	2	1	0	0	1	2	0	0	0	0
K 29.2	Alkoholisk gastritt	M	33	33	19	28	32	29	30	33	27	35	24	21	23	28
		K	7	9	8	12	11	6	5	2	12	5	5	3	5	6
E24.4	Alkoholuløst pseudo- Cushings syndrom	M	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
		K	0	0	4	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0
G31.2	Degenerasjon av sentralnervesystemet som skyldes alkohol	M	35	53	42	29	54	51	31	27	20	26	18	16	14	15
		K	11	12	8	11	11	7	10	5	4	9	7	6	4	4
G62.1	Alkoholisk polyneuropati	M	19	40	26	33	37	26	40	59	35	27	21	11	24	17
		K	3	5	12	9	8	11	5	10	3	12	3	9	5	2
G72.1	Alkoholisk myopati	M	1	1	2	0	1	1	2	1	0	2	2	1	0	0
		K	1	0	1	0	0	0	0	3	0	5	0	0	0	0
K86.0	Alkoholuløst kronisk pankreatitt	M	197	204	201	146	161	164	122	132	156	168	158	138	104	135
		K	37	45	42	49	56	57	40	54	56	49	45	43	37	25
Q86.0	Føtal alkoholsyndrom (dysmorf)	M	3	4	3	1	5	3	3	4	6	2	6	1	2	0
		K	0	2	7	0	4	5	4	1	2	5	4	2	1	1

ICD 10	Hoveddiagnose	Kjønn	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
T51.0	Toksisk virkning av alkohol, etanol	M	439	481	444	432	385	282	291	289	226	206	215	270	197	164
		K	297	328	246	292	255	204	208	193	144	182	168	173	141	93
T51.1	Toksisk virkning av alkohol, metanol	M	11	33	14	7	7	4	5	2	2	4	1	6	3	2
		K	9	16	9	5	2	4	5	1	1	3	0	3	0	2
Y 90.3	Påvist alkoholemengde 60-79 meg/100 ml (0,60-0,79 promille)	M	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0
		K	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Y 90.8	Påvist alkoholemengde 240 mg/100 ml eller mer (2,40 promille eller mer)	M	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
		K	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
Y 91.0, Y 91.1, Y 91.2, Y 91.3, Y 91.9	Alkoholpåvirkning bedømt ved klinisk undersøkelse	M	0	0	1	0	1	10	1	10	4	3	1	1	0	1
		K	1	0	1	0	0	3	1	0	4	1	1	0	0	2
Z50.2	Rehabilitering av alkoholiker	M	1	20	18	5	4	4	1	1	0	1	1	1	0	0
		K	1	2	1	2	1	1	0	1	0	0	0	1	0	0
Z72.1	Alkoholbruk, ekskl. avhengighet av alkohol (F10.2)	M	5	7	8	10	8	7	8	4	8	20	27	40	31	32
		K	1	0	1	2	4	6	4	2	1	6	7	15	10	13

* De utvalgte ICD 10-diagnosene er noen av de diagnosene som er 100 % tilskrivbare til alkohol.

** Fordi det fra 2011 er tatt inn flere ICD-10 koder som er tilskrivbare til alkohol, vil totalsummen for årene før avvike fra tidligere utgaver av Rusmidler i

Norge

Kilde: Norsk pasientregister (NPR)

3 Tobakk

3.1 Et hundreårsperspektiv på tobakksbruk

For hundre år siden var røyking av sigaretter en normovertredende atferd som, særlig for kvinner, signaliserte uanstendighet og promiskuitet. Det var udannet, simpelt og vulgært å røyke. I flere tiår var den moralske fordømmelse av sigarettene sterk nok til å hindre at andre enn en liten avantgarde av rabulister, som f.eks. bohemkretsen i Kristiania, røykte.

Oppfinnelsen av maskinell sigarettproduksjon, påfølgende masseproduksjon, skjerpet konkurranse, prisreduksjoner, framvekst av innovative markedsføringsmetoder og bedret distribusjon i en historisk periode preget av fravær av helseopplysning, førte imidlertid til at røykingen av sigaretter etterhvert nådde epidemiske proporsjoner. Sigarettene kom til å symbolisere modernitet, framskritt og frihet, og pionerne var de unge, urbane, velsituerte mannlige akademikere - sosiale karakteristika som gjorde dem til effektive læringsmodeller. Rundt 1950 røykte tre av fire voksne menn. Kjendiser og celebriteter, som f.eks. landets kvinnelige sosialminister, reklamerte for sigarettene. Boken om *"Skikk og bruk"* kunne eksempelvis fortelle at det var uhøflig å be om å få spise røykfritt, selv i eget hjem.

Omtrent samtidig kom de første medisinske rapportene om tobakkens skadelige virkninger, og panorama av negative helseeffekter fra tobakksbruk har siden den tid bare økt. Likevel måtte helseinformasjonen i flere tiår konkurrere om publikums oppmerksomhet med en stadig mer intensivt reklameaktivitet fra norsk og internasjonal tobakksindustri. I løpet av de siste 50 årene med statlig forbrukerbeskyttelse (reklameforbud, helseadvarsler, merkingsplikt, hevet aldersgrense, "røykelov", avgiftsøkninger og informasjon) har flere enn 700 000 nålevende nordmenn sluttet å røyke. Røykeandelen blant menn er mer enn halvert, mens røyking blant kvinner aldri utviklet seg til det samme nivå som blant menn. I dag er sigarettene demonisert, industrien skandalisert, atferden denormalisert, mens røykerne både er sosialt deklassert og desimert – enkelte vil kanskje også si stigmatisert og diskriminert.

Sigarettrøykingen kan på sett og vis betraktes som en samfunnsskapt atferdsepidemi som det tok et halvt århundre å etablere, og som vil bruke enda lengre tid på å forsvinne. Først gis det en redegjørelse for konsekvenser for folkehelsen som tobakksbruk kan medføre. Deretter gis en beskrivelse av nikotinmarkedets forsyningskilder, sammensetning og endring. Til slutt følger en kronologisk oversikt over sentrale aktører og hendelser som bidro til å skape de endringene i tobakksforbruket i Norge som er omtalt i det foregående.

3.1.1 Datagrunnlag

Det er benyttet mange datakilder for å beskrive utviklingen i tobakksforbruk og tobakkvaner. Det årlige innenlandske salget av tobakk er siden 1927 registrert av Toll- og avgiftsdirektoratet. Informasjon om det uregistrerte forbruket er beregnet på grunnlag av

informasjon fra tobakksindustrien, fra utsalgssteder for avgiftsfri tobakk og fra grensehandelsundersøkelser, samt fra surveyundersøkelser der røykere og snusbrukere har rapportert sine forsyningskilder. Til grunn for beskrivelser av utviklingen i tobakkvaner ligger hovedsakelig data fra årlige undersøkelser utført av Statistisk sentralbyrå på representative utvalg i befolkningen siden 1973. Det ble også hentet inn data fra en rekke andre enkeltstående undersøkelser som opp gjennom årene har blitt utført av mange forskjellige markedsanalysebyråer. Kildene vil bli oppgitt i løpende tekst, og på mange områder er det også henvist til fordypningslitteratur publisert fra det tidligere Statens Institutt for Rusmiddelforskning (SIRUS) og andre.

Den detaljerte kronologien over viktige begivenheter i norsk tobakkshistorie (se appendiks) er utarbeidet spesielt for «Rusmidler i Norge» og er ikke publisert andre steder. Oversikten bygger på historiske stortingsmeldinger og -proposisjoner, industrihistoriske dokumenter, fabrikketellinger, reklamehistorie, materiale fra Landslaget Mot Tobakkskadene, samt opplysninger hentet fra relevant skjønn- og faglitteratur, inkludert Tidsskrift for Den norske legeforening.

I forbindelse med utarbeidelsen av rusmidler i Norge 2016 er det gjort en del endringer i beregningsmetodene for uregistrert konsum og glidende gjennomsnitt. Dette gjør at tall vil avvike noe fra tidligere utgaver.

3.2 Tobakksbruk og konsekvenser for folkehelsen

Blant risikofaktorer knyttet til livsstil er røyking den mest alvorlige. Røyking kan knyttes til mer enn 45 ulike sykdomstilstander, hvorav omtrent 20 kan være dødelige. Langvarig røyking kan skade de fleste organsystemer i kroppen (U.S. Department of Health and Human Services (USDHHS) 2014). Ifølge en studie av over 200 000 australiere i alderen 45 år og over, hadde røykere tre ganger så høy risiko for å dø sammenliknet med ikke-røykere (Banks et al. 2015).

Helseeffektene av langvarig snusbruk er ikke utforsket på samme måte som ved røyking. De foreliggende kunnskapsoppsummeringene konkluderer imidlertid med at snusbruk ikke er risikofritt, men at skadepanorama er mindre alvorlig enn ved røyking. Snus fører ikke til unike sykdommer som ikke også oppstår ved røyking, og for de sykdommene som kan oppstå både ved røyking og snusbruk, er risikoøkningen gjennomgående langt høyere ved røyking (Scientific Committee on Emerging and Newly-Identified Health Risks (SCENHIR) 2008).

Ekspertgrupper som med ulike tilnæringsmåter har sammenlignet helseeffektene mellom snusbruk og røyking, har alle konkludert med at snus innebærer en skadereduksjon på minimum 90 % (American Council on Science and Health (ACSH) 2013; Levy et al. 2004; Nutt et al. 2014). Størrelsen på risikoreduksjonen ved overgang fra sigaretter til snus vil selvsagt variere for ulike sykdommer; fra 100 % reduksjon for respirasjonssykdommer (som

er skyld i nesten halvparten av alle tobakksrelaterte dødsfall i Norge), til langt mindre risikoreduksjon for andre sykdommer som for eksempel kreft i bukspyttkjertel (som er årsak til ganske få tobakksdødsfall). Anslaget som etter hvert er blitt standard i forskningslitteraturen - og annektert av en rekke medisinske organisasjoner - er «minst 90 % risikoreduksjon». En risikoreduksjon på 90 % framkommer med andre ord som et 'globalt' resultat av risikoforskjeller mellom snusbruk og røyking regnet ut for en rekke enkelt-sykdommer, i kombinasjon med den vekt hver av disse sykdommene har for det totale skadepanorama fra tobakksbruk.

Potensialet for nikotinvhengighet er sannsynligvis omtrent det samme ved røyking og snusbruk. Nikotin har kan gi økt hjertefrekvens og blodtrykk, men det er ikke vist at snusbruk fører til permanent høyt blodtrykk. Studier av nikotineksponering i dyr og studier av røyking under graviditet viser at nikotin kan hemme lungeutvikling og -funksjon hos fosteret og senere i livet. Det er imidlertid ikke påvist at inntak av nikotin i seg selv - på det eksponeringsnivå det er snakk om - gir noen alvorlige helsekonsekvenser for friske voksne (Royal College of Physicians 2007; Scientific Committee on Emerging and Newly-Identified Health Risks (SCENHIR) 2008; U.S. Department of Health and Human Services (USDHHS) 2014).

3.2.1 Hjerne- og karsykdommer

Hjerne- og karsykdommer er den vanligste dødsårsaken i den vestlige verden, og rundt 28 prosent av all slik sykdom er beregnet å ha røyking som årsak (Scientific Committee on Emerging and Newly-Identified Health Risks (SCENHIR) 2008). Hjernteinfarkt og hjerneslag er de vanligste av disse sykdommene. Risikoen for hjernteinfarkt hos røykere anses i allmennhet å være to til tre ganger høyere enn hos ikke-røykere, noe avhengig av forbruksintensitet (Teo et al. 2006). I Norge er det beregnet at mer enn halvparten av dødsfallene som kan knyttes til røyking hos personer mellom 40 og 70 år skyldes hjerne- og karsykdom (Vollset et al. 2006).

Bruk av snus er assosiert med økt risiko for plutselig død blant pasienter med en hjerne-kar sykdom. Dette settes i sammenheng med at nikotin kan føre til blodtrykksøkning og økt hjerterytme. Det er ikke holdepunkter for at bruk av skandinavisk snus forårsaker *nye* tilfeller av hjerne-kar sykdommer blant friske. Nylig ble dette bekreftet i en samlet analyse av åtte prospektive undersøkelser på til sammen over 130 000 svenske menn (Hansson et al. 2012).

3.2.2 Kreft

Røyking øker risiko for kreft i lunger, strupehode, munnhule, svelg, spiserør, bukspyttkjertel, nyrer, urinblære, bryst og livmorhals. Blant disse er det lungekreft som har sterkest sammenheng med røyking. Ifølge sykdomsbyrdeprosjektet «Global Burden of Disease» var røyking ansvarlig for 83 % lungekreftdødsfallene hos menn og for 77 % hos kvinner i 2015.

Lungekreft var likevel årsak til kun 32% av røykerelaterte dødsfall blant menn og 25 % blant kvinner. Tallene gjelder for alle aldersgrupper (Institute for Health Metrics and Evaluation 2016). Krefttrisikoen øker med antall sigaretter per dag og varighet på røykekarriere (U.S. Department of Health and Human Services (USDHHS) 2014).

Kjemiske analyser har vist at framstillingsmåte og oppbevaringsmetoder for snus har medført redusert innhold av metaller, tjærestoffer (polysykliske aromatiske hydrokarboner) og kjente kreftfremkallende stoffer som tobakkspesifikke nitrosaminer (Borgerding et al. 2012; Stepanov et al. 2010; Österdahl, Jansson and Paccou 2004). I likhet med en rekke andre konsumprodukter inneholder svensk snus fortsatt kreftfremkallende stoffer, men grunnet bl.a. framstillingsmåte (varmebehandling) og kjølig oppbevaring etter den såkalte Gothiatek-standard (Rutqvist et al. 2011) er nivået langt lavere enn i de snustypene som brukes i USA og Asia (International Agency for Research on Cancer (IARC) 2012; Scientific Committee on Emerging and Newly-Identified Health Risks (SCENHIR) 2008), og de snustypene som ble brukt her i landet før 1990. Verdens helseorganisasjon har klassifisert kategorien ‘røykfri tobakk’ som kreftfremkallende, men understreker samtidig at svensk snus har lavere skadepotensial enn de øvrige tobakksproduktene som inngår i denne kategorien (World Health organization 2008).

Nyere systematiske oppsummeringer av befolkningsundersøkelser viser at bruk av svensk snus – i motsetning til røyking – verken er assosiert med kreft i lunge, munnhule, blære, magesekk, nyre eller strupehode (Lee 2011; Lee and Hamling 2009; Scientific Committee on Emerging and Newly-Identified Health Risks (SCENHIR) 2008). For kreft i bukspyttkjertel og spiserør er resultatene motstridende (Bertuccio et al. 2011; Boffetta et al. 2008; International Agency for Research on Cancer (IARC) 2012; Lee 2011), men en overordnet vurdering fra FHI konkluderte med at det var en sammenheng, men at denne var svakere for skandinavisk/svensk snus enn for andre typer røykfri tobakk. Risikoestimatene for snus er uansett lavere enn ved røyking (Scientific Committee on Emerging and Newly-Identified Health Risks (SCENHIR) 2008). Epidemiologier understreker at kreft har lang ‘inkubasjonstid’ og at forskerne derfor trenger lengere observasjonstid for å kunne trekke sikrere konklusjoner om den rolle snusbruk eventuelt kan ha for kreftutvikling. At debutalderen går ned blant snusbrukere, er ytterligere et moment som bidrar til denne usikkerheten når det gjelder kreftutvikling.

3.2.3 Respiratoriske sykdommer

Blant sykdommene i respirasjonssystemet som påvirkes av røyking (bl.a. kronisk bronkitt, lungebetennelse, astma) har KOLS (Kronisk Obstruktiv Lungesykdom) fått mye oppmerksomhet. Sykdommen innebærer at lungevevet brytes ned slik at den syke får tiltagende pustevansker, og kan i alvorlige tilfeller få dødelig utgang. Som ved lungekreft

stiger risikoen for KOLS med økende tobakksforbruk og antall røykeår. Det er beregnet at så mange som 200 000 nordmenn kan ha denne sykdommen. Av disse er trolig rundt 20 000 hardt rammet (Johannessen et al. 2005). KOLS, kreft i lunger og lungebetennelse er årsak til 46 % av de tobakksrelaterte dødsfall i EU. Bruk av snus er ikke satt i sammenheng med noen av disse sykdommene.

3.2.4 Passiv røyking og snusbruk

Barn er særlig utsatt for de skadelige stoffene i sigarettøyk. I tillegg til økt risiko for luftveissykdommer, har barn som blir utsatt for passiv røyking høyere sannsynlighet for hyppige infeksjoner i mellomøret. Passiv røyking innebærer også økt risiko for krybbedød. Voksne som utsettes for passiv røyking over lang tid har noe forhøyet risiko for lungekreft og hjerte/kar-sykdom og noe økt dødelighet. Det er hevdet at det ikke finnes noen risikofritt nedre grense for eksponering for tobakksrøyk. Kortvarig eksponering kan for eksempel framprovosere sterkere og hyppigere anfall hos barn med astma (U.S. Department of Health and Human Services (USDHHS) 2006).

I tillegg til helserisikoen som knytter seg til passiv røyking er det påvist økt risiko for skader på foster når mor røyker under svangerskapet. Røyking under graviditeten innebærer blant annet økt risiko for dødfødsel, svangerskap utenfor livmoren, for tidlig vannavgang, blødninger og for tidlig løsnings av morkaken. Kvinner som røyker har høyere sannsynlighet for å føde barn som veier mindre enn barn født av røykfrie kvinner (U.S. Department of Health and Human Services (USDHHS) 2004).

Tall fra Medisinsk fødselsregister (MFR) for 2015 viste at 5,5 % av gravide kvinner røykte ved begynnelsen av svangerskapet i Norge i 2015. Nedgangen har vært stor siden man begynte å registrere røykevaner i MFR i 1999; da røykte hele 25,6 % ved begynnelsen av svangerskapet.

Snusbruk i svangerskapet øker også risiko for dødfødsel, for tidlig fødsel samt nedsatt fødselsvekt og pustestopp blant nyfødte (Baba et al. 2013; Gunnerbeck et al. 2014; Wikström et al. 2011). Imidlertid tyder en nyere studie på at snus har en relativt svak negativ effekt på fødselsvekt (Juarez and Merlo 2013).

3.2.5 Hvor mange dør av røyking?

I den vestlige verden er røyking den største enkeltårsaken til sykdom og tidlig død. På verdensbasis regner man med at rundt fem millioner mennesker dør for tidlig på grunn av røyking hvert år.

Til tross for at andelen dagligrøykere globalt (aldersstandardisert) sank fra 41 % i 1980 til 31 % i 2012, økte antallet dagligrøykere fra 721 millioner til 967 millioner i samme periode. Det

globale tobakksmarkedet fortsetter å øke og antall konsumerte sigaretter økte med 26 % i perioden (Ng et al. 2014)

I høyinntektsland kan 17,9 % av dødsfallene og 10,7 % av tapte friske leveår tilskrives røyking (World Health Organization 2009). Det totale antallet tobakksrelaterte dødsfall er forventet å stige opp mot åtte millioner årlig fram mot 2030. Selv om antallet røykerelaterte dødsfall forventes å bli lavere i vestlige land som følge av nedgangen i andelen røykere, kan det ventes en fordobling i røykerelatert dødelighet i land med lavt eller middels inntektsnivå, hvor største del av verdens befolkning bor (Mathers and Loncar 2006).

Antall personer som dør av røyking i Norge ble beregnet til 6167 for 2015. I tillegg er det beregnet at 120 dødsfall kunne tilskrives passiv røyking samme år (Institute for Health Metrics and Evaluation 2016). Dette utgjør om lag 15 % av alle dødsfall. Hvis man holder de som dør etter fylte 70 år utenfor, er antallet røykerelaterte dødsfall rundt 2 000 per år. I 26 % av alle dødsfall blant kvinner og 40 % av alle dødsfall blant menn mellom 40 og 70 år var røyking en hoved- eller medvirkende årsak. Kvinner som døde av røyking mellom 40- og 70 års alder, tapte i gjennomsnitt 14 leveår, for menn var gjennomsnittet 20 år (Vollset et al. 2006).

3.2.6 Andre konsekvenser av røyking og snusbruk

I tillegg til risiko for død innebærer røyking økt sannsynlighet for å måtte leve med dårlig helse og forringet livskvalitet. En dansk undersøkelse viste at røykere i gjennomsnitt har 5–7 flere år av opplevd dårlig helse sammenlignet med ikke- røykere (Brønnum-Hansen and Juel 2001). Amerikanske undersøkelser har vist at røykere oftere er borte fra jobben enn ikke- røykere, og når de blir syke bruker de lengre tid på å bli friske. Røykere går oftere til legen, de blir oftere innlagt på sykehus og de har lengre liggetid når de blir innlagt sammenlignet med personer som ikke røyker (U.S. Department of Health and Human Services (USDHHS) 2004). I tillegg til de belastningene dette innebærer for røykerne selv, koster sykdom forårsaket av tobakksbruk samfunnet store summer hvert år. Helsedirektoratet har beregnet at de årlige kostnadene ligger i intervallet 8 til 20 milliarder kroner. Dersom man forsøker å inkludere verdien av tapte leveår og livskvalitet, kan tapet bli nærmere 80 milliarder kroner (Sælensminde and Torkilseng 2010). Slike tall er imidlertid beheftet med stor usikkerhet, og resultatet vil variere med beregningsmetode.

Det å bli utsatt for andres tobakksrøyking kan i tillegg til økt helserisiko også oppleves som ubehagelig og sjenerende. I de årlige tobakksvaneundersøkelsene fra Statistisk sentralbyrå (SSB) går det fram at andelen som føler seg plaget av passiv røyking har økt over tid (Helsedirektoratet 2013). I denne perioden har imidlertid beskyttelsen mot passiv røyking blitt bedre, så økningen gir mest sannsynlig uttrykk for en holdningsendring og ikke en reell forverring i eksponering. De samme undersøkelsene viser også en økning i andelen som ikke

aksepterer røyking i eget hjem. Økningen er spesielt høy når eksponeringen relateres til situasjoner hvor barn er til stede (Helsedirektoratet 2013).

Selv om skadepotensialet ved røyking er høyere, er snusbruk på ingen måte risikofritt. Bruk av snus er forbundet med lokale endringer i munnslimhinnen der prisen plasseres. Noen endringer er reversible (lesjoner), mens andre skader er permanente (gingivale retraksjoner). Risiko for slimhinneforandringer er lavere ved bruk av posesnus (International Agency for Research on Cancer (IARC) 2012; Kunnskapssenteret 2005). Karies blir ikke lengre ansett som en følgeskade av snusbruk (Hugoson et al. 2012). I 2014 ga Folkehelseinstituttet ut en oppdatert rapport om helserisiko ved bruk av snus (Folkehelseinstituttet 2014).

3.3 Nikotinmarkedets sammensetning og endring

Utover det registrerte innenlandske salget av tobakk, har de om lag 1,2 million tobakkskonsumenterne i Norge i hovedsak tre forsyningskilder til sitt forbruk; grensehandelen i Sverige og Danmark, den legale avgiftsfrie reiseimporten fra utlandet, og tobakk som illegalt er smuglet til landet. Felles for disse omsetningskanalene er at forbruket ikke blir registrert i norsk økonomi og ikke gir innenlandske skatteinntekter. Volumet av uregistrert tobakk er selvsagt vanskelig å beregne, men antas å være lite før 1980. Økende reiseaktivitet, større prisforskjeller til våre naboland og tiltakende arbeidsinnvandring gjør det sannsynlig at tobakkskonsumet fra uregistrerte kilder har økt. Det antatt største kvantum tobakk omsettes likevel fra de om lag 18 000 tobakksforhandlerne her til lands. Denne avsetningen registreres av myndighetene, og salgsoppgaver finnes helt tilbake til 1909.

Vi vil her vise utviklingen i det registrerte salget av tobakksprodukter slik dette er registrert av Toll- og avgiftsdirektoratet. Videre skal det gis en oversikt over konsumet som antas å stamme fra uregistrerte forsyningskilder.

3.3.1 Det registrerte salget av tobakk

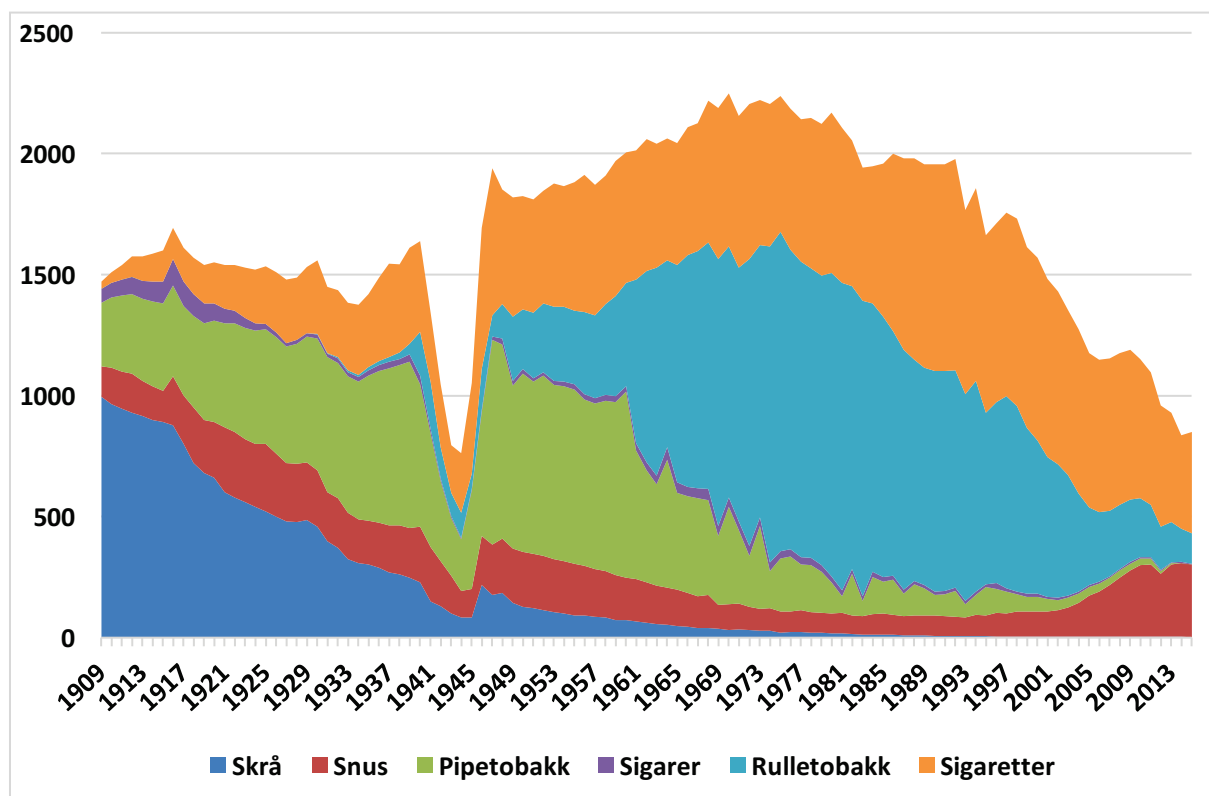
Figur 3.1 viser registrert salg (uttrykt i gram) av fabrikkframstilte sigaretter, rulletobakk, tobakk til piperøyking, sigarer/sigarillos, skråtobakk og snus per nordmann over 15 år fra 1909. Omsetningen av fabrikkframstilte sigaretter har vært oppgitt i antall og blitt omregnet til vekt ved å sette en sigarett ekvivalent med 1 gram tobakk.

3.3.1.1 Det samlede salget av tobakk

Det registrerte salget av tobakk (alle produkttyper til sammen) har steget fra ca. 1 500 gram per voksen (15 år +) i 1909 til flere «toppnoteringer» rundt 2 250 gram midt i 1970-årene. Veksten i salget av tobakk var særlig sterk i periodene før begge verdenskrigene. Under siste verdenskrig (1940-45) var reduksjonen i salget dramatisk. Det lokale toppunktet i salget rett etter krigen kan tyde på at årene med rasjonering og kvalitetssvak tobakk førte til et oppdemt

behov. Etter 1975 har det innenlandske salget av tobakksvarer på ny gått ned. Nedgangshastigheten var særlig høy i perioden 1990-2005. I perioden fra 1975 fram til nå ble total-salget redusert med ca. 55 %. Det årlige salget av tobakk i Norge er nå tilbake på samme nivå som for krigsårene. I 2015 ble det solgt ca. 850 gram tobakk per innbygger 15 år og over.

Figur 3.1: Registrert salg av ulike tobakksprodukter i gram per innbygger 15 år +, 1909-2015. Fra nederste til høyeste segment skråtobakk (blå), snus (rød), pipetobakk (grønn), sigarer (lilla), rulletobakk (turkis), fabrikkframstilte sigaretter (oransje). Vedleggstabell 3.5

Kilde: SIRUS, Statistisk sentralbyrå, Folkehelseinstituttet, Toll og avgiftsdirektoratet

3.3.1.2 Ikke-brennbar tobakk (skrå og snus)

Den mest dramatiske endringen i det norske tobakksalget i det 20. århundre var tilbakegangen for ikke-brennbare tobakksprodukter, også kalt munntobakk eller tyggetobakk. I hovedsak er dette skråtobakk, som tygges og spytttes, samt ulike snusvarianter som plasseres under leppen. I 1909 utgjorde salget av ikke-brennbar tobakk ca. 75 % av det omsatte volum. Skråtobakken var det suverent mest populære tobakksprodukt og hadde i 1909 en markedsandel (regnet i vekt) på 68 % alene. Dette året ble det solgt 995 gram skråtobakk per voksen, men fram mot andre verdenskrig gikk salget dramatisk tilbake og skulle seinere aldri ta seg opp igjen.

Inntil 1960-årene var snus det tobakksprodukt som hadde det mest stabile salget. I hele perioden 1909-1965 var salget av snus per voksen rundt 200 gram. I perioden etter 1965 gikk salget av snus gradvis ned. En salgsbunn inntraff i 1983 med bare 75 gram snus omsatt per voksen. Fra midten av 1990-årene begynte imidlertid salget av snus å tilta, og etter årtusen-

skiftet ble økningen særlig sterk. I 2009 hadde snus – for første gang siden 1948 – høyere markedsandel enn rulletobakk, og snus ble fra da av det nest største tobakksproduktet i Norge etter de fabrikkframstilte sigarettene. I 2015 utgjorde snus 35 % av all solgt nikotin i form av tobakksprodukter.

3.3.1.3 Pipetobakk

Selv om piperøyking var den dominerende *røykemåten* før 1930, hadde tyggetobakk og særlig skråtobakk hatt større omsetning enn pipetobakken. I perioden 1930-1960 var imidlertid salget av tobakk til piperøyking det største av alle tobakksprodukter. Sigarettøyking - enten disse var selvrullet eller fabrikkframstilt - ble riktignok mer populært enn piperøyking fra 1950 av, men salget av pipetobakk fortsatte å være det størst av alle tobakksprodukter i enda 10 år. Salgstoppet for pipetobakk inntraff rett etter andre verdenskrig med ca. 850 gram per innbygger 15 år +. Salget hadde da økt fra ca. 265 gram i 1909. Den første femtenårsperioden etter krigen var salget av pipetobakk stabilt - rundt 700 gram per innbygger over 15 år. Etter 1960 har imidlertid salget av tobakk røykt i pipe gått kraftig tilbake, og i likhet med forbrukerne av skråtobakk, er piperøykeren nå blitt et kuriøst innslag blant tobakkskonsumentene. Tallene er av denne grunn usikre.

3.3.1.4 Sigarer/sigarillos

Anslagene for salget av sigarer/sigarillos før 1966 er de mest usikre i denne oversikten. Med forbehold om de første tiår etter århundreskiftet, er det likevel på det rene at omsetningen av disse produkttypene har utgjort en relativt liten andel av det totale tobakksalget i Norge de siste hundre år.

3.3.1.5 Rullesigaretter

Rulling av røyketobakk i sigarettpapir har først og fremst vært et etterkrigsfenomen, og da tollene på sigarettpapir i 1960 falt bort, skjøt salget av rulletobakk virkelig fart. I få andre land har det vært solgt så mye rulletobakk per innbygger som i Norge. Fra 1960 og helt til 1995 var rulletobakken det mest solgte tobakksprodukt her i landet. Mens omsetningen av tobakk til rulling rett etter krigen var ca. 90 gram per innbygger over 15 år, var salget i toppåret 1975 på hele 1 320 gram. Dette året hadde rulletobakken en markedsandel på 60 %. Siden har omsetningen av rulletobakk imidlertid vist en sterkt fallende trend, og hadde i 2015 en markedsandel på kun 15 %. Den totale mengden rulletobakk som har blitt registrert solgt falt i det samme tidsrommet fra 4500 tonn til i overkant av 500 tonn (vedleggstabell 3.4).

3.3.1.6 Fabrikkframstilte sigaretter

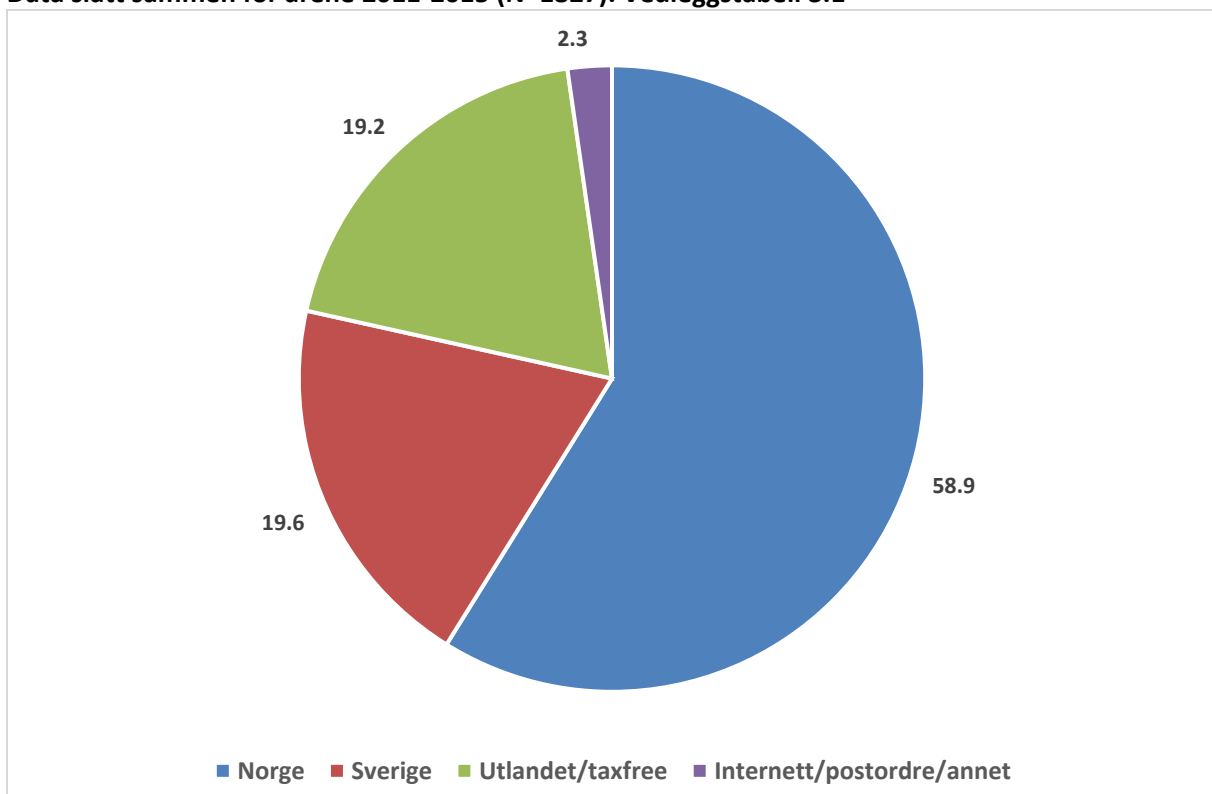
Ser vi bort fra krigsårene, har salget av fabrikkframstilte sigaretter vist en noenlunde jevn stigning i hele det 20. århundre. Omsetningsøkningen var særlig sterk en periode på 1980-tallet, men har likevel ikke vært stor nok til å oppveie det reduserte salget av de andre tobakksproduktene - særlig rulletobakk - etter 1975. Mens det i 1909 kun ble omsatt 30 gram fabrikkframstilte sigaretter, hadde salget sitt toppunkt i 1992 med 875 gram per innbygger

over 15 år. Til tross for at salget gradvis ble redusert til ca. 420 gram i 2015, har fabrikkframstilte sigaretter siden midten av 1990-årene vært det mest omsatte av alle tobakksprodukter. I total mengde var det registrerte salget av fabrikkframstilte sigaretter over 3000 tonn i 1992 og i underkant av 1800 tonn i 2015 (vedleggstabell 3.4).

3.3.2 Forbruk av tobakk fra uregistrerte forsyningskilder

De årlige røykevaneundersøkelsene fra Statistisk sentralbyrå har fra 1990 til 2014 inkludert spørsmål til dagligrøykere om opprinnelsesland for siste døgns sigarettforbruk. I 2015 ble det gjennomført en separat undersøkelse om forsyningskilder. Fordelingen av forsyningskilder i perioden 2011-2015 er vist i figur 3.2. Vedleggstabell 3.1 viser at en stadig mindre andel av sigarettene kjøpes i Norge. Mens nærmere 90 % av sigarettene ble anskaffet i hjemlandet på begynnelsen av 1990-årene, har dette i de påfølgende 20 år blitt redusert til i underkant av 60 %.

Figur 3.2: Selvrapportert forsyningskilde for sigaretter røykt siste døgn fra dagligrøykere, i prosent. Data slått sammen for årene 2011-2015 (N=1827). Vedleggstabell 3.1

Kilde: SIRUS, Statistisk sentralbyrå, Folkehelseinstituttet

3.3.2.1 Grensehandel

Nordmenn kan medbringe inntil 200 sigaretter eller 250 gram andre tobakksvarer som snus eller rulletobakk fra utlandet uten å måtte betale toll. Nordmenns kjøp av tobakk i Sverige før 1980 var liten fordi prisforskjellene da var små. Før 1974 var tobakksprisen faktisk lavere i

Norge enn i Sverige, mens den i perioden 1974-1981 var noenlunde den samme. De store prisforskjellene har kommet i løpet av de siste 35 år. Sammen med kursutviklingen for norske kroner, devalueringer av den svenske kronen, økning i disponibel realinntekt i Norge, Sveriges inntreden i EU og tilbudsutviklingen i detaljhandelen på svensk side, kan dette forklare økningen i grensehandelen. I 2011 var tobakksvarer hele 51 % billigere i Sverige (HUI Research, 2013). Prisutviklingen på andre grensehandelsutsatte varer – i første rekke kjøtt, meieriprodukter, dagligvarer, alkohol, mineralvann og søtsaker – og at det ble slutt på lørdagsstengte systembolagutsalg, er andre forhold av betydning. I tillegg har den voldsomme medieeksponeringen av grensehandelsfenomenet forsterket handlemotivet ytterligere. For 2012 ble det beregnet at nordmenn foretok 7,4 millioner dagsreiser til Sverige for å handle, og at 45 % av de reisende tok med seg tobakksvarer (HUI Research, 2013). I SSB-undersøkelsene rapporterte norske røykere at de i gjennomsnitt for perioden 2011-2015 hadde kjøpt 20 % av sitt sigarettkonsum i Sverige eller Danmark. Ved begynnelsen av 1990-årene var omfanget kun 3-4 % (vedleggstabell 3.1).

3.3.2.2 Avgiftsfri reiseimport

Innehavere av tillatelse for avgiftsfritt salg på flyplasser er pliktige til å avgi opplysninger om omsetning til Folkehelseinstituttet (tidligere SIRUS). Tre selskaper driver slikt salg på i alt 16 norske flyplasser. SIRUS beregnet at volumet av tobakksvarer omsatt fra norske flyplasser i gjennomsnitt for 2010 og 2011 utgjorde ca. 16 % av den innenlandske omsetningen. Ytterligere 4 % ble omsatt avgiftsfritt fra ferger i utenriksfart (Bergsvik 2015). Når dette omregnes til andel av totalforbruket, viser det god overensstemmelse med hva røykerne selv rapporterer om sine forsyningskilder. For perioden 2011-2015 oppga røykerne at 19 % av sigarettene var avgiftsfri reiseimport. Dette er mer enn en dobling i forhold til begynnelsen av 1990-årene. Økningen kan bl.a. forklares med at antall nordmenn på utenlandsreiser har økt.

Fra 2010 til 2013 økte taxfree-salget av snus med 73 %, fra 165 tonn til 286 tonn. Det var ingen substansiell endring fra 2013 til 2015 (Bergsvik and Rossow 2016). I samme periode (2010-2015) gikk salget av rulletobakk og sigaretter tilbake med henholdsvis 33 og 32 %. Noe av denne nedgangen (eller manglende økning i tilfellet snus) skyldes sannsynligvis en regelendring i 2014 som ga reisende fra utlandet muligheten til å ta med 1,5 liter øl eller vin ekstra om man ikke kjøpte tobakksvarer.

3.3.2.3 Smugling

Smugling av tobakk deles gjerne i tre former. Vanligst er smugling til eget bruk. Her er nesten alle beslag 1 til 3 kartonger over lovlig kvote, og antas derfor å bidra lite i det totale bildet. Neste kategori er smugling som yrkesrelatert bigeskjeft. Typiske deltakere er langtransport-sjåførere, sjøfolk, ansatte i flyselskaper og på godsterminaler eller andre som arbeider med transport over landegrensene. Gjennom legal godshåndtering har de muligheter for ulovlig

import av tobakk. Den profesjonelle containersmuglingen er en tredje kategori, som volummessig antas å bidra til det aller meste av den ulovlige importen av tobakk.

Underrapportering av illegal atferd i spørreundersøkelser gjør smuglingen av tobakk til den forsyningskilde som er vanskeligst å beregne. Tollvesenet registrerer antall beslag og mengde beslaglagt tobakk (vedleggstabell 3.2 og 3.3). Volumet varierer fra år til år, men gjennomsnittet for perioden 2012-2015 var 12,0 tonn tobakksvarer. Beslaget reflekterer i liten grad det volum som antas å bli innsmuglet til landet. I beste fall kan variasjoner i beslagstillene indikere en trend i smuglingen. Går vi ut fra at beslagene hos Tollvesenet utgjør 5 % av faktisk innsmuglet mengde, må vi for de seinere årene legge til enda 230 tonn i det uregistrerte forbruket. Anslag for innsmuglet tobakk er imidlertid ikke inkludert i figur 3.3 pga. stor usikkerhet.

3.3.2.4 Tobakksindustriens beregninger av uregistrert forbruk

Tidligere utga Tobakksindustriens felleskontor egne oversikter over omfanget av grensehandel og avgiftsfritt tobakksalg fra ferjer og flyplasser. J.L. Tiedemanns tobakksfabrikk, som fram mot fusjonen med Skandinavisk tobakkskompagni i 1998 var den suverene markedsleder i Norge, kunne identifisere størrelsen på det norske markedssegmentet utfra sin avsetning av typiske norske merker til forhandlere i Sverige. Det foreligger imidlertid ingen detaljert beskrivelse av beregningsmetodene. Ifølge industrien økte det uregistrerte konsumet fra 150-200 tonn i perioden 1975-1980 til 800-900 tonn i perioden 1983-1994.

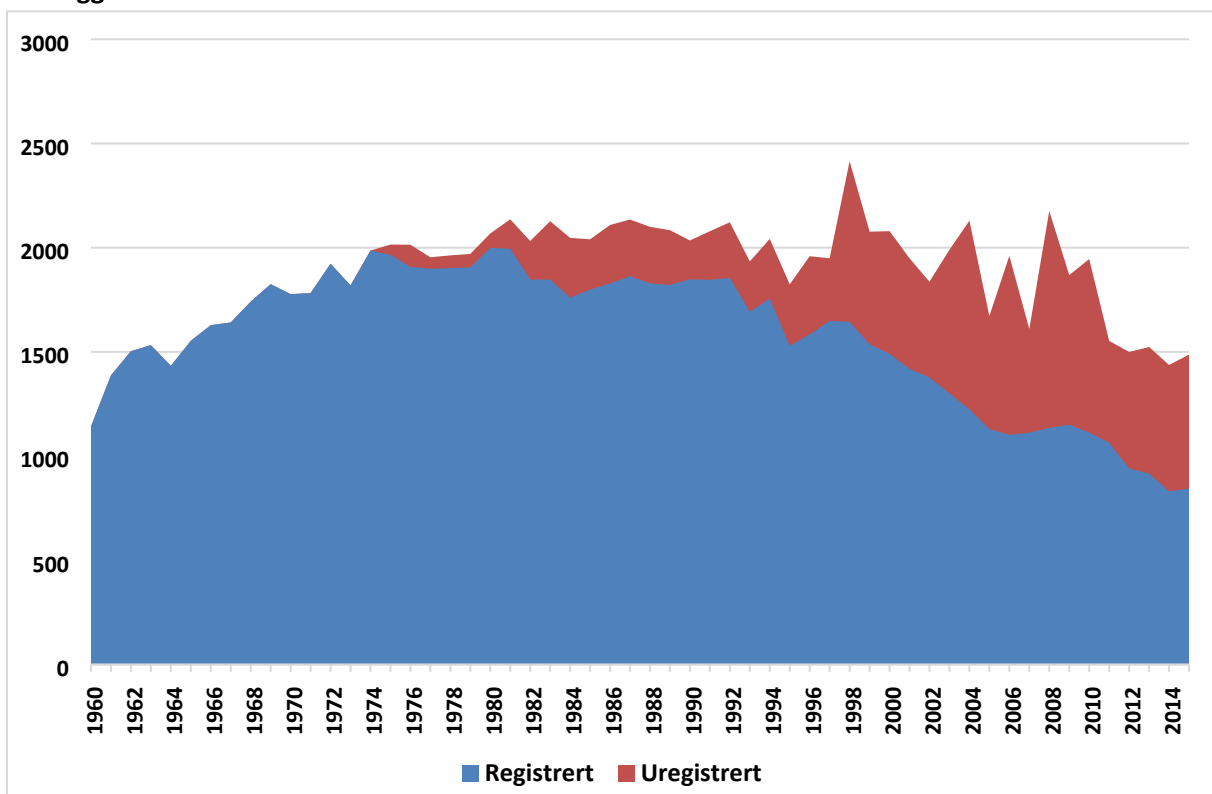
Det norske tobakkmarkedet domineres nå av multinasjonale selskaper, og det gis ikke lenger tilsvarende oversikt over grensehandel. I de seinere år har imidlertid de fire største aktørene, Philip Morris International, British American Tobacco, Imperial Tobacco Limited og Japan Tobacco International samarbeidet for å identifisere opprinnelsesland for tomme sigarettpakker etterlatt på gater og i avfallsdunker. Hvert år siden 2009 har industrien plukket et utvalg på til sammen 5000 tomme sigarettpakker i de åtte største byene. Opplysninger på emballasjen brukes for å bestemme hvor pakkene kom fra. Denne beregningsmetoden viste at 44 % av sigarettpakkene i 2014 ikke var kjøpt i Norge – en økning fra 30 % i 2009. Dette var i overensstemmelse med selvrapporteringen i SSB-undersøkelsene, der 39 % av volumet for perioden 2010-2014 ble oppgitt å være kjøpt i utlandet. Mens røykerne oppga at Sverige var den største ikke-registrerte forsyningskilde fant tobakksindustrien i sin undersøkelse at andel taxfree-sigaretter var dobbelt så stor som andelen kjøpt i Sverige. Utenom Sverige kom de fleste sigarettene fra Polen og Romania (KPMG 2015).

3.3.3 Estimering av det totale tobakksforbruket

Figur 3.3 viser det samlede estimerte forbruket av sigaretter, røyketobakk og snus i Norge når vi tar hensyn til omfanget av det uregistrerte volumet (minus smugling). Figuren viser at økningen i grensehandelen og den avgiftsfrie reiseimporten siden 1975 nesten har oppveid for

nedgangen i det registrerte salget. Mens toppunktet for det registrerte salget av tobakk i Norge var rundt 1975 (figur 3.1), så har sannsynligvis forbrukstoppen for norske røykere først inntruffet sent på 1990-tallet (figur 3.3). I gjennomsnitt forbrukte hver voksen nordmann (15 år +) 2200 gram tobakk i femårsperioden 1988-1992. Tjue år seinere, i perioden 2011-2015, var forbruket redusert til 1500 gram – en reduksjon på 28 %. Som det vil framgå, er det dårlig samsvar mellom denne forbruksutviklingen og den sterke nedgangen i andel som i undersøkelser rapporterer at de røyker (figur 3.5). Den manglende korrespondansen illustrerer at datakildene er usikre.

Figur 3.3. Gjennomsnittlig samlet forbruk per innbygger 15 år + av sigaretter, røyketobakk og snus i gram, 1960-2015. Beregnet på grunnlag av kjøp fra forhandlere i Norge (registrert salg), kjøp i naboland (grensehandel) og kjøp fra flyplasser og ferjer (taxfree-salg). Smuglet tobakk er ikke med. Vedleggstabell 3.6

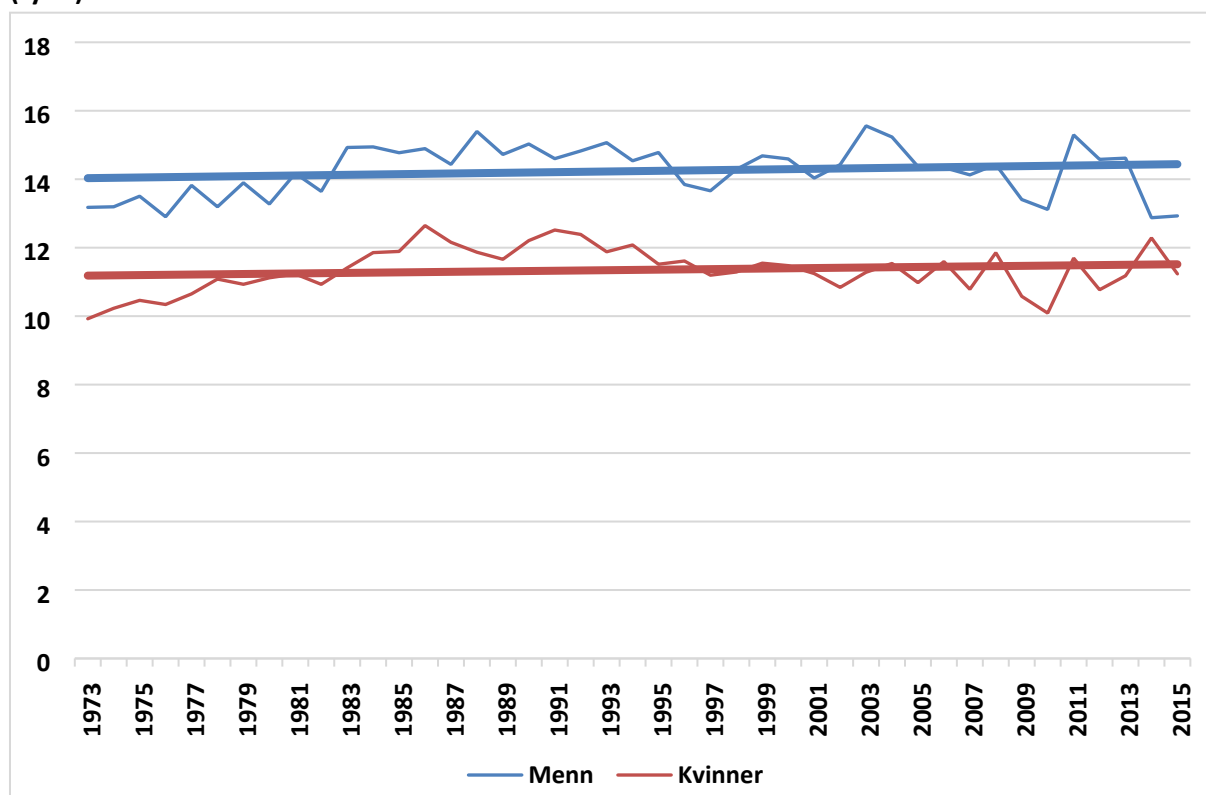
Kilde: SIRUS, Statistisk sentralbyrå, Folkehelseinstituttet

Flere forskere har brukt nedgangen i det innenlandske salget av tobakk etter 1975 som illustrasjon på effekt fra implementeringen av den norske tobakkskadeloven i 1975 som bl.a. forbød tobakksreklame, satte en 16-års aldersgrense for kjøp, innførte en helseadvarsel, og initierte statlige opplysningstiltak (Bjartveit 2007). Mye tyder imidlertid på at nedgangen i tobakksforbruket ikke faller sammen med lovgivningen tidsmessig, uten at man dermed kan utelukke at det likevel kan være en sammenheng. Figuren støtter eksempelvis en hypotese om at lovgivningen bidro til å bremse en oppadgående trend i forbruket.

3.3.4 Selvrapportert forbruk av tobakk

I 2015 var forbruket per røyker 12,9 sigaretter for menn og 11,2 for kvinner. Figur 3.4 viser at dagskonsumet gjennomgående har vært ca. tre sigaretter høyere for mannlige enn for kvinnelige dagligrøykere i perioden 1973-2014. Det kan observeres en svakt stigende forbruksintensitet for røykere av begge kjønn. Økningen blir tydeligere dersom vi sammenligner med tidligere perioder. For perioden 1930-1950 var eksempelvis dagskonsumet ca. 8 sigaretter for menn og ca. 6 sigaretter for kvinner (Rønneberg, Lund and Hafstad 1994).

Figur 3.4: Gjennomsnittlig forbruk av sigaretter per dag for mannlige (blå) og kvinnelige (rød) dagligrøykere i alderen 16-74 år, 1973-2015. Lineær trendlinje (tykk) basert på årlige observasjoner (tynn)

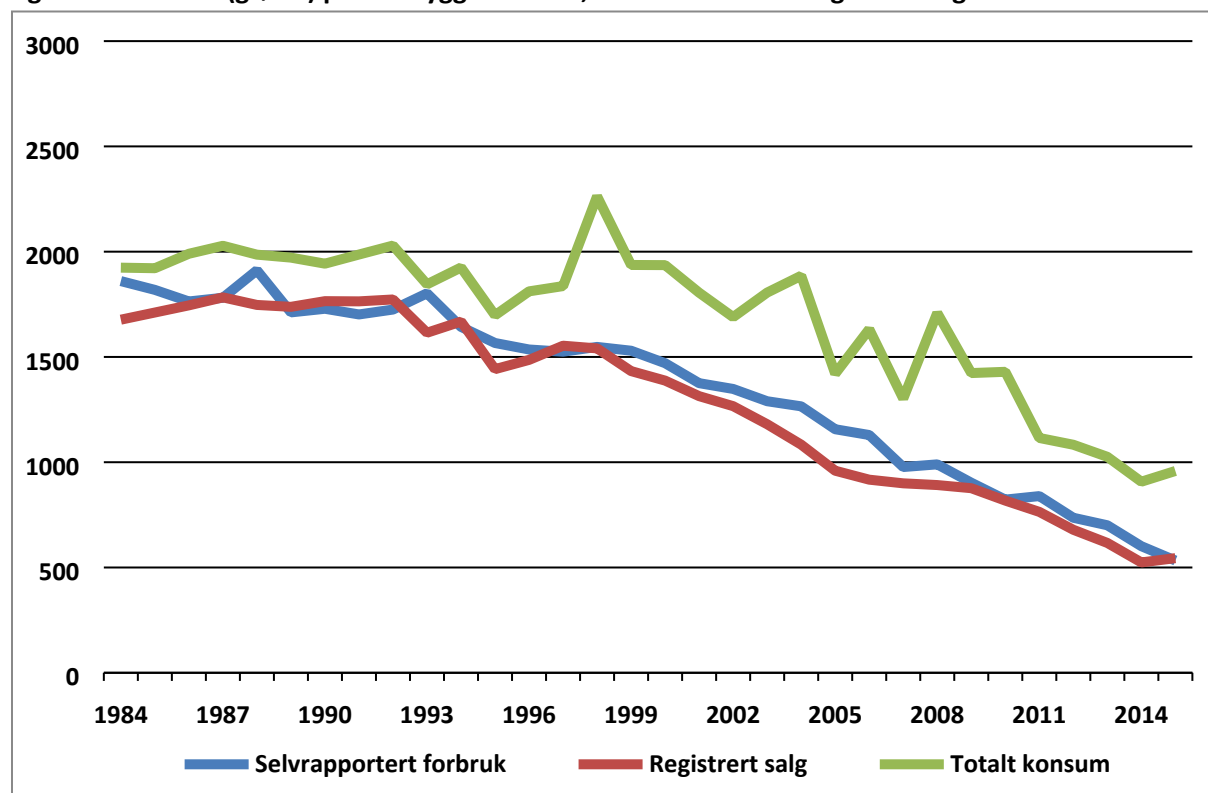
Kilde: SIRUS, Statistisk sentralbyrå, Folkehelseinstituttet

Basert på opplysninger om andel røykere og røykernes rapportering om eget dagsforbruk (figur 3.4), kan man estimere størrelsen på det selvrapporterte sigarettkonsumet. I figur 3.5 har vi sammenlignet utviklingen i det selvrapporterte konsumet med utviklingen i det registrerte innenlandske salget og utviklingen i det totale konsumet (registrert + ureregistrert). Figuren illustrerer at det er manglende samsvar mellom det totale konsumet og det som lar seg beregne ut fra data i spørreskjemaundersøkelsene.

Underrapporteringen i slike undersøkelser har vært stor, og økende over tid. I 1984 utgjorde selvrapportert volum 95 % av det totale konsumet, mens det i 2015 kun utgjorde 56 %. Noe av forskjellen mellom selvrapportert forbruk og registrert salg skyldes at mengden sigaretter

røykt av de som oppgir å røyke av og til, de som er under 15 år og de som er over 74 år ikke er med i beregningen for det selvrapporterte forbruket. Konsumet i disse gruppene vil likevel ikke kunne utligne den observerte forskjellen i selvoppgitt forbruk og beregnet konsum fra registrerte og uregistrerte forsyningskilder, ei heller økningen over tid.

Figur 3.5: Utviklingen i gjennomsnittlig selvrapportert forbruk (blå), registrert innenlands salg (rød) og totalt konsum (grønn) per innbygger 15 år +, 1984-2015. Gram sigaretter og rulletobakk

Kilde: SIRUS, Statistisk sentralbyrå, Folkehelseinstituttet

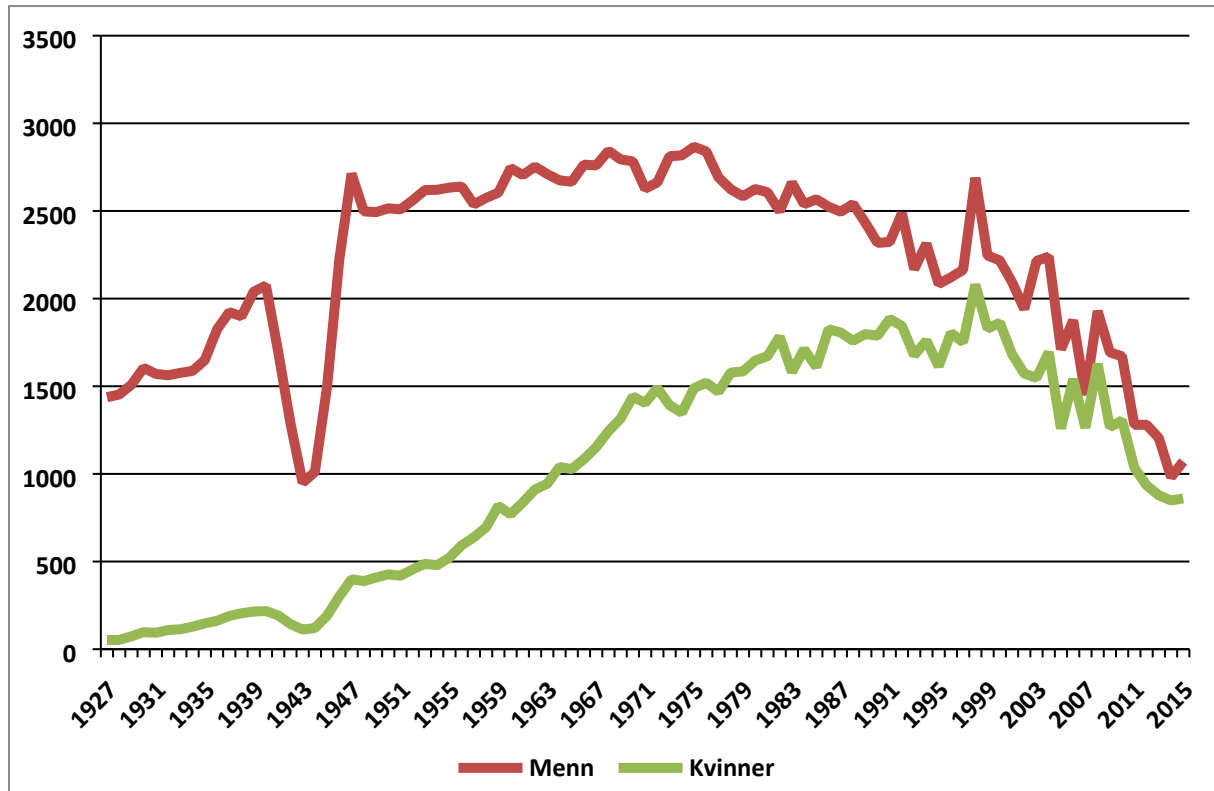
3.3.5 Tobakksomsetningen fordelt på kvinner og menn

Figur 3.6 viser det årlige forbruket (registrert + uregistrert (fra og med 1975)) av røyketobakk (fabrikkframstilte sigaretter, sigarer, pipe- og rulletobakk)¹⁰ fordelt på kvinner og menn i perioden 1930-2014. Forbruket av sigaretter for menn over 15 år nådde i midten av 1970-årene en topp på 2,8 kg. Drøyt 35 år senere var forbruket nede i 1,5 kg, omtrent det samme som ved inngangen til 1930-årene. Rundt 15-20 år seinere enn for menn oppstod forbrukstoppen blant kvinner, med 1,8 kg. Deretter ble forbruket redusert til ca. 1,1 kg i 2007. I 1930 sto menn for ca. 95 % av sigarettforbruket, mens de i de siste tiår har stått for rundt 55 %. I løpet av røykeepidemiens siste 85 år har ca. 70 % av den akkumulerte mengden på 1,5 trillioner sigaretter blitt konsumert av menn. I et langtidsperspektiv har dermed menn både

¹⁰ For utregning av uregistrert forbruk antar vi at andelen uregistrerte kjøp av rulletobakk, sigarer og pipetobakk er lik som for sigaretter.

hatt lengre og en mer intensiv eksponering for sigaretter enn hva gjelder kvinner, noe som eksempelvis gjenspeiles i kjønnsforskjellen i lungekreftinsidens (se figur 3.7).

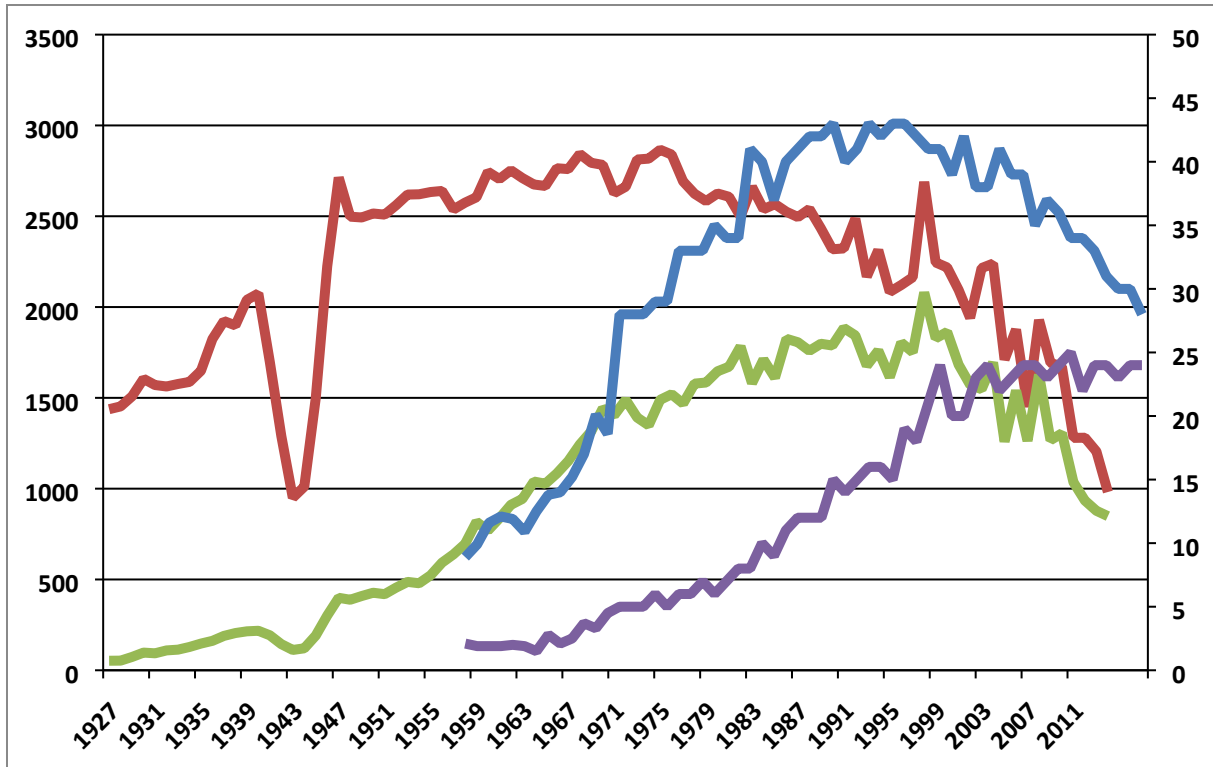
Figur 3.6: Beregnet gjennomsnittlig årlig bruk i gram røyketobakk for kvinner (rød) og menn (blå) 15 år+ i perioden 1927–2015

Kilde: SIRUS, Statistisk sentralbyrå, Folkehelseinstituttet

Kreft i lunge er den sykdommen som har sterkest sammenheng med sigarettøyking. Om lag 90 % av alle tilfeller blant menn og 80 % blant kvinner skyldes røyking. Kreftrisikoen øker med antall sigaretter per dag og varighet på røykekarriere (U.S. Department of Health and Human Services (USDHHS) 2014). I figur 3.7 er raten for nye tilfeller av lungekreft vist sammen med utviklingen i sigarettforbruket for kvinner og menn. Kurvene viser at veksten i lungekreft har et parallelt forløp med økningen i sigarettforbruket, men med flere tiårs forsinkelse. I løpet av 1990-årene avtok veksten i lungekreft for menn, og dette har sammenheng med den forutgående nedgangen i røyking. Utflatingen i kvinners sigarettforbruk skjedde noe seinere enn for menn, og har ennå ikke rukket å forplante seg i en tilsvarende nedgang i lungekreft.

Figur 3.7: Gjennomsnittlig årlig bruk i gram sigaretter for kvinner (grønn) og menn (rød), 15 år+ i perioden 1927–2014 og nye tilfeller av lungekreft per 100 000 (aldersjustert) for menn (blå) og kvinner (lilla) 1957-2014.

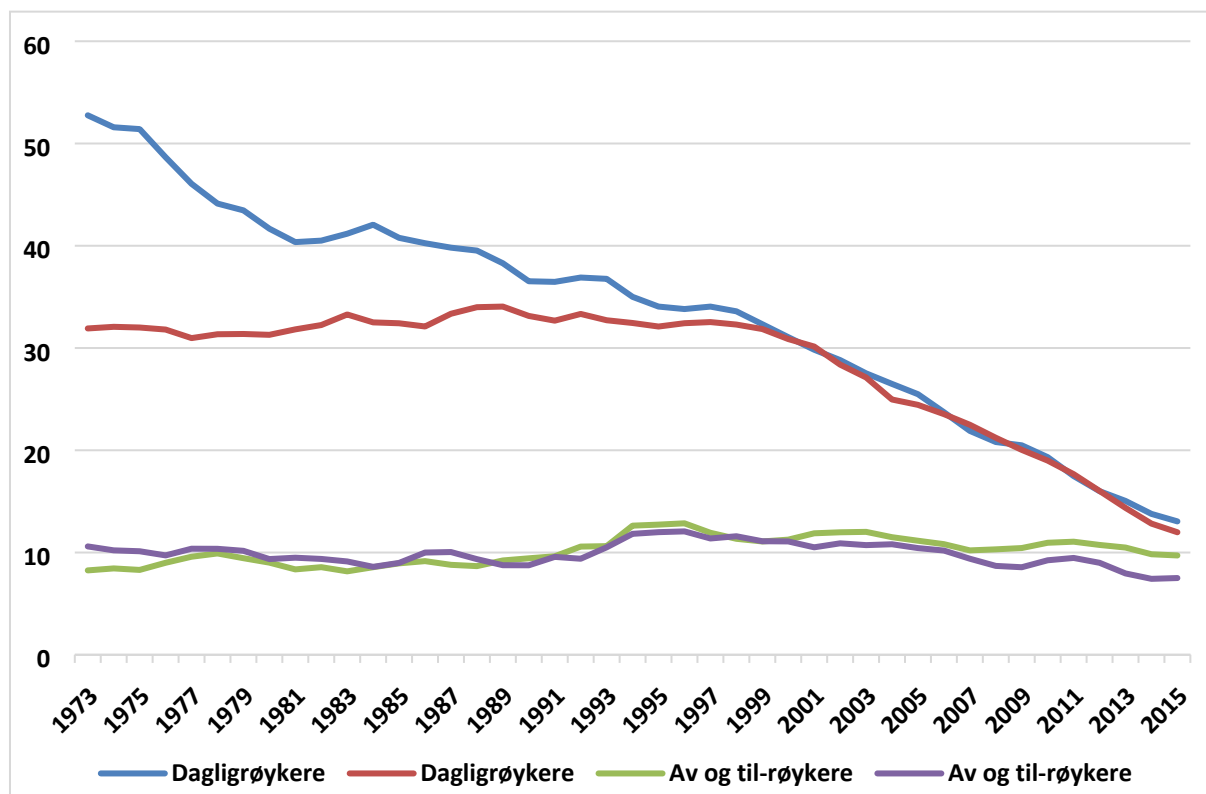
Kilde: SIRUS, Statistisk sentralbyrå, Folkehelseinstituttet, Kreftregisteret

3.4 Røykingens epidemiologi

3.4.1 Kjønn og alder

Helt fram til årtusenskiftet var det flere menn enn kvinner som rapporterte at de røykte daglig. Utbredelsen av personer som oppgir å røyke av og til har vært noenlunde den samme for begge kjønn i hele perioden etter 1973 (figur 3.8).

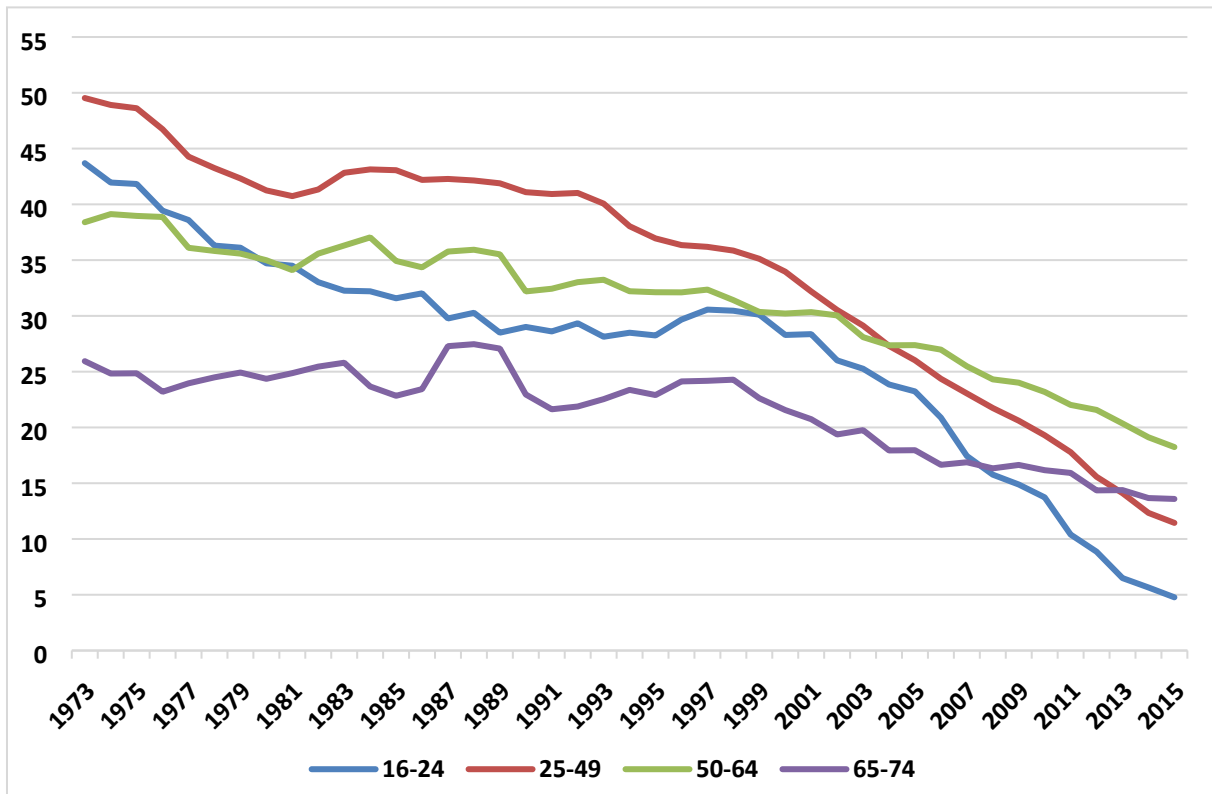
Figur 3.8: Andel i alderen 16-74 som oppgir å røyke daglig eller av og til, i prosent, 1973-2015, treårig glidende gjennomsnitt. Vedleggstabell 3.8

Kilde: SIRUS, Statistisk sentralbyrå, Folkehelseinstituttet

I årene etter 1973 har andelen røykere blitt redusert i alle aldersgrupper, med en tendens mot raskere nedgang etter årtusenskiftet blant kvinner (figur 3.9). Høyest forekomst av røyking finner vi blant unge voksne og de middelaldrende (25 til 64 år), mens det er færre som røyker både i den yngste og den eldste aldersgruppen. Samtidig er nedgangen i røyking over de siste ti årene større blant unge sammenliknet med eldre aldersgrupper. I de siste årene er derfor røyking mer utbredt blant personer i aldersgruppen 65-74 år enn blant personer under 50 år.

Figur 3.9: Andel dagligrøykere i alderen 15-74 i ulike aldersgrupper, i prosent, 1973-2015, treårig glidende gjennomsnitt. Vedleggstabell 3.9

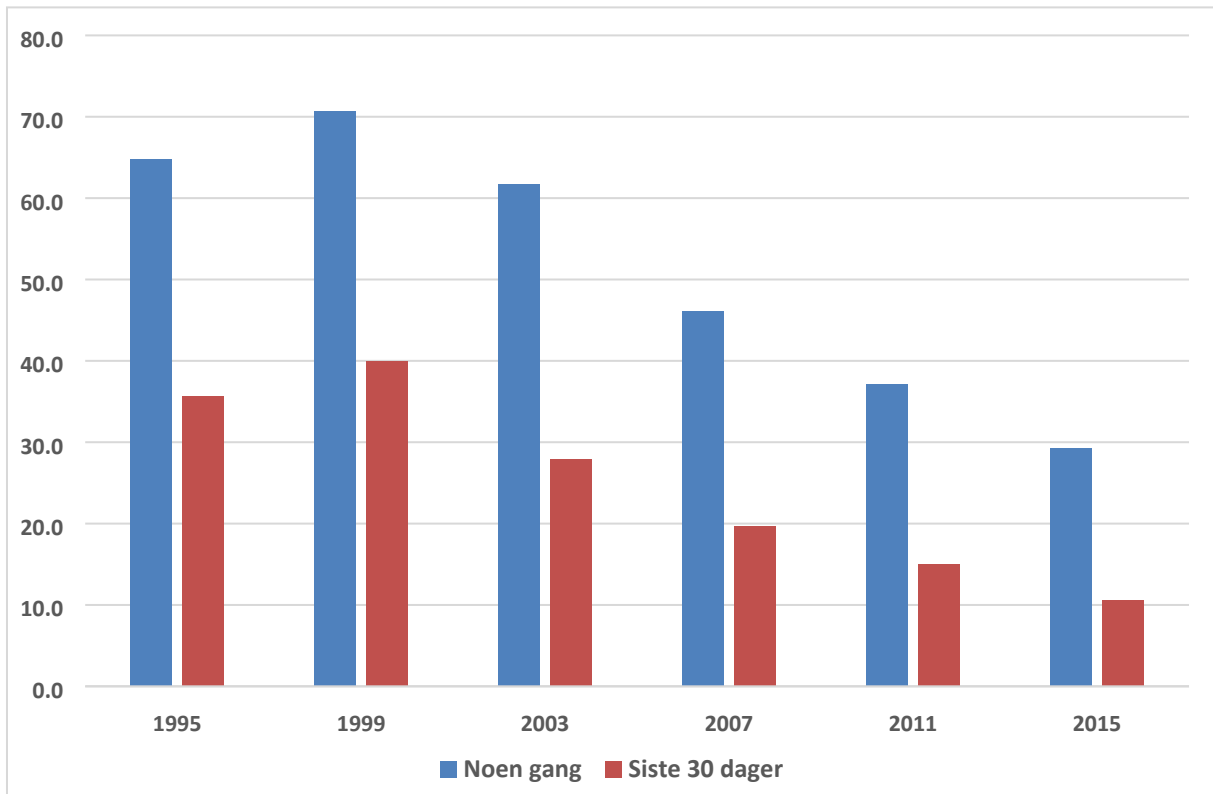

Kilde: SIRUS, Statistisk sentralbyrå, Folkehelseinstituttet

Siden årtusenskiftet har andelen 15-16 åringer som har eksperimentert med sigaretter, det vi si røykt noen gang, blitt mer enn halvert, fra 70 % til 29 %. Tilsvarende reduksjon har også blitt observert i andelen som oppgir å ha røykt sigaretter i løpet av siste måned (figur 3.10).

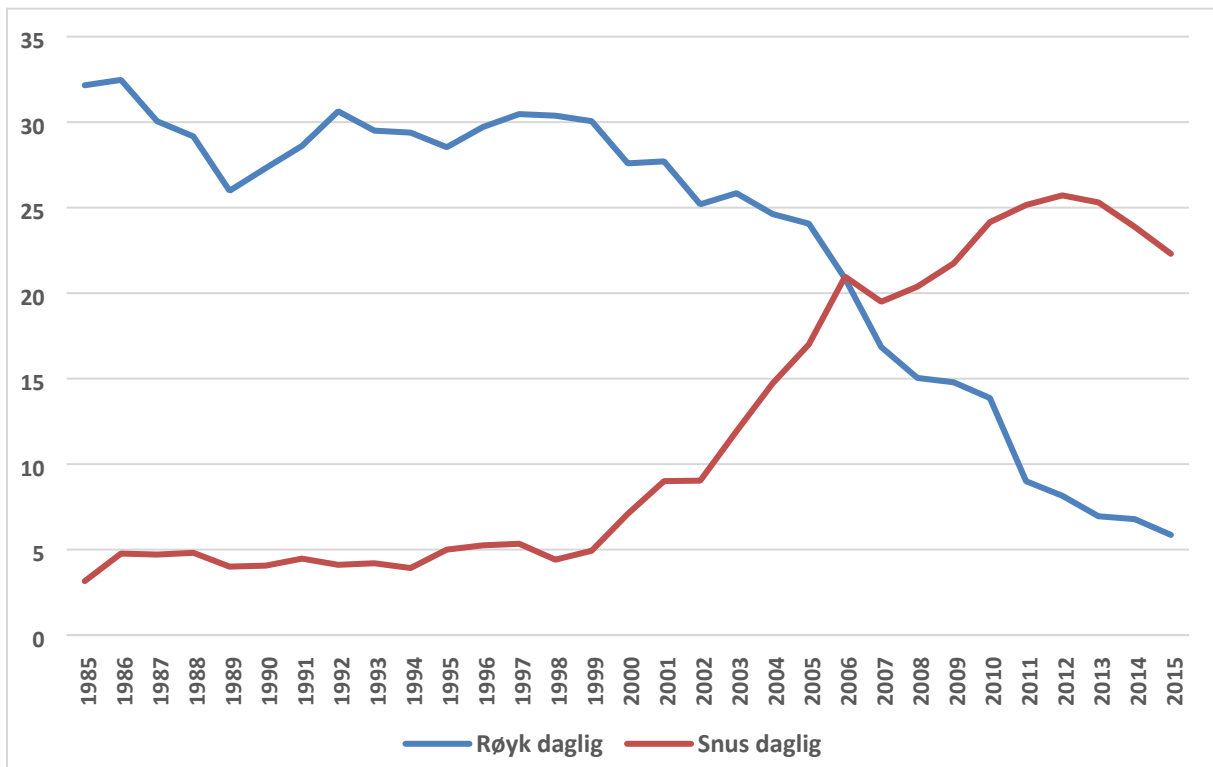
Figur 3.10: Andel 15-16-åringer som har røykt sigaretter henholdsvis noen gang og i løpet av de siste 30 dager på ulike tidspunkt, 1995,1999,2003,2007,2011,2015

Kilde: SIRUS

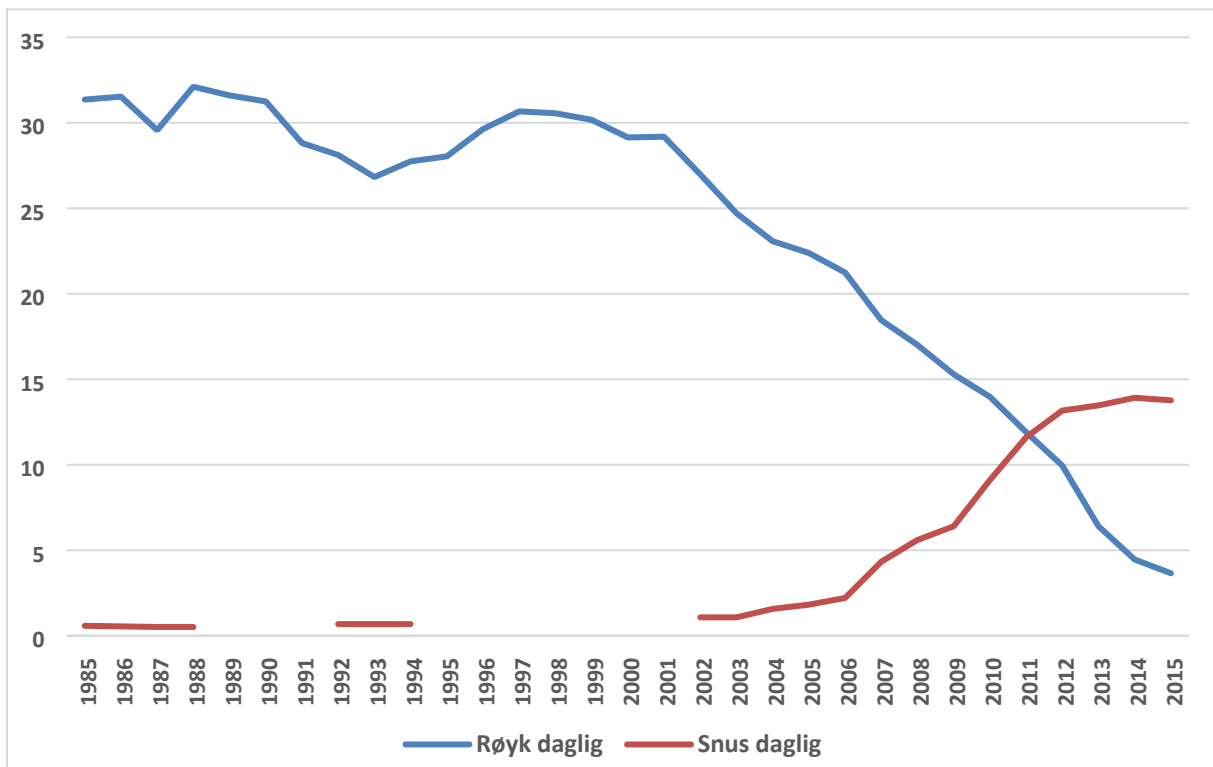
Det er nærliggende å tolke den sterke nedgangen i røyking blant ungdom i sammenheng med den like store økningen i snusbruk. Figurene 3.11 og 3.12 viser at oppgangen i snusbruk inntraff parallelt med nedgangen i røyking både blant unge menn og unge kvinner.

Figur 3.11: Daglig bruk av sigaretter (blå) og snus (rød) blant menn i alderen 16-24 år i perioden 1985-2015, treårig glidende gjennomsnitt

Kilde: SIRUS, Statistisk sentralbyrå, Folkehelseinstituttet

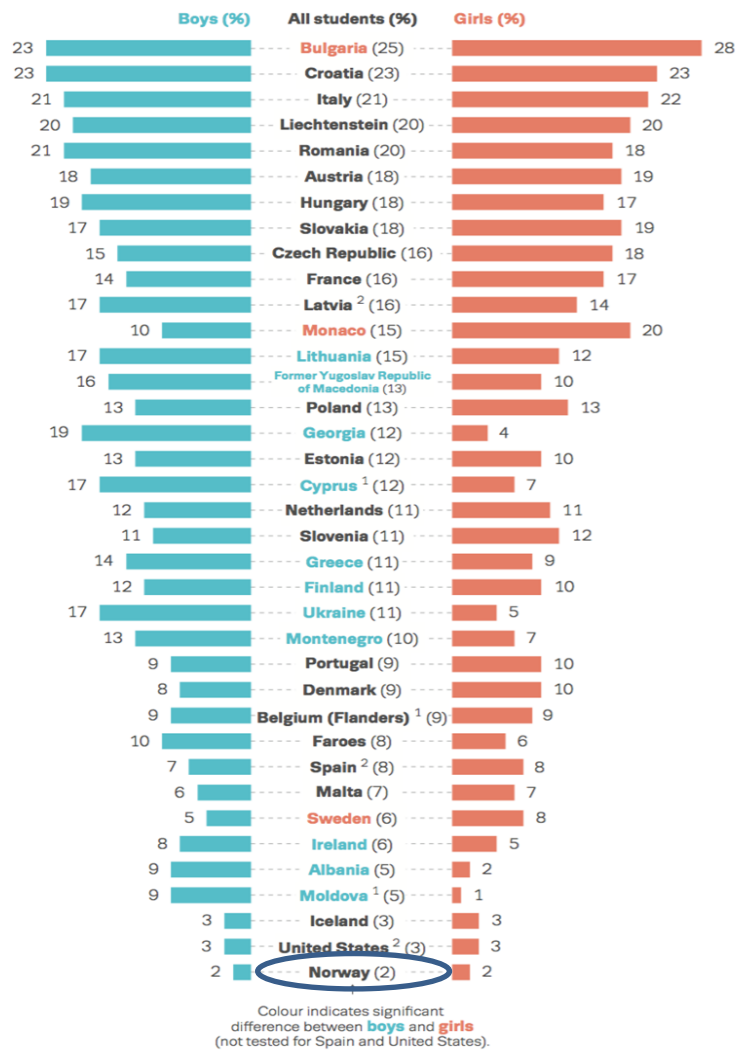
Figur 3.12: Daglig bruk av sigaretter (blå) og snus (rød) blant kvinner i alderen 16-24 år i perioden 1985-2015, treårig glidende gjennomsnitt

Kilde: SIRUS, Statistisk sentralbyrå, Folkehelseinstituttet

Sammenlignet med andre europeiske land er forekomsten av sigarettøyking blant unge i Norge meget lav (figur 3.13). Figuren illustrer også at tilgjengelighet til snus er verken en tilstrekkelig eller nødvendig betingelse for å oppnå en lav andel røykere i et land. I land som Moldova og Albania er andel røykere blant ungdom like lav som i Norge, og her er det sannsynligvis kulturelle normer som er medvirkende.

Figur 3.13: Andel 15-16 år gamle jenter og gutter i ulike land som oppga å ha røykt sigaretter siste 30 dager, 2015

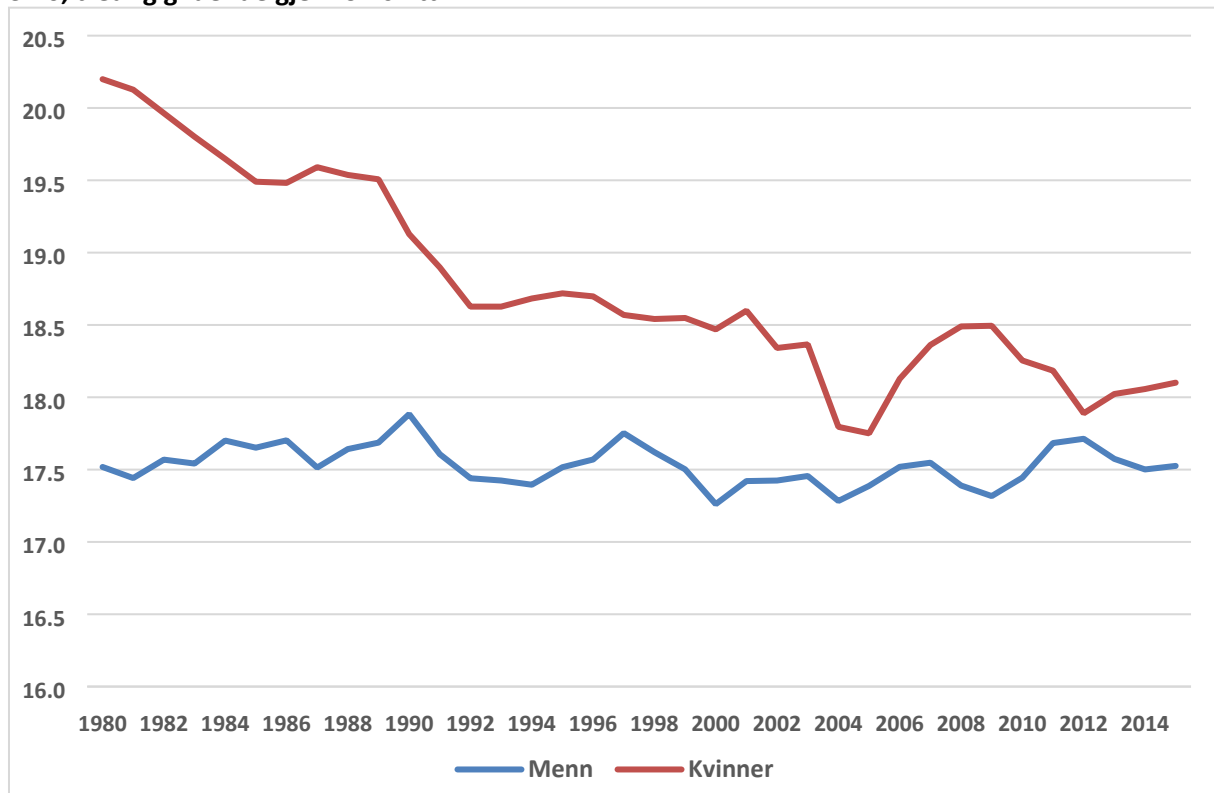
¹ Belgium (Flanders), Cyprus and Moldova: limited geographical coverage.

² Latvia, Spain and United States: limited comparability.

Kilde: Kraus, L. et al. 2016

For norske kvinner har gjennomsnittlig debutalder for røyking (blant daglig-, av og til- og tidligere dagligrøykere) gått ned fra 20 år i 1980 til ca. 18 år i 2015. Det er ikke observert noen store endringer i alder for røykestart blant menn.

Figur 3.14: Gjennomsnittlig alder ved røykestart for kvinner og menn 1980-2015. Vedleggstabell 3.10, treårig glidende gjennomsnitt

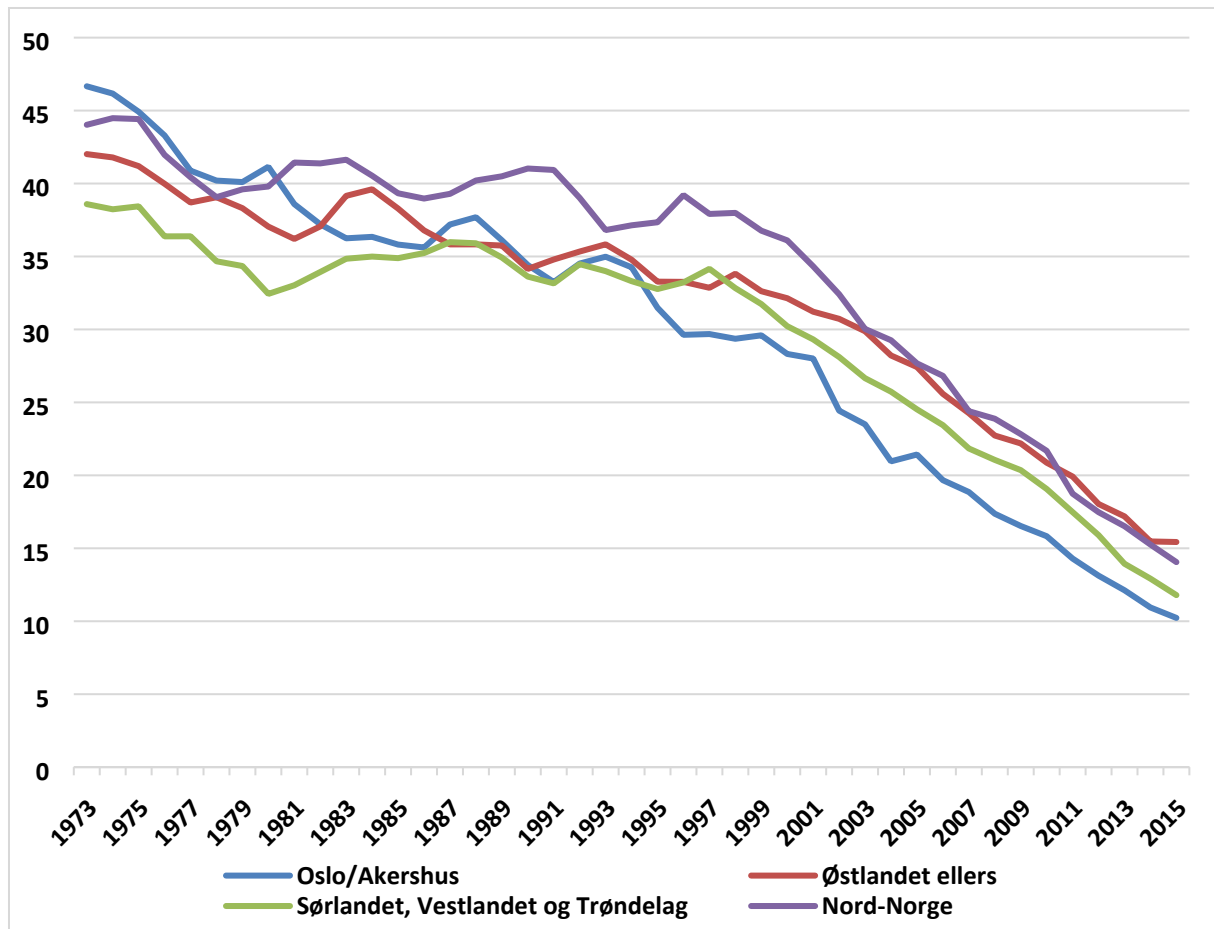

Kilde: SIRUS, Statistisk sentralbyrå, Folkehelseinstituttet

3.4.2 Region og fylke

Geografisk sett har det i hele perioden vært større andeler røykere i Nord-Norge enn i resten av landet (figur 3.15). Inntil midten av 1980-tallet lå også Oslo høyt oppe, men deretter har andelen røykere i Oslo-regionen falt, slik at regionen i årene etter 1995 har hatt lavere andel røykere enn andre landsdeler. Motsatt tendens karakteriserer utviklingen på Sør/Vestlandet/Trøndelag. Etter å ha hatt relativt lav røykeandel fram til midten av 1990-tallet, har røykeandelen i regionen senere ligget omtrent midt i spekteret. Felles for alle landsdeler er imidlertid at røykeandelene går ned, og forskjellene mellom landsdeler er også blitt gradvis mindre.

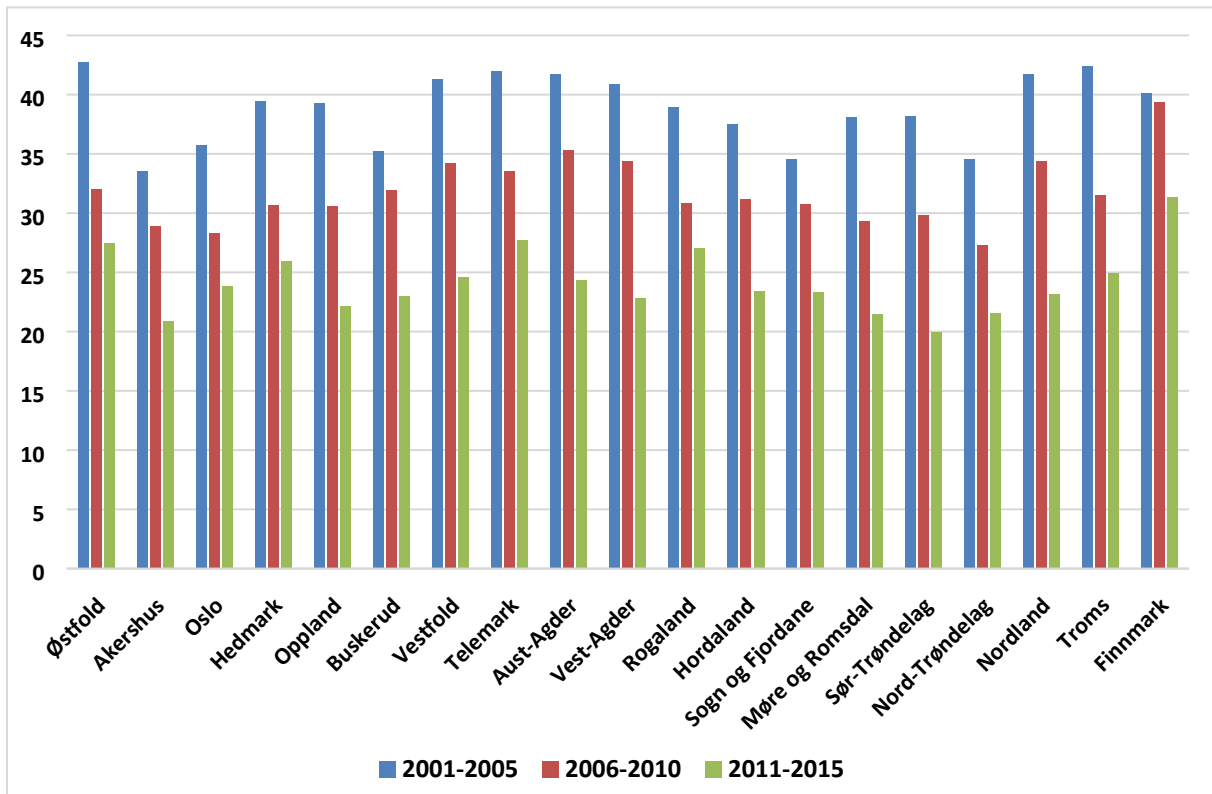
Figur 3.15: Andel dagligrøykere i ulike landsdeler 1973-2015, treårig glidende gjennomsnitt.
Vedleggstabell 3.11

Kilde: SIRUS, Statistisk sentralbyrå, Folkehelseinstituttet

En oversikt over andelen som røyker etter fylke viser at Finnmark fortsatt har den høyeste andelen daglig og av-og-til- røykere med 31 % (figur 3.16). Østfold, Rogaland og Telemark har også en høy andel røykere, med over 27 %. Fylker med lavest andel røykere er Trøndelagsfylkene, Møre og Romsdal og Akershus. Oslo har den laveste andelen dagligrøykere (12%), men en forholdsvis høy andel som røyker av og til (12 %). Det er noe variasjon fra fylke til fylke når det gjelder endringen i andelen røykere i 2001-2005, 2006-2010 og 2011-2015. I vedleggstabell 3.12 finnes en oversikt over andelen som røyker daglig og av og til blant menn og kvinner for hvert fylke.

Figur 3.16: Andel som oppga å røyke daglig eller av og til i de ulike fylkene i periodene 2001-2005, 2006-2010 og 2011-2015

Kilde: SIRUS, Statistisk sentralbyrå, Folkehelseinstituttet

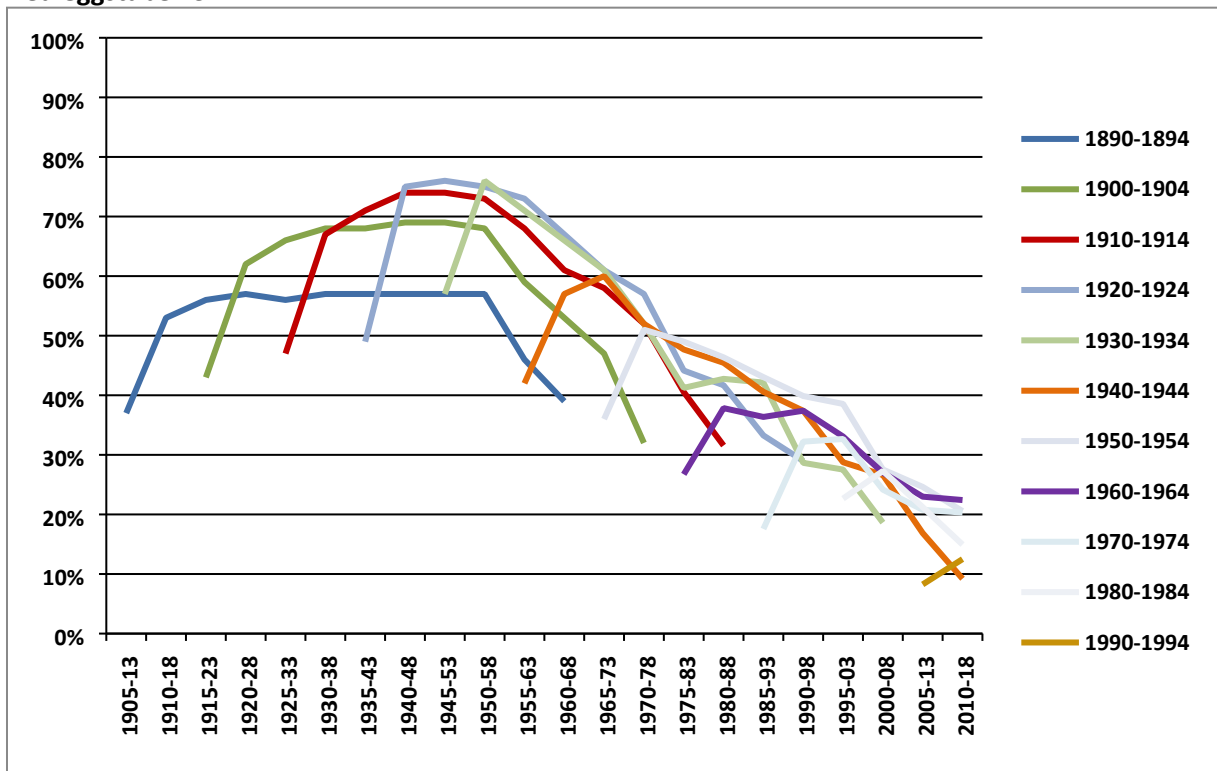
3.4.3 Innslag av røykere i ulike fødselskohorter

Med unntak av hjerte- og karsykdommer vil mange alvorlige røykerelaterte sykdomstilstander først kunne inntre etter lang tids røyking. Dette gjelder eksempelvis lungekreft, med en 'inkubasjonstid' på ca 30 år, og KOLS (kronisk obstruktiv lungesykdom), som utvikler seg også over mange år, og de fleste som får påvist KOLS er over 40 år. Andre former for kreft utvikles generelt også etter flere års røyking, og til tross for hjerte-/karsykdommenes mer akutte natur, forekommer de oftere blant middelaldrende og eldre røykere som også kan ha andre diagnoser som bidrar til å øke risikoen, for eksempel høyt blodtrykk (Doll et al. 1994).

Det lange tidsperspektivet når det gjelder utvikling av disse sykdommene, og forskjellene i risikonivå i ulike aldersgrupper, gjør det interessant å studere alderssammensetningen av røykebefolkningen mer detaljert. Selv om andelen røykere i befolkningen som helhet gir en god pekepinn på utviklingen av røykeepidemien, kan gjennomsnittstallet tilsløre viktige aspekter. Dette gjelder eksempelvis utviklingen i utbredelsen av røyking på ulike alderstrinn. Ved hjelp av unike historiske sett med røykedata lar det seg gjøre å studere røyking i generasjoner født helt tilbake fra 1890 og fram til i dag (Lund and Lund 2014; Rønneberg, Lund and Hafstad 1994).

En grafisk framstilling (figur 3.17) viser at forekomsten av sigarett røyking var høyest for menn født i perioden 1920-1930 da disse var unge voksne rett etter andre verdenskrig. For etterfølgende generasjoner inntraff toppunktet for røyking på et lavere nivå, og nedgangen fra toppnivået startet tidligere i deres livsløp.

Figur 3.17: Andelen dagligrøykere 1910-2010 blant menn inndelt i 5-årige fødselskohorter.
Vedleggstabell 3.7

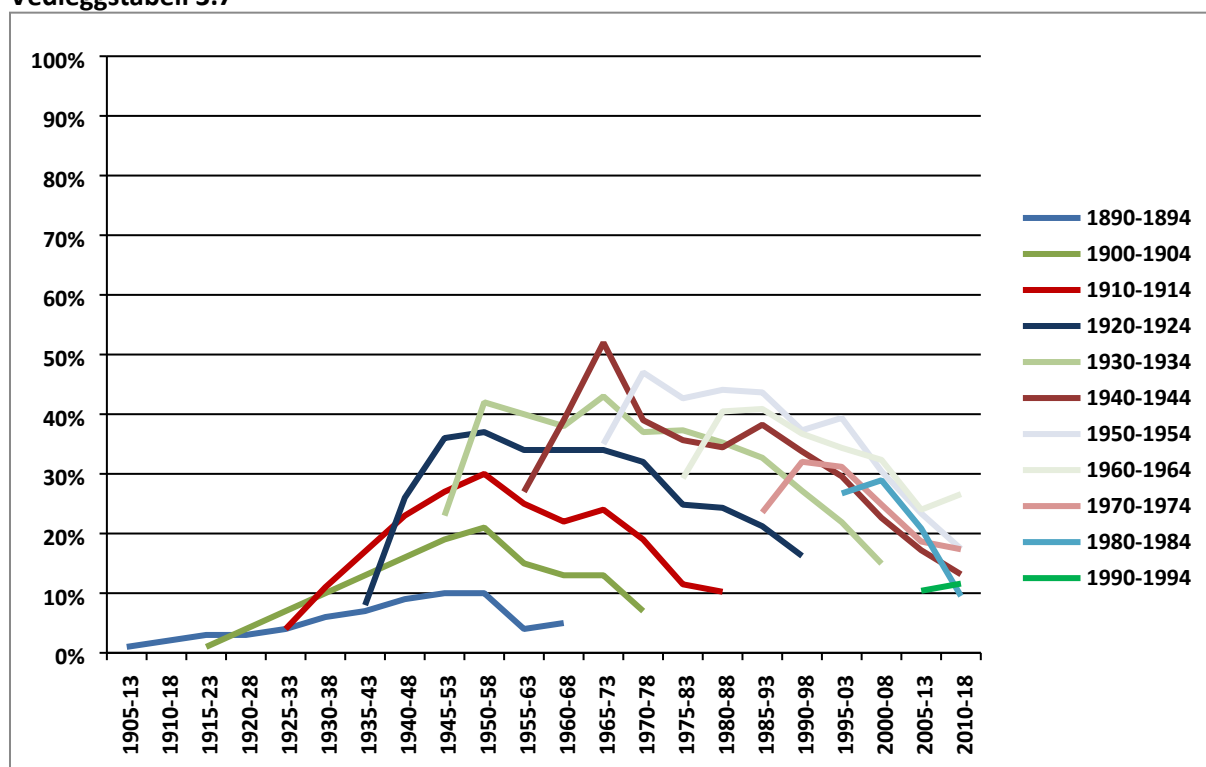

Kilde: SIRUS, Statistisk sentralbyrå, Folkehelseinstituttet

For kvinner startet økningen i andel røykere langt seinere enn hos menn – både i historisk og biografisk forstand (figur 3.18). De eldste kvinnegenerasjonene hadde aldri mer enn 10 % røykere, mens utbredelsen av røyking blant kvinner født i perioden 1940-45 ble langt høyere. Nedgangen i røyking blant kvinner har først og fremst funnet sted i løpet av de siste 20 år, dvs. etter 1985.

Figur 3.18: Andelen dagligrøykere 1910-2010 blant kvinner inndelt i 5-årige fødselskohorter.
Vedleggstabell 3.7

Kilde: SIRUS, Statistisk sentralbyrå, Folkehelseinstituttet

Endringer mellom generasjonene i debutalder for røyking, sluttetidspunkt i livsløpet og varighet av røykekarriere er faktorer som vil påvirke sammensetningen av røykepopulasjonen, uten at dette trenger å gi seg utslag i endring i den totale andel av befolkningen som røyker.

3.4.4 Røyking etter utdanningslengde

Et fremtredende trekk ved sigarett-røyking er sammenhengen mellom de fleste mål på sosial ulikhet (utdanning, inntekt, arbeidssituasjon, sosial klasse) og tobakksbruk, både hvilke tobakksprodukter som brukes (sigaretter, rulletobakk, sigarer, snus, m.m.), men også hvordan de brukes (røykeintensitet, av-og-til-røyking, m.m.).

Sosial ulikhet i røyking er et produkt av to prosesser: ulikhet relatert til røykestart og røykeopphør. Hvis man spesifikt også snakker om én form for tobakksbruk, for eksempel sigarett-røyking, kan forskjeller i bruk også være et resultat av at ulike grupper i ulik grad bytter ut sigarett-røyking med andre former for tobakk, for eksempel snus.

I likhet med de fleste andre vestlige land er røyking i Norge i dag mest utbredt blant de med kort utdannelse, lav inntekt, de som står utenfor arbeidsstyrken og personer som jobber i manuelle yrker (Barbeau, Krieger and Soobader 2004; Huisman, Kunst and Mackenbach 2005; Layte and Whelan 2009; Lund and Lund 2005; Lund 1996; West, Sweeting and Young

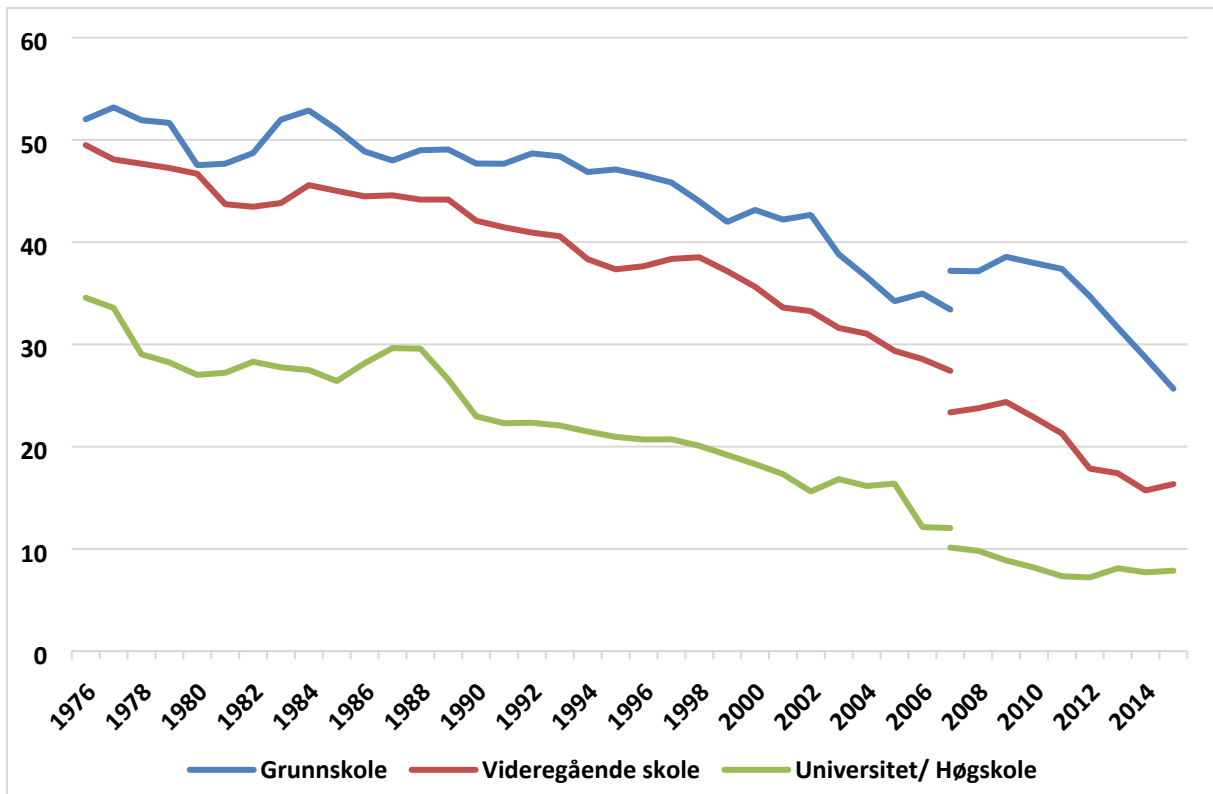
2007). Gitt de negative helseeffektene og den historisk store utbredelsen, er røyking en av hovedårsakene til sosial ulikhet i helse i de fleste vestlige land inkludert Norge (Danaei et al. 2009; Rognerud, Strand and Næss 2007; Vollset et al. 2006).

Et viktig trekk ved sigarettøyking er at sammenhengen mellom sosial ulikhet og røyking har skiftet fortegn over tid. Fra å være en vane blant menn fra den urbane elite på begynnelsen av 1900-tallet, ble røyking stadig mer populært blant menn fra alle samfunnslag og deretter blant kvinner. På samme måte som for introduksjonen av sigaretter, nådde også røykingen sitt toppunkt på ulike tidspunkt for ulike sosiale grupper. Det samme gjaldt for den etterfølgende nedgangen. Dette er et mønster som gjør at sigarettøykingens vekst og fall ofte blir beskrevet som en epidemi (Lopez, Collishaw and Piha 1994; Thun et al. 2012).

Røykeepidemien deles vanligvis inn i fire faser. I den første fasen (1900-1920) økte andelen røykere blant menn kraftig. Røyking blant kvinner økte noe, men var fortsatt sjeldent. I den andre fasen (1920-1950) fortsatte økningen blant menn og nådde toppunktet rundt 1950. På 1950-tallet var røykeandelen over 60 % blant menn med høy og middels inntekt og lang utdanning. Blant mannlige leger var andelen røykere over 70 % (Bjartveit 2007). Samtidig kom andel kvinner som røykte opp på samme nivået som den var blant menn 20 år tidligere. I den tredje fasen (1950-1980) begynner andelen røykere blant menn å synke, og da hurtigere blant menn men lang utdanning og særlig blant leger.

Røyking blant kvinner nådde sin maksimale utbredelse på 1970-tallet, cirka 15-20 år etter menn. I denne perioden røykte over 40 % av kvinner med middels/lang utdanning og middels/høy inntekt (figur 3.19 og 3.20) Røyking blant kvinner med kort utdanning og/eller lav inntekt nådde toppen nesten 20 år senere (Lund 1996). I den fjerde fasen (1980 til vår tid), er det en generell nedgang i andelen som røyker, og i 2015 var forskjellene mellom kjønnene små: Blant kvinner og menn med kort utdanning røyket rundt 25 %, blant de med middels utdanning i underkant av 20 %, mens andel røykere blant menn og kvinner med lang utdanning, var i underkant av 10 %.

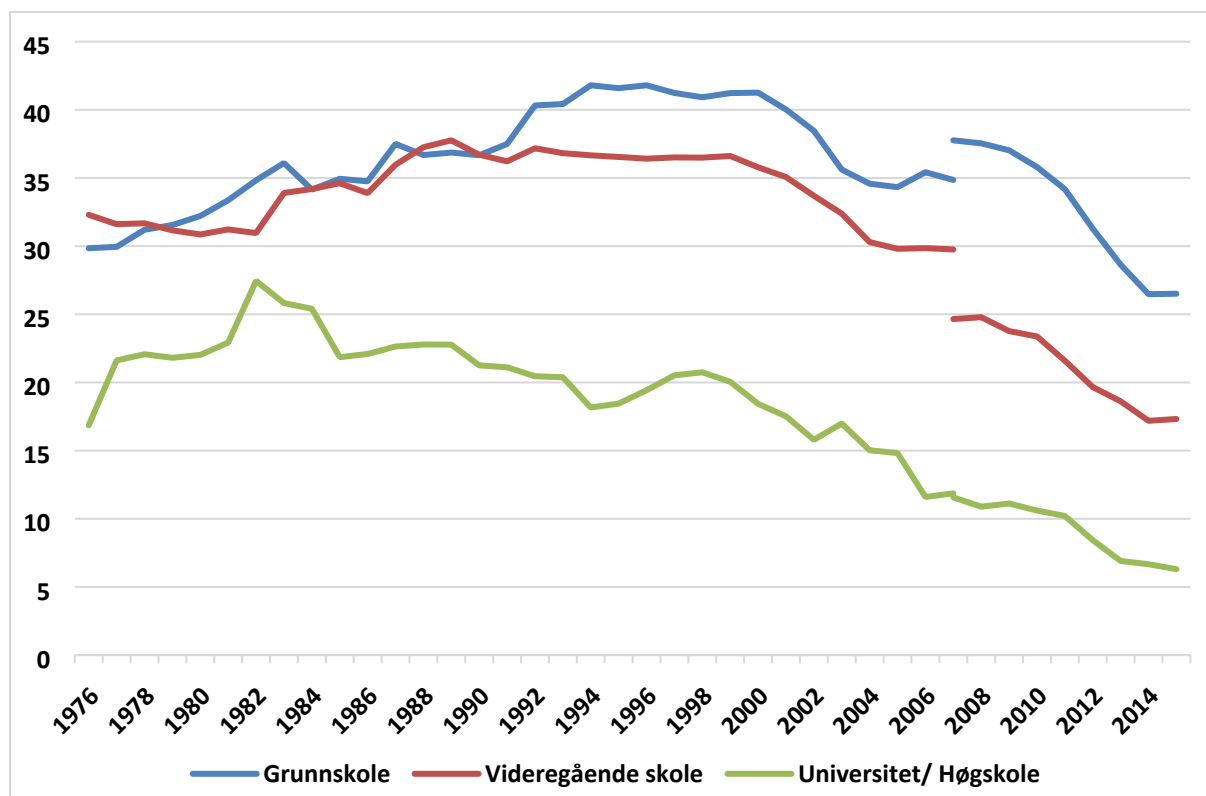
Figur 3.19: Andel daglig-røykere i ulike utdanningsgrupper¹ blant menn. Perioden 1976-2015, treårig glidende gjennomsnitt. Vedleggstabell 3.13

¹ Fra og med 2007 ble kriteriet for fullført videregående utdanning endret. Konsekvensen var at personer som tidligere var i gruppen «Videregående skole», ble plasserte i gruppen «Grunnskole». Se SSBs nettside http://www.ssb.no/vis/magasinet/slik_lever_vi/art-2006-09-14-01.html

Kilde: SIRUS, Statistisk sentralbyrå, Folkehelseinstituttet

Figur 3.20: Andel daglig-røykere i ulike utdanningsgrupper¹ for kvinner. Perioden 1976-2015, treårig glidende gjennomsnitt. Vedleggstabell 3.13

¹ Fra og med 2007 ble kriteriet for fullført videregående utdanning endret. Konsekvensen var at personer som tidligere var i gruppen «Videregående skole», ble plasserte i gruppen «Grunnskole». Se SSBs nettside http://www.ssb.no/vis/magasinet/slik_lever_vi/art-2006-09-14-01.html

Kilde: SIRUS, Statistisk sentralbyrå, Folkehelseinstituttet

3.4.5 Røyking i innvandrerbefolkningen

Over de siste tiårene har innvandring satt et stadig sterkere preg på ulike områder i samfunnet, dette gjelder også røyking. De første store innvandrergruppene kom på 1970- og 1980-tallet og bestod i hovedsak av arbeidsinnvandrere fra Tyrkia og Pakistan, samt flyktninger fra Vietnam, Sri Lanka og Iran. Innvandrerne brakte med seg svært forskjellige holdninger og vaner forbundet med røyking. I senere år, og særlig i etterkant av Schengen-samarbeidet, har det kommet nye grupper arbeidsinnvandrere fra Øst-Europa. Av disse utgjør polakker den desidert største gruppen (Statistisk sentralbyrå 2016).

I tillegg til å ha stor betydning for de forskjellige befolkningsgruppene røykevaner, er det sannsynlig at omfanget av røyking i ulike innvandrergruppene kan innvirke på omfanget av røyking i totalbefolkningen, særlig i de største byene der de fleste innvandrerne bor.

Røykevaner blant innvandrergrupper påvirkes av en rekke kulturelle forhold, men er også her i endring. Selv om vi ikke har direkte kunnskap om hvorvidt røykevaner spres mellom innvandrergrupper og majoritetsbefolkningen, eller mellom innvandrergruppene, er det

sannsynlig at normer om røyking fra majoritetsbefolkningen i noen grad tas opp i minoritetsgrupper. I noen tilfeller kan påvirkningen også gå motsatt vei.

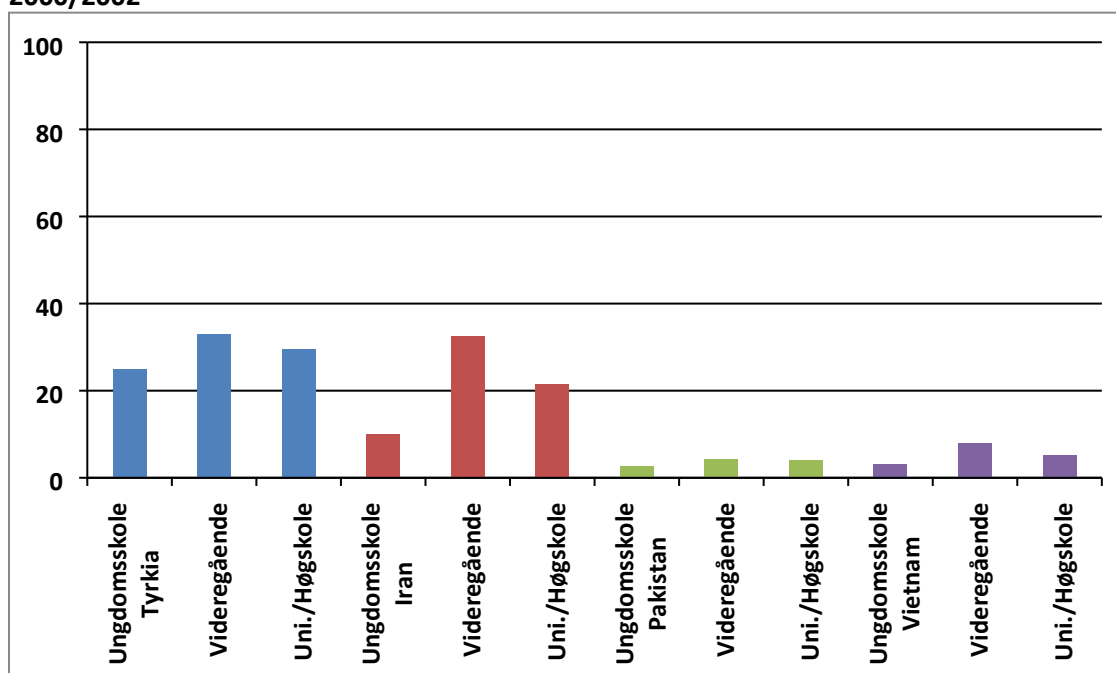
Det foreligger imidlertid få data om røyking blant innvandrergrupper da nasjonale spørreundersøkelser ofte omfatter veldig få respondenter fra de ulike gruppene. Det ble imidlertid gjennomført en helseundersøkelse blant innvandrere i 2002 som gir en god pekepinn på forholdene i Oslo (Kumar et al. 2008).

Det framkom her at andelen som røykte var særlig høy blant innvandrere fra Tyrkia og Iran (Kumar et al. 2008). I disse gruppene røykte henholdsvis 56 og 42 prosent av menn og 28 og 23 prosent av kvinner ved årtusenskiftet. Til sammenlikning var andelen blant menn med norsk bakgrunn 27 prosent. Røykeandelen blant menn fra Pakistan, 34 prosent, var også høyere enn blant norske menn. Imidlertid var andelen som røykte blant pakistanske kvinner veldig lav, kun 4 prosent. Til sammenlikning røykte ca. 30 prosent av norske kvinner i Oslo, noe som var litt høyere enn i landet for øvrig. Røyking blant innvandrere fra Vietnam var i samme størrelsesorden som blant pakistanere, mens røyking blant innvandrere fra Sri Lanka var lite utbredt blant menn, 19 prosent, og nærmest ikke-eksisterende blant kvinner.

I likhet med majoritetsbefolkningen varierer røykevanene blant ikke-vestlige innvandrene med utdanning (figur 3.21 og 3.22). Justert for alder og sivilstatus sank andelen røyker blant norske menn i Oslo fra 44 prosent blant de med ungdomsskolen som høyeste fullførte utdanning til 20 prosent blant de med høyskole/universitetsutdanning. Den samme trenden var tydelig blant tyrkiske, pakistanske og vietnamesiske menn, selv om forskjellene mellom utdanningsgruppene her var noe mindre.

Blant norske kvinner røykte 52 prosent av de med ungdomsskolen som høyeste fullførte utdanning og 23 prosent av de med høyskole/universitetsutdanning. Blant kvinner med ikke-vestlig innvandringsbakgrunn var det liten forskjell mellom utdanningsgruppene. To unntak var tyrkiske og iranske kvinner der de med videregående eller tilsvarende utdanning røykte mer enn de med lavere utdanning.

Figur 3.21: Andel¹ dagligrykere blant kvinner etter innvandringsbakgrunn² og utdanning, Oslo 2000/2002

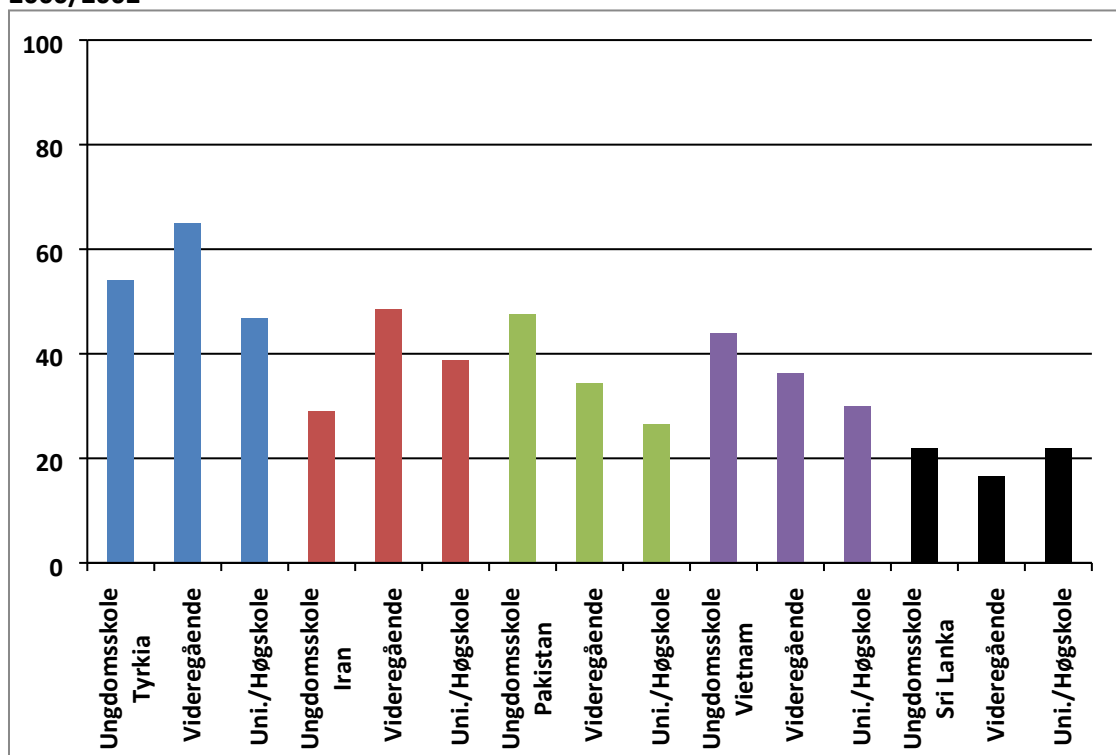

¹ Justert for alder, sivilstatus og om de vokste opp i Norge

² Sri Lanka er ikke med da færre enn fem kvinner fra Sri Lanka rapporterte at de røykte daglig

Kilde: (Vedøy 2013)

Figur 3.22: Andel¹ dagligrykere blant menn etter innvandringsbakgrunn og utdanning, Oslo 2000/2002

¹ Justert for alder og sivilstatus

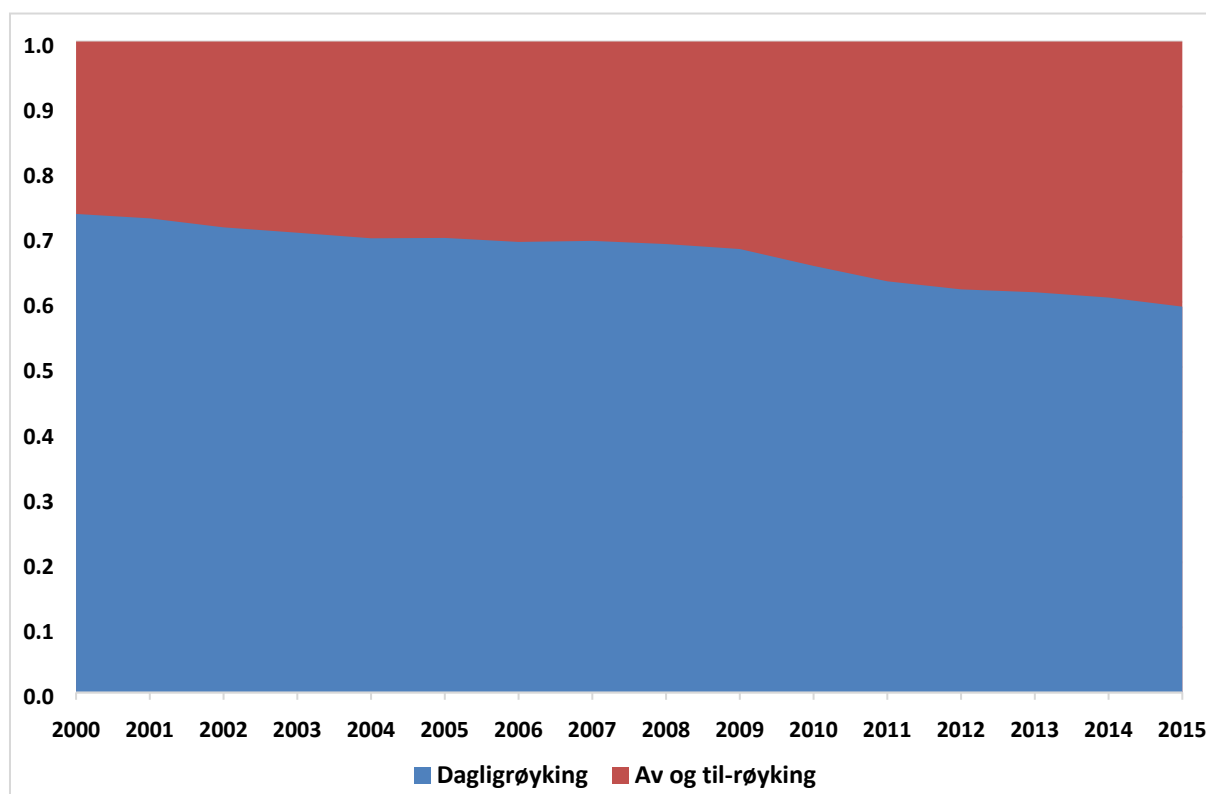
Kilde: (Vedøy 2013)

3.5 Grupper av røykere

3.5.1 Av-og-til-røykere

Forekomsten av av-og-til-røyking i Norge har ligget stabilt mellom 9 og 11 % de siste tiårene, og har ikke fulgt den nedadgående trenden vi har sett for dagligrøyking (Helsedirektoratet 2013). Etter hvert som andelen dagligrøykere har gått ned, utgjør derfor av-og-til-røykere en større andel av den totale røykepopulasjonen enn tidligere. I 2000 utgjorde av-og-til-røykerne 25 % av alle røykerne, mens denne andelen i 2015 hadde steget til 40 % (figur 3.23).

Figur 3.23. Relativ fordeling av daglig- og av og til-røykere i perioden 2000- 2015.

Kilde: SIRUS, Statistisk sentralbyrå, Folkehelseinstituttet

Av-og-til-røyking har ofte blitt sett på som en overgangsfase til mer høyfrekvent røyking eller som et ledd i nedtrapping av dagligrøyking. I den senere tid har imidlertid flere studier vist at mange av-og-til-røykere opprettholder et lavfrekvent røykemønster over tid uten å gå over til å røyke daglig. Dette framkommer blant annet i en norsk studie som fant at om lag en fjerdedel av dem som røykte av og til ved 21 års alder også røykte av og til seks år seinere (Kvaavik, von Soest and Pedersen 2014). Funn fra norsk forskning viser også gjennomgående at av-og-til-røykerne er ulike dagligrøykerne både når det gjelder demografiske og psykososiale kjennetegn og røykemønster; de er yngre, i større grad kvinner, mer urbane, de har høyere utdanning og inntekt, de har foreldre med høyere utdanning og har selv bedre skoleprestasjoner i ungdomsårene enn dagligrøykerne. Videre har de i mindre grad

uorganisert fritid, større grad av foreldrekontroll og færre har venner som røyker enn det dagligrøykerne har. Også når det gjelder annen tobakksrelatert atferd er det forskjeller mellom av-og-til- og dagligrøykerne ved at av-og-til-røykerne er mindre nikotinavhengige, oftere bruker snus og oftere begrenser røykingen til bestemte sosiale situasjoner (Kvaavik, Scheffels and Lund 2014; Kvaavik, von Soest and Pedersen 2014). Disse resultatene støttes av funn fra internasjonal forskning (Schane, Glantz and Ling 2009; Shiffman et al. 2012; Shiffman 2009).

Det er vist at skillene mellom de ulike kategoriene av røyking kan flyte over i hverandre i røykernes egne definisjoner, noe som ikke kan ses uavhengig av endringer i dagens sosiale og politiske konteksten rundt røyking; røyking har blitt mindre utbredt og mindre sosialt akseptert (Sæbø 2012). I norske data fant man at over 40 % av av-og-til-røykerne ikke anså seg selv som røykere, og at kun en tredjedel av av-og-til-røykerne var interessert i å slutte å røyke, mot halvparten av dagligrøykerne. En studie fant at det var nesten like mange av-og-til- som dagligrøykere som vurderte å slutte i løpet av det neste halvåret, nesten halvparten (Kvaavik, Scheffels and Lund 2014), mens en annen studie fant at godt og vel halvparten av av-og-til-røykere ved 21 års alder hadde sluttet å røyke seks år seinere (Kvaavik, von Soest and Pedersen 2014). De aller fleste av-og-til-røykere rapporterer at de anser seg selv som røykfrie om fem år, mot om lag halvparten av dagligrøykerne (Kvaavik, Scheffels and Lund 2014).

Av-og-til-røykere har vist seg å ha stor tro på at de kan greie å slutte å røyke, og mange har også konkrete planer om å slutte i nær framtid, og dette kan ha sammenheng med at de skårer lavere på nikotinavhengighet enn dagligrøykerne. Det er vanligst blant av-og-til-røykere at røykingen foregår i tilknytning til helg og på fest, og i mindre grad i løpet av arbeidsuken, men variasjonen er stor. I Norge oppgir omtrent en tredjedel av av-og-til-røykerne at de røyker flere ganger i uken, og to tredjedeler at de røyker en gang i uken eller sjeldnere (Kvaavik, Scheffels and Lund 2014).

Av-og-til-røykere som røyker hyppigst (flere ganger per uke) har en tendens til å skåre lavere på indikatorer for sosial status (utdanning, inntekt, stilling og trygdestatus) enn dem som røyker sjeldnere. De har også et høyere ukentlig forbruk av sigaretter, skårer høyere på nikotinavhengighet og opplever situasjonsbetinget røyksug i større grad enn de som røyker sjelden. De av-og-til-røykerne som røyker sjelden, anser seg også i langt større grad som ikke-røykere enn de som røyker flere ganger i uken (Kvaavik, Scheffels and Lund 2014).

Det er altså betydelig variasjon innad i gruppen av av-og-til-røykerne i Norge, både med hensyn til bakgrunn og røykerelatert atferd. Høyfrekvente av-og-til-røykere har likhetstrekk med dagligrøykerne, mens lavfrekvente av-og-til-røykere likner mer på ikke-røykerne. Av-og-til-røykerne utgjør i dag en betydelig andel av røykepopulasjonen i Norge, og kartlegging av denne gruppen av røykere vil være viktig også i fremtiden med tanke på tobakkspolitiske tiltak rettet mot disse røykerne.

3.5.2 'Hardcore'-røykere

Innenfor røykeforskningen har det blitt diskutert, og også forsøkt belyst empirisk, hvorvidt det skjer en herdingsprosess i røykepopulasjonen (Hughes 2011). Herdingshypotesen antar at etter hvert som røyking blir et marginalt fenomen, vil de gjenværende røykerne ha karakteristika som svekker deres sannsynlighet for røykeslutt. Forskningen på dette feltet har i all hovedsak fokusert på grad av nikotinavhengighet, dvs. at den gjenværende gruppen av røykere har større problemer med nikotinavhengighet enn de som har sluttet. Men det kan også være endringer i den sosiale sammensetningen blant de gjenværende røykerne som kan være av en slik karakter at de har større problemer med å foreta livsstilsendringer som for eksempel det å slutte å røyke. Dette kan være forhold knyttet til utdanningsnivå, grad av sosial støtte fra venner og familie, og hvorvidt den som røyker er omgitt av en positiv «røykekultur» enten hjemme, blant venner eller på arbeidsplassen. Noen studier, blant annet fra USA, viser at den gjenværende røykepopulasjonen i stor grad består av personer med en eller annen form for mental lidelse (Lasser et al. 2000).

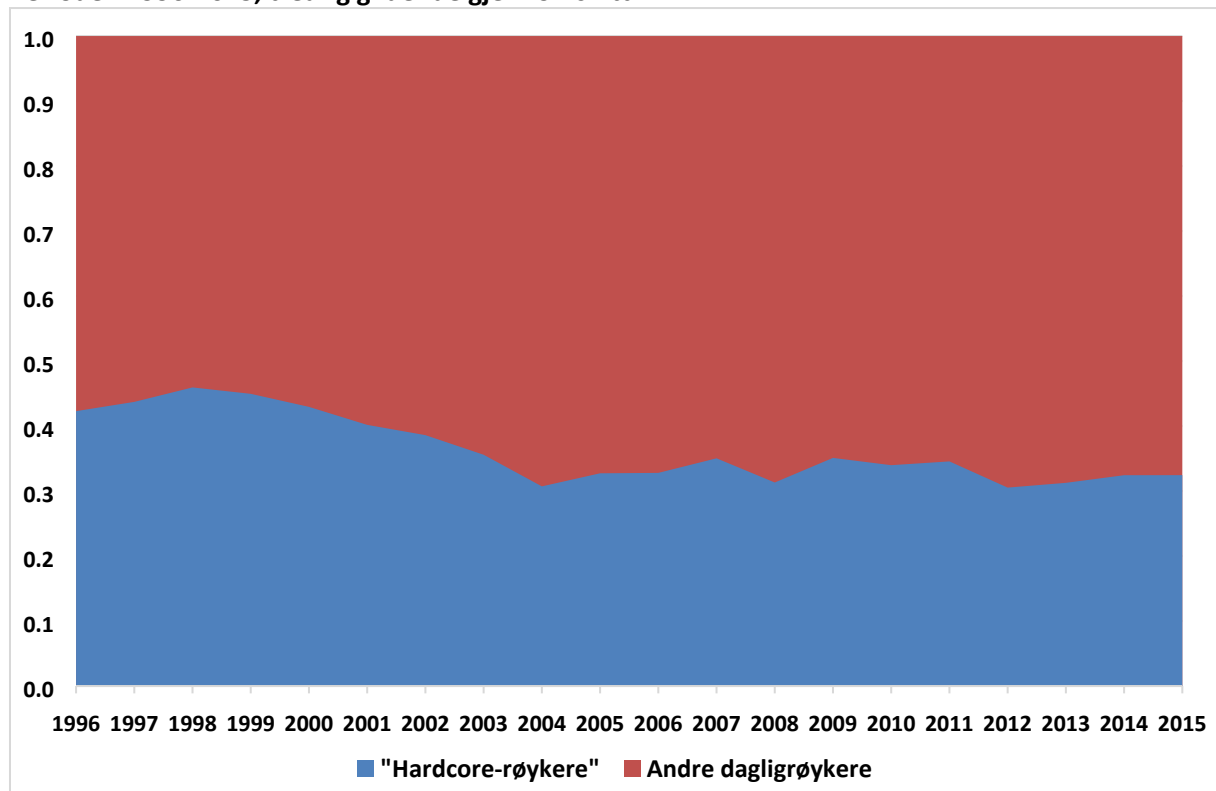
Konklusjonene fra studier som forsøker å besvare herdingshypotesen er noe inkonsistent, noen støtter opp om den, mens de fleste studier peker i retning av at ikke ser ut til å eksistere en slik herdingsprosess. De empiriske forsøkene på å bekrefte eller avkrefte herdingshypotesen varierer imidlertid i både forståelsen av herding (gjennomsnittlig evne til å slutte eller endring i størrelse på en gruppe over tid), og hvilke mekanismer som i så fall er gjeldende (sosiale og/eller biologiske forhold).

En metode er å se på andelen dagligrøykere som antas å ha lav sannsynlighet for å slutte ut fra en rekke indikatorer som i tidligere studier har vist å svekke sjansene for røykeslutt. I forskningslitteraturen omtales denne gruppen som *hardcore-røykere*, som på norsk kan oversettes til «hardbarka» eller «innbitte» røykere. Det finnes ingen fast, etablert definisjon på denne gruppen av røykere. Noen studier ser kun på variabler som måler nikotinavhengighet, andre bruker ulike mål på manglende intensjon om å slutte, og noen studier kombinerer nikotinavhengighet og intensjonsmål. Tidligere studier på hardcore røykere viser at de i hovedsak er menn, er eldre og har lav utdanning (Augustson and Marcus 2004; Emery et al. 2000; Jarvis et al. 2003).

I en norsk studie ble størrelsen på denne gruppen røykere undersøkt over tid. Her ble gruppen hardcore-røykere definert som dagligrøykere som ikke hadde hatt sluttetforsøk siste året, som ikke hadde noen intensjon om å slutte i nær framtid, og som trodde de også ville være røykere om fem år. I 1996 utgjorde andelen hardcore-røykere 30 % av alle røykerne (inkludert av-og-til- røykerne), og gikk så ned til 23 % i 2009. Ser vi på totalbefolkningen, utgjorde hardcore-røykerne 6 % (Lund, Lund and Kvaavik 2011). Figur 3.24 viser utvikling i andelen hardcore røykere blant alle dagligrøykere fram til 2015 (her er av-og-til- røykerne utelatt). Figuren

viser at andelen hardcore-røykere har ligget stabilt på 30 % av alle dagligrøykerne de siste fem årene.

Figur 3.24: Andel hardcore røykere i populasjonen av alle dagligrøykere. Personer 25-74 år. Perioden 1996-2015, treårig glidende gjennomsnitt

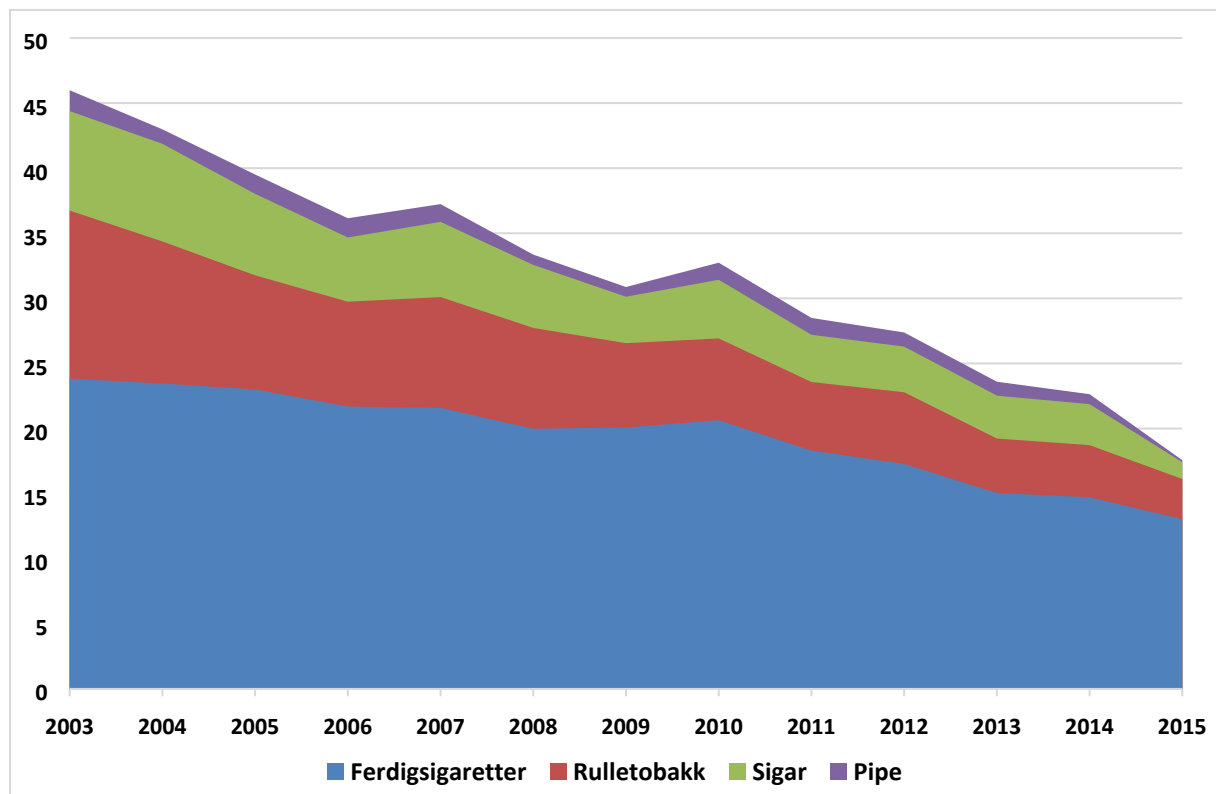

Kilde: SIRUS, Statistisk sentralbyrå, Folkehelseinstituttet

3.5.3 Brukere av ulike røykeprodukter

I tråd med nedgangen i andelen røykere i Norge de siste 10 årene, har vi også sett en avtakende andel brukere av både ferdigsigaretter, rulletobakk og sigarer (figur 3.25). Andelen piperøykere har vært noe mer stabil, men er til gjengjeld svært

Figur 3.25: Prosentandel som bruker ulike røyketobakksprodukter daglig eller av-og-til i befolkningen 2003-2015 (multipel respons)

Kilde: SIRUS, Statistisk sentralbyrå, Folkehelseinstituttet

Brukere av ferdigsigaretter er oftere yngre og voksne under 45 år, og de har oftere bare grunnskole eller videregående skole enn andre røykere. Vi finner også en svak overvekt av kvinner i denne gruppa. Rulletobakksrøykerne er oftere mellom 45-67 år. Blant de som foretrekker «rullings» er det en overvekt av menn, og både utdannings- og inntektsnivået er noe lavere. Sigarrøyking er et klart «mannefenomen», vi finner også en svak tendens til at sigarrøykerne har noe høyere inntekt og lengre utdanning. Gruppa med piperøykere er så liten at det er vanskelig å beskrive dem statistisk, men tendensen er at de ofte er menn over 67 år.

Det er noe overlapp i bruk av forskjellige røyketobakksprodukter. For eksempel, 10-15 % av de som røyker sigar, røyker også pipe, sigaretter eller rulletobakk. Samtidig er det få blant de som røyker rulletobakk eller sigaretter, som også røyker pipe (mindre enn 5 %). Hele 93 % av rulletobakksbrukerne røyker daglig, mot 2 av 3 brukere av ferdigsigaretter og piperøykere.

Når vi ser på hvem som har «forsøkt å slutte i løpet av det siste året», er andelen høyest blant sigarrøykerne (32 %) og brukere av ferdigsigaretter (32 %) og lavest blant rulletobakksrøykerne (23 %) og piperøykerne (22 %).

3.6 Snusbrukets epidemiologi

I kapittel 3.3.2 ble det vist at salget av snus hadde hatt en jevn økning gjennom flere tiår, og at konsumentene inntil nylig i hovedsak har vært menn. Økningen i snusbruk skyldes særlig fire forhold; i) etablerte røykere benytter snus som metode for røykeslutt eller ii) som delvis substitusjon for sigaretter (dobbel bruk), samt at iii) et segment ungdom som ellers ville ha begynt å røyke isteden velger snus og iv) at et segment ungdom som ellers ikke ville ha forbrukt tobakk overhode, har begynt å bruke snus (idrettsungdom som bruker snus kan være et eksempel). Det er fortsatt slik at når 70 % av nåværende snusbrukere stammer fra gruppen av tidligere eller nåværende røykere (Lund, Vedøy and Bauld 2016).

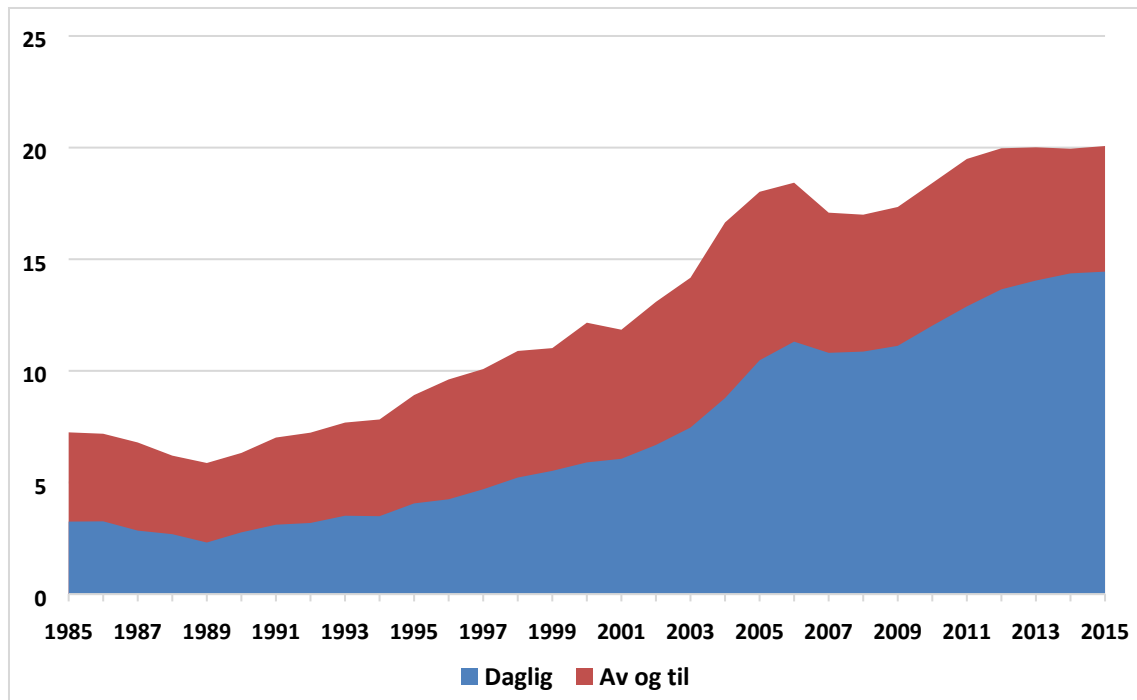
Hva konsekvensene for folkehelsen vil bli avhenger av to forhold; a) det relative risiko-forholdet mellom sigaretter og snus (se kapittel 3.2), og b) det relative forholdet i opptak og bruk av snus mellom røykere og ikke-røykere. Den antatte folkehelseeffekten fra snus er omtalt i andre publikasjoner (Lund and McNeill 2013). Vi skal her vise hvordan bruksmønsteret for snus har utviklet seg over tid og hvordan det fordeler seg på ulike befolkningsgrupper.

3.6.1 Andel snusbrukere blant kvinner og menn

I 2015 rapporterte 15 % av voksne menn 16-74 år at de brukte snus daglig, mens ytterligere 5 % brukte snus av og til. For kvinner var de tilsvarende andelene henholdsvis 5 og 2 % (figur 3.26 og 3.27). Antallet snusbrukere kan dermed anslås til 424 000 menn og 148 000 kvinner. I 2013 brukte disse 570 000 personene til sammen drøyt 1 600 tonn snus (registret og uregistrert volum), noe som tilsvarer et årlig gjennomsnittlig forbruk på ca. 3 kg per snusbruker.

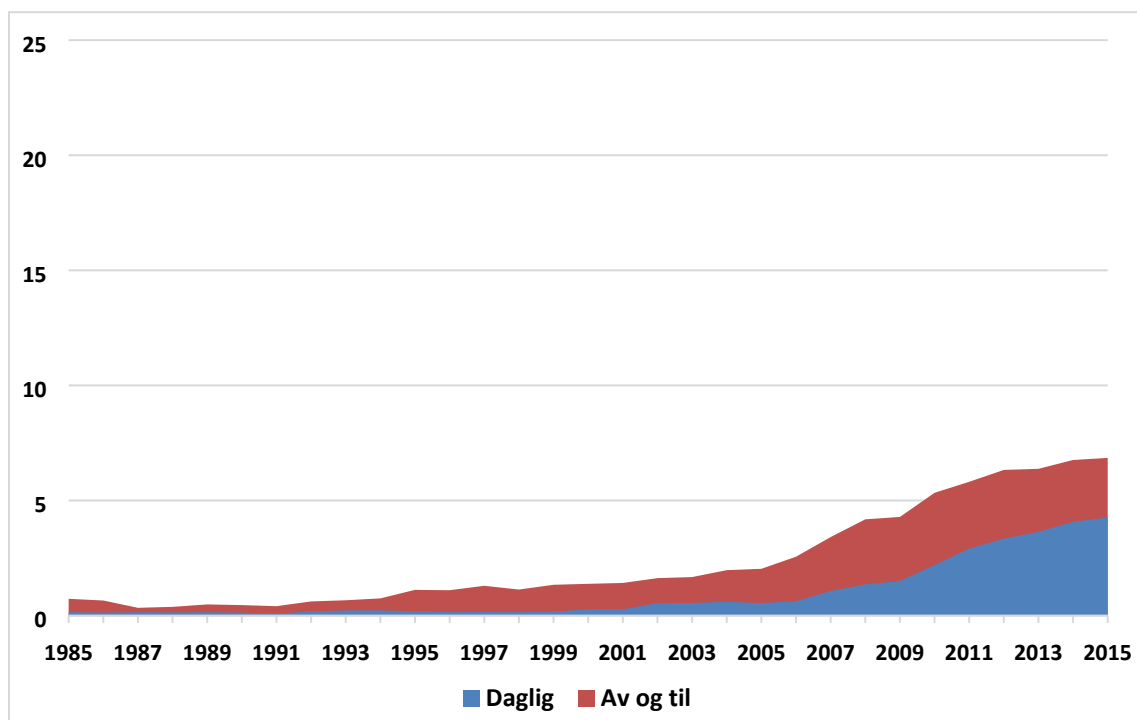
Økningen i andel snusbrukere startet rundt 1990 for menn, mens veksten først kom 10-15 år seinere for kvinner. For begge kjønn utgjør daglig-brukerne en større gruppe enn de som bruker snus av og til. Lenge var av-og-til-bruk av snus det mest typiske, men de siste årene rapporterer flere enn tre av fem brukere at de inntar snus daglig (figur 3.26 og 3.27).

Figur 3.26: Andel menn i alderen 16-74 år som oppga å bruke snus daglig eller av og til i perioden 1985-2015. Vedleggstabell 3.14

Kilde: SIRUS, Statistisk sentralbyrå, Folkehelseinstituttet

Figur 3.27: Andel kvinner i alderen 16-74 år som oppga å bruke snus daglig eller av og til i perioden 1985-2015. Vedleggstabell 3.14

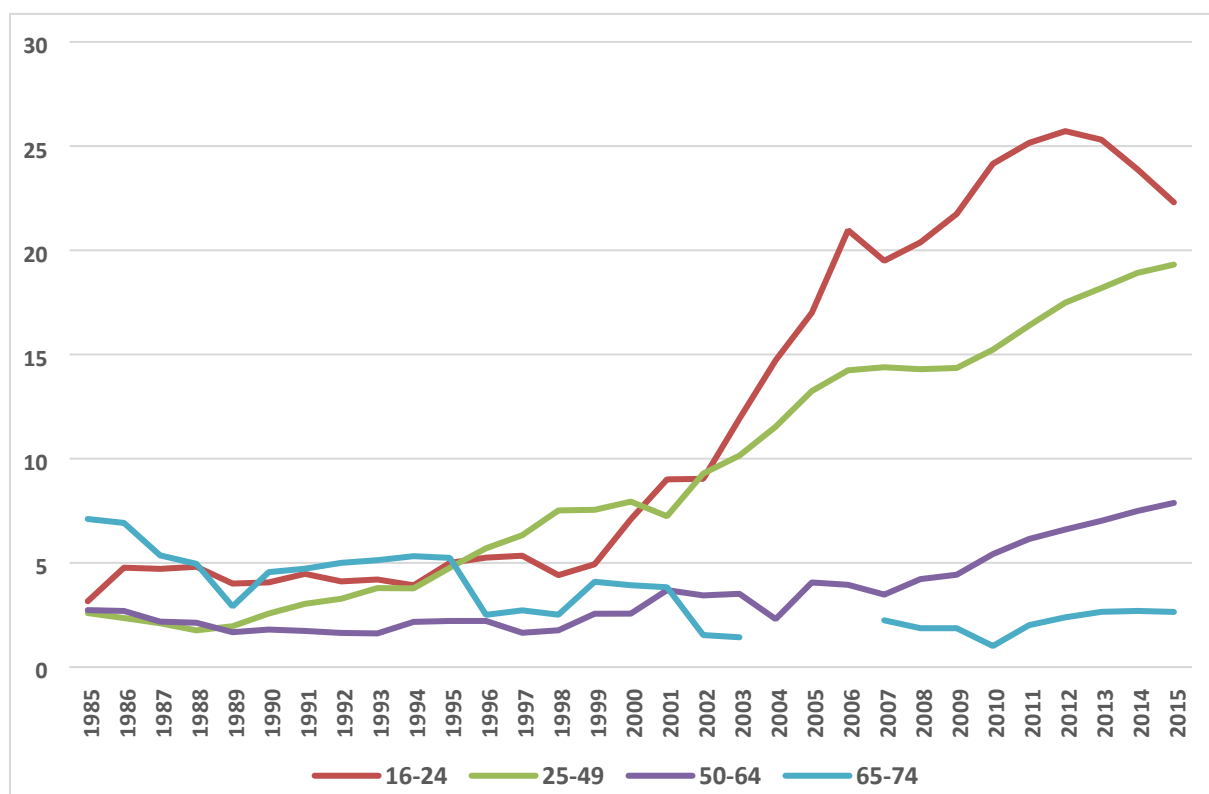

Kilde: SIRUS, Statistisk sentralbyrå, Folkehelseinstituttet

3.6.2 Andel snusbrukere i ulike alders-, utdanningsgrupper og regioner

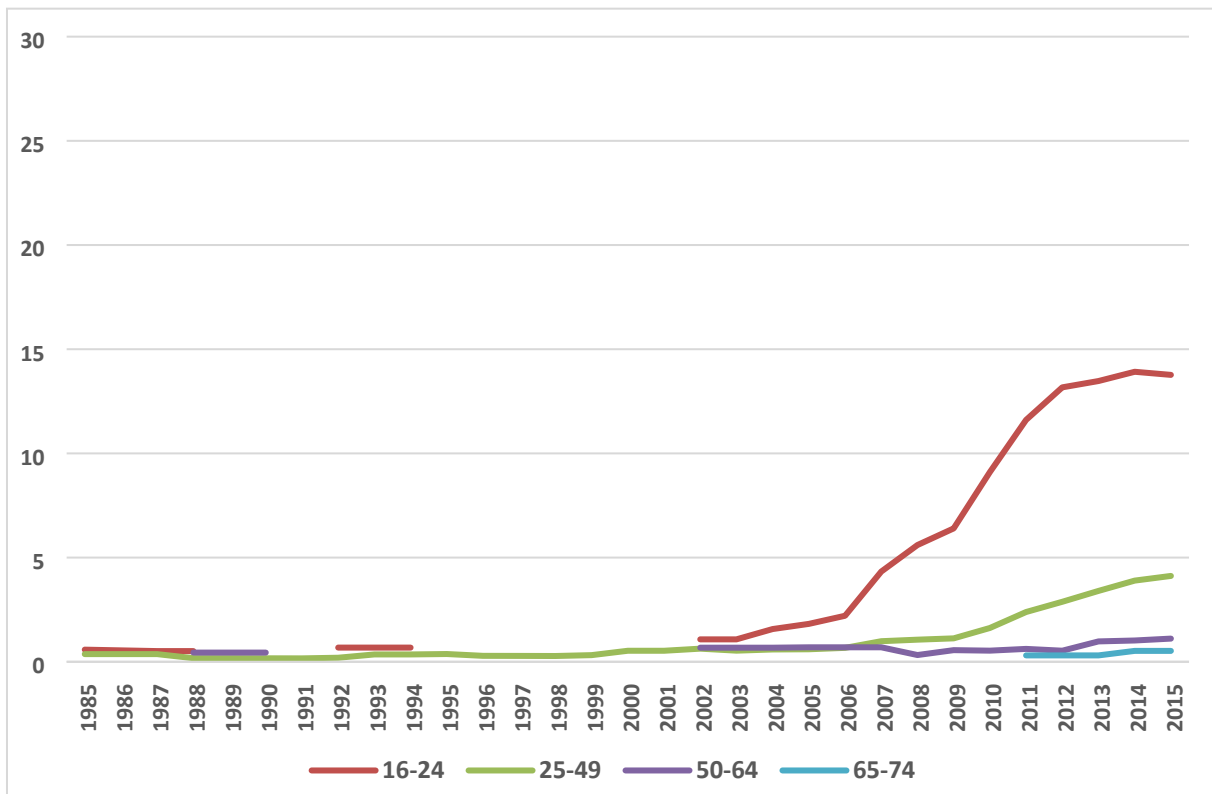
Både blant kvinner og menn er det en klar sammenheng mellom alder og snusbruk. I perioden 2005-2015 finner vi at den største andelen snusbrukere var blant menn i alderen 16-24 år der mellom 20 og 25 % brukte snus daglig (figur 3.28). Blant kvinner i samme aldersgruppe brukte oppunder 15 % snus daglig fra og med 2011 (figur 3.29). Både figur 3.28 og 3.29 viser at økningen i andel snusbrukere har vært størst i yngste aldersgruppe. Samtidig bør det anmerkes at økningen i den yngste aldersgruppen har stoppet opp og ser ut til å synke blant menn.

Figur 3.28: Andel som oppga å bruke snus daglig i ulike aldersgrupper, menn, 1985-2015, treårig glidende gjennomsnitt. Vedleggstabell 3.15

Kilde: SIRUS, Statistisk sentralbyrå, Folkehelseinstituttet

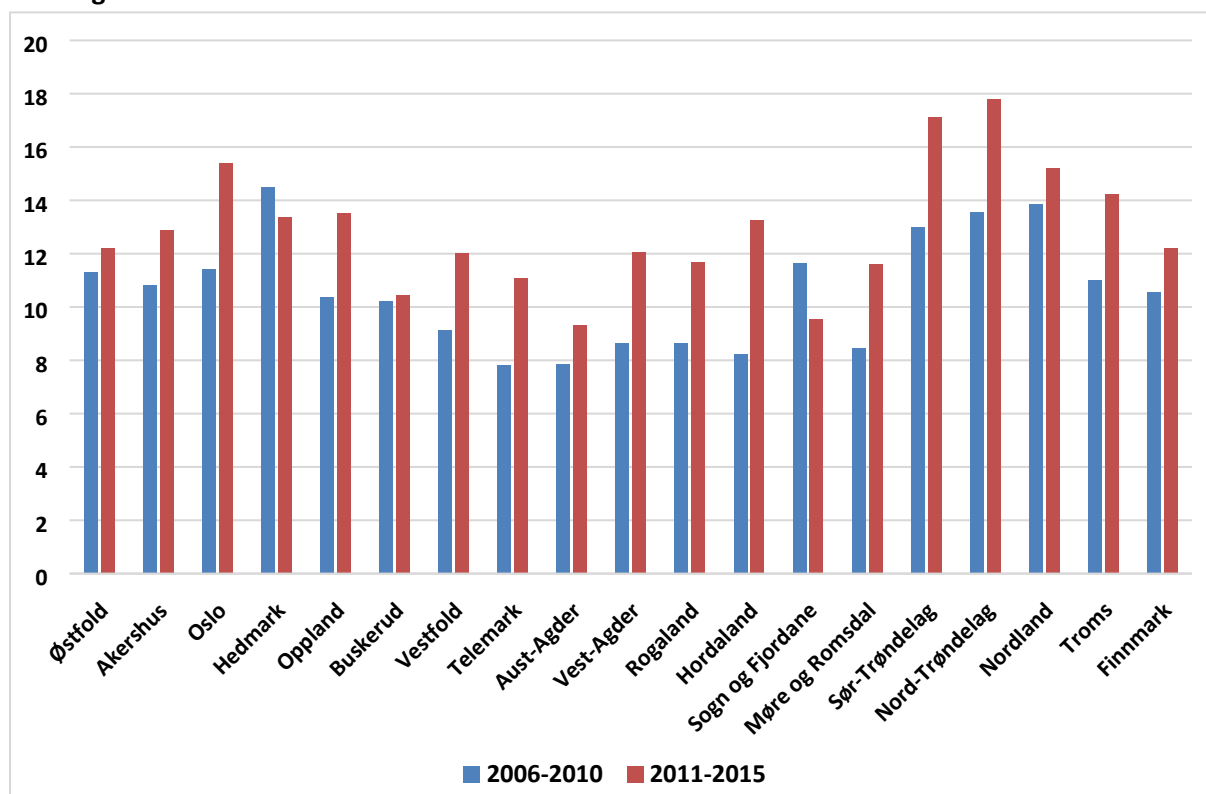
Figur 3.29: Andel som oppga å bruke snus daglig i ulike aldersgrupper, kvinner, 1985-2015, treårig glidende gjennomsnitt. Vedleggstabell 3.16

Kilde: SIRUS, Statistisk sentralbyrå, Folkehelseinstituttet

Den høyeste andelen som bruker snus finner vi i Nordland og Trøndelagsfylkene der over 17 % bruker snus daglig eller av og til (figur 3.29). Aust-Agder og Sogn og Fjordane er de fylkene med lavest andel som bruker snus, under 10 %. I stort sett alle fylkene er det en noen høyere andel som bruker snus i perioden 2011-2015 sammenlignet med 2006-2010. Det er bare i noen av fylkene, hvor størrelsen på forskjellene og beregningsgrunnlaget er stort nok, at det er mulig å påvise en signifikant økning. Dette gjelder fylkene Akershus, Oslo, Telemark, Vest-Agder, Rogaland, Hordaland, Møre og Romsdal og Sør-Trøndelag. En oversikt over bruk av snus daglig og av og til blant menn og kvinner i de ulike fylkene er å finne i vedleggstabell 3.16.

Figur 3.30: Andel som oppga å bruke snus daglig eller av og til i de ulike fylkene i periodene 2006-2010 og 2011-2015

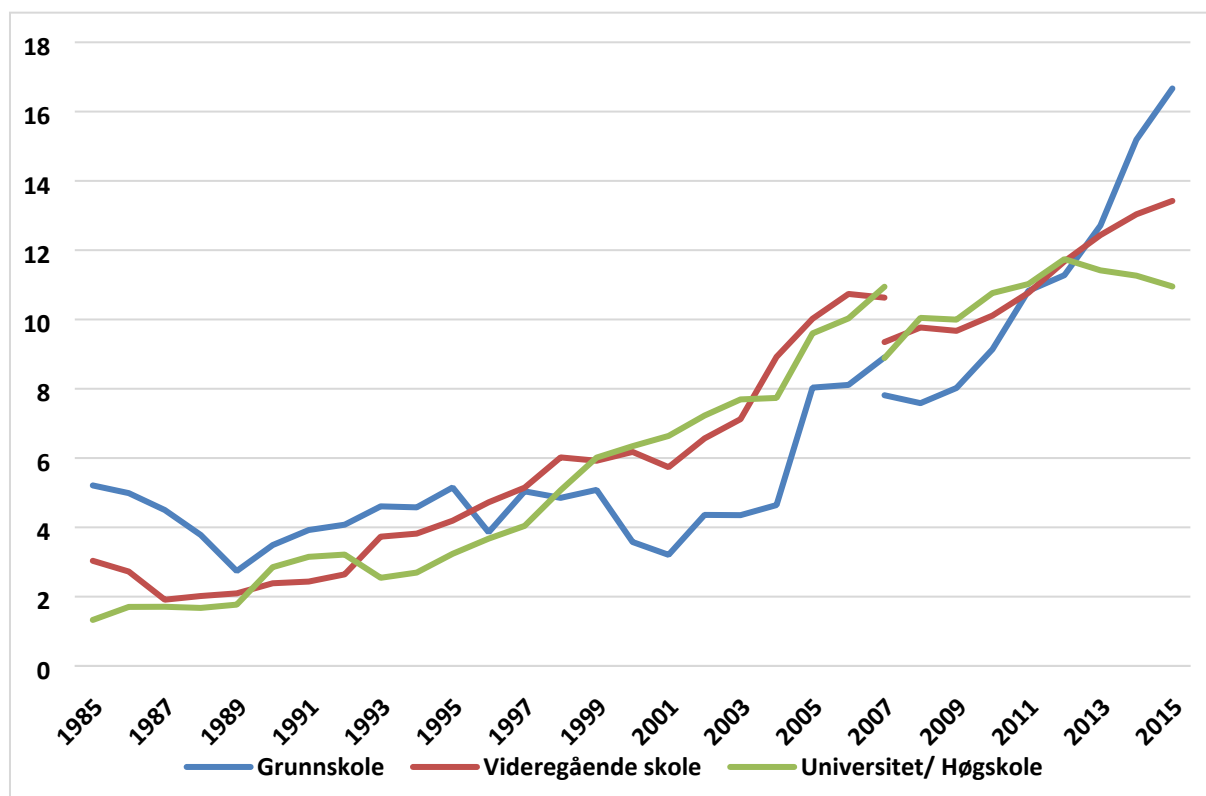

Kilde: SIRUS, Statistisk sentralbyrå, Folkehelseinstituttet

Til forskjell fra utbredelsen av sigarettøyking, ser det ut til at snusbruk liten sammenheng med utdanningslengde. Imidlertid, ser vi på menn i alderen 25-74 år i perioden 2010-2015 samlet økte andelen som brukte snus daglig mer blant menn med grunnskole som høyeste fullførte utdanning enn blant de som hadde fullført videregående utdanning eller Høgskole eller Universitetsutdanning (figur 3.30). Over et lengre tidsrom, tyder variasjonen på at økningen i popularitet tok sted noen år senere i tid blant de som ikke hadde fullført videregående utdanning sammenliknet med andre utdanningsgrupper. Det er ikke nok data til å gjøre de samme beregningene for kvinner.

Figur 3.31: Andel menn som oppga å bruke snus daglig i alderen 25 til 74 etter høyeste fullførte utdanning, i prosent, 1985-2015, treårig glidende gjennomsnitt. Vedleggstabell 3.18

Kilde: SIRUS, Statistisk sentralbyrå, Folkehelseinstituttet

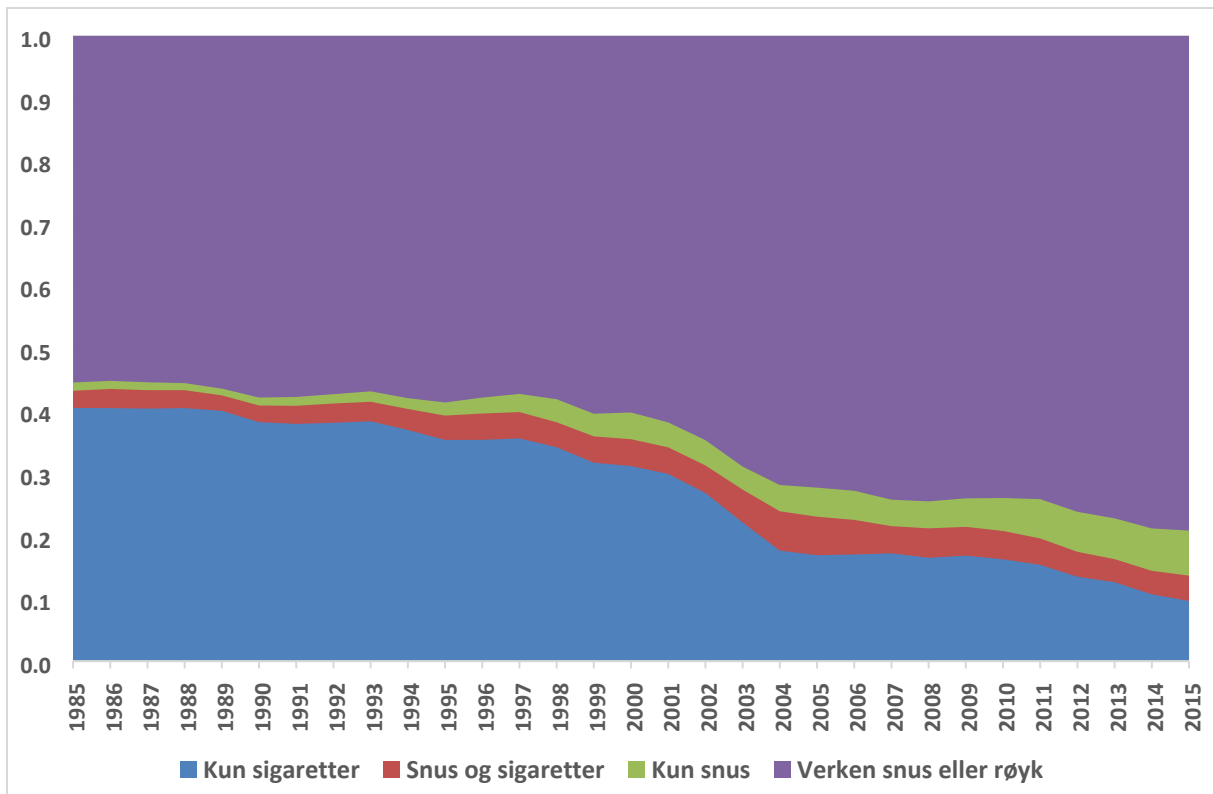
3.6.3 Kombinert bruk av snus og sigaretter

Økningen i snusbruk har ikke ført til økning i dobbeltbruk av snus og sigaretter i befolkningen som helhet. Figurene 3.31 og 3.32 viser at andelen kombinasjonsbrukere i hele befolkningen har vært stabil siden 1985 og har utgjort 3-4 % blant menn og rundt 1 % blant kvinner. I samme periode har andel menn som bare har røykt sigaretter (daglig eller av og til) blitt redusert fra 48 til 14 prosent, mens andelen som kun har brukt snus har økt fra 1 til 12 prosent. Alt i alt har andelen tobakksbrukere blant menn blitt redusert fra 65 til 32 prosent i denne perioden.

Om vi utelukkende ser på menn i aldersgruppen 16-24 år finner vi at andelen som brukte røyk og snus samtidig økte fra rundt 4 % på midten av 1980-tallet til over 15 % på midten av 2000-tallet før andelen sank til 7-8 % mot slutten av perioden.

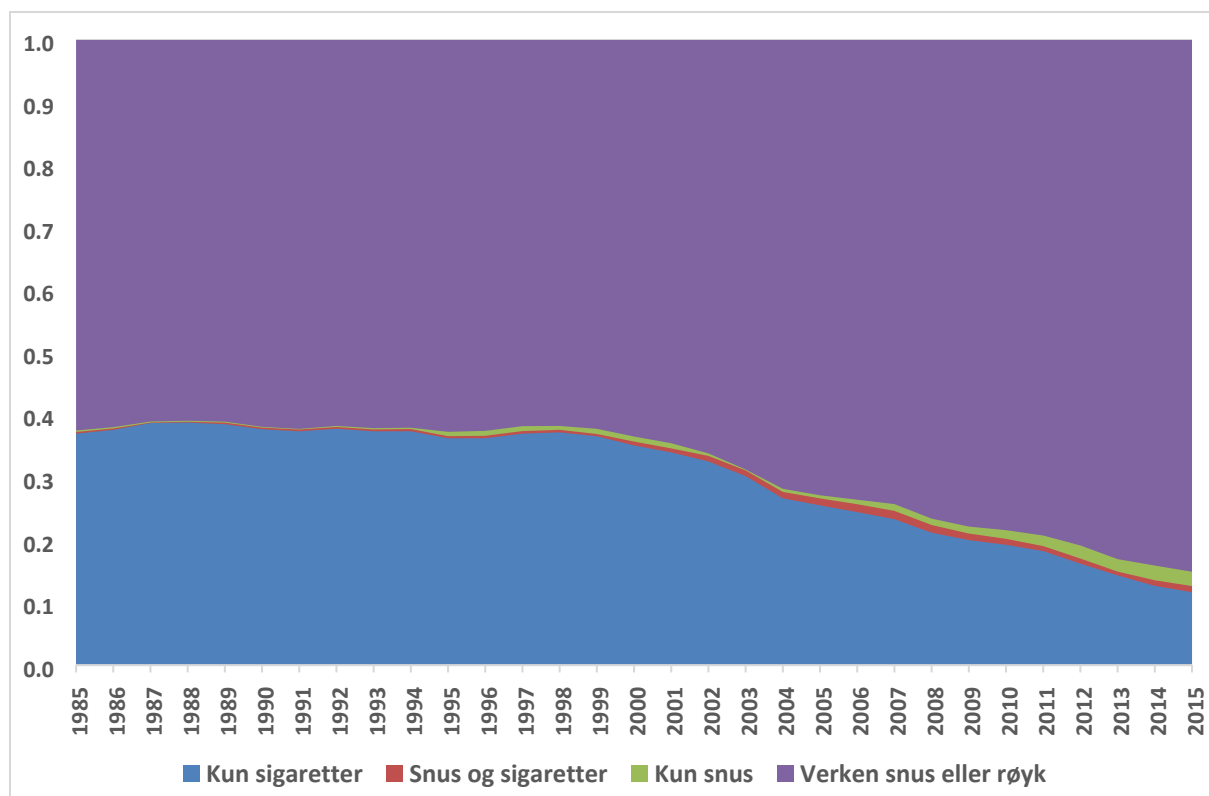
Flere enn 70 prosent av dobbeltbrukerne har startet med sigaretter (Lund, Vedøy and Bauld 2016). Utbredte motiv for deres etterfølgende snusbruk er nikotinsubstitusjon, røykereduksjon og røykeslutt. Menn som kombinerte sigaretter med snus, brukte 40 prosent færre sigaretter per dag/uke enn de som utelukkende røykte. Planer om en røykfri framtid forekom oftere blant dobbeltbrukere enn blant de som kun røykte (Lund, Vedøy and Bauld 2016; Lund and McNeill 2013).

Figur 3.32 Dobbelbruk (rødt areal) av sigaretter og snus blant menn i alderen 16-74 år i perioden 1985-2015

Kilde: SIRUS, Statistisk sentralbyrå, Folkehelseinstituttet

Figur 3.33: Dobbelbruk (rødt areal) av sigaretter og snus blant kvinner i alderen 16-74 år i perioden 1985-2015

Kilde: SIRUS, Statistisk sentralbyrå, Folkehelseinstituttet

3.7 Risikooppfatninger om tobakk

Risikoen for helseskader fra røyking har blitt oppgradert en rekke ganger siden den første autoritative rapporten om røyking og helse kom fra den amerikanske helsedirektøren i 1964 (U.S. Department of Health and Human Services 1964). Det antas at omlag halvparten av alle røykere som begynner i tenårene og fortsetter utover 35 årsalderen vil dø av en tobakksrelatert sykdom (Doll et al. 2004). I motsetning til hva tilfellet har vært for røyking, har forskningen om følgeskadene ved snusbruk foreløpig funnet få holdepunkter for utvidet skadeomfang eller økte risikoanslag.

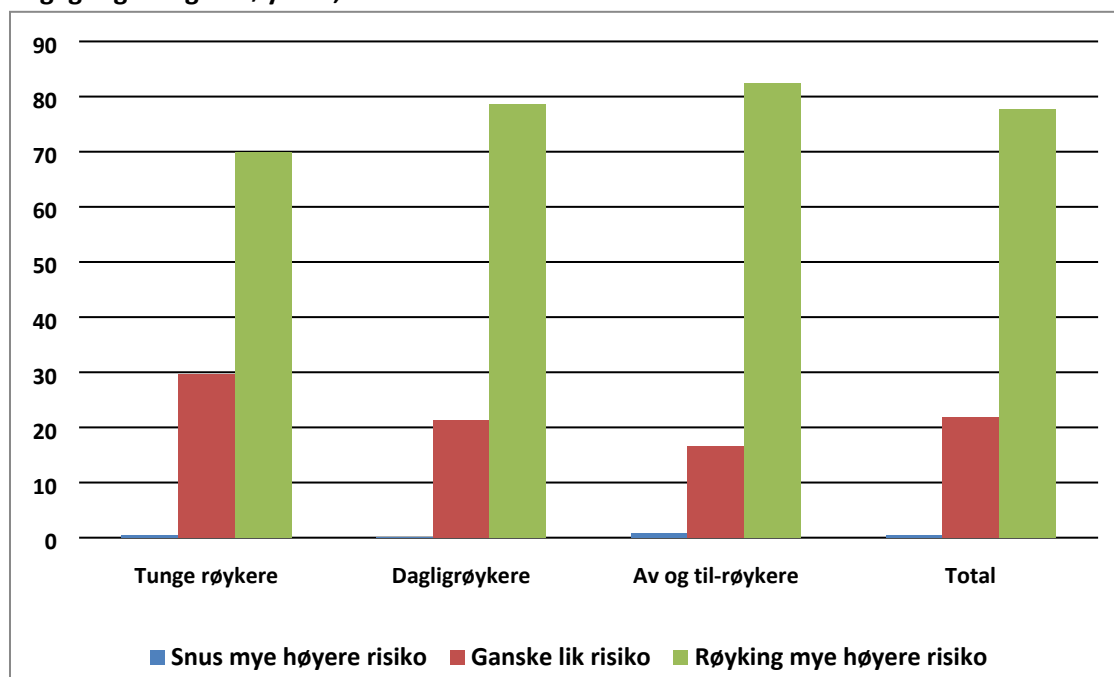
Størrelsen på risikoreduksjonen ved overgang fra sigaretter til snus vil selvsagt variere for ulike sykdommer; fra 100 % reduksjon for respirasjonssykdommer (som er skyld i nesten halvparten av alle tobakksrelaterte dødsfall i Norge), til langt mindre risikoreduksjon for andre sykdommer, som for eksempel kreft i bukspyttkjertel (som er årsak til ganske få tobakksdødsfall). Anslaget som etter hvert er blitt standard i forskningslitteraturen - og annektert av en rekke medisinske organisasjoner - er «minst 90 % risikoreduksjon». Tallet framkommer som et 'globalt' resultat av risikoforskjeller mellom snusbruk og røyking regnet

ut for en rekke enkeltsykdommer, i kombinasjon med den vekt hver av disse sykdommene har for det totale skadepanorama fra tobakksbruk (se f.eks. (Nutt et al. 2014)).

Flere norske studier har vist en overvurdering i befolkningen av helserisiko ved bruk av snus i forhold til røyking (Lund and Scheffels 2012; Lund 2012; Norsk Respons 2005; Øverland, Hetland and Aarø 2008). De fleste av studiene har brukt et globalt begrep om risiko, der respondentene har blitt bedt om å rangere de samlede skadevirkninger av snus - enten relativt eller absolutt. Dette gjør at det blir umulig å vite hvilke faktorer respondentene har tatt inn i sine oppfatninger om relativ skade.

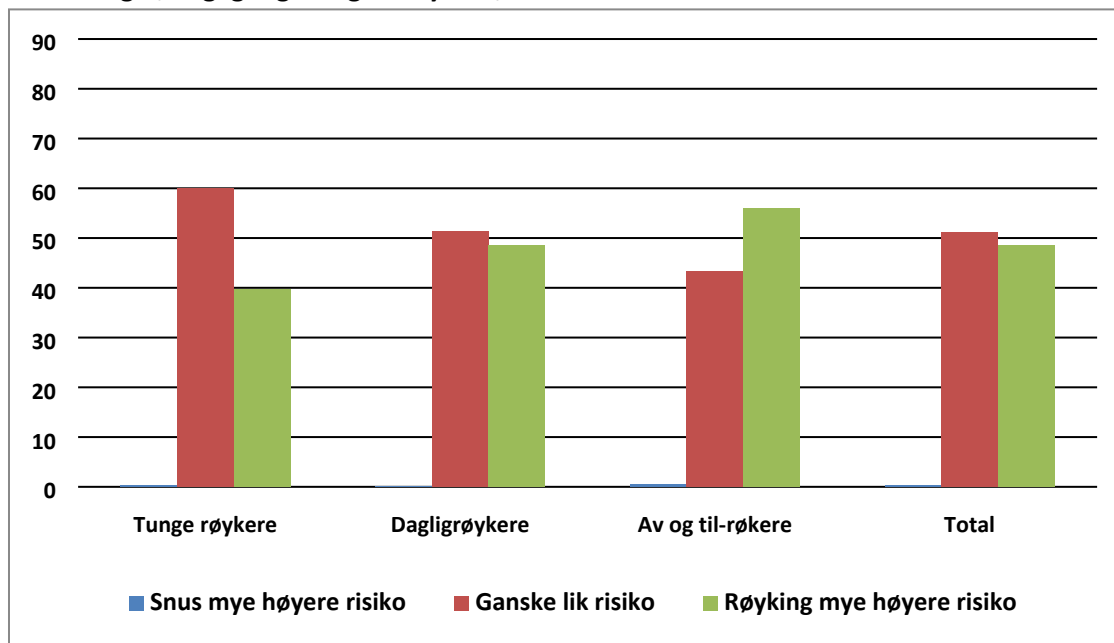
En undersøkelse publisert i 2013 (Lund and Scheffels 2014) tok imidlertid sikte på å undersøke hvordan ulike kategorier av røykere oppfatter den relative risikoen for spesifikke sykdommer samt hvilke faktorer som kan påvirke slike oppfatninger. Det framkom at selv om et flertall svarte at de oppfattet røyking som mer skadelig enn snus, var det mange som vurderte snus som like skadelig som sigaretter (figur 3.33 og 3.34). Dette gjaldt overraskende nok også for lungekreft: mer enn to av ti av de spurte trodde at snus ga omtrent den samme risikoen for å få lungekreft som røyking. Denne feiloppfatningen var mest utbredt blant de tyngste røykerne, noe som er bekymringsfullt da disse er de som vil ha mest å tjene på å gå over fra sigaretter til snus. Feiloppfatninger om relativ risiko for hjerte-karsykdommer var også mest utbredt blant de tyngste røykerne.

Figur 3.34: Oppfatninger av relativ risiko for lungekreft ved bruk av snus vs sigaretter blant tunge-, daglig- og av og til-røykere, tall for 2008-2011 samlet

Kilde: SIRUS, Statistisk sentralbyrå

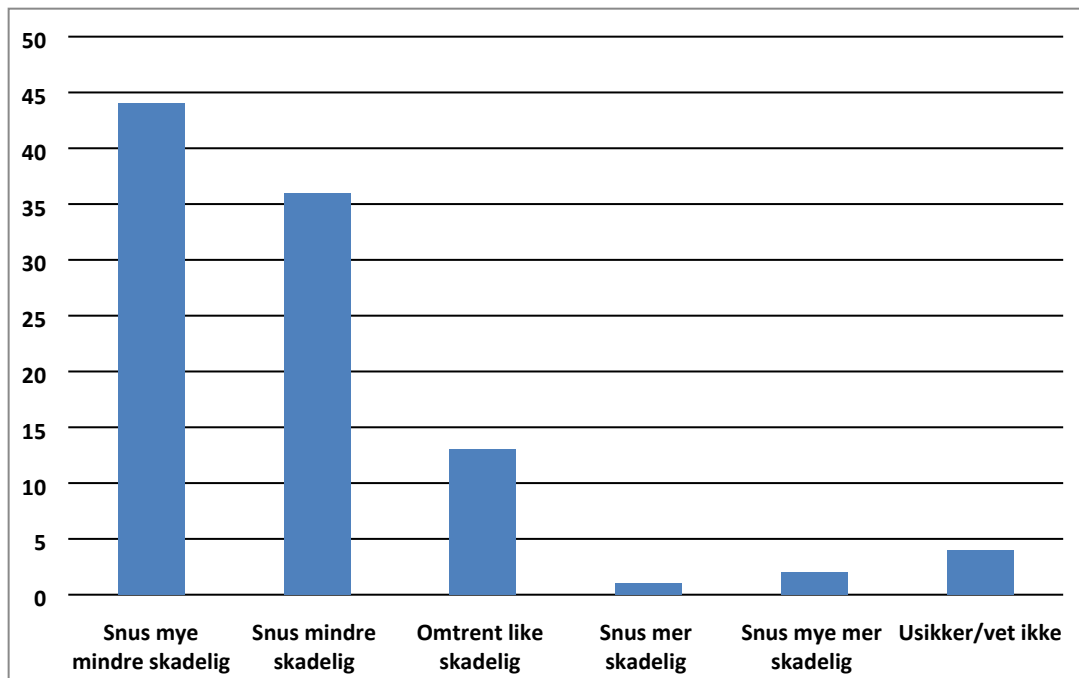
Figur 3.35: Oppfatninger av relativ risiko for hjerte- og karsykdom ved bruk av snus vs sigaretter blant tunge-, daglig- og av og til-røykere, tall for 2008-2011 samlet.

Kilde: SIRUS, Statistisk sentralbyrå

Godt informerte rådgivere er viktig om man skal lykkes med å informere og oppmuntre befolkningen om mindre skadelige nikotin- og tobakksprodukter. Resultater fra en undersøkelse blant 900 allmennleger i Norge viste at nesten to tredjedeler hadde oppfatninger om den relative risikoen mellom snus og sigaretter som ikke stemte overens med anslagene i de autoritative oppsummeringene (American Council on Science and Health (ACSH) 2013; Levy et al. 2004; Nutt et al. 2014). Svært få leger trodde at snus var mer skadelig enn sigaretter, men nesten to av ti trodde skade fra de to produktene var mer eller mindre like, eller de oppga at de var usikre på vektingsforholdet (figur 3.35). Et stort flertall rapporterte at de trodde snus var et mindre skadelig produkt enn sigaretter, men det var mer vanlig å tro snus var noe mindre skadelig (45 %) enn mye mindre skadelig (36 %).

Figur 3.36: Oppfatninger av relativ risiko for helseskader ved bruk av snus og sigaretter blant allmennleger i 2011 (N=891)

Kilde: SIRUS

Det ble funnet en klar sammenheng mellom oppfatninger av relativ risiko for snus og sigaretter, og tilbøyelighet til å informere pasientene om snus som et mulig hjelpemiddel for å slutte å røyke (Lund and Scheffels 2012).

3.8 Bruk av e-sigaretter/fordampere i Norge

I de årlige undersøkelsene om tobakks- og nikotinbruk som SSB utfører på oppdrag fra SIRUS, inngikk registrering av e-sigaretter eller nikotinfordampere fra og med 2013. Ved å kombinere observasjoner for perioden 2013 til 2015 begynner datagrunnlaget å bli robust for utsagnskraftige konklusjoner om utbredelse. I tillegg kan vi bygge vår observasjoner på en omfattende undersøkelse utført av IPSOS i desember 2014 og januar 2015 på oppdrag fra SIRUS/Helse- og omsorgsdepartementet. Det må legges til at man i 2015 endret ordlyden på spørsmålet om e-sigaretter/fordampere i SSB-undersøkelsen fra 2015, slik at en direkte sammenlikning blir vanskelig (se tabell 3.1).

Andel av befolkningen som i SSBs 4. kvartalsundersøkelse hadde hørt om e-sigaretter økte fra 77 % (N=1123) i 2013 til 90 % (N=1175) i 2014. Av de som hadde hørt om e-sigaretter, hadde 14 % en eller annen brukserfaring med produktet.

Av alle respondentene i undersøkelsene fra 2013 og 2014, hadde 9,9 % prøvd én eller noen få ganger, 1,2 % rapporterte at de brukte e-sigaretter sjeldnere enn ukentlig, mens under 1 % oppga at de brukte e-sigaretter regelmessig. Vi har ikke helt sammenliknbare tall fra 2015, men andelen som svarte at de brukte e-sigaretter daglig eller av og til i 2015 var i samme størrelsesorden som andelen som svarte at de brukte e-sigaretter «ukentlig eller oftere» eller «sjeldnere enn ukentlig» i 2013-2014 (tabell 3.1).

Om vi ser bruk av e-sigaretter/fordampere opp mot røykestatus finner vi at uttestingen av e-sigaretter var langt høyere blant de med røykeerfaring, dagligrøykere og tidligere dagligrøykere, enn de uten (tabell 3.1).

Tabell 3.1: Bruksfrekvens av e-sigaretter i ulike kategorier av røykere, personer i alderen 16-74 år, 2013/2014 samlet, samt 2015

2013-2014	Brukerstatus e-sigaretter				
Røykestatus:	Ukentlig eller oftere	Sjeldnere enn ukentlig	En eller noen få ganger	Ikke prøvd/vet ikke	
Røyker daglig	4,0	5,6	28,6	61,8	100 (304)
Røyker av og til, aldri røykt daglig	0,0	1,9	22,2	75,9	100 (54)
Røyker av og til, tidligere røykt daglig	3,4	1,1	23,6	71,9	100 (89)
Røyker ikke nå, men tidligere daglig	0,4	0,9	10,1	88,6	100 (457)
Røyker ikke nå, men tidligere av og til	0,0	0,5	11,1	88,4	100 (199)
Aldri røykt	0,0	0,2	2,8	97,0	100 (1106)
Alle	0,8	1,2	9,9	88,2	100 (2211)
2015	Brukerstatus e-sigaretter				
Røykestatus:	Daglig	Av og til	Ikke prøvd/vet ikke		
Røyker daglig	1,0	11,2	87,8	100 (205)	
Røyker av og til, aldri røykt daglig	0,0	0,0	100,0	100 (50)	
Røyker av og til, tidligere røykt daglig	0,0	5,3	94,7	100 (57)	
Røyker ikke nå, men tidligere daglig	2,8	0,6	96,6	100 (356)	
Røyker ikke nå, men tidligere av og til	0,0	2,7	97,3	100 (148)	
Aldri røykt	0,2	0,2	99,6	100 (1050)	
Alle	0,8	1,8	97,3	100 (1866)	

Kilde: SIRUS, SSB,

I en annen landsomfattende undersøkelse av 5541 personer over 15 utført rundt årsskiftet 2014/2015 av IPSOS var andelene som svarte at de brukte e-sigaretter/fordampere ukentlig eller oftere» eller «sjeldnere enn ukentlig» i samme størrelsesorden som i SSB-undersøkelsen. Imidlertid hadde andelen som hadde hørt om e-sigaretter økt til 94,6 %. Blant disse hadde 16,1 % (N=5240) prøvd produktet. Igjen var uttestingen av e-sigaretter langt høyere blant de med røykeerfaring (24,7 %, N=2730) enn de uten (6,4 %, N=2510).

Ut fra IPSOS-undersøkelsen kan en anta at ca. 50 000 personer (1,1 %) bruker e-sigaretter ukentlig eller oftere, at ytterligere ca. 100 000 personer (2,4 %) bruker e-sigaretter sjeldnere enn ukentlig, mens ca. 500 000 personer (12,6 %) oppga at de hadde prøvd en eller noen få ganger.

Utbredelsen av regelmessig bruk av e-sigaretter var *relativt sett* høyest blant personer som røykte daglig (3,3 %) og blant de som hadde redusert fra daglig til av-og-til-røyking (4,5 %). Det er imidlertid i gruppen av tidligere dagligrøykere som nå har sluttet helt å røyke at vi finner det *største antallet personer* som bruker e-sigaretter. Blant ikke-røykere og røykere som ikke tidligere hadde røykt daglig, var det ingen som brukte e-sigaretter regelmessig. Blant snusbrukere var regelmessig bruk av e-sigaretter lite utbredt.

Tabell 3.2: Bruksfrekvens av e-sigaretter i ulike kategorier av røykere og snusbrukere

Røykestatus:	Brukerstatus e-sigaretter				
	Ukentlig eller oftere	Sjeldnere enn ukentlig	Prøvd noen ganger	Ikke prøvd	
Røyker daglig	3,3	12,5	33,5	50,7	100 (538)
Redusert fra daglig til av og til	4,5	8,0	28,9	58,6	100 (425)
Røykfri nå, tidligere daglig røyker	1,4	0,5	9,9	88,2	100 (1642)
Av og til røyker, aldri røykt daglig	0	5,6	26,4	68,0	100 (125)
Aldri røykt	0	0,4	6,4	93,3	100 (2510)
Snusbrukerstatus:					
Daglig	0,7	3,6	30,9	64,8	100 (583)
Av og til	1,7	6,9	28,8	62,5	100 (288)
Aldri	1,2	1,9	9,0	87,9	100 (4369)
Alle	1,1	2,4	12,6	83,9	100 (5240)

Kilde: IPSOS' landsomfattende undersøkelse fra 2014 og 2015

Lyst til å bruk av e-sigaretter

I begge undersøkelsene ble personer som hadde hørt om e-sigaretter, men som ennå ikke hadde prøvd, spurt om de kunne tenke seg å begynne å bruke produktet. Nesten ingen ikke-røykere eller forhenværende dagligrøykere kunne tenke seg å begynne å dampe e-sigaretter. Heller ikke snusbrukere ser ut til å være særlig tiltalt av e-sigarettene. Det er i første rekke blant dagligrøykerne vi finner reservoaret av potensielle brukere av e-sigaretter. I SSBs undersøkelse fra 2013-2014 rapporterte hele 32,5 % (N=163) av dagligrøykere uten forutgående brukserfaring med e-sigaretter at de kunne tenke seg å begynne med produktet. I undersøkelsen fra IPSOS var tallet 27,1 % (N=273). Tall fra SSB-undersøkelsen er igjen ikke helt sammenliknbare. I dette tilfellet ble *alle* respondenter spurt om de kunne tenke seg å begynne med e-sigaretter. Til dette svarte 17,2 % av dagligrøykerne «ja».

Tabell 3.3: Andel som oppga at de kunne tenke seg å bruke e-sigaretter blant personer som har hørt om, men ikke prøvd e-sigaretter/fordampere

Røykestatus:	Kunne du tenke deg å begynne å bruke e-sigaretter?		
	Ja	Nei	
Røyker daglig	27,1	72,9	100 (273)
Redusert fra daglig til av og til	8,8	91,2	100 (249)
Røykfri nå, tidligere daglig røyker	0,4	99,6	100 (1449)
Av og til røyker, aldri røykt daglig	4,7	95,3	100 (85)
Aldri røykt	0,2	99,8	100 (2340)
Snusbruksstatus:			
Daglig	2,4	97,6	100 (378)
Av og til	3,9	96,1	100 (180)
Aldri	2,5	97,5	100 (3838)
Alle	2,5	97,5	100 (4396)

Kilde: IPSOS' landsomfattende undersøkelse fra 2014 og 2015

Tabell 3.4: Andel som oppga at de kunne tenke seg å bruke e-sigaretter blant personer som har hørt om, men ikke prøvd e-sigaretter/fordampere, personer i alderen 16-74 år, 2013/2014 samlet

2013-2014	Kunne du tenke deg å begynne å bruke e-sigaretter?			
	Ja	Nei	Vet ikke	
Røyker daglig	32,5	60,7	6,8	100 (163)
Røyker av og til, aldri røykt daglig	10,3	89,7	0,0	100 (29)
Røyker av og til, tidligere røykt daglig	3,6	92,9	3,6	100 (56)
Røyker ikke nå, men tidligere daglig	0,8	99,2	0,0	100 (363)
Røyker ikke nå, men tidligere av og til	1,4	98,6	0,0	100 (139)
Aldri røykt	0,1	99,8	0,1	100 (884)
Alle	3,9	95,0	0,9	100 (1634)

Kilde: SSBs tobakksbruksundersøkelse 2013 og 2014 slått sammen.

I en eksplorerende kvalitativ studie finner vi at bruksmotivene for e-sigaretter er nært knyttet opp mot informantenes tidligere røykerstatus (Tokle 2014). E-sigaretten oppfattes som et røykesubstitutt som hadde blitt brukt av flere av de intervjuede som et røykesluttprodukt. Ønsket om overgang fra røyk til damp ble motivert av (I) at e-sigaretter er et helsemessig bedre valg enn sigaretter. (II) Opplevelse av stigma knyttet til røyking ble oppgitt som røykesluttmotiv. (III) Nyhetsverdien til e-sigarettene ga produktet bruksverdi for flere av de unge voksne på studietidspunktet (2014). (IV) Bedre økonomi som følge av overgang fra røyk til sigaretter, og (V) e-sigarettenes anvendelighet i forhold til at de på tidspunktet var unntatt røykeloven og medførte mindre sjenanse og skade på omgivelsene i forhold til lukt og avgasser.

E-sigarettenes anvendelighet påvirket informantenes bruksmønster ved at e-sigarettene ble benyttet på flere steder hvor de ikke tidligere røyket og bruksfrekvensen for e-sigaretter var høyere for flere av de intervjuede sammenlignet med sigaretter. E-sigarettene som vellykket røykesubstitutt forklares med at produktet har potensiale til både å adressere den fysiske avhengigheten til nikotin og de sensoriske sidene ved å røyke. For de etablerte brukerne av e-sigaretter ser e-sigaretten ut til å inneha en egen symbolsk verdi uavhengig av konvensjonelle sigaretter (Tokle 2014).

3.9 Røykeslutt

At andelen som røyker i Norge nå er lavere enn tidligere, skyldes delvis at det er færre som begynner å røyke. Imidlertid har vi i figurene 3.17 og 3.18 sett at mens andelen røykere i eldre aldersgrupper holdt seg stabilt på et høyt nivå gjennom store deler av livstiden, så reduseres den allerede fra 30-40-års alder av i yngre aldersgrupper. Dette betyr i klartekst at det i yngre aldersgrupper har blitt mer vanlig å slutte å røyke ved en lavere alder enn før, noe som også har bidratt til den lavere totale røykeprevalensen.

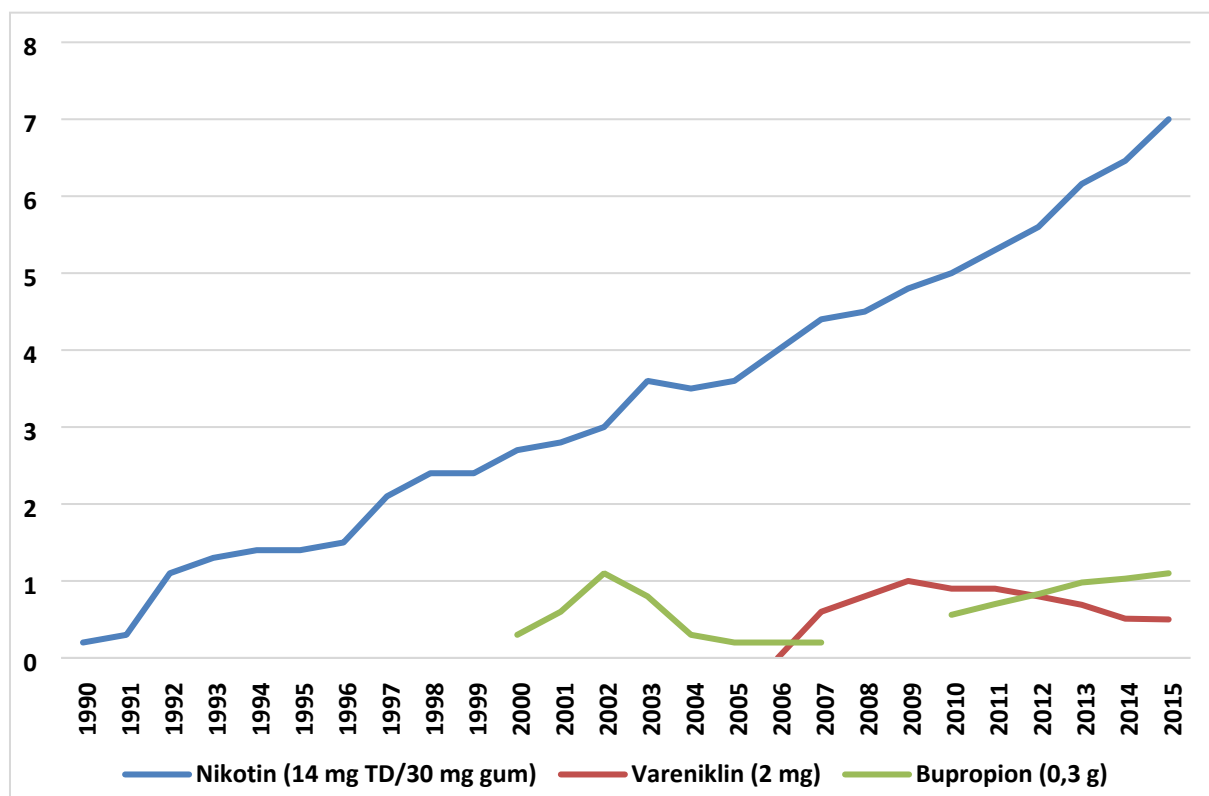
3.9.1 Legemidler til bruk ved nikotinavhengighet

I Norge er det tre typer legemidler godkjent for røykeavvenning: nikotinerstatning (NEP), vareniklin (Champix) og bupropion (Zyban). Nikotin har vært tilgjengelig i mer enn 25 år som legemiddel i terapi mot sigarettavhengighet, Nikotininhalator og –tabletter benyttes i mindre grad. Toleranse og helseeffekt er godt undersøkt, og viser at medisinsk nikotin i verste fall kun gir milde og forbigående plager. Potensiell avhengighet, fare for misbruk, og skade på småbarn som svelger nikotinlegemidler brukes heller ikke lengre som motargumenter. Nikotinerstatning selges reseptfritt fra apotek, og ble tilgjengelig i dagligvarehandelen fra januar 2003.

Til tross for at nikotinerstatning har vært på markedet i lang tid, har vært gjenstand for stor markedsføring fra Legemiddelindustrien, tilgjengelighet er bedret, og anbefales fra helsemyndighetene, er det kun 10-15 % av røykeslutterne som benytter disse (se figur 3.37). Den lave bruksfrekvensen i kombinasjon med svært moderat effekt betyr at legemidler til bruk i røykeavvenning i begrenset grad har bidratt til reduksjonen i tobakksforbruket. Blant reseptfrie legemidler var nikotinholdige preparater til bruk i røykeavvenning imidlertid den mest solgte produktgruppe med en omsetning på 325 millioner kroner i 2012 (Folkehelseinstituttet, 2013). Figur 3.36 viser at det også har vært en økning i salg av nikotinerstatning.

Vareniklin (på markedet i 2007) og bupropion (på markedet i 2000) er reseptbelagte medikamenter som blokkerer eller erstatter nikotins nevropsykologiske virkninger i hjernen. Bupropion er klassifisert som antidepressiva, mens vareniklin er klassifisert med midler som virker på nervesystemet. Bivirkningene fra legemidlene kan være vanskelig å skille fra abstinensplager som følge av røykeslutt.

Figur 3.37: Salg av legemidler til bruk ved nikotinavhengighet angitt i definerte døgndoser per 1000 innbyggere per døgn, 1990-2015. Vedleggstabell 3.19

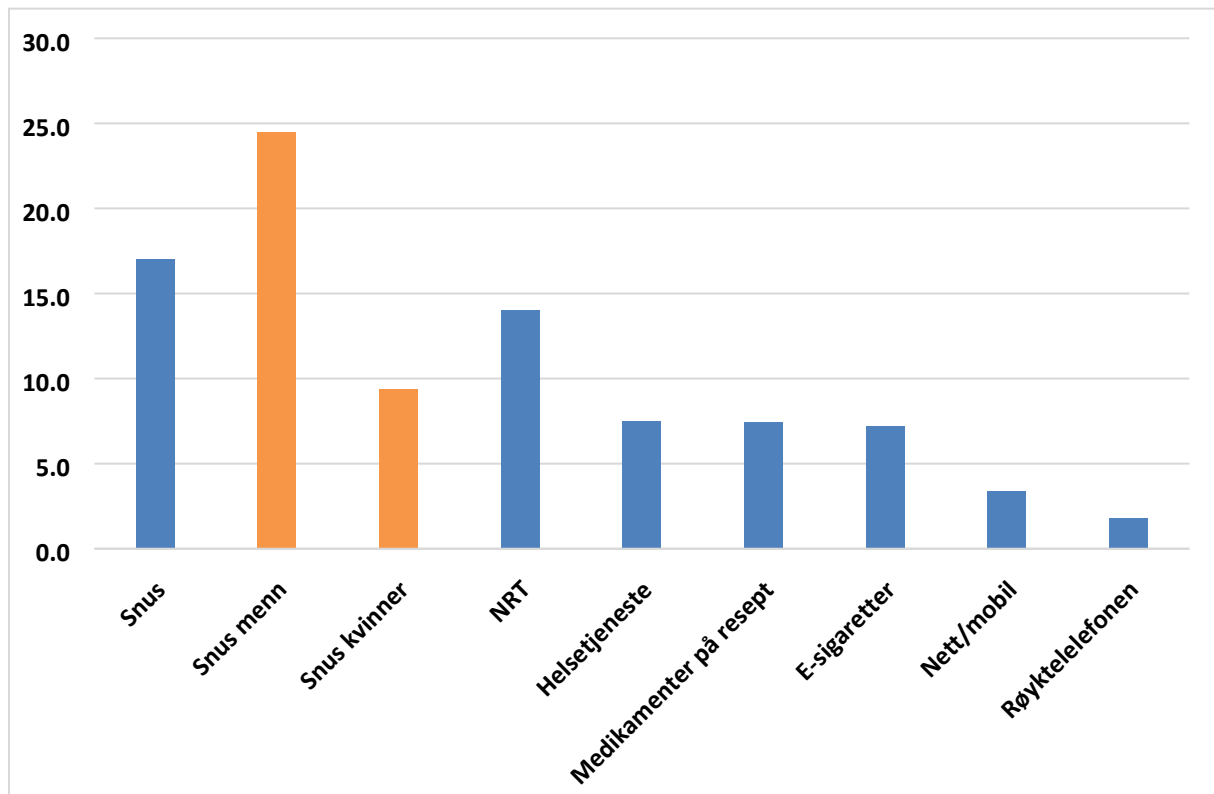

Kilde: Grossistbasert legemiddelstatistikk fra Folkehelseinstituttet

3.9.2 Snus og røykeslutt

De fleste som slutter å røyke rapporterer at de verken gjør bruk av nikotinlegemidler, snus, e-sigaretter, konsulterer helsepersonell eller ringer Røyketelefonen. Utfallet for røykere som gjør bruk av slike uassisterte forsøk er like bra og ofte bedre enn for røykere som anvender spesielle metoder. Forskjellen kan ha sammenheng med at assistanse til røykeslutt oftere benyttes av røykere som i større grad har spesielle hjelpebehov. I eksperimentelle undersøkelser, der gruppene som sammenlignes er likeverdige, er som regel resultatene noe – men ikke mye - bedre i eksperimentgruppen som bruker nikotinlegemidler enn i kontrollgruppen.

Figur 3.38: Andel som oppga å ha benyttet ulike former for assistanse ved røykeslutt blant nåværende og forhenværende røykere. 2012-2015¹.

¹ For e-sigaretter ble tall for 2013-2015 slått sammen.

Merk: Data om bruk av røyketelefon omfattet kun 23 observasjoner

Kilde: SIRUS, Statistisk sentralbyrå, Folkehelseinstituttet

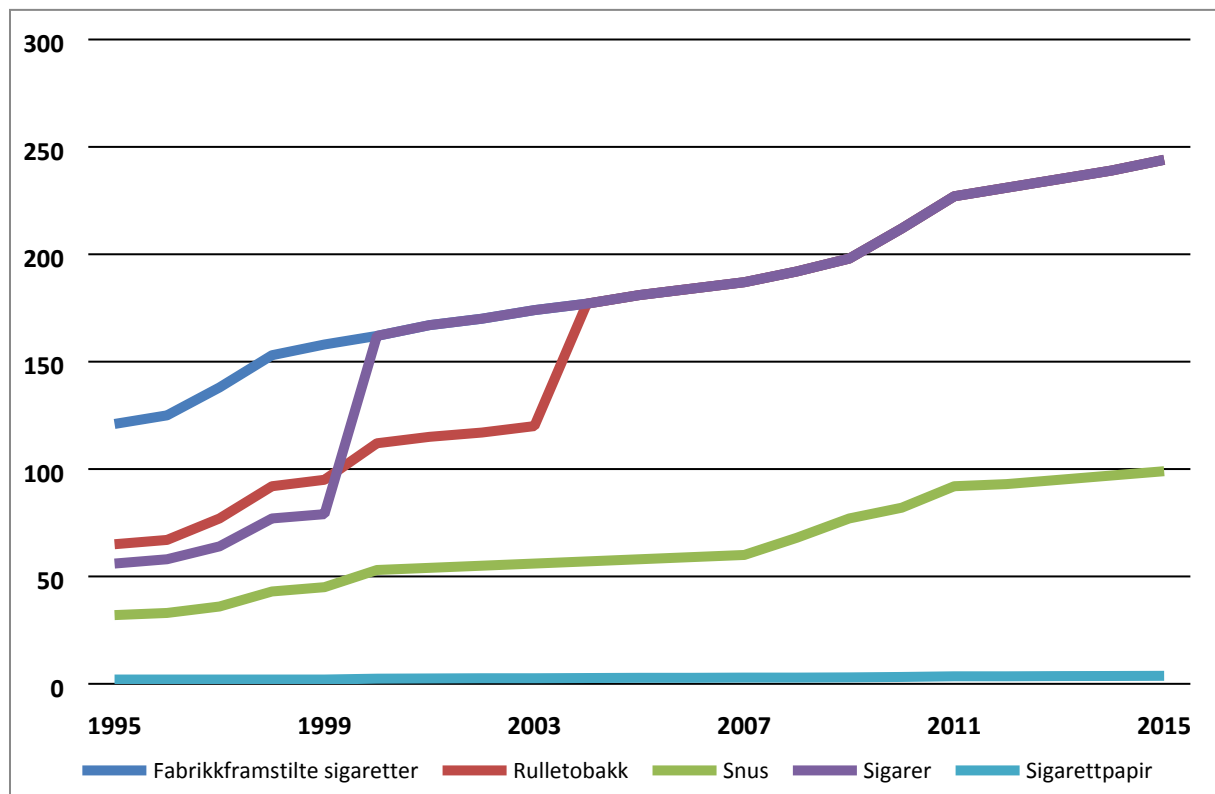
Andelen som bruker et hjelpemiddel for å slutte ser imidlertid ut til å ha økt over tid (Scheffels and Lund 2012), og dette skyldes i hovedsak bruken av snus som sluttemetode. Etter uassisterte forsøk, er snus og nikotinerstatningsprodukter de mest brukte metodene for å slutte å røyke. Menn rapporterer i større grad snus som sluttemetode sammenlignet med kvinner (figur 3.37). Både observasjonelle (Lund, McNeill and Scheffels 2010; Ramström and Foulds 2006; Scheffels and Lund 2012) og etter hvert flere – men ikke alle - eksperimentelle studier (Caldwell, Burgess and Crane 2010; Kotlyar et al. 2011; Lunell and Curvall 2011) indikerer at snus har bedre effekt i røykeslutt enn nikotinlegemidlene. Dette har sannsynligvis sammenheng med at snus som regel har potensial til å avgi mer nikotin til blodbanen, samt at snusbruk gir en sensorisk opplevelse og en symbolsk funksjon som legemidlene mangler. Bruk av snus i røykeslutt ser ut til å være forbundet med forlenget nikotinavhengighet i forhold til bruk av nikotinlegemidler.

3.10 Tobakkspris og særavgift

I tillegg til at staten bruker særavgiftene for å finansiere offentlige utgifter, brukes de også som virkemiddel for å prise samfunnsøkonomiske kostnader knyttet til bruk av helse- og

miljøskadelige produkter. Særavgiften på tobakksvarer er en kvantumsavgift som er delt inn i seks avgiftsgrupper etter produkttype. Figur 3.38 viser at avgiftssatsene på tobakksvarer har økt betydelig. Satsene for sigarer og rulletobakk ble justert opp til nivået for fabrikkframstilte sigaretter i henholdsvis år 2000 og 2004. Særavgiften på snus (ikke brennbar tobakk) ligger under satsene for tobakk som røykes (brennbar tobakk). Differansen i avgiftssats mellom brennbar og ikke-brennbar tobakk skyldes produktenes forskjellige skadepotensial. Noe av årsaken kan også tilskrives etterslep fra periode hvor sosiale hensyn ble vektlagt i avgiftsprofilen på tobakksvarer. Tradisjonelt ble snus og skrå hovedsakelig brukt av personer med lav inntekt. I senere tid har økningen i snusbruk blant ungdom blitt brukt som argument for å øke avgiften på snus.

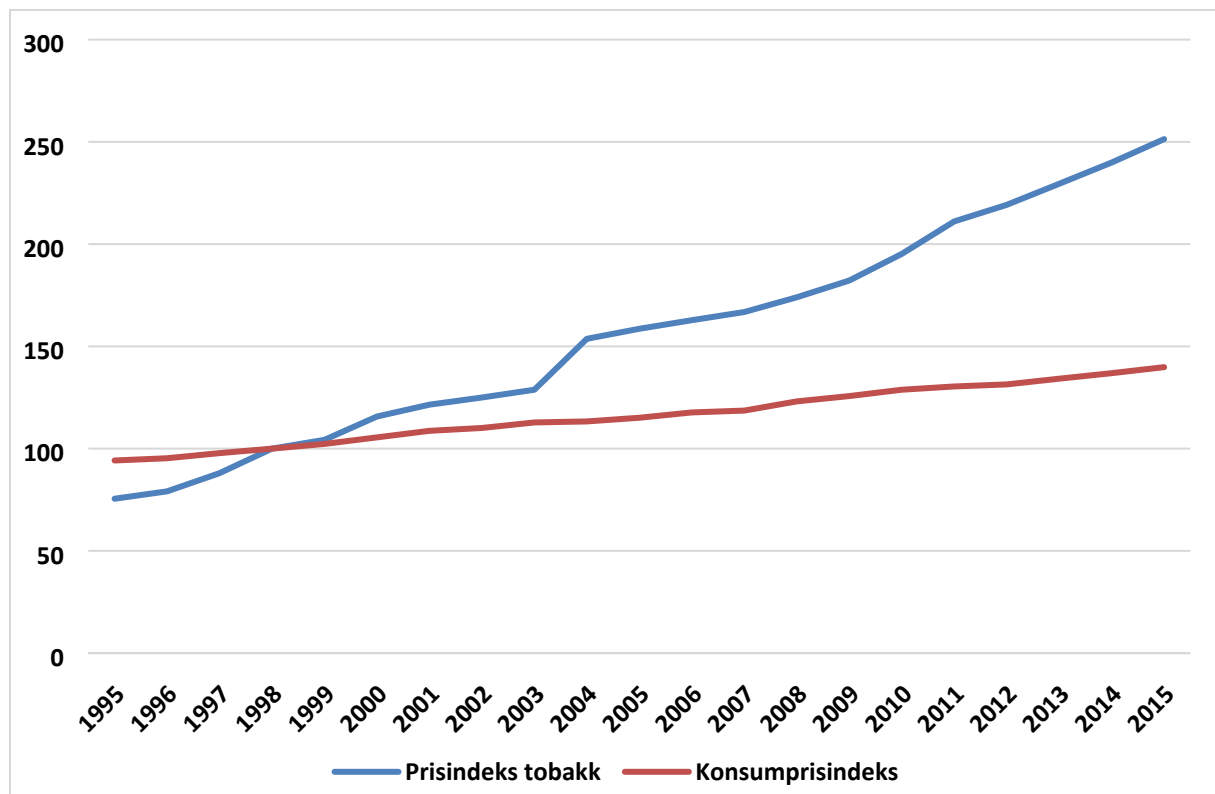
Figur 3.39: Utvikling i særavgifter på tobakksvarer i kroner per 100 gram 1995-2015.
Vedleggstabell 3.20

Kilde: (Regjeringen 2016)

Fordi røykerne har en relativ overrepresentasjon av personer med kort utdanning og lav inntekt vil avgiftsøkninger på tobakk i sterkest grad ramme en gruppe som er svakest stilt. Personer med lav inntekt er dessuten mer prisfølsomme, og vil oppvise en større etterspørselsreduksjon enn personer med høyere inntjening. Sistnevnte gruppe vil i større grad være i stand til å bære kostnadsøkningen forbundet med fortsatt røyking. Avgiftsøkninger på tobakk vil derfor skape sosial ulikhet i varetilgang som kan oppfattes som urettferdig. I et helseperspektiv vektlegger man imidlertid at slike avgiftsøkninger i sin tur kan bidra til å skape en sosial resultatlikhet i framtidig helsestatus.

Figur 3.40: Prisindeks for tobakksvarer og gjennomsnittlig årlig konsumprisindeks, 1995-2015 (1998=100). Vedleggstabell 3.21

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Prisindeksen på tobakksvarer har siden 1995 økt vesentlig mer enn den samlede konsumprisindeksen (figur 3.39). Ifølge statsregnskapet har statens inntekter på tobakksomsetningen nominelt sett økt fra 1 milliard kroner i 1980 til 7,2 milliarder i 2015 (Det Kongelige Finansdepartement 2015). Merverdiavgiften er ikke medregnet i disse tallene.

Effekten på tobakksforbruket av en avgiftsendring på sigaretter vil være større i en lukket økonomi enn i en åpen økonomi med betydelig handelslekkasje som den norske.

3.11 Mulige forklaringer på endringer i tobakksforbruket

Masseutbredelsen av sigarettøyking i Norge startet med automatiseringen i tobakksindustrien for ca. 100 år siden. Detaljerte samfunnsvitenskapelige forklaringer på endringen i røykemønstre i Norge er lansert i flere arbeider (Lund 2007; Lund 2008; Lund 1996; Lund, Lund and Bryhni 2009; Vedøy 2014). Disse har bl.a. vektlagt at økningen i første halvpart av 1900-tallet skjedde i et samfunnsmessig klima med intensiv reklame der sigarettene signaliserte modernitet, raffinement og eleganse. «Pilotene» i spredningsforløpet var menn i det urbane borgerskapet – effektive læringsmodeller som bidro til at røyking ble spredt til andre befolkningsgrupper. Røyking blant kvinner var sjeldent, men forekom hyppig i sosiale utgrupper som bohemmiljøet og blant prostituerte. Etter den annen verdenskrig ga myndighetene tobakk status som et

nødvendighetsgode og brukte Marshall-hjelpen for å forsyne befolkningen. Røyking hadde en dyp forankring i det sosiale liv, og ble praktisert av bl.a. leger og toppidrettsfolk og visualisert gjennom TV-programmer, filmer, avisbilder og reklameannonser. Som rollemodeller må vi anta at legene sendte sterke positive signaler om røyking til allmennheten. I 1952 røykte 74 % av norske mannlige leger og 44 % av de kvinnelige (Aarø et al. 1977). Landets sosialminister deltok i reklame for sigaretter i 1950-årene.

Det tobakksvennlige samfunnsklimaet i 1950- og 60-årene ga trange vekstvilkår for den begynnende informasjonen om helsefare ved røyking. Advarslene ble i lang tid kommunisert av moralske entreprenører som mange kanskje oppfattet at var ute på et moralsk korstog og derfor hadde redusert troverdighet. I aviser og lærebøker fantes det liten motvekt til den massive reklamen som glorifiserte røyking (Kunøe and Graff-Iversen 2002). Reklamen ble også mer aggressiv fra det tidspunkt da de endelige bevisene for røykingens helserisiko forelå (Lund 2002). Inntil 1970 holdt legestanden og myndighetene lav profil og var fraværende med et tobakkspreventivt engasjement. Den første offentlig finansierte opplysningskampanjen kom først i 1975 fra Statens informasjonstjeneste.

3.11.1 Reduksjonen i sigarettforbruket

Nedgangen i tobakkskonsumet blant menn i 1990-årene startet først 15 år etter at landet hadde fått en omfattende tobakkslovgivning. Fra 1975 førte tobakkskadeloven til et totalt forbud mot all tobakksreklame, innføring av helseadvarsler på tobakkspakkene og 16-års aldersgrense for kjøp og salg av tobakk. Loven skulle siden bli utvidet med paragrafer som beskyttet mot passiv røyking på arbeidsplasser og transportmidler (1989), og serveringssteder (2004). Den forbød nye nikotinprodukter (1989), påbød flere (1984) og større (2003) helseadvarsler, og høynet aldersgrensen for kjøp og salg av tobakk til 18 år (1995). I tiden etter 1975 økte realprisen på tobakk flere ganger, systematiske avvenningstiltak ble satt i verk, og kampanjevirkosomheten ble intensivert.

Myndighetenes innsats har sannsynligvis bidratt til å hindre at forbrukstoppen ble like høy som i for eksempel England og USA, og stadige utvidelser av loven har påskyndet nedgangen i røyking. Reduksjonen i røykingen skyldes også mange faktorer utenfor myndighetenes direkte kontroll, slik som røykingens endrede symbolinnhold, brukergruppens deklassering med påfølgende tap av modelleffekt, og snusens renessanse.

3.11.2 Forsinkelser i endringer blant kvinner

Som vist i figur 3.6 begynte kvinner å røyke på et senere historisk tidspunkt enn menn. Rønneberg og medarbeidere (Rønneberg, Lund and Hafstad 1994) fant dessuten at sigarettene ble tatt i bruk på et senere tidspunkt i livsløpet hos kvinner enn hos menn. Dette må tolkes i lys av de restriktive normer for kvinnerøyking som forelå og som hemmet industrien i å drive

kvinnerettet markedsføring. Som gruppe betraktet manglet kvinner typiske innovative kjennetegn som lang utdanning og kosmopolitisk orientering. De var mer religiøse og i større grad administratorer av den private familiære sfære. Kvinner deltok derfor mindre på samfunnsmessige arenaer som kunne virke sekulariserende, normnedbrytende og rekrutterende for røyking (Lund 2007; Lund 2008; Lund 1996; Lund, Lund and Bryhni 2009).

Veksten i kvinners røyking hadde sammenheng med liberaliseringen av normene og den påfølgende økningen i kvinnerettet markedsføring (Lund 2002). Periodene med krig og sosial og økonomisk labilitet hadde virket normoppløsende. Flere kvinner tok også lønnet arbeid og deltok på innrøykte samfunnsarenaer de tidligere hadde stått utenfor.

De røykepreventive tiltakene som etter hvert kom fra myndighetene, inntraff på et tidligere stadium i spredningsforløpet av kvinners røykevaner enn hva tilfellet var for menn. Dette har trolig bidratt til at veksten kulminerte på et lavere forbruksnivå enn hos menn.

Som nevnt startet nedgangen i kvinners tobakksforbruk senere enn hos menn. Dette er forårsaket av en såkalt kohorteffekt. I 1970-årene var det få eldre kvinnelige røykere, noe som skyldtes at det var uvanlig for denne generasjonen å røyke da de var unge i 1920- og 30-årene (Rønneberg, Lund and Hafstad 1994). Etter hvert som nye kvinnegenerasjoner – med oppvekst i et mer røykepositivt klima i 1950-årene – erstattet de eldre, har dette bidratt til å utlikne effekten av forbruksreduksjon blant de middelaldrende kvinnene. Frem mot århundreskiftet avtok imidlertid denne kohorteffekten, og etter århundreskiftet har det vært den samme forbruksreduksjonen blant kvinner som blant menn.

3.12 Historisk oversikt

- 1619** Christian IV bestemmer at røyking om bord på norske skip skal forbys av hensyn til brannfare og at overtredelse skal straffes med kjølhaling.
- 1632** Christian IV innfører et syvårig totalforbud mot tobakk
- 1650** Bergen tollsted begynner å registrere import av tobakk. Den første offentlige kilde for beregning av tobakksforbruket.
- 1741** Iverksetting av et svensk-norsk forbud mot røyking blant ungdom under 21 år. Overtredelse kan straffes med gapestokk to søndager på rad for de unges foreldre.
- 1778** J.L. Tiedemanns tobaksfabrik etableres i Christiania.
- 1854** Conrad Langaard etablerer sin tobakksproduksjon i Christiania.
- 1882** Tobakksplantasjer anlegges i indre Sogn. Kommersiell produksjon av norskavlet tobakk foregår fram til 1920.
- 1885** Som den første tobakksfabrikant i Norge starter Conrad Langaard opp med produksjon av sigaretter i tillegg til snus, skrå, sigarer og pipetobakk.
- 1892** Forbud mot barnarbeid lovfestes. Inntil da hadde nærmere 50% av de sysselsatte i tobakksindustrien vært yngre enn 15 år.
- 1893** Tobakksbeskatningen bidrar med hele 12% av de totale statsinntektene.
- 1894** Reklameikonet 'Fiskeren' fra J.L. Tiedemanns tobaksfabrik lanseres som varemerke. Den værbitte og sindige fiskeren ble meget populær med sin anbefaling «*Tiedemanns tobak er dog den beste*».
- 1898** Norske Kvinders Totalavholds-Selskap opplyser at «Tobak virker mest paa hjernen. Tobak er især meget skadeligt for børn og ungdom, fordi den svækker hukommelsen og tænkeevnen. Tobak er ikke til nogen virkelig nytte verken for børn eller voksne».
- 1899** En fullmaktslov gir kommunene myndighet til å håndheve en 15års grense for kjøp og konsum av tobakk på offentlig sted.
- 1901** Tobakksfabrikantenes Landsforening av 1901 stiftes for «*at varetage og befordre fælles interesser og at fremme kollegialt Samhold*». Foreningen oppretter konkurranseregulerende avtaler (minstepriser, emballasje-bestemmelser etc) og fungerte etter hvert som lobbyist overfor myndighetene.

- 1905** British American Tobacco Company (BATCO) etablerer seg i Norge - et felles eksportselskap av britisk-amerikansk tobakk overfor tredjeland.
- 1906** JL Tiedemanns Tobaksfabrik tar for første gang i bruk den automatiske sigarettmaskinen og håndrullingen av sigaretter avtar. Produksjonen øker og prisen går ned.
- Tidsskrift for den Norske Lægeforening trykker et syv siders oversiktsreferat om *'Tobaksrøking og dens skadelige virkninger'* basert på tidens kunnskap. Oversikten inneholdt påstander som siden skulle bli verifisert, men også en del effekter uten etterfølgende evidens som *«hyppig tilbøielighet til flatulens' tobaksdøvhed, nedsat centralt syn, søvnløshet»*.
- 1909** Fabrikktellingen viser 37 tobakksproduserende bedrifter i Norge med til sammen flere enn 2000 ansatte.
- De Unges Vel dannes i Bergen – den første organisasjonen som arbeidet mot tobakk utelukkende.
- 1911** Investeringer i stadig mer avanserte sigarettmaskiner fram mot første verdenskrig forvandler tobakksproduksjonen fra en arbeidsintensiv til en kapitalintensiv industri.
- 1914** Komitéen til motarbeidelse av tobakkstrusten (Antitrustkomiteen) blir etablert av medlemsbedrifter i Tobaksfabrikantenes Landsforeninga når BATCO lanserer sin egen skråtobakk på det norske markedet. Det iverksettes boikott mot detaljister og grossister som fører varer produsert eller importert av BATCO. Forbrukerne oppfordres til å kjøpe norsk tobakk av nasjonale grunner.
- Sigarettmerket Teddy lanseres fra Tiedemann med en tegning av Teddy Roosevelt på pakken. Valget av Roosevelt hadde sammenheng med hans kamp mot trust-dannelser i Amerika. Produksjonen av Teddy opphører først i 2008 og blir Norges lengstlevende tobakksprodukt.
- 1915** 2500 norske tobakksforhandlere går til boikott av produkter fra tobakkstrusten BATCO etter press fra Antitrustkomiteen. BATCO nektes å annonsere i mange norske aviser.
- Stempelavgiften innføres på tobakksprodukter. Tollen mister sin betydning som beskatningsform.
- 1916** Skråtobakk og snus har en markedsandel på 64%. Røyketobakk utgjør til sammen 36% (pipetobakk, sigarer, rulletobakk, sigaretter).
- Den landsomfattende Norske Antitobaksforening opprettes på Skodje, primært for å bekjempe tobakkspyttingen. Utgir bladet Tobakkskampen. Hygiene, moral og

familieøkonomi stod sentralt. Møtene ble avholdt på Godtemplarhus, Betania, Misjonslokaler og Metodistkirker.

1918 Kronprins Olav oppkaller sin seilbåt etter sigarettmerket Teddy. Teddy blir markedsdominerende fram mot 1920. Norske merker foretrekkes av patriotiske grunner.

1919 Sigarettmerkene Lucky Strike (BATCO) og Chesterfield (Liggett & Myers Tobacco/Sverre Urbye) lanseres i Norge.

Den Norske Antitobakksforening skifter navn til Landslaget Bort Med Tobakken.

1920 Masseproduksjon av sigaretter har ført til avsetningsproblemer. Tobakksprodusentene øker sine reklameutgifter. De første kjendiskampanjene for røyking starter med deltagelse fra bl.a. Roald Amundsen, Knut Hamsun, Johan Bojer, Arnulf Øverland, Oskar Braathen, Francis Bull og Edvard Munch. Markedsføringen var rettet mot menn. For kvinner var røyking fortsatt normovertredende.

1921 Tobakksindustrien er blant de første annonsører som starter opp med langvarig merkevarebygging, der hvert merke hadde sitt tema, logo og slagord som forble uforandret i lang tid for eksempel «*Teddy – alle mands ven*».

Forslaget om statlig tobakksmonopol blir for siste gang nedstemt av Stortinget etter tidligere behandlinger i 1889, 1903, 1904, 1906 og 1919. Selv med opprettelsen av Statens Vinmonopol i 1922 forble spørsmålet om tobakksmonopol ute av norsk politikk.

1922 Sverdrup Dahl begynner å distribuere reklamefilmer for tobakk til kino.

1924 'Fiskeren' fra Tiedemann blir forsøkt plagiert av en rekke andre tobakksfabrikanter, og fram til 1936 ble firmaet engasjert i over 30 tvistesaker der Reklameforeningen og Handelsstandens 50-mannsutvalg ofte ble tilkalt som dommere.

1926 Erling Falk, leder av den radikale politiske bevegelsen MOT DAG – hovedsakelig bestående av intellektuelle akademikere – gjør det til en symbolsk handling å avstå fra amerikanske virginiasigaretter. Preferansen for sigaretter laget av tyrkisk tobakk markerte en anti-imperialistisk holdning.

1927 Skråtobakk og snus har en markedsandel på 49%. Røyketobakk utgjør 51%

1928 Innlegg av kuponger og samleserier med sportsidoler i sigarettpakkene.

- 1930** Trustkampen mot BATCO opphører. J.L. Tiedemanns Tobaksfabrik kjøper seg inn i BATCO, overtar hele bedriften fra 1933 og gir den navnet NETO (Norsk-engelsk tobakksfabrikk).
- 1931** I Budsjettinnstilling til Stortinget legges det vekt på at sosiale hensyn bør tas ved avgiftsprofilen på tobakksvarer. Det innstilles på at røyketobakken *«ikke bør fordyres ved ytterligere beskatning fordi det vil ramme den jevne manns forbruk»*.
- Tiedemann-gruppens bedrifter melder seg ut av Tobafabrikantenes Landsforening av 1901 etter uenighet om prisfastsetting på snus og skråtobakk. Sterk pris konkurranse mellom tobakksprodusentene.
- 1932** Tidemann lanser reklamekampanje for sigarettmerket Medina med kvinnemodeller. *«Hvis vi to møtes og De byr meg en sigarett vil jeg helst ha en Medina»*. Kvinners røyking var fortsatt prisgitt menns høflige gester. De kvinnelige røykemodellene hadde ofte utfordrende blick og antrekk som signaliserte mangel på sømmelighetssans.
- 1933** Tidemann lanserer reklamekampanje for rulle- og pipetobakken Gul Mix. En av de få store kampanjene for rulletobakk før 1950.
- I reklamekampanjen Tidens Kvinner om Tidemann brytes fordommer og stereotyper ned ved å la leder av Norsk Kvinnesaksforening Margarete Bonnevie, forfatter Sigrid Undset, leder av Den norske forfatterforening Barbara Ring og kvinneaktivist Gulla Grund anbefale røyking, bl.a. for å øke arbeidslysten.
- M Glotts tobakksfabrikk AS lanserer sigarettmerket Speed. Conrad Langaard overtar produksjonen fra 1957 til den opphører i 1986.
- Kringkastingselskapet tillater tobakksreklame i en serie radioprogram (Medina-konsertene) sponset av JL Tiedemanns tobakksfabrik.
- 1934** Gyldendals konversasjonsleksikon skriver at *«måteholden tobakk røyking har, bortsett fra en lett svelgkatarr som under tiden kan utvikle sig, ingen sikkert påviselige skadelige virkninger, da bare en ytterst liten mengde nikotin resorberes»*.
- Tobakkbranchens Felleskontor etableres – en sammenslutning av tobakkshandlere og produsenter opprettet bl.a. for å lage regler og yte etableringshjelp til nye forretninger. Foreningen skiftet seinere navn til Tobakksindustriens felleskontor.
- 1935** Lov om høyere almenskoler fastsetter at elever ikke kan røyke i skolens umiddelbare nærhet

J.L. Tiedemanns Tobaksfabrik er blitt landets største tobakksprodusent. Fabrikken har overtatt sigarbedriften J.N. With (1922) og sigarettprodusentene W. Hartog & co

(1923), BATCO (1930) og Carl E. Olsen (1935). I perioden 1927–40 står J.L. Tiedemanns Tobaksfabrik for nær halvparten av bruttoproduksjonsverdien i tobakksindustrien. Senere ble en rekke andre tobakksprodusenter tilsluttet «Tiedemann-gruppen». Dette var P. Pedersen & sønn i Stavanger (1948), T.M. Nielsen & søn Tobaksfabrik i Larvik (1959), Norsk Kooperativ Landsforbunds Tobaksfabrik (1960), O. P. Moe & Søn (siden Rose Tobakk A/S) i Kristiansand (1971) og H. Petterøe tobakksfabrikk (1972).

1936 Sigarettmerket Frisco lanseres fra Conrad Langaard

1937 Sigarettmerket Blue Master (toasted) lanseres fra Tiedemann.

1938 Bladet Tobakskampen bytter navn til Rein Luft.

Tobakksfabrikernes Landsforening vedtar en intensjonsavtale om å begrense tobakksreklamen av hensyn til kostnadene for noen av medlemsbedriftene.

1939 Skråtobakk og snus har en markedsandel på 29%. Røyketobakk utgjør 71%.

1941 Sigarettmerket South State lanseres fra Tiedemann og blir en markedsleder fram til 1965.

1942 Rasjoneringskort på tobakk innføres. Månedstrasjon var 160 sigaretter for menn og 80 sigaretter for kvinner. Boken 'Tobakk til eget bruk' om dyrking hjemme selger 33 000 eksemplarer.

1943 Tobakksrasjonering endres til to sigaretter per dag for menn og en sigarett for kvinner. Menn måtte være over 18 år, mens aldersgrensen for rasjoneringskort for kvinner var 21 år. Størrelsen på det areal hver familie kunne ta i bruk til tobakksdyrking ble regnet ut etter antall menn i husstanden. Omfattende svartebørs og bytteøkonomi med sigaretter som hard valuta.

1946 Rasjoneringen oppheves. Tobakk får status som nødvendighetsgode av forsyningsmyndighetene.

1948 Marshallhjelpen benyttes for å finansiere import av tobakk fra USA.

1949 Forsyningsmyndighetene bruker 110 millioner på import av tobakk, mens kun 40 millioner går til innkjøp av landbruksmaskiner.

1950 Skråtobakk og snus har en markedsandel på 19%. Røyketobakk utgjør 83%.

Tidsskrift for den Norske Lægeforening nevner for første gang røyking (sammen med sotplager i byene) som en mulig årsak til en observert økning i lungekreft.

- 1952** Reklameaktiviteten fra tobakksindustrien gjenopptas etter hvert som forsyningen av tobakk øker.

Under de olympiske vinterleker i Oslo erklæres Frisco fra Conrad Langaard som den offisielle olympiske sigaretten.

- 1953** J.L. Tiedemanns tobaksfabrik oppretter et medisinsk fond som skal anvendes til å «fremme utforskning av menneskets indre-medisinske sykdommer, fortrinnsvis hjerte/karsykdommer, heri inbefattet midler til å forebygge og helbrede slike sykdommer». Legatmidlene ble hvert år delt ut på fabrikkeier Joh. H. Andresens fødselsdag.

- 1954** Landets sosialminister, leder av Arbeiderpartiets kvinnesekretariat og tidligere Mot Dag-medlem Rakel Seweriin deltar i markedsføring for tobakk.

Sigaretten Kent lanseres med et filter bl.a. bestående av asbest under mottoet «*the greatest health protection ever developed*».

Filtersigaretten Ascot lanseres fra Tiedemann.

Tidsskrift for den Norske Lægeforening stiller på lederplass spørsmålet «*Er det bevist at sigarettøyking fremkaller lungekreft?*» og inkluderer røyking blant mulige årsaksfaktorer sammen med ettervirkninger fra influensaepidemi (Spanskekyken 1918-19), atmosfæriske luftforurensninger, tjæreholdig støv fra asfalterte veier og svovel fra bruken av fyrstikker.

En undersøkelse viser at 75% av mannlige og 45% av kvinnelige leger røyker hver dag. Innslaget av røykere blant leger er høyere enn gjennomsnittet for befolkningen.

- 1955** Tidsskrift for den Norske Lægeforening refererer en amerikansk studie om økt risiko for hjerte- karsykdommer blant røykere. Det understrekes at sammenhengen nødvendigvis ikke er kausal men «*at de begge er produktet av en tredje og felles årsak*».

- 1956** Patologen Liv Kreyberg publiserer en artikkel i Tidsskrift for den Norske Lægeforening basert på en studie av maligne lungesvulster fra 300 pasienter. 80% av en viss type svulster (Gruppe 1-svulster) har relasjon til tobakksrøyking.

I VG kritiserer Kreftregisterets leder Einar Pedersen staten for passivitet i bekjempelsen av røyking. Sosialminister Gudmund Harlem uttaler i Dagbladet «*Vi mangler det avgjørende bevis for at sigarettøyking kan medføre lungekreft, og før det foreligger anser vi det ikke riktig å foreta oss noe i sakens anledning*».

1957 Sigaretten Long Run lanseres fra Tobakkscompagniet med acetat filter. I reklamen heter det «vitenskapens siste framskritt i tobakksbransjen. Å røyke filter LONG RUN lønner seg i det «LONG RUN».

Landsforeningen mot Kreft gjennomfører en kartlegging av røykevaner blant skoleelever i grunnskolenes øverste klassetrinn.

Landslaget Bort Med Tobakken oppfordrer til «at det må bli slutt med all tobakksreklame både på kinoer, i vekeblad, i aviser og ellers andre stader der tobakkskapitalen driv propaganda».

1958 Forlaget Liv & Helse begynner å distribuere informasjon om røykingens helseskader.

1960 Sigarettmerket Camel lanseres i Norge fra Conrad Langaard.

Boken om Skikk og Bruk skriver «Et vertskap som ikke tillater røyking ved bordet kan risikere å legge en demper på hele selskapet».

1963 I VG etterlyser Professor Erik Poppe ved Radiumhospitalet et røykeforbud på TV. Programdirektør Otto Næs svarer at «*intervjuobjektene slapper bedre av foran TV-kameraene hvis de får ta en røyk*».

President Gerhard Larsen henstiller legene på landsmøtet i Den Norske Lægeforening i Trondheim til å slukke sigarettene, og innfører isteden røykepause etter hver tredje taler.

Landsforeningen Mot Kreft gjentar sin undersøkelse av røykevaner blant skoleelever fra 1957.

1964 En oppsiktsvekkende rapport fra den amerikanske helsedirektør erklærer på basis av en litteraturstudie av datidens biomedisinske og epidemiologiske studier at lungekreft og hjertekarsykdommer har sammenheng med røyking. Rapporten får stor oppmerksomhet i Norge.

Helsedirektør Karl Evang avgir den første offisielle, autoritative redegjørelse om røyking og helse i Tidsskrift for den Norske Legeforening «*Omfattende vitenskapelige undersøkelser har fastslått at det består et sikkert årsaksforhold mellom sigarettroyking og lungekreft*». Evang peker videre på at røyking var en viktig årsaksfaktor for utvikling av strupekreft og kronisk bronkitt, og at hjerteinfarkt, hjertekrampe og emfysem hadde en relasjon til røyking.

Fra Stortingets talerstol sier Edvard Hambro at «vi (ikke-røykere) blir betraktet av folk flest som noen sinker og noen merkelige folk, og de av oss som har røkt og har holdt

opp å røke, blir betraktet nærmest som avvikere. Men på grunn av den rapport som er kommet, ... kan vi ikke-røkere reise vårt hode og gå rundt mer som frie menn...»

En rekke frivillige organisasjoner setter arbeidet mot tobakksskadene på dagsordenen (Landsforeningen Mot Kreft, Nasjonalforeningen for Folkehelsen, Den Norske Lægeforening, Norsk Avholdsforbund, Norges Røde Kors, Statens Ungdomsråd, Norges Idrettsforbund, Norske Kvinners Sanitetsforening, Norsk Folkehjelp, Norges Husmorforbund).

Kirke- og undervisningsdepartementet sender rundskriv til landets skoler hvor det opplyses om plikt for å sørge for at elevene orienteres om tobakkens skadevirkninger. Andelen som har hørt at røyking kan være kreftfremkallende har økt fra 39% i 1958 til 74%.

Tobakksindustriens bransjeforening undertegner en intensjonsavtale om begrensning av reklame for sigaretter gjeldene fra 1965.

- 1965** Stortinget nedsetter et offentlig 'Utvalg for forskning i røykevaner' med følgende mandat «... å avgi en betenkning... om hvilke tiltak som kan settes i verk for å motvirke at folk begynner å røyke og for å stimulere røykere til å opphøre med å røyke eller innskrenke sitt forbruk.»

Landslaget Bort Med Tobakken endrer navn til Landslaget mot Tobakksskadene (LMT), rekrutterer medlemmer med medisinsk kompetanse og får mindre preg av å være en isolert gruppe fanatikere på etisk korstog.

Norge blir medlem av EFTA, og toll bortfaller på utenlandske sigarettmerker. Markedet internasjonaleses og merker som Marlboro, Camel, Lucky Strike, Kent, Pall Mall, Winston, Benson & Hedges, Salem, Philip Morris og Dunhill får 30% prisreduksjon. Skjerpet rivalisering om markedsandeler. Norsk tobakksindustri trapper opp samarbeidet med amerikanske selskaper. Markedsandelen for norske sigarettmerker faller fra 75% i 1965 til 55% i 1975.

Norsk tobakksindustri intensiverer sin markedsføring – særlig mot kvinner som i økende grad har gått ut i yrkeslivet, tjener egne penger og framstår som potensielle kunder. Kvinnerepresentasjonen i annonsene øker fra 33% i perioden 1955-64 til 62% i perioden 1965-75. Andel kvinner avbildet i røykesituasjoner øker fra 26% til 51%. Hver femte annonse etter 1965 er assosiert med et budskap om at kvinner oppnår selvstendighet og frihet ved å røyke et spesielt merke. «*Det likte han ikke – nå klarer jeg meg uten ham. Uten å rulle mine sigaretter av hans tobakk! Endelig har jeg fått min egen – spesiallaget for meg – Stjernesnitt K for 'kvinne'*».

1966 Kringkastingssjef Ustvedt røyker sigar i programmet Åpen Post, og bryter sin egen instruks til de ansatte om å avstå fra røyking på skjermen.

Nye og gamle sigarettmerker lanseres med filtre bestående av kreppapir, cellulose, kork, kull eller acetat. Reklamen framhever at filteret har beskyttende egenskaper. «*Savoy – et alternativ - aktivt dobbelt filter som gir renere røkeglede*».

Markedsandelen for filtersigarettene øker fra 23% i perioden 1955-64 til 72% i perioden 1965-1975. De mest markedsførte merkene i den siste perioden blir Pall Mall, Savoy, South State, Prince og Rothmans.

1967 'Utvalg for forskning i røykevaner' fremlegger en enstemmig rapport «Påvirkning av røykeadferd». Utvalget, ledet av lungelege Kjell Bjartveit, anbefaler blant annet koordinert innføring av reklameforbud, helseadvarsler, opplysningstiltak og røykeslutttiltak. Sigarettmerket Prince fra det danske Skandinavisk tobakskompagni lanseres i Norge med JL Tiedemanns tobaksfabrik som samarbeidspartner.

1968 Reklamen for Prince topper Norsk Annonsestatistikk i årets fire første måneder. Prince-kampanjen bruker ca. 30 av tidens kjendiser som spredningsagenter for budskapet «*Ja, nå røyker også jeg Prince*» - bl.a. Julie Ege, Grynet Molvig, Inger Jacobsen, Kari Simonsen, Elisabeth Grannemann, Rolv Wesenlund, Lasse Kolstad, Roald Øyen m.fl.

JL. Tiedemann tobaksfabrik samler all sin produksjon i en enkelt fabrikk på Hovin i Oslo.

1969 Stortingsmelding nr. 62 fra Sosialdepartementet med handlingsprogram mot røyking legges fram for Stortinget. Det pekes på at tobakksindustriens intensjon om selvpålagt reklamebegrensning ikke har hatt betydning.

Annonser med opplysninger om faktiske egenskaper ved produktet (pris, pakning, papirtype, snitt, opprinnelsesland etc) erstattes av reklame som vektlegger det rene, naturlige, lyse, lette, milde, svale og forfriskende i produktene. «*Consulate – frisk som en fjellbekk*». Reklamen formidler at røykingen fører med seg velbehag, nytelse, lindring, belønning og nedsatt stress. Røykingen i annonsene foregår i situasjoner preget av kos, kameratskap, aktiv livsstil og romantikk. «*Siri – frisørdame, fotomodell og amatørskuespillerinne. Hun rekker alle 'jobbene'. Til og med å koble av innimellom. Om bord i seilbåten. Eller på turisthotellet, helst i Rondane. Hun røyker Seven Seas*».

Arbeiderpartiets sosialpolitiske talskvinne Sonja Ludvigsen hevder tobakksindustrien har møtt «*ethvert opplysningstiltak etter 1964-rapporten med økt og utvidet reklame*».

1970 Stortingets sosialkomite slutter seg til forslagene fra 'Utvalget for forskning i røykevaner'. En komite, ledet av professor Anders Bratholm, får mandat til å lage utkast til lov med forskrifter.

Tobakkindustriens felleskontor stiftes. En paraplyorganisasjon for norsk tobakksindustri som arbeider for tobakksindustriens interesser, avgir høringsvar på vegne av industrien, informerer om forbruksutvikling og grensehandel etc.

1971 Statens tobakksskaderåd opprettes ved kongelig resolusjon. Rådet, som ble ledet av Kjell Bjartveit fram til 1993, skulle holde seg orientert om forskningsresultater, påvirke røykevaner i helsegunstig retning, fungere som informasjonskilde og ta initiativ til vitenskapelige undersøkelser. Rådet hadde representanter fra medisin, sosiologi, psykologi, jus, informasjon og pedagogikk. Også eier av JL Tiedemanns tobakksfabrik, Johan H. Andresen sr. satt i rådet, men trakk seg etter kort tid. Fra 1974 ble rådet et eget kapittel i statsbudsjettet og fikk sitt eget sekretariat.

NRK fjernsynet sender Vel Blåst - en 14-dagers programserie om røykeavvenning.

1972 Begrepet passiv røyking (*involuntary smoking*) introduseres i en rapport fra den amerikanske helsedirektør.

Statens tobakksskaderåd anbefaler i en rapport til Sosialdepartementet å avstå fra å lovregulere passiv røyking.

Conrad Langaard kjøper tobakksfabrikken Fredrik Jebe & co. Conrad Langaard distribuerer Marlboro fram til 2007 - verdens mest solgte sigarett. Selskapet hadde også Camel i sin produktportefølje.

1973 Lov om restriktive tiltak ved omsetning av tobakksvarer med reklameforbud og påbud om helseadvarselsmerking (tobakksloven), vedtas. Loven inneholder også forbud mot å selge tobakk til personer under 16 år.

På oppdrag fra Statens tobakksskaderåd begynner Statistisk sentralbyrå sine årlige undersøkelser om røykevaner i befolkningen.

1974 Trøndelag ikke-røykerforening stiftes.

1975 Tobakksloven trer i kraft og setter bl.a. en stopp for mer enn 60 års mer eller mindre sammenhengende reklamevirksomhet for tobakk.

Statens tobakksskaderåd gjennomfører den første landsomfattende undersøkelsen av røykevaner blant 13-15-åringene. Undersøkelsene skulle siden bli gjentatt hvert femte år inntil 2005.

Bergen ikke-røykerforening og Oslo ikke-røykerforening stiftes.

Antall tobakksproduserende bedrifter er redusert til seks - fra 38 i 1946.

J.L. Tiedemanns tobakksfabrik starter lisensproduksjon av sigarettmerket Prince, som skulle bli en markedsleder.

- 1976** Oppkrevingssystemet omlagt fra stempelavgift til deklarasjonsavgift. Betegnelsen på avgiften endret til "Avgift på tobakkvarer".

Et korps av strupekreftopererte tilknyttet Norsk Landsforening for Laryngectomerte starter opp med foredrag om røykingens følgeskader på ungdomsskolene. Det første året holdes 400 foredrag for til sammen 45 000 elever.

- 1980** Statens arbeidstilsyn utgir retningslinjer om behandling av passiv røyking på arbeidsplasser.

Oslo ikke-røykerforening skifter navn til Røykfritt Miljø og distribuerer noe seinere klistremerket «*Kyss en ikke-røyker – nyt forskjellen*». Organisasjonen samarbeider med Norges Astma og Allergiforbund med å spre informasjon om passiv røyking.

- 1981** Den Norske Lægeforenings landsstyre oppfordrer regjeringen til å arbeide for at Norge kan bli et røykfritt samfunn innen år 2000. Flere frivillige organisasjoner slutter seg til vedtaket.

Fra hovedsakelig å ha vært betraktet som et fiskalt virkemiddel, begynner økninger i tobakksavgiften å få helsepolitiske begrunnelser.

- 1982** I en rapport fra den amerikanske helsedirektør assosieres langvarig eksponering for andres tobakksrøyk med framvekst av lungekreft hos ikke-røykere.

- 1983** En undersøkelse viser at 70% av landets kommuner avholder røykfrie møter. En økning fra 20% i 1973.

- 1984** Et system av 12 roterende helseadvarsler blir trykket på tobakksbutikkene sammen med innholdsdeklarasjoner for tjære-, nikotin- og kullosnivå.

- 1985** Statens tobakkskaderåd utgir rapporten «Lufta er for alle» og påpeker at det eksisterende rettsvernet mot passiv røyking er svakt. Rådet går inn for å lovregulere adgangen til å røyke. 77% av den voksne befolkning støtter et slikt lovforslag.

- 1986** Olav Thon Gruppen overtar Conrad Langaard. Mens distribusjonen av utenlandsk produsert tobakk fortsetter (bl.a. Marlboro og Camel), legges Langaards tobakksproduksjon i Norge ned fra 1988.

- 1987** Helsedirektør Torbjørn Mork går offentlig ut mot lovregulering av røyking på menneskelige fellesarenaer.

1988 Endringer i lov om vern mot tobakksskader (den såkalte «røykeloven») trer i kraft. Vernet mot passiv røyking lovfestes i lokaler og transportmidler hvor allmennheten har adgang. På visse strenge betingelser er det fortsatt adgang til å tillate røyking i arbeidslokaler og institusjoner. Serveringssteder unntas fra forbudet inntil 2004. I helsides avisannonser forteller tobakksindustrien at Røykeloven vil komme til å kriminalisere 1.3 millioner røykere. En organisasjon for å sikre røykernes rettigheter – Røykringen – stiftes i protest mot Røykeloven. Frontfigurer er advokat Alf Nordhus, redaktør Christan Christensen og komiker Rolv Wesenlund. Fremskrittspartiets formann Carl I Hagen hevder i stortingsdebatten at Røykeloven er *'usunn, kriminaliserende, tøvete, motsetningsskapende, manipulerende og formynderregulerende'*.

Verdens røykfrie dag 31. mai innstiftes etter initiativ fra Verdens helseorganisasjon.

1989 Forskrift om forbud mot import, omsetning og produksjon av nye nikotin- og tobakksprodukter trer i kraft.

1991 I en artikkel i Tidsskrift for den Norske lægeförening presenterer kjemiprofessor Tore Sanner ved Radiumhospitalet et regnestykke som viser at røykerne representerer en samfunnsøkonomisk byrde

1993 Etter forskrift skal minst en tredjedel av bordene, sitteplassene og rommene bli røykfrie på overnattings- og serveringssteder.

'Sosial- og helsedepartementets arbeidsgruppe for oppfølgingen av Handlingsplanen for et Røykfritt Norge år 2000' blir nedlagt.

1994 Lobbyistkoalisjonen Tobakksfritt stiftes med professor Tore Sanner som mangeårig leder. Tobakksfritt skal opptre samlet som en pådriver overfor politiske myndigheter, drive informasjonsvirksomhet overfor politikere, beslutningstakere og media, initiere samarbeid på tvers av organisasjonene og drive nettverksbygging.

1996 Tobakksskadeloven innskjerpes ytterligere. Det innføres forbud mot røyking i åpne restauranter, og aldersgrensen for kjøp av tobakk heves fra 16 til 18 år. Forbud mot indirekte reklame trer i kraft. Ved forskrift innføres det forbud mot røyking inne i skoler og barnehager.

Telefontjenesten Røyketelefonen opprettes og driftes av Statens tobakkskaderåd. Professor i sosialmedisin Per Fugelli kaller Røykeloven 'et overgrep, uttrykk for formynderstaten på sitt verste tilforlatelig pakket inn i helseklær, en ytterliggående frihetsbegrensning, norgeshistoriens største mobbeaksjon'.

- 1997** «Vær røykfri» - et treårig skoleprogram utviklet av Den Norske Kreftforening tilbys alle landets ungdomsskoler med bistand fra Statens tobakkskaderåd. På det meste deltar mer enn halvparten av landets ungdomsskoleelever.
- 1998** Innskjerpingene i forskrift om røyking på restauranter og andre serveringssteder trer i kraft slik at det gis adgang til å tillate røyking ved halvparten av bordene.
- JL. Tiedemanns tobaksfabrik fusjoneres inn i skandinavias største tobakkskonsern Skandinavisk Tobakskompagni med over 5000 ansatte og sete i Danmark. Tiedemanns får 17,2% av aksjene samt flere styreverv.
- 1999** Strategiplan for det tobakksforebyggende arbeidet i Norge 1999-2003 fra Sosial- og helsedepartementet og Tobakkskaderådet legges frem.
- Nasjonal Kreftplan avsetter midler til ansettelse av folkehelserådgivere hos fylkesmennene.
- Lungekreftrammede Robert Lund stevner J.L. Tiedemanns tobaksfabrik for Orkdal herredsrett med krav om erstatning for den skade han ble påført av røyking. Slagrammede Asgeir Storband stevner samme produsent for Oslo tingrett.
- 2000** Tiedemanns frikjennes i herredsretten. Robert Lunds enke anker til Frostating lagmansrett. NOU 200016 «Tobaksindustriens erstatningsansvar» utgis fra en gruppe med mandat fra Sosial og helsedepartementet.
- 2002** EUs tobakksproduktdirektiv implementeres i norsk tobakkslovgivning. Forbud mot misvisende produktbetegnelser som f.eks. «light» og «mild», større helseadvarsler og hjemmel for å kreve produktopplysninger fra tobakksindustrien.
- Statens tobakkskaderåd arrangerer en nasjonal tobakkskonferanse over to dager.
- Statens tobakkskaderåd går inn i Sosial- og helsedirektoratet i forbindelse med omorganisering av den sentrale sosial- og helseforvaltningen.
- I tillegg til alkohol- og narkotikaforskning, inkluderer Statens institutt for rusmiddelforskning (SIRUS) tobakksforskning i sin virksomhet.
- 2003** JL Tiedemanns tobakksfabrik frikjennes av Norsk høyesterett i Lund-saken. Flere endringer i tobakkskadeloven vedtas, herunder forbud mot røyking på serveringssteder og utvidelse av arealet for helseadvarsel på emballasjen. Direktoratet gjennomfører massemediekampanjen «Hver eneste sigarett skader deg» og en kampanje med fokus på tobakksindustriens arbeidsmetoder. Som første land i verden ratifiserer Norge Verdens helseorganisasjons rammekonvensjon om forebygging av tobakkskader.

En utredning fra Nasjonalt folkehelseinstitutt konkluderer med at ca. 6 700 dødsfall (16% av alle dødsfall) skyldes røyking.

Salg av reseptfrie nikotinholdige legemidler (tyggegummi og plaster) tillates i dagligvarehandelen og fra bensinstasjoner.

Den elektroniske sigaretten finnes opp av den kinesiske farmasøyten Hon Lik.

2004 Forbudet mot røyking på serveringssteder trer i kraft 1. juni. Sosial- og helsedirektoratet gjennomfører en massemediekampanje om at alle har rett til en røykfri arbeidsplass.

2005 Verdens helseorganisasjons rammekonvensjon om forebygging av tobakksskader trer i kraft.

Asbjørnsens Tobakksfabrikk, opprettet i 1853 i Kristiansand, legger ned sin virksomhet. Merkevaren Eventyrblending (Reven) inngår deretter i Imperial Tobacco Group (UK) sin produktportefølje for Norge. Imperial kjøper også virksomheten til tobakksdistributør Gunnar Stenberg AS.

Andresen-familien, som har eid J.L. Tiedemanns tobakksfabrik i 156 år over fem generasjoner, selger ut sin aksjepost i Skandinavisk Tobakskompagni for 3,3 milliarder kroner.

Verdens største tobakksprodusent, Philip Morris, etablerer et kontor i Norge og tar over distribusjonen av bl.a. Marlboro fra Conrad Langaard.

2006 Tidsskriftet Tobacco Control publiserer en rangering av de europeiske lands skåre på indeks for bruk av tobakkspreventive virkemidler. Norge kommer på tredje plass etter Irland og England.

Nasjonal strategi for det tobakksforebyggende arbeidet 2006-2010 og Nasjonal strategi for bekjempelse av KOLS 2006-2011 legges fram av Helse- og omsorgsdepartementet. Helsedirektoratet gjennomfører en massemediekampanje om KOLS.

SIRUS starter et flerårig forskningsprosjekt om snusbruk.

SIRUS og Statens arbeidsmiljøinstitutt publiserer resultater som viser at innføringen av 'Røykeloven' førte til økt trivsel, bedre selvopplevd helse, bedre luftkvalitet, god etterlevelse, få håndhevingsproblemer og ingen endringer i besøksfrekvens og inntjening på serveringsstedene. Professor i sosialmedisin Per Fugelli sier på toårsdagen til 'Røykeloven' «*Hipp hurra! Røykeloven var helt klart politisk og helsefaglig klok*».

- 2007** Nasjonalt KOLS-råd opprettes med Helsedirektoratet som sekretariat. Staten ved Helse- og omsorgsdepartementet vinner en sak i Høyesterett om røykelovens anvendelse i såkalte røykeklubber.
- Norwatch offentliggjør at Oljefondet besitter aksjer og obligasjoner i tobakksindustrien for 10,2 milliarder kroner.
- NRK identifiserer personen bak 'Fiskeren' fra Tiedemann som Trondhjemsfiskeren Hans Peter Jacobsøn Wiggen (1832-96). I 1894 mottok Wiggen en to kroners sølvmynt og en flaske sprit for å stå motiv.
- 2008** JL Tiedemans tobaksfabrik, opprettet i 1778, legger ned sin produksjonsavdeling i Norge. Sigarettseksjonen i Skandinavisk Tobakskompagni A/S - House of Prince A/S og J.L. Tiedemanns Tobaksfabrik A/S – selges til British American Tobacco. All tobakksproduksjon på norsk jord er dermed eliminert.
- SIRUS utgir en rapport om kunnskapsgrunnlaget for effekt fra restriksjoner på synlige oppstillinger av tobakksvarer.
- 2009** Påbud om bildeadvarsler på tobakkspakkene vedtas, med effekt fra 1. juni 2011 for sigaretter og 1. januar 2012 for andre tobakksprodukter unntatt snus.
- For første gang lanseres skadereduksjon som supplerende tiltak i norsk tobakkspolitikk i en rapport fra SIRUS.
- 2010** Forbudet mot synlig oppstilling av tobakksvarer trer i kraft 1. januar 2010.
- Tobaksprodusenten Philip Morris anlegger søksmål mot staten og ønsker å få lovligheten av forbudet rettsbehandlet.
- Verdens helseorganisasjon foretar en evaluering av det norske tobakksforebyggende arbeidet og anbefaler bl.a. intensivert hjelp til røykeslutt.
- SIRUS sier opp sin observatørstatus i Tobakksfritt. Utløsende årsak er uenighet om Tobakksfritts informasjon til myndighetene om snusbruk.
- 2011** Staten ved Helse- og omsorgsdepartementet vinner en sak i Høyesterett om røykeforbudets anvendelse på uteserveringer.
- Snus har en markedsandel på 30% - det høyeste siden mellomkrigstiden. Røyketobakk utgjør 70%. Den parallelle økningen i snusbruk og nedgangen i røyking har ført til at snus nå er mer utbredt enn sigaretter blant menn under 30 år.
- Krav om at alle sigaretter skal være selvslukkende for å begrense omfanget av dødsbranner.

Helsedirektoratet gir det første av flere påfølgende avslag på søknader om adgang til å selge elektroniske sigaretter.

- 2012** Helsedirektoratet gjennomfører massemediekampanjer mot røyking i januar og august. Helsedirektoratet arrangerer en nasjonal tobakkskonferanse over to dager med fokus på bl.a. virkemiddelbruk, tobakkseksposering av barn og snusbruk.

Staten (Helse- og omsorgsdepartementet) representert ved Regjeringsadvokaten vinner en sak i Oslo tingrett om lovligheten av forbudet mot oppstilling av tobakksvarer. Philip Morris, Norway anker ikke dommen.

Nasjonalt råd for tobakksforebygging, oppnevnt av Helse- og omsorgsdepartementet, foreslår å forby salg av snus fra 2017 samt å eliminere salget av tobakk fra taxfree-butikker.

- 2013** Stortinget vedtar nye tillegg til Tobakkskadeloven. Formålsparagrafen endres slik at siktemålet med loven er å oppnå et tobakksfritt samfunn. Videre vedtas fra 2014 bl.a. forbud mot ti-pakninger, opphør av røykerom i offentlige virksomheter, og innføring av bevillingsordning for tobakksforhandlere.

Helse- og omsorgsdepartementet utgir nasjonal strategiplan «En framtid uten tobakk», som i hovedsak går ut på å intensivere bruk av de tradisjonelle virkemidlene; informasjon, restriksjoner, avgifter og avvenningstilbud. Snus betraktes utelukkende som et onde, og forbudet mot elektroniske sigaretter anbefales videreført.

- 2014** Helseminister Høie trekker tilbake forslaget om bevilling for tobakksforhandlere. EU vedtar et Tobakksproduktdirektiv som bl.a. anbefaler medlemslandene å innføre et regulert salg av e-sigaretter.

- 2016** Statens institutt for rusmiddelforskning (SIRUS) innlemmes i Folkehelseinstituttet.

3.13 Kilder og referanser

- Aarø, L. E., K. Bjartveit, O. D. Vellar, and E. L. Berglund. 1977. "Smoking habits among Norwegian doctors 1974." *Scand J Soc Med* 5:127 - 35.
- American Council on Science and Health (ACSH). 2013. "Nicotine & Health. Report." New York.
- Augustson, E., and S. Marcus. 2004. "Use of the current population survey to characterize subpopulations of continued smokers: a national perspective on the "hardcore" smoker phenomenon." *Nicotine Tob Res* 6(4):621-9.
- Baba, S., A. K. Wikstrom, O. Stephansson, and S. Cnattingius. 2013. "Changes in snuff and smoking habits in Swedish pregnant women and risk for small for gestational age births." *Bjog* 120(4):456-62.
- Banks, Emily, Grace Joshy, Marianne F. Weber, Bette Liu, Robert Grenfell, Sam Egger, Ellie Paige, Alan D. Lopez, Freddy Sitas, and Valerie Beral. 2015. "Tobacco smoking and all-cause mortality in a large Australian cohort study: findings from a mature epidemic with current low smoking prevalence." *BMC Medicine* 13(1):38.
- Barbeau, Elizabeth M., Nancy Krieger, and Mah-Jabeen Soobader. 2004. "Working Class Matters: Socioeconomic Disadvantage, Race/Ethnicity, Gender, and Smoking in NHIS 2000." *Am J Public Health* 94(2):269-78.
- Bergsvik, Daniel. 2015. "Avgiftsfritt salg av alkohol og tobakk ved norske lufthavner." Pp. 34 in *SIRUS-rapport 6/2015*. Oslo: Statens institutt for rusmiddelforskning.
- Bergsvik, Daniel, and Ingeborg Rossow. 2016. "En vurdering av virkningen av dagens taxfree-ordning." Pp. 35 in *FHI-rapport: Folkehelseinstituttet*.
- Bertuccio, P., C. La Vecchia, D. T. Silverman, G. M. Petersen, P. M. Bracci, E. Negri, D. Li, H. A. Risch, S. H. Olson, S. Gallinger, A. B. Miller, H. B. Bueno-de-Mesquita, R. Talamini, J. Polesel, P. Ghadirian, P. A. Baghurst, W. Zatonski, E. T. Fontham, W. R. Bamlet, E. A. Holly, E. Lucenteforte, M. Hassan, H. Yu, R. C. Kurtz, M. Cotterchio, J. Su, P. Maisonneuve, E. J. Duell, C. Bosetti, and P. Boffetta. 2011. "Cigar and pipe smoking, smokeless tobacco use and pancreatic cancer: an analysis from the International Pancreatic Cancer Case-Control Consortium (PanC4)." *Ann Oncol* 22(6):1420-6.
- Bjartveit, Kjell. 2007. *Hvit pest svart tjære: felttog mot farlige folkesykdommer på 1900-tallet*. Oslo: Det norske medicinske Selskab.
- Boffetta, Paolo, Stephen Hecht, Nigel Gray, Prakash Gupta, and Kurt Straif. 2008. "Smokeless tobacco and cancer." *The Lancet Oncology* 9(7):667-75.
- Borgerding, M. F., J. A. Bodnar, G. M. Curtin, and J. E. Swauger. 2012. "The chemical composition of smokeless tobacco: a survey of products sold in the United States in 2006 and 2007." *Regul Toxicol Pharmacol* 64(3):367-87.
- Brønnum-Hansen, H., and K. Juel. 2001. "Abstention from smoking extends life and compresses morbidity: a population based study of health expectancy among smokers and never smokers in Denmark." *Tobacco Control* 10(3):273-78.
- Caldwell, B., C. Burgess, and J. Crane. 2010. "Randomized crossover trial of the acceptability of snus, nicotine gum, and Zonnic therapy for smoking reduction in heavy smokers." *Nicotine Tob Res* 12(2):179-83.
- Danaei, Goodarz, Eric L. Ding, Dariush Mozaffarian, Ben Taylor, Jürgen Rehm, Christopher J. L. Murray, and Majid Ezzati. 2009. "The Preventable Causes of Death in the United States: Comparative Risk Assessment of Dietary, Lifestyle, and Metabolic Risk Factors." *PLoS Med* 6(4):e1000058.
- Det Kongelige Finansdepartement. 2015. "Prop. 1 S. Proposisjon til Stortinget. Statsbudsjettet." Pp. 229. Oslo.

- Doll, R., R. Peto, J. Boreham, and I. Sutherland. 2004. "Mortality in relation to smoking: 50 years' observations on male British doctors." *BMJ* 328(7455):1519.
- Doll, R., R. Peto, K. Wheatley, R. Gray, and I. Sutherland. 1994. "Mortality in relation to smoking: 40 years' observations on male British doctors." *BMJ* 309:901 - 11.
- Emery, S., E. A. Gilpin, C. Ake, A. J. Farkas, and J. P. Pierce. 2000. "Characterizing and identifying "hard-core" smokers: implications for further reducing smoking prevalence." *Am J Public Health* 90(3):387-94.
- Folkehelseinstituttet. 2014. "Helserisiko ved bruk av snus." Oslo: Nasjonalt Folkehelseinstitutt.
- Gunnerbeck, Anna, Anna-Karin Edstedt Bonamy, Anna-Karin Wikström, Fredrik Granath, Ronny Wickström, and Sven Cnattingius. 2014. "Maternal Snuff Use and Smoking and the Risk of Oral Cleft Malformations - A Population-Based Cohort Study." *PLoS ONE* 9(1):e84715.
- Hansson, J., M. R. Galanti, M. P. Hergens, P. Fredlund, A. Ahlbom, L. Alfredsson, R. Bellocco, M. Eriksson, J. Hallqvist, B. Hedblad, J. H. Jansson, P. Nilsson, N. Pedersen, Y. Trolle Lagerros, P. O. Ostergren, and C. Magnusson. 2012. "Use of snus and acute myocardial infarction: pooled analysis of eight prospective observational studies." *Eur J Epidemiol* 27(10):771-9.
- Helsedirektoratet. 2013. "Tal om tobakk." Pp. 34. Oslo: Helsedirektoratet.
- Hughes, J. R. 2011. "The hardening hypothesis: is the ability to quit decreasing due to increasing nicotine dependence? A review and commentary." *Drug Alcohol Depend* 117(2-3):111-7.
- Hugoson, A., L. Hellqvist, M. Rolandsson, and D. Birkhed. 2012. "Dental caries in relation to smoking and the use of Swedish snus: epidemiological studies covering 20 years (1983-2003)." *Acta Odontol Scand* 70(4):289-96.
- Huisman, M., A. E. Kunst, and J. P. Mackenbach. 2005. "Educational inequalities in smoking among men and women aged 16 years and older in 11 European countries." *Tobacco Control* 14:106 - 13.
- Institute for Health Metrics and Evaluation. 2016. "Global Burden of Disease Result Tool."
- International Agency for Research on Cancer (IARC). 2012. "Personal Habits and Indoor Combustions." in *IARC monographs on the evaluation of carcinogenic risks to humans*. Lyon, France: International Agency for Research on Cancer, World Health Organization.
- Jarvis, Martin J., Jane Wardle, Jo Waller, and Lesley Owen. 2003. "Prevalence of hardcore smoking in England, and associated attitudes and beliefs: cross sectional study." *BMJ : British Medical Journal* 326(7398):1061-61.
- Johannessen, A., E. Omenaas, P. Bakke, and A. Gulsvik. 2005. "Incidence of GOLD-defined chronic obstructive pulmonary disease in a general adult population." *Int J Tuberc Lung Dis* 9(8):926-32.
- Juarez, S. P., and J. Merlo. 2013. "The effect of Swedish snuff (snus) on offspring birthweight: a sibling analysis." *PLoS ONE* 8(6):e65611.
- Kraus, L. et al (2016). ESPAD Report 2015. Results from the European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs. EMCDDA.
- Kotlyar, M., L. A. Hertzgaard, B. R. Lindgren, J. A. Jensen, S. G. Carmella, I. Stepanov, S. E. Murphy, S. S. Hecht, and D. K. Hatsukami. 2011. "Effect of oral snus and medicinal nicotine in smokers on toxicant exposure and withdrawal symptoms: a feasibility study." *Cancer Epidemiol Biomarkers Prev* 20(1):91-100.
- KPMG. 2015. "Project SUN - A study of the illicit cigarette market in the European Union, Norway and Switzerland."

- Kumar, Bernadette Nirmal, Liv Grøtvedt, Haakon E. Meyer, Anne Johanne Sjøgaard, and Bjørn Heine Strand. 2008. *The Oslo immigrant health profile*. Oslo: Nasjonalt folkehelseinstitutt.
- Kunnskapssenteret. 2005. "Virkninger av snusbruk." in *Rapport fra Kunnskapssenteret*: Kunnskapssenteret.
- Kunøe, Nikolaj, and Sidsel Graff-Iversen. 2002. "Røyking i den populære helselitteraturen i årene 1940 – 60." *Tidsskrift for Den Norske Legeforening* 122(3):306-9.
- Kvaavik, E., J. Scheffels, and M. Lund. 2014. "Av-og-til-røyking i Norge." *Tidsskr Nor Laegeforen* 134(2):163-7.
- Kvaavik, Elisabeth, Tilmann von Soest, and Willy Pedersen. 2014. "Nondaily smoking: a population-based, longitudinal study of stability and predictors." *Bmc Public Health* 14(1):1-8.
- Lasser, K., J. W. Boyd, S. Woolhandler, D. U. Himmelstein, D. McCormick, and D. H. Bor. 2000. "Smoking and mental illness: A population-based prevalence study." *JAMA* 284(20):2606-10.
- Layte, Richard, and Christopher T. Whelan. 2009. "Explaining Social Class Inequalities in Smoking: The Role of Education, Self-Efficacy, and Deprivation." *European Sociological Review* 25(4):399-410.
- Lee, P. N. 2011. "Summary of the epidemiological evidence relating snus to health." *Regul Toxicol Pharmacol* 59(2):197-214.
- Lee, Peter N., and Jan Hamling. 2009. "Systematic review of the relation between smokeless tobacco and cancer in Europe and North America." *BMC Medicine* 7(1):1-47.
- Levy, David T., Elizabeth A. Mumford, K. Michael Cummings, Elizabeth A. Gilpin, Gary Giovino, Andrew Hyland, David Sweanor, and Kenneth E. Warner. 2004. "The Relative Risks of a Low-Nitrosamine Smokeless Tobacco Product Compared with Smoking Cigarettes: Estimates of a Panel of Experts." *Cancer Epidemiology Biomarkers & Prevention* 13(12):2035-42.
- Lopez, A. D., N. E. Collishaw, and T. Piha. 1994. "A descriptive model of the cigarette epidemic in developed countries." *Tobacco Control* 3(3):242-47.
- Lund, I. and J. Scheffels. 2012. "Perceptions of the relative harmfulness of snus among Norwegian general practitioners and their effect on the tendency to recommend snus in smoking cessation." *Nicotine Tob Res* 14(2):169-75.
- Lund, I. and J. Scheffels. 2014. "Perceptions of relative risk of disease and addiction from cigarettes and snus." *Psychol Addict Behav* 28(2):367-75.
- Lund, Ingeborg, and Karl Erik Lund. 2014. "Lifetime smoking habits among Norwegian men and women born between 1890 and 1994: a cohort analysis using cross-sectional data." *BMJ Open* 4(10).
- Lund, K. E. 2002. "Hva kommuniserte norsk tobakksindustri til sine forbrukere i reklame for sigaretter i perioden 1955-75?" *Tidsskrift for Den Norske Legeforening* 122(3):310-6.
- Lund, K. E. 2007. "Det samfunnsmessige grunnlaget for allmennhetens oppfatning om risiko ved røyking i 1950- og 1960-årene." in *Grunnlaget for allmennhetens oppfatning om risiko ved sigarettøyking i 1950- og 1960-årene i Norge*, edited by K. E. Lund. Oslo: Statens Institutt for Rusmiddelforskning.
- Lund, K. E. 2008. "Tobakksbruk – kulturfenomen og risikofaktor." Pp. 272–81 in *Samfunnsmedisin*, edited by Ø. Larsen, A. Alvik, K. Hagestad, and M. Nylenna. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Lund, K. E. 2012. "Association between willingness to use snus to quit smoking and perception of relative risk between snus and cigarettes." *Nicotine Tob Res* 14(10):1221-8.

- Lund, K. E., and M. Lund. 2005. "Røyking og sosial ulikhet i Norge." *Tidsskr Nor Lægeforen* 125(5):560-63.
- Lund, K. E., T. F. Vedøy, and L. Bauld. 2016. "Do never smokers make up an increasing share of snus users as cigarette smoking declines? Changes in smoking status among male snus users in Norway 2003-2015." *Addiction*.
- Lund, Karl Erik. 1996. *Samfunnsskapte endringer i tobakksbruk i Norge i det 20. århundre*. Oslo: Den Norske Kreftforening.
- Lund, Karl Erik, Marianne Lund, and Anders Bryhni. 2009. "Tobakksforbruket hos kvinner og menn 1927 - 2007." *Tidsskr Nor Lægeforen* 129(18):1871-4.
- Lund, Karl Erik, and Ann McNeill. 2013. "Patterns of Dual Use of Snus and Cigarettes in a Mature Snus Market." *Nicotine & Tobacco Research* 15(3):678-84.
- Lund, Karl Erik, Ann McNeill, and Janne Scheffels. 2010. "The use of snus for quitting smoking compared with medicinal products." *Nicotine & Tobacco Research*.
- Lund, M., K. E. Lund, and E. Kvaavik. 2011. "Hardcore smokers in Norway 1996-2009." *Nicotine Tob Res* 13(11):1132-9.
- Lunell, E., and M. Curvall. 2011. "Nicotine delivery and subjective effects of Swedish portion snus compared with 4 mg nicotine polacrilex chewing gum." *Nicotine Tob Res* 13(7):573-8.
- Mathers, Colin D., and Dejan Loncar. 2006. "Projections of Global Mortality and Burden of Disease from 2002 to 2030." *PLoS Med* 3(11):e442.
- Ng, M., M. K. Freeman, T. D. Fleming, and et al. 2014. "Smoking prevalence and cigarette consumption in 187 countries, 1980-2012." *JAMA* 311(2):183-92.
- Norsk Respons. 2005. "Tobakksstatistikk." Norsk Respons.
- Nutt, David J., Lawrence D. Phillips, David Balfour, H. Valerie Curran, Martin Dockrell, Jonathan Foulds, Karl Fagerstrom, Kgosi Letlape, Anders Milton, Riccardo Polosa, John Ramsey, and David Sweanor. 2014. "Estimating the harms of nicotine-containing products using the MCDA approach." *European Addiction Research* 20(5):218-25.
- Ramström, L. M., and J. Foulds. 2006. "Role of snus in initiation and cessation of tobacco smoking in Sweden." *Tobacco Control* 15(3):210-14.
- Regjeringen. 2016. "Avgiftssatser 2017."
- Rognerud, Marit, Bjørn Heine Strand, and Øyvind Næss. 2007. "Sosial ulikhet i helse: En faktarapport." Pp. 68 s., fig., tab. in *Rapport / Nasjonalt folkehelseinstitutt*. Oslo: Norwegian institute for public health
- Royal College of Physicians. 2007. "Harm reduction in nicotine addiction Helping people who can't quit. A report by the Tobacco Advisory Group of the Royal College of Physicians." London: Royal College of Physicians.
- Rutqvist, Lars E., Margareta Curvall, Thord Hassler, Tommy Ringberger, and Inger Wahlberg. 2011. "Swedish snus and the GothiaTek® standard." *Harm Reduction Journal* 8(1):1-9.
- Rønneberg, Alf, Karl Erik Lund, and Anne Hafstad. 1994. "Lifetime Smoking Habits among Norwegian Men and Women Born between 1890 and 1974." *International Journal of Epidemiology* 23(2):267-76.
- Schane, R. E., S. A. Glantz, and P. M. Ling. 2009. "Nondaily and social smoking: an increasingly prevalent pattern." *Arch Intern Med* 169.
- Scheffels, J., and K. E. Lund. 2012. "Contrasting snus and NRT as smoking cessation methods. An observational study." *Harm Reduction Journal* 9(10).
- Scientific Committee on Emerging and Newly-Identified Health Risks (SCENHIR). 2008. "Scientific opinion on the Health Effects of Smokeless Tobacco products."
- Shiffman, S., S. G. Ferguson, M. S. Dunbar, and S. M. Scholl. 2012. "Tobacco dependence among intermittent smokers." *Nicotine Tob Res* 14.

- Shiffman, Saul. 2009. "Light and intermittent smokers: Background and perspective." *Nicotine & Tobacco Research* 11(2):122-25.
- Statistisk sentralbyrå. 2016. "Innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldre, 1. januar 2016."
- Stepanov, I., P. W. Villalta, A. Knezevich, J. Jensen, D. Hatsukami, and S. S. Hecht. 2010. "Analysis of 23 polycyclic aromatic hydrocarbons in smokeless tobacco by gas chromatography-mass spectrometry." *Chem Res Toxicol* 23(1):66-73.
- Sæbø, Gunnar (Ed.). 2012. «Vi blir en sånn utstøtt gruppe til slutt...» *Røykeres syn på egen røyking og denormaliseringsstrategier i tobakkspolitikken*. Oslo: Statens institutt for rusmiddelforskning.
- Sælensminde, Kjartan, and Einar Torkilseng. 2010. "Samfunnsøkonomiske kostnader av røyking – En vurdering av metodikk og kostnadenes størrelsesorden." Oslo: Helsedirektoratet.
- Teo, Koon K., Stephanie Ounpuu, Steven Hawken, M. R. Pandey, Vicent Valentin, David Hunt, Rafael Diaz, Wafa Rashed, Rosario Freeman, Lixin Jiang, Xiaofei Zhang, and Salim Yusuf. 2006. "Tobacco use and risk of myocardial infarction in 52 countries in the INTERHEART study: a case-control study." *The Lancet* 368(9536):647-58.
- Thun, Michael, Richard Peto, Jillian Boreham, and Alan D Lopez. 2012. "Stages of the cigarette epidemic on entering its second century." *Tobacco Control* 21(2):96-101.
- Tokle, R. 2014. "Elektroniske sigaretter. Brukermønster, brukergrupper og brukerkultur." in *SIRUS-rapport*. Oslo: Statens institutt for rusmiddelforskning.
- U.S. Department of Health and Human Services. 1964. *Smoking and health - Report of the advisory committee to the Surgeon General of the Public Health Service*. Washington: United States. Public Health Service. Office of the Surgeon General
- U.S. Department of Health and Human Services (USDHHS). 2004. "The health consequences of smoking. A report of the Surgeon General." Atlanta (GA): U.S. Department of Health and Human Services, Centers for Disease Control and Prevention, National Center for Chronic Disease Prevention and Health Promotion, Office on Smoking and Health.
- U.S. Department of Helats and Human Services (USDHHS). 2006. "The health consequences of involuntary exposure to tobacco smoke. A report of the Surgeon General." Atlanta (GA): U.S. Department of Health and Human Services, Centers for Disease Control and Prevention, National Center for Chronic Disease Prevention and Health Promotion, Office on Smoking and Health.
- U.S. Department of Helats and Human Services (USDHHS). 2014. "The Health Consequences of Smoking - 50 Years of Progress. A Report of the Surgeon General." Rockville, MD.
- Vedøy, Tord Finne. 2013. "The role of education for current, former and never-smoking among non-western immigrants in Norway. Does the pattern fit the model of the cigarette epidemic?" *Ethnicity & Health* 18(2):190-210.
- Vedøy, Tord Finne. 2014. "Tracing the cigarette epidemic: An age-period-cohort study of education, gender and smoking using a pseudo-panel approach." *Social Science Research* 48:35-47.
- Vollset, Stein Emil, Randi Selmer, Aage Tverdal, and Håkon K. Gjessing. 2006. *Hvor dødelig er røyking? Rapport om dødsfall og tapte leveår som skyldes røyking*. Oslo: Nasjonalt folkehelseinstitutt.
- West, P., H. Sweeting, and R. Young. 2007. "Smoking in Scottish youths: personal income, parental social class and the cost of smoking." *Tobacco Control* 16(5):329-35.

- Wikström, Anna-Karin, Olof Stephansson, Helle Kieler, and Sven Cnattingius. 2011. "Snus under graviditet ä ringet riskfritt alternativ till rökning." *Läkartidningen* 108(29-31):1430-3.
- World Health organization. 2008. "WHO Study Group on Tobacco Product Regulation. Report on the Scientific Basis of Tobacco Product Regulation. ." in *WHO Technical Report Series*. Geneva, Switzerland: World Health organization.
- World Health organization. 2009. "Global health risks. Mortality and burden of disease attributable to selected major risks." Geneva: World Health Organization.
- Österdahl, B. G., C. Jansson, and A. Paccou. 2004. "Decreased levels of tobacco-specific N-nitrosamines in moist snuff on the Swedish market." *J Agric Food Chem* 52(16):5085-8.
- Øverland, S. N., H. Hetland, and Leif E. Aarø. 2008. "Relative harm of snus and cigarettes: what do Norwegian adolescents say?" *Tobacco Control* 17:422-25.

3.14 Vedleggstabeller

Vedleggstabell 3.1: Andel av siste døgns sigarettforbruk blant dagligrøykere som ble kjøpt i Norge¹ og i utlandet, i prosent, 1990-2015

År	Norge	Sverige	Danmark	Utlandet/taxfree	Internett/postordre/annet
1990	91	3	-	7	1
1991	89	4	-	8	0
1992	87	4	-	9	0
1993	88	4	-	8	0
1994 ²	-	-	-	-	-
1995 ²	-	-	-	-	-
1996 ²	-	-	-	-	-
1997	85	4	5	7	-
1998	70	12	6	12	-
1999	74	11	5	10	-
2000	72	11	5	12	-
2001	73	16	6	6	-
2002	75	15	4	7	-
2003	68	16	5	11	-
2004	58	24	8	11	-
2005	66	21	2	8	0
2006	56	19	4	21	0
2007	69	13	3	14	1
2008	52	20	8	20	0
2009	62	17	3	18	0
2010	57	29	3	11	0
2011	68	16	1	14	0
2012	64	22	4	10	0
2013 ³	64	16		20	0
2014 ³	58	19		22	4
2015 ⁴	57	19		22	3

¹ I perioden 1993-2012 og i 2015 spurte man om hvor sigarettene som var røykt siste døgn var kjøpt. I perioden 2012-2013 spurte man hvor den siste sigaretten røykt var kjøpt.

² Spørsmål ikke stilt

³ Sverige og Danmark slått sammen

⁴ Data for 2015 kom fra en ny undersøkelse av uregistrert tobakkskonsum fra IPSOS/MMI

Kilde: SIRUS, Statistisk sentralbyrå, IPSOS/MMI

Vedleggstabell 3.2: Mengde beslaglagt tobakk, i kilo, 2000-2015

År	Fabrikkframstilte sigaretter	Rulletobakk	Snus
2000	11274	1407	480
2001	6518	1472	485
2002	5969	5120	963
2003	4807	1790	465
2004	9251	2518	725
2005	6349	2429	762
2006	6069	2497	752
2007	7663	2112	666
2008	7194	1658	519
2009	13775	1797	449
2010	7227	1491	526
2011	9062	2161	756
2012	10150	2005	289
2013	8903	1495	397
2014	9761	1120	400
2015	11654	1457	487

Kilde: Toll- og avgiftsdirektoratet

Vedleggstabell 3.3: Antall beslag av fabrikkframstilte sigaretter, rulletobakk og snus, 2000-2015

År	Fabrikkframstilte sigaretter	Rulletobakk	Snus
2000	3914	2050	603
2001	4017	1738	714
2002	3606	1471	623
2003	3694	1605	618
2004	5229	3046	1061
2005	5427	2884	1162
2006	6262	2868	1072
2007	6501	2267	971
2008	7388	2307	908
2009	6688	2071	738
2010	6744	1985	851
2011	7147	2148	988
2012	7453	1820	1027
2013	7006	1546	821
2014	6916	1252	975
2015	7 303	1 337	977

Kilde: Toll- og avgiftsdirektoratet

Vedleggstabell 3.4: Utviklingen i registrert salg av fabrikkframstilte sigaretter, rulletobakk og snus, i tonn per år (juli til juni), 1976-2015

År	Fabrikkframstilte sigaretter	Rulletobakk	Snus
1976	1787	4499	277
1977	1817	4350	251
1978	1936	4335	276
1979	1972	4294	264
1980	2104	4368	261
1981	2045	4277	264
1982	1939	4321	261
1983	1787	4179	250
1984	1856	4155	257
1985	2096	3997	286
1986	2450	3853	286
1987	2666	3641	269
1988	2833	3537	276
1989	2876	3450	281
1990	2926	3427	286
1991	2938	3447	283
1992	3028	3470	280
1993	2644	3160	272
1994	2779	3333	306
1995	2565	2891	305
1996	2599	2918	327
1997	2672	2810	336
1998	2751	2710	367
1999	2663	2442	369
2000	2711	2262	368
2001	2653	2078	377
2002	2590	1991	400
2003	2487	1812	438
2004	2493	1480	514
2005	2363	1185	628
2006	2353	1072	690
2007	2377	1019	802
2008	2401	1014	934
2009	2401	1007	1065
2010	2258	964	1163
2011	2192	864	1199
2012	2031	728	1061
2013	1856	687	1234
2014	1615	574	1278
2015	1779	526	1270

Kilde: Toll- og avgiftsdirektoratet

Vedleggstabell 3.5: Utviklingen i registrert salg av ulike tobakksprodukter i gram per innbygger 15 år og eldre, 1909-2015

År	Skrå	Snus	Pipetobakk	Sigarer	Rulletobakk	Sigaretter	Total
1909	995	125	264	56	0	30	1470
1910	965	150	290	60	0	45	1510
1911	945	155	315	65	0	60	1540
1912	930	160	330	70	0	85	1575
1913	915	145	340	75	0	100	1575
1914	900	140	350	80	0	115	1585
1915	890	130	360	90	0	130	1600
1916	876	204	376	108	0	129	1693
1917	800	200	370	100	0	140	1610
1918	720	230	380	90	0	150	1570
1919	680	220	400	80	0	160	1540
1920	660	230	420	70	0	170	1550
1921	600	270	430	60	0	180	1540
1922	580	270	450	50	0	190	1540
1923	560	260	460	40	0	210	1530
1924	540	260	470	30	0	220	1520
1925	520	280	475	20	0	240	1535
1926	500	260	480	20	0	250	1510
1927	480	240	483	14	0	262	1479
1928	478	241	495	16	1	258	1489
1929	486	239	518	14	2	273	1532
1930	459	231	546	15	3	305	1559
1931	399	201	559	13	4	273	1449
1932	370	206	559	18	5	277	1435
1933	324	192	564	16	8	281	1385
1934	307	181	569	20	9	289	1375
1935	302	181	599	22	15	299	1418
1936	288	186	629	22	18	346	1489
1937	270	194	650	26	19	387	1546
1938	260	204	662	26	25	365	1542
1939	247	205	688	31	44	395	1610
1940	229	229	590	34	180	376	1638
1941	149	225	468	20	192	285	1339
1942	129	188	330	12	127	260	1046
1943	100	156	238	7	96	197	794
1944	84	108	215	5	104	247	763
1945	84	118	407	5	64	374	1052
1946	217	204	512	8	169	582	1692
1947	176	207	847	14	87	608	1939
1948	183	225	802	25	144	472	1851
1949	142	226	673	20	266	492	1819
1950	127	226	739	17	248	467	1824
1951	121	225	713	13	271	467	1810
1952	114	225	743	13	287	465	1847
1953	106	217	722	15	306	510	1876
1954	99	216	725	19	309	497	1865

År	Skrå	Snus	Pipetobakk	Sigarer	Rulletobakk	Sigaretter	Total
1955	92	212	722	20	306	530	1882
1956	91	206	688	20	341	567	1913
1957	85	198	684	22	343	539	1871
1958	83	191	705	23	375	532	1909
1959	72	186	716	24	413	558	1969
1960	71	177	769	23	427	538	2005
1961	66	176	530	30	677	534	2013
1962	60	167	464	32	791	545	2059
1963	55	160	419	36	858	514	2042
1964	52	155	528	51	774	504	2064
1965	48	150	401	43	898	505	2045
1966	44	141	399	38	958	529	2109
1967	39	132	406	41	978	531	2127
1968	39	137	392	47	1017	587	2219
1969	37	97	286	41	1103	625	2189
1970	31	106	403	38	1038	633	2249
1971	33	107	304	37	1048	627	2156
1972	30	98	211	40	1185	640	2204
1973	27	93	340	36	1126	600	2222
1974	28	93	154	36	1306	587	2204
1975	21	86	220	31	1319	561	2238
1976	22	86	228	29	1239	583	2187
1977	22	91	188	32	1220	588	2141
1978	19	85	195	31	1196	621	2147
1979	19	82	171	28	1196	628	2124
1980	18	82	127	26	1253	664	2170
1981	17	84	69	25	1270	641	2106
1982	15	76	172	21	1169	602	2055
1983	13	75	63	19	1222	550	1942
1984	13	83	155	20	1111	566	1948
1985	12	88	130	19	1078	633	1960
1986	11	83	144	18	1010	735	2001
1987	9	80	92	16	991	792	1980
1988	9	82	130	14	912	835	1982
1989	8	83	112	15	897	841	1956
1990	7	83	86	14	912	853	1955
1991	6	82	90	14	911	853	1956
1992	6	81	105	14	898	875	1979
1993	6	78	55	13	854	761	1767
1994	5	88	84	13	871	797	1858
1995	5	87	116	12	710	732	1662
1996	4	98	100	24	747	739	1712
1997	4	100	-	23	716	757	1666
1998	4	109	-	22	688	776	1662
1999	4	108	-	19	616	748	1555
2000	4	108	-	18	568	757	1509
2001	4	110	-	16	519	737	1433
2002	4	114	-	15	495	716	1391

År	Skrå	Snus	Pipetobakk	Sigarer	Rulletobakk	Sigaretter	Total
2003	3	124	-	9	449	683	1314
2004	3	144	-	9	403	680	1236
2005	3	169	-	8	321	641	1142
2006	3	189	-	8	287	630	1114
2007	3	216	-	7	270	629	1123
2008	3	248	-	6	265	627	1146
2009	3	277	-	5	259	618	1161
2010	2	295	-	6	245	573	1123
2011	2	307	-	6	216	548	1073
2012	2	261	-	6	179	500	948
2013	2	299	-	6	167	450	923
2014	3	306	-	4	137	387	837
2015	2	300	-	4	124	420	850

Kilde: Toll- og avgiftsdirektoratet, J.L. Tiedemanns Tobaksfabrik, Tobakksindustriens Felleskontor, Statistisk sentralbyrå, SIRUS.

Vedleggstabell 3.6: Estimert totalforbruk av tobakk i gram (fabrikklagde og hjemmerullede sigaretter, sigarer, pipetobakk, skrå og snus¹) per innbygger 15 år+, 1960-2015²

År	Registrert	Uregistrert
1960	2005	-
1961	2013	-
1962	2059	-
1963	2042	-
1964	2064	-
1965	2045	-
1966	2109	-
1967	2127	-
1968	2219	-
1969	2189	-
1970	2249	-
1971	2156	-
1972	2204	-
1973	2222	-
1974	2204	-
1975	2238	49
1976	2187	106
1977	2141	55
1978	2147	61
1979	2124	64
1980	2170	69
1981	2106	141
1982	2055	185
1983	1942	280
1984	1948	287

År	Registrert	Uregistrert
1985	1960	241
1986	2001	281
1987	1980	272
1988	1982	271
1989	1956	263
1990	1955	197
1991	1956	247
1992	1979	286
1993	1767	252
1994	1858	286
1995	1662	295
1996	1712	375
1997	1756	320
1998	1732	812
1999	1615	568
2000	1569	620
2001	1483	555
2002	1431	478
2003	1354	717
2004	1274	943
2005	1177	565
2006	1149	895
2007	1153	516
2008	1175	1077
2009	1189	742
2010	1150	860
2011	1096	504
2012	958	570
2013	928	616
2014	837	612
2015	850	647

¹ Andelen uregistrert konsum av hjemmerullede sigaretter, sigarer, pipetobakk, skrå og snus er satt til samme nivå som andelen uregistrert konsum av fabrikklagde sigaretter.

² Beregnet på grunnlag av kjøp fra forhandlere i Norge (registrert salg), kjøp i naboland (grensehandel) og kjøp fra flyplasser og ferjer (taxfree-salg). Smuglet tobakk er ikke med.

Kilde: SIRUS, Folkehelseinstituttet

Vedleggstabell 3.7: Andel røykere i suksessive femårige fødselskohorter, 1890-1994

Menn	Alder											
	Fødselskohort	15-	20-	25-	30-	35-	40-	45-	50-	55-	60-	65-
1890-1894	37	53	56	57	56	57	57	57	57	57	46	39
1895-1899	40	57	61	61	61	62	62	63	62	52	45	41
1900-1904	43	62	66	68	68	69	69	68	59	53	47	32
1905-1909	44	63	67	70	71	71	70	66	56	53	43	39
1910-1914	47	67	71	74	74	73	68	61	58	52	41	32
1915-1919	46	70	75	77	75	73	65	61	50	40	42	33
1920-1924	49	75	76	75	73	67	61	57	44	42	33	29
1925-1929	55	78	76	73	67	61	61	48	48	38	30	25
1930-1934	57	76	71	66	61	52	41	43	42	29	28	19
1935-1939	57	70	61	61	54	42	46	39	37	28	20	17
1940-1944	42	57	60	52	48	46	41	37	29	27	17	
1945-1949	35	52	54	48	47	42	38	35	28	23		
1950-1954	36	51	49	46	43	40	39	28	24			
1955-1959	37	40	41	45	40	35	31	26				
1960-1964	27	38	36	37	33	27	23					
1965-1969	25	37	38	34	28	20						
1970-1974	18	32	33	24	20							
1975-1979	26	33	26	19								
1980-1984	23	27	21									
1985-1989	17	18										
1990-	8											
Kvinner	15-	20-	25-	30-	35-	40-	45-	50-	55-	60-	65-	70-74
1890-1894	1	2	3	3	4	6	7	9	10	10	4	5
1895-1899	1	3	4	5	7	10	12	15	15	10	8	7
1900-1904	1	4	7	10	13	16	19	21	15	13	13	7
1905-1909	2	8	11	15	20	24	26	21	18	19	11	11
1910-1914	4	11	17	23	27	30	25	22	24	19	12	10
1915-1919	5	15	24	31	35	30	27	29	24	22	13	16
1920-1924	8	26	36	37	34	34	34	32	25	24	21	16
1925-1929	13	37	40	37	38	38	35	30	29	27	22	15
1930-1934	23	42	40	38	43	37	37	35	33	27	22	15
1935-1939	28	40	39	47	42	32	38	31	31	23	18	15
1940-1944	27	39	52	39	36	34	38	34	30	23	17	
1945-1949	26	52	46	42	40	39	36	36	28	21		
1950-1954	35	47	43	44	44	37	39	30	23			
1955-1959	36	42	45	43	41	33	30	27				
1960-1964	29	41	41	37	34	32	24					
1965-1969	23	34	34	34	28	24						
1970-1974	24	32	31	25	18							
1975-1979	23	31	23	16								
1980-1984	27	29	20									
1985-1989	17	19										
1990-	10											

Kilde: Lund I & Lund KE (2014)

Vedleggstabell 3.8: Andel som oppgir å røyke daglig eller av og til, i prosent, 1973-2015, treårig glidende gjennomsnitt

År	Dagligrøyker			Av-og-til-røyker		
	Menn	Kvinner	Totalt	Menn	Kvinner	Totalt
1973	52.8	31.9	42.2	8.3	10.6	9.4
1974	51.6	32.1	41.7	8.4	10.2	9.3
1975	51.4	32.0	41.6	8.3	10.1	9.2
1976	48.7	31.8	40.2	9.0	9.7	9.4
1977	46.1	31.0	38.4	9.6	10.4	10.0
1978	44.1	31.3	37.7	9.9	10.4	10.1
1979	43.5	31.4	37.3	9.4	10.2	9.8
1980	41.7	31.3	36.4	9.0	9.4	9.2
1981	40.4	31.8	36.0	8.3	9.5	8.9
1982	40.5	32.2	36.3	8.6	9.4	9.0
1983	41.2	33.3	37.2	8.2	9.1	8.6
1984	42.1	32.5	37.3	8.6	8.6	8.6
1985	40.8	32.4	36.6	8.9	9.0	8.9
1986	40.2	32.1	36.2	9.2	10.0	9.5
1987	39.8	33.4	36.6	8.8	10.0	9.4
1988	39.5	34.0	36.7	8.7	9.4	9.0
1989	38.3	34.1	36.1	9.2	8.8	9.0
1990	36.5	33.1	34.8	9.4	8.8	9.1
1991	36.5	32.7	34.6	9.6	9.6	9.6
1992	36.9	33.3	35.1	10.6	9.4	9.9
1993	36.8	32.7	34.7	10.6	10.5	10.5
1994	35.0	32.4	33.7	12.6	11.8	12.2
1995	34.1	32.1	33.1	12.7	12.0	12.3
1996	33.8	32.4	33.1	12.9	12.1	12.5
1997	34.1	32.5	33.3	11.9	11.4	11.6
1998	33.6	32.3	32.9	11.3	11.6	11.5
1999	32.3	31.9	32.1	11.1	11.1	11.1
2000	31.1	30.9	31.0	11.3	11.1	11.2
2001	29.8	30.1	30.0	11.9	10.5	11.2
2002	28.8	28.4	28.6	12.0	10.9	11.4
2003	27.5	27.1	27.3	12.0	10.7	11.4
2004	26.5	25.0	25.7	11.5	10.8	11.1
2005	25.5	24.4	25.0	11.2	10.4	10.8
2006	23.7	23.5	23.6	10.8	10.2	10.5
2007	21.9	22.5	22.2	10.2	9.4	9.8
2008	20.8	21.2	21.0	10.3	8.7	9.5
2009	20.5	20.0	20.3	10.4	8.6	9.5
2010	19.3	19.0	19.1	11.0	9.2	10.1
2011	17.5	17.7	17.6	11.1	9.5	10.2
2012	16.0	16.0	16.0	10.7	9.0	9.8
2013	15.0	14.4	14.7	10.5	8.0	9.2
2014	13.8	12.8	13.3	9.8	7.4	8.6
2015	13.0	12.0	12.5	9.7	7.5	8.6

Kilde: SIRUS, Statistisk sentralbyrå, Folkehelseinstituttet

Vedleggstabell 3.9: Andel dagligrøykere i ulike aldersgrupper, i prosent, 1973-2015, treårig glidende gjennomsnitt

År	Alder			
	16-24	25-49	50-64	65-74
1973	43.7	49.5	38.4	25.9
1974	42.0	48.9	39.1	24.8
1975	41.8	48.6	39.0	24.9
1976	39.4	46.7	38.9	23.2
1977	38.6	44.3	36.1	24.0
1978	36.3	43.2	35.8	24.5
1979	36.1	42.3	35.6	24.9
1980	34.7	41.2	35.0	24.4
1981	34.5	40.7	34.1	24.9
1982	33.0	41.3	35.6	25.5
1983	32.3	42.8	36.3	25.8
1984	32.2	43.1	37.0	23.7
1985	31.6	43.1	34.9	22.8
1986	32.0	42.2	34.4	23.4
1987	29.8	42.3	35.8	27.3
1988	30.3	42.1	35.9	27.5
1989	28.5	41.9	35.5	27.1
1990	29.0	41.1	32.2	23.0
1991	28.6	40.9	32.4	21.6
1992	29.3	41.0	33.0	21.9
1993	28.1	40.1	33.2	22.5
1994	28.5	38.0	32.2	23.4
1995	28.2	36.9	32.1	22.9
1996	29.7	36.3	32.1	24.1
1997	30.6	36.2	32.4	24.2
1998	30.5	35.9	31.4	24.3
1999	30.1	35.1	30.4	22.6
2000	28.3	34.0	30.2	21.6
2001	28.4	32.2	30.3	20.7
2002	26.0	30.5	30.0	19.4
2003	25.3	29.1	28.1	19.8
2004	23.9	27.3	27.4	17.9
2005	23.2	26.0	27.4	18.0
2006	20.9	24.4	27.0	16.6
2007	17.4	23.0	25.5	16.9
2008	15.8	21.7	24.3	16.3
2009	14.9	20.6	24.0	16.6
2010	13.7	19.3	23.2	16.2
2011	10.4	17.8	22.0	15.9
2012	8.9	15.6	21.6	14.4
2013	6.5	14.1	20.4	14.4
2014	5.7	12.3	19.1	13.7
2015	4.8	11.4	18.2	13.6

Kilde: SIRUS, Statistisk sentralbyrå, Folkehelseinstituttet

Vedleggstabell 3.10: Gjennomsnittlig alder ved røykestart, 1980-2015, treårig glidende gjennomsnitt

År	Menn	Kvinner
1980	17.5	20.2
1981	17.4	20.1
1982	17.6	20.0
1983	17.5	19.8
1984	17.7	19.6
1985	17.7	19.5
1986	17.7	19.5
1987	17.5	19.6
1988	17.6	19.5
1989	17.7	19.5
1990	17.9	19.1
1991	17.6	18.9
1992	17.4	18.6
1993	17.4	18.6
1994	17.4	18.7
1995	17.5	18.7
1996	17.6	18.7
1997	17.8	18.6
1998	17.6	18.5
1999	17.5	18.5
2000	17.3	18.5
2001	17.4	18.6
2002	17.4	18.3
2003	17.5	18.4
2004	17.3	17.8
2005	17.4	17.8
2006	17.5	18.1
2007	17.5	18.4
2008	17.4	18.5
2009	17.3	18.5
2011	17.4	18.3
2012	17.7	18.2
2013	17.7	17.9
2014	17.6	18.0
2015	17.5	18.1

Kilde: SIRUS, Statistisk sentralbyrå, Folkehelseinstituttet

Vedleggstabell 3.11: Andel dagligrøykere i ulike landsdeler, i prosent, 1973-2015, treårig glidende gjennomsnitt

År	Oslo/Akershus	Østlandet ellers	Sørlandet, Vestlandet og Trøndelag	Nord-Norge
1973	46.7	42.0	38.6	44.0
1974	46.2	41.8	38.2	44.5
1975	44.9	41.2	38.4	44.4
1976	43.3	40.0	36.4	42.0
1977	40.9	38.7	36.4	40.4
1978	40.2	39.1	34.7	39.1
1979	40.1	38.3	34.3	39.6
1980	41.1	37.0	32.4	39.8
1981	38.6	36.2	33.0	41.4
1982	37.2	37.1	33.9	41.4
1983	36.2	39.2	34.8	41.6
1984	36.3	39.6	35.0	40.5
1985	35.8	38.3	34.9	39.3
1986	35.6	36.8	35.2	39.0
1987	37.2	35.8	36.0	39.3
1988	37.7	35.8	35.9	40.2
1989	36.1	35.7	34.9	40.5
1990	34.4	34.1	33.6	41.0
1991	33.2	34.8	33.2	40.9
1992	34.5	35.3	34.5	39.0
1993	35.0	35.8	34.0	36.8
1994	34.3	34.8	33.3	37.1
1995	31.5	33.3	32.8	37.3
1996	29.6	33.3	33.2	39.2
1997	29.7	32.9	34.2	37.9
1998	29.4	33.8	32.8	38.0
1999	29.6	32.6	31.7	36.8
2000	28.3	32.1	30.2	36.1
2001	28.0	31.2	29.3	34.3
2002	24.4	30.7	28.1	32.4
2003	23.5	29.9	26.7	30.0
2004	21.0	28.2	25.7	29.3
2005	21.4	27.4	24.5	27.7
2006	19.7	25.6	23.4	26.8
2007	18.9	24.3	21.8	24.4
2008	17.4	22.7	21.1	23.9
2009	16.5	22.2	20.4	22.8
2010	15.8	20.9	19.1	21.7
2011	14.3	19.9	17.5	18.7
2012	13.1	18.0	15.9	17.5
2013	12.1	17.2	13.9	16.5
2014	10.9	15.5	12.9	15.3
2015	10.2	15.4	11.8	14.1

Kilde: SIRUS, Statistisk sentralbyrå, Folkehelseinstituttet

Vedleggstabell 3.12: Andel i alderen 16–74 år som røyker daglig eller av og til, fordelt på fylke og kjønn, sammenslåtte data for perioden 2011-2015, i prosent¹

	Røyker daglig			Røyker av og til			N
	Totalt	Menn	Kvinner	Totalt	Menn	Kvinner	
Hele landet	14.4	14.7	14.2	9.3	10.3	8.2	23620
Østfold	18.8	18.7	18.9	8.7	8.4	8.9	1282
Akershus	11.8	11.7	12.0	9.1	10.7	7.5	2729
Oslo	11.7	11.7	11.8	12.1	14.4	10.0	3001
Hedmark	18.0	18.8	17.1	8.0	8.8	7.1	891
Oppland	14.4	14.9	13.9	7.8	8.9	6.6	889
Buskerud	15.5	15.7	15.4	7.4	7.4	7.5	1267
Vestfold	15.7	14.8	16.4	8.9	10.9	7.1	1111
Telemark	18.7	19.7	17.7	9.1	8.5	9.6	761
Aust-Agder	15.0	19.1	11.3	9.3	6.8	11.6	526
Vest-Agder	13.9	15.1	12.5	8.9	9.7	8.1	851
Rogaland	16.4	17.0	15.8	10.6	12.6	8.6	2025
Hordaland	13.8	14.6	12.9	9.6	10.1	9.0	2352
Sogn og Fjordane	13.4	16.2	10.7	10.0	10.4	9.5	522
Møre og Romsdal	13.9	14.0	13.9	7.5	7.7	7.2	1147
Sør-Trøndelag	11.9	10.8	13.1	8.0	10.1	5.7	1494
Nord-Trøndelag	14.4	13.8	15.0	7.2	7.4	7.0	598
Nordland	14.8	13.7	16.0	8.4	8.8	7.9	1122
Troms	15.7	16.3	15.0	9.3	10.1	8.4	765
Finnmark	21.3	21.5	21.0	10.1	11.4	8.7	287

¹ For å få et mer robust beregningsgrunnlag slår vi sammen tall for 5 år.

Kilde: SIRUS, Statistisk sentralbyrå, Folkehelseinstituttet

Vedleggstabell 3.13: Andel dagligrøykere i alderen 25 til 74 etter høyeste fullførte utdanning¹, i prosent, 1976-2015, treårig glidende gjennomsnitt

År	Menn			Kvinner		
	Ungdoms- skole	Videregående skole	Universitet/ Høgskole	Ungdoms- skole	Videregående skole	Universitet/ Høgskole
1976	52.0	49.5	34.6	29.8	32.3	16.9
1977	53.2	48.1	33.6	29.9	31.6	21.6
1978	51.9	47.7	29.0	31.2	31.7	22.1
1979	51.7	47.2	28.2	31.5	31.2	21.8
1980	47.5	46.7	27.0	32.2	30.9	22.0
1981	47.7	43.7	27.2	33.4	31.2	22.9
1982	48.7	43.5	28.3	34.8	31.0	27.5
1983	52.0	43.8	27.8	36.1	33.9	25.8
1984	52.9	45.6	27.5	34.1	34.2	25.4
1985	51.0	45.0	26.4	34.9	34.6	21.9
1986	48.9	44.5	28.2	34.8	33.9	22.1
1987	48.0	44.6	29.6	37.5	36.0	22.6
1988	49.0	44.2	29.6	36.7	37.3	22.8
1989	49.1	44.2	26.6	36.9	37.8	22.8
1990	47.7	42.1	23.0	36.7	36.7	21.3
1991	47.7	41.4	22.3	37.5	36.2	21.1
1992	48.7	40.9	22.3	40.3	37.2	20.5
1993	48.4	40.6	22.1	40.4	36.8	20.4
1994	46.9	38.3	21.5	41.8	36.7	18.2
1995	47.1	37.3	21.0	41.6	36.5	18.4
1996	46.5	37.6	20.7	41.8	36.4	19.4
1997	45.8	38.4	20.7	41.2	36.5	20.5
1998	44.0	38.5	20.1	40.9	36.5	20.7
1999	42.0	37.2	19.2	41.2	36.6	20.1
2000	43.1	35.6	18.3	41.3	35.8	18.4
2001	42.2	33.6	17.3	40.0	35.1	17.5
2002	42.7	33.2	15.6	38.5	33.7	15.8
2003	38.8	31.6	16.8	35.6	32.4	17.0
2004	36.6	31.0	16.2	34.6	30.3	15.0
2005	34.2	29.4	16.4	34.3	29.8	14.8
2006	35.0	28.6	12.1	35.4	29.9	11.6
2007	33.4	27.4	12.0	34.9	29.8	11.9
2008	37.1	23.8	9.8	37.5	24.8	10.9
2009	38.6	24.4	8.9	37.0	23.8	11.1
2010	38.0	22.9	8.2	35.8	23.4	10.6
2011	37.4	21.3	7.3	34.2	21.6	10.2
2012	34.7	17.9	7.2	31.3	19.7	8.4
2013	31.6	17.4	8.1	28.6	18.6	6.9
2014	28.7	15.7	7.7	26.5	17.2	6.7
2015	25.7	16.3	7.9	26.5	17.3	6.3

¹ Fra og med 2007 ble kriteriet for fullført videregående utdanning endret. Konsekvensen var at personer som tidligere var i gruppen «Videregående skole», ble plasserte i gruppen «Grunnskole». Se SSBs nettside http://www.ssb.no/vis/magasinet/slik_lever_vi/art-2006-09-14-01.html

Kilde: SIRUS, Statistisk sentralbyrå, Folkehelseinstituttet

Vedleggstabell 3.14: Andel som bruker snus daglig eller av og til blant kvinner og menn, i prosent, 1985-2015

År	Bruker snus daglig			Bruker snus av og til		
	Menn	Kvinner	Totalt	Menn	Kvinner	Totalt
1985	3.2	0.1	1.7	4.0	0.6	2.1
1986	3.3	0.1	1.7	3.9	0.5	2.0
1987	2.8	0.1	1.4	3.9	0.2	2.0
1988	2.7	0.1	1.3	3.5	0.2	1.8
1989	2.3	0.1	1.2	3.6	0.3	1.9
1990	2.8	0.1	1.4	3.6	0.3	1.9
1991	3.1	0.1	1.6	3.9	0.3	2.1
1992	3.2	0.2	1.6	4.0	0.4	2.2
1993	3.5	0.2	1.9	4.2	0.4	2.3
1994	3.5	0.2	1.8	4.3	0.5	2.4
1995	4.1	0.2	2.1	4.9	0.9	2.8
1996	4.2	0.2	2.2	5.4	0.9	3.1
1997	4.7	0.2	2.4	5.4	1.1	3.2
1998	5.2	0.2	2.6	5.7	1.0	3.2
1999	5.5	0.2	2.8	5.5	1.2	3.3
2000	5.9	0.3	3.0	6.3	1.1	3.6
2001	6.1	0.3	3.1	5.8	1.1	3.4
2002	6.7	0.5	3.5	6.4	1.1	3.7
2003	7.5	0.6	3.8	6.7	1.1	3.9
2004	8.8	0.6	4.6	7.9	1.4	4.6
2005	10.5	0.5	5.4	7.5	1.5	4.4
2006	11.3	0.6	5.9	7.1	1.9	4.4
2007	10.8	1.1	5.8	6.3	2.3	4.3
2008	10.9	1.4	6.0	6.1	2.8	4.4
2009	11.1	1.5	6.2	6.2	2.8	4.4
2010	12.0	2.2	7.0	6.4	3.1	4.7
2011	12.9	2.9	7.8	6.6	2.9	4.7
2012	13.7	3.3	8.5	6.3	3.0	4.6
2013	14.0	3.6	8.8	6.0	2.7	4.3
2014	14.4	4.1	9.2	5.6	2.7	4.1
2015	14.4	4.3	9.4	5.6	2.6	4.1

Kilde: SIRUS, Statistisk sentralbyrå, Folkehelseinstituttet

Vedleggstabell 3.15: Prosentandel som bruker snus daglig blant menn i ulike aldersgrupper, 1985-2015, treårig glidende gjennomsnitt

År	Alder			
	16-24	25-49	50-64	65-74
1985	3.2	2.6	2.7	7.1
1986	4.8	2.4	2.7	6.9
1987	4.7	2.1	2.2	5.4
1988	4.8	1.8	2.1	5.0
1989	4.0	2.0	1.7	2.9
1990	4.1	2.6	1.8	4.6
1991	4.5	3.0	1.7	4.7
1992	4.1	3.3	1.6	5.0
1993	4.2	3.8	1.6	5.1
1994	3.9	3.8	2.2	5.3
1995	5.0	4.8	2.2	5.2
1996	5.2	5.7	2.2	2.5
1997	5.3	6.3	1.6	2.7
1998	4.4	7.5	1.8	2.5
1999	4.9	7.5	2.6	4.1
2000	7.1	7.9	2.6	3.9
2001	9.0	7.2	3.7	3.8
2002	9.0	9.3	3.4	1.5
2003	11.9	10.1	3.5	1.4
2004	14.7	11.5	2.3	-
2005	17.0	13.2	4.1	-
2006	21.0	14.2	3.9	-
2007	19.5	14.4	3.5	2.2
2008	20.4	14.3	4.2	1.9
2009	21.7	14.4	4.4	1.9
2010	24.2	15.2	5.4	1.0
2011	25.2	16.4	6.1	2.0
2012	25.7	17.5	6.6	2.4
2013	25.3	18.2	7.0	2.6
2014	23.9	18.9	7.5	2.7
2015	22.3	19.3	7.9	2.6

Kilde: SIRUS, Statistisk sentralbyrå, Folkehelseinstituttet

Vedleggstabell 3.16: Prosentandel som bruker snus daglig blant kvinner i ulike aldersgrupper, 1985-2015, treårig glidende gjennomsnitt

År	Alder			
	16-24	25-49	50-64	65-74
1985	0.6	0.4	-	-
1986	0.5	0.4	-	-
1987	0.5	0.4	-	-
1988	0.5	0.2	0.4	-
1989	-	0.2	0.4	-
1990	-	0.2	0.4	-
1991	-	0.2	-	-
1992	0.7	0.2	-	-
1993	0.7	0.4	-	-
1994	0.7	0.4	-	-
1995	-	0.4	-	-
1996	-	0.3	-	-
1997	-	0.3	-	-
1998	-	0.3	-	-
1999	-	0.3	-	-
2000	-	0.5	-	-
2001	-	0.5	-	-
2002	1.1	0.6	0.7	-
2003	1.1	0.5	0.7	-
2004	1.6	0.6	0.7	-
2005	1.8	0.6	0.7	-
2006	2.2	0.7	0.7	-
2007	4.3	1.0	0.7	-
2008	5.6	1.1	0.3	-
2009	6.4	1.1	0.6	-
2010	9.1	1.6	0.5	-
2011	11.6	2.4	0.6	0.3
2012	13.2	2.9	0.5	0.3
2013	13.5	3.4	1.0	0.3
2014	13.9	3.9	1.0	0.5
2015	13.8	4.1	1.1	0.5

Kilde: SIRUS, Statistisk sentralbyrå, Folkehelseinstituttet

Vedleggstabell 3.17: Andel i alderen 16–74 år som bruker snus daglig eller av og til, fordelt på fylke og kjønn, sammenslåtte data for perioden 2011-2015, i prosent¹

	Bruker snus daglig			Bruker snus av og til			N
	Menn	Kvinner	Totalt	Menn	Kvinner	Totalt	
Hele landet	14.0	3.7	8.8	6.0	2.8	4.4	23564
Østfold	14.5	2.9	8.6	5.7	1.5	3.6	1278
Akershus	12.9	3.9	8.3	6.7	2.5	4.6	2719
Oslo	15.3	4.5	9.6	7.1	4.6	5.8	2992
Hedmark	16.1	2.7	9.3	5.7	2.5	4.0	890
Oppland	13.6	4.3	9.0	6.5	2.5	4.5	888
Buskerud	12.8	1.7	7.2	4.3	2.2	3.2	1264
Vestfold	14.3	3.4	8.6	4.9	2.1	3.4	1113
Telemark	10.7	4.1	7.2	5.8	2.0	3.8	759
Aust-Agder	11.2	2.5	6.7	2.4	2.9	2.7	526
Vest-Agder	10.5	3.7	7.2	7.5	2.0	4.8	847
Rogaland	12.8	2.4	7.7	6.2	1.8	4.0	2020
Hordaland	13.7	4.4	9.2	5.4	2.6	4.0	2346
Sogn og Fjordane	12.6	1.9	7.3	3.4	1.1	2.3	523
Møre og Romsdal	12.8	2.0	7.6	5.4	2.5	4.0	1144
Sør-Trøndelag	17.7	5.3	11.8	6.2	4.5	5.4	1489
Nord-Trøndelag	19.3	6.0	12.9	6.4	3.2	4.9	595
Nordland	15.3	5.3	10.5	6.6	2.8	4.7	1119
Troms	14.8	4.0	9.4	6.0	3.7	4.8	765
Finnmark	11.4	3.6	7.7	8.1	0.7	4.5	287

¹ For å få et mer robust beregningsgrunnlag slår vi sammen tall for 5 år.

Kilde: SIRUS, Statistisk sentralbyrå, Folkehelseinstituttet

Vedleggstabell 3.18: Andel menn daglig i alderen 25 til 74 som bruker snus etter høyeste fullførte utdanning¹, i prosent, 1985-2015, treårig glidende gjennomsnitt

År	Menn		
	Grunnskole	Videregående skole	Universitet/ Høgskole
1985	5.2	3.0	1.3
1986	5.0	2.7	1.7
1987	4.5	1.9	1.7
1988	3.8	2.0	1.7
1989	2.7	2.1	1.8
1990	3.5	2.4	2.9
1991	3.9	2.4	3.1
1992	4.1	2.6	3.2
1993	4.6	3.7	2.5
1994	4.6	3.8	2.7
1995	5.2	4.2	3.2
1996	3.9	4.7	3.7
1997	5.0	5.1	4.0
1998	4.9	6.0	5.1
1999	5.1	5.9	6.0
2000	3.6	6.2	6.3
2001	3.2	5.7	6.6
2002	4.4	6.6	7.2
2003	4.4	7.1	7.7
2004	4.6	8.9	7.7
2005	8.0	10.0	9.6
2006	8.1	10.7	10.0
2007	8.9	10.6	10.9
2008	7.6	9.8	10.0
2009	8.0	9.7	10.0
2010	9.1	10.1	10.8
2011	10.8	10.8	11.0
2012	11.3	11.7	11.7
2013	12.7	12.4	11.4
2014	15.2	13.0	11.3
2015	16.7	13.4	11.0

¹ Fra og med 2007 ble kriteriet for fullført videregående utdanning endret. Konsekvensen var at personer som tidligere var i gruppen «Videregående skole», ble plasserte i gruppen «Grunnskole». Se SSBs nettside http://www.ssb.no/vis/magasinet/slik_lever_vi/art-2006-09-14-01.html

Kilde: SIRUS/Statistisk sentralbyrå

Vedleggstabell 3.19: Salg av legemidler til bruk ved nikotinavhengighet angitt i definerte døgndoser per 1000 innbyggere per døgn 1990-2015

År	Nikotin	Vareniklin	Bupropion
1990	0.2	-	-
1991	0.3	-	-
1992	1.1	-	-
1993	1.3	-	-
1994	1.4	-	-
1995	1.4	-	-
1996	1.5	-	-
1997	2.1	-	-
1998	2.4	-	-
1999	2.4	-	-
2000	2.7	-	0.3
2001	2.8	-	0.6
2002	3.0	-	1.1
2003	3.6	-	0.8
2004	3.5	-	0.3
2005	3.6	-	0.2
2006	4.0	0.0	0.2
2007	4.4	0.6	0.2
2008	4.5	0.8	-
2009	4.8	1.0	-
2010	5.0	0.9	-
2011	5.3	0.9	-
2012	5.6	0.8	-
2013	6.2	0.7	1.0
2014	6.5	0.5	1.0
2015	7.0	0.5	1.1

Kilde: Grossistbasert legemiddelstatistikk, Folkehelseinstituttet

Vedleggstabell 3.20: Utvikling i særavgift på tobakksvarer, i kroner per 100 gram, 1995-2015

År	Fabrikkframstilte sigaretter ¹	Rulletobakk	Snus	Sigarer	Sigarettpapir
1995	121	65	32	56	2,0
1996	125	67	33	58	2,0
1997	138	77	36	64	2,0
1998	153	92	43	77	2,0
1999	158	95	45	79	2,0
2000	162	112	53	162	2,4
2001	167	115	54	167	2,5
2002	170	117	55	170	2,6
2003	174	120	56	174	2,6
2004	177	177	57	177	2,7
2005	181	181	58	181	2,8
2006	184	184	59	184	2,8
2007	187	187	60	187	2,9
2008	192	192	68	192	2,9
2009	198	198	77	198	3,0
2010	212	212	82	212	3,2
2011	227	227	92	227	3,5
2012	231	231	93	231	3,5
2013	235	235	95	235	3,6
2014	239	239	97	239	3,7
2015	244	244	99	244	3,7

¹ Fabrikkframstilt sigarett = 1 gram

Kilde: Stortingsproposisjon 1. Skatte-, avgifts- og tollvedtak (for de successive år)

Vedleggstabell 3.21: Prisindeks for tobakksvarer og konsumprisindeks, 1995-2015 (1998=100)

År	Prisindeks tobakk	Konsumprisindeks
1995	75.5	94.2
1996	79.1	95.3
1997	88.0	97.8
1998	100.0	100.0
1999	104.3	102.3
2000	115.7	105.5
2001	121.5	108.7
2002	125.0	110.1
2003	128.8	112.8
2004	153.7	113.3
2005	158.6	115.1
2006	162.8	117.7
2007	166.8	118.6
2008	174.0	123.1
2009	182.2	125.7
2010	195.2	128.8
2011	211.1	130.4
2012	219.2	131.4
2013	229.5	134.2
2014	239.9	136.9
2015	251.3	139.8

Kilde: Statistisk sentralbyrå

4 Vanedannende legemidler¹¹

Med vanedannende legemidler menes legemidler som brukes i medisinsk behandling, men som kan resultere i en avhengighetstilstand hos pasienten. Det gjelder legemiddelgruppene benzodiazepiner og benzodiazepinliknende stoffer (z-hypnotika) og ulike opioider. De aktuelle legemidlene omfatter først og fremst smertestillende midler, beroligende midler og sovemidler, men gjelder også visse muskelavslappende, hostestillende, antiepileptiske og sentralstimulerende midler. Brukt riktig er dette gode, effektive og trygge legemidler som kan lette fysisk og psykisk smerte. De aller fleste pasientene bruker disse medisinene i en kort periode og i de doser som er forskrevet av lege.

I tillegg til den terapeutiske nytten, representerer imidlertid vanedannende legemidler også fare for avhengighet og misbruksproblemer da de kan gi rusopplevelse eller eufori, toleranseutvikling og abstinenssymptomer. Dette gjelder både for pasienter som i utgangspunktet får slike legemidler i medisinsk øyemed og så blir avhengige, og for misbrukere av illegale rusmidler som bruker slike legemidler som supplement til andre narkotiske stoffer. Rusmiddelmissbrukere bruker ofte kombinasjoner av ulike medikamenter eller medikamenter sammen med alkohol eller illegale narkotiske stoffer. Slik kombinasjonsbruk øker faren for overdose.

I tillegg til den direkte forskrivningen fra lege, er det også et illegalt marked der «overskuddet» fra slik forskrivning omsettes. Noen av de vanedannende legemidlene som blir beslaglagt er derfor legale i utgangspunktet, men brukes illegalt. Det er også grunn til å anta at en betydelig del av slike legemidler som omsettes i misbruksmiljøene, importeres illegalt fra utlandet.

4.1 Noen vanedannende legemidler

4.1.1 Benzodiazepiner

Benzodiazepiner er legemidler som brukes som sovemedisin, beroligende middel og mot epilepsi. Den medisinske bruken er utbredt, men som nevnt er dette stoffer som også misbrukes. I dag finnes det flere forskjellige benzodiazepiner på det norske markedet. Noen av de mest kjente er diazepam (Vival®, Valium®, Stesolid®), oxazepam (Sobril®, Alopam®), klonazepam (Rivotril®) og flunitrazepam (tidligere i salg som Flunipam og Rohypnol). I tillegg finnes det også en rekke benzodiazepinliknende legemidler. De vanligste av disse i Norge er sovemidlene zopiklon (Imovane®, Zopiklon®, Zopitin®) og zolpidem (Stilnoct®, Stilnox®, Zolpidem®). Internasjonalt er det mange flere benzodiazepiner, som f.

---

¹¹ Kilde for beskrivelse og virkning: www.fhi.no

eks. fenazepam og lorazepam. Det foregår også illegal produksjon av benzodiazepiner rettet mot misbruksmiljøene.

De første benzodiazepinene ble gjort tilgjengelige på det norske markedet i 1960. Bruken ble utbredt fordi man anså dem for å være relativt ufarlige med lite bivirkninger. De første 30 årene var derfor forskrivningen mot stress, angst og nervøse lidelser mer liberal enn i dag.

Benzodiazepiner finnes som tabletter, injeksjonsvæske, stikkpiller og klyster. Ved medisinsk bruk er det vanligst å bruke tabletter. De tas ved behov, eller med fast intervall og til faste tidspunkter. På grunn av tilvenning og fare for misbruk tilstrebes en så kortvarig bruk av medikamentene som mulig (inntil 2-4 uker).

Også ved misbruk er det vanligst å bruke tabletter som enten svelges hele eller knuses og inntas med drikke etc. Det blir da ofte brukt 5-10 ganger så høye doser som ved medisinsk bruk. For å oppnå raskere virkning, løser noen misbrukere tablettene opp i vann for så å injisere løsningen.

Som allerede nevnt er det vanlig i enkelte misbruksmiljøer å kombinere benzodiazepiner med andre rusmidler, både for å oppnå en sterkere rus og/eller for å dempe bivirkninger av andre stoffer. Misbruksmønster kan også utvikles fra medisinsk bruk ved at pasienten fortsetter å bruke legemiddelet eller øker dosen uten at det foreligger et medisinsk behov.

Virknninger

Benzodiazepinenes terapeutiske virkninger er i hovedsak beroligende, angstdempende, søvnfremmende, krampestillende og muskelavslappende. Under bruk blir korttidsminnet og hukommelsen dårlig, talen kan bli sløret og brukeren søvnnig. Brukeren kan oppleve likegladhet. Det er beskrevet at benzodiazepiner har blitt brukt som sløvende middel ved seksuelle overgrep ("date-rape-drug"). Den dempende effekten på sentralnervesystemet gir økt ulykkesrisiko. Benzodiazepiner gir økt impulsivitet og lavere terskel for aggressivitet selv ved terapeutiske konsentrasjoner.

Dersom man inntar benzodiazepiner for å oppnå beruselse, vil rusen vanligvis komme etter 10-60 minutter og kan vare i flere timer. Benzodiazepiner er ikke veldig giftige, og det trengs høye doser før det regnes som potensielt dødelig dersom et benzodiazepin inntas alene. Dersom flere medikamenter brukes samtidig eller i kombinasjon med alkohol og andre rusmidler, øker derimot faren for forgiftning betydelig. Symptomer ved forgiftning med benzodiazepiner er uregelmessig og nedsatt pustefrekvens, nedsatt bevissthet, blodtrykksfall, langsom hjerterefrekvens, nedsatt muskeltonus og nedsatt kroppstemperatur.

Toleranse og avvenning

Ved gjentatt bruk vil flere av virkningene bli mindre. Det innebærer at en gitt blodkonsentrasjon av et benzodiazepin vil ha mindre effekt på en person som bruker medikamentet jevnlig enn en som bruker det sporadisk.

Avvenning fra daglige høye doser kan gi seg uttrykk i et abstinenssyndrom preget av uro, angst, kramper, skjelvninger, hjertebank, økt puls og økt blodtrykk. For benzodiazepiner med lang halveringstid, som diazepam, nitrazepam, flunitrazepam og klonazepam, kan det gå mange dager, opptil et par uker, før abstinensplagene når sitt maksimum. Hos pasienter som har brukt benzodiazepiner i lang tid i doser som ikke har vært særlig mye høyere enn den terapeutiske, kan imidlertid abstinensplagene være relativt lette.

Det finnes motgift til benzodiazepiner – Anexate med virkestoff flumazenil. Dette stoffet opphever virkningene, men brukes kun i alvorlige tilfeller. Bruk av Anexate til misbrukere kan utløse abstinensreaksjoner.

4.1.2 Smertestillende legemidler – opioider

Opioider er en felles betegnelse på stoffer som binder seg til bestemte seter (opioidreseptorer) på celleoverflatene i kroppen. Gruppen opioider inkluderer stoffer som er direkte utvunnet fra opiumsvalmuen (opiater), derivater av slike, eller kunstig fremstilte stoffer med tilsvarende virkning. Vanlige opioider er heroin, morfin, kodein, metadon, buprenorfin og oksykodon. I medisinsk behandling benyttes også en rekke andre opioider (fentanyl, petidin m.fl). Opioider som morfin og kodein er hyppig brukt i medisinsk behandling av smerter. Men stoffene kan også misbrukes og føre til avhengighet.

De stoffene som er framstilt for medisinsk bruk, selges oftest som kapsler, tabletter, suppositorier, sirup eller injeksjonsløsninger. Vanligvis inntas disse stoffene ved intravenøs injeksjon eller gjennom munnen. For beskrivelse av illegale opioider se kap 5 Narkotika.

Virkninger

Virkingen av de ulike opioidene vil variere avhengig av inntaksmåte, dose, tilvenningsgrad og miljøet de inntas i. Virkingen vil også være forskjellig hos en som tar stoffet en enkelt gang, sammenlignet med en som tar stoffet gjentatte ganger.

Den smertestillende virkingen dominerer dersom brukeren på forhånd har sterke smerter. Hvis man ikke har slike smerter, vil stoffene først og fremst gi en følelse av rus og velvære. Videre kan virkninger som nedsatt evne til selvkritikk, likegyldighet og følelse av virkelighetsflukt være mer eller mindre framtreddende. Noen blir mer rastløse, mens andre blir trøtte. Kvalme, vannlatingsbesvær, forstoppelse, kløe og munntørrehet er vanlig. Pupillene blir små.

De fleste opioidene kan redusere den kritiske sansen og øke risikovilligheten, samt påvirke ferdighetene og reaksjonsevnen i forbindelse med bilkjøring og betjening av redskaper og

maskiner. Etter langvarig og høyt forbruk vil misbrukere oftest bli preget fysisk og psykisk, komme i dårlig form, få nedsatt initiativ og følelsesmessig ubalanse. Injeksjonsmisbrukere vil ofte pådra seg hudinfeksjoner på stikkstedene og virusinfeksjoner som hepatitt (leverbetennelse) og i noen tilfeller HIV. Dette skjer blant annet på grunn av ureint brukerstyr, ødelagte blodårer m.m.

Toleranse og avvenning

Toleransen (tilvenningen) for opioidenes virkninger kan utvikle seg raskt, det vil si i løpet av dager eller uker, men vil variere fra person til person. Viktige faktorer for utvikling av toleranse er bl.a. størrelse på dosen og hvor ofte stoffet inntas. En som bruker opioider jevnlig, vil tåle høyere doser enn en som bruker slike stoffer av og til.

Toleransen for høye doser kan avta raskt dersom man slutter med opioider. Tidligere misbrukere er derfor utsatt for overdoser ved "sprekk". Når opioider brukes mot sterke smerter, er det liten fare for utvikling av avhengighet. Brukt som rusmiddel og etter gjentatte inntak, er de sterkt avhengighetsskapende. Det oppstår et sterkt «sug» etter mer stoff (eng. "craving").

Etter inntak av større doser kan pustesenteret i hjernen påvirkes, slik at man "glemmer" å puste. Dette kan føre brukeren inn i en livstruende tilstand, der lammelse av pustesenteret kan lede til død, et såkalt overdosedødsfall. Personer som har tatt for store doser, kan være vanskelige å få kontakt med. Huden blir kald, blek og blåaktig og snorkelyder kan forekomme som tegn på redusert pustefunksjon. Død kan inntre kort tid etter inntak, men det kan også ta flere timer. Overdosedødsfall kan inntre ved bruk av de fleste opioider, også metadon. Faren øker ytterligere ved blandingsmisbruk, spesielt når opioider kombineres med beroligende/sovemidler eller med alkohol.

De vanligste abstinenssymptomene ligner en influensa med følelse av ubehag, muskelverk og frysninger. Uro og rastløshet kan hos noen være mer eller mindre ledsaget av angstfølelse. I sjeldne tilfeller kan en få mer alvorlige symptomer som blodtrykksp problemer og diare/oppkast som varer mer enn to-tre dager.

Abstinenssymptomer kan en sjelden gang medføre behov for sykehusinnleggelse.

Abstinensen kan lindres ved gradvis kontrollert nedtrapping, der en tar utgangspunkt i den dosen som personen er vant til å bruke.

Behandling og avvenning

Akutte overdoser behandles med "motgift" (opioidreseptor-antagonister) som har som mål å vekke opp "et utslått pustesenter". Bruk av slike medikamenter vil samtidig gi samme symptomer som ved en akutt abstinens, fordi motgiften tar plassen til rusmiddelet på reseptorene.

4.1.3 Metadon og buprenorfin i substitusjonsbehandling

Buprenorfin (Temgesic®, Subutex®, Suboxone®, Norspan®) er et morfinlignende stoff. Stoffet brukes hovedsakelig i behandlingen av heroinavhengighet, og da på lignende måte som metadon, men kan også brukes til behandling av sterke smerter. Buprenorfin blokkerer virkningen av andre opioider slik at man ikke får rus hvis morfin og heroin tas samtidig med buprenorfin. For å oppnå best mulig blokkering, må buprenorfindosen være tilstrekkelig høy. Brukt på denne måten kan buprenorfin redusere behovet for heroin. I behandling av avhengighet tas buprenorfin i form av tabletter som legges under tungen. Buprenorfin kan misbrukes ved at tablettene løses i vann og injiseres. Konsentrasjonen i blodet blir da høyere enn ved inntak av tabletter gjennom munnen, og misbruket kan ledsages av rus og velværefølelse, samt sløvhet, døsighet, og følelse av å være omtåket. Misbruk ved injeksjon er forsøkt motvirket i Suboxone som også inneholder motgiften naloxon. Buprenorfin anses mindre farlig ved overdosering enn andre opioider, selv om det også er rapportert overdoser med dette stoffet.

Metadon er et syntetisk opioid og ble produsert i Tyskland under 2. verdenskrig, til behandling av sterke smerter. Metadon har liknende effekter som morfin, og brukes fortsatt enkelte steder til smertebehandling av f. eks. kreft smerter.

Metadon tas vanligvis gjennom munnen, sjeldnere intravenøst. Ved substitusjonsbehandling benytter man i Norge metadon utblandet i saft som drikkes fra små flasker. Metadon har smertestillende og hostedempende effekt og kan føre til trøtthet. Etter inntak blir pupillene små, med treg eller ingen lysreaksjon. Kvalme og oppkast, samt kløe i ansikt og hals kan forekomme, likedan økt svettetendens. Forstoppelse er vanlig. Inntak av en stor dose metadon kan medføre rus i form av oppstemthet og følelse av velvære. Når heroinmisbrukere bruker metadon, kan suget etter heroin avta. Metadon kan svekke pustesenteret i hjernen og medføre dødsfall, på samme måte som andre opioider. Risiko for død øker ved samtidig inntak av andre sentralt dempende stoffer som alkohol, sovemidler, beroligende og andre opioider.

Ved gjentatte inntak av samme dose kan det utvikles betydelig toleranse til en rekke av metadonets effekter. Hvor raskt en utvikler toleranse er individuelt, men er også avhengig av dosestørrelsen. Dersom inntaket av metadon reduseres eller stoppes, vil toleranseeffekten raskt avta. Metadondoser som benyttes daglig av pasienter i substitusjonsbehandling kan være dødelige for personer som ikke er tilvente.

En av årsakene til at metadon er et egnet medikament i substitusjonsbehandling, er den lange halveringstiden (virketiden). Ved bruk av metadon blir medikamentkonsentrasjonen i blodet mer jevn enn ved bruk av heroin og morfin, noe som medfører dempet ruseffekt, og at abstinenssymptomer kan reduseres over et lenger tidsrom.

For personer som har inntatt overdoser metadon, er akuttbehandlingen den samme som for overdoser av andre opioider. Blant annet benyttes motgiften naloxon (Narcanti®). Den har betydelig kortere virketid enn metadon og må derfor gis flere ganger, eller suppleres med en langtidsvirkende motgift, naltrexon (Revia®).

4.2 Lovgivning

Forskrivning av reseptbelagte legemidler reguleres av ulike lover og forskrifter. Jf. § 11 i helsepersonelloven er det således bare leger og tannleger som kan rekvirere reseptbelagte legemidler. I tillegg kan veterinærer rekvirere legemidler til veterinærmedisinsk bruk. Helsepersonelloven § 4 om at helsepersonell skal utføre sitt arbeid i samsvar med krav til faglig forsvarlighet, omfatter også legers forskrivningspraksis av ulike medikamenter. I tillegg til det generelle forsvarlighetskravet reguleres også rekvirering av reseptbelagte legemidler av den såkalte utleveringsforskriften (Forskrift om rekvirering og utlevering av legemidler fra apotek).

Statens legemiddelverk er gitt myndighet til å godkjenne legemidler og klassifisere aktuelle legemidler i ulike reseptgrupper ut fra bestemte kriterier. I tråd med dette er det også Legemiddelverket som har ansvar for narkotikaforskriften eller den såkalte narkotikalista (Jf. legemiddeloven § 22). Det er forbudt, uten lovlig adkomst, å være i besittelse av eller bruke stoffer som er oppført på narkotikalista (Jf. legemiddeloven § 24). Det vil si at all ikke medisinsk bruk av slike stoffer er forbudt.

Vanedannende legemidler har reseptstatus A (narkotiske stoffer) og B (andre vanedannende legemidler). Legemidler som har reseptstatus A, såkalte A-preparater, er medisiner som er sterkt vanedannende. Eksempler på A-preparater er morfin, metadon, buprenorfin og andre opiater som virker smertestillende. A-preparater skrives ut på en egen resept. B-preparater er også vanedannende, men ikke fullt så sterke som A-preparater. Dette gjelder eksempelvis valium, paralgin forte og sovemedisiner. Resepter på A- og B-preparater kan bare ekspederes én gang, og resepten skal oppbevares i apoteket etter at legemidlet er utlevert. Det kreves legitimasjon for å få utlevert A- og B preparater. Andre medisiner det kreves resept for å få kjøpt, har reseptstatus C, såkalte C-preparater.

Noen medisiner må legen søke spesielt om å skrive ut, dette kalles godkjenningsfritak. Dette er medisiner som det vanligvis ikke er lov å selge i Norge, men som det likevel er ønskelig at pasienten skal bruke. Legen må da skrive en søknad som sendes til det lokale apoteket som skal levere ut medisinerne. Apoteket sender søknaden videre til Statens Legemiddelverk for behandling.

I 2014 publiserte Helsedirektoratet en ny veileder om forsvarlighet i forskrivning av vane-dannende legemidler. Veilederen er ment å sikre riktig forskrivning og bruk av vanedannende legemidler.

Mens Norge i lang tid har hatt promillegrense for alkohol som definerer når man har lov til å kjøre bil eller annet motorkjøretøy, hadde man tidligere ikke slike konsentrasjonsgrenser for ulovlige rusgivende narkotiske stoffer. Med virkning fra 1. februar 2012 ble det imidlertid vedtatt faste konsentrasjonsgrenser også for andre rusgivende stoffer. Grensen tilsvarer en påvirkning på 0,2 promille alkohol. De faste grensene gjelder ikke ved bruk av legemidler i doser som er forskrevet av lege.

4.3 Omsetning

Avhengighetsskapende legemidler er klassifisert i ATC systemet (Anatomical Therapeutic Chemical), og det vi her presenterer om salg er basert på denne klassifikasjonen. De mest brukte av disse legemidlene er angstdempende midler (anxiolytica, ATC gruppe N05BA), sovemidler og beroligende midler (hypnotica og sedativa i ATC gruppene N05CD og N05CF) og opioider (ATC gruppe N02A). Felles for opioidene er at de inneholder morfin eller morfinlignende stoffer som brukes som smertestillende midler ved moderate til sterke smerter. Dette er legemidler som brukes i sykehus og som skrives ut i allmennpraksis.

Blant morfinlignende legemidler finner vi som nevnt også metadon og buprenorfin (ATC gruppe N07BC, midler ved opioidavhengighet), som i Norge anvendes i legemiddelassistert rehabilitering (LAR). Buprenorfin i lavere doser er i ATC gruppe N02A.

Felles for alle disse legemidlene er at de utfra legemiddelloven er klassifisert som psykotrope eller narkotiske stoffer. Dette innebærer at bruk av slike legemidler er straffbart hvis de ikke er forskrevet av lege, og at de bare kan omsettes fra apotek etter resept. Det er også andre legemidler enn de som inngår i de viste figurene/tabellene, som vil kunne føre til avhengighet. Dette gjelder spesielt legemidler mot epilepsi, allergier, psykotiske tilstander m.v.

Vedleggstabell 4.1 viser utviklingen i salg av ulike avhengighetsskapende legemidler gjennom mer enn 25 år. Som det framgår, har det vært en noe ulik utvikling i salg av legemidler som inngår i gruppen anxiolytica, hypnotika og sedativa. Mens det har vært en til dels dramatisk nedgang i salg av benzodiazepinderivatene som inngår i ATC gruppene N05BA og N05CD, har det vært en tilsvarende økning i benzodiazepinlignende legemidler som inngår i ATC gruppe N05CF. Dette må tilskrives den økende skepsisen til bruk av Rohypnol. Rohypnol ble i 2003 flyttet fra reseptgruppe B til reseptgruppe A, for så å bli avregistrert i 2004. Når det gjelder opioider i ATC gruppe N02A (opioider utenom substitusjonsbehandling), har salget vært relativt stabilt.

Tabell 4.1 viser antall brukere av benzodiazepiner og benzodiazepinlignende legemidler fordelt på fylke i 2015. Antall brukere tilsvarer antall personer som har fått minst én utlevering etter resept fra apotek. Tabellen viser også antall brukere per 1 000 innbyggere i de enkelte fylker. Som det framgår er det relativt stor variasjon fra et fylke til et annet. Blant fylkene med størst andel brukere finner vi Telemark, Østfold, Oppland og Agder-fylkene, mens Sogn og Fjordane har den laveste andelen.

Tabell 4.1: Antall brukere av benzodiazepiner og benzodiazepinlignende legemidler i ulike fylker 2015

	Anxiolytika * (benzodiazepiner) Angstdempende midler		Hypnotika ** (benzodiazepiner) Sovemidler/beroligende midler		Z-hypnotika *** (benzodiazepin lignende) Sovemidler/beroligende midler	
	Antall brukere	Brukere per 1 000 innbyggere	Antall brukere	Brukere per 1 000 innbyggere	Antall brukere	Brukere per 1 000 innbyggere
Østfold	18 000	62	1 316	5	22 892	79
Akershus	24 433	41	2 315	4	39 166	66
Oslo	26 567	41	3 064	5	41 912	64
Hedmark	9 405	48	886	5	13 644	70
Oppland	10 716	57	1 058	6	15 170	80
Buskerud	14 022	51	1 591	6	19 696	72
Vestfold	12 827	53	1 543	6	19 139	79
Telemark	10 721	62	1 462	8	14 971	87
Aust-Agder	6 224	54	723	6	9 622	83
Vest-Agder	8 951	49	1 808	10	14 774	81
Rogaland	19 045	41	2 561	5	29 784	64
Hordaland	19 955	39	2 847	6	30 825	60
Sogn og Fjordane	3 317	30	396	4	5 473	50
Møre og Romsdal	11 732	44	1 286	5	18 161	69
Sør-Trøndelag	13 655	44	1 280	4	18 593	60
Nord-Trøndelag	5 286	39	483	4	8 829	65
Nordland	11 479	47	1 586	7	17 350	72
Troms	6 583	40	731	4	9 487	58
Finnmark	3 235	43	295	4	4 850	64

Note: Tallene viser antall som har fått minst en utlevering etter resept fra apotek og andel per 1000 innbyggere (ettårs prevalens) i 2015.

* ATC gruppe N05BA

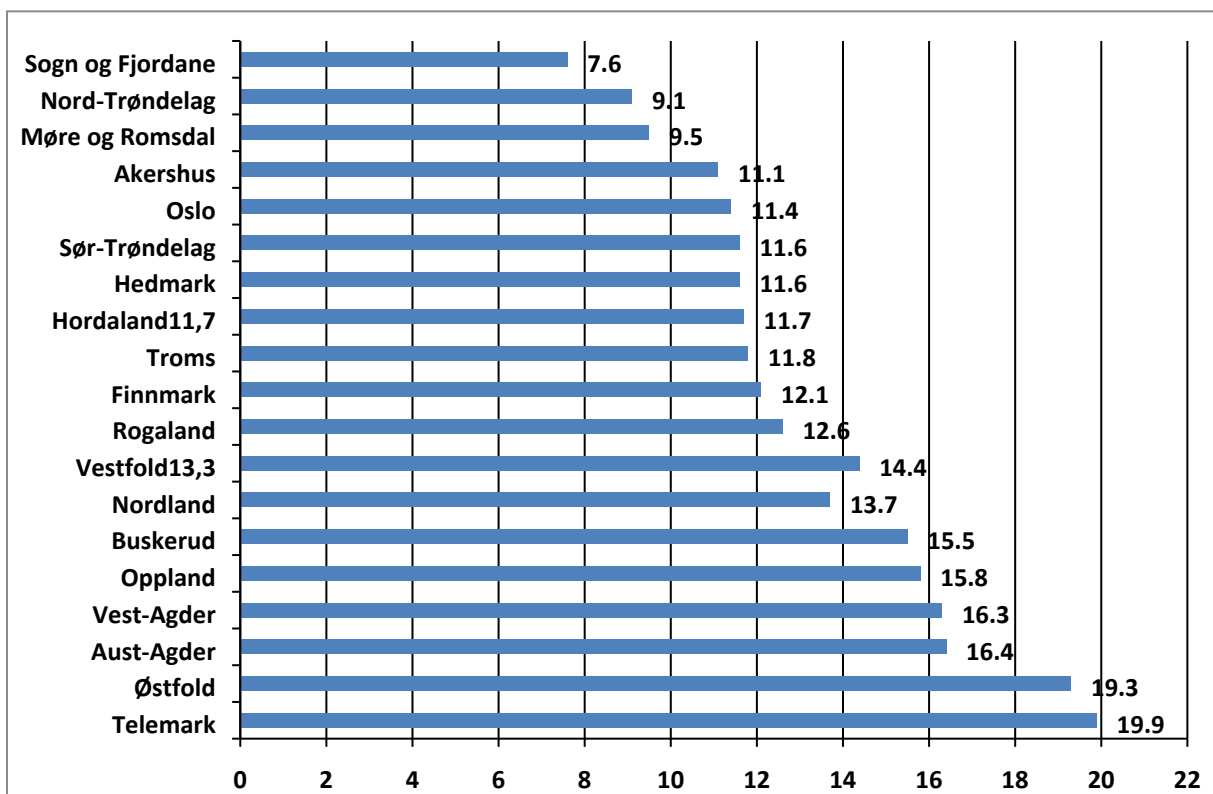
** ATC gruppe N05CD

*** ATC gruppe N05CF

Kilde: FHI (www.reseptregisteret.no)

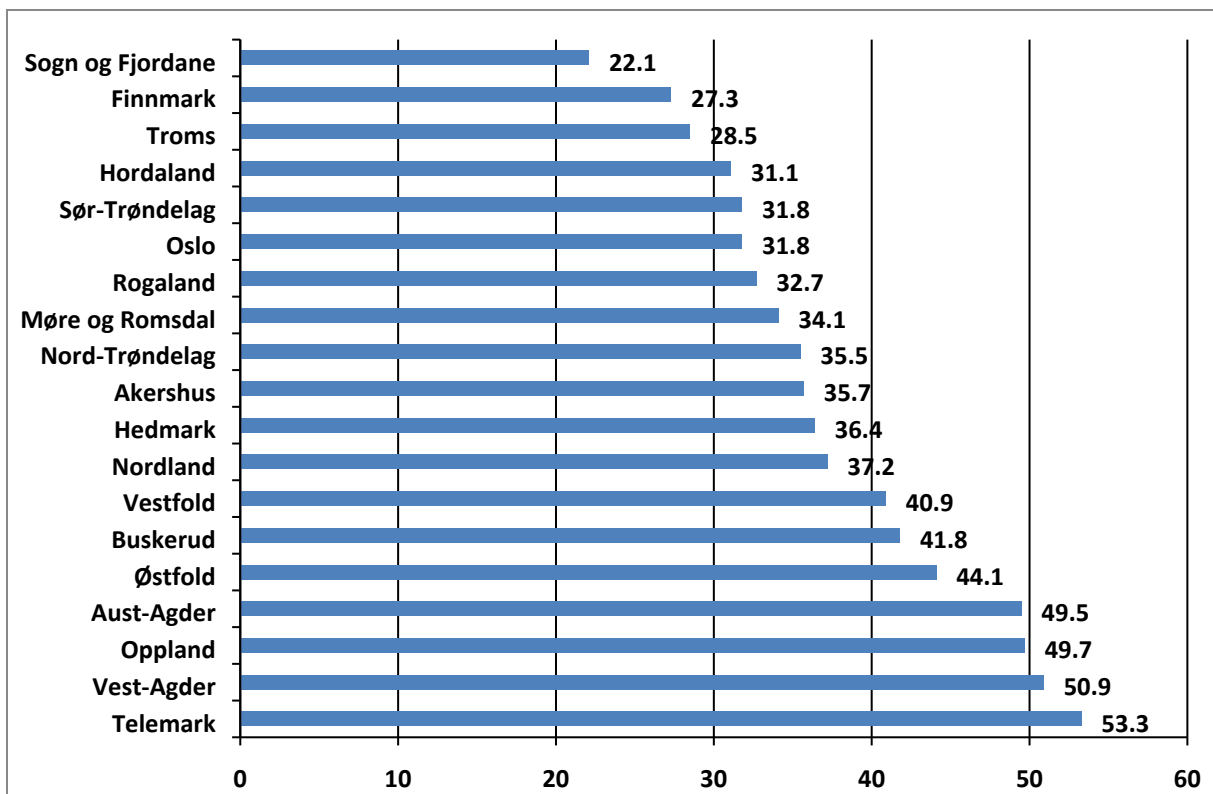
Figur 4.1 viser den fylkesvise fordelingen i salg av anxiolytika (benzodiazepiner) og figur 4.2 den fylkesvise fordelingen av hypnotica og sedativa (benzodiazepinlignende legemidler) i 2015, mens vedleggstabell 4.2 og 4.3 viser utviklingen fra omkring årtusenskiftet fram til i dag. Som det framgår er det også her store fylkesvise variasjoner, både når det gjelder hvor mye slike legemidler som er solgt i 2015, og utvikling over tid. Østfold, Oppland, Telemark og Agderfylkene har jevnt over hatt det høyeste salget av anxiolytika/benzodiazepiner per 1 000 innbygger, mens Sogn & Fjordane har hatt det laveste. For hypnotika/sedativa var det for de fleste fylker et jevnt økende salg fram til 2008, hvorefter det i mange fylker har vært en nedgang.

Figur 4.1: Salg av anxiolytika (angstdempende midler) i ulike fylker angitt i definerte døgndoser (DDD) per 1000 innbyggere per døgn 2015

Kilde: FHI, www.legemiddelforbruk.no

Figur 4.2: Salg av hypnotika og sedativa (sove-/beroligende midler) i ulike fylker angitt i definerte døgndose (DDD) per 1000 innbyggere per døgn 2015

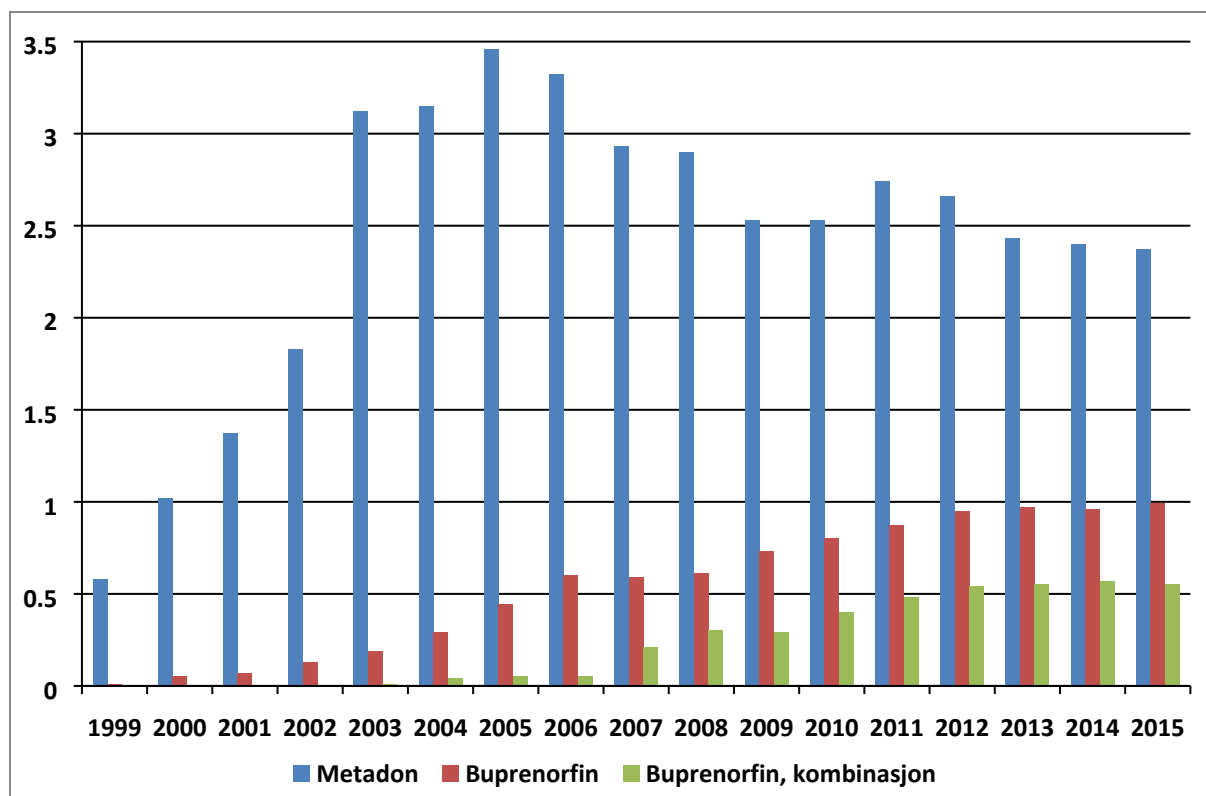

Kilde:FHI, www.legemiddelforbruk.no

4.3.1 Legemidler i substitusjonsbehandling

Etter at legemiddellassistert rehabilitering (LAR) ble et landsdekkende tilbud i 1998, har det vært en stor økning i antall pasienter i slik behandling. Som vist i kapittel 8 var antall pasienter omkring 7 500 ved utgangen av 2015. Økningen i antall pasienter har naturlig nok medført at det samtidig har vært en økning i salg av de aktuelle substitusjonsmedikamentene, slik det framgår av figur 4.3. Da en i Norge startet opp denne behandlingsformen, var metadon det enerådende substitusjons-medikamentet. Etter hvert tok en også i bruk buprenorfinpreparatene Subutex® og Suboxone®, og disse har i økende grad erstattet bruken av metadon. Eksempelvis har andelen pasienter i substitusjonsbehandling som blir behandlet med et buprenorfinpreparat, økt fra 23 prosent i 2004 til 61 prosent i 2015 (Waal et al, 2016). For de som får metadon, har det også vært en nedgang i gjennomsnittlig dosering (fra 117 mg/dag i 2004 til 95 mg/dag i 2015), noe som også bidrar til at salget av metadon har gått ned (ibid.).

Figur 4.3 (Vedleggstabell 4.4): Salg av legemidler til bruk ved opioidavhengighet (ATC gruppe N07BC) angitt i definert døgndoser (DDD) * per 1000 innbygger per døgn 1999-2015

* Metadon (N07BC02, DDD= 25 mg), Buprenorfin (N07BC01, DDD= 8 mg), Buprenorfin, kombinasjon (N07BC51, DDD=8 mg)

Kilde: FHI, www.legemiddelforbruk.no

Det vises ellers til følgende rapporter fra Nasjonalt folkehelseinstitutt:

[Bruk av vanedannende legemidler 2005 – 2015, basert på data fra Reseptregisteret.](#)

[Legemiddelforbruket i Norge 2009-2015](#)

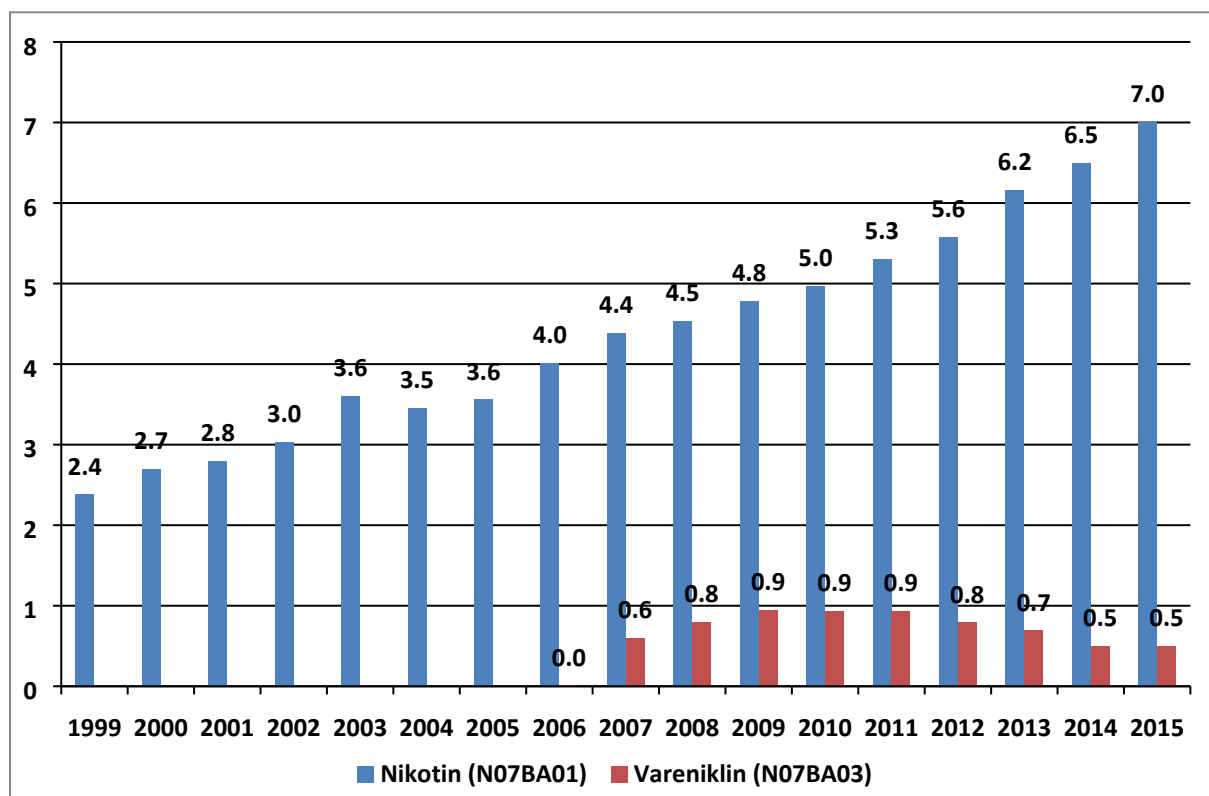
[Reseptregisteret 2009-2015](#)

4.3.2 Legemidler ved nikotinavhengighet

Legemidler til bruk ved nikotinavhengighet kan deles inn i de to gruppene nikotinerstatningsprodukter og reseptpliktige nikotinfri medisin. I den første gruppen finnes nikotinsubstitusjon i ulike former som tygg gummi, plaster, sublingsvaltabletter og inhalatorer. Reseptpliktig nikotinfri medisin med sikte på røykeslutt er vareniklin og bupropion. Figur 4.4 viser utviklingen i salg av nikotinerstatning og vareniklin i DDD per 1 000 innbyggere per dag fra 1999 til 2015. Bupropion er ikke tatt med ettersom dette stoffet er klassifisert som anti-depressiva, og det bare er en liten del av bupropion som skrives ut i forbindelse med sikte på røykeslutt. Som det framgår har det vært en jevn økning gjennom flere år i salget av legemidler til bruk ved nikotinavhengighet, noe som må ses i sammenheng med at stadig flere slutter eller ønsker å slutte å røyke.

Figur 4.4: Salg av legemidler til bruk ved nikotinavhengighet 1999-2015

Kilde: FHI, www.legemiddelforbruk.no

4.4 Spørreskjemaundersøkelser

Spørreskjema-undersøkelser om bruk av rusmidler inneholder som regel også spørsmål om bruk av vanedannende legemidler. Mens noen slike data gir informasjon om legemiddelbruk både med og uten forskrivning fra lege, er andre begrenset til informasjon om ikke-forskrevet bruk. Dette gjelder eksempelvis de tidligere ungdomsundersøkelsene i aldersgruppa 15-20 år i regi av SIRUS som ble avsluttet i 2008. Det framgikk av disse at mellom tre og fem prosent både på 1990- og 2000-tallet oppga at de noen gang hadde brukt beroligende legemidler uten resept fra lege (Vedøy & Skretting, 2009).

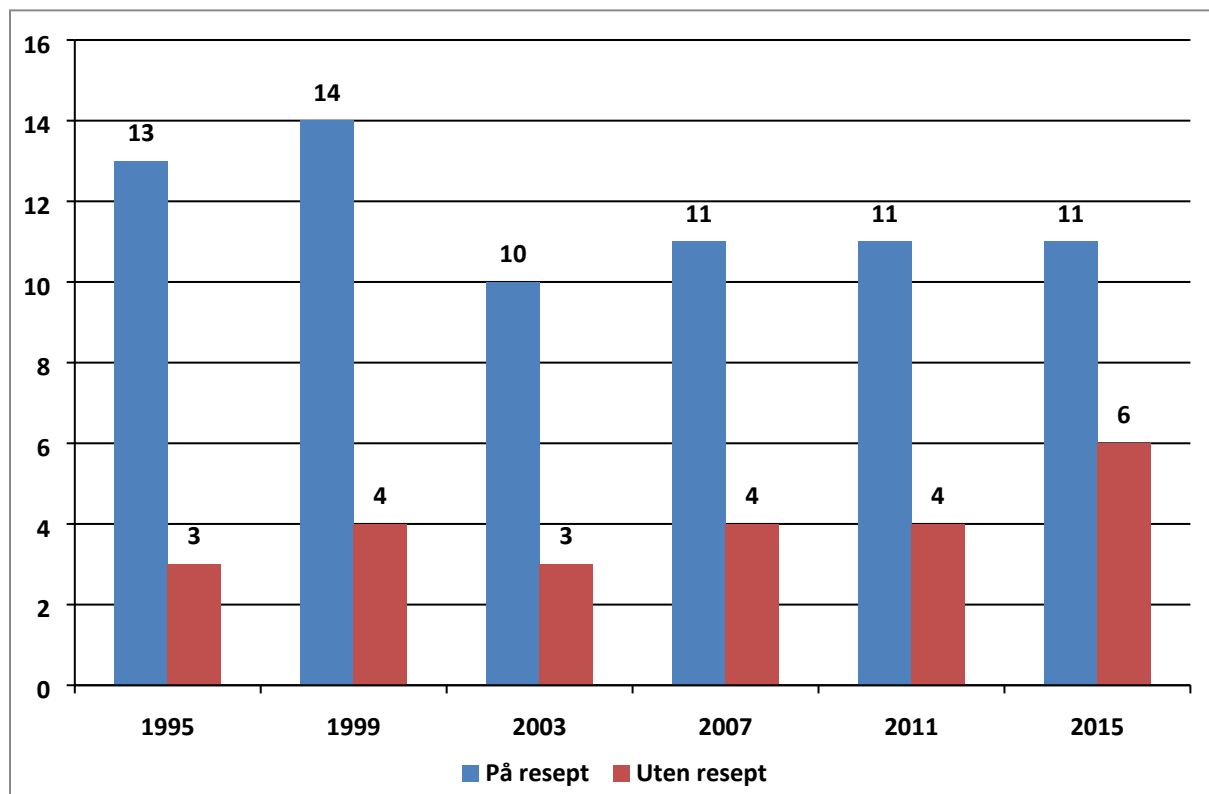
4.4.1 Ungdom 15–16 år – ESPAD

I den europeiske skoleundersøkelsen ESPAD som foregår hvert fjerde år, blir det spurt om bruk av beroligende midler/sovepill. Fra den norske delen av undersøkelsen framgår det at mens det i de to første undersøkelsesårene (1995 og 1999) var 13–14 prosent som oppga at de noen gang hadde brukt slike legemidler etter resept fra lege, var den tilsvarende andelen i de fire siste undersøkelsesårene (2003, 2007, 2011 og 2015) 10–11 prosent (figur 4.5).

Samtidig oppga 3-6 prosent i alle de seks undersøkelsesårene at de noen gang hadde brukt vanedannende legemidler uten at det var forskrevet av lege. Dette er på omtrent samme nivå

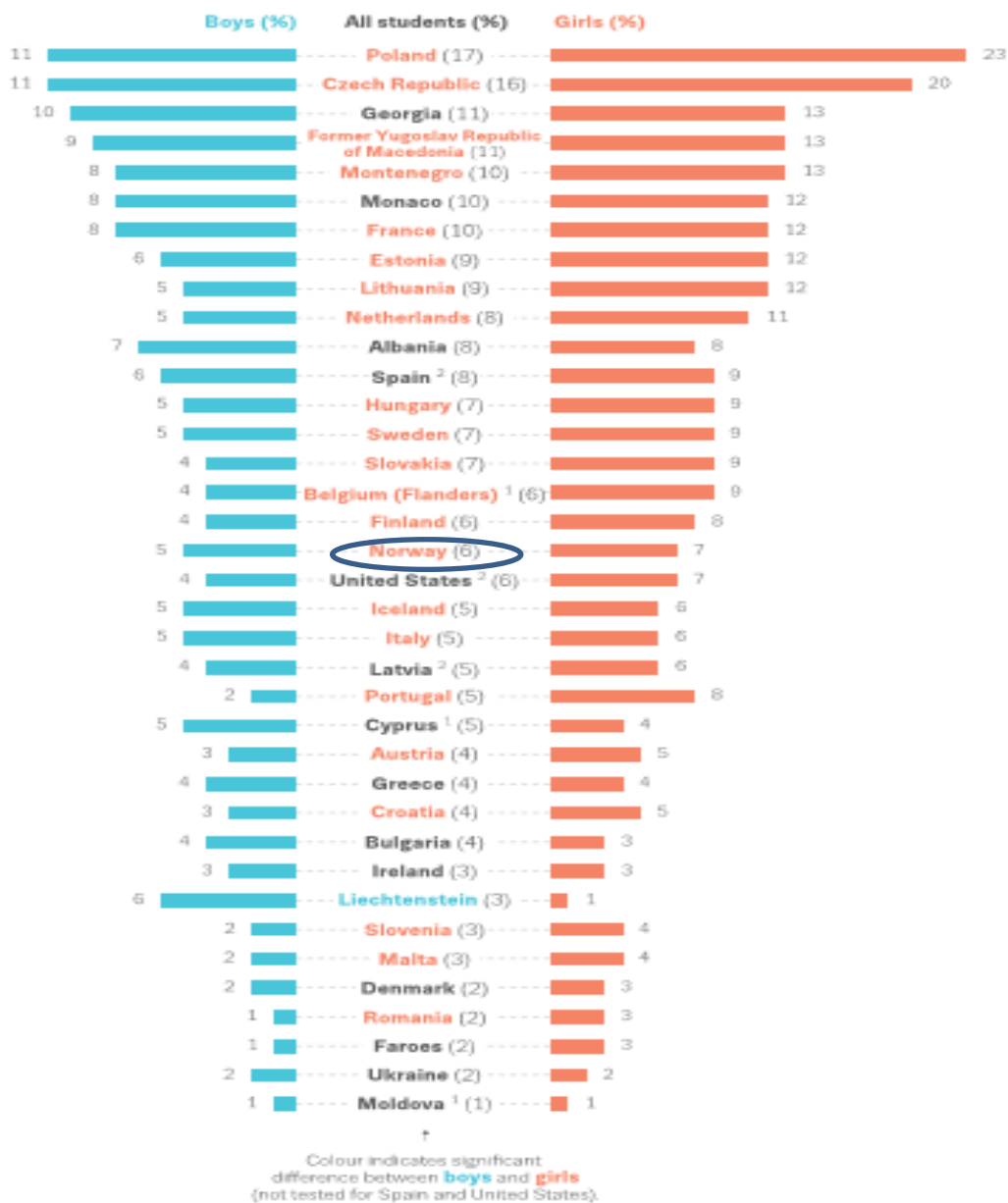
som eksempelvis Finland og Sverige, mens den tilsvarende andelen i land som Polen, og Tsjekkia er 16-17 prosent (figur 4.6).

Figur 4.5: Andel 15–16 åringer som oppgir at de noen gang har brukt beroligende midler/sovepiller henholdsvis med og uten resept fra lege 1995–2015

Kilde: SIRUS

Figur 4.6: Andel 15-16-åringer i ulike europeiske land som oppga at de noen gang har brukt vanedannende legemidler uten at det er forskrevet av lege 2016

Kilde: Kraus et al. 2016

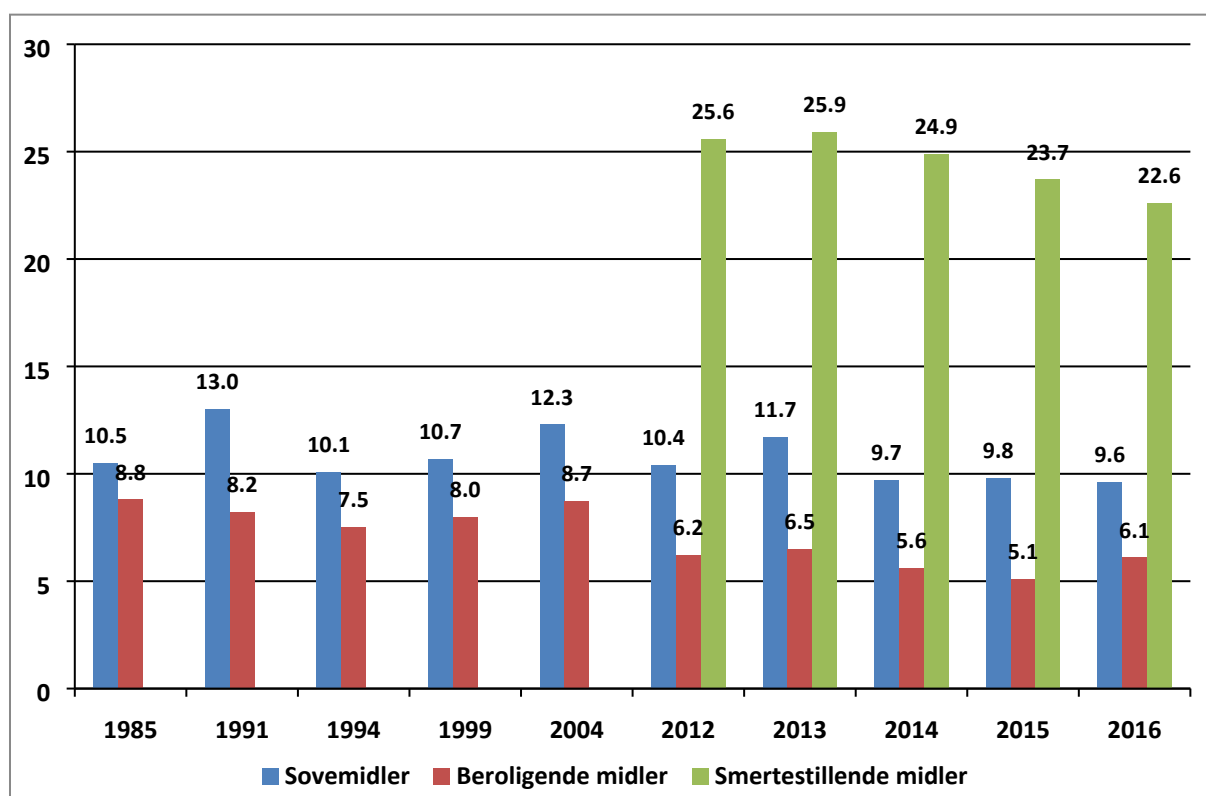
4.4.2 Befolkningsundersøkelse 16-79 år

Bruk av sovemidler og beroligende legemidler har fra 1985 inngått i de jevnliggende undersøkelsene om bruk av rusmidler i den allmenne befolkning (16-79 år). Mens det i den europeiske skoleundersøkelsen i aldersgruppa 15-16 år spørres om bruk av slike legemidler henholdsvis med og uten resept fra lege, er det ikke gjort noe slikt skille i de generelle befolkningsundersøkelsene. Fra og med 2012-undersøkelsen er det spurt om bruk av tre typer av reseptbelagte vanedannende legemidler de siste 12 måneder:

- sovemidler (f.eks. imovane, zopiclon, stilnoct, apodorm, og flunipam)
- beroligende medikamenter (f.eks. sobril, valium og vival)
- smertestillende medikamenter (f.eks. paralgin forte og nobligan).

Andelen i alderen 16-79 år som rapporterte bruk av denne type legemidler, har variert noe over tid (figur 4.7). Når det gjelder bruk av sovemidler har andelen som oppgir å ha brukt slike, vært mellom 10 og 13 prosent. For bruk av beroligende midler var bruken stabil med omkring åtte prosent i årene 1995 til 2004, mens det i de senere års undersøkelser har vært en nedgang til omkring fem-seks prosent. Undersøkelsene i perioden 1985 til 2004 har vært gjennomført på en noe annen måte enn i årene fra og med 2012, men metodene og spørsmålsstillingene var såpass nær at en bør kunne sammenligne resultatene.

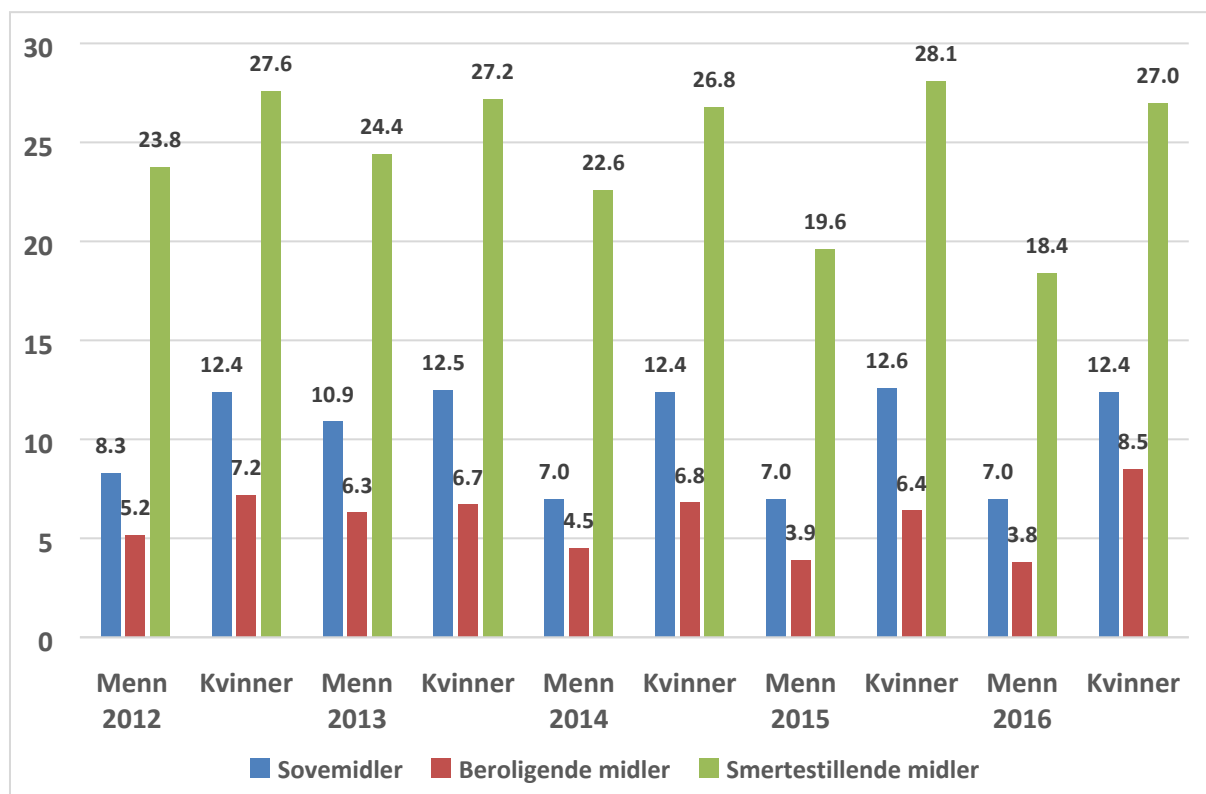
Figur 4.7: Andel av befolkningen (16-79 år) som oppga å ha brukt sovemidler, beroligende og smertestillende legemidler i løpet av siste 12 måneder 1985-2016

Kilde: SIRUS/FHI

Når det gjelder bruk av smertestillende legemidler, har vi bare data fra 2012 og framover. Som det framgår av figur 4.7, er det en klart større andel som oppga bruk av smertestillende legemidler (omkring 25 prosent) enn sovemidler (10-12 prosent) og beroligende midler (omkring seks prosent). For årene fra 2012 finner vi ellers at det jevnt over stort var en noe større andel kvinner enn menn som oppga bruk av de ulike legemidlene (figur 4.8).

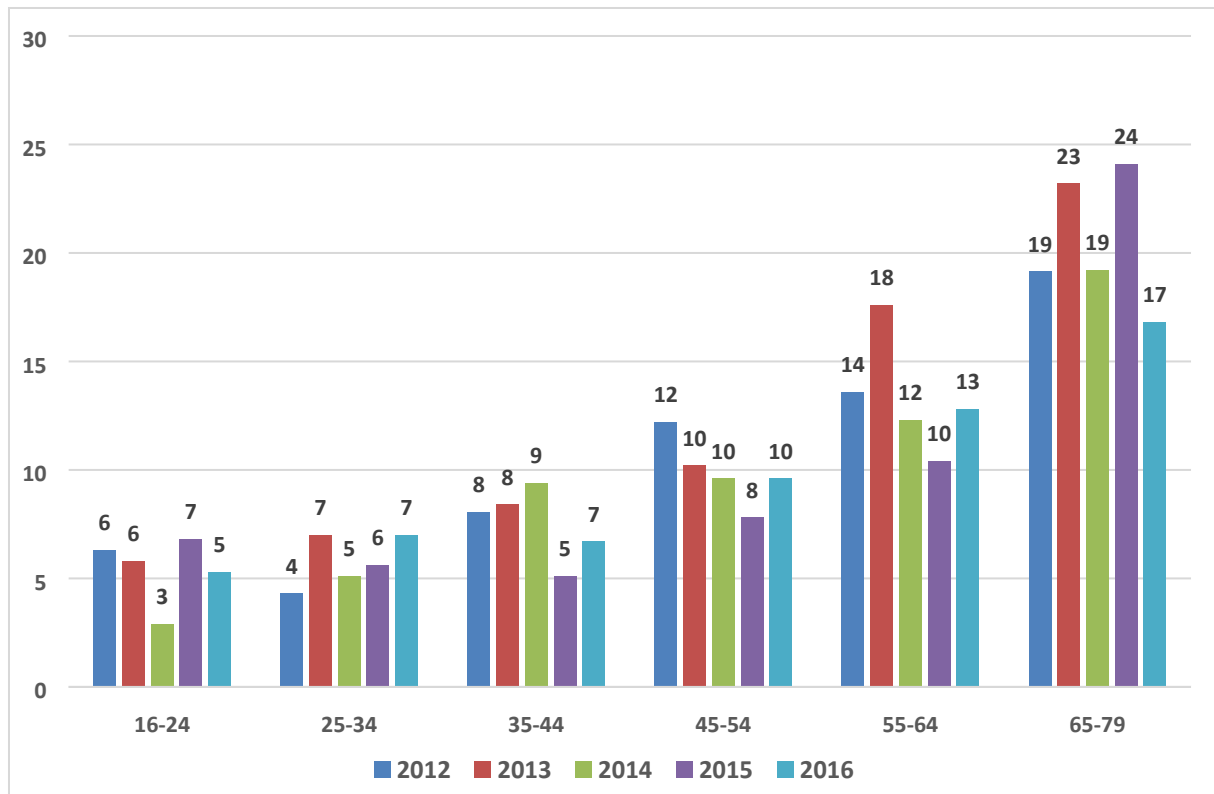
Figur 4.8: Andel kvinner og menn (16-79 år) som oppga å ha brukt reseptbelagte sovemidler, beroligende og smertestillende legemidler siste 12 mnd. 2012-2016

Kilde: SIRUS/FHI

Figur 4.9 viser andel i ulike aldersgrupper som i årene 2012-2016 oppga å ha brukt sovemidler i løpet av de siste 12 måneder. Med unntak av de to yngste aldersgruppene økte bruk av sovemidler med alder. Når det gjelder endringer fra ett år til et annet, var det ingen entydig tendens. Mens det i noen aldersgrupper ser ut til å ha vært en nedgang, har det i andre vært en oppgang.

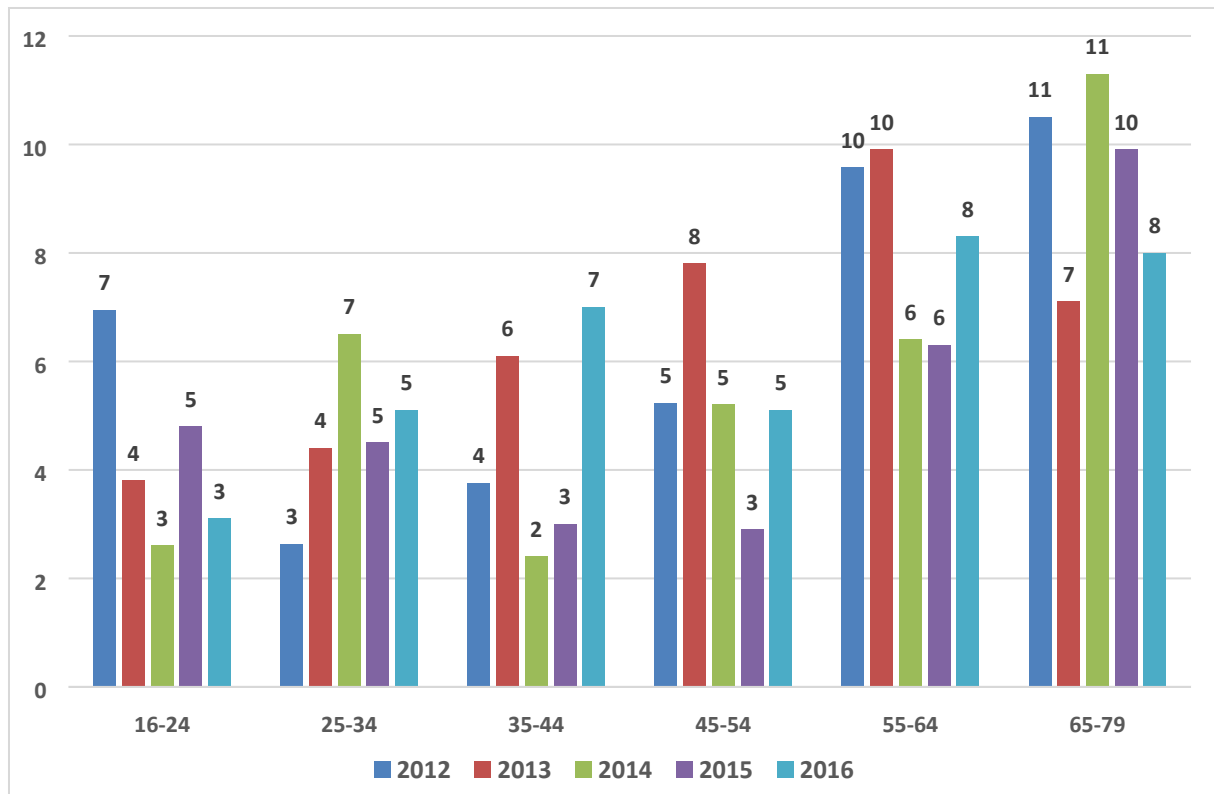
Figur 4.9: Andel i ulike aldersgrupper som oppga å ha brukt reseptbelagte sovemidler siste 12 mnd. 2012-2016

Kilde: SIRUS/FHI

Figur 4.10 viser andel i ulike aldersgrupper i årene 2012-2016 som oppga å ha brukt beroligende legemidler i løpet av de siste 12 måneder. Generelt sett finner vi at det i alle år var en større andel av de som er 45 år og eldre, som har brukt beroligende legemidler, sammenlignet med de som er yngre. Når det gjelder endringer innen de enkelte aldersgrupper for årene 2012 til 2016, er det ingen entydig utvikling.

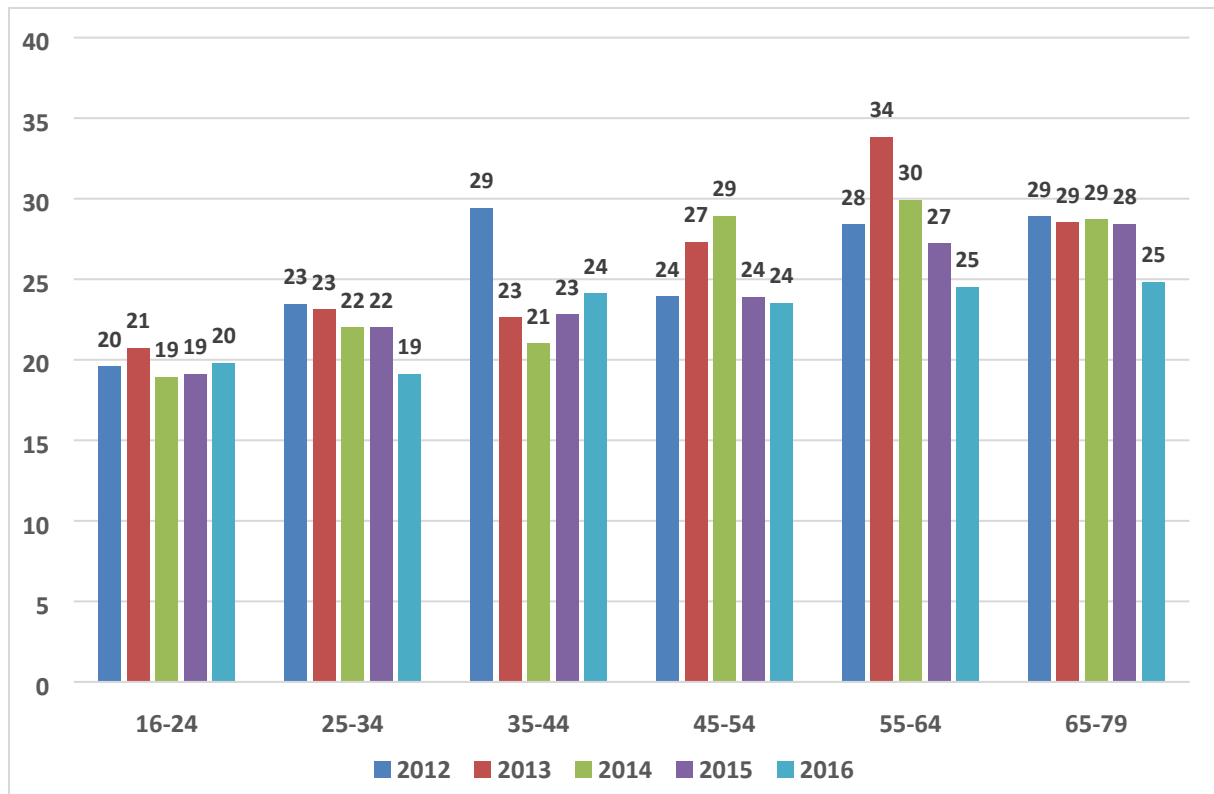
Figur 4.10: Andel i ulike aldersgrupper som oppga å ha brukt beroligende legemidler siste 12 mnd. 2012-2016

Kilde: SIRUS/FHI

Andel i ulike aldersgrupper som i årene 2012-2016 oppga å ha brukt smertestillende legemidler i løpet av de siste 12 måneder, framgår av figur 4.11. Det var jevnt over en noe høyere andel i eldre aldersgrupper, sammenlignet med de som er yngre, selv om forskjellen mellom yngre og eldre her var mindre enn for de andre legemidlene. På samme måte som for sovemidler og beroligende legemidler, var det ingen entydig utvikling innen de enkelte aldersgruppene.

Figur 4.11: Andel i ulike aldersgrupper som oppga å ha brukt smertestillende legemidler siste 12 mnd. 2012-2016

Kilde: SIRUS/FHI

4.5 Beslag

Selv om det kan være variasjoner fra ett år til et annet, viser beslagsstatistikken fra Kripos at det grovt sett har det vært en økning i beslag av benzodiazepiner. Dette gjelder både antall beslag og beslaglagt mengde (Vedleggstabell 4.5). Når det gjelder beslag av opioidholdige legemidler er det ingen entydig utvikling, ved at både antall beslag og beslaglagt mengde har variert fra år til år.

4.6 Historisk oversikt

I det følgende gis en oversikt over viktige hendelser og beslutninger med relevans for vanedannende legemidler.

- 1960** De første benzodiazepiner ble gitt markedstillatelse i Norge.
- 1964** Lov om legemidler – LOV av 20. juni 1964 nr. 5 (legemiddeloven) ble vedtatt.
- 1975** Flunitrazepan, mest kjent under merkenavnet Rohypnol, kom på markedet i Europa.
- 1980** De fleste barbiturater ble avregistrert i Norge.
- 1987** De siste barbiturater tas ut av markedet.
- 1990** Helsedirektoratet ga ut veileder i forskrivning av vanedannendelegemidler.IK-2314. Helsedirektoratets veiledningsserie nr. 2-90.
- 1992** Ny lov om legemidler m.v. LOV 1992 12-04 Lov om legemidler m.v. (legemiddeloven).
- 1993** Det kom forskrift om rekvirering og utlevering av legemidler fra apotek (utleveringsforskriften) FOR-1993 nr. 1021.
- 1998** Ny forskrift om rekvirering av legemidler fra apotek trådte i kraft, FOR-1998-04-27 nr. 455.
- 2001** Helsetilsynet ga ut ny veileder om vanedannende legemidler, forskrivning og forsvarlighet, IK-2755 Helsetilsynet 2001.
- 2003** Rohypnol (flunitrazepan) ble flyttet fra reseptgruppe B til reseptgruppe A for å redusere forskrivningen.
- 2004** Reseptregisteret etableres i regi av Nasjonalt folkehelseinstitutt (FOR 2003-17 nr.1246: forskrift om innsamling og behandling av helseopplysninger i Reseptbasert legemiddelregister).
Rohypnol ble avregistrert.
- 2012** Det ble innført «promillegrense» for 20 narkotiske stoffer og legemidler.
Flunipam utgår midlertidig, og det er lite sannsynlig at det kommer tilbake på det norske markedet.
- 2014** Nasjonal faglig veileder vanedannende legemidler – rekvirering og forsvarlighet. IS-2014 Helsedirektoratet (oppdatering av Helsetilsynets veileder fra 2001).
- 2016** Statens institutt for rusmiddelforskning (SIRUS) innlemmes i Folkehelseinstituttet.

4.7 Kilder og referanser

FOR 1998-04-27 nr 455 Forskrift om rekvirering av legemidler fra apotek.

FOR 2013-02-14-199 Forskrift om narkotika (narkotikaforskriften)

Helse- og omsorgsdepartementet (2012). Meld. St. 30 (2011–2012). Se meg! En helhetlig rusmiddelpolitikk alkohol – narkotika – doping

Kraus, L. et al. (2016). ESPAD Report 2015. Results from the European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs. EMCDDA

Kripos. Narkotika- og dopingstatistikk

LOV av 20. juni 1964 nr. 5 om legemidler m.v. (legemiddeloven).

LOV 1992-12-04 nr 152: Lov om legemidler (legemiddeloven)

LOV 1999-07-02 nr 64: Lov om helsepersonell m.v. (helsepersonelloven)

Vedøy, T.F. & Skretting A. (2009) Ungdom og rusmidler. Resultater fra spørreskjemaundersøkelser 1968-2008. SIRUS-Rapport 5/2009.

www.fhi.no (Fakta om de enkelte rusmidler)

www.helsedir.no

www.legemiddelforbruk.no

www.reseptregisteret.no

Waal, H. et al (2016). Statusrapport 2015 Mot grensene for vekst og nytte?
SERAF RAPPORT 1/2014

4.8 Vedleggstabeller

Vedleggstabell 4.1: Salg av avhengighetsskapende legemidler angitt i definerte døgndoser (DDD)* per 1 000 innbyggere per døgn 1988-2015

Ar	Anxiolytika, hypnotika og sedativa				Opioider (ATC gruppe N02A)						Sentralt virkende sympatomimetika			
	Anxiolytika**	Hypnotika***	Z-hypnotika	Morfin	Oxycodone	Kodein****	Fentanyl	Buprenorfin (1,2 mg)*****	Tramadol	Amfetamin	Dex-amfetamin	Metylfenidat		
1988	24.4	42.3	2.7	0.67	-	11.20	-	-	-	-	-	-		
1989	23.7	42.7	2.3	0.80	-	10.90	-	-	-	-	-	-		
1990	23.3	39.9	2.1	0.87	-	11.10	-	-	-	-	-	-		
1991	22.3	35.2	0.5	0.90	-	11.40	-	-	-	-	-	-		
1992	21.4	29.7	0.0	1.00	-	11.40	-	-	-	-	-	-		
1993	19.7	27.4	0.0	1.06	-	11.30	-	-	-	-	-	-		
1994	19.1	25.4	0.8	1.04	-	11.30	-	-	-	-	-	-		
1995	18.3	21.7	4.2	1.10	-	11.10	0.04	-	-	-	-	-		
1996	17.5	19.9	7.0	1.10	-	11.20	0.14	-	-	-	-	-		
1997	17.4	18.4	9.9	1.10	-	11.50	0.26	-	-	-	-	-		
1998	17.7	17.0	12.5	1.30	-	11.70	0.35	0.09	-	-	-	-		
1999	17.9	15.1	15.2	1.40	-	11.80	0.43	0.38	-	-	-	-		
2000	18.0	13.7	18.1	1.40	-	11.90	0.54	0.61	-	-	-	-		
2001	18.3	13.1	20.9	1.40	0.04	12.50	0.61	0.75	-	-	-	-		
2002	18.8	12.3	23.5	1.50	0.20	12.90	0.72	1.07	0.03	0.12	1.01	-		
2003	19.3	9.2	27.7	1.50	0.38	13.00	0.76	1.34	0.04	0.12	1.68	-		

År	Anxiolytika, hypnotika og sedativa				Opioider (ATC gruppe N02A)						Sentralt virkende sympatomimetika			
	Anxiolytika**	Hypnotika***	Z-hypnotika	Morfin	Oxycodone	Kodein****	Fentanyl	Buprenorfin (1,2 mg)*****	Tramadol	Amfetamin	Dex-amfetamin	Metyfenidat		
2004	19.8	8.7	30.3	1.50	0.60	12.80	0.81	0.37	1.61	0.04	0.14	2.42		
2005	20.1	8.5	32.8	1.48	0.82	12.90	0.89	0.37	1.86	0.04	0.16	3.23		
2006	19.7	8.0	34.5	1.42	0.99	12.84	0.97	0.40	2.12	0.04	0.20	3.88		
2007	19.4	7.5	36.3	1.31	1.12	12.66	1.03	0.41	2.43	0.05	0.23	4.59		
2008	19.4	7.2	36.8	1.34	1.29	12.53	1.13	0.48	2.76	0.06	0.30	5.26		
2009	18.9	6.9	37.2	1.34	1.49	12.18	1.12	0.54	2.99	0.07	0.35	5.76		
2010	18.0	6.3	36.8	1.21	1.51	11.68	1.19	0.58	3.23	0.08	0.38	6.21		
2011	16.5	5.8	36.4	1.21	1.50	11.36	1.25	0.60	3.46	0.08	0.43	6.28		
2012	15.8	4.2	35.4	1.13	1.68	10.61	1.25	0.64	3.65	0.09	0.50	6.72		
2013	15.0	3.8	36.1	1.14	1.83	10.31	1.28	0.62	3.79	0.09	0.58	6.93		
2014	14.0	3.5	34.9	1.18	1.89	9.82	1.21	0.58	3.99	0.08	0.65	7.36		
2015	13.0	3.3	33.7	1.11	1.98	9.37	1.17	0.60	4.07	1.12	0.69	0.70		

* En definert døgnose (teknisk måleenhet) er den antatte gjennomsnittlige døgnose brukt ved preparatets hovedindikasjon hos voksne.

** Benzodiazepiner, ATC gruppe N05BA

*** Benzodiazepiner, ATC gruppe N05CD

**** ATC gruppe N05CF

***** Kombinert med paracetamol

***** Gjelder doser beregnet til behandling av smerter, se også tabell 1.16.

Kilde: Grossistbasert legemiddelstatistikk, Folkehelseinstituttet (www.legemiddelforbruk.no)

Vedleggstabell 4.2 (Figur 4.1): Salg* av anxiolytika (benzodiazepiner ATC gruppe N05BA) fordelt på fylke, angitt i definerte døgndoser (DDD)** per 1 000 innbyggere per døgn 1999-2015

Fylke	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Østfold	27.4	27.3	26.7	26.8	27.8	29.2	29.5	30.4	31.5	30.1	28.3	28.4	27.2	24.6	22.9	20.2	19,3
Akershus	14.6	14.3	14.7	14.8	15.4	15.6	16.0	15.7	15.8	15.9	15.3	14.4	13.8	13.1	12.0	11,8	11,1
Oslo	21.3	20.7	20.7	20.9	21.2	21.3	21.8	20.5	19.6	19.6	19.2	17.8	15.6	15.3	14,1	12,3	11,4
Hedmark	17.2	16.6	16.5	16.8	16.7	17.2	17.4	17.2	16.7	16.9	16.1	15.4	14.1	13.8	13,1	12,4	11,6
Oppland	19.6	19.8	20.3	21.2	21.0	21.5	22.3	22.9	22.7	22.7	22.3	21.0	18.1	17.3	17,3	16,9	15,8
Buskerud	20.4	20.6	21.2	22.2	23.6	24.7	24.2	23.6	22.9	23.1	23.1	21.1	19.3	17.8	17,2	16,9	15,5
Vestfold	19.4	19.8	20.7	21.4	21.7	22.2	23.3	22.9	22.5	22.4	20.8	19.1	17.4	16.2	15,3	14,4	13,3
Telemark	26.3	27.4	27.8	28.8	29.4	30.0	30.4	29.4	28.9	30.5	33.1	31.5	26.5	24.2	22,9	21,8	19,9
Aust-Agder	23.3	22.7	22.8	24.1	25.0	25.8	25.9	24.5	23.1	22.7	21.4	20.7	20.0	19.5	18,6	17,8	16,4
Vest-Agder	22.1	22.1	22.9	24.1	26.7	26.6	26.0	25.0	24.8	25.3	24.5	23.1	21.6	19.6	18,4	17,1	16,3
Rogaland	19.2	18.9	19.2	19.3	19.1	18.9	18.7	18.4	18.3	18.3	18.0	17.5	16.4	15.4	14,6	14,2	12,6
Hordaland	14.7	15.1	15.8	16.5	17.5	18.9	19.1	18.6	18.0	18.1	16.9	16.1	15.2	14.5	13,8	13,1	11,7
Sogn og Fjordane	10.5	10.5	10.5	10.9	10.9	11.7	11.5	10.9	10.5	10.5	10.6	10.0	9.1	8.7	8,8	8,0	7,6
Møre og Romsdal	14.0	14.1	14.8	15.5	15.3	15.6	15.8	15.9	16.0	16.1	15.7	15.1	13.5	12.4	11,4	10,4	9,5
Sør-Trøndelag	15.6	16.3	17.2	16.9	16.5	17.2	16.8	16.3	15.7	15.3	14.5	13.9	13.1	12.5	12,6	12,3	11,6
Nord-Trøndelag	13.1	13.4	13.8	14.2	14.3	15.0	15.1	14.9	14.9	14.6	14.1	12.8	11.7	11.1	10,4	9,9	9,1
Nordland	13.9	14.5	15.0	15.4	15.1	15.7	16.0	16.0	16.2	16.8	16.8	16.5	15.5	15.1	14,7	14,4	13,7
Troms	13.0	12.8	13.2	14.2	14.9	15.4	16.1	16.1	16.1	16.1	15.9	15.2	14.6	14.4	13,8	13,1	11,8
Finnmark	11.1	11.5	11.5	12.6	13.4	15.1	16.9	17.1	16.6	16.8	16.8	16.0	15.3	14.4	14,4	13,4	12,1
Hele landet	17.9	18.0	18.4	18.8	19.3	19.8	20.1	19.7	19.4	19.4	18.9	18.0	16.5	15.6	14.8	14.0	12.9

* Salg fra grossist til firma som produserer forhåndspakkede legemidler til enkeltpasienter (multidose pakninger) blir registrert på fylket der firmaet er registrert. Det som produseres kan være solgt fra apotek i hele landet. I Østfold finnes en pakkehet som gir større salg der enn i andre fylker.

** En definert døgndose (teknisk måleenhet) er den antatte gjennomsnittlige døgndose brukt ved preparatets hovedindikasjon hos voksne.

Kilde: Grossistbasert legemiddelstatistikk. Folkehelseinstituttet (www.legemiddelforbruk.no)

Vedleggstabell 4.3 (Figur 4.2): Salg* av hypnotika og sedativa (benzodiazepiner og z-hypnotika ATC grupper N05CD og N05CF) fordelt på fylke, angitt i definerte døgndoser** per 1 000 innbyggere per døgn 1999–2015

Fylke	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Østfold	36,0	36,7	39,0	41,7	43,5	48,7	51,5	56,2	60,8	58,1	49,2	49,0	49,7	47,9	48,5	46,1	44,1
Akershus	25,5	26,4	29,0	30,7	32,0	34,5	36,3	37,6	39,2	39,8	40,0	38,9	39,4	36,8	36,7	36,6	35,7
Oslo	41,0	41,1	43,9	45,7	44,8	46,1	47,4	46,9	46,6	45,5	44,3	41,6	39,6	36,5	35,5	33,2	31,8
Hedmark	27,8	28,7	31,2	34,0	35,0	37,1	39,9	41,5	42,4	42,3	42,2	40,8	39,6	38,4	38,4	37,3	36,4
Oppland	33,4	35,1	38,0	40,5	42,8	45,9	50,2	53,2	55,6	56,4	57,6	55,4	53,1	50,5	51,6	51,3	49,7
Buskerud	32,7	34,3	37,0	39,5	40,4	42,9	45,5	46,2	47,5	48,4	49,3	47,2	45,9	42,5	42,6	43,5	41,8
Vestfold	32,3	33,5	36,4	37,5	39,0	40,4	44,1	46,1	48,2	49,5	49,3	48,5	47,1	44,3	44,3	42,3	40,9
Telemark	37,3	38,8	42,1	44,7	45,9	48,3	51,5	52,9	55,6	56,7	58,4	57,6	55,3	51,7	52,9	54,3	53,3
Aust-Agder	39,1	38,7	41,0	44,2	46,7	49,7	53,5	54,5	55,3	56,4	56,2	55,6	54,5	52,3	53,0	52,2	49,5
Vest-Agder	37,2	36,9	40,3	42,2	45,3	47,1	49,2	50,3	51,8	54,8	56,4	55,1	53,8	50,9	52,8	52,0	50,9
Rogaland	29,3	30,2	32,2	33,4	34,3	35,1	36,9	37,6	38,3	38,8	39,5	38,4	37,5	34,7	34,6	34,2	32,7
Hordaland	26,2	27,8	30,2	31,8	33,6	35,5	37,5	38,5	39,2	38,9	38,8	37,1	36,0	34,0	33,9	32,9	31,1
Sogn og Fjordane	19,6	19,7	21,7	23,3	24,5	24,8	26,2	27,0	27,7	27,7	27,8	27,1	26,3	24,3	24,4	23,5	22,1
Møre og Romsdal	27,9	29,3	32,5	34,7	35,7	38,2	40,8	42,7	44,8	45,5	45,9	45,1	42,8	39,0	37,7	35,9	34,1
Sør-Trøndelag	27,1	29,2	32,1	32,3	33,2	34,5	35,6	36,2	35,8	34,5	34,8	34,0	33,5	31,2	32,5	32,4	31,8
Nord-Trøndelag	27,3	29,4	31,5	33,7	34,7	37,4	39,7	40,2	42,4	42,3	42,4	40,3	39,4	38,5	37,5	36,6	35,5
Nordland	26,4	28,1	30,4	31,4	32,6	34,7	37,2	38,7	40,4	41,9	42,2	42,1	41,8	39,0	38,8	38,3	37,2
Troms	20,1	20,7	22,7	24,4	25,0	26,8	29,4	30,6	31,7	33,4	33,3	32,4	32,2	30,5	31,2	29,4	28,5
Finnmark	16,4	17,0	18,3	19,5	20,3	21,9	24,8	26,5	27,8	28,8	29,4	29,1	28,9	27,1	28,5	28,0	27,3
Hele landet	30,4	31,4	34,0	35,8	36,9	38,9	41,2	42,5	43,8	44,0	43,6	42,4	41,4	38,8	38,8	38,0	36,6

* Salg fra grossist til firma som produserer forhåndspakkede legemidler til enkeltpasienter (multidose pakninger) blir registrert på fylket der firmaet er registrert. Det som produseres kan være solgt fra apotek i hele landet. I Østfold finnes en pakkehet som gir større salg der enn i andre fylker.

** En definert døgndose (teknisk måleenhet) er den antatte gjennomsnittlige døgndose brukt ved preparatets hovedindikasjon hos voksne.

Kilde: Grossistbasert legemiddelstatistikk. Folkehelseinstituttet (www.legemiddelforbruk.no)

Vedleggstabell 4.4 (Figur 4.3): Salg av legemidler til bruk ved opioidavhengighet (ATC gruppe N07BC) angitt i definerte døgndoser (DDD)* per 1 000 innbyggere per døgn 1999-2015

Legemiddel	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Metadon	0.58	1.02	1.37	1.83	3.12	3.15	3.46	3.32	2.93	2.90	2.53	2.53	2.74	2.66	2.43	2.40	2,37
Buprenorfin, mono	0.01	0.05	0.07	0.13	0.19	0.29	0.44	0.60	0.59	0.61	0.73	0.80	0.87	0.95	0.97	0,96	0,99
Buprenorfin, komb.	-	-	-	-	0.01	0.04	0.05	0.05	0.21	0.30	0.29	0.40	0.48	0.54	0,55	0,57	0,55
Totalt	0.59	1.07	1.44	1.96	3.32	3.48	3.95	3.97	3.73	3.81	3.55	3.73	4.09	4.15	3,95	3,93	3,91

* En definert døgndose (teknisk måleenhet) er den antatte gjennomsnittlige døgndose brukt ved preparatets hovedindikasjon hos voksne.

Kilde: Grossistbasert legemiddelstatistikk. Folkehelseinstituttet (www.legemiddelforbruk.no)

Vedleggstabell 4.5: Antall beslag og beslaglagt mengde av benzodiazepiner og opioidholdige legemidler 1989-2015

År	Antall beslag		Mengde beslaglagt		
	Benzodiazepiner	Opioidholdige medikamenter	Benzodiazepiner (tabletter)	Opioidholdige legemidler (tabletter)	
1989	855	-	36 218	-	-
1990	1 142	-	18 841	-	-
1991	1 189	-	17 666	-	-
1992	1 573	-	50 674	-	-
1993	947	-	15 780	-	-
1994	1 344	654	41 100	13 567	13 567
1995	1 640	797	27 000	20 324	20 324
1996	1 887	860	58 400	15 089	15 089
1997	2 523	882	153 100	27 208	27 208
1998	2 988	1 021	101 700	17 012	17 012
1999	3 469	995	183 000	20 285	20 285
2000	4 265	1 066	431 000	16 995	16 995
2001	6 006	1 252	847 000	18 808	18 808
2002	8 058	1 390	1 251 000	70 274	70 274
2003	4 700	1 348	545 525	17 619	17 619
2004	4 393	1 296	524 130	15 531	15 531
2005	3 929	1 452	571 000	14 693	14 693
2006	4 500	1 280	1 020 000	15 919	15 919
2007	4 088	1 063	730 000	17 953	17 953
2008	3 451	1 071	310 000	11 525	11 525
2009	3 796	1 231	671 000	15 310	15 310
2010	5 089	1 394	922 000	20 951	20 951
2011	5 185	1 404	804 000	17 818	17 818
2012	5 830	1 410	1 331 000	18 646	18 646
2013	6 059	1 334	1 157 000	22 695	22 695
2014	6 449	1 263	1 016 000	25 497	25 497
2015	6 095	1 273	730 000	21 700	21 700

Tallene for opioidholdige legemidler før 2010 inkluderer ikke tramadol. Antall beslag er beregnet ved å telle for hvert enkelt stoff hvor mange av beslagene som inneholdt stoffet. Beslag bestående av flere typer legemidler kan således telles flere ganger, men kun en gang for hvert stoff. Tallene representerer ikke antall straffesaker, men sier noe om utbredelsen av opioidholdige legemidler over tid. Summen av tallene er av samme grunn noe høyere enn tidligere publiserte tall fra Kripos som var beregnet ved å telle antall straffesaker (uavhengig av om beslaget inneholdt ett eller flere stoffer).

Kilde: Kripos

5 Narkotika

Som det første land i Europa hadde Norge allerede i 1961 opprettet en spesialklinikk for behandling av narkotikamisbrukere – Statens klinikk for narkomane på Hov i Land.

Målgruppa var de såkalt klassisk narkomane; helsepersonell og pasienter som med lett tilgang til morfin og andre opiater, utviklet misbruksproblemer. På midten av 1960-tallet ble det imidlertid klart at bruk av narkotika, og da først og fremst cannabis, var i ferd med å spre seg blant ungdom. Dette «nye» narkotikaproblemet påkalte stor bekymring, og det ble relativt raskt tatt i bruk vide strafferammer. Slik sett kan Norge sies å ha fått en svært restriktiv narkotikapolitikk sammenlignet med de fleste andre vestlige land.

Norsk narkotikapolitikk kan imidlertid ikke bare ses i lys av de strafferettslige bestemmelsene i legemiddeloven og straffeloven, og hvordan disse utøves. Målet med lovverket har først og fremst vært å få bukt med ulovlig omsetning og innførsel av narkotika, selv om det også har blitt sett på som nødvendig med forbud og straffebestemmelse mot selve bruken. Her har det i første rekke vært allmennpreventive hensyn som har spilt inn.

Samtidig har en vært opptatt av hva som ligger til grunn for bruk/misbruk/avhengighet, og hvordan en skal møte de som bruker narkotiske stoffer og får problemer i tilknytning til slik bruk. Her har det vært, og er, ulike oppfatninger. Skal årsakene til bruk/misbruk/avhengighet av narkotika/rusmidler forstås som en sykdom eller mer som symptom på ulike samfunnsmessige problemer og/eller personlige problemer? Uenighet om hvordan narkotikaproblemet skal forstås, finner en så vel blant politikere og sentrale myndigheter som blant ulike grupper fagfolk, og blant lekfolk. Mens det som gjerne ble kalt symptomteorier i mange år sto som den dominerende årsaksforklaringen, har vi i de senere år sett en klar dreining mot å se misbruket i et sykdomsperspektiv. Dette har blant annet hatt som følge at mens personer med narkotikaproblemer tidligere ble betegnet som misbrukere – har det mer og mer gått i retning av å snakke om rusmiddelavhengige.

5.1 Om ulike narkotiske stoffer¹²

5.1.1 Cannabis

Cannabis er en samlebetegnelse på materiale fra planten *Cannabis sativa*. Planten inneholder en lang rekke substanser som har fellesbetegnelsen cannabinoider. Det viktigste aktive virkestoffet er delta-9-tetrahydrocannabinol (THC). Det er dette stoffet som i hovedsak gir rus. Produkter som framstilles av *Cannabis sativa* er marihuana, hasj og cannabisolje, og representerer ulike foredlingsgrader av plantematerialet.

---

¹² Kilde: www.fhi.no

- Marihuana er et uforedlet produkt av cannabis, og består vanligvis av tørkede blader av henholdsvis toppskudd og blomster, men kan også inneholde stilker eller frø. Fargen på marihuana er gjerne brun eller grønnlig. «Sinsemella» er en type marihuana som lages av toppskuddene av ubefruktede hunnplanter, eventuelt i blanding med blader og stilker.
- Hasj eller cannabisharpiks er et raffinert produkt. Den THC-rike plantesaften eller harpiksen er oppkonsentrert og presset til plater eller klumper sammen med deler av cellulosematerialet. Fargen varierer fra lys brun eller grønn til nesten sort.
- Cannabisolje er en mer konsentrert form av THC. Plantesaften er ekstrahert fra cellulosematerialet med et løsemiddel, som så dampes inn til et seigtflytende, oljelignende produkt. Cannabisoljen er en grønn eller brun klisteraktig olje.

I både hasjisj og marihuana er det stor variasjon i THC-innhold. Vanligvis er innholdet opptil 10-20 prosent THC. Cannabisolje inneholder vanligvis en høyere prosentandel THC. Undersøkelser viser at THC-innholdet i cannabisprodukter har økt markant i de senere år. Parallelt med den kraftige økningen av THC ser man et fall av plantens innhold av cannabidiol (CBD). Cannabidiol er et naturlig cannabinoid som er vist å motvirke flere av de uønskede effektene av THC, spesielt tankeforstyrrelser og psykose, men også angst og negative effekter på hukommelse. Kripes gjennomfører regelmessig kvantitative bestemmelser av THC i beslaglagte cannabisprodukter.

Den vanligste inntaksmåten av cannabis er røyking. Hasj som røykes, gir fra seg en markant søtlig lukt. Virkestoffet i cannabis er ikke løselig i vann, noe som begrenser andre inntaksmåter. Cannabisproduktene kan også tilsettes ulike matvarer og spises.

Virkingen av cannabis er langt på vei avhengig av brukerens personlighet, forventninger og miljø, samt dose. Rusen kan gjøre brukeren avslappet og pratsom, og forsterker ofte sansene, spesielt inntrykk av farger, smak og musikk. Man kan oppleve seg selv som mer åpen og sosial, med hyppige latteranfall. Rusen svekker den kritiske sansen, og brukeren kan ofte oppføre seg «fjollete». Cannabis gir både dempende og svakt hallusinogene symptomer, noe som innebærer endret virkelighetsoppfatning. Langvarig bruk øker risikoen for angst- og depresjonsreaksjoner, og kan utløse psykoser hos disponerte individer. Dette kan vanskeliggjøre behandlingen av sinnslidelser som schizofreni og depresjonstilstander. Det er likevel ikke påvist at bruk av cannabis fører til livsvarige hjerneskader, men det kan muligens gi en reduksjon av enkelte intellektuelle funksjoner.

Cannabis er det mest brukte narkotiske stoffet så vel i Norge som i resten av den vestlige verden.

Medisinsk bruk av cannabis

Cannabinoider (cannabisstoff) i pilleform eller røyking av cannabis er i visse land godkjent for behandling av kvalme i forbindelse med cellegiftbehandling, som appetittstimulerende middel hos pasienter med aids og langtkommen kreftsykdom, og som smertelindring hos pasienter med kreft og MS.

I Norge er det per i dag kun registrert ett legemiddel med innhold av cannabinoider (Sativex®). Sativex er godkjent for bruk hos pasienter med moderat eller alvorlig spastisitet (økt spenning i muskulaturen) forårsaket av multippel sklerose (MS). Det kan i spesielle tilfeller søkes om bruk av det syntetisk fremstilte cannabinoidet marinol (Dronabinol®), eksempelvis for kreftpasienter. Per i dag er det begrenset dokumentasjon når det gjelder effekten av cannabinoider i medisinsk behandling.

5.1.2 Syntetiske cannabinoider – "spice"

Syntetiske cannabinoider er en stor gruppe relativt nye rusmidler. De inneholder ikke THC, men gir en rus som ligner cannabisrus. Effekten er imidlertid sterkere. Syntetiske cannabinoider kan medføre alvorlige og potensielt livstruende tilstander som krever rask legehjelp.

Det finnes mange varianter av syntetiske cannabinoider. Det er vanlig å selge stoffene i pulverform. I tillegg blir det solgt urteblandinger som i utgangspunktet ikke har psykoaktive egenskaper, men der syntetiske cannabinoider er sprøytet over urteblandingen. "Urtene" blir solgt over internett som lovlige urteblandinger eller røkelse med navn som "herbal highs" og "legal highs".

5.1.3 Amfetaminer

Amfetamin og metamfetamin er sentralstimulerende stoffer som virker på hjernen og gir økt våkenhet, økt selvfølelse og nedsatt appetitt, i tillegg til rusfølelse med hevet stemningsleie og kritikkløshet. Virkninger på hjerte og blodkar gir økt risiko for hjerneblødning, hjerteinfarkt og hjerterytmeforstyrrelser.

Amfetamin og metamfetamin er kjemisk nært beslektet, og virkningene av disse stoffene er svært like. Det finnes flere hundre amfetaminliknende stoffer.

Amfetamin ble fremstilt første gang i 1919 og har siden vært brukt ved behandling av luftveisplager, overvekt, ADHD (konsentrasjonsvansker med hyperaktivitet) og narkolepsi (søvnighetsforstyrrelse). Under andre verdenskrig ble amfetamin brukt av soldater for å fremme våkenhet over lengre tid, og fremdeles brukes lave doser amfetamin i krigssituasjoner i flere land. De prestasjonsfremmende egenskapene gjør stoffet attraktivt for idrettsutøvere, og amfetamin/metamfetamin står derfor på dopinglisten. Amfetamin og metamfetamin har lenge

vært brukt som rusmidler. I Norge kan leger, etter å ha søkt om spesiell godkjenning, forskrive amfetaminholdige tabletter til behandling av pasienter med ADHD og narkolepsi.

I ren form er amfetamin og metamfetamin et hvitt pulver. En variasjon av metamfetamin som kalles «ice», foreligger som isliknende krystaller. Amfetamin/metamfetamin som selges på gaten, er sjeldent rent stoff. Det inneholder ofte andre kjemikalier, som rester fra produksjon av andre rusgivende stoffer, og en rekke tilsetningsstoffer som koffein, salt og sukker. I noen tilfeller kan urenhetene i stoffet i seg selv være dødelige.

Amfetamin og metamfetamin kan inntas gjennom munnen som tabletter, pulver eller oppløst i væske, injiseres i blodårer eller sniffes gjennom nesen. Den krystallinske formen av metamfetamin kan røykes. Dersom amfetamin/metamfetamin inntas intravenøst, ved røyking eller ved sniffing, inntreer de akutte virkningene både kraftigere og raskere enn dersom samme dose inntas gjennom munnen.

En vanlig misbruksdose (en såkalt «kvartering») utgjør ca. 250 mg urent stoff. En slik dose kan inneholde om lag 50–150 mg rent amfetamin/metamfetamin eller mer. Vanlige enkeltdoser ved medisinsk behandling er 5-20 mg amfetamin.

Virkningene av amfetamin og metamfetamin er svært like. Forskjellen er at metamfetamin er mer fettløselig og når raskere frem til hjernen enn amfetamin, i tillegg til at noe metamfetamin omdannes til amfetamin i kroppen. Metamfetamin virker derfor raskere og gir mer langvarig effekt enn amfetamin, hvilket gjør at metamfetamin virker noe sterkere enn amfetamin. Det kreves dermed en noe lavere dose metamfetamin enn amfetamin for å oppnå samme effekt.

Inntak av amfetamin og metamfetamin gir virkninger både i hjernen og ellers i kroppen. Risikoen for alvorlige bivirkninger øker når stoffene tas sammen med andre rusmidler som alkohol, kokain og opiater.

- De akutte virkningene inntreer raskt etter inntak. Den subjektive ruseffekten vil vanligvis forsvinne i løpet av få timer.
- Amfetamin-/metamfetaminrus kjennetegnes av hevet stemningsleie, høy selvfølelse og økt psykomotorisk tempo (mer energi, raske bevegelser, rask tale, uro, rastløshet). Vanlige tilleggssymptomer er nervøsitet, nedsatt konsentrasjon, usammenhengende tanker og tale, svimmelhet og dempet sultfølelse og søvnbehov.
- Virkninger som nedsatt kritisk sans, økt sjansetaking og redusert evne til å konsentrere seg om flere oppgaver samtidig, innebærer økt risiko for alvorlige ulykker, for eksempel i trafikken.
- Det sees økt puls, blodtrykk, raskere åndedrett og økt kroppstemperatur med påfølgende svetting. Pupillene blir ofte store.

- Den stimulerende virkningen på hjerte- og karsystemet gir en økt risiko for blant annet hjerneblødning, hjerteinfarkt og hjerterytmeforstyrrelser, noe som kan føre til dødsfall. Slik påvirkning på hjerte- og karsystemet er rapportert selv ved lave doser.
- Amfetamin/metamfetamin misbrukes ofte i intense perioder med hyppige inntak opptil flere dager i strekk. En slik periode innebærer vanligvis svært lite søvn og matinntak. Etter hvert vil ikke ytterligere stoffinntak gi økt ruseffekt, og det følger en fase preget av utmattelse og stort søvnbehov. I denne fasen gjennomgår mange psykiske plager som depresjon, panikkangst og forvirring.

Vanligvis oppstår det ikke sterke fysiske abstinenssymptomer etter avsluttet bruk, men verking i ledd og muskler, angst og søvnvansker er vanlig. Søvnforstyrrelsene kan vedvare seks til åtte uker etter avsluttet bruk.

Det finnes ingen motgift mot amfetaminliknende stoffer. Alvorlige tilstander som følge av amfetamin-/metamfetaminmisbruk må behandles i sykehus, det gjelder for eksempel akutt hjertesykdom, hjerneblødning, alvorlig forhøyet kroppstemperatur og psykoser.

5.1.4 Heroin – opioider

Opioider er en felles betegnelse på stoffer som binder seg til bestemte seter (opioidreseptorer) på celleoverflatene i kroppen. Gruppen opioider inkluderer stoffer som er direkte utvunnet fra opiumsvalmuen (opiater), derivater av slike, eller kunstig fremstilte stoffer med tilsvarende virkning. Opioider som morfin og kodein er hyppig brukt i medisinsk behandling av smerter. Men stoffene kan også misbrukes og føre til avhengighet. Vanlige opioider er heroin, morfin, kodein, metadon, buprenorfin og oksykodon. I medisinsk behandling benyttes også en rekke andre opioider (fentanyl, petidin m.fl).

De stoffene som er framstilt for medisinsk bruk, selges oftest som kapsler, tabletter, suppositorier (stikkpiller), sirup eller injeksjonsløsninger. Vanligvis inntas disse stoffene ved intravenøs injeksjon eller gjennom munnen. Illegale opioider, som for eksempel heroin, sprøytes inn i blodåren (intravenøs injeksjon) etter at det er oppløst i en væske, men det kan også røykes eller sniffes. Opium røykes eller spises.

Opioidene har fellesvirkninger som er mer eller mindre tydelige, avhengig av inntaksmåte, dose, tilvenningsgrad og miljøet de inntas i. Virkningen vil også være forskjellig hos en som tar stoffet en enkelt gang, sammenlignet med en som tar stoffet gjentatte ganger. Virkningen av en dose heroin varer oftest noen timer. Den smertestillende virkningen dominerer dersom brukeren på forhånd har sterke smerter. Hvis man ikke har slike smerter, vil stoffene først og fremst gi en følelse av rus og velvære. Videre kan virkninger som nedsatt evne til selvkritikk, likegyldighet og følelse av virkelighetsflukt være mer eller mindre framtrædende. Noen blir

mer rastløse, mens andre blir trøtte. Kvalme, vannlatingsbesvær, forstoppelse, kløe og munntørrehet er vanlig. Pupillene blir små.

De fleste opioidene kan redusere den kritiske sansen og øke risikovilligheten, samt påvirke ferdighetene og reaksjonsevnen i forbindelse med bilkjøring og betjening av redskaper og maskiner. Etter langvarig og høyt forbruk vil misbrukere oftest bli preget fysisk og psykisk, komme i dårlig form, få nedsatt initiativ, og komme i følelsesmessig ubalanse. Videre vil man kunne pådra seg hudinfeksjoner på stikkstedene, og virusinfeksjoner som hepatitt (leverbetennelse) og HIV. Dette skjer blant annet på grunn av ureint brukerstyr, ødelagte blodårer m.m.

Toleransen (tilvenningen) for opioidenes virkninger kan utvikle seg raskt, i løpet av dager eller uker, men dette varierer fra person til person. Viktige faktorer for utvikling av toleranse er bl.a. størrelse på dosen og hvor ofte stoffet inntas. En som bruker opioider jevnlig, vil tåle høyere doser enn en som bruker slike stoffer av og til. Toleransen for høye doser kan avta raskt dersom man slutter med opioider.

De vanligste abstinenssymptomene ligner en influensa med følelse av ubehag, muskelverk og frysninger. Uro og rastløshet kan hos noen være mer eller mindre ledsaget av angstfølelse. I sjeldne tilfeller kan en få mer alvorlige symptomer som blodtrykksproblemer og diare/oppkast som varer mer enn to-tre dager.

Akutte overdoser behandles med ”motgift” (opioidreseptor-antagonister) som har som mål å vekke opp ”et utslått pustesenter”. Bruk av slike medikamenter vil samtidig gi samme symptomer som ved en akutt abstinens, fordi motgiften tar plassen til rusmiddelet på reseptorene.

En som har misbrukt opioider over tid, kan ha behov for rehabilitering over måneder og år, fordi mange fysiske og psykiske funksjoner har vært skadelidende.

5.1.5 Kokain

Kokain er et kraftig sentralstimulerende stoff og har virkninger som ligner de man får etter inntak av amfetamin. Kokabladenes virkninger har vært kjent i årtusener. Røyking, injisering og sniffing av sterke kokainforbindelser gir hurtig innsettende og kraftig rus, med stor fare for avhengighetsutvikling.

Kokainbruk startet allerede for 2000 år siden, da inkaene i Peru tygde bladene av kokaplanten i religiøse seremonier. I 1850-årene ble kokain isolert fra bladene og ble tilsatt i vin og andre drikker, deriblant Coca Cola. Bruken økte, og i 1914 ble kokain klassifisert som narkotikum i USA. I dag brukes kokain i sjeldne tilfeller som bedøvelsesmiddel ved øre-nese-halsoperasjoner, men har ellers ingen medisinske bruksområder. Sniffing av kokain begynte rundt 1900. I dag dyrkes kokain særlig øst i Andesfjellene, først og fremst i Bolivia og Peru. Kokain

kan fremstilles syntetisk etter utvinning av virkestoffet fra kokablader. Store deler av kokainframstillingen skjer i Colombia. Mer enn 80 prosent av kokainhandelen i verden er i dag kontrollert av mafiaen i latinamerikanske land.

På gaten selges kokain i to former, som kokainklorid og som rene kokainkrystaller. Kokainklorid er oftest sterkt blandet ut, og pulveret er ofte klumpete. Det må derfor deles opp med et barberblad eller lignende før det ordnes i tynne rekker og sniffes. En ”stripe” vil vanligvis inneholde ca. 25 mg kokain. Kokainklorid omtales som coke, snow, flake eller blow.

Kokainkrystaller, oftest omtalt som crack, er rent kokain og er den kokainvarianten som gir størst fare for avhengighetsutvikling. Crack varmes opp i vannpipe eller i sigaretter. Via lungene når kokainet fra crack raskt fram til blodet og hjernen, noe som gjør at crack gir sterk beruselse.

Virkingen av kokain avhenger av inntaksmåte, mengde og brukerens tidligere erfaringer med stoffet. Kokainrusen er intens, men kortvarig, vanligvis 15-60 min. Røyking av crack gir en enda hurtigere beruselse, og rusen kan være sterkere enn ved sniffing, men avtar allerede etter ca 10 min. Ofte inntas flere doser i løpet av kort tid.

Små doser føles behagelig, gir en følelse av å være ovenpå og ha økt energi. Sult- og søvnbehov undertrykkes. Pupillene utvider seg. Hvis man øker dosene, får brukeren forsterket disse positive ruseffektene. Kokain har også effekter som oppleves som negative. Atferden kan bli bisarr og voldelig. De kroppslige virkningene kan være livstruende med høy puls, høyt blodtrykk, hjerterytmeforstyrrelser, hjerteinfarkt og hjerneblødning. Kramper og økt kroppstemperatur kan også oppstå. De psykiske virkningene kommer først og fremst ved høyere doser; under rusen kan man få angstanfall og bli irritabel. I sjeldne tilfeller kan man få hallusinasjoner og vrangforestillinger. Først og fremst kan dette skje hvis man tar mange enkeltdoser over lengre tid. Ved gjentatt bruk kan man også oppleve psykiske bivirkninger i kjølvannet av rusen: Søvnløshet, angst, hyperaktivitet og irritabilitet. Brukere kan bli voldelige, og man kan få kraftige anfall med panikkangst eller paranoide psykoser (vrangforestillinger om at man er forfulgt). Tegn på regelmessig bruk er skjelvninger, rennende nese og eksem ved neseborene. Det kan oppstå hull i neseskilleveggen. Menn som bruker kokain regelmessig, kan utvikle impotens.

5.1.6 Ecstasy

Ecstasy brukes gjerne som betegnelse på en rusmiddelgruppe (fenetylaminer) som består av amfetamin-lignende stoffer med sentralstimulerende og hallusinogene virkninger. De viktigste stoffene i ecstasy-gruppen er MDMA (3,4-metylen-dioksi-metamfetamin), MDA (metylen-dioksi-amfetamin) og MDEA (metylen-dioksi-etylamfetamin). De er alle illegalt fremstilte syntetiske ”designer-drugs”.

Inntak gjennom munnen er den vanligste bruksmåten for ecstasy. En vanlig rusdose MDMA er på cirka 50-150 mg, men mengden virkestoff i en tablett kan variere betydelig. Stoffene kan også røykes, sniffes eller injiseres intravenøst, da de er vannløselige. Etter inntak gjennom munnen kommer rusvirkningen etter ca. 30 minutter og varer 4-8 timer.

Ved inntak av en vanlig brukerdose er den sentralstimulerende virkningen dominerende. Det inntreer en følelse av oppstemthet, økt energi og redusert tidsfølelse. Appetitt og trøtthet reduseres. Sansene skjerpes og inntrykk oppleves ofte som positive. Hallusinasjoner (sansebedrag) oppstår sjelden ved lave doser, men ved økende doser vil de hallusinogene egenskapene bli mer dominerende, og risikoen for forvirringstilstander øker. Brukeren kan få syns- og hørselshallusinasjoner og forfølgelsestanker. En ubehagelig følelse av panikk og angst kan også forekomme. Dette kan resultere i ukontrollerte handlinger, og påfølgende alvorlige skader og dødsfall. Hjerteforstyrrelser og økt kroppstemperatur: De fysiske symptomene ved ecstasybruk er blant annet raskere puls, høyere blodtrykk, økt kroppstemperatur og muskelspenninger. Dette kan resultere i alvorlig opphetning, hjerterytmeforstyrrelse, hjerteinfarkt og hjerneblødning. Fysisk aktivitet bidrar også til økt kroppstemperatur og dehydrering, noe som øker risikoen for farlige virkninger ytterligere.

PMMA og PMA – ecstasylignende stoffer

PMMA (para-metoksymetamfetamin) og PMA (para-metoksyamfetamin) er sentralstimulerende rusmidler med lignende effekt som MDMA (ecstasy). Begge stoffene kan inntas i seg selv, men PMMA omdannes også i noen grad til PMA i kroppen etter inntak.

5.1.7 GHB – GBL

Gammahydroksybutyrat (GHB) finnes naturlig i kroppen i små mengder og er et signalstoff i hjernen. Stoffet er lett å fremstille og ble første gang fremstilt i 1960. GHB har tidligere vært benyttet som narkosemiddel, men ble på grunn av mangel på smertestillende virkning og uforutsigbare effekter erstattet av mer egnede medikamenter. I dag brukes GHB ved søvnsykdommen narkolepsi, som søvnfremkallende medikament og mot alkoholabstinens. I Norge kan legemiddelet Xyrem, som inneholder GHB, forskrives ved narkolepsi. GBL (gammabutyrolakton) og 1,4-butandiol omdannes raskt i kroppen til GHB, og misbrukes som rusmidler. Disse stoffene ble oppført på narkotikalistens fra 2010. GBL har noe kraftigere virkning enn GHB.

GHB kan forekomme som en fargeløs, luktfri væske med salt smak, men finnes også som pulver og i kapsler. GHB doseres vanligvis i brusker og drikkes, men kan også settes intravenøst. Løsninger som selges under betegnelsen GHB kan i tillegg inneholde GBL og 1,4-butandiol. En vanlig brukerdose er i størrelsesorden 0,5-5 gram GHB.

GHB er et dempende stoff med virkninger som likner alkohol. GHB kan fremkalle rus hvor brukeren føler seg oppstemt. Rusen inntreer gjerne i løpet av 15-30 minutter. Inntak av GHB

kan også føre til svimmelhet, hodepine, oppkast, muskelsvakhet, forvirring, kritikkløshet og trøtthet. I mer alvorlige tilfeller kan det inntre vrangforestillinger, kramper, hemmet pust og bevisstløshet. Karakteristisk for personer som er bevisstløse som følge av GHB inntak, er at de etter kort tid plutselig våkner opp. Dette kan forklares med at GHB skilles raskt ut fra kroppen. GHB kan være svært farlig å innta, fordi det er liten forskjell mellom doser som gir rus og doser som fører til bevisstløshet og død. Det finnes ingen spesifikk behandling for GHB-overdose.

5.1.8 Khat

Khatbladene inneholder amfetaminliknende stoffer. De er klassifisert som et forbudt narkotisk stoff i Norge. Khat inneholder de amfetaminliknende stoffene katinon, katin og norefedrin. Khat tygges oftest over tre-fire timer. Virkestoffene tas opp i blodet gjennom munnslimhinnen, i tillegg tas noe opp fra tarmen. Konsentrasjonen av katinon i blodet er høyest to timer etter at en har begynt å tygge. På samme måte som amfetamin, øker khat frisettingen av signalstoffer i hjernen. Det gir en følelse av velvære, mild oppstemthet, økt våkenhet, og at man føler seg mer energisk.

Khatbrukere blir pratsomme, men kan også få vrangforestillinger i form av stormannsgalskap med urealistiske tanker og visjoner om egne evner. Tygging av khat gir gjerne en følelse av opphøydhed, og man blir mindre bevisst tid og sted. Khattyggere kan lett provoseres til sinne eller latterutbrudd. I noen tilfeller kan khat utløse akutte psykoser, mani, hyperaktivitet, paranoide tanker og aggressivitet.

5.2 Lovgivning

De første norske lovene om narkotika – opiumsloven av 1913 og opiumsloven av 1928 – var oppfølging av internasjonale konvensjoner (Haag-konvensjonen av 1912 og Genève-konvensjonen av 1925), og var i liten eller ingen grad resultat av problemer med narkotika i Norge. Målet med de to konvensjonene var å regulere den internasjonale produksjonen og distribusjon av narkotiske stoffer som opium, opiater, kokain og cannabis.

Heller ikke legemiddeloven av 1964 kan ses i lys av situasjonen i Norge, i og med at denne kom som følge av FNs narkotikakonvensjon (Singel Convention on narcotic drugs) av 1961. Dette kan synes noe merkelig all den tid Norge som et av de første landene i Europa, allerede i 1961 hadde etablert en egen narkotikaklinikk – Statens klinikk for narkomane på Hov i Land. Målgruppen her var imidlertid de såkalt klassiske narkomane – pasienter og helsepersonell med tilgang til morfin.

Inntoget av cannabis på midten av 1960-tallet skapte imidlertid mer eller mindre begrunnet panikk – og snøballen begynte å rulle. Legemiddeloven av 1964 kom som nevnt som oppfølging av FNs narkotikakonvensjon, og ble vedtatt før det «nye» narkotikaproblemet kom

til Norge. I tråd med narkotikakonvensjonen var loven myntet på ulovlig besittelse og omsetning av narkotika, og inneholdt ingen eksplisitt bestemmelse om bruk. Forbud mot bruk ble imidlertid tatt inn i forskrift av 1965 og ble brukt som hjemmel for å idømme straff for bruk i de første narkotikasakene som kom opp for retten.

I 1966 ble så Straffelovrådet anmodet om å overveie spørsmålene om å heve strafferammene for ulovlig befatning med narkotika. Straffelovrådet avga sin innstilling i 1967. Av innstillingen framgår det med all mulig tydelighet en frykt for at det nye narkotikaproblemet skulle få forfeste, og at en derfor måtte ta i bruk harde virkemidler (Justis-og politidepartementet, 1967).

Om behovet for strafferettslige bestemmelser ble det sagt:

«I samfunnets kamp mot misbruk av narkotiske stoffer er det uomgjengelig behov for effektive straffesanksjoner. Det er utvilsomt nødvendig å ha strenge bestemmelser mot ulovlig innførsel og omsetning av narkotika. Men etter Straffelovrådets oppfatning er det også nødvendig at man som et ledd i kampen mot misbruket har adgang til å reagere med straff mot ulovlig besittelse og mot ulovlig bruk av narkotiske midler. Dette gjelder selv om forbud og straff i seg selv er utilstrekkelig til å løse vedkommendes personlige og sosiale problemer, og selv om det overfor mange misbrukere først og fremst vil være behov for hjelpe- og støttetiltak, og i flere tilfelle for et kurativt påvirkningsarbeid.»

Vi ser her at Straffelovrådet vurderte det som nødvendig med en lovbestemt straffebestemmelse mot ulovlig bruk av narkotika.

Legemiddeloven av 1964 ga en øvre strafferamme på inntil to år for det som ble sett på som alvorlige narkotikaforbrytelser, dvs. ulovlig besittelse og omsetning av større kvanta. Straffelovrådet pekte på at det kunne være personer som ikke vil sky noen midler for å utnytte det at enkelte etterspør narkotika. Det framholdes derfor at en maksimumsstraff på to års fengsel er for lavt:

«Ulovlig innførsel og omsetning av narkotiske stoffer bør kunne møtes med strenge straffereaksjoner. I mange land har en erfart at storsmuglingen og hovedomsetningen av narkotika foretas av personer som uten skånsel utnytter andres trang til å skaffe seg disse stoffer. Man må regne med at det også her i landet vil bli søkt opparbeidet et marked for narkotiske stoffer, hvor smuglere og selgere vil søke å utnytte etterspørselen etter disse stoffer til egen vinning – uten hensyn til de skader som på denne måten tilføres andre mennesker. Mange av forholdene med smugling og omsetning kan være så vidt graverende og grove at maksimumsstraff på 2 år (legemiddeloven) må anses å være vesentlig for lav. Sterke grunner kan således anføres for en heving av lovens någjeldende maksimumsstraff.»

Straffelovrådet var imidlertid ikke bare opptatt av at straffebestemmelsene skulle ramme brukere av narkotika og de som spekulerte i økonomisk gevinst gjennom smugling og salg. En var også opptatt av at lovbestemmelser mot narkotika skulle ha en allmennpreventiv effekt ved å forhindre potensielle brukere i å prøve slike stoffer:

«Straffebud mot uhjemlet besittelse og uberettiget bruk av narkotika kan virke med til å forme almenhetens innstilling til slike giftstoffer og til å prege almenhetens atferd på dette området. Denne moral- og vanedannende virkning må anses å ha særlig betydning i en tid da bruk av slike midler blir mer alminnelig kjent enn før og appellerer til nyfikenhet og interesse, ikke minst blant ungdom. Den omstendighet at uberettiget bruk er straffbart, må også antas å virke avskrekkende overfor en del av dem som ellers kan tenkes å ville innlate seg på misbruk av narkotika. Man antar derfor at en straffetrussel i noen grad vil kunne bidra til å begrense uhjemlet besittelse og misbruk av narkotika.»

Ved Stortingets behandling av Straffelovrådets innstilling ble det ut fra dette tilføyd en § 162 i straffeloven om det som betegnes som alvorlige narkotikaforbrytelser – med en øvre strafferamme på seks år. Samtidig ble forbud om bruk av narkotika tatt inn i legemiddeloven (Ot. prp. nr. 46 (1967-68)).

Den øvre strafferammen for alvorlige narkotikaforbrytelse (straffeloven § 162) ble allerede i 1972 hevet til 10 år (Ot. prp. nr 5 (1971.72)). Det ble understreket i lovproposisjonen at narkotikaforbrytelser av profesjonell karakter må betraktes som noen av de alvorligste forbrytelser i vårt samfunn. Målet med å forhøye strafferammen var å ramme profesjonelle narkotikaforbrytere ved å gjøre det mindre attraktivt å søke et marked i Norge. Det ble understreket at forhøyelsen tok sikte på å ramme profesjonelle narkotikaforbrytere. En forhøyelse skulle ikke ha betydning for straffene overfor de rene brukere, som mer ble betraktet som ofre enn gjerningsmenn. Det ble framholdt at disse ikke ble rammet av straffeloven § 162 men av de mildere bestemmelser i legemiddeloven. Selv om også bruk av narkotika skulle gi grunnlag for straff, ser vi her at det først og fremst var de som innfører og omsetter narkotika en ønsket å ramme.

Strafferammen ble ytterligere hevet til 15 år fra 1981 (Ot. prp. nr 62 (1980–81)) og til 21 år fra 1984, noe som var lovens strengeste straff i Norge (Ot.prp. nr 23 (1983.84)).

Tabell 5.1: Lover som omhandler narkotika («utvikling»)

1913	<ul style="list-style-type: none"> • Opiumsloven (Bakgrunn i Haag-konvensjonen)
1928	<ul style="list-style-type: none"> • Ny opiumslov (Bakgrunn i Genève-konvensjonen)
1964	<ul style="list-style-type: none"> • Legemiddeloven vedtatt (Bakgrunn i Single Convention): • Kap VI Narkotika m.v. • Befatning med narkotika kunne gi bøter, ev. 3 md. fengsel. • Mer alvorlige brudd: 2 års fengsel.
1968	<ul style="list-style-type: none"> • Forbud mot bruk inn i legemiddeloven • Straffeloven § 162: maksimumsstraff 6 års fengsel.
1972	<ul style="list-style-type: none"> • Straffeloven § 162: maksimumsstraff 10 års fengsel
1981	<ul style="list-style-type: none"> • Straffeloven § 162: maksimumsstraff 15 års fengsel.
1984	<ul style="list-style-type: none"> • Straffeloven § 162: maksimumsstraff 21 år. • Legemiddeloven: bruk/besittelse eget bruk: bøter, ev. 6 mnd fengsel. Bestemmelsen om mer alvorlige narkotikalovbrudd (2 års fengsel) flyttes til straffeloven.
1992	<ul style="list-style-type: none"> • Ny legemiddelov. Ingen endringer mht. narkotika

5.3 Narkotikamarkedet

Vi har av naturlige grunner ikke registerdata om omsetning av narkotika slik vi har for alkohol, tobakk og legemidler. Når vi skal beskrive narkotikamarkedet må vi derfor bruke andre datakilder. En viktig slik kilde er politiets og tollvesenets beslag av ulike stoffer. Andre aktuelle kilder er spørreundersøkelser om opplevd tilgjengelighet og prisutvikling for ulike stoffer. Etter hvert framstår også informasjon fra ulike internettsider som en viktig datakilde. Dette gjelder først og fremst når vi skal prøve å beskrive markedet for nye syntetiske stoffer.

Et viktig kjennetegn ved narkotikamarkedet er at det er internasjonalt. Narkotikaøkonomien er svært omfattende og nært forbundet med voldskriminalitet. Mesteparten av produksjonen foregår i Sørøst-Asia (heroin), Latin-Amerika (kokain), Nord-Afrika (cannabis) og smugles

videre til mottakerland. Det produseres imidlertid også cannabis i Europa. Dette gjelder også syntetiske stoffer som for eksempel amfetaminer. Det Europeiske overvåkingscenteret for narkotika og narkotikamisbruk (EMCDDA) i samarbeid med EUROPOL kom i 2013 med en analyse av utviklingen i det europeiske narkotikamarkedet der de trekker opp følgende hovedpunkter (EMCDDA & EUROPOL 2013):

- Det foregår en økende sammenblanding av markedet for heroin, kokain, cannabis og syntetiske stoffer.
- Det oppstår nye smuglerruter ved at narkotikaen går gjennom flere ledd/kanaler og en økende bruk av ordinære transportmidler.
- Den organiserte kriminaliteten tar i bruk nye metoder for å utnytte mulighetene i et mer globalt og flytende narkotikamarked.
- Globalisering er en nøkkel for forandringer, og påvirker så vel strømmen av narkotika, tilgjengeligheten og etterspørselen, og fører til et stadig mer dynamisk og bevegelig narkotikamarked.
- Internett er i ferd med å utvikle seg til en online markeds plass, og bidrar til den raske globale spredningen av nye trender ved å gjøre kommunikasjonen enklere, og gi tilgang til kunnskap, ekspertise og logistikk.
- Økende etterspørsel etter narkotika i produsentlandene i Afrika, Asia og Latin-Amerika påvirker strømmen av narkotika inn og ut av Europa.
- Europa er en viktig kilde for kunnskap, ekspertise og produksjon av syntetiske stoffer og cannabis.
- Betydningen av ny teknologi i produksjonsutvikling som kilde for ikke-kontrollerte kjemikalier og produksjon og markedsføring av nye psykoaktive substanser.
- Heroinproblemet framstår fortsatt som viktig, men en kombinasjon av tiltak med sikte på redusert tilførsel og etterspørsel synes å bidra til en nedgang.
- Sentralstimulerende stoffer synes å få økt betydning ved at de opererer på et marked der stoffene ofte brukes om hverandre.
- Nye stoffer, som for eksempel syntetiske cannabinoider, kommer inn på markedet.
- Cannabismarkedet karakteriseres av stor etterspørsel og bredde i produkter, produsenter og forsyningskilder. Innenlands produksjon øker i betydning og har forbindelser til volds- og annen kriminalitet.

5.3.1 Beslag

Beslag av narkotika gjøres både av politiet og tollvesenet. Mens beslag ved grenseoverganger (f. eks. Svinesund, utenlandsferjer, postforsendelser fra utlandet, flyplasser) stort sett gjøres av tollvesenet, vil det som regel være politiet som står for beslagene innenlands (f. eks. gatebeslag). Store enkeltbeslag vil ofte være resultat av lengre etterretnings- og etterforskningsarbeid i et samarbeid mellom tollvesen og politi. Dette er et samarbeid som foregår så vel nasjonalt som internasjonalt. De fleste beslag omfatter imidlertid mindre mengder. Hvor mange beslag som gjøres i et gitt år vil blant annet være et resultat av innsats og prioriteringer. Endringer som må antas å påvirke antall beslag, er eksempelvis bedre teknisk utstyr ved etterretning/etterforskning, nye etterforskningsmetoder og økt bruk av narkotikahunder.

Kriminalpolitisenralen – Kripos – samordner registreringen av alle beslag av narkotika fra politi og toll. Dette for å unngå dobbelttelling i beslag der både politi og tollvesen er involvert. Beslag som gjøres i fengslene og forsvaret inngår også i oversikten over narkotika-beslag som kommer fra Kripos. Den forteller hva, hvor mange og hvor mye narkotika som årlig beslaglegges. Antall beslag er definert ut fra hvor mange ganger en type stoff er registrert. Det kan med andre ord registreres flere beslag i en og samme sak hvis det beslaglegges flere typer stoff. De årlige oversiktene fra Kripos offentliggjøres rett etter årsskiftet. Ettersom ikke alle beslag fra foregående år vil være ferdig analysert ved publisering, vil dette være foreløpige tall. Beslagstall som inngår i Rusmidler i Norge blir oppdatert etter de justeringer som i etterkant foretas av Kripos.

Tabell 5.2: Definisjoner fra Kripos mht. beslag

Sak	Journalført oppdrag mottatt ved Kripos. Saksantallet er uavhengig av den påtalemessige bruk av begrepene bruk, besittelse, oppbevaring, omsetning og innførsel. Det betyr at ett og samme forhold kun er registrert som én sak hos Kripos.
Beslag	I én sak kan det ofte være flere beslag. Det kan dreie seg om ulike stofftyper, eller at beslagene er gjort på forskjellige steder og på ulike tidspunkt. Delpakninger med en og samme stofftype regnes derimot som ett beslag dersom beslagene er gjort på samme tid og samme sted.
Mengde	For doping- og legemidler oppgis mengden i antall medisinske doser (f. eks. tabletter), mens det for ecstasy og LSD oppgis antall «rusdoser» (tabletter eller andre enheter). For GHB/GBL oppgis mengden i liter, og for øvrige stofftyper i gram eller kilo.

Kilde: Kripos

Beslagsdata er basert på verifiserte analyseresultater til bruk i ordinære straffesaker og opplysninger fra politidistriktene når narkotikasakene er avgjort med forelegg eller ved tilståelsesdommer. Ved tilståelsesdommer er sakene avgjort uten at beslagene er testet ved laboratoriet, men det er vanligvis gitt relevante opplysninger om hvilke stoffer det mest

sannsynlig kan være. Noen av disse beslagene kan skjule andre stofftyper enn det som er gitt i forklaringene. Det kan eksempelvis dreie seg om hvorvidt det er «vanlig» amfetamin eller metamfetamin/andre pulverstoffer. Et annet eksempel kan være såkalte «ecstasytabletter» som langt fra alltid inneholder MDMA, men kan dreie seg om analoge stoffer. Tall for disse stoffgruppene er derfor dels basert på verifiserte resultater, dels på beregninger ut fra erfaringen Kripos har om fordeling mellom de ulike typene. Selv om det er de tradisjonelle stoffene som dominerer markedet, dukker det stadig opp beslag med nye psykoaktive stoffer.

I de første årene etter at narkotika oppsto som et problem i Norge på midten av 1960-tallet, var det først og fremst *cannabis* som ble beslaglagt. Selv om det etter hvert kom andre stoffer i omløp, står cannabis fremdeles for en vesentlig del av narkotikabeslagene. Mens antall hasjbeslag har vært relativt stabilt de siste årene, er det en økning i antall beslag av marihuana og cannabisplanter.

Tidlig på 2000-tallet utgjorde hasj omkring 90 prosent av cannabisbeslagene, men er i de siste årene redusert til omkring 70 prosent, mens marihuana/cannabisplanter utgjør omkring 30 prosent. I følge Kripos kan denne utviklingen trolig tilskrives økt innenlands cannabisproduksjon. Hasjen som beslaglegges i Norge kommer i hovedsak fra Marokko. Hasjen smugles fra Nord Afrika via Sør-Spania og Nederland. Utover den marihuanaen som produseres mye av marihuanaen som beslaglegges kommer fra Nederland og Tsjekkia.

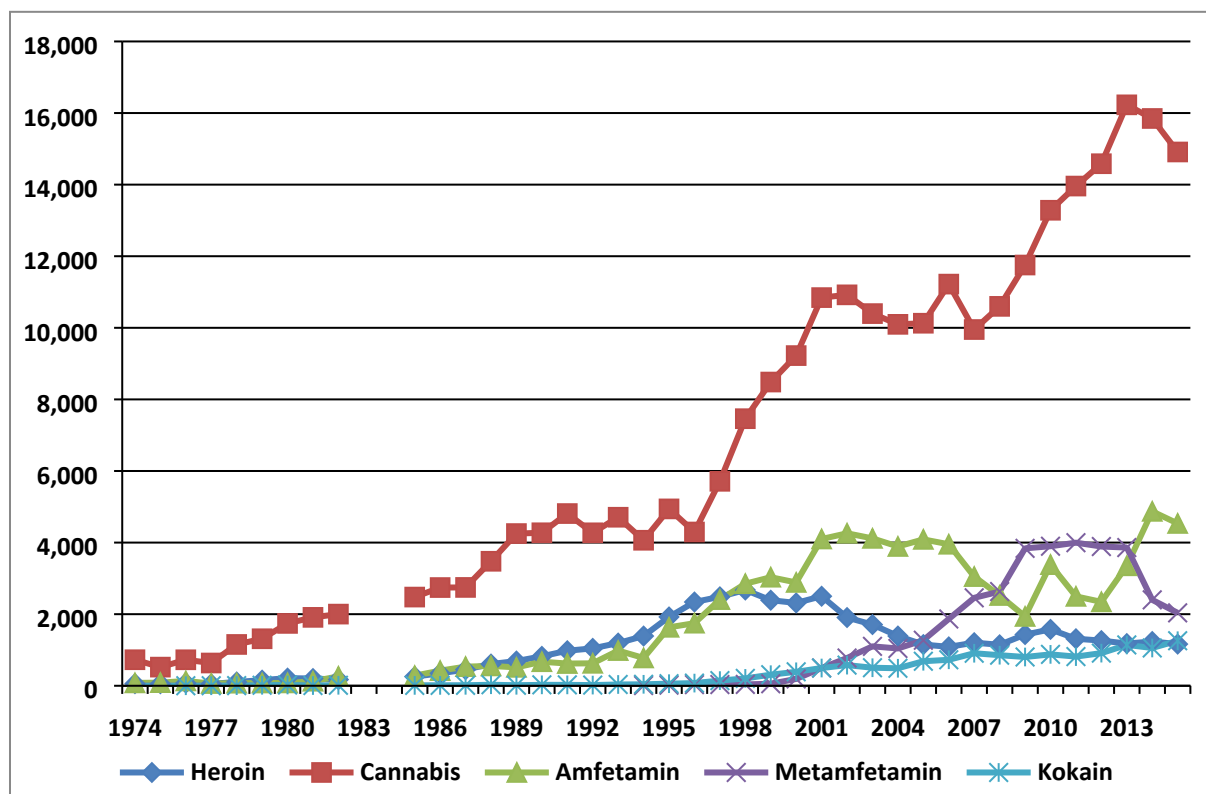
Oversikt over beslag som rapporteres i Rusmidler i Norge, baserer seg på data fra Kripos. Da beslagstall fra et bestemt år vil kunne endre seg på bakgrunn av nye analyser, vil publiserte tall fra et gitt år kunne bli endret. Som allerede nevnt vil da også tidligere rapporterte beslagstall i Rusmidler i Norge bli endret.

Figur 5.1 gir viser utviklingen i *antall* beslag av heroin, cannabis, amfetaminer og kokain fra 1974 fram til 2015. For cannabis har det stort sett vært en jevn økning fra 5-700 på midten av 1970-tallet til omkring 10 000 i årene etter årtusenskiftet. I de siste årene har det vært en jevn økning til omkring 15-16 000 i de siste par-tre år. Ser vi på utvikling i hvor *mye* cannabis som er beslaglagt, har det også vært en mer eller mindre jevn økning, selv om det her er tydelige variasjoner fra ett år til et annet (Vedleggstabell 5.2). Et år som her skiller seg ut er 1995, med en beslaglagt mengde på nesten 20 tonn. Dette kan tilskrives to store enkeltbeslag på henholdsvis 18 og 1,2 tonn. Beslaget på 18 tonn var ifølge Kripos ikke ment for det norske markedet. I 2015 ble det gjort beslag av cannabis i alle landets 27 politidistrikt.

De første beslagene av **syntetiske cannabinoider** ble gjort i 2008, med to beslag (Vedleggstabell 5.3). I 2010 ble det gjort ni beslag av slike stoffer, og i 2011 og 2012 økte antallet til henholdsvis 199 og 313, mens det så i 2013 ble gjort 285 og i 2014 269 beslag. Beslaglagt mengde syntetiske cannabinoider i 2011 var hele 10,4 kilo (Vedleggstabell 5.4). Det var så en nedgang i 2012 til 5,2 kilo, og 2,7 kilo i 2013.

Figur 5.1 (Vedleggstabell 5.1): Antall beslag av heroin, cannabis, amfetamin, metamfetamin og kokain 1974-2015

Kilde: Kripas

Vedleggstabell 5.1 viser grunnlagstallene for figur 5.1 *Antall* beslag av heroin, cannabis, amfetamin, metamfetamin og kokain, mens beslaglagt *mengde* av de samme stoffene framgår av vedleggstabell 5.2.

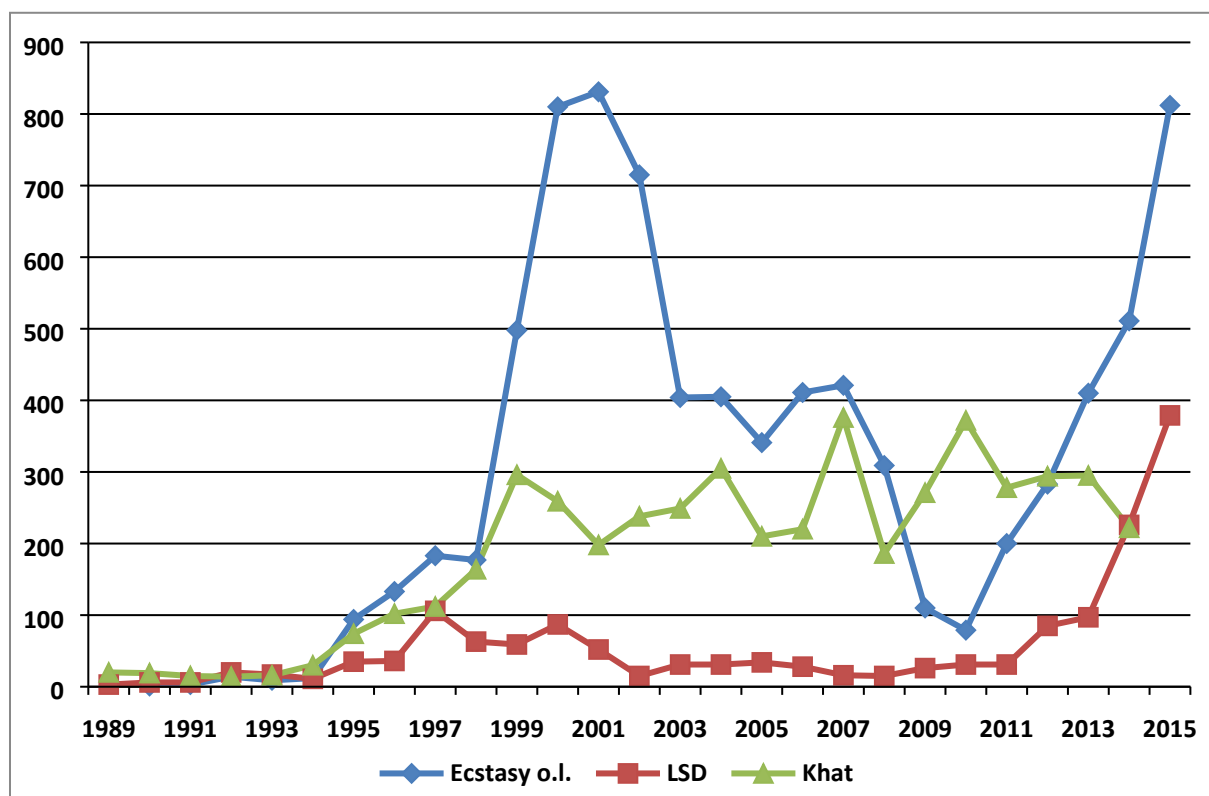
Som det framgår av figur 5.1 var det en jevn økning i antall beslag av «vanlig» *amfetamin* fram til begynnelsen av 2000-tallet, mens det deretter, med unntak av enkelte år, har vært en nedgang. Samtidig har det imidlertid vært en stor økning i antall beslag av *metamfetamin*. Informasjon fra behandling og spørreundersøkelser tilsier imidlertid at brukere av amfetaminer ikke vet om stoffet de inntar er «vanlig» amfetamin eller metamfetamin, noe som indikerer at det i Norge ikke er et eget marked for metamfetamin på tross av de mange beslagene. Når det gjelder hvor mye amfetamin/metamfetamin som er beslaglagt, har det etter tusenårsskiftet jevnt over vært en langt større mengde enn i tidligere år, selv om det har variert noe fra år til år. I 2015 ble det beslaglagt 491 kg amfetamin og 100 kg metamfetamin (vedleggstabell 5.2).

Ser vi på beslagsutviklingen for *heroin*, er det stort sett gjort færre beslag etter tusenårsskiftet sammenlignet med 1990-årene (figur 5.1). Samtidig har det vært til dels store variasjoner i hvor mye heroin som beslaglegges fra år til år. Når det gjelder *kokain* er det gjort langt flere

beslag på 2000-tallet enn i tidligere år. Det har imidlertid vært store variasjoner fra ett år til et annet i hvor mye som er beslaglagt (vedleggstabell 5.2). Etter at det for årene 2011 og 2012 ble beslaglagt i underkant av 50 kg kokain, var det en økning til 188 kg i 2013, mens det så i 2014 ble beslaglagt 150 kg og 85 kg i 2015.

Ser vi på beslagsutviklingen for andre stoffer, finner vi at det rundt 2000-tallet var en økning i antall beslag av *ecstasy*. Det var så en nedgang fram til 2010 mens det i de senere år igjen har vært en økning (figur 5.2/vedleggstabell 5.3). Det samme gjelder for hvor mye *ecstasy* som er beslaglagt (vedleggstabell 5.4). Mens det i flere år ble gjort omkring 15-30 beslag av *LSD*, økte antallet til 226 i 2014 og 379 i 2015. Når det gjelder *GHB/GBL* har det i de senere år vært en jevn økning i antall beslag, mens det har vært noe variasjon i beslaglagt mengde. For *Khat* har det vært noe variasjon fra år til år, både for hvor mange beslag som er gjort og hvor mye som er beslaglagt.

Figur 5.2 (Vedleggstabell 5.3): Antall beslag av ecstasy, LSD og Khat 1989-2015

Kilde: Kripas

5.3.2 Internett som marked

I de senere år har det oppstått et stadig økende marked for nye psykoaktive stoffer på Internett. Disse nye stoffene omtales gjerne som «legal highs» eller «designers drugs». Felles for disse stoffene er at de opererer i en juridisk gråsoner ved at de i mange tilfeller ikke har vært oppført blant stoffene som omfattes av de internasjonale narkotikakonvensjonene. Syntetiske cannabinoider er én av flere grupper slike stoffer. Lovgivningen i mange land har

etter hvert tatt inn flere syntetiske cannabinoider på sine lister over forbudte stoffer, enten enkeltvis, eller ved å føre opp hele grupper av beslektede stoffer (generisk oppføring). Norge har fra februar 2013 tatt inn flere undergrupper av syntetiske cannabinoider i en ny narkotikaforskrift.

Gjennom å følge med på ulike internettfora og ved hjelp av intervjuer med brukere og aktører har SIRUS studert ulike sider av dette nye markedet. Resultatene foreligger i *SIRUS RAPPORT 2/2013: «Syntetiske cannabinoider – Nettbasert marked og en virtuell ruskultur»*.

5.4 Spørreskjemaundersøkelser

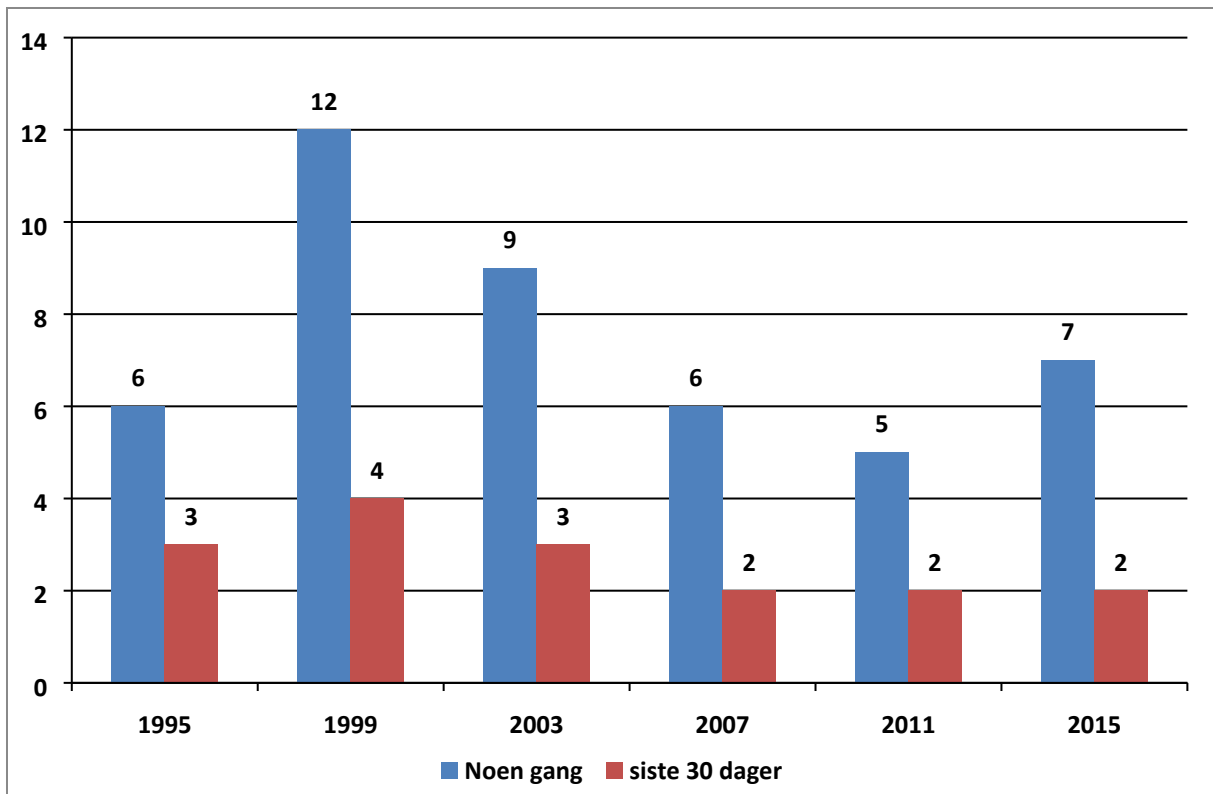
På samme måte som for alkohol og tobakk har SIRUS foretatt spørreskjemaundersøkelser for å få kunnskap om bruk av de forskjellige substansene i ulike deler av befolkningen.

5.4.1 Ungdom 15-16 åringer- ESPAD

Som allerede nevnt er cannabis det mest brukte narkotiske stoffet både Norge og i resten av den vestlige verden. Data fra den norske delen av den europeiske skoleundersøkelsen, ESPAD, viser at det var en klar økning fra 1995 til 1999 i andelen 15-16 åringer som oppga at de hadde brukt cannabis *noen gang*, men at det så var en jevn nedgang i de tre undersøkelsesårene 2003, 2004 og 2011 (figur 5.3). Mens det i 1999 var 12 prosent som oppga at de hadde brukt cannabis *noen gang*, var denne andelen sunket til fem prosent i 2011. Fra 2011 til 2015 ser vi imidlertid at det igjen har vært en liten økning til syv prosent. Andelen som rapporterte at de hadde brukt stoffet i løpet av *de siste 30 dagene*, var naturlig nok lavere. Dette indikerer at mange av de som prøver hasj eller marihuana, ikke går over til å bruke stoffet regelmessig, men bare bruker det én eller noen få ganger. Av de syv prosentene som i 2015-undersøkelsen oppga at de hadde brukt cannabis *noen gang*, hadde eksempelvis litt over halvparten bare brukt hasj eller marihuana én eller to ganger. Utviklingen for bruk i løpet av *siste 30 dager* var den samme som for bruk *noen gang*, med en økning fra 1995 til 1999, og deretter en nedgang. I 1999-undersøkelsen oppga således fire prosent at de hadde brukt cannabis i løpet av *siste 30 dager*, mens den tilsvarende andelen i de tre siste undersøkelsesårene var to prosent. Det framkom ingen vesentlige kjønnsforskjeller, verken når det gjaldt bruk *noen gang*, eller bruk i løpet av *de siste 30 dager*.

Nedgang i andel unge som oppgir å ha brukt cannabis, er en utvikling vi også ser i andre undersøkelser. Eksempelvis viser en undersøkelse blant unge i Oslo en nedgang i andelen som oppgir å ha brukt hasj/marihuana, fra 13 prosent i 1996 til ni prosent i 2006 og 2012 (Øia 2012).

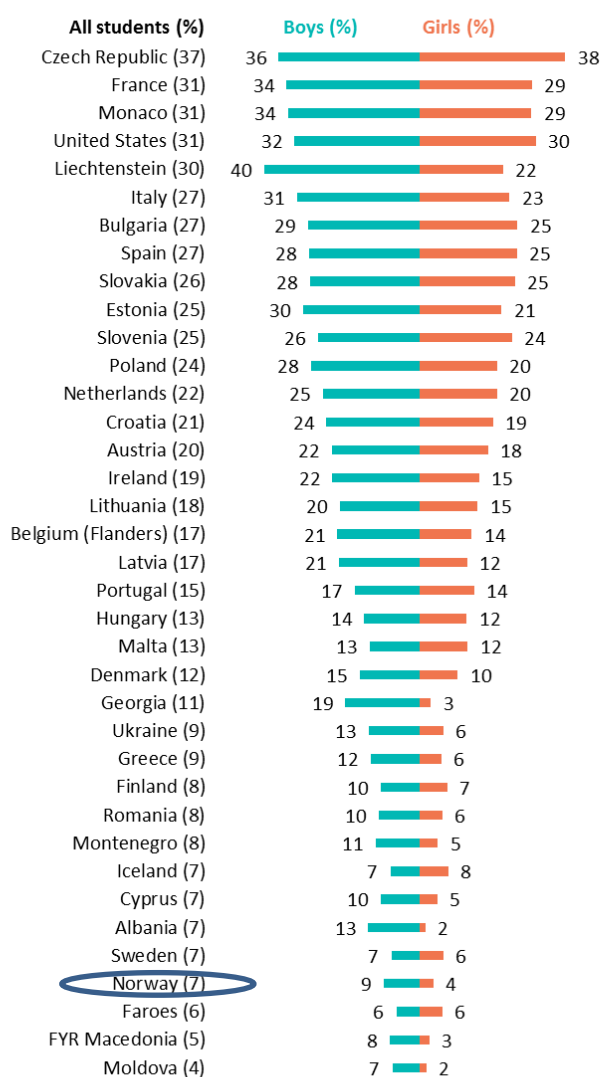
Figur 5.3: Andel 15-16-åringer som oppga å ha brukt cannabis noen gang og i løpet av siste 30 dager 1995-2015

Kilde: SIRUS

Figur 5.4 viser andelen 15-16 åringer i ulike europeiske land som i 2015-undersøkelsen oppga å ha brukt cannabis. Her ser vi at norske ungdommer befinner seg i det helt nedre sjiktet sammenlignet med andre land i Europa. Mens det i land som Frankrike og Tsjekia var omkring 35 prosent som oppga å ha brukt cannabis, var andelen i Norge syv prosent.

Figur 5.4: Andel 15-16-åringer i ulike europeiske land som oppga å ha brukt cannabis 2015

Kilde: Kraus L. et al. (2016).

Når det gjelder bruk av andre narkotiske stoffer enn cannabis, er det få 15-16 åringer som oppgir å ha erfaring med bruk av disse. I 2015-undersøkelsen var det omkring én prosent som oppga slik bruk.

5.4.2 Befolkningsundersøkelse 16-64 år

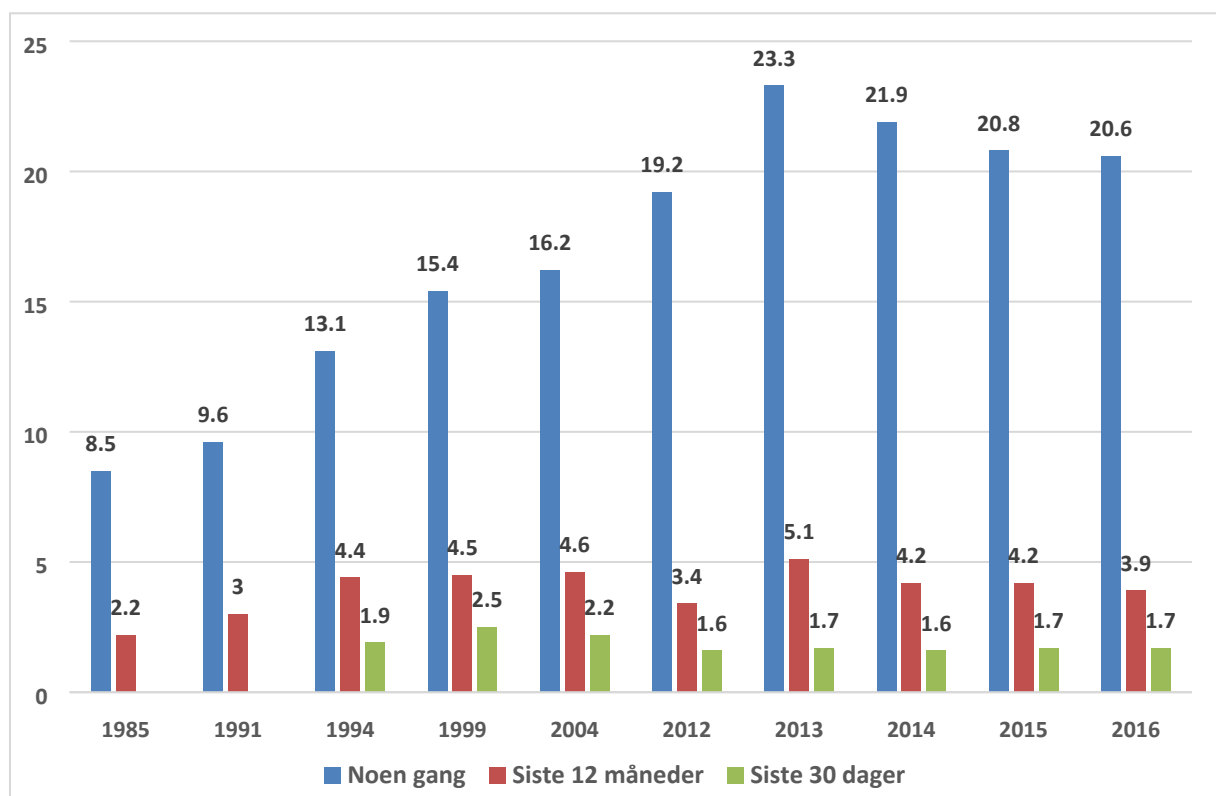
Bruk av cannabis inngår også i de nå årlige spørreundersøkelsene i regi av SSB/SIRUS/FHI om bruk av rusmidler. Selv om de tidligere undersøkelsene har vært gjennomført på en annen måte enn de som ble foretatt i årene fra 2012, er metodene og spørsmålsstillingene såpass nær at vi mener å kunne bruke resultatene fra de tidligere undersøkelsene for å se på utvikling. Andelen som oppgir å ha brukt cannabis én eller flere ganger hittil i livet har økt jevnlig siden 80-tallet, fra 8,5 prosent i 1985 til i overkant av 20 prosent i de siste årene, se figur 5.5. Dette kan tilskrives en såkalt kohorteffekt ved at cannabisbruk startet blant ungdom og unge voksne

på 1960-tallet, og at mange av disse ennå ikke har passert 65 år. Ettersom stadig nye personer prøver cannabis, vil også andelen som har prøvd stoffet *noen gang*, dermed øke. Det kan imidlertid se ut til at den omtalte alderseffekten er i ferd med å flate ut.

Andelen som oppgir å ha brukt cannabis *siste 12 måneder* og *siste 4 uker*, er naturlig nok langt lavere enn for bruk *noen gang*. De siste to-tre årene var det således omkring fire prosent som oppga bruk i løpet av *siste 12 måneder*, og i underkant av to prosent i løpet av *siste 4 uker*. Det kan se ut til at andelen som oppgir å ha brukt cannabis *siste 12 måneder* og *siste 4 uker*, har vært relativt stabil gjennom de siste 20 årene (figur 5.5).

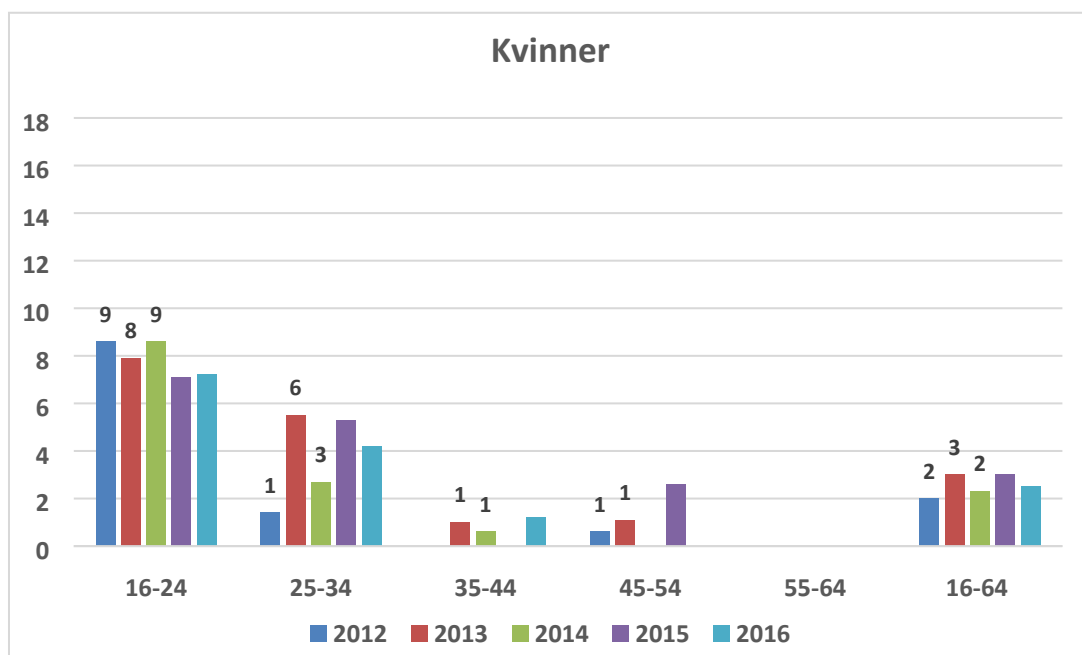
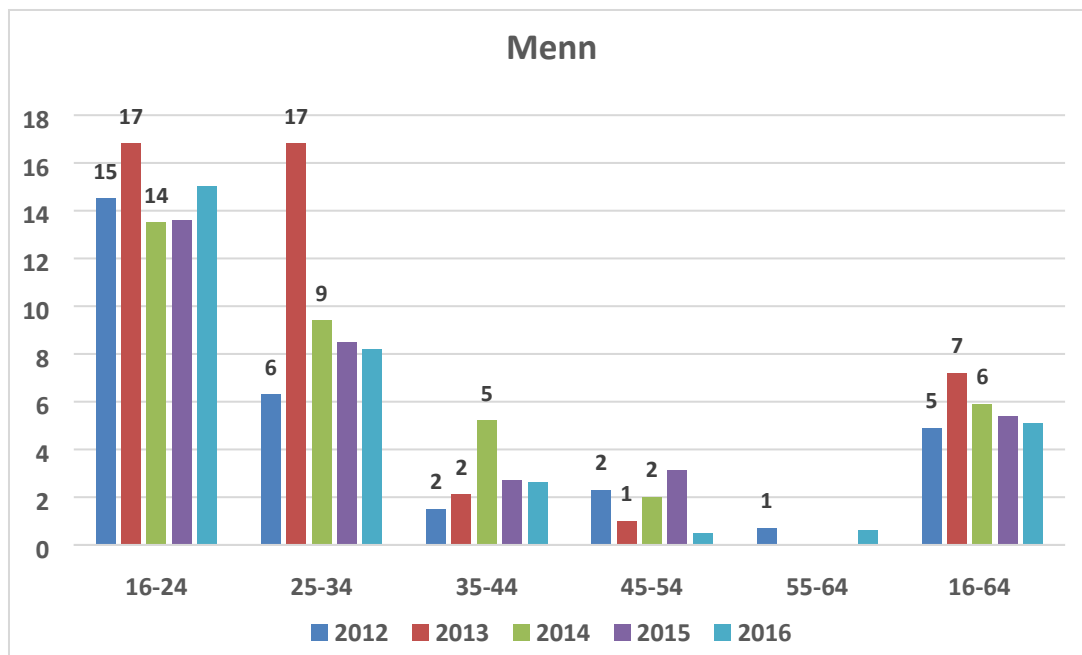
I de siste års undersøkelser er det en større andel menn enn kvinner som oppgir å ha brukt cannabis. Dette gjelder både for bruk *noen gang*, i løpet av *siste 12 måneder* og *siste 4 uker*. Det er også en større andel blant de under 35 år enn de som er eldre, når det gjelder bruk i løpet av *siste 12 måneder* og *siste 4 uker* (figur 5.6).

Figur 5.5: Andel i alderen 16-64 år som oppga å ha brukt cannabis noen gang, siste 12 mnd. og siste 4 uker 1985-2016

Kilde: SIRUS/FHI

Figur 5.6: Andel menn og kvinner i ulike aldersgrupper som oppga å ha brukt cannabis siste 12 mnd. 2012-2016

Kilde: SIRUS/FHI

Det er viktig å understreke at de fleste som hadde brukt cannabis, bare har brukt stoffet noen få ganger.

Du kan lese mer om cannabis og cannabisbruk i: *Bretteville-Jensen, A.L (red) «Hva vet vi om cannabis»*. Universitetsforlaget 2013. Boka inneholder kapitler fra ulike bidragsytere. Tema som omtales er: cannabisprodukter i endring, nasjonale og internasjonale utviklingstrekk i

bruken av cannabis, den norske cannabiskulturen, det norske cannabismarkedet, psykiske og medisinske følger av cannabis, konsekvenser av cannabisbruk for arbeid og utdanning, tredjepartskader og samfunnskostnader av cannabisbruk, cannabis i lovgivning og rettspraksis, internasjonale utfordringer av cannabispolitikken, straff og alternative reaksjoner, og cannabis bør bli lovlig?

Når det gjelder bruk av andre narkotiske stoffer viser de siste års undersøkelser at omkring seks-syv prosent i aldersgruppa 16-64 år oppgir at de har brukt amfetamin eller kokain *noen gang*, mens en til to prosent oppgir å ha brukt disse stoffene i løpet av *siste 12 måneder*.

5.5 Problembruk av narkotika

Definisjoner

Narkotikabrukere blir ofte delt inn etter hvor hyppig og risikofylt bruken er. Personer som bruker narkotika noen få ganger og så aldri igjen, kalles gjerne eksperimentbrukere. Betegnelsen rekreasjonsbrukere benyttes ofte om personer som ikke slutter etter å ha eksperimentert en stund, men som stort sett begrenser sitt inntak til enkelte helger og i fritiden og hvor bruken ikke hindrer deltakelse i arbeidsliv og utdanning. Noen greier imidlertid ikke å begrense bruken og inntar narkotikaen hyppigere og på en risikofylt måte. Mange trenger hjelp, både behandling for å greie å slutte og for å fungere i dagliglivet. Denne gruppen kan kalles høyrisiko brukere av narkotika, fordi risikoen for sosial eksklusjon, sykdommer og død vil være høyere enn ved mer begrenset bruk. Kunnskap om nivå og trender i høyrisikobruk er viktig for å etablere og holde ved like relevant forebygging og behandling.

EUs narkotikabyrå, EMCDDA¹³, reviderte i 2012 sin definisjon av høyrisiko narkotikabruk (high risk drug use). Definisjonen, eller begrepet, skal omfatte «*stadig tilbakevendende narkotikabruk som forårsaker faktisk skade (negative konsekvenser) for personen (inkluderte avhengighet, men også problemer med somatisk og psykisk helse/ sosiale problemer) eller setter personen i en situasjon med høy sannsynlighet/risiko for å bli plaget av slike skader*»¹⁴. Det er mange narkotiske stoffer som kan forårsake slike skader. Dessuten kan samtidig bruk av stoffer, og måten de inntas på, øke risikoen for skader. Derfor har EMCDDA etablert flere indikatorer i data som skal rapporteres. Tre inngår som obligatoriske: 1) antall høyrisikobrukere av opioider, 2) antall sprøytebrukere og 3) antall høyrisikobrukere av cannabis. I tillegg foreslår EMCDDA at en velger ut andre indikatorer som er nødvendige for å beskrive høyrisikobruk i eget land. Forslagene er høyrisiko kokainbruk eller amfetaminbruk. Dessuten nevnes det at risikofylt bruk av katinoner, GHB, benzodiazepiner, flyktige substanser og andre stoffer kan være aktuelt å kartlegge i noen land. Samtidig bruk av stoffer kan være

---

¹³ European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction

¹⁴ Engelsk definisjon: "recurrent drug use that is causing actual harms (negative consequences) to the person (including dependence, but also other health, psychological and social problems) or is placing the person at high probability/risk of suffering such harms"

risikofylt, men har ikke fått en egen indikator. Hvilke stoffer som brukes samtidig skal imidlertid rapporteres.

Selv om det foreligger en definisjon for høyrisiko narkotikabruk, vil operasjonaliseringen til et konkret antall personer være vanskelig for hver indikator. Denne type narkotikabruk kan være skjult og man må ta i bruk indirekte metoder for å beregne antallet. EMCDDA har forslag til mange metoder i sine retningslinjer, men de må tilpasses tilgjengelige datagrunnlag i hvert land.

Høyrisiko bruk av opioider

Heroin blir ofte kategorisert som det mest skadelige narkotiske stoffet på grunn av høy dødsrisiko ved inntak. Men også andre opioider¹⁵ som de naturlige eller halvsyntetiske (opium, morfin, kodein, oksykodon) og de syntetiske (metadon, buprenorphine, fentanyl, petidin) kan brukes hyppig og i doser som forårsaker dødsfall, så vel som sosiale problemer og helseskader.

Høyrisiko opioid-brukere er en heterogen gruppe som omfatter marginaliserte grupper som har brukt illegale stoffer i mange år, men også sosialt inkluderte personer som ble avhengige av opioider gjennom bruk av opioidholdige legemidler (morfin, kodein). Personer i legemiddelassistert rehabilitering (LAR) får opioidene Metadon, Subutex eller Subuxone som legemiddel. I estimeringen av antall høyrisiko brukere av opioider, er ikke pasienter i LAR som bruker slike opioider stabilt som forskrevet, og som ikke inntar heroin eller andre opioider, inkludert. Pasienter som selger sin LAR medisin og tar andre opioider istedenfor, eller som tar andre opioider i tillegg, er imidlertid medregnet.

Da det ikke foreligger spørreundersøkelser eller registre som gir et samlet anslag på antall høyrisiko opioid-brukere, må antallet beregnes ved indirekte metoder¹⁶. Gjennomsnittlig for 2010-2012 ble det anslått at 7 700 personer i alderen 15-64 år hadde en risikofylt opioid-bruk. Antallet var imidlertid svært usikkert. Det kunne være så lavt som 6 200 personer og så høyt som 10 300 personer. Anslaget ble basert på 1) at risikoen for opioid-relatert død i denne gruppen var 1.5 til 2.5 per 100 personår. Det tilsvarer narkotikarelatert dødelighet blant sprøytebrukere som ofte injiserer heroin og andre opioider. 2) Gjennomsnittlig antall opioid relaterte dødsfall i 2010-2012, justert ned fordi noen av disse sannsynligvis var rekreasjonsbrukere. Noen av de 7 700 høyrisiko opioid-brukere vil være pasienter i LAR, men disse kan ikke identifiseres direkte. Vi kan få et anslag på antall i LAR som er høyrisikobrukere av opioider ved å anslå hvor mange i LAR som bruker andre opioider ved siden av det de får forskrevet. I en undersøkelse blant LAR pasienter i 2012 svarte ni til ti prosent av totalt 7450 personer at de hadde brukt morfin/heroin i tillegg til forskrevet opioid (Waal et al. 2013). Dette tilsvarer at ca. 700 personer i LAR kan være høyrisikobrukere.

---

¹⁵ Vi bruker samlebetegnelsen opioider for alle stoffer nevnt i dette avsnittet. Noen benytter betegnelsen opiater for de naturlig og halvsyntetiske stoffene som er nevnt.

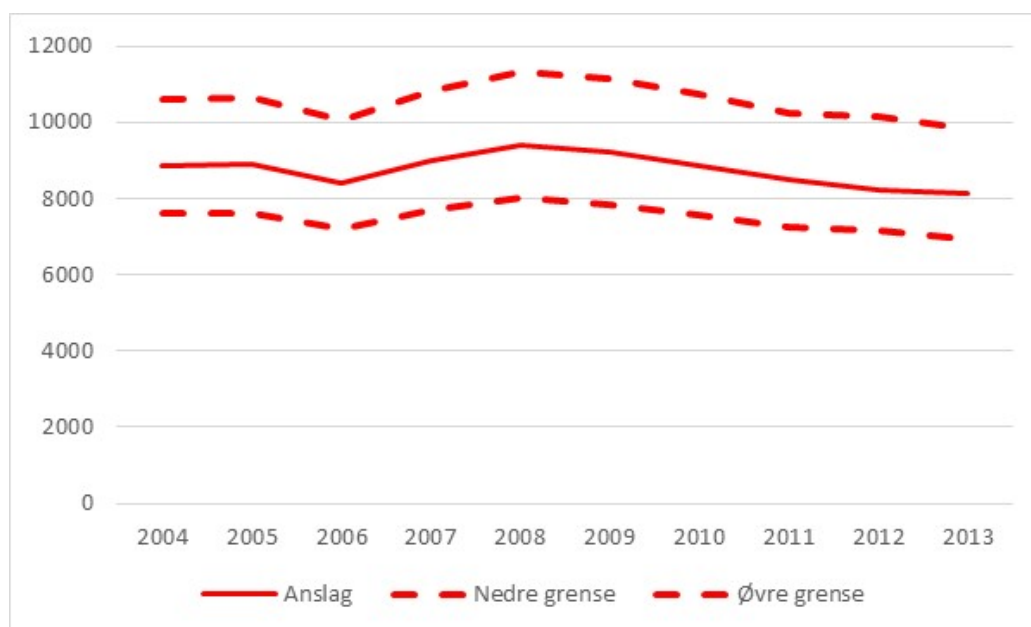
¹⁶ Dødelighetsmultiplikator/ Mortality multiplier eller behandlingsmultiplikator/ Treatment multiplier

For 2013 ble det benyttet en annen estimeringsmetode enn i 2010-2012¹⁷. Anslaget på antall høyrisikobrukere av opioider ble 9 000 personer, med et intervall på usikkerhet fra 6 700 til 14 000. Definisjonen av høyrisikobruk er inntak en gang per uke eller mer. I tallet er ingen av de ca. 7 000 i LAR medregnet. Usikkerheten i anslagene for 2010-12 og 2013 er så stor at vi ikke kan påstå at det har vært en økning.

Inntak av narkotika med sprøyter

Antall personer som injiserer narkotika har vært beregnet indirekte i flere år¹⁸. Anslaget for 2013 er 8100 personer, med et intervall fra 6 900 – 9 800 personer som gir god sannsynlighet for å dekke det egentlig tallet. I Norge øker befolkningen i alderen 15-64 år, så nedgangen i antall sprøytebrukere tilsvarer en noe større nedgang i antall sprøytebrukere per 1 000 innbygger, fra 3.0 i 2008 til 2.4 i 2013.

Figur 5.7 Anslag for antall personer som injiserer narkotika. Sensitivitetsintervall. 2004-2013

Kilde: SIRUS

Høyrisiko cannabisbruk

Beregningen av antall høyrisikobrukere av cannabis baserer seg på spørreundersøkelser i befolkningen. Personer som oppgir at de har brukt cannabis mer enn 20 dager de siste 30 dager før undersøkelsen blir definert som høyrisikobrukere. I spørreundersøkelsene SSB/SIRUS gjennomførte i 2012-2014, svarte 0.3 prosent i aldersgruppen 16-64 år samlet for de tre årene, at de hadde brukt cannabis i 20 dager eller mer i løpet av de siste 30 dager. Dette tilsvarer 9 700 personer i alderen 16-64 år. Usikkerheten er imidlertid også her stor: og

¹⁷ Anslaget for 2013 baserte seg på antall døgnplasser i tverrfaglig spesialisert rusmiddelbehandling som ble benyttet av personer med hoveddiagnose opioider, samt en multiplikator fra studien av narkotikabruk i sju byer i Norge (Gjersing & Sandøy, 2014)

¹⁸ Dødelighetsmultiplikator

intervallet fra 4 900 til 14 500 personer vil med stor sannsynlighet dekke det riktige antallet. Framover vil beregningen basere seg på tre års glidende gjennomsnitt. I 2014-utgaven av Rusmidler i Norge var et noe høyere anslag basert på årene 2012-2013. Vi kan ikke si at det har skjedd en endring.

Anslaget omfatter ikke høyrisiko cannabisbrukere som er sosialt marginalisert og som dermed ikke nås med spørreundersøkelser. Slike brukere vil vanligvis ha problemer også med annen narkotikabruk og kan dermed være inkludert i andre indikatorer.

Annen høyrisikobruk av narkotika

Bruk av amfetaminer, kokain og andre narkotiske stoffer forårsaker få dødsfall, men hyppig og risikofylt bruk fører til personlige, sosiale og helsemessige problemer.

Basert på samme indirekte metode som for brukere av opioider, er det beregnet at det i 2013 var 11 200 som brukte amfetaminer en gang per uke eller mer. Usikkerheten i anslaget er stor, et intervall fra 8 700 til 17 100 vil med stor sannsynlighet dekke det riktige tallet. Basert på en annen multiplikatormetode er anslaget 11 900 (6 300-17 600) personer¹⁹, hvorav 5 500 (4 650-6 400) kan sies å være sosialt marginaliserte mens 6 400 (1 650-11 150) kan sies å være sosialt integrerte.

Basert på sistnevnte metode, finner vi ca. 5 000 høy-risiko kokainbrukere, med et svært bredt intervall for usikkerhet fra 900 til 9 200 personer. 450 (320-630) av disse kan sies å være sosialt marginaliserte. Samlet sett og spesielt blant sosialt marginaliserte, er altså amfetaminbruk vanligere enn kokainbruk.

Det er her viktig å være klar over at samme person kan være høy-risikobruker av både cannabis, opioider og amfetaminer, kanskje også kokain. Det finnes foreløpig ikke gode anslag for hvor stort et slikt overlapp er.

Narkotikamisbrukere i syv norske byer

Høsten 2013 ble det foretatt en undersøkelse av til sammen 1 020 narkotikamisbrukere i Oslo, Bergen, Stavanger/Sandnes, Kristiansand, Trondheim og Tromsø. 80 prosent oppga å ha tatt stoff i sprøyte i løpet av de siste uker, 60 prosent oppga å ha injisert amfetamin, 43 prosent å ha injisert heroin (29 prosent oppga å ha injisert både amfetamin og heroin). Mens det i Oslo var en større andel som oppga å ha injisert heroin enn amfetamin, var det amfetamin som sto for den største andelen i de andre byene. Du kan lese mer om undersøkelsen i: *Gjersing, L. & Sandøy, T.: [Narkotikabruk på gateplan i syv norske byer](#). SIRUS Rapport 1/2014,*

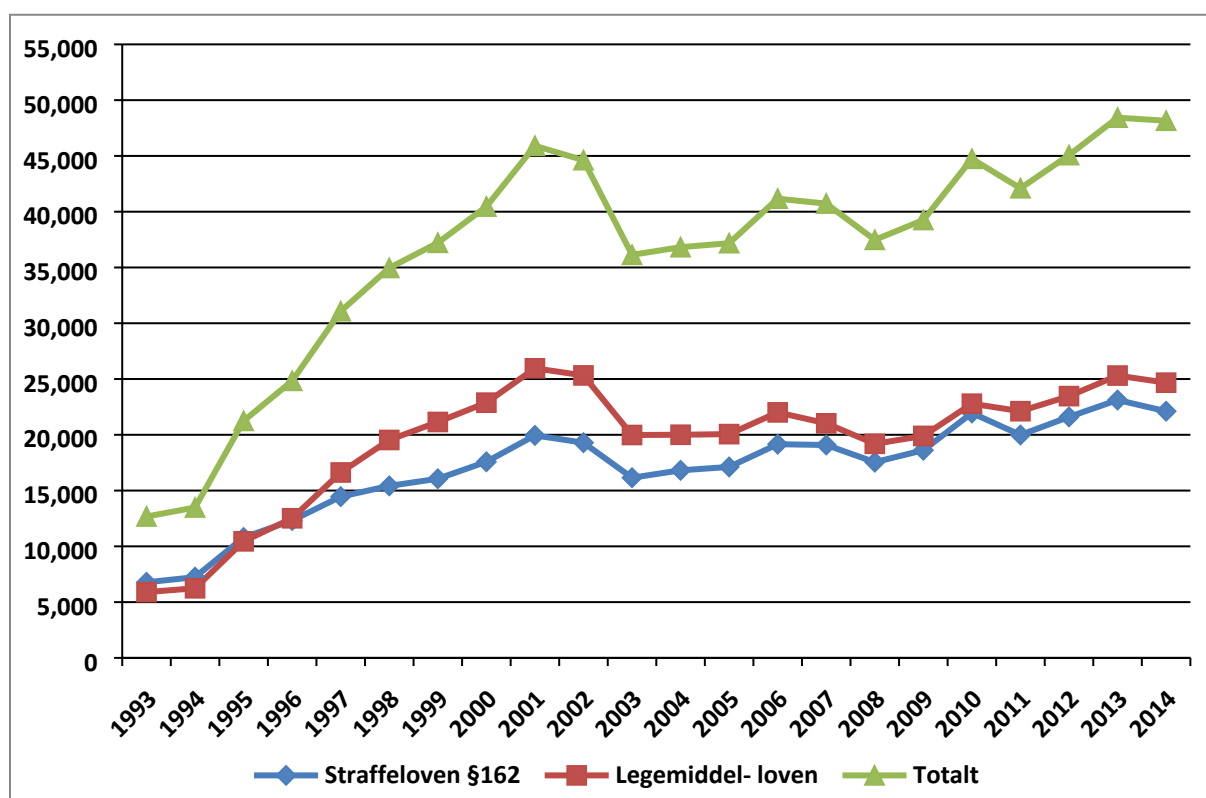
¹⁹ Denne metoden benytter anslag på antall sprøytebrukere, andelen av disse som injiserer amfetamin, anslag for andelen marginaliserte amfetaminbrukere som ikke injiserer, samt anslag fra spørreundersøkelser til befolkningen over antall personer som bruker amfetaminer to ganger per uke eller mer.

5.6 Narkotikalovbrudd

Kriminalstatistikken fra Statistisk sentralbyrå gir oversikt over antall anmeldte, antall etterforskede, antall siktede og antall reaksjoner for narkotikalovbrudd. En må her være oppmerksom på at dette er det som kalles «lovbrudd uten offer», i den forstand at det sjelden eller aldri er lovbrudd der anmeldelser kommer fra allmennheten. Det vil derfor være innsatsen fra politi og tollvesen som avgjør hvor mange lovbrudd som anmeldes, etterforskes og fører til straffereaksjoner. Forskjeller fra et år til et annet vil derfor til en viss grad kunne ha sammenheng med kontrollinnsats, slik at det ikke nødvendigvis avspeiler forskjeller i det faktiske antall narkotikalovbrudd.

Figur 5.8 viser utviklingen i antall anmeldte narkotikalovbrudd gjennom de siste 20 år. Som det framgår økte antall slike lovbrudd dramatisk i løpet av 1990-tallet, mens det etter årtusen-skiftet har vært mer eller mindre stabilt, selv om vi ser variasjoner fra år til år. Vi ser også at det i de senere år har vært en tilnærmet lik fordeling mellom anmeldte brudd på straffeloven § 162 og narkotikabestemmelsene i legemiddeloven.

Figur 5.8 (Vedleggstabell 5.5): Anmeldte narkotikalovbrudd 1993-2014

Kilde: SSB

Utviklingen i etterforskede lovbrudd og siktede for narkotikalovbrudd framgår av vedleggstabell 5.6. Etter tusenårsskiftet har antall etterforskede narkotikalovbrudd vært mer eller mindre stabilt, mens det i de siste årene har vært en økning i antall siktede personer.

Tabell 5.3 viser antall kvinner og menn og antall i ulike aldersgrupper som ble siktet for narkotikalovbrudd i 2014. Som det framgår var mer enn $\frac{3}{4}$ i alderen 18 – 39 år, både av de som var siktet for brudd på straffeloven § 162 (alvorlige narkotikaforbrytelser) og de som var siktet for brudd for narkotikabestemmelsene i legemiddeloven (mindre alvorlige narkotikalovbrudd). Det kan være verd å merke seg at det var et ikke ubetydelig antall barn/unge under 18 år som i 2014 ble siktet for narkotikalovbrudd, de fleste etter brudd på legemiddeloven. Videre framgår det at ca. 13 prosent av de som ble siktet etter brudd på straffeloven § 162 var kvinner, mens det gjaldt ca. 19 prosent av de som ble straffet etter brudd på narkotikabestemmelsene i legemiddeloven.

Tabell 5.3: Antall kvinner og menn og i ulike aldersgrupper siktet* for narkotikalovbrudd 2014

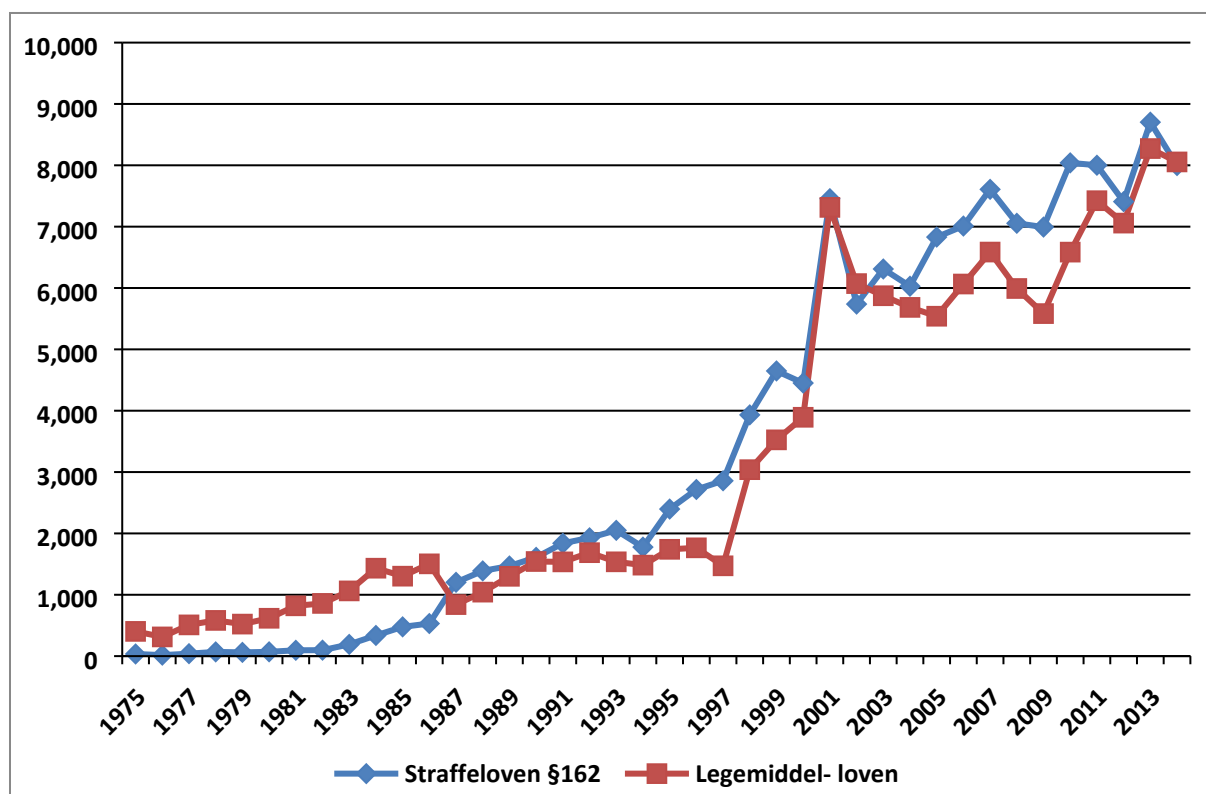
	Straffeloven §162	Prosent	Legemiddeloven	Prosent
Menn	7 148	87,1	4 902	81,4
Kvinner	1 059	12,9	1 121	18,6
Totalt	8 207	100	6 023	100
Alder				
-14	17	0,2	57	0,9
15 – 17	307	3,7	658	10,9
18 – 20	1 035	12,6	1 305	21,7
21 – 24	1 523	18,6	1 254	20,9
25 – 29	1 472	17,9	961	15,6
30 – 39	2 065	25,2	992	16,5
40 – 49	1 222	14,9	553	9,2
50 – 59	503	6,1	202	3,4
60 +	63	0,8	33	0,5
Totalt	8 207	100	6 023	99,6

* Antall siktede er antall forskjellige personer med narkotikaforbrytelse som hovedlovbrudd, ved avsluttet etterforskning

Kilde: SSB

Figur 5.9 viser utviklingen i reaksjoner for narkotikalovbrudd gjennom mer enn 40 år. Etter en jevn økning fram til omkring tusenårsskiftet, har antallet slike reaksjoner vært mer stabilt i de senere år. Som vi ser av tabell 5.3 var det 14 230 personer som i 2014 ble siktet for narkotikalovbrudd (både straffe- og legemiddeloven).

Figur 5.9 (Vedleggstabell 5.7): Reaksjoner for narkotikalovbrudd 1975-2014

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Som nevnt i kapittel 2 er det straffbart å kjøre bil eller føre annet motorkjøretøy i påvirket tilstand. Når det gjelder narkotiske stoffer, ble det i 2012 satt faste grenseverdier tilsvarende 0,2 promille for 20 narkotiske stoffer/rusgivende legemidler. Vedleggstabell 5.8 viser hvilke stoffer som er påvist i prøver fra bilførere. I de senere år er det cannabis, amfetamin, metamfetamin, klonezepam (benzodiazepin) og diazepam (benzodiazepan) som er påvist i flest prøver.

5.7 Narkotikarelatert død, sykdom og skade

På samme måte som alkohol kan narkotika være en direkte eller indirekte årsak til en rekke helsemessige og sosiale skader. Det er imidlertid begrenset hva som foreligger av systematisk informasjon om f. eks. sykdommer og innleggelses i somatiske sykehus direkte knyttet til bruk av narkotika. Dette fordi det kan være vanskelig å avgjøre hvorvidt diagnosen kan

knyttes direkte til narkotikabruk. For dødsfall som direkte kan knyttes til narkotika, har vi informasjon fra dødsårsaksregisteret.

5.7.1 Narkotikarelaterte dødsfall

Narkotikarelaterte dødsfall som her rapporteres, er basert på Statistisk sentralbyrås (SSB)/Folkehelseinstituttets²⁰ statistikk over dødsårsaker. Den årlige dødsårsaksstatistikken bygger på dødsmeldinger fra leger og rettsmedisinske rapporter. Klassifiseringen i dødsårsaksstatistikken bruker betegnelsen underliggende og medvirkende dødsårsak, der den underliggende dødsårsak regnes som hovedgrunnen til at dødsfallet inntraff. Dødsårsaksstatistikken bygger på WHO's internasjonale sykdomsklassifisering (ICD-10). Dette er et kodesystem som er revidert ved flere anledninger. Den foreløpig siste versjonen ble innført i Norge i 1996, noe som medfører at tall før og etter 1996 ikke er direkte sammenlignbare. Norge har også harmonisert føringen av narkotikarelaterte dødsfall med slik det gjøres i det europeiske overvåkingsorganet for narkotika (European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction – EMCDDA), noe som har medført ytterligere endringer fra og med 1996. Dødsfall som vanligvis betegnes som narkotikadødsfall, er her de som har forgiftning eller avhengighet av medikamenter oppført som underliggende årsak. Selv om skillet mellom underliggende og medvirkende årsak i utgangspunktet er klart, vil det noen ganger være nødvendig med en skjønnsmessig vurdering. Registreringspraksis kan derfor variere over tid og mellom ulike deler av landet.

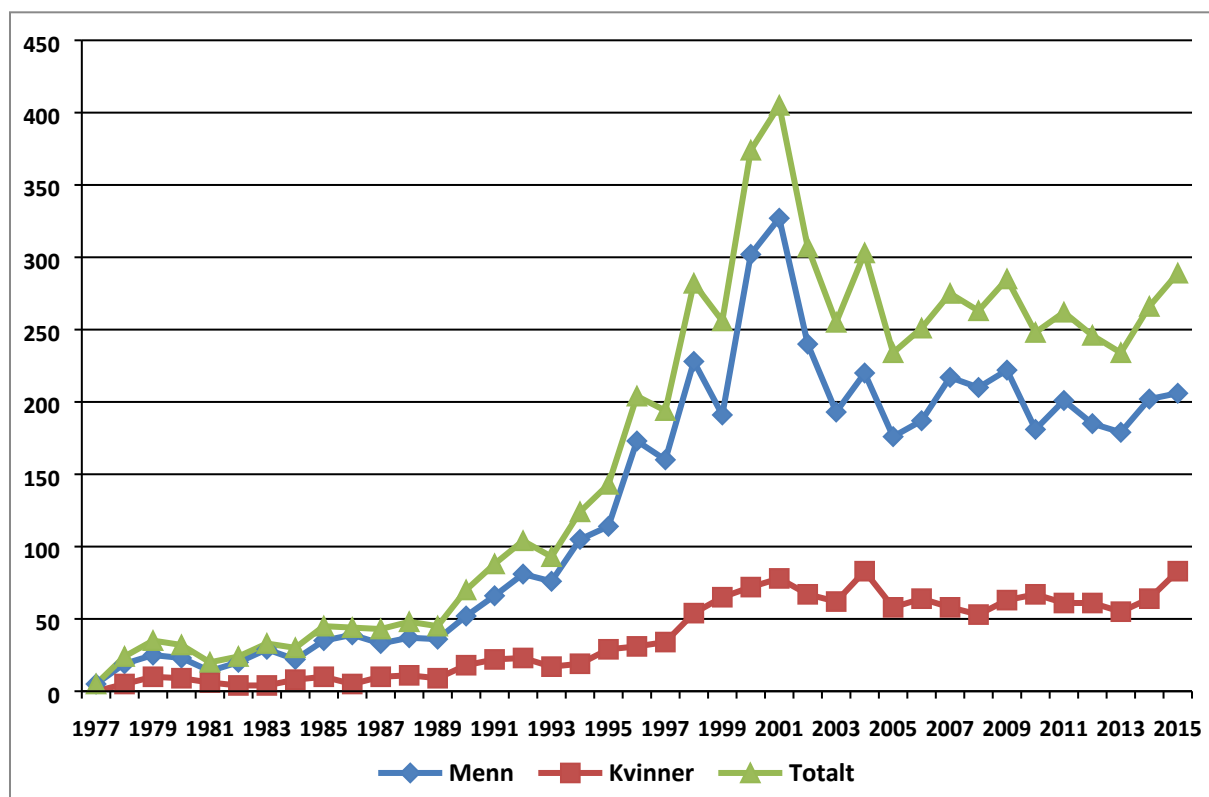
Tidligere rapporterte også Kriminalpolitisen (Kripos) en årlig statistikk over narkotikadødsfall, men med en noe annen definisjon enn SSB. Etter 2009 har imidlertid Kripos sluttet å publisere slike data, slik at vi nå bare har én datakilde for narkotikadødsfall.

Narkotikadødsfall i Norge har i hovedsak vært relatert til heroin, og der stoffet er inntatt ved injisering. Røyking/inhalering av heroin medfører en vesentlig lavere risiko for overdose-dødsfall. Som vist i figur 5.10 var det en sterk økning i antall narkotikadødsfall gjennom 1990-tallet til 405 i 2001. I tiden som fulgte var det så en nedgang, selv om antallet har variert noe fra år til år.

---

²⁰ Dødsårsaksstatistikken ble fra 2014 overført fra SSB til Folkehelseinstituttet

Figur 5.10 (Vedleggstabell 5.9): Dødsfall som skyldes bruk av narkotika (underliggende årsak) blant kvinner og menn 1977-2015

Kilde: SSB /FHI

Det er vesentlig flere narkotikadødsfall blant menn enn blant kvinner. Det antas at andelen kvinner blant injeksjonsmisbrukere er ca 1/3, mens andelen kvinner blant narkotikadødsfallene stort sett har vært noe lavere (figur 5.10). Videre er de som dør på grunn av overdose relativt unge. I de siste par tre år har omkring 60 prosent vært i alderen 15-44 år (tabell 5.4).

Tabell 5.4: Dødsfall som skyldes bruk av narkotika (underliggende årsak) blant menn og kvinner i ulike aldersgrupper 2008-2015

	Alder	15-24	25-34	35-44	45-54	55-59	60+	Totalt
2008	Menn	26	68	65	36	11	4	210
	Kvinner	2	12	18	16	1	4	53
	Totalt	28	80	83	52	12	8	263
2009	Menn	20	55	67	59	12	9	222
	Kvinner	9	15	18	10	8	3	63
	Totalt	29	70	85	69	20	12	285
2010	Menn	15	51	49	40	15	11	181
	Kvinner	10	20	13	15	4	5	67
	Totalt	25	71	62	55	19	16	248
2011	Menn	19	60	55	46	10	11	201
	Kvinner	5	9	10	20	5	12	61
	Totalt	24	69	65	66	15	23	262
2012	Menn	21	48	42	53	6	15	185
	Kvinner	4	9	18	18	6	6	61
	Totalt	25	57	60	71	12	21	246
2013	Menn	21	46	46	40	14	12	179
	Kvinner	7	9	13	15	5	6	55
	Totalt	28	55	59	55	19	18	234
2014	Menn	19	50	50	56	17	10	202
	Kvinner	5	8	13	22	5	11	64
	Totalt	24	58	63	78	22	21	266
2015	Menn	17	48	59	40	20	22	206
	Kvinner	8	17	18	22	5	13	83
	Totalt	25	65	77	62	25	35	289

Kilde: SSB/FHI

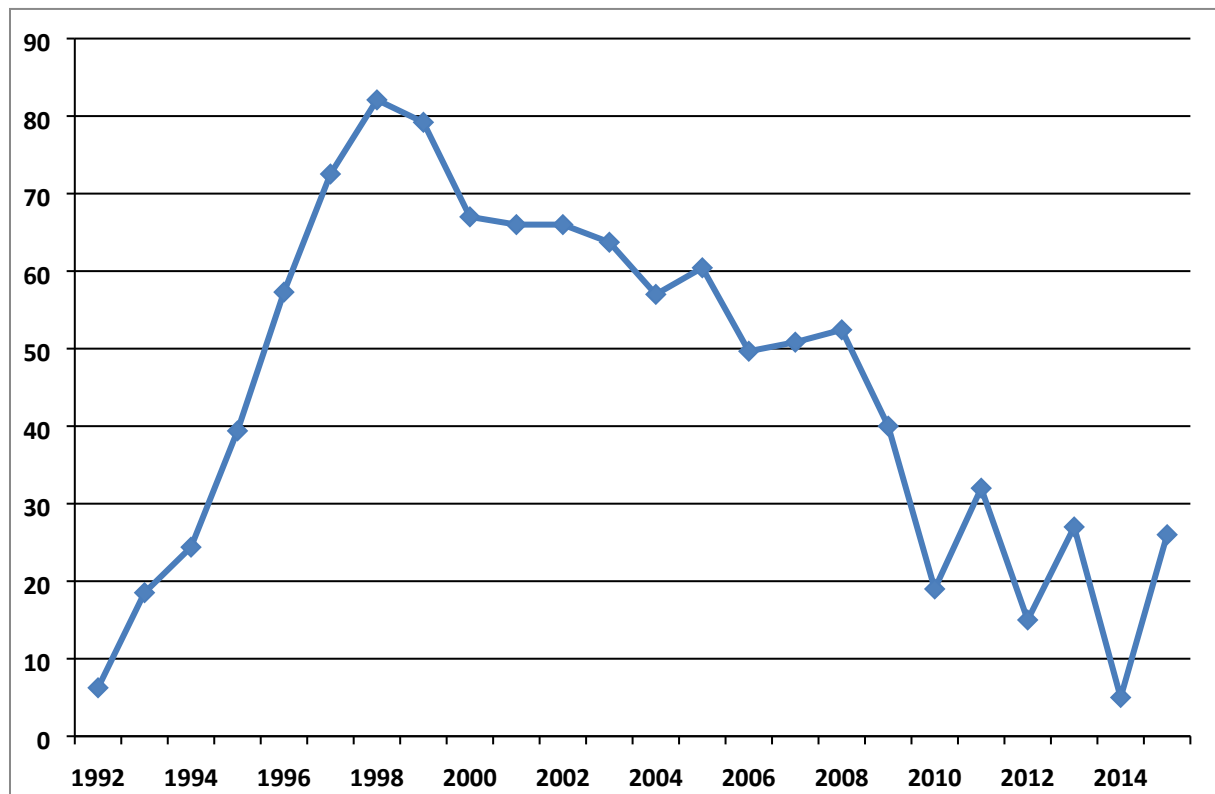
Det kan ellers være verd å merke seg at narkotikadødsfall ikke er et spesielt Oslo-fenomen. Som det framgår av vedleggstabell 5.10 har det i de senere år vært slike dødsfall i alle landets fylker.

5.7.2 Narkotikarelatert sykdom

Hepatitt B er en sykdom som kan smitte ved deling av sprøyter. Som vist i figur 5.11 var det en økning i antall nysmittede på slutten av 1990-tallet, mens antallet er betydelig redusert i de

senere år. Nedgangen skyldes trolig at antall misbrukere som er mottakelige for nysmitte nå er langt lavere, både ved at mange har vært infisert og dermed er immune, og at mange er vaksinert. Det finnes enn så lenge ikke tilsvarende data for hepatitt C. Når det gjelder hepatitt A, er antall smittede gjennom deling av sprøyter helt marginalt. Hepatitt A anses å være under kontroll i Norge

Figur 5.11 (Vedleggstabell 5.11): Andel av akutt hepatitt B-smittede som er sprøytemisbrukere 1992-2015

Kilde: Folkehelseinstituttet

HIV er en annen virussykdom som smitter gjennom deling av sprøyter. Som det framgår av vedleggstabell 5.12 har antall nydiagnostiserte med sprøytemisbruk som antatt smitteåtte, vært omkring 10 personer i de senere år.

5.7.3 Andre narkotikarelaterte skader

Selv om tidligere studier har funnet en samvariasjon mellom cannabisbruk og vold, kan man likevel tenke seg at cannabisbruken ikke nødvendigvis er en årsak til vold, og at samvariasjonen skyldes andre faktorer. Slike faktorer kan for eksempel være personlighetstrekk, atferdsproblemer, alkoholbruk og vennemiljø. I en studie fra SIRUS er det benyttet en analysemetode som reduserer sannsynligheten for at slike faktorer tilslører en mulig årsaks-sammenheng. Studien analyserte longitudinelle data (opplysninger samlet over en lengre periode) fra spørreundersøkelser blant norsk ungdom. En fant først at cannabisbrukere oftere

rapporterte voldsbruk enn andre ungdommer. I det neste analysetrinnet tok en høyde for en rekke andre faktorer som kan bidra til en slik samvariasjon, som for eksempel alkoholbruk og impulsivitet. En fant da at samvariasjonen mellom cannabisbruk og vold ble mye mindre, men at det fremdeles var en viss sammenheng. Analysemodellen fant at en fordobling i hyppigheten av cannabisbruk ville øke frekvensen av voldsbruk med 4 prosent. Studien har imidlertid sine begrensninger. Blant annet vet man ikke om voldstilfellene ungdommene rapporterte, skjedde samtidig med cannabisbruk. Man vet kun at de som rapporterte økt bruk av cannabis, også rapporterte økning i voldsutøvelse. Du kan lese mer om undersøkelsen i artikkelen: *Nordström, T. & Rossow, I. [Cannabis use and violence: Is there a link?](#) *Scandinavian journal of public health*. 2014, 42 (4): 358-363*

5.8 Historisk oversikt

I det følgende gis en historisk oversikt over viktige hendelser og beslutninger på narkotikafeltet i tiden fra 1912 da Haag-konvensjonen ble vedtatt.

- 1912** Den første internasjonale traktaten/konvensjonen på narkotikaområdet – Haagkonvensjonen av 1912 vedtas. Konvensjonen bestemte blant annet at opium ikke kunne eksporteres til andre land dersom landets myndigheter ikke aksepterte dette, og at morfin, heroin og kokain skulle begrenses til medisinsk bruk.
- 1913** Stortinget vedtar lov om inn- og utførsel av opium – opiumsloven – der Haagkonvensjonens bestemmelser ble innarbeidet. Loven hadde liten betydning ettersom opiat og kokain allerede var underlagt reseptplikt. Loven kan derfor først og fremst ses på som et uttrykk for internasjonal solidaritet og inneholdt ingen straffebestemmelse.
- 1925** Genèvekonvensjonen vedtas som resultat av to internasjonale konferanser – Genèvekonferansene. Cannabis inkluderes i stoffene som skal underkastes internasjonal kontroll. Landene som ratifiserte konvensjonen forplikter seg til å innføre straff for brudd på konvensjonens bestemmelser.
- 1928** Stortinget vedtar ny opiumslov. Mens loven av 1913 var begrenset til å omhandle opium, opiat og kokain, ga loven av 1928 anvendelse på «*opium og andre bedøvende stoffer som ansees egnet til misbruk og kan lede til liknende skadevirkninger etter Kongens nærmere bestemmelse*». Den nye loven åpnet dermed adgang til at en uten lovendring kunne bestemme hvilke stoffer den skulle gjelde for. I motsetning til loven av 1913 ble det nå innført en straffebestemmelse med bøter eller fengsel i inntil seks måneder for overtredelser av loven.
- 1961** Statens klinikk for narkomane (SKN) på Hov i Søndre Land, ble opprettet. Klinikken ble etablert for å ta imot de såkalt «klassiske» narkomane. Dette var som regel helsepersonell eller pasienter med tilgang til opiatholdige legemidler som f. eks. morfin, og som hadde utviklet et misbruk av slike legemidler.
- FN vedtar Narkotikakonvensjonen – Single Convention on Narcotic Drugs. Narkotikakonvensjonen regulerer opium, kokablader, cannabis og stoffer som er utviklet fra disse – samt stoffer som etter beslutning av Verdens helseorganisasjon «kan gi anledning til samme misbruk og har samme skadevirkninger» som disse stoffene.
- 1964** Ny Lov om legemidler – legemiddeloven – avløste opiumsloven. Strafferamme for befatning med narkotiske stoffer ble satt til bøter eller fengsel inntil tre måneder. Selv

om det i lovens forskrift inngikk en bestemmelse om kriminalisering av bruk, var det ingen eksplisitt hjemmel for dette i selve loven. Maksimumsstraffen for mer alvorlige overtredelse av legemiddeloven ble satt til bøter eller fengsel i inntil to år eller begge deler (§ 43). Hvilke stoffer som skulle betegnes som narkotika skulle til enhver tid fastsettes i en egen narkotikaforskrift/-liste.

1965 Første beslag i Norge av cannabis.

Den første norske rettsaken etter legemiddeloven. En utenlandsk student ble pågrepet og straffet for ulovlig befatning med cannabis.

1966 Straffelovrådet fikk i oppgave å vurdere straffeskjerpelse for narkotikalovbrudd.

På høsten dette året begynner grupper av ungdommer å ha tilhold i Slottsparken hvor de røyker hasj, og i årene som følger utvikler det såkalte Slottsparkenmiljøet seg raskt. Dette markerte starten på det åpne miljøet av rusmiddelmissbrukere i Oslo sentrum, som etter hvert flyttet seg nedover Karl Johans gate til Egertoget og så til området rundt Sentralstasjonen.

1967 Tverretatlige fylkesregionale kontaktutvalg for narkotikaproblemer opprettes som rådgivende og koordinerende organ for den offentlige innsats i fylkene mot narkotikamisbruket. Kontaktutvalgene besto av representanter for ulike offentlige etater med fylkeslegen som leder.

1968 Etter forslag fra Straffelovrådet ble det tilføyd en ny § 162 i straffeloven: *«Den som til et større antall personer eller mot betydelig vederlag eller under andre særlig skjerpene omstendigheter ulovlig overdrar eller medvirker til å overdra stoffer som etter lov eller regler fastsatt med hjemmel i lov anses som narkotika, straffes med fengsel inntil seks år. Bøter kan anvendes sammen med fengselsstraff. På samme måte straffes ulovlig tilvirkning, innførsel, utførsel, gjennomførsel, erverv, utlevering, sending eller oppbevaring av slike stoffer for å foreta omsetning som nevnt i første ledd.»* (Ot. prp. nr. 46. (1967-68)).

Forbud mot **bruk** av narkotika kommer inn i legemiddeloven.

Den første undersøkelsen om bruk av narkotika blant unge i Oslo blir gjennomført (Statens institutt for alkoholforskning – SIFA).

1969 Sentralrådet for narkotikaproblemer opprettes som et koordinerende og rådgivende organ for den offentlige innsatsen mot narkotikamisbruket. Sentralrådet besto av representanter fra ulike departementer og Oslo kommune og hadde et eget sekretariat. Det ble på statsbudsjettet avsatt spesielle midler, som etter tilråding av Sentralrådet, ble forelagt Sosialministeren til avgjørelse.

Uteseksjonen i Oslo ble opprettet for å arbeide oppsøkende og forebyggende blant ungdom i de nyoppståtte narkotikamiljøene. Etter hvert opprettet flere kommuner slike oppsøkende virksomheter (utekontakter).

1970 Første beslag i Norge av amfetamin.

1971 FN vedtar Psykotropkonvensjonen – Convention on Psychotropic Substances. Denne regulerer syntetiske legemidler som amfetamin, LSD, barbiturater, etc. Sammen med Narkotikakonvensjonen av 1961 danner Psykotropkonvensjonen av 1971 grunnlaget for norsk narkotikapolitikk.

1972 Straffeloven § 162, øvre strafferamme ble hevet fra seks til 10 år (Ot. prp. nr. 5 (1971-72) Om lov om endringer i den alminnelige straffelov).

1974 Første beslag i Norge av heroin

1976 St. meld. nr. 66 (1975-76) Om narkotikaproblemer. Meldingen dannet blant annet grunnlag for en systematisk utbygging av de psykiatriske ungdomsteamene (PUT), som hadde begynt å vokse fram.

Første beslag i Norge av kokain.

Det første overdosedødsfallet i Norge blir registrert.

1979 St. prp. nr 138 (1978-79) Om plan for økt innsats mot narkotikaproblemer og om lændringer i statsbudsjettet og trygdebudsjettet for 1979. Planen inneholder en lang rekke tiltak som ble fulgt av betydelige ekstra økonomiske midler. Dette gjaldt eksempelvis utprøving av prosjekter i regi av ungdomsklubber, styrking av Uteseksjonen i Oslo, narkotikakontroll ved tollsteder, nye stillinger i politiet, nye behandlingsenheter i og utenfor institusjon. Planen la også grunnlag for et eget tidsskrift om narkotikaproblemer – Stoffmisbruk – som senere endret navn til rus & avhengighet og så til RUS & SAMFUNN.

Oslo politikammer etablerer en egen narkotikaseksjon. Narkotikaseksjonen fikk også bistandsfunksjon overfor andre politidistrikter i narkotikasaker.

1981 Straffeloven § 162, øvre strafferamme for alvorlige narkotikalovbrudd heves til 15 år (Ot. prp. nr 62 (1980-81) Om lov om endringer i straffeloven m.m.).

1982 Nordisk ministermøte «vedtar» at Norden skal gjøres til et narkotikafritt område.

1984 Straffeloven § 162, øvre strafferamme heves til 21 år, lovens strengeste straff. (Ot. prp. nr 23 (1983-84). Om lov om endringer i straffeloven m.v. (narkotikalovbrudd)). Legemiddelloven § 43 bruk/besittelse til eget bruk: bøter eller fengsel der

strafferammen heves fra tre til seks mnd. Legemiddelovens bestemmelse om annen befatning med narkotika enn bruk/besittelse til eget bruk, flyttes til straffeloven § 162.

- 1985** St. meld. nr. 13 (1985-86) Om narkotikaproblemene og narkotikapolitikken. Meldingens formål er å legge grunnlaget for en planmessig og systematisk innsats mot narkotikamisbruk i Norge i de kommende årene, men gir ikke konkrete forslag til tiltak. *Et narkotikafritt samfunn* introduseres som Regjeringens målsetting for innsatsen på narkotikafeltet.

HIV-testen blir tatt i bruk i Norge, og det blir påvist at enkelte sprøytemisbrukere har utviklet sykdommen, trolig som følge av sprøytedeling.

- 1987** Første beslag i Norge av ecstasy.

- 1988** Stortinget vedtar en ny § 162a i straffeloven rettet mot dem som har økonomisk utbytte av narkotikalovbrudd, de såkalte bakmenn.

FN vedtar den såkalte Wien-konvensjonen – Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances. Konvensjonen inneholder bestemmelser om hvitvasking av penger fra narkotikalovbrudd og kontroll med stoffer som brukes ved tilvirkning av narkotika, såkalte precursors.

Statens institutt for alkoholforskning, SIFA, som var opprettet i 1960, endrer navn til Statens institutt for alkohol- og narkotikaforskning.

Sekretariatet til Sentralrådet for narkotikaproblemer avvikles. Oppgavene overføres dels til Sosialdepartementet, dels til det nyopprettede Rusmiddeldirektoratet som avløser det tidligere Edruskapsdirektoratet.

Den såkalte AIDS-informasjonsbussen (sprøytebussen) i Oslo startet sin virksomhet. Etter hvert begynte flere kommuner å dele ut sprøyter og kanyler.

Sosialdepartementets handlingsplan mot stoffmisbruk – utvikling av behandlingsskapiteten 1988-1992 blir lagt fram. Med bakgrunn i at flere stoffmisbrukere ønsker hjelp og behandling som følge av angst for HIV-smitte, tar Regjeringen sikte på å opprette 300-350 nye heldøgns plasser.

- 1991** På oppdrag av Sosialdepartementet avholder Norges allmennvitenskapelige forskningsråd (NAVF) en såkalt konsensuskonferanse om bruk av «Medikamenter i behandlingen av stoffavhengige». På bakgrunn av konferansen anbefalte et ekspertpanel å starte et prøveprosjekt med substitusjonsbehandling til heroinmisbrukere.

- 1992** Ny legemiddellov. Ingen endringer mht narkotikabestemmelsene.

1993 Lov om sosiale tjenester (sosialtjenesteloven) trer i kraft og erstatter lov om sosial omsorg, lov om edruskapsvern og lov om fylkeskommunalt ansvar for alkoholist-institusjoner (Ot.prp. nr. 29 (1990-91) Om lov om sosiale tjenester m.v.). Fylkeskommunen får dermed et samlet generelt ansvar for behandlingssenheter for rusmiddelmissbrukere. Behandling i døgninstitusjon finansieres gjennom en delt betaling mellom kommune og fylkeskommune. Kommunen får ansvar for sosiale tjenester, herunder omsorgsbaserte boliger med heldøgns omsorgstjenester. Kapittel 6 omhandler særlige tiltak for rusmiddelmissbrukere. § 6-2 gir anledning til tilbakeholdelse i institusjon uten eget samtykke i inntil tre måneder. Sak om tilbakeholdelse uten eget samtykke skal fremmes av sosialtjenesten i kommunen og fremmes for Fylkesnemnda for barnevern og sosiale saker. Grunnlag for å fremme sak om tilbakeholdelse: *«dersom noen utsetter sin fysiske eller psykiske helse for fare ved et omfattende og vedvarende misbruk, og dersom hjelpetiltak etter § 6-1 ikke er tilstrekkelig, kan det vedtas at vedkommende uten eget samtykke kan tas inn i institusjon for undersøkelse og tilrettelegging av behandling, og holdes tilbake i opptil tre måneder»*. § 6-3 gir anledning til tilbakeholdelse i institusjon på grunnlag av eget samtykke i inntil tre uker.

De første (av til sammen syv) regionale kompetansesentre på rusmiddelfeltet blir etablert.

1994 Det settes i gang et treårig forsøksprosjekt med substitusjonsbehandling i Oslo (metadonassistert rehabilitering – MAR) med plass til 50 pasienter.

1996 Sosialtjenesteloven § 6-2a, om tilbakeholdelse i institusjon uten eget samtykke av gravide inntil barnet er født, trer i kraft.

1997 St meld nr 16 (1996-97) Narkotikapolitikken. Meldingen redegjør for utviklingen av narkotikaproblemet i de senere år og mål og virkemidler for årene som kommer. Det fastslås at det ikke er realistisk at narkotikaproblemene skal kunne løses innen overskuelig framtid, men at det er viktig å holde fast ved det langsiktige, overordnede målet; *å arbeide fram mot et samfunn fritt for misbruk av narkotika*. Stortinget vedtar at substitusjonsbehandling med metadon (metadonassistert rehabilitering – MAR) skal etableres som et permanent landsdekkende tilbud.

1998 Regjeringen legger fram en handlingsplan for redusert bruk av rusmiddel – St prp nr 58 (1997–98) Handlingsplan for redusert bruk av rusmiddel (1998–2000). Det sies at selv om narkotika- og alkoholpolitikken har noe ulike mål ettersom alkohol er en lovlig vare, mens bruk av narkotika er illegalt, er det likevel behov for å se rusmiddelpolitiske tiltak i sammenheng. Brorparten av de 20 tiltakene i planen omfatter derfor begge rusmidler, eksempelvis oppnevning av et rusmiddelpolitisk råd, økt samarbeid med foreldre, økt innsats i skolen, støtte til frivillige organisasjoner, et

bedre behandlings- og omsorgstilbud osv. Det sies at *målet om et narkotikafritt samfunn står fast*. Det framholdes at det er et ambisiøst mål, men at målet kan forsvares ut fra at det dreier seg om et område som fører til store skader både for den enkelte og for samfunnet. Av tiltak som spesifikt gjelder narkotika, nevnes forbud mot varer og reklame relatert til narkotika, styrke veiledning og tilsyn med utskriving av vanedannende medikamenter.

- 1999** En arbeidsgruppe nedsatt av Sosial- og helsedepartementet la fram tre rapporter om hjelpe- og behandlingstilbudet til rusmiddelmissbrukere (de såkalt Nesvåg-rapportene).
- 2000** Det åpnes for bruk av andre aktuelle legemidler enn metadon i substitusjonsbehandling (buprenorfin), og behandlingen gis nå betegnelsen legemiddelassistert rehabilitering (LAR).
- 2001** SIRUS etableres ved en sammenslåing av SIFA og dokumentasjonsseksjonen og det nasjonale kompetansebiblioteket i Rusmiddeldirektoratet.

Norge blir medlem av EUs overvåkingsorgan for narkotika – The European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction (EMCDDA). SIRUS får oppgaven som norsk Focal Point.

- 2002** Sosial- og helsedirektoratet opprettes. Rusmiddeldirektoratets gjenværende oppgaver (forvaltning av og tilsyn med alkoholloven, informasjon om rusmiddelspørsmål, holdningsdannende tiltak, oppfølging av rusmiddelpolitiske organisasjoner, etc.) overtas av det nyopprettede direktoratet.

RUStelefonen, en bekymringstelefon der ungdom, pårørende og andre kan få råd og hjelp i risikosituasjoner, opprettes.

Straffelovkommisjonen legger frem sitt forslag til ny straffelov. En samlet kommisjon foreslår å redusere straffene for narkotikalovbrudd, og et flertall i kommisjonen foreslår å avkriminalisere bruk av narkotika og besittelse til eget bruk (NOU (2002:4): Ny straffelov. Straffelovkommisjonens delutredning VII).

- 2003** Regjeringens handlingsplan mot rusmiddelproblemer 2003-2005 legges fram. Planen innledes med at «*Regjeringens visjon er frihet fra rusmiddelproblemer*» og at hovedmålet for rusmiddelpolitikken er en betydelig reduksjon i de sosiale og helsemessige skadene av rusmiddelbruk. Som strategiske mål for narkotikapolitikken nevnes: redusere tilbudet av ulovlige narkotiske stoffer, motvirke narkotikamisbruk, eksperimentering og rekruttering, øke andel misbrukere som ved hjelp av behandling kommer ut av misbruk eller får en betydelig bedret livskvalitet, redusere kriminalitet som følge av narkotikamisbruk.

NOU 2003:4 Forskning på rusmiddelfeltet, legges fram. Utredning fra en kommisjon nedsatt av Sosial- og helsedepartementet for å oppsummere kunnskapen på rusmiddelfeltet. Utredningen gir en oversikt over internasjonal og nasjonal forskning om effekter av forebyggende, behandlende og skadereduserende tiltak.

Første beslag i Norge av GHB/GBL.

- 2004** Stortinget vedtar en midlertidig lov om forsøk med sprøyterom (Ot.prp nr 56 (2003-2004) om midlertidig lov om prøveordning med lokaler for injeksjon av narkotika og Ot.prp. nr. 8 (2004-2005) Om lov om endringer i midlertidig lov 2. juni 2004 nr 64 om prøveordning med lokaler for injisering av narkotika).

Rusreformen trår i kraft. Reformen innebærer at behandling for rusmiddelmissbruk blir en del av den statlige spesialisthelsetjenesten. Stortingets behandling av reformen hadde sitt utgangspunkt i to odelstingsproposisjoner (Ot. prp. nr 3 (2002-2003) Om lov om endringer i lov 13. desember 1991 nr 81 om sosiale tjenester m.v. og i enkelte andre lover (statlig overtakelse av deler av fylkeskommunens ansvar for tiltak for rusmiddelmissbrukere) og Ot. prp. nr 54 (2002-2003) Om lov om endringer i lov 13. desember 1991 nr 81 om sosiale tjenester m.v. (Rusreform II og rett til individuell plan)). I den første proposisjonen foreslo Regjeringen overføring av sektoransvar fra fylkeskommune til stat for behandlingssenheter for rusmiddelmissbrukere som ble vurdert til å yte spesialiserte helsetjenester (Rusreform I). I den andre foreslo Regjeringen at fylkeskommunens ansvar for behandlingssenheter som ble vurdert til å tilby spesialiserte sosiale tjenester og omsorg for rusmiddelmissbrukere, skulle overføres til kommunene (Rusreform II). Stortinget ga sin tilslutning til Rusreform I (jf. Innst. O. nr 51 (2002-2003)), men gikk imot Regjeringens forslag til Rusreform II (jf. Innst. O. nr. 4 (2003-2004)), og vedtok å overføre hele det fylkeskommunale ansvaret for behandlingssenheter for rusmiddelmissbrukere til staten ved de regionale helseforetakene.

Ved at behandlingssinstitusjoner ble hjemlet i spesialisthelsetjenesteloven, fikk pasienter rettigheter etter lov om tannhelsetjeneste ved opphold i døgninstitusjon på minst 3 måneder.

- 2005** Oslo åpner landets første (og per 2016 eneste) sprøyterom.

Regjeringens handlingsplan mot rusmiddelproblemer 2006-2008 legges fram. Visjon og hovedmål er de samme som for handlingsplanen 2003-2005. Også de strategiske mål for narkotikapolitikken er de samme. De prioriterte områdene som nevnes er: forebygging og tidlig intervensjon, helhetlig rehabilitering og behandling, forskning samt nordisk og internasjonalt samarbeid.

- 2006** Tilbudet om vederlagsfri offentlig tannhelsetjeneste ble utvidet til å gjelde personer som er i kommunal rusomsorg.
- 2008** Opptrappingsplan for rusfeltet 2008-2010 (Helse- og omsorgsdepartementet, 2008) legges fram. Planen ble senere utvidet til å gjelde ut 2012. Opptrappingsplanen innledes med at: «*Regjeringens politikk på rusmiddelfeltet har som overordnede mål å redusere de negative konsekvensene som rusmiddelbruk har for enkeltpersoner og for samfunnet.*» Det overordnede målet deles opp i fem hovedmål: Tydelig folkehelseperspektiv, bedre kvalitet og økt kompetanse, mer tilgjengelige tjenester og økt sosial inkludering, forpliktende samhandling, økt brukerinnflytelse og bedre ivaretagelse av barn og pårørende. Under disse målene er det til sammen satt opp 147 konkrete og til dels omfattende tiltak. Styrking av arbeidet mot illegale rusmidler inngår i planens folkehelseperspektiv og tiltak som her nevnes er: målrette politi- og tollinnsats for å hindre produksjon, innførsel og omsetning av narkotika, sette i gang tiltak for ungdom med innvandrerbakgrunn som selger narkotika, øke innsatsen mot bruk av sentralstimulerende midler.

Sosial- og helsedirektoratet skifter navn til Helsedirektoratet.

Helse- og omsorgsminister Bjarne Haakon Hansen tar til orde for at Norge bør vurdere heroinbehandling.

Tilbudet om vederlagsfri offentlig tannhelsetjeneste ble utvidet til å gjelde pasienter i legemiddelassistert rehabilitering.

Første beslag i Norge av syntetiske cannabinoider.

- 2009** Regjeringen oppnevner Stoltenbergutvalget – som gis i mandat å komme med forslag om hvordan de mest hjelpetrengende rusmiddelavhengige skal få bedre hjelp, deriblant vurdere hvorvidt Norge bør sette i gang heroinbehandling.

Sprøyteromsloven blir gjort permanent (Ot. prp. nr. 59 (2008-2009) Om lov om endringer i midlertidig lov 2. juli 2004 nr. 64 om prøveordning med lokaler for injeksjon av narkotika (sprøyteromsloven) m.m.).

- 2010** Stoltenbergutvalget legger fram sin rapport (Helse- og omsorgsdepartementet, 2010). Rapporten inneholder 22 forslag, hvorav 21 er enstemmige. Når det gjelder forslag om å åpne for et tidsbegrenset forsøksprosjekt med heroin, deler utvalget seg i et flertall på fem som er for og et mindretall på fire som går imot.
- 2011** Konsensuskonferanse i regi av Norges Forskningsråd for å drøfte faglige, etiske og prioriteringsmessige sider ved forslaget om å tilby heroinassistert behandling, avholdes. Etter konferansen oversendte Forskningsrådet en konsensusrapport

utarbeidet av et bredt sammensatt panel som konkluderte med at det ikke er godt nok grunnlag for å innføre heroinassistert behandling i Norge (Forskningsrådet, 2011).

Tverrdepartemental arbeidsgruppe legger fram en rapport om alternative reaksjonsformer for mindre alvorlig narkotikalovbrudd, der det foreslås et tosporet samtykkebasert system i form av motivasjonssamtale eller et mer langvarig intervensjonsprogram (Justis- og politidepartementet, 2011).

- 2012** Samhandlingsreformen (St. meld. nr. 47 (2008-2009) Samhandlingsreformen - Rett behandling – på rett sted- til rett tid) og ny Lov om kommunale helse- og omsorgstjenester (helse- og omsorgstjenesteloven) trer i kraft (Prop. 91 L (2010-2011) Lov om kommunale helse- og omsorgstjenester m.m). Den nye helse- og omsorgstjenesteloven erstatter den tidligere sosialtjenesteloven og kommunehelsetjenesteloven. Tiltak for rusmiddelmissbrukere omhandles i ulike kapitler. Et eget kapittel 10 omhandler tvangstiltak overfor rusmiddelavhengige (kap 6 i den tidligere sosialtjenesteloven).

Meld. St.30 (2011-2012) Se meg! En helhetlig rusmiddelpolitikk alkohol – narkotika – doping, legges fram. Fem områder som særlig vektlegges er: 1) forebygging og tidlig innsats, 2) samhandling – tjenester som jobber sammen, 3) økt kompetanse og bedre kvalitet, 4) hjelp til tungt avhengige – redusere overdosedødsfall og 5) innsats for pårørende og mot passiv drikking. Det framgår ellers at regjeringen etter en samlet vurdering ikke har funnet at det er godt nok grunnlag for å innføre en prøveordning med heroinassistert behandling. Det sies videre at regjeringen ikke finner det tilstrekkelig godtgjort at en avkriminalisering av bruk av narkotika vil redusere narkotikaproblemene. Det signaliseres ellers at det skal utarbeides en egen strategi for reduksjon av overdosedødsfall.

Faste konsentrasjonsgrenser tilsvarende 0,2 promille for 20 narkotiske stoffer/legemidler innføres. Det ble samtidig innført straffbarhetsgrense tilsvarende 0,5 og 0,2 for de fleste av de aktuelle stoffene.

- 2013** Ny forskrift om narkotika (FOR-2013-02-14-199) der syv undergrupper av syntetiske cannabinoider tas inn som forbudte stoffer.
- 2014** Helsedirektoratet legger fram Nasjonal overdosestrategi 2014 – 17 (IS – 0418).
- 2015** Prop. 15 S (2015-2016) Opptappingsplanen for rusfeltet (2016-2020). Planen er i hovedsak innrettet mot personer som er i ferd med å utvikle eller allerede har et rusmiddelproblem.
- 2016** Statens institutt for rusmiddelforskning (SIRUS) innlemmes i Folkehelseinstituttet.

5.9 Kilder og referanser

- Bilgrei, Ola Røed & Bretteville-Jensen, Anne Line (2013). Syntetiske cannabinoider. Nettbasert marked og en virtuelle ruskultur. SIRUS rapport 2/2013.
- Bretteville-Jensen, Anne Line (red) (2013). Hva vet vi om cannabis? Universitetsforlaget.
- EMCDDA & EUROPOL (2013). EU Drug Markets Report. A strategic analysis. Publication Office of the European Union. Luxembourg,
- Folkehelseinstituttet (2016). Rusmiddelstatistikk
- Forskningsrådet (2011). Heroinbasert behandling. Rapport fra konsensuskonferansen 21. juni 2011.
- FN-konvensjonen av 1961. The Single Convention on Narcotic Drugs.
- FN-konvensjonen av 1971. The Convention on Psychotropic Substances.
- FN-konvensjonen av 1988. The Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances.
- Gjersing, L.& Sandøy, T. Narkotikabruk på gateplan i syv norske byer. SIRUS RAPPORT 1/2014.
- Hauge, Ragnar (1989). Fra opiumskrig til legemiddelkontroll. Rusmiddeldirektoratet.
- Hauge, Ragnar (2009). Rus og rusmidler gjennom tidene. Universitetsforlaget.
- Helse- og omsorgsdepartementet (2008). Opptappingsplan for rusfeltet 2008-2010.
- Helse- og omsorgsdepartementet (2010). Rapport om narkotika. Stoltenbergutvalget.
- Innst. O. nr 51 (2002-2003).
- Innst. O. nr. 4 (2003-2004).
- Justis- og politidepartementet (1967). Innstilling fra straffelovrådet. Endringer i straffebestemmelsene for overtredelser av regler i lovgivningen om narkotika m.v.
- Justis- og politidepartementet (2011). Alternative reaksjoner for mindre alvorlige narkotikalovbrudd.
- KRIPOS – (årlig). Narkotika- og dopingsstatistikk.
- Kraus, L. et al. (2016). ESPAD Report 2015. Results from the European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs. EMCDDA.

Meld. St.30 (2011-2012) Se meg! En helhetlig rusmiddelpolitikk alkohol – narkotika – doping.

NAVH (1992). Medikamenter I behandlingen av stoffavhengige. Forskrivning av vanedannende legemidler.

Nordström, T. & Rossow, I.: Cannabis use and violence: Is there a link? Scandinavian journal of public health. 2014, 42 (4): 358-363.

NOU 2003:4 Forskning på rusmiddelfeltet.

NOU 2002:4 Ny straffelov. Straffelovkommisjonens delutredning VII.

Ot. prp. nr. 46. (1967-68). Om lov om endrede straffebestemmelser for overtredelser av regler i Lovgivningen om narkotika m.m.

Ot. prp. nr. 5 (1971-72) Om lov om endringer i den alminnelige straffelov 22 mai 1902 nr 10.

Ot. prp. nr 62 (1980-81) Om lov om endringer i straffeloven m.m.

Ot. prp. nr 23 (1983-84). Om lov om endringer i straffeloven m.v. (narkotikalovbrudd).

Ot.prp. nr. 29 (1990-91) Om lov om sosiale tjenester m.v.

Ot. prp. nr 3 (2002-2003) Omorganisering av deler av fylkeskommunens ansvar for tiltak for rusmiddelmissbrukere.

Ot. prp. nr 54 (2002-2003) Om organisering av fylkeskommunens ansvar for institusjoner for spesialiserte tjenester og omsorg for rusmiddelmissbrukere.

Ot.prp nr 56 (2003-2004) om midlertidig lov om prøveordning med lokaler for injeksjon av narkotika.

Ot.prp. nr. 8 (2004-2005) Om lov om endringer i midlertidig lov 2. juni 2004 nr 64 om prøveordning med lokaler for injisering av narkotika.

Ot. prp. nr. 59 (2008-2009) Om lov om endringer i midlertidig lov 2. juli 2004 nr. 64 om prøveordning med lokaler for injeksjon av narkotika (sprøyteromsloven) m.m.

Prop. 91 L (2010-2011) Lov om kommunale helse- og sosialtjenester m.m.

Prop. 15 S (2015-2016) Opptrappingsplanen for rusfeltet (2016-2020).

Regjeringens handlingsplan mot rusmiddelproblemer 2003-2005.

Regjeringens handlingsplan mot rusmiddelproblemer 2006-2008.

Sosialdepartementets handlingsplan mot stoffmisbruk – utvikling av behandlingsskapasiteten 1988-1992.

Sosial- og helsedepartementet (1999). Hjelpe- og behandlingstilbudet til rusmiddelmisbrukere – delrapport 1-3.

Statistisk sentralbyrå – SSB (årlig) Kriminalstatistikk.

St. meld. nr. 66 (1975-76) Om narkotikaproblemer.

St. meld. nr. 47 (2008-2009) Samhandlingsreformen. Rett behandling – på rett sted- til rett tid.

St. meld. nr. 13 (1985-86) Om narkotikaproblemene og narkotikapolitikken.

St meld nr 16 (1996-97) Narkotikapolitikken.

St. prp. nr 138 (1978-79) Om plan for økt innsats mot narkotikaproblemer og om endringer i statsbudsjettet og trygdebudsjettet for 1979.

St prp nr 58 (1997-98) Handlingsplan for redusert bruk av rusmiddel (1998-2000).

www.lovdatab.no

www.fhi.no

Øia, Tormod (2012). Ung i Oslo 2012: Nøkkeltall. NOVA Notat 7/2012.

5.10 Vedleggstabeller

Vedleggstabell 5.1 (Figur 5.1): Antall beslag av heroin, cannabis, amfetamin, metamfetamin og kokain 1974-2015

År	Heroin	Cannabis	Amfetamin	Metamfetamin	Kokain
1974	59	727	80	-	0
1975	57	521	87	-	0
1976	77	726	134	-	1
1977	53	636	62	-	1
1978	106	1 154	71	-	4
1979	157	1 313	77	-	14
1980	214	1 742	79	-	22
1981	202	1 911	127	-	7
1982	174	2 002	262	-	14
1983*	-	-	-	-	-
1984*	-	-	-	-	-
1985	256	2 478	282	-	11
1986	348	2 744	423	-	11
1987	452	2 747	534	-	13
1988	607	3 478	554	-	29
1989	691	4 252	514	-	14
1990	822	4 274	671	-	26
1991	979	4 811	621	-	25
1992	1 045	4 273	627	-	19
1993	1 193	4 708	983	-	36
1994	1 389	4 065	777	7	41
1995	1 923	4 941	1 633	17	58
1996	2 340	4 296	1 748	33	75
1997	2 485	5 712	2 407	34	144
1998	2 675	7 461	2 851	38	206
1999	2 390	8 485	3 032	57	309
2000	2 314	9 224	2 886	191	390
2001	2 501	10 844	4 100	496	496
2002	1 906	10 921	4 260	775	577
2003	1 709	10 397	4 117	1 101	504
2004	1 390	10 097	3 891	1 042	489
2005	1 151	10 128	4 089	1 272	685
2006	1 087	11 221	3 953	1 866	726
2007	1 204	9 952	3 050	2 457	909
2008	1 145	10 599	2 521	2 632	854
2009	1 430	11 754	1 936	3 839	804
2010	1 575	13 248	3 384	3 898	877
2011	1 314	13 960	2 497	3 997	815
2012	1 262	14 584	2 344	3 890	912
2013	1 179	16 229	3 351	3 861	1 141
2014	1 237	15 848	4 872	2 400	1 056
2015	1 164	14 912	4 534	2 037	1 258

* Tall for 1983 og 1984 mangler fordi det ikke finnes tall fra Oslo politidistrikt for denne perioden.

Kilde: Kripos

Vedleggstabell 5.2: Beslaglagt mengde heroin, kokain, cannabis og amfetamin i kg 1976-2015

År	Heroin	Kokain	Cannabis	Amfetamin*	Metamfetamin*
1976	17.2	0.0	29	3.2	-
1977	0.4	0.0	54	8.4	-
1978	0.3	0.0	80	1.4	-
1979	0.6	0.2	105	0.7	-
1980	4.9	0.2	114	0.8	-
1981	0.6	0.0	114	2.8	-
1982	0.8	0.3	127	5.2	-
1983	4.9	0.2	345	13.5	-
1984	2.5	0.2	295	9.5	-
1985	5.0	1.0	190	13.4	-
1986	5.8	0.3	206	19.7	-
1987	4.0	5.9	125	7.8	-
1988	12.0	2.2	144	13.1	-
1989	5.3	0.3	372	13.8	-
1990	3.2	0.9	230	25.1	-
1991	9.9	3.9	393	18.9	-
1992	10.8	2.4	177	11.7	-
1993	18.0	8.2	207	25.6	-
1994	26.9	5.1	480	16.0	-
1995	48.8	3.8	19 959	53.2	-
1996	74.1	24.1	711	30.3	-
1997	55.5	4.6	978	93.2	0.1
1998	37.4	92.7	1 992	208.0	0.1
1999	45.8	60.2	1 255	52.3	0.1
2000	51.5	12.2	664	93.0	2.2
2001	67.8	20.7	861	93.2	16.2
2002	59.1	35.8	1 221	208.9	23.6
2003	52.1	30.4	2 292	225.1	32.0
2004	129.1	38.3	2 242	230.7	64.4
2005	36.4	177.0	1439	118	38
2006	93.0	40.5	1 544	317	69
2007	8.0	95.0	853	390	169
2008	55.2	76.8	1 732	257	105
2009	130.2	61.1	2 588	197	234
2010	102.0	94	1 181	155	139
2011	14.6	48.1	2 981	75	163
2012	44.5	48.4	2 084	179	132
2013	55,3	188	2 938	335	206
2014	44,4	150	2 748	312	99
2015	60	85	2 344	491	100

Vektmengdene angir vekten på selve beslaget, og ikke vekten av det aktive stoffet. Mengden av aktivt stoff vil kunne variere sterkt.

* I tillegg amfetamin/metamfetaminbase (kg). 2012:26; 2013:22; 2014:26; 2015:7

Kilde: Kriplos.

Vedleggstabell 5.3 (Figur 5.2): Antall beslag av ecstasy, LSD, khat, hallusinogene sopper, GHB, GBL, 1,4 BD, medikamenter og NPS 1989-2015

År	Ecstasy o.l.	LSD	Khat	Hallusinogene sopper	GHB	GBL*	1,4 BD*	Benzodiazepiner	Opioidholdige medikamenter	NPS****
1989	0	3	20	18	-	-	-	855	-	-
1990	1	6	19	25	-	-	-	1 142	-	-
1991	3	6	15	34	-	-	-	1 189	-	-
1992	14	20	14	36	-	-	-	1 573	-	-
1993	9	17	16	5	-	-	-	947	-	-
1994	12	11	30	28	-	-	-	1 344	646	-
1995	94	35	74	31	-	-	-	1 640	782	9
1996	133	36	102	26	-	-	-	1 887	804	-46
1997	183	106	112	44	3	-	-	2 523	705	23
1998	177	63	164	37	2	-	-	2 988	889	8
1999	498	59	296	47	45	-	-	3 469	884	9
2000	810	87	259	54	82	-	-	4 265	860	2
2001	831	52	198	41	81	71	-	6 006	1 109	7
2002	715	15	238	46	74	8	17	8 058	1 237	2
2003	404	31	249	71	120	21	7	4 700	1 216	1
2004	405	31	305	58	28	11	24	4 393	1 179	23
2005	341	34	210	51	46	3	7	3 929	1 319	25
2006	411	28	220	84	111	11	10	4 500	1 161	31
2007	421	16	376	77	163	25	1	4 088	959	71
2008	309	15	186	54	133	40	1	3 451	938	95
2009	110	26	271**	75	218	103	0	3 796	1 078	301
2010	79	31	372**	114	299	137	4	5 089	1 223	473
2011	200	31	278**	104	458	71	10	5 185	1 240	628
2012	283	85	294	144	459	94	9	5 830	1 217***	886
2013	410	97	295	189	443	56	12	6 059	1 355	901
2014	511	226	222	661	422	*****		6 449	1 291	960
2015	812	379			486	*****		6 095		

* GBL og 1,4-butandiol (1,4 BD) ble formelt klassifisert som narkotika 24. mars 2010.

** Noe mangelfulle data.

*** Metadon i tablettform er ikke inkludert i 2012. Ble telt med i tidligere år. I systemet skiller ikke Kriplos mellom metadon i væskeform og tabletter. De fleste beslag er i væskeform.

**** Nye psykoaktive stoffer (NPS) omfatter en rekke substanser.

***** BBL inngår i GHB

Kilde: Kriplos

Vedleggstabell 5.4: Beslaglagt mengde ecstasy, LSD, khat, halusinogene sopper, GHB, GBL, 1,4 BD, medikamenter og syntetiske cannabinoider 1989-2015

År	Ecstasy o.l. (tabletter) [*]	LSD (doser)	Khat (kg)	Hallusinogene sopper (gram)	GHB (liter)	GBL [*] (liter)	1,4 BD ^{**} (liter)	Benzo-diazepiner (tabletter)	Opioidholdige medikamenter (tabletter)	NPS
1989	0	73	189	121	-	-	-	36 218	-	-
1990	1	613	201	148	-	-	-	18 841	-	-
1991	15	194	205	141	-	-	-	17 666	-	-
1992	196	3 397	267	187	-	-	-	50 674	-	-
1993	325	243	246	8	-	-	-	15 780	-	-
1994	1 000	4 758	721	106	-	-	-	41 100	12 253	-
1995	3 000	1 325	1 330	164	-	-	-	27 000	11 325	-
1996	9 000	587	1 544	138	-	-	-	58 400	14 431	-
1997	7 000	7 049	1 720	433	-	-	-	153 100	16 076	-
1998	15 000	2 825	2 839	326	-	-	-	101 700	15 072	-
1999	24 000	485	4 761	560	-	-	-	183 000	19 800	-
2000	48 000	923	4 251	612	-	-	-	431 000	15 050	-
2001	49 000	423	2 296	205	-	-	-	847 000	18 800	-
2002	102 000	172	1 674	-	-	-	-	1 251 000	70 000	-
2003	89 000	224	4 823	-	-	-	0.3	545 525	17 465	-
2004	54 000	579	3 668	5 111	4.3	5.4	45.3	524 130	14 396	-
2005	16 000	125	2 768	1 604	12.3	0.9	7.4	571 000	13 900	-
2006	29 000	226	2 781	812	31.3	14	18.1	1 020 000	15 685	-
2007	79 000	31	7 747	1 366	58.6	42	0.2	730 000	17 354	-
2008	31 000	245	3 104	514	36.5	221	0.3	310 000	12 000	-
2009	23 000	589	3071 ^{***}	1 600	83.6	130	0.0	671 000	15 186	-
2010	5 000	173	7007 ^{***}	2 000	88.2	404	1.1	922 000	19 724	-
2011	8 000	885	7208 ^{***}	2 600	150.0	353	4.0	804 000	13 519	-
2012	21 000	1 404	5 994	2 668	133.9	281	1.5	1 331 000	10903 ^{****}	-
2013	30 000	5 782	4 082	4 890	126,2	45	1,2	1 157 000	22 697	-
2014	145 000	11 955		4 800	302,0	*****		1 033 782	21 122	-
2015	336 000	8 316			966,0			730 000		-

* Beslaglagt mengde pulver er omregnet til tabletter med 100 mg virkestoff.

** GBL og 1,4-butandiol (1,4 BD) ble formelt klassifisert som narkotika i mars 2010.

*** Noe mangelfulle data.

**** Metadon i tablettform er ikke inkludert i 2012. Ble inkludert i tidligere år. I systemet skiller ikke Kripos mellom metadon i væskeform og tabletter. De fleste beslag er i væskeform.

***** GBL inngår i GHB

Kilde: Kripos

Vedleggstabell 5.5 (Figur 5.8): Anmeldte narkotikalovbrudd 1992-2014*

År	Straffeloven §162**	Legemiddeloven	Totalt
1993	6 777	5 898	12 675
1994	7 240	6 241	13 481
1995	10 793	10 450	21 243
1996	12 316	12 517	24 833
1997	14 455	16 623	31 078
1998	15 420	19 535	34 955
1999	16 059	21 149	37 208
2000	17 579	22 880	40 459
2001	19 945	25 959	45 904
2002	19 294	25 322	44 616
2003	16 152	19 981	36 133
2004	16 814	20 004	36 818
2005	17 118	20 060	37 178
2006	19 156	22 009	41 165
2007	19 086	21 027	40 725
2008	17 547	19 191	37 473
2009	18 616	19 899	39 255
2010	21 954	22 787	44 741
2011	19 985	22 116	42 101
2012	21 603	23 467	45 070
2013	23 118*	25 310	48 428
2014	22 111*	24 671	48 152

Note 1. For mer informasjon om SSBs statistikk over anmeldte lovbrudd, se "Om statistikken" (<http://www.ssb.no/lovbrudda/om.html>).

Note 2. Tallene for Straffeloven § 162 er endret fra tidligere utgaver av Rusmidler i Norge på grunn av endring i definisjonen av hva som inngår i narkotikalovbrudd, og tallene vil dermed avvike fra tidligere utgaver.

* Kategorien Annet. Allmennfarlige forbrytelser (994 i 2013) er ikke medregnet

Kilde: Statistisk sentralbyrå (<http://www.ssb.no/lovbrudda/om.html>).

Vedleggstabell 5.6: Etterforskede lovbrudd og siktede for narkotikaforbrytelser 1977-2014

År	Straffeloven §162		Legemiddeloven		Totalt	
	Etterforskede lovbrudd	Siktede personer	Etterforskede lovbrudd	Siktede personer	Etterforskede lovbrudd	Siktede personer
1977	55	71	1 365	747	1 420	818
1978	63	72	1 554	823	1 617	895
1979	67	88	1 639	865	1 706	953
1980	56	57	1 994	1 131	2 050	1 188
1981	52	60	2 942	1 401	2 994	1 461
1982	81	98	2 853	1 299	2 934	1 397
1983	156	123	3 637	1 762	3 793	1 885
1984	293	247	4 115	1 736	4 408	1 983
1985	1 137	609	3 666	1 332	4 803	1 941
1986	1 794	825	2 789	1 150	4 583	1 975
1987	2 364	915	2 244	1 021	4 608	1 936
1988	3 624	1 260	2 605	1 064	6 229	2 324
1989	4 266	1 367	3 837	1 690	8 103	3 057
1990	4 697	1 511	4 394	1 821	9 091	3 332
1991	5 328	1 584	4 621	1 993	9 949	3 577
1992	6 250	1 974	5 059	1 929	11 309	3 903
1993	6 458	2 282	5 281	1 508	11 739	3 790
1994	6 458	2 143	5 384	1 303	11 842	3 446
1995	8 044	2 496	7 629	1 442	15 673	3 938
1996	10 310	2 878	10 442	1 577	20 752	4 455
1997	11 639	3 424	12 360	1 764	23 999	5 188
1998	13 809	4 056	16 489	2 430	30 298	6 486
1999	16 040	4 891	20 135	3 111	36 175	8 002
2000	16 718	5 539	21 574	3 651	38 292	9 190
2001	18 667	6 287	25 073	4 459	43 740	10 746
2002	17 683	5 615	23 121	4 229	40 804	9 844
2003	18 569	5 747	23 485	3 970	42 054	9 717
2004	18 545	5 936	22 190	3 841	40 735	9 777
2005	18 528	6 056	21 106	3 651	39 634	9 707
2006	18 259	6 300	21 403	3 901	39 662	10 201
2007	18 858	6 619	21 506	3 957	40 364	10 576
2008	18 408	6 489	20 280	3 783	38 688	10 272
2009	17 454	6 561	18 854	3 819	36 308	10 380
2010	19 632	7 373	21 645	4 513	41 277	11 886
2011	19 673	7 643	22 726	5 237	42 399	12 880
2012	18 571	7 398	20 752	5 332	39 323	12 730
2013	17 384	8 121	21 446	6 057	38 830	14 178
2014	21 410	8 207	23 429	6 023	44 839	14 230

Note 1. For mer informasjon om SSBs statistikk over etterforskede lovbrudd, se Om statistikken (<http://www.ssb.no/lovbrudd/om.html>).

Note 2. Antall siktede er antall forskjellige personer med narkotikaforbrytelse som hovedlovbrudd ved avsluttet etterforskning.

Kilde: Statistisk sentralbyrå (<http://www.ssb.no/lovbrudda/om.html>).

Vedleggstabell 5.7 (Figur 5.7): Reaksjoner for narkotikaforbrytelser** 1975-2014

År	Straffeloven §162	Legemiddeloven	Totalt
1975	35	403	438
1976	16	313	329
1977	40	509	549
1978	69	582	651
1979	61	522	583
1980	70	617	687
1981	95	820	915
1982	97	859	956
1983	191	1 063	1 254
1984	337	1 433	1 770
1985	477	1 303	1 780
1986	531	1 504	2 035
1987	1 203	840	2 043
1988	1 389	1 043	2 432
1989	1 469	1 301	2 770
1990	1 610	1 542	3 152
1991	1 839	1 536	3 375
1992	1 928	1 686	3 614
1993	2 050	1 537	3 587
1994	1 777	1 483	3 260
1995	2 397	1 741	4 138
1996	2 716	1 765	4 481
1997	2 858	1 472	4 330
1998	3 932	3 039	6 971
1999	4 648	3 525	8 173
2000	4 451	3 893	8 344
2001	7 456	7 314	14 770
2002	5 738	6 072	11 810
2003	6 310	5 874	12 184
2004	6 029	5 684	11 713
2005	6 830	5 540	12 370
2006	7 010	6 065	13 075
2007	7 608	6 586	14 194
2008	7 055	5 992	13 047
2009	6 993	5 583	12 576
2010	8 040	6 585	14 625
2011	8 001	7 423	15 424
2012	7 408	7 058	14 466
2013	8 703	8 287	16 990
2014	7996	8 406	16 051

Note 1: For mer informasjon om SSBs statistikk over straffereaksjoner, se Om statistikken (<http://www.ssb.no/straff/om.html>).

Note 2: Reaksjoner med narkotikaforbrytelse som hovedlovbrudd.

Kilde: Statistisk sentralbyrå (<http://www.ssb.no/straff/>)

Vedleggstabell 5.8: Prøver fra bilførere som er testet positive for ulike narkotiske stoffer 1989-2015

Ar	Tetrahydrocannabinol	Diazepam	Flunitrazepam	Nitrazepam	Klonazepam	Amfetamin	Morfin	6-Monoacetylmorfin*	Kokain	Ecstasy**	Metadon	Metamfetamin	GHB
1989	605	423	187	-	-	156	-	-	-	-	-	-	-
1990	564	430	235	-	-	235	72	-	-	-	-	-	-
1991	627	475	255	-	-	216	108	6	-	-	-	-	-
1992	842	676	212	-	-	391	107	29	-	-	-	-	-
1993	741	541	221	-	-	475	142	64	-	-	-	-	-
1994	660	577	198	-	-	533	193	92	-	-	-	-	-
1995	995	712	270	-	-	937	261	179	-	6	-	-	-
1996	708	741	320	-	-	897	313	189	-	23	-	-	-
1997	1 165	914	455	-	-	1 079	390	263	-	27	-	-	-
1998	1 502	1 004	540	-	-	1 327	476	317	-	67	-	-	-
1999	1 504	860	603	-	-	1 274	533	318	-	123	-	-	-
2000	1 686	808	656	35	217	1 312	601	307	10	194	22	118	-
2001	1 732	1 050	1 252	96	265	1 587	539	295	12	194	64	330	-
2002	1 886	1 113	2 107	164	361	1 972	452	219	15	180	102	543	-
2003	1 543	850	838	289	504	1 534	377	162	16	75	93	442	-
2004	1 336	774	650	237	502	1 317	324	147	11	83	105	499	-
2005	1 215	967	435	463	546	1 343	270	117	19	63	197	509	-
2006	1 202	1 451	289	343	486	1 381	262	107	13	85	137	834	-
2007	1 171	1 257	344	351	574	1 167	253	122	27	120	111	913	-
2008	1 270	1 188	188	314	687	1 166	244	133	41	53	130	1 073	-
2009	1 252	1 084	85	263	894	1 071	349	200	22	12	145	1 480	-
2010	1 454	1 148	61	276	1 077	1 513	276	129	17	7	127	1 433	133
2011	1 428	1 006	53	228	1 114	1 208	238	97	19	25	135	1 428	133
2012	1 821	1 116	41	203	1 935	1 486	217	95	75	60	180	1 574	186
2013	1 897	1061	..	224	1 895	1 726	196	104	89	41	166	1 526	110
2014	2 245	950	..	184	2 116	2 114	210	142	84	90	170	1 145	116
2015	2 428	841	..	158	1 934	2 023	167	97	122	160	138	1 115	114

* 6- monoacetyl morfin er et omdannelsesprodukt av heroin.

** Ecstasy=MDMA

Kilde: Folkehelseinstituttet

Vedleggstabell 5.9 (Figur 5.10): Dødsfall som skyldes bruk av narkotika (underliggende dødsårsak) blant menn og kvinner 1977-2014*

År	Menn	Kvinner	Totalt
1977	5	0	5
1978	19	5	24
1979	25	10	35
1980	23	9	32
1981	14	6	20
1982	20	4	24
1983	29	4	33
1984	22	8	30
1985	35	10	45
1986	39	5	44
1987	33	10	43
1988	37	11	48
1989	36	9	45
1990	52	18	70
1991	66	22	88
1992	81	23	104
1993	76	17	93
1994	105	19	124
1995	114	29	143
1996	173	31	204
1997	160	34	194
1998	228	54	282
1999	191	65	256
2000	302	72	374
2001	327	78	405
2002	240	67	307
2003	193	62	255
2004	220	83	303
2005	176	58	234
2006	187	64	251
2007	217	58	275
2008	210	53	263
2009	222	63	285
2010	181	67	248
2011	201	61	262
2012	185	61	246
2013	179	55	234
2014	202	64	268

* Tallene fra og med 1996 er basert på et revidert inklusjonskriterium som omfatter flere ICD-koder enn tidligere. Endringen bidrar til høyere antall registrerte narkotikadødsfall. I henhold til Verdens helseorganisasjons nye klassifiseringsinstruks av visse narkotikadødsfall, implementerte Statistisk Sentralbyrå i 2003 en ny kodepraksis. Også denne endringen bidrar til høyere antall registrerte narkotikadødsfall.

Kilde: Statistisk sentralbyrå/Folkehelseinstituttet

Vedleggstabell 5.10: Dødsfall som skyldes bruk av narkotika (underliggende årsak) i ulike fylker 1999-2015*

Fylke	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Østfold	14	27	30	16	18	24	15	18	18	24	30	16	14	15	13	14	16
Akershus	31	28	26	30	33	32	25	29	30	23	25	23	30	21	21	25	24
Oslo	83	105	107	78	47	86	56	64	41	65	66	51	48	52	48	46	58
Hedmark	5	9	16	14	10	11	0	12	7	8	7	6	4	9	7	11	9
Oppland	5	14	5	8	8	9	8	8	9	10	8	7	8	2	1	7	6
Buskerud	20	28	38	26	13	28	20	20	17	14	17	22	16	8	12	22	22
Vestfold	17	20	24	7	9	8	9	8	12	12	11	12	14	17	10	11	17
Telemark	11	13	16	18	18	11	8	4	8	12	18	13	13	8	10	17	13
Aust-Agder	4	4	8	8	3	4	4	1	3	5	7	2	6	4	4	4	8
Vest-Agder	5	17	9	17	11	6	7	6	9	4	7	8	10	4	5	4	8
Rogaland	16	27	44	25	40	31	23	20	25	22	20	18	13	21	14	18	25
Hordaland	24	43	28	28	23	22	29	31	36	29	34	39	45	43	38	41	29
Sogn og Fjordane	1	0	5	2	1	4	0	1	9	0	3	1	2	2	1	3	4
Møre og Romsdal	4	10	9	9	8	7	8	7	12	7	2	4	5	8	11	0	11
Sør-Trøndelag	7	13	9	7	7	9	6	7	14	14	11	7	17	11	14	18	18
Nord-Trøndelag	3	3	5	3	0	2	6	3	4	2	5	5	3	1	4	7	3
Nordland	5	8	13	5	1	8	5	6	11	5	6	4	11	15	15	7	11
Troms	1	4	7	5	5	1	4	3	7	5	5	6	1	3	3	5	6
Finnmark	0	1	6	1	0	0	1	3	3	2	3	4	2	2	3	5	1
Totalt	256	374	405	307	255	303	234	251	275	263	285	248	262	246	234	266	289

* I henhold til Verdens helseorganisasjons nye klassifiseringsinstruks av visse narkotikadødsfall, implementerte Statistisk Sentralbyrå i 2003 en ny kodepraksis. Denne endringen bidrar til et litt høyere anslag på antallet narkotikadødsfall enn tidligere.

Kilde: Statistisk sentralbyrå/Folkehelseinstituttet

Vedleggstabell 5.11 (Figur 5.11): Akutt hepatitt B-smittede etter antatt smitteåre og diagnoseår 1992-2015

År	Sprøytemisbruk	Andre smitteåre	Total	Prosent sprøytemisbrukere
1992	2	30	32	6
1993	10	44	54	19
1994	10	31	41	24
1995	39	60	99	39
1996	55	41	96	57
1997	132	50	182	73
1998	385	84	469	82
1999	375	98	473	79
2000	176	86	262	67
2001	134	68	202	66
2002	120	63	183	66
2003	130	74	204	64
2004	108	80	188	57
2005	84	55	139	60
2006	74	75	149	50
2007	61	59	120	51
2008	54	49	103	52
2009	22	33	55	40
2010	5	22	27	19
2011	18	38	56	32
2012	7	39	46	15
2013	8	22	30	27
2014	1	21	22	5
2015	5	14	19	26

Kilde: Folkehelseinstituttet (msis)

Vedleggstabell 5.12: Registrerte personer med HIV-infeksjon fordelt på smittemåter og diagnoseår 1984-2015

År	Heteroseksuell aktivitet		Homo-/biseksuell aktivitet		Sprøytemisbruk		Andre smittemåter		Totalt
	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%	
1984-90	205	21	388	39	337	34	54	5	984
1991	59	42	59	42	16	11	8	6	142
1992	57	54	28	27	12	11	8	8	105
1993	53	47	44	39	13	12	3	3	113
1994	33	35	37	39	12	13	12	13	94
1995	47	45	45	43	11	10	2	2	105
1996	63	54	35	30	9	8	9	8	116
1997	67	59	30	27	11	10	5	4	113
1998	58	59	30	31	8	8	2	2	98
1999	92	63	36	24	12	8	7	5	147
2000	131	75	32	18	7	4	5	3	175
2001	106	67	39	25	8	5	5	3	158
2002	151	74	30	15	16	8	8	4	205
2003	153	64	57	24	13	5	15	6	238
2004	164	65	70	28	15	6	3	1	252
2005	134	61	56	26	20	9	9	4	219
2006	164	59	90	33	7	3	15	5	276
2007	141	57	77	31	13	5	17	7	248
2008	185	62	92	31	12	4	10	3	299
2009	172	61	87	31	11	4	13	5	283
2010	157	61	85	33	11	4	5	2	258
2011	155	58	97	36	10	4	7	3	269
2012	142	59,0	76	31,0	11	5,0	13	5,0	242
2013	123	52,7	98	42,1	8	3,4	4	1,7	233
2014	130	52,2	107	43,0	7	2,8	12	4,8	249
2015	138	62,4	70	31,7	8	3,6	5	2,3	221

Kilde: Folkehelseinstituttet (msis)

6 Sniffestoffer

6.1 Hva er sniffing? ²¹

Med «sniffing» forstås vanligvis innånding av forskjellige flyktige organiske stoffer (flyktige hydrokarboner), som har det til felles at de kan fremkalle en viss form for lystfølelse og beruselse. Det er produkter som inneholder løsemidler og aerosoler (spraygass) som er de mest vanlige sniffestoffene. Løsemidler brukes både i industrien og i husholdningen. Toluen (fargeløs, brennbar væske) inngår i tynnere for maling, lakk og lim. Trikloretalen (TRI) og trikloretan brukes i flere limtyper. n-heksan finnes blant annet i bensin, lim og lakkprodukter. Butan brukes i gasslightere. Rensevæsker, flekkjernere og tusjpenner inneholder også vanlige sniffemidler. Det gjelder også bensin, som kan gi særlig skadelige virkninger. Vareutvalget er stort, selv om stadig flere produkter tilsettes stoffer slik at de blir uegnet til å sniffe. For eksempel er lynol ikke lenger sniffbart, og forsøk vil medføre sterk svie og irritasjon i halsen.

Som ved bruk av andre stoffer, er virkningen avhengig av brukerens tidligere erfaringer, omstendighetene som stoffet inntas i, type stoff og om det samtidig brukes alkohol eller narkotiske stoffer. Korttidsvirkningen kommer raskt etter sniffingen og forsvinner som regel også raskt. Virkningen etter en kort inhalasjon gir seg gjerne etter få minutter. Sniffingen må derfor skje mer eller mindre kontinuerlig for at virkningen skal holde seg.

Stoffene kommer inn i blodstrømmen direkte fra lungene og fordeles raskt utover i kroppens organer. De fleste hydrokarboner som finnes i løsemidlene er fettoppløselige og blir derfor raskt absorbert i sentralnervesystemet. Det gir forandringer i mange kroppsfunksjoner, som langsommere åndedrett og pulsfrekvens. Avhengig av dosen kan sniffestoffer påvises i blod- eller luftprøver opptil ett døgn etter inntak, og lukten av løsemidler kan kjennes på pusten i flere timer.

Selve rusen ligner stort sett alkoholrus. Noen får en følelse av oppstemt lystighet, og blir pratsomme med livlige fantasier. Kvalme, økt spyttsekresjon, nysing, hosting, dårlig koordinasjon av musklene, nedsatte reflekser og sterkere sensitivitet for lys, forekommer ofte.

Dyp inhalasjon av sniffemidler gjentatte ganger over en kort periode kan føre til tap av selvkontroll, hallusinasjoner, bevissthetstap og krampeanfallet. Risikoen for plutselig død er da relativt stor. Døden inntreffer først og fremst ved hjertearytmier, surstoffmangel og kvelning. I tillegg kommer ulykker og skader forårsaket av nedsatt vurderingsevne under rusen.

---

²¹ Kilde. www.fhi.no

Fysiske langtidsvirkninger inkluderer blekhet, tørste, vekttap, neseblødning, blodskutte øyne og sår i munn og nese. Noen løsemidler kan gi redusert blodcelleproduksjon i benmargen, mens andre nedsetter lever- og nyrefunksjonen. De fleste virkninger forsvinner når sniffingen opphører, men særlig trikloretan kan gi varige lever- og nyreskader. Samtidig bruk av alkohol vil forverre tilstanden. Av kroniske symptomer er hodepine, tretthet, depriment stemningsleie, aggressivitet og forfølgelsesforestillinger vanlige. Symptomer i form av synshallusinasjoner og nedsatt bevissthet kan ofte påvises. Langtidsbruk kan føre til svinn av hjernesubstans. Symptomer på hjerneskade omfatter betydelige psykiske forstyrrelser, problemer med muskelkoordinasjonen og skjelvninger. Bensinsniffing kan dessuten medføre atferdsendringer som følge av blyforgiftning.

Toleranse og avhengighet

Misbruk av løsemidler fører vanligvis til toleranseøkning, slik at dosen må økes for å gi samme virkning. Bruk av sniftestoffer som rusmiddel, kan medføre avhengighet. Hvis stoffinntaket plutselig stanses, kan de fysiske abstinenssymptomene være plagsomme. Plagene kan blant annet være hodepine, magesmerter og muskelkramper. Det finns ingen motgift for behandling av akutte forgiftningsskader.

6.2 Lovgivning

De tradisjonelle sniftestoffene som tynner, ulike drivgasser i sprayflasker og bensin, er lovlig varer regulert av produktkontrollloven (LOV 1976-06-11 nr 79). Bruk og besittelse er dermed ikke underkastet lovgivning. Påvirkning av sniftestoffer i trafikksammenheng vil imidlertid kunne rammes av veitrafikkloven (LOV 1965-06-18-4). Ved mistanke om at produktet vil bli misbrukt eller solgt videre til misbrukere, har imidlertid den enkelte forhandler rett og plikt til å nekte salg. Overtredelse kan medføre straffeansvar. Selv om det er restriksjoner for omsetning av de aktuelle stoffene, vil det være umulig å forby omsetning av stoffer som bensin, lim, etc. I den senere tid har malings- og hobbyindustrien endret en del av sine produkter slik at noen av de farligste innholdsstoffene er erstattet med stoffer som ikke egner seg for misbruk, det gjelder for eksempel lynol.

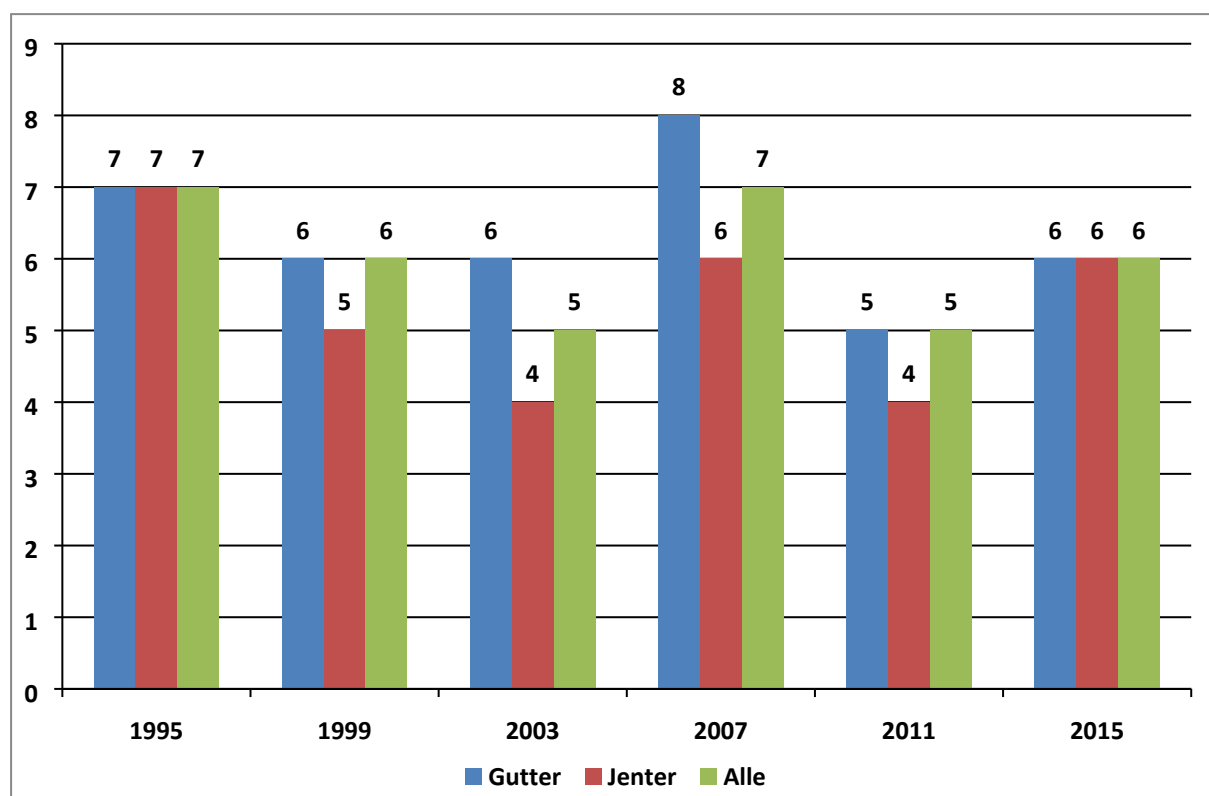
6.3 Spørreskjemaundersøkelser

Sniffing er mest vanlig i sene barneår og tidlige ungdomsår. De fleste som sniffer, lar det bli med en kortvarig eksperimentering og slutter i 15–16 -årsalderen. I et skole- eller ungdomsmiljø kan sniffing plutselig «oppstå som en epidemi», for så å forsvinne igjen etter kort tid. De som fortsetter etter ungdomstiden med misbruk av løsemidler, preges stort sett av store problemer fra barndom og oppvekst, samt av å ha få ressurser til å hjelpe seg ut av en forkommen situasjon.

Omfanget av bruken av sniffestoffer har vanligvis gått i bølger. Tidligere undersøkelser viser også at andelen unge som noen gang har sniffet, gikk vesentlig ned på 1990-tallet sammenlignet med tidligere tiår. I de årlige ungdomsundersøkelsene (15-20 år) i regi av SIRUS som gikk fram til og med 2008, lå andelen som hadde sniffet *noen gang* stabilt på 5-6 prosent i årene etter tusenårsskiftet (Vedøy og Skretting, 2009).

Den norske delen av den europeiske skoleundersøkelsen ESPAD, der vi har data fra 1995, 1999, 2003, 2007, 2011 og 2015, viser at 5-7 prosent av norske 15-16 åringer oppga å ha sniffet *noen gang* (figur 6.1). Mens det i 1995 var like stor andel jenter som gutter som oppgir å ha sniffet, har det i de etterfølgende undersøkelsesårene vært en noe større andel gutter enn jenter.

Figur 6.1: Andel norske 15-16-åringer som oppga å ha sniffet løsemidler noen gang 1995-2015

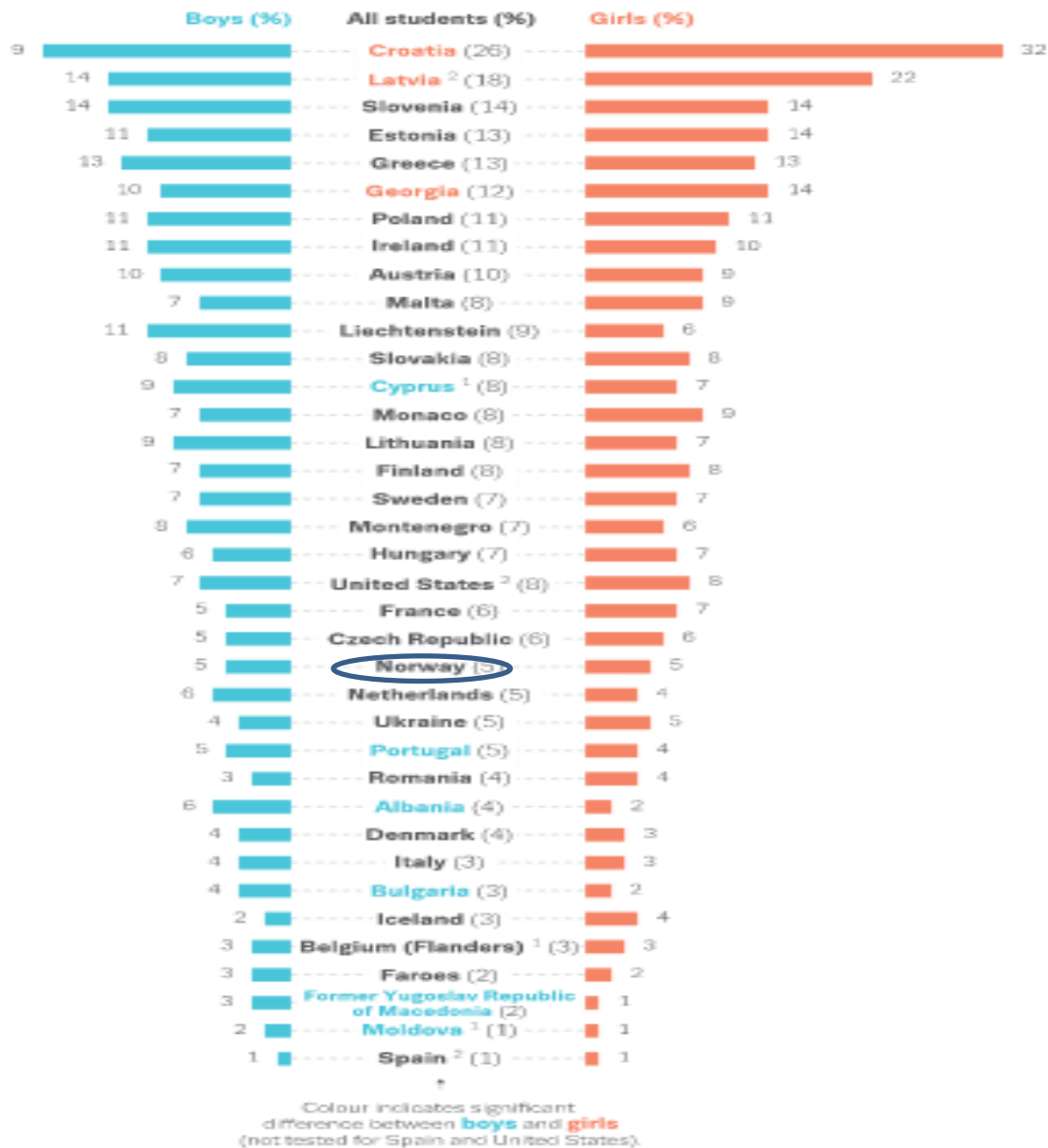

Kilde: SIRUS

Figur 6.2 viser andel 15-16-åringer i de ulike land som i 2011-undersøkelsen oppgir å ha sniffet *noen gang*. På samme måte som for bruk av alkohol og narkotika, er det også her relativt store forskjeller mellom de enkelte land. Mens det er henholdsvis 28 og 23 prosent i Kroatia og Latvia som oppgir å ha sniffet løsemidler, er den tilsvarende andelen i land som Moldavia, Italia og Ukraina, to-tre prosent. Vi har tidligere sett at norske 15-16-åringer ligger i det nedre sjiktet når det gjelder andel som har brukt alkohol og illegale rusmidler. Det samme ser vi her ved at fem prosent oppgir at de noen gang har sniffet løsemidler. Når det gjelder de øvrige nordiske land, spriker bildet noe. Mens tre prosent av 15-16 åringer i Island

oppgir at de noen gang har sniffet, er den tilsvarende andelen i Danmark fire prosent, Finland 10 prosent og Sverige 11 prosent. Vi kan ellers se at når det gjelder sniffing, kommer danske ungdommer langt «bedre ut» sammenlignet med andre land i Europa, enn hva gjelder bruk av alkohol og illegale rusmidler.

Fig 6.2: Andel 15-16-åringer i ulike land som oppga å ha sniffet noen gang 2016

Kilde: Kraus et al. 2016

6.4 Kilder og referanser

Kraus, L. (2016). ESPAD Report 2015. Results from the European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs. EMCDDA

LOV 1965-06-18 nr 04: Lov om vegtrafikk (vegtrafikkloven).

LOV 1976-06-11 nr 79: Lov om kontroll med produkter og forbrukertjenester (produktkontrollloven).

Vedøy, Tord Finne & Skretting, Astrid (2009). Ungdom og rusmidler. Resultater fra spørreskjemaundersøkelser 1968-2008. SIRUS-Rapport 5/2009.

www.fhi.no

7 Doping

7.1 Hva er doping?

Bruk av dopingmidler utenfor den organiserte idretten dreier seg i all hovedsak om bruk av anabole androgene steroider (AAS) og testosteronpreparater. Sentralstimulerende stoffer og veksthormoner blir også brukt som dopingmidler, men dette foregår først og fremst som prestasjonsfremmende middel i konkurranseidrett. Eksempler på AAS er Winstrol og Trenbolone, mens eksempler på veksthormoner er Genotropin og Somatropin.

Anabole androgene steroider er en samlebetegnelse for derivater av testosteronhormonet testosteron. Dette er en type androgen, som produseres naturlig i mannens testikler og kvinnens eggstokker. De to hovedeffektene av testosteron kalles androgene og anabole (Lenehan 2003). De androgene effektene bidrar til utvikling av maskuline trekk som skjeggvekst og dypere stemme, mens de anabole effektene bidrar til vekst i muskelvev. Bruk av AAS medfører begge disse virkningene.

Bruk av anabole steroider kan medføre flere ulike fysiske, psykiske og sosiale problemer. Dette gjelder eksempelvis økt risiko for hjerte- og karsykdommer og leverskader. Bruken kan føre til redusert fruktbarhet, og i verste fall sterilitet hos menn ved at kroppen slutter å produsere testosteron og sædceller. En del anabole steroider blir omdannet til østrogen, noe som kan medføre at menn begynner å utvikle bryster. Hos kvinner kan brystene bli mindre. Andre fysiske bivirkninger er kviser, økt hårtap og strekkmerker i huden hos brukere med hurtig vekst i muskelmassen. Kvinner som bruker anabole steroider over tid, utvikler etter hvert mer mannlig trekk. Mange av disse trekkene er irreversible. Selv om sammenhengen er mer uklar, kan bruk av steroider også føre til økt aggressivitet, uro, at en blir mer irritabel, søvnforstyrrelser, brå svingninger mellom depressive og maniske tilstander, psykoser, depresjoner, personlighetsendringer og panikkangst (Hormonlaboratoriet, 2012).

7.2 Lovgivning

Ifølge straffeloven § 162 b kan den som tilvirker, oppbevarer, sender eller overdrar dopingmidler, straffes med bøter eller fengsel inntil to år. Grov dopingforbrytelse kan straffes med fengsel inntil seks år.

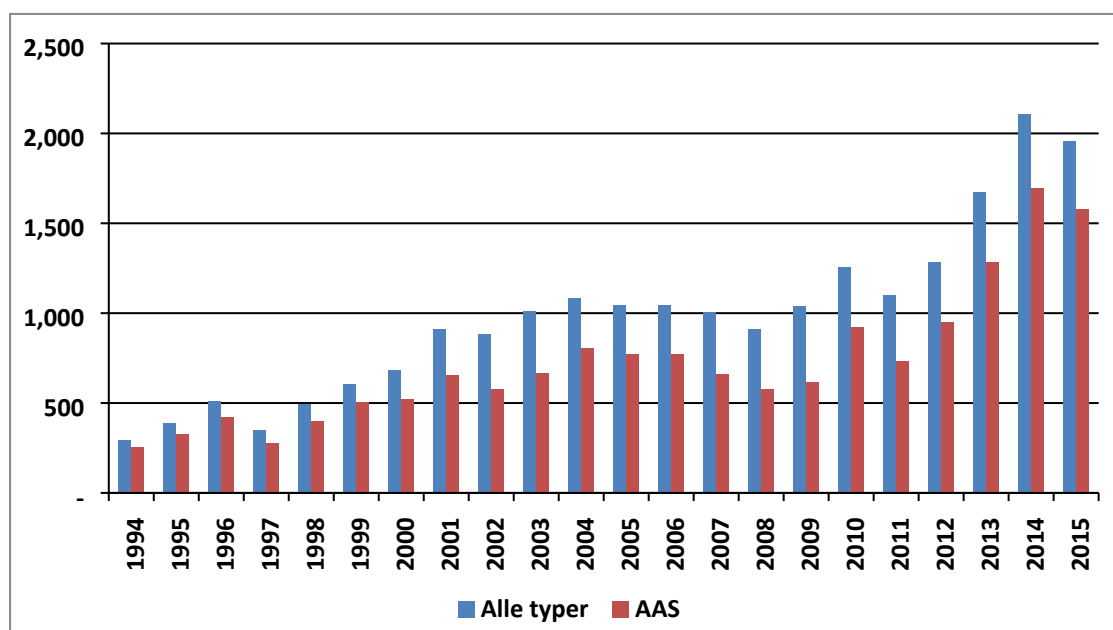
Legemiddeloven § 24 a tilsier at det også er forbudt uten lovlig adkomst å erverve, besitte eller bruke stoff som etter forskrift med hjemmel i straffeloven § 162 b, første ledd, er å regne som dopingmidler. Forbudet gjelder også for preparater som inneholder slike stoffer. Brudd på forbudet kan straffes med bøter eller fengsel inntil 6 måneder, eller begge deler.

7.3 Marked

Figur 7.1 viser utvikling i antall beslag av dopingmidler det siste 10-året, mens figur 7.2 viser hvor mange tabletter som er beslaglagt. Figur 7.3 viser utvikling i beslag av dopingmidler i «ikke tellbare enheter». Dette består i hovedsak av pulver, men alt er ikke nødvendigvis såkalt renstoff, det vil si det som brukes i hjemmeproduksjon av dopingmidler. Tidsserien for beslag av pulver/renstoff omfatter årene fra og med 2004, da rapporteringene for tidligere år vurderes å være svært usikre.

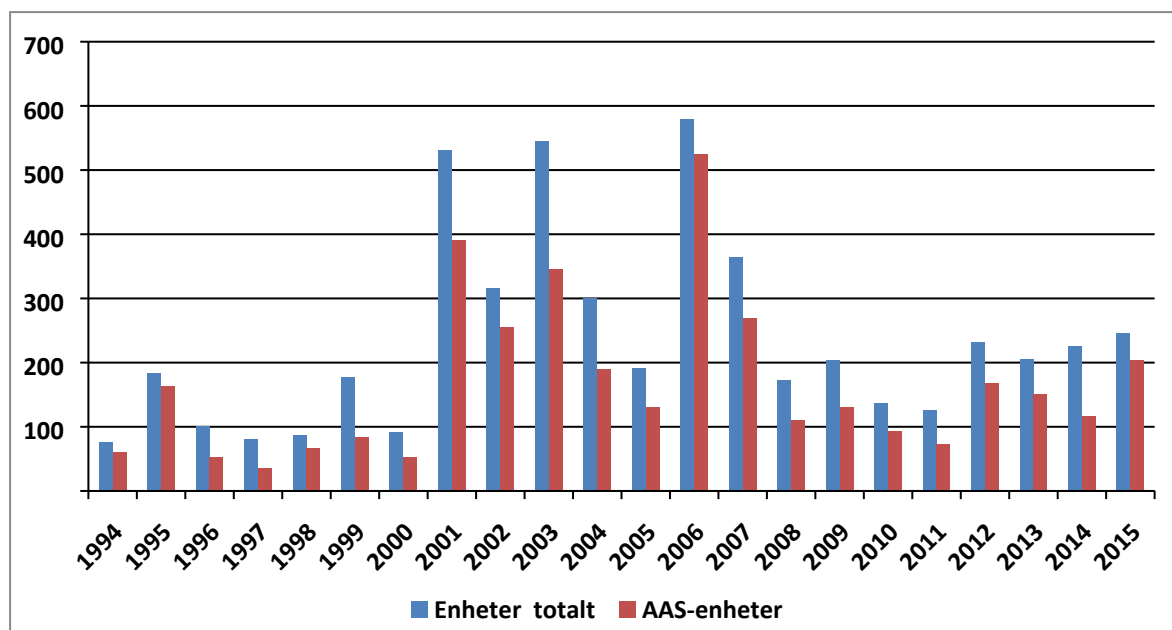
Som det framgår av figurene, har antall beslag av dopingmidler vært relativt stabilt, både av det totale antall dopingmidler, og av AAS. Vi ser imidlertid at det har vært en økning i 2013 og 2014, mens det så var en mindre nedgang i 2015. Når det gjelder mengden av dopingmidler som er beslaglagt, er bildet noe mer tvetydig. Mens det i de senere år har vært en nedgang i antall tabletter, var det en økning i mengde av pulver/renstoff fram til 2012/2013 mens det i 2014 var en kraftig nedgang som så har fortsatt i 2015.

Figur 7.1: Antall beslag av dopingmidler 1994-2015

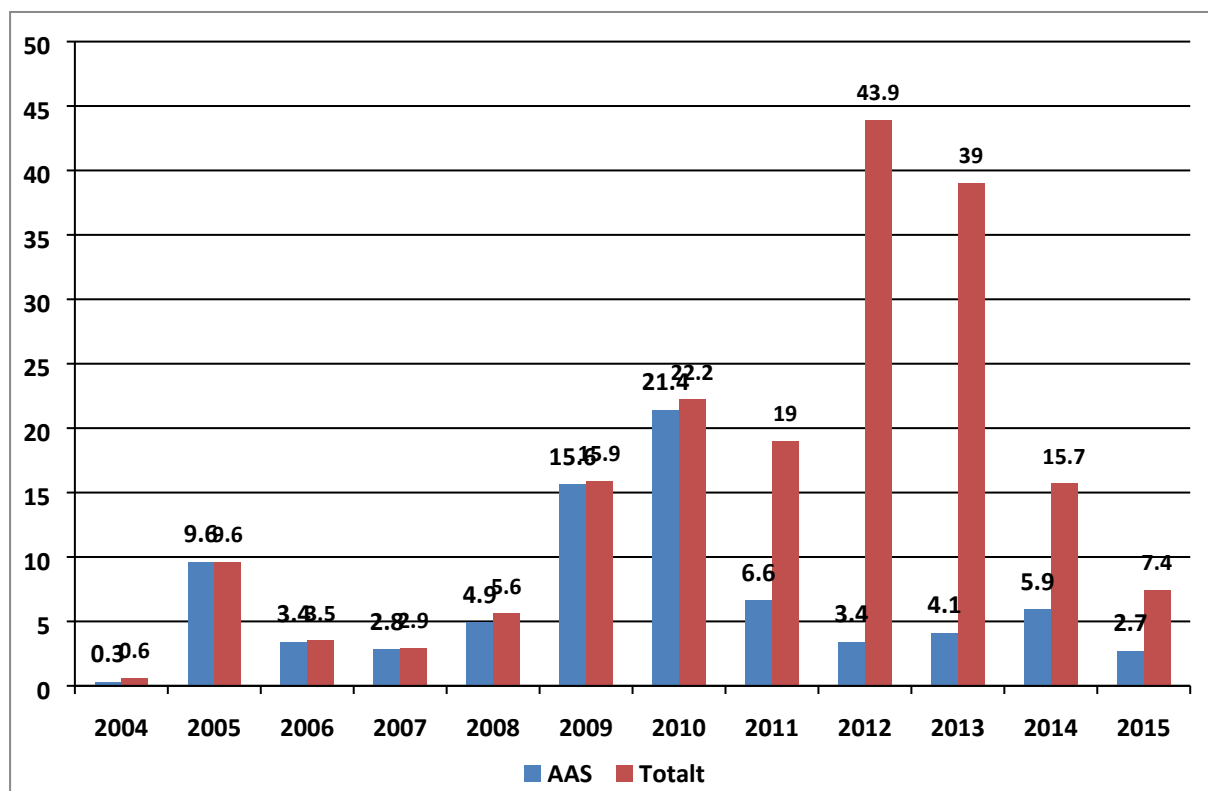
Kilde: Kripes

Figur 7.2: Beslaglagt mængde dopingmidler totalt og androgene steroider (1000 enheter) 2002-2015

Kilde: Kripas

Figur 7.3: Beslaglagt mængde dopingmidler i kg, hovedsagelig pulver 2004-2015²²

Kilde: Kripas

²² Ikke nødvendigvis renstoff

7.4 Spørreskjemaundersøkelser

Med bakgrunn i data fra ulike spørreskjemaundersøkelser ser det ut til at bruk av androgene steroider- AAS – er lite utbredt så vel blant ungdom som blant unge voksne. I den norske del av den europeiske skoleundersøkelsen – ESPAD, har det eksempelvis i alle undersøkelsesårene vært omkring én prosent av aldersgruppen 15-16 år som oppga at de noen gang hadde brukt dette dopingmidlet. Dette gjelder også for de aller fleste andre land som inngår i undersøkelsen. Også i de tidligere ungdomsundersøkelsene i aldersgruppa 15-20 år er andelen som oppgir bruk av AAS, rundt én prosent (Sandøy 2013). Ser vi aldersgruppa 21-30 år, der det foreligger informasjon om bruk av doping fra 2006 og 2010, finner vi at det her var under to prosent som oppga at de noen gang hadde brukt AAS. Stort sett er bruken av AAS begrenset til gutter/unge menn (ibid).

Det vises ellers til: Sandøy, T. A.: [Anabole steroider i Norge – En oversikt fra befolkningsundersøkelser](#). SIRUS RAPPORT 4/2013 og Bilgrei, O. R.: [Symbolske kropper. En kvalitativt studie av menn som bruker anabole steroider](#). SIRUS RAPPORT 6/2013

7.5 Historisk oversikt

I det følgende gis en oversikt over viktige hendelser og beslutninger med relevans for bruk av dopingmidler.

- 1993** Forbud mot ulovlig tilvirkning, overdragelse og oppbevaring av dopingmidler tas inn i Straffeloven § 162 b: *«Den som ulovlig tilvirker, utfører, oppbevarer, sender eller overdrar stoff som etter regler fastsatt av Kongen er ansett som dopingmidler, straffes for dopingforbrytelser med bøter eller fengsel inntil 2 år. Grov dopingforbrytelse straffes med fengsel inntil 6 år. Ved avgjørelse av om overtredelsen er grov, skal det særlig legges vekt på hva slags stoff det gjelder, kvantum og overtredelsens karakter. Uaktsom dopingforbrytelse straffes med bøter eller fengsel i inntil 2 år. Medvirkning til dopingforbrytelse, eller bruk av dopingmiddel som nevnt i første ledd, straffes som bestemt ellers i denne paragrafen.»*
- 1997** St meld nr 16 (1996-97) Narkotikapolitikken. Sies her at mens dopingmisbruket tidligere i all hovedsak var knyttet til den organiserte idretten, har man nå avdekket et betydelig misbruk også i andre sammenhenger. Viser til informasjon fra politiet. Påpeker at det ikke er noen formalisert kontroll utenfor den organiserte idretten og at slik kontrollvirksomhet vil være et lite effektivt virkemiddel fordi det ikke finnes sanksjoner for slik bruk av dopingmidler. Sier at regjeringen derfor vil få utredet forutsetningene for og konsekvensene av en eventuell kriminalisering av bruk av dopingmidler.

- 2012** Meld. St. 30 (2011-2012) Se meg! En helhetlig rusmiddelpolitikk alkohol – narkotika – doping. Sies her at regjeringen vil mobilisere mot doping som samfunnsproblem ved å integrere doping i rusmiddelpolitikken, kriminalisere erverv, besittelse og bruk av doping og prioritere forskning og kompetanse om doping.
- 2013** Stortinget vedtar forbud mot bruk av dopingmidler (Prop. 107 L (2012-2013) Endringer i legemiddeloven (utvidet forbud mot dopingmidler m.m.)). Ny § 24a legemiddeloven: *«Det er forbudt uten lovlig adkomst å erverve, besitte eller bruke stoff som etter forskrift med hjemmel i straffeloven § 162 b, første ledd, er å regne som dopingmidler. Forbudet gjelder også for preparater som inneholder slike stoffer».* § 31 annet ledd endret til: *«Besittelse og bruk av narkotika, jf § 24 første ledd, og erverv, besittelse og bruk av dopingmidler, jf. § 24a første ledd, straffes med bøter eller fengsel inntil 6 måneder, eller begge deler.»*
- 2016** Statens institutt for rusmiddelforskning (SIRUS) innlemmes i folkehelseinstituttet.

7.6 Kilder og referanser

Bilgrei, O. R.: Symbolske kroppar. En kvalitativt studie av menn som brukar anabole steroider. SIRUS-rapport 6/2013

Hormonlaboratoriet, Oslo Universitetssykehus HF (2012). I Meld. St. 30 (2011-2012) Se meg! En helhetlig rusmiddelpolitikk alkohol – narkotika – doping.

Lenehan, P. (2003). Anabolic steroids and other performance enhancing drugs. London: Taylor & Francis.

Meld. St. 30 (2011–2012) Se meg! En helhetlig rusmiddelpolitikk alkohol – narkotika – doping.

Prop. 107 L (2012–2013) Endringer i legemiddeloven (utvidet forbud mot dopingmidler m.m.)

Sandøy, T. (2013). Anabole steroider i Norge: En oversikt fra befolkningsundersøkelser. SIRUS-rapport rapport 4/2013.

St meld nr 16 (1996–97) Narkotikapolitikken.

www.lovdatab.no

8 Tjenestetilbudet

Er misbruk av rusmidler en sykdom eller et produkt av sosiale faktorer og personlig disposisjon? Er behandling for rusmiddelmisbruk et ansvar for helsevesenet eller sosialtjenesten? Er rusmiddelmisbrukere pasienter eller klienter? Synet på hva som er årsak til rusmiddelproblemer og rusmiddelmisbruk og hva som er den mest hensiktsmessige organisering av hjelpetilbud og behandling, varierer og har gått i bølger. I Norge har vi sett at organiseringen av behandling har gått fra en i hovedsak sentralisert til en desentralisert modell, for så igjen å sentraliseres. Fra at behandling av henholdsvis alkohol- og narkotika-problemer i utgangspunktet var to ulike systemer, har behandling for rusmiddelproblemer/-misbruk nå i flere år hatt en enhetlig organisering og ble fra 2004 en del av den statlige spesialisthelsetjenesten. Det kommunale hjelpetilbudet har også en enhetlig organisering. Dette innebærer at de fleste hjelpe- og behandlingssenheter tar imot og yter tjenester både til de som har problemer knyttet til bruk av alkohol og de som har problemer knyttet til bruk av narkotika.

Samtidig har misbrukere av rusmidler som er i behandling, gått fra å være pasienter til å bli klienter, for så igjen å ende opp som pasienter. Synet på bruk av legemidler i behandlingen har også gått i bølger. Fra at en tidligere var rundhåndet med medikamenter i behandling av alkoholisbruk, kom det en periode med stor skepsis til slik behandling. Dette gjaldt også bruk av metadon i behandling av heroinmisbrukere, noe som gjorde at substitusjonsbehandling av opiatmisbrukere ikke ble en del av det ordinære behandlingstilbudet før i 1998. Som i de fleste andre land har vi gjennom årene sett en økt vektlegging av ulike former for skadereduksjon knyttet til rusmiddelmisbruk. Eksempelvis har det foregått en omfattende utdeling av sprøyter gjennom snart 30 år, og i 2005 ble det igangsatt en forsøksordning med offentlig sprøyterom. Sprøyteromsloven ble gjort permanent fra 2010.

8.1 Noen utviklingstrekk

Vi vil her se litt nærmere på noen utviklingstrekk i organiseringen av behandling av rusmiddelproblemer/-misbruk, framveksten av substitusjonsbehandling og skadereduksjon.

8.1.1 Organisering av behandling

Behandlings- og hjelpetilbudet for henholdsvis alkohol- og narkotikaproblemer har noe ulik historie, både med hensyn til hvor lenge slike tilbud har vært tilgjengelige i Norge og hvordan de har vært organisert. Mens de første tilbudene rettet mot misbrukere av alkohol så dagens lys i tiden omkring 1900, er tilbudet til misbrukere av narkotiske stoffer naturlig nok av nyere dato. Når det gjelder behandlings- og hjelpetiltak for alkoholisbrukere, var det i utgangspunktet organisasjoner som Blå Kors, Hvite Bånd og Lægeforeningen som sto bak. Etter hvert kom staten på banen, og i årene etter 1970 økte statens engasjement i det som ble kalt

alkoholistomsorgen, både gjennom økte bevilgninger og ved at flere alkoholinstitusjoner kom inn under sykehusloven.

Norge hadde allerede i 1961 opprettet den første spesialklinikk i Europa for narkotikamisbrukere (Statens klinikk for narkomane). Hovedtyngden av pasienter var i utgangspunktet de såkalt "klassiske" narkomane, eller voksne pasienter som misbrakte morfin eller andre opiatere. Da det etter hvert vokste fram et behov for behandling av unge og unge voksne som hadde fått problemer knyttet til misbruk av narkotika, så en for seg at behandlingen måtte integreres i det ordinære hjelpeapparatet innen psykisk helsevern. Det ble imidlertid relativt fort klart at den tradisjonelle psykiatrien ikke var innrettet til å ta imot denne nye kategorien pasienter. I begynnelsen av 1970-årene begynte en derfor å utvikle spesielle tilbud for behandling av stoffmisbrukere. Samtidig oppsto det politiske og faglige strømninger som påvirket synet på hvordan unge stoffmisbrukere skulle håndteres. Viktige elementer var at sosiale og psykiske problemer ikke skulle behandles innen rammene for en autoritær medisinsk-psykiatrisk forståelse. Det ble i stedet tatt i bruk en humanistisk psykologisk og pedagogisk tilnærming der likeverdet mellom klient og hjelper og sosialt nettverksarbeid sto sentralt. Synet på stoffmisbrukere endret seg med andre ord fra en tradisjonell sykdomsoppfatning i retning av en sosialpsykologisk forståelse. Ut fra en erkjennelse av at stoffmisbruk blant unge er et sammensatt problem som krever utradisjonelle tilnærminger, ble det etablert ulike typer tilbud. Viktig i denne sammenheng var oppsøkende virksomheter, psykiatriske ungdomsteam og behandlingskollektiver. Etter hvert kom det også i stand behandlingsenheter basert på andre faglige tilnærminger. Initiativene kom i stor grad fra grupper eller enkeltpersoner som bygget opp institusjoner ved hjelp av statlige og etter hvert fylkeskommunale midler.

Fylkeskommunen får ansvaret

Grunnlaget for den fylkeskommunale organiseringen av behandlingenheter for rusmiddel- misbrukere, slik den var i årene før rusreformen trådte i kraft i 2004, ble lagt i lov om fylkeskommunalt ansvar for alkoholinstitusjoner m.v. av 8. mars 1984. Lov om sosiale tjenester av 13. desember 1991 nr 81 (sosialtjenesteloven) gikk et skritt videre ved at den ga fylkeskommunen et samlet ansvar for annenlinje behandlingenheter for rusmiddel- misbrukere. Dermed fikk fylkeskommunen et samlet behandlingsansvar for både alkohol- og narkotikamisbrukere. Ut fra sosialtjenesteloven hadde fylkeskommunen ansvar for at det skulle finnes et tilstrekkelig antall institusjonsplasser for å dekke det behov som til enhver tid måtte være tilstede ("sørge for" ansvar). Vektlegging av at kommunen hadde ansvar for å sikre hjelp i nærmiljøet, og ikke bare kunne overlate rusmiddelmisbrukeren til institusjons- behandling, ble fulgt opp i finansieringsordningen ved at opphold på fylkeskommunale institusjoner under sosialtjenesteloven ble finansiert som en delbetalingsordning mellom kommune og fylkeskommune.

Fylkeskommunen kunne selv eie og drive behandlingsenhetene, men kunne også velge å inngå driftsavtaler eller kjøpe enkeltplasser hos private tjenestetilbydere. Behandlingsenhetene var i hovedsak regulert av sosialtjenesteloven, men fylkeskommunen kunne også oppfylle sitt «sørge for» ansvar ved å bruke behandlingsenheter regulert av andre lover (sykehusloven). Dette gjaldt i praksis først og fremst polikliniske behandlingsenheter med utspring i psykiatrien (f. eks. de psykiatriske ungdomsteamene), men også enkelte døgninstitusjoner.

Rusreformen

I årene etter tusenårsskiftet gjennomførte Norge store helsepolitiske reformer. Gjennom fastlegereformen (2001), fikk alle landets innbyggere tildelt en fast allmennlege. Ved sykehusreformen (2002) ble ansvar og eierskap for sykehus og annen spesialisthelsetjeneste overført fra fylkeskommunen til staten. Det ble etablert fem, fra 1. januar 2009 fire, statlig eide regionale helseforetak (RHF). De fire regionale helseforetakene skal sørge for at det finnes et nødvendig tilbud om spesialisthelsetjenester til befolkningen i de respektive helseregioner. Sykehusreformen ble i 2004 fulgt opp av den såkalte rusreformen. Gjennom rusreformen ble også behandling for rusmiddelmisbruk overført fra fylkeskommunen til staten ved de regionale helseforetakene. Behandling for rusmiddelmisbruk ble dermed en del av spesialisthelsetjenesten. Kommunene beholdt imidlertid sitt ansvar for å yte andre typer tjenester til rusmiddelmisbrukere.

De regionale helseforetakenes nye ansvar ble gitt betegnelsen ”tverrfaglig spesialisert behandling for rusmiddelmisbruk” (TSB), og lovreguleringen av aktuelle behandlingsenheter ble overført fra sosialtjenesteloven og sykehusloven til spesialisthelsetjenesteloven. Helse- og omsorgsdepartementet²³ har i rundskriv redegjort for hva de vedtatte endringene medfører (Helsedepartementet, 2004a). Rundskrivet gir også en fortolkning av pasientrettighetslovens bestemmelser og hvordan disse får anvendelse på tverrfaglig spesialisert behandling for rusmiddelmisbruk. Departementet utarbeidet også et strategidokument rettet til de regionale helseforetakene der de nasjonale perspektiver og strategier i anledning rusreformen ble trukket opp (Helsedepartementet, 2004b). Reformen er ment å sikre at rusmiddelmisbrukeres rettigheter som pasienter skal ivaretas på en bedre måte enn tidligere. I tillegg til at de skal få behandling for sine misbruksproblemer, skal de også få de spesialiserte helsetjenester som er nødvendige for å redusere somatiske og psykiske plager. Behovet for å sikre et bedre tilbud til rusmiddelmisbrukere som samtidig har alvorlige psykiske lidelser, er spesielt understreket (ibid).

I Norge har hjelpe- og behandlingstilbudet til rusmiddelmisbrukere tradisjonelt hatt et stort innslag av private aktører. Mange av disse hadde driftsavtaler med en eller flere

---

²³ Helsedepartementet skiftet navn til Helse- og omsorgsdepartementet 1. oktober 2004.

fylkeskommuner. Ved rusreformen overtok de regionale helseforetakene fylkeskommunenes avtaler med private leverandører av behandlingstjenester.

Så lenge behandling for rusmiddelmissbruk var regulert av sosialtjenesteloven, gikk henvisning via den kommunale sosialtjenesten, og kommunen betalte en egenandel for hver person som var i døgnbehandling i regi av fylkeskommunen. Da behandling for rusmiddelmissbruk ble en spesialisthelsetjeneste, tilsa dette at henvisningsretten skulle overtas av legene, slik praksis er for spesialisthelsetjenesten generelt. Med bakgrunn i at mange rusmiddelmissbrukere i liten grad har kontakt med den ordinære helsetjenesten, vedtok imidlertid Stortinget at sosialtjenesten og legene skal være likestilt i å henvise til spesialisert tverrfaglig behandling for rusmiddelmissbruk i og utenfor institusjon. Sosialtjenestens rett til henvisning omfatter imidlertid ikke de spesialiserte helsetjenestene innen somatikk og psykisk helsevern.

Pasientrettighetsloven gir rett til fritt sykehusvalg. På samme måte er rusmiddelmissbrukere gitt rett til fritt valg av behandlingssted. Valget omfatter behandlingssenheter i hele landet som inngår i de regionale helseforetakenes behandlingstilbud. Retten til fritt valg er med andre ord ikke begrenset til den helseregion hvor en som pasient "hører hjemme". Retten til fritt valg av behandlingssted omfatter imidlertid ikke valg av behandlingsnivå. En pasient som er gitt rett til å motta behandling for sitt rusmiddelmissbruk, kan eksempelvis ikke velge institusjonsbehandling hvis han eller hun er gitt rett til poliklinisk behandling.

8.1.2 Substitusjonsbehandling

I Norge var det i mange år stor skepsis til bruk av metadon i behandling av stoffmisbrukere. På 1970-tallet var det enkelte leger som forskrev metadon, men etter hvert gikk det daværende Helsedirektoratet ut og advarte sterkt mot dette. Begrunnelsen var først og fremst knyttet til at målet for behandling av stoffmisbrukere skulle være stoffrihet og ikke avhengighet av medikamenter (Hallgrimsson, 1980). Dette må igjen sees i sammenheng med det som da var den rådende forklaringsmodell for å forstå årsakene til misbruk av narkotiske stoffer. Den første stortingsmeldingen om narkotikaproblemene (St.meld.nr 66 (1975-76) Om narkotikaproblemer) sier eksempelvis at det er regjeringens oppfatning at misbruk av avhengighetsskapende stoffer i hovedsak må sees på som et symptom på mistriivsel. Det er de bakenforliggende problemer, og ikke selve misbruket som skal være i fokus for behandlingen. Den samme stortingsmeldingen slår fast at det ikke er ønskelig å bruke medikamenter i behandling av stoffmisbrukere, da dette kan oppfattes som støtte til å forlenge avhengigheten. I tråd med dette kom det daværende Helsedirektoratet i 1976 med retningslinjer om at metadon bare kunne forskrives i tilknytning til sykehus, noe som i praksis forekom i svært begrenset omfang (Helsedirektoratet, 1976). Etter hvert ble også dette borte. I mange år var det med andre ord ikke noe tilbud om substitusjonsbehandling med metadon i Norge, og det var heller ikke noen diskusjon om denne behandlingsformen. Da regjeringen midt på 1980-

tallet la fram sin neste stortingsmelding om narkotikapolitikken (St. meld. Nr. 13 (1985-86) Om narkotikaproblemene og narkotikapolitikken), ble metadonbehandling heller ikke tatt opp til drøfting. Norge var imidlertid ikke alene om denne innstillingen. Mens substitusjonsbehandling med metadon ble brukt i land som USA, Storbritannia, Danmark, Sveits og Nederland, hadde f. eks. Frankrike, Tyskland, Belgia og Hellas den samme restriktive holdning som Norge. Det var først på 1990-tallet at substitusjonsbehandling ble satt i gang i disse landene.

Behandlingsoptimisme – metadon negativ signalverdi

Etter hvert oppsto det imidlertid en viss ”murring” i deler av fagfeltet, noe som hadde sammenheng med HIV-epidemien og at de framlagte prognosene for spredning av viruset blant sprøytemisbrukere var svært dystre. Spørsmålet ble utredet i det daværende Sentralrådet for narkotikaproblemer, men kom aldri til noen realitetsbehandling. I 1989 startet imidlertid Oslo kommune forsøk med substitusjonsbehandling med metadon av HIV-positive med langtkommen immunsvikt. Dette ble ikke oppfattet som behandling av misbruk, men som at HIV-syke stoffmisbrukere skulle få mulighet til en mest mulig verdig avslutning på livet.

At det i Norge aldri ble noen reell diskusjon om metadonbehandling som tiltak mot HIV-epidemien, har trolig sammenheng med at utbredelsen blant injeksjonsmisbrukere snart viste seg å være relativt begrenset. Det ble også tatt et krafttak fra Sosialdepartementet gjennom en særskilt handlingsplan for å bygge ut det medikamentfrie behandlingstilbudet (Sosialdepartementet, 1988). Videre ble det i mange kommuner etablert ordninger med gratis utdeling av sprøyter for å begrense smitte gjennom sprøytedeling.

De viktigste grunnene til at en i Norge lenge var mot metadon i behandling av stoffmisbrukere, kan kort oppsummeres slik:

- Troen på forandring – at det er mulig å komme ut av misbruket uten hjelp av medikamenter. Stor grad av behandlingsoptimisme.
- Bruk av metadon gir signaler om at en gir opp misbrukerne og ikke tror at de kan forandre seg.
- Metadon innebærer at en påfører misbrukere en livslang avhengighet.
- Motstanden mot metadon var også en gjenspeiling av at det medisinske feltet i liten grad var engasjert i behandling av stoffmisbrukere. Stort sett var det sosialarbeidere og i noen grad psykologer som dominerte behandlingsfeltet.

Substitusjonsbehandling vinner fram

På begynnelsen av 1990-tallet kom det imidlertid stadig flere rapporter om en generell forverring av helsetilstanden blant tunge stoffmisbrukere. Samtidig økte antall

narkotikarelaterte dødsfall. Selv om det medikamentfrie behandlingstilbudet etter hvert var betydelig utvidet, var det tydelig at dette ikke reduserte problemene. Det ble mer og mer åpenbart at en også måtte se etter andre virkemidler, noe som aktualiserte spørsmålet om metadonbehandling.

På oppdrag fra det daværende Sosialdepartementet arrangerte det som da het Norges allmennvitenskapelige forskningsråd derfor en såkalt konsensuskonferanse i 1991 om ”Medikamenter i behandlingen av stoffavhengige – Forskrivning av vanedannende legemidler” (NAVF, 1992). Ut fra anbefalingene fra konferansen ble det i 1994 startet et 3-årig forsøksprosjekt i Oslo med metadonassistert rehabilitering av 50 opiatavhengige stoffmisbrukere. De 50 som inngikk i forsøksprosjektet måtte:

- være fylt 30 år
- ha minst 10 års opiatmisbruk
- ha gjennomgått medikamentfri behandling i rimelig omfang
- ikke ha uoppgjorte saker med politi og rettsvesen

Målsettingen var at de som fikk slik behandling, skulle slutte å bruke illegale rusmidler og finne en plass som ”normale” samfunnsborgere. Modellen var (og er) at substitusjonsbehandling skal suppleres med tiltak i regi av det ordinære hjelpe- og behandlingsapparatet for å sikre nødvendig psykososial oppfølging. For å illustrere at metadon var en del av et helhetlig rehabiliteringsopplegg, ble prosjektet gitt betegnelsen metadonassistert rehabilitering (MAR).

I 1997 vedtok Stortinget at substitusjonsbehandling skulle være et permanent landsomfattende tilbud for heroinmisbrukere. Våren 1998 ble aldersgrensen redusert til 25 år (Sosial- og helsedepartementet, 1998) og høsten 2000 ble retningslinjene igjen revidert, i den forstand at de ble mindre restriktive: Klienten skulle:

- være fylt 25 år
- ha langvarig narkotikamisbrukskarriere. Misbruket skal på søkertidspunktet, og over flere år, ha vært klart opiatdominert
- i rimelig omfang ha gjennomgått behandling og rehabilitering uten bruk av metadon og opioider med sikte på rusfrihet (Sosial- og helsedepartementet, 2000).

Det ble samtidig åpnet for større skjønnsmessig vurdering, ved at det kunne gjøres unntak fra inntakskriteriene dersom det var snakk om alvorlig kritisk og livstruende sykdom som gjorde behandlingsopplegget nødvendig, eller dersom en samlet vurdering tilsa det. Det ble også åpnet for bruk av andre legemidler enn metadon (i praksis buprenorfinpreparater), ut fra hva som ble vurdert som mest hensiktsmessig. Betegnelsen for behandlingsopplegget ble derfor endret til legemiddelassistert rehabilitering (LAR).

Fram til 2010 var substitusjonsbehandling regulert gjennom rundskriv. I januar 2010 kom det imidlertid et nytt rammeverk for legemiddelassistert rehabilitering med forskrift (www.lovdata.no) og nasjonale retningslinjer (Helsedirektoratet, 2010). Om vilkår for å få substitusjonsbehandling heter det i forskrift § 4 at:

- når pasienter er henvist til legemiddelassistert rehabilitering, skal det foretas en konkret og samlet tverrfaglig vurdering av pasientens helsetilstand
- legemiddelassistert rehabilitering skal som hovedregel ikke være det første behandlingsalternativet som velges ved opiatavhengighet med mindre det etter den faglige vurderingen anses som det mest egnede og forsvarlige behandlingsalternativet
- det skal alltid foretas en konkret vurdering av andre tiltak enn legemiddelassistert rehabilitering
- pasientens alder og lengde på opiatavhengighet skal alltid tillegges særskilt vekt ved vurdering av om legemiddelassistert rehabilitering skal tilbys.

Som det framgår skal det foretas en helhetlig vurdering av pasientens behandlingsbehov. Dette innebærer at selv om pasienten henvises til substitusjonsbehandling, skal dette vurderes opp mot medikamentfrie behandlingsalternativer. Det framgår også at pasientens alder og lengde på opiatavhengigheten skal tillegges vekt, selv om det ikke er aldersgrense eller krav til lengde på misbruk for å få substitusjonsbehandling.

Substitusjonsbehandling var i utgangspunktet organisert i egne regionale sentra. Ut fra føringene i rusreformen og de nye retningslinjene er imidlertid også denne behandlingsformen i ferd med å integreres i det øvrige behandlingstilbudet for rusmiddelmissbrukere.

8.1.3 Skadereduksjon

Tradisjonelt har tiltak for å redusere tilgangen og etterspørselen etter alkohol og narkotika vært sentrale virkemidler i rusmiddelpolitikken. Det samme gjelder langt på vei også for tobakk. Etter hvert har en tredje gruppe tiltak under betegnelsen skadereduksjon fått stadig større plass. Bakgrunnen for at en på 1980-tallet begynte å snakke om skadereduksjon, var kampen for å begrense spredningen av HIV-viruset blant injeksjonsmisbrukere. Begrepet ble etter hvert også brukt i forbindelse med forebygging av andre direkte helsemessige skader av rusmiddelbruk/-misbruk. Utdeling av rene sprøyter og kanyler, lavterskel helsetilbud, overnattingstilbud og sprøyterom, er eksempler på skadereduksjonstiltak for rusmiddelmissbrukere. Når det gjelder tobakk, vil anbefaling om å gå over til snus eller e-sigaretter for de som ikke vil eller klarer å slutte å røyke, være et skadereduksjonstiltak.

Det som først og fremst skiller skadereduksjon fra andre tiltak, er at man prøver å redusere de direkte skadelige konsekvensene av rusmiddel-/tobakksbruk uten at personen det gjelder

slutter å bruke det aktuelle rusmidlet eller slutte med nikotin. Mens det å få en person til å slutte å bruke/misbruke den aktuelle substansen i mange tilfeller vil være et langsiktig mål, retter skadereduserende strategier seg inn mot praktiske, gjerne kortsiktige løsninger uavhengig av om de har direkte innvirkning på bruken/misbruket. Skadereduksjon framhever således nødvendigheten av pragmatisme i møtet med rusmiddelmissbrukeren/tobakksrøykeren framfor å møte dem med idéelle krav og mål som mange vil synes er uoppnåelige.

Skadereduksjon er imidlertid ikke en entydig betegnelse. I mange tilfeller vil det være spørsmål om skjønn hvorvidt et tiltak skal betegnes som forebygging (sikte mot å forhindre at uønsket atferd oppstår), behandling (sikte på å endre atferd) eller skadereduksjon (sikte på å redusere skader knyttet til en bestemt atferd uten at det der og da tas sikte på at atferden skal opphøre). Internasjonalt blir eksempelvis substitusjonsbehandling stort sett betegnet som skadereduksjon. I praksis vil det imidlertid variere hvorvidt substitusjonsbehandling er en intervensjon som tar sikte på rehabilitering, slik tilfellet er i Sverige og langt på vei også i Norge, eller om målsettingen er begrenset til å redusere skader ved illegalt misbruk av opioider. Aldersgrenser for salg og skjenking av alkohol har som mål å forhindre at barn/unge som ikke er fysisk/psykisk modne, pådrar seg skader ved å drikke alkohol. Er dette forebygging eller skadereduksjon? ”Ansvarlig vertskap” tar sikte på å forebygge overskjenking på serveringssteder for derigjennom å redusere ulike former for skader som har sammenheng med beruselse. Forebygging eller skadereduksjon? Mens den norske promillegrensen på 0,2 for å kjøre bil må kunne sies å komme inn under forebygging ved at det gir et sterkt signal om at en ikke skal drikke alkohol i forbindelse med bilkjøring, vil promillegrensen på 0,8 som gjelder for fører av småbåt, være mer i retning av skadereduksjon i og med at den åpner for at det kan drikkes alkohol, om enn i begrenset mengde.

Forbud mot å røyke tobakk i det offentlige rom har først og fremst som mål å beskytte tredjeperson mot skader av passiv røyking. Hvorvidt et slikt forbud skal klassifiseres som forebygging eller skadereduksjon, vil langt på veg være et definisjonsspørsmål. Målsettingen er ikke at folk skal slutte å røyke tobakk, men at tobakksrøyking ikke skal påføre tredjeperson skader.

Skadereduksjon ikke nytt

Selv om skadereduksjon er en relativt ny betegnelse på rusmiddel/tobakksfeltet, representerer ikke slike tiltak noe prinsipielt nytt. Flere av tiltakene innen den tidligere alkoholistsomsorgen har i første rekke tatt sikte på å redusere eller lindre skader som følge av misbruk. Dette gjelder eksempelvis de gamle herbergene der alkoholmisbrukere kunne ta inn for å få tak over hodet i kalde vinternetter, avrusningsstasjoner der forventningene om videre behandling i praksis har vært tonet ned. Ordningen med vernehjem etter avviklingen av bestemmelsen i løsgjengerloven som dømte alkoholmisbrukere til tvangsarbeid, kan også langt på vei sees i skadereduksjonsperspektiv.

Fram til HIV-epidemien ble narkotikamisbrukere i langt mindre grad enn alkoholmisbrukere møtt med tiltak som tok sikte på reduksjon av skader. Målet om rehabilitering sto av ulike grunner her sterkere, selv om narkotikamisbrukerne også kunne være svært nedkjørte. Dette hadde trolig sin bakgrunn i at det i utgangspunktet var ungdom som ble misbrukere av narkotika, og at det derfor ble opplevd som nødvendig å «redde» de det gjaldt. De nedkjørte alkoholmisbrukerne hadde tradisjonelt vært eldre, og det var dermed lettere å få aksept for at det var behov for tiltak som ikke tok sikte på rehabilitering, men som kunne gjøre livet for de det gjaldt noe lettere å leve.

8.2 Lovgivning

Ansvar for tjenester til personer med rusmiddelproblemer er delt mellom kommune og stat. Kommunen har det som gjerne kalles et helhetlig og gjennomgående ansvar, mens staten ved de regionale helseforetakene har ansvar for å dekke behovet for spesialisert behandling for rusmiddelproblemer. Fylkeskommunen har imidlertid også et visst ansvarsområdet ved at noen grupper av rusmiddelmisbrukere har rett til vederlagsfri tannhelsetjeneste.

Helse- og omsorgstjenesteloven (Lov om kommunale helse- og omsorgstjenester m.m.)

Kommunens ansvar er regulert av helse- og omsorgstjenesteloven. Kapittel 3 som omhandler kommunenes ansvar for helse- og omsorgstjenester, gir et bilde av de ulike ansvarsområder. I § 3-1 heter det at: «*Kommunen skal sørge for at personer som oppholder seg i kommunen, tilbys nødvendige helse- og omsorgstjenester. Kommunens ansvar omfatter alle pasient- og brukergrupper, herunder personer med somatisk eller psykisk sykdom, skade eller lidelse, rusmiddelproblem, sosiale problemer eller nedsatt funksjonsevne....*»

I kapittel 5 Særlige plikter og oppgaver, omhandler § 5-6 sprøyterom: «*Sprøyteromsordninger etablert i medhold av sprøyteromsloven er å anse som en kommunal helse- og omsorgstjeneste. Kommunen avgjør om den vil etablere en sprøyteromsordning. Kommunen kan ikke inngå avtale med private om drift av sprøyteromordning.*»

Kapittel 6 regulerer samarbeid mellom kommuner og regionale helseforetak. Et samarbeid som også innbefatter tjenester til rusmiddelmisbrukere. I kapittel 7 om individuell plan, stadfestes det at kommunen har et spesielt ansvar: «*Dersom en pasient eller bruker har behov for tilbud både etter loven her og spesialisthelsetjenesteloven eller psykisk helsevernloven, skal kommunen sørge for at det blir utarbeidet individuelle plan, og at planarbeidet koordineres. For pasienter og brukere med behov for langvarige og koordinerte tjenester etter loven her skal kommunen tilby koordinator.*»

Kapittel 10 omhandler tvangstiltak overfor rusmiddelmisbrukere med bestemmelser om:

§ 10-1. Kommunens plikt til å vurdere bruk av tvang etter melding fra pårørende

§ 10-2. Tilbakeholdelse i institusjon uten eget samtykke

§10-3 Tilbakeholdelse av gravide rusmiddelavhengige

§ 10-4 Tilbakehold i institusjon på grunnlag av eget samtykke

Spesialisthelsetjenesteloven (Lov om spesialisthelsetjeneste m.m.)

Statens ansvar for behandling av rusmiddelmisbruk i spesialisthelsetjenesten er regulert av spesialisthelsetjenesteloven. Kapittel 2 streker opp ansvarsfordeling og generelle oppgaver. De regionale helseforetakenes «sørge for» ansvar for spesialisthelsetjeneste i og utenfor institusjon framgår av § 2-1a. Av de ansvarsområder som her nevnes er: *«tverrfaglig spesialisert behandling for rusmiddelavhengighet, herunder institusjonsplasser som kan ta imot rusmiddelavhengige med hjemmel i helse- og omsorgstjenesteloven §§ 10-2 til 10-4.»* (§ 2-1a første ledd nr 5).

§ 2-1e omhandler plikten til samhandling og samarbeid med henvisning til kapittel 6 i helse- og omsorgsloven.

§3-12 omhandler retten til henvisning til tverrfaglig spesialisert behandling for rusmiddelproblemer fra så vel helsetjenesten som den kommunale sosialtjenesten.

§ 3-15 omhandler plikten (ved behov og når pasienten ønsker det) til å varsle den kommunale helse- og omsorgstjenesten ved utskrivning fra tjeneste som nevnt i § 2-1a første ledd nr 5.

Pasientrettighetsloven (Lov om pasientrettigheter)

§ 2-1 omhandler retten til nødvendig helsehjelp fra kommunehelsetjenesten og spesialisthelsetjenesten. § 2-1 annet ledd fastslår at *«spesialisthelsetjenesten skal fastsette en frist for når faglig forsvarlighet krever at en pasient som har en slik rettighet, senest skal få nødvendig helsehjelp»*.

§2-1 fjerde ledd omhandler pasientens rettighet ved fristbrudd. *«Dersom det regionale helseforetaket ikke har sørget for at en pasient som har rett til nødvendig helsehjelp fra spesialisthelsetjenesten, får den nødvendige helsehjelpen innen den frist som er satt i annet ledd, har pasienten rett til å motta nødvendig helsehjelp uten opphold, om nødvendig fra privat tjenesteyter eller tjenesteyter utenfor riket.»*

§ 2-4 omhandler retten til fritt valg av sykehus/behandlingssted. Det slås her fast at *«pasienter har rett til å velge på hvilket sykehus, distriktspsykiatrisk senter eller institusjon for tverrfaglig spesialisert behandling for rusmiddelmisbruk, behandlingen skal foretas. Det er en forutsetning at institusjonen eies av regionalt helseforetak eller har avtale med regionalt helseforetak som gir pasienten en slik valgtrett. Pasienten kan ikke velge behandlingsnivå.»*

Sprøyteromsloven (Lov om ordning med lokaler for injeksjon av narkotika)

Sprøyteromsloven angir rammer for en ordning med sprøyterom. Ut fra § 2 er en sprøyteromsordning å anse som kommunal helse- og omsorgstjeneste. Sprøyterom er ikke en lovpålagt tjeneste, men kommunen kan etablere en slik ordning etter godkjenning fra departementet (§ 3).

Tannhelsetjenesteloven (Lov om tannhelsetjenesten)

Ut fra bestemmelsene i tannhelsetjenesteloven § 1-3 og rundskriv I-12/2005, I- 2/2006 og I-4/2008 (Helse- og omsorgsdepartementet, 2005, 2006 og 2008) har rusmiddelmissbrukere som oppholder seg i døgninstitusjon i mer enn tre måneder, rusmiddelmissbrukere som mottar tjenester fra kommunen jf. helse- og omsorgsloven og pasienter i legemiddelassistert rehabilitering, rett til vederlagsfri tannhelsetjeneste fra fylkeskommunen.

Lovene finnes på www.lovdata.no.

Retningslinjer og veiledere

Helsedirektoratet har gjennom flere år arbeidet med veiledere og retningslinjer for ulike tjenester på rusmiddelfeltet. Aktuelle veiledere og retningslinjer:

- Vurdering av henvisninger til tverrfaglig spesialisert rusbehandling (IS-1505)
- Nasjonal retningslinje for legemiddelassistert rehabilitering ved opioidavhengighet (IS- 1701)
- Nasjonale faglige retningslinjer for utredning, behandling og oppfølging av personer med samtidig ruslidelse og psykisk lidelse – ROP-lidelser (IS-1948)
- Nasjonal retningslinje for gravide i Legemiddelassistert rehabilitering (LAR) og oppfølging av familiene frem til barnet når skolealder (IS-1876)
- Fra bekymring til handling. En veileder om tidlig intervensjon på rusområdet. (IS-1742)
- Prioriteringsveileder tverrfaglig spesialisert rusbehandling (IS-2043)
- Nasjonal faglig retningslinje for behandling og rehabilitering av rusmiddelproblemer og avhengighet (IS-2219)
- Nasjonal faglig retningslinje for avrusning fra rusmidler og vanedannende legemidler (IS-2211)
- Nasjonal faglig retningslinje for behandling og rehabilitering av rusmiddelproblemer og avhengighet (IS-xx)
- Sammen om mestring – veileder i lokalt psykisk helsearbeid og rusarbeid for voksne (IS-2076)
- Veileder for Vanedannende legemidler – rekvirering og forsvarlighet (IS-2014)

- Veileder for utlevering av substitusjonslegemiddel i og utenfor LAR (IS-2022)

Retningslinjer og veiledere finnes på www.helsedir.no.

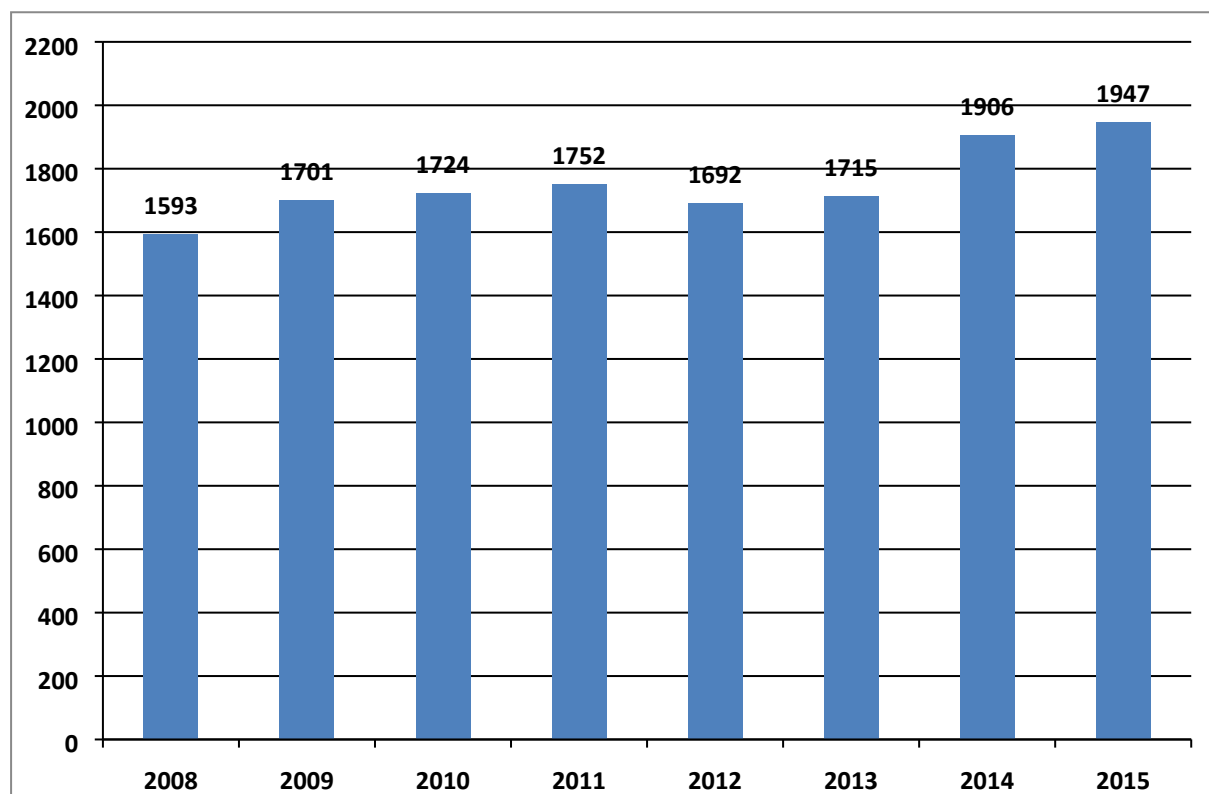
8.3 Behandling i spesialisthelsetjenesten

Som allerede nevnt skal de regionale helseforetakene sørge for at det er tilgjengelig et behandlingstilbud for rusmiddelproblemer («sørge for» ansvar). Ansvarer omfatter så vel poliklinisk behandling som dag- og døgnbehandling og kan gis i egne helseforetak eller gjennom private avtalepartnere. Tilbudet om døgnbehandling finnes stort sett innen den delen av spesialisthelsetjenesten som er gitt betegnelsen tverrfaglig spesialisert behandling for rusmiddelproblemer (TSB), men det gis også døgnbehandling for rusmiddelmisbruk innen psykisk helsevern (PHV). Når det gjelder det polikliniske behandlingstilbudet, er dette dels organisert innen TSB, dels som del av PHV.

Ifølge rapporteringen fra Samdata var antall døgnplasser i TSB i årene 2009 til 2013 omkring 1 700 (figur 8.1). Antallet omfatter døgnplasser eid av helseforetakene og plasser der det er inngått driftsavtaler med private tjenesteytere. I 2014 ble så de regionale helseforetakene pålagt av Helse- og omsorgsdepartementet å øke kapasiteten ved å kjøpe 200 nye døgnplasser av private tjenesteytere. Det rapporterte antall døgnplasser i TSB økte således fra 1 715 i 2013 til 1 906 i 2014. Det var så en ytterligere økning til 1 947 døgnplasser i 2015. Av de 1 947 døgnplassene i 2015 var 41 prosent (791 plasser) i regi av helseforetakene, mens 59 prosent (1 156 plasser) var i regi av private tjenesteytere med driftsavtale

Hovedkilden for Samdatas rapportering er Statistisk sentralbyrå (SSB). I SSBs rapportering inngår også antall ettervernplasser og kjøpsavtaler om såkalte ad hoc-plasser, men av ulike grunner er ikke disse med i Samdatas rapportering. Antall døgnplasser i TSB som framkommer i SSB sine oversikter er derfor noe høyere enn det som rapporteres fra Samdata. Når det gjelder døgnbehandling for rusmiddelproblemer i PHV vil dette være integrert i det helhetlige behandlingstilbudet, slik at det ikke her er avsatt et bestemt antall plasser til behandling av pasienter med rusmiddelproblemer.

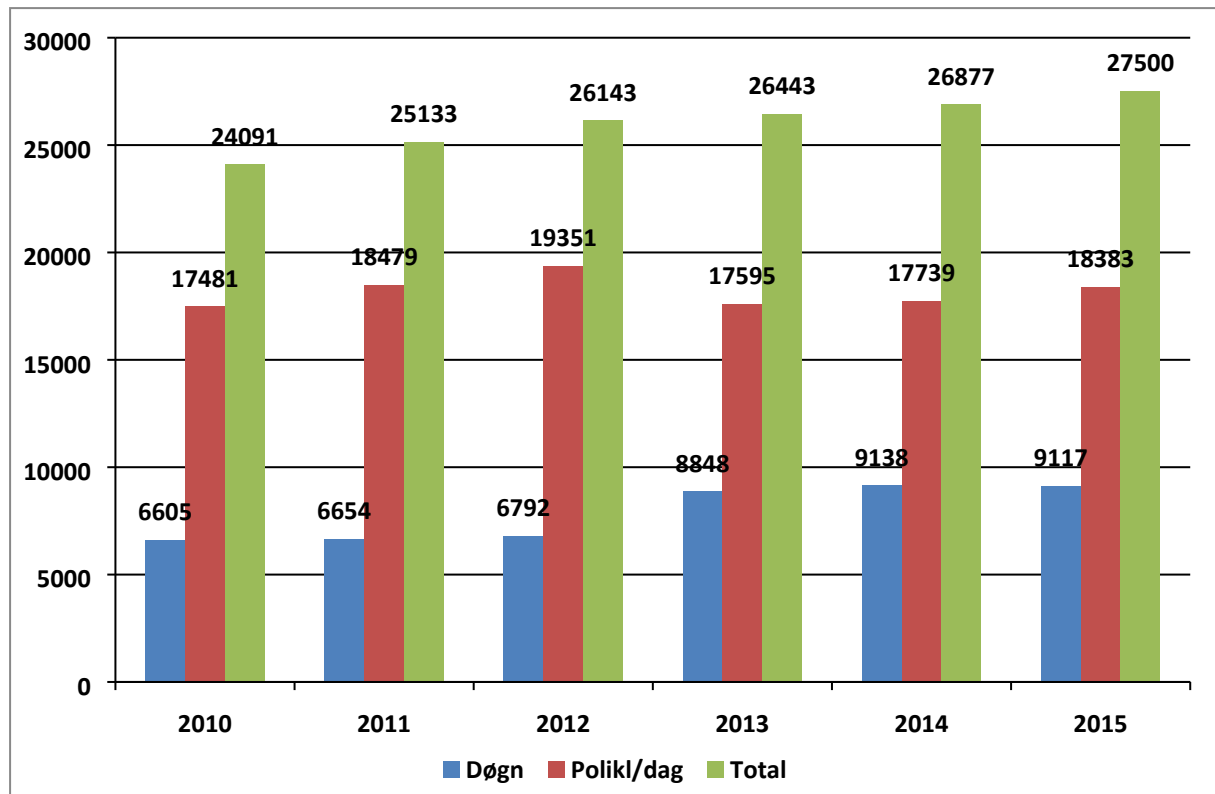
Figur 8.1: Antall døgnplasser i tverrfaglig spesialisert behandling for rusmiddelproblemer (TSB) 2008-2015

Kilde: Samdata

Fra 2010 og framover har vi individbaserte data fra Norsk pasientregister (NPR) om pasienter i behandling for rusmiddelproblemer. Ettersom rapportering til NPR er diagnosebasert, omfatter data både pasienter i enheter innen TSB og i enheter innen PHV. Som det framgår av figur 8.2, var det ifølge NPR en økning fra noe over 24 000 individuelle pasienter i 2010 til 27 500 i 2015. Av disse var omkring 1/3 i døgntilrettelagt behandling. NPR rapporterer om en økning i antall individuelle pasienter i døgntilrettelagt behandling, fra 6 792 i 2012 til 8 848 i 2013 og noe over 9 000 i 2014 og 2015. Det var samtidig en nedgang i antall pasienter i poliklinisk behandling fra snaut 19 400 i 2012 til i underkant av 17 600 i 2013 og i overkant av 17 700 i 2014. I 2015 var det så igjen en økning til i underkant av 18 400.

Figur 8.2: Antall pasienter (individer) behandling i spesialisthelsetjenesten for rusmiddelproblemer, døgn og poliklinisk/dag (TSB og PHV), 2010-2015

Kilde. Norsk pasientregister

Det kan også være av interesse å få et bilde av fordelingen mellom pasienter diagnostisert med henholdsvis alkoholproblemer (ICD 10 kode F10) og narkotika-/medikamentproblemer (ICD-10 kode F11-19) som hovedtilstand. For de seks årene 2010, 2011, 2012, 2013, 2014 og 2015 finner vi at det ble registrert omkring 9 - 10 000 pasienter per år i behandling for alkoholproblemer, og omkring 15 – 18 000 i behandling for problemer med narkotika/medikamenter (tabell 8.1). Det vil igjen si at noe over 1/3 av pasientene i behandling for rusmiddelproblemer i spesialisthelsetjenesten, har diagnose knyttet til misbruk av alkohol, mens noe under 2/3 har diagnose knyttet til misbruk av narkotika/medikamenter. Dette omfatter både pasienter i TSB og PHV. Når det gjelder fordeling mellom kvinner og menn, er denne omkring 30/70 både for pasienter med alkohol, og for pasienter med narkotika/medikamenter som hovedtilstand.

Tabell 8.1: Antall pasienter (individer) med henholdsvis alkohol og narkotikarelaterte diagnoser i behandling for rusmiddelproblemer, døgn og poliklinisk (TSB og PHV), 2010–2015

	Døgn	Poliklinisk + dag	Totalt
2010			
Alkohol (F10)	2 486	6 600 +36	9 122
Narkotika+Medikamenter (F11-19)	4 119	10 793 + 57	14 969
Totalt	6 605	17 393 +93	24 091
Alkohol/Narkotika+Medikamenter	38/62	38/62	38/62
2011			
Alkohol (F10)	2 662	6 697 + 35	9 394
Narkotika+Medikamenter (F11-19)	3 992	11 690 + 57	15 739
Totalt	6 654	18 387 + 92	25 133
Alkohol/Narkotika+Medikamenter	40/60	36/64	37/63
2012			
Alkohol (F10)	2 799	6 958 + 30	9 787
Narkotika+Medikamenter (F11-19)	3 993	12 318 + 45	16 356
Totalt	6 792	19 276 + 75	26 143
Alkohol/Narkotika+Medikamenter	41/59	36/64	37/63
2013			
Alkohol (F10)	3 698	5 777 + 76	9 551
Narkotika+Medikamenter (F11-19)	5 150	11 561 + 181	16 892
Totalt	8 848	17 338 + 257	26 443
Alkohol/Narkotika+Medikamenter	42/58	33/67	36/64
2014			
Alkohol (F10)	3 825	5 693 + 70	9 588
Narkotika+Medikamenter (F1-19)	5 337	11 787 + 165	17 289
Totalt	9 162	17 480 + 235	26 877
Alkohol/Narkotika+Medikamenter	42/58	33/67	36/64
2015			
Alkohol (F10)	3 801	5934+71	9 806
Narkotika+Medikamenter (F11-19)	5 316	12 216+162	17 694
Totalt	9 117	18 150+233	27 500
Alkohol/Narkotika+Medikamenter	42/58	33/67	36/64

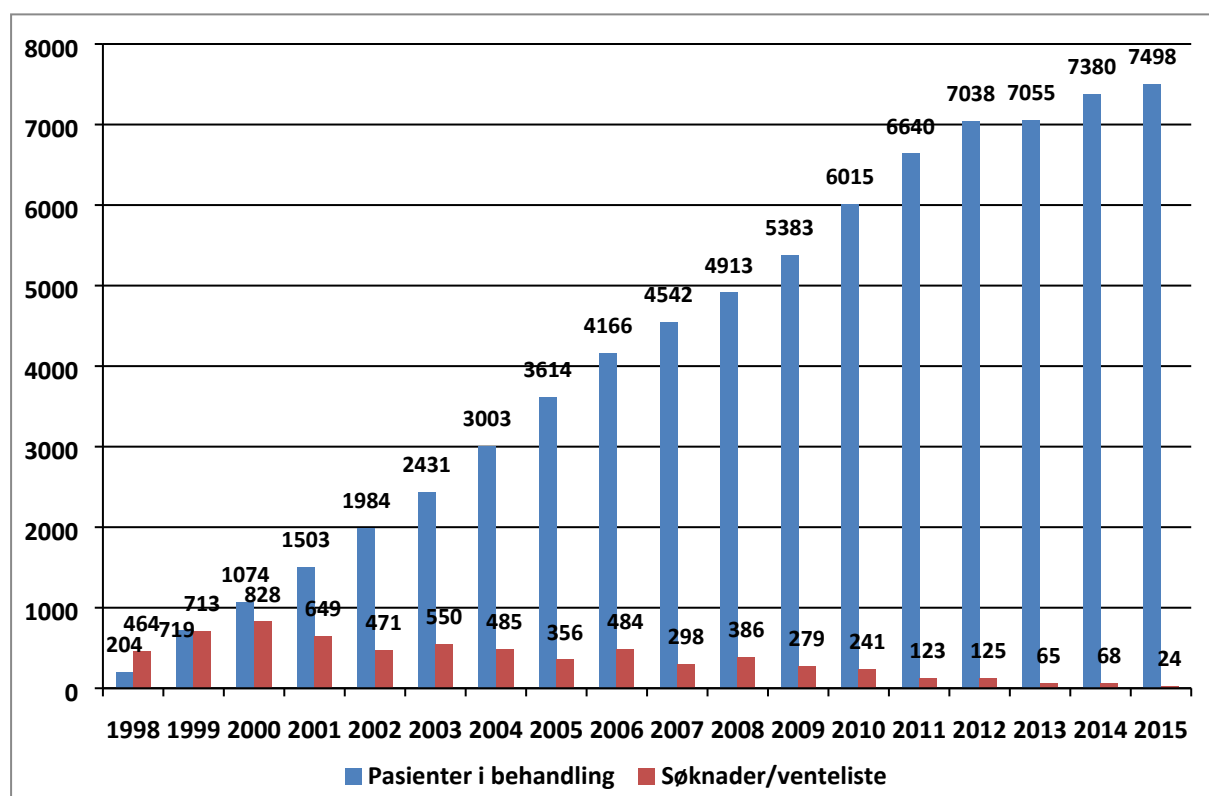
Kilde: Norsk pasientregister

Pasienter i legemiddelassistert rehabilitering (LAR) utgjør en vesentlig del av pasientene som er i behandling for narkotikaproblemer. Etter at substitusjonsbehandling i 1998 ble et permanent landsdekkende tilbud, har antall pasienter i slik behandling økt nærmest eksplosivt. Fra at det ved tusenårsskiftet var omkring 1 000 pasienter i substitusjonsbehandling, var antallet ved utgangen av 2015 i underkant av 7 500 (figur 8.3). I og med at dette er en behandling som for de fleste er mer eller mindre livsvarig, vil dette være en pasientgruppe der de samme personene vil gå igjen fra år til år. Som det framkommer av tabell 8.2 var det i

2015 i underkant av 7 850 pasienter med problemer knyttet til opiat er som hovedtilstand (ICD-10 kode F-11), noe som peker i retning av at det er en gruppe på ca 350 pasienter som er i medikamentfri behandling for sine opioidproblemer.

De første årene substitusjonsbehandling for opioidproblemer var tilgjengelig i Norge, var det mange som sto på venteliste for å få sin søknad vurdert eller for å påbegynne behandlingen. I de senere år er dette antallet betraktelig redusert og som det framgår av figur 8.3 var det ifølge rapporteringen ikke flere enn 24 som sto på venteliste ved utgangen av 2015.

Figur 8.3: Antall pasienter i legemiddelasistert rehabilitering (LAR) og antall søknader/på venteliste 1998-2015

Kilde: Seraf

Tabell 8.2 gir en mer detaljert oversikt over fordeling på ulike ICD-10 koder (hovedtilstand). Det kan her være verd å merke seg at det har vært en økning i antall pasienter i behandling med cannabisproblemer som hovedtilstand (F 12), fra 2 500 i 2010 til omkring 3 400 i 2014 og 2015. Når det gjelder pasienter som er diagnostisert med flere stoffer som hovedtilstand (F19) inngår trolig også alkohol her som en av flere substanser.

Tabell 8.2: Antall pasienter (individer) med ulike ICD-10-koder i behandling for rusmiddelproblemer i spesialisthelsetjenesten, døgn og poliklinisk/dag (TSB og PHV) 2010-2015

		Alko- hol	Opi- ater	Canna- bis	Lege- midler	Kok- ain	S.stim- -uler.	Halli- sinug	Løse- mid.	Flere stoff	Totalt
		(F 10)	(F 11)	(F 12)	(F 13)	(F14)	(F 15)	(F 16)	(F 18)	(F 19)	
2010	Døgn	2 486	1 270	384	362	19	640	12	3	1 429	6 605
	Pol/dag	6 636	4 142	2 120	730	121	1 211	19	6	2 496	17 481
	Total	9 122	5 412	2 504	1 092	140	1 851	31	9	3 925	24 086
2011	Døgn	2 662	1 259	444	344	20	652	16	2	1 255	6 654
	Pol/dag	6 732	4 917	2 332	786	123	1 301	24	2	2 262	18 479
	Total	9 394	6 176	2 776	1 130	143	1 953	40	4	3 517	25 133
2012	Døgn	2 799	1 084	505	380	21	619	25	5	1 354	6 792
	Pol/dag	6 988	5 463	2 549	744	100	1 303	21	6	2 177	19 351
	Total	9 787	6 547	3 054	1 124	121	1 922	46	11	3 531	26 143
2013	Døgn	3 698	1 983	653	455	24	678	10	2	1 345	8 848
	Pol/dag	5 853	5 168	2 610	661	115	1 216	15	5	1 952	17 595
	Total	9 551	7 151	3 263	1 116	139	1 894	25	7	3 297	26 443
2014	Døgn	3 825	2 087	701	419	32	712	22	2	1 362	9 162
	Pol/dag	5 763	5 345	2 701	701	110	1 219	18	7	1 851	17 715
	Total	9 588	7 432	3 402	1 120	142	1 931	40	9	3 213	26 877
2015	Døgn	3 801	2 079	704	490	28	686	22	2	1 305	9 117
	Pol/dag	6 005	5 770	2 732	737	129	1 165	19	6	1 820	18 383
	Total	9 806	7 849	3 436	1 227	157	1 851	41	8	3 125	27 500

F17 omfatter tobakksrelaterte problemer og er ikke tatt inn her

Kilde: Norsk pasientregister (omfatter både pasienter i TSB og PHV)

8.4 Tilbakeholdelse i institusjon uten eget samtykke

Helse- og omsorgstjenesteloven kapittel 10 omhandler tvangstiltak overfor rusmiddel- misbrukere. § 10-1 regulerer kommunens plikt til å vurdere bruk av tvang etter melding fra pårørende (erstatte § 6.1a i den tidligere sosialtjenesteloven). § 10-2 regulerer tilbakeholdelse i institusjon uten eget samtykke (erstatte § 6-2 i den tidlige sosialtjenesteloven), mens § 10.3 regulerer tilbakeholdelse av gravide (erstatte § 6-2a i den tidligere sosialtjenesteloven).

Sak om tilbakeholdelse uten eget samtykke forberedes av den kommunale sosialtjenesten/- NAV, og fremmes for Fylkesnemnda for barnevern og sosiale saker. Vilkår for vedtak om ufrivillig tilbakeholdelse: «*Dersom noen utsetter sin fysiske eller psykiske helse for fare ved omfattende og vedvarende misbruk, og dersom hjelpetiltak ikke er tilstrekkelig, kan det vedtas at vedkommende uten eget samtykke kan tas inn i en institusjon utpekt av regionalt helseforetak, jf. spesialisthelsetjenesteloven § 2-1a fjerde ledd, for undersøkelse og tilretteleggelse av behandling, og holdes tilbake der i opptil tre måneder.*» Når det gjelder

tilbakeholdelse av gravide, er vilkåret for vedtak om tilbakeholdelse: «*dersom misbruket er av en slik art at det er overveiende sannsynlig at barnet vil bli født med skade, og dersom hjelpetiltak ikke er tilstrekkelig.*» Tilbakeholdelsen kan gjelde hele svangerskapet.

Som allerede sagt skal saker om tilbakeholdelse i institusjon i utgangspunktet behandles i fylkesnemnda. I tilfeller der det bestemmes skal ivareta, kan bli vesentlig skadelidende dersom vedtak ikke treffes og gjennomføres straks, kan kommunen fatte midlertidig vedtak (helse- og omsorgstjenesteloven § 10.2–4. ledd). Er det truffet midlertidig vedtak, skal forslag om endelig vedtak sendes fylkesnemnda innen to uker (§ 10.2 – 5.ledd).

Antall realitetsvedtak etter § 10-2 har gjennom årene vært relativt lavt, selv om det har vært en økning i det siste tiåret fra i underkant av 50 vedtak i årene fram til 2005, til rundt 100 vedtak i årene 2010 – 2012 og en ny økning til 157 og 155 i årene 2013, 2014 og 2015 (tabell 8.3). Antall realitetsvedtak om tilbakeholdelse av gravide har i flere år vært stabilt med 25-30 vedtak per år, med unntak av 2014 da det ble truffet 17 slike vedtak. Det må gjøres oppmerksom på at antall vedtak ikke er lik antall saker eller personer som det er fattet vedtak mot. Dette fordi det kan fattes flere vedtak mot samme person. En kan heller ikke summere antall realitetsvedtak og antall midlertidige vedtak jf. det som er sagt om at midlertidige vedtak skal fremmes for fylkesnemnda for endelig vedtak.

Tabell 8.3: Antall vedtak om tilbakeholdelse i institusjon uten i fylkesnemndene for barnevern og sosiale saker 1996-2015

	§ 10-2	§ 10-2 midlertidige vedtak	§ 10-3	§ 10-3 midlertidige vedtak
1996	18		8	26
1997	21		9	18
1998	29		16	30
1999	46	33	17	42
2000	22	31	8	19
2001	39	31	12	11
2002	38	35	17	34
2003	42	30	21	24
2004	49	58	15	22
2005	80	66	25	30
2006	65	49	29	33
2007	83	54	30	43
2008	71	50	23	49
2009	87	88	29	46
2010	106	106	25	45
2011	101	100	28	42
2012	109	103	28	43
2013	157	127	24	51
2014	155	135	17	32
2015	155	112	25	37

Kilde: Helsedirektoratet

8.5 Vederlagsfri tannhelsetjeneste

Fylkeskommunen har ansvar for den offentlige tannhelsetjenesten. I årene 2005 – 2008 fikk rusmiddelmissbrukere som oppholdt seg i døgninstitusjon i mer enn tre måneder, rusmiddelmissbrukere som mottok visse kommunale tjenester, og pasienter i legemiddelassistert rehabilitering, rett til vederlagsfri tannhelsetjeneste. Ut fra informasjon innhentet fra fylkestannlegene om hvor mange rusmiddelmissbrukere som ut fra den gitte ordningen har mottatt tilbudet, ser vi at det har vært en jevn økning etterhvert som ordningen har kommet i drift. Tilgjengelig informasjon viser at det i 2007 var i underkant av 2 300 rusmiddelmissbrukere som mottok vederlagsfri tannhelsetjeneste fra fylkeskommunen, var det

tilsvarende antall i 2015 mer enn 7 500 (se vedleggstabell 8.1). Det faktiske antallet er imidlertid høyere grunnet noe mangelfull registreringspraksis.

8.6 Kommunale tjenester

Som for andre borgere har kommunen ansvar for å yte nødvendige helse- og sosialtjenester til rusmiddelmissbrukere. Det foreligger imidlertid ingen systematisk data om hva det kommunale tjenestetilbudet til denne gruppen omfatter, eller om bruk av slike tjenester. Dette gjelder eksempelvis lavterskel helsetjenester, tilrettelagte overnattings- og botilbud, sprøyterutdeling osv. I et forsøk på å få slik informasjon ble det våren 2012 sendt et lite spørreskjema til de største kommunene. De innkomne svarene var imidlertid svært mangelfulle og derfor ikke egnet til å settes sammen til noen form for oversikt. Det som kan sies, er at de fleste store kommunene ser ut til å ha lavterskel helsetilbud og såkalte væresteder for rusmiddelmissbrukere. Videre har de fleste større kommunene en eller annen form for overnattings- botilbud og organisert utdeling av sprøyter. Det kan anslås at det i Norge deles ut noe over 3 millioner sprøyter i året.

8.6.1 Sprøyterommet i Oslo

I desember 2004 vedtok Stortinget en midlertid lov og forskrift om prøveordning med lokaler for injisering av narkotika – sprøyteromsloven. Loven ble gjort permanent i 2009 og gir kommunene anledning til å etablere sprøyterom. Ordningen skal godkjennes av Helse- og omsorgsdepartementet. Enn så lenge er det bare Oslo kommune som har valgt å ta i bruk ordningen, og sprøyterommet i Oslo har vært i drift siden 1. februar 2005. Fra starten var åpningstiden kl 10.00 – 15.00, men ble etter kort tid utvidet til kl 09.30 – 16.00. I 2007 flyttet sprøyterommet til nye og større lokaler, noe som ga økt kapasitet. Kapasiteten ble ytterligere økt i september 2009 ved at åpningstiden ble utvidet til kl 09.00-19.30 mandag-torsdag, mens det fredag til søndag ble holdt åpent kl 09.00-15.00. I september 2013 ble åpningstiden igjen utvidet til kl 09.00-21.30 mandag til fredag og kl 10-16.00 i helgene. For å bli registrert som bruker av ordningen, må en være fylt 18 år og være tungt belastet heroinmisbruker. Ordningen er begrenset til injisering av heroin som skal framvises for de ansatte.

De ansatte i sprøyterommet registrerer systematisk bruken av tjenesten. Tabell 8.4 viser noen nøkkeltall. Det har vært en jevn økning i antall registrerte brukere fra 300 i 2005 til 2 936 i 2015. Økningen må ses i sammenheng med økningen i kapasitet. Det framgår av tabellen at økningen i antall registrerte brukere i de siste par år, var lavere enn i de foregående. Det kan utfra dette være grunn til å tro at de fleste injeksjonsbrukerne i Oslo etter hvert er registrert som brukere av ordningen.

Antall personer som faktisk har brukt ordningen i de enkelte år, økte naturlig nok i de første årene, men ble etter hvert langt lavere enn antall registrerte brukere. Av de snaut 3 00 brukere som var registrert i 2015, var det i underkant av 1 000 som hadde brukt tjenesten. Antall

injeksjoner per år har økt jevnt fra noe over 8 000 i 2005 til noe over av 35 500 i de siste år, noe som gir et gjennomsnitt på 97 injeksjoner per dag. Selv om vi ikke vet hvor mange injeksjoner som settes i Oslo i løpet av en dag, er det grunn til å tro at sprøyterommet bare dekker en begrenset andel.

Andel overdoser i sprøyterommet var i mange år relativt stabil med omkring 0,6 prosent av alle satte injeksjoner. I 2014 og 2015 ser vi imidlertid at det var en økning til 0,76% og 0,95%. Ingen av overdosene har ført til dødsfall.

Tabell 8.4: Bruk av sprøyterommet i Oslo 2005-2015

År	Antall registrerte brukere totalt*	Antall brukere per år**	Antall injeksjoner	Antall ganger ringt 113	Andel overdoser av alle injeksjoner
2005	300	277	8 318	35	0,42 %
2006	400	297	8 101	36	0,44 %
2007	674	486	11 654	70	0,60 %
2008	1224	923	19 480	122	0,62 %
2009	1665	***	25 940	155	0,60 %
2010	2211	1484	28 368	164	0,58 %
2011	2556	1539	29 204	155	0,53 %
2012	2775	1557	33 741	196	0,58 %
2013	2838	1339	36 138	221	0,61 %
2014	2898	1212	35 392	270	0,76 %
2015	2936	987	35 223	333	0,95%

* Antall brukernummer delt ut fra sprøyterommet åpnet i 1.2.2005.

** Antall som faktisk har brukt sprøyterommet per år.

*** Antall brukere for 2009 foreligger ikke.

**** Ingen av overdosene har ført til dødsfall.

Kilde: Oslo kommune/Velferdsetaten

8.7 Andre tjenester

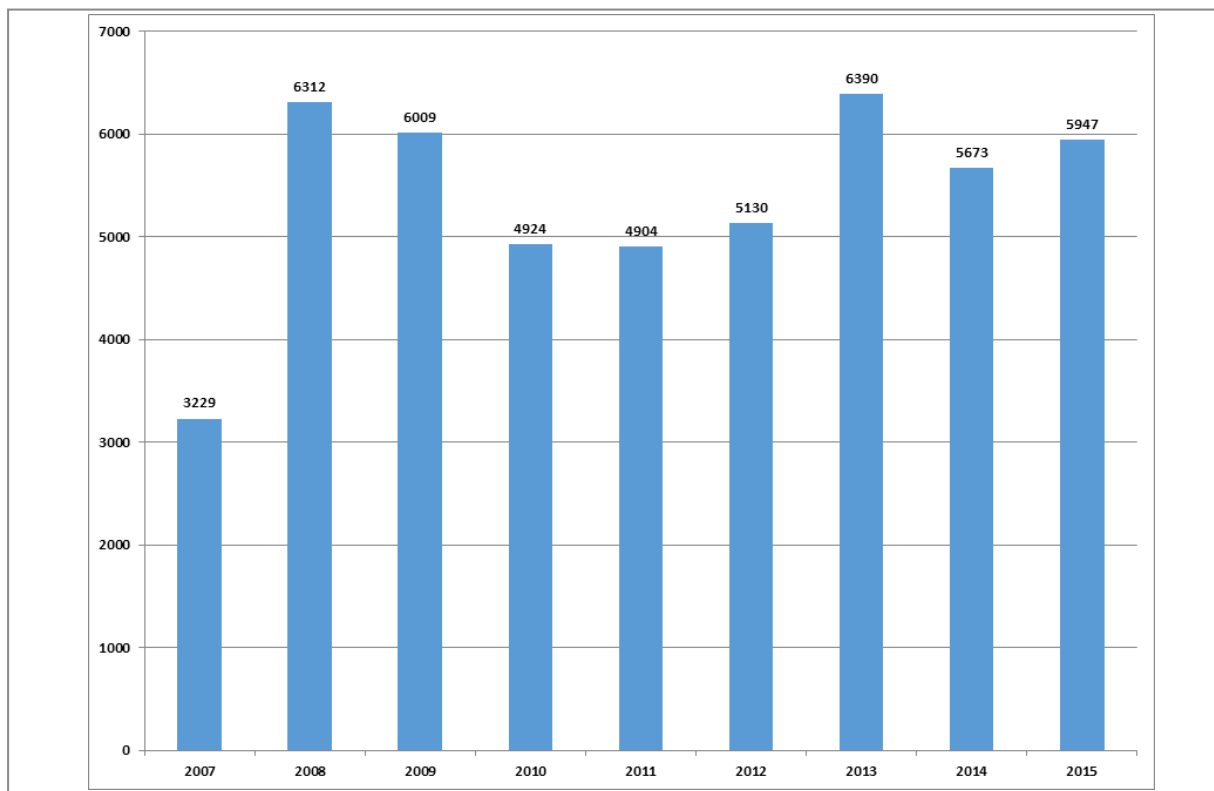
8.7.1 RUStelefonen

RUStelefonen ble etablert i 2002 og er en nasjonal opplysningstjeneste om rusmiddelproblematikk. Tjenesten finansieres av Helsedirektoratet og driftes av Oslo kommune og er ment å være et supplement til det øvrige hjelpeapparatet. Den kan nås via telefon, chat, Internett, via Klara-Klok.no og Ung.no. Målgruppe er ungdom som eksperimenterer/prøver ut rusmidler, og pårørende som er bekymret for familiemedlemmers

bruk av rusmidler. Det gis informasjon om ulike rusmidler, råd og veiledning om hjelpetjenester og behandling.

Figur 8.4 viser antall behandlede henvendelser for årene 2007 – 2015. Etter en økning fra noe over 3 000 i 2007 til noe over 6 000 i 2008, var det en nedgang ved at det i de tre årene 2010 – 2012 var omkring 5 000 behandlede henvendelser. I 2013 var det igjen en økning til i underkant av 6 400 mens det i de siste to årene så vært en mindre tilbakegang. En detaljert oversikt over henvendelser via de ulike kanalene framgår av vedleggstabell 8.2.

Figur 8.4: Antall forespørsler behandlet av RUStelefonen 2007-2015

Kilde: RUStelefonen

8.7.2 Røyketelefonen

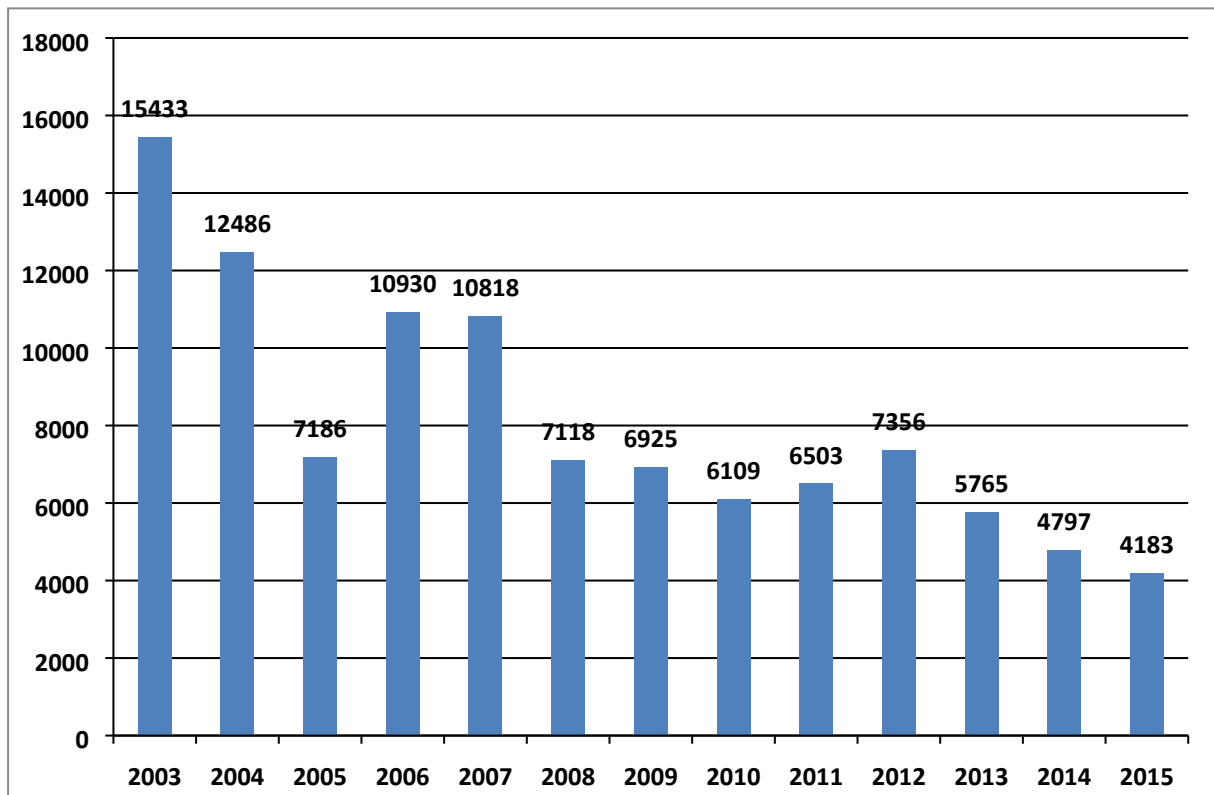
Røyketelefonen drives av Helsedirektoratet og gir veiledning i røyke- og snusslutt.

Røyketelefonen kan også svare på spørsmål om bruk av tobakk, nikotinavhengighet og tobakksavvenning fra studenter, helsepersonell, kursledere og andre interesserte. Tjenesten er bemannet fra kl 09.00 – 18.00 på hverdager. Åpningstiden justeres i ferieperioder og under kampanjer.

Røyketelefonen har tilbud om gratis oppfølging med veiledning over tid for personer som er i en slutteprosess. Oppfølgingstjenesten består av en kartleggende innmeldingssamtale og inntil 12 oppfølgende veiledningssamtaler samt en avsluttende evalueringssamtale.

Antall henvendelser gjennom de siste 10-11 årene viser relativt store variasjoner, og påvirkes trolig av markedsføring (figur 8.5).

Figur 8.5: Antall besvarte henvendelser Røyketelefonen 2003-2015

Kilde: Helsedirektoratet/Røyketelefonen

8.8 Historisk oversikt

I det følgende gis en oversikt over hendelser og beslutninger med betydning for utvikling av tjenestetilbudet på rusmiddelfeltet.

- 1900** Lov om løsgjengeri, drukkenskap og betleri ble vedtatt. Trådte i kraft i 1907. Dette var en lov som kom til å spille en viktig rolle i utviklingen av alkoholistsorgen i de følgende 70 år. Loven ga bestemmelser om straff for beruselse på offentlig sted og for offentlig forstyrrelse i beruset tilstand. Loven innebar at det for mer «kronisk» løsgjengeri og personer som var «forfalt til drukkenskap», kunne idømmes anbringelse i tvangsarbeidshus eller kuranstalt.
- 1909** Det første kursted for alkoholmisbrukere ble opprettet av Blå Kors (Eina). Opprettelsen kan ses som en reaksjon mot at det først og fremst var de mest langtkomne og sosialt utslåtte alkoholmisbrukerne som sto i fokus for den offentlige innsatsen. I årene som fulgte ble det også opprettet kursteder i regi av Lægeforeningen (Ørje 1910) og Hvite Baand (Jeløy for kvinner 1913).
- 1920** Staten overtar Ørje kursted fra Lægeforeningen. Ordningen med herberger vokste fram. Herbergene ble opprettet for å gi husløse tak over hodet og kom etter hvert til å bli en kvantitativt viktig del av alkoholistsorgen.
- 1926** Regjeringen oppnevnte et utvalg (Edruelighetskomitéen av 1926) som skulle vurdere oppbyggingen av en behandlingsorganisasjon for alkoholmisbrukere.
- 1928** Edruelighetskomitéen av 1926 avga sin innstilling.
- 1932** Edruskapsloven, som hadde sitt grunnlag i innstillingen fra det regjeringsoppnevnte utvalget fra 1926, ble vedtatt. Loven ga bl. a. hjemmel for opprettelse av kommunale edruskapsnemnder og anledning til å legge inn pasienter på kursted under tvang. En av edruskapsnemndenes oppgave var å ta seg av alkoholmisbrukere og treffe bestemmelse om anbringelse i sykehus eller kursted.
- 1936** Statens edruelighetsråd ble opprettet som forvaltningsorgan for edruskapsloven.
- 1939** Edruskapsloven, vedtatt i 1932, trådte i kraft. Loven innebar bestemmelser om oppnevning av kommunale edruskapsnemnder som bl.a. hadde til oppgave å drive forebyggende arbeid for å bedre edrueligheten. Loven hjemlet også muligheten til å foreta tvangsinnleggelse i kuranstalt i inntil to år.
- 1947** Stortinget oppnevner en Alkoholistsorgskomite.
- 1948** AA åpnet sin første poliklinikk (Oslo).

- 1949** Stillingen som overlege for alkoholistforsorgen ble opprettet. Overlegen avgjorde søknader om innleggelse på statens kursteder og private kursteder når søknaden kom gjennom edruskapsnemndene, utskrivninger og viktige saker angående disiplinærforseelser. Dette var avgjørelser som tidligere ble foretatt av Sosialdepartementet. Overlegen var samtidig styrer på Bjørnebekk kursted.
- 1951** Den første A-klinikk i regi av AA ble opprettet (Oslo). Tok sikte på medisinsk korttidsbehandling. Det kom etter hvert flere slike A-klinikker som var mer orientert mot en medisinsk behandling av alkoholmisbruk enn de tradisjonelle kurstedene. A-klinikkene ble lagt under Helsedirektoratet og fikk en høyere status enn kurstedene og tilsynshjemmene som var underlagt Sosialdepartementet.
- 1953** Det første tilsynshjemmet ble opprettet (Kameratheimen, Stavanger). Målet med tilsynshjem var å gi hjelp på et tidligere stadium enn hva gjaldt behandling i kursted. Klientene skulle helst være i arbeid. Ble etter hvert brukt mest i ettervern etter klinikk-/kuropphold.
- 1959** En utvalgsinnstilling om den videre utbyggingen av alkoholistforsorgen understreket betydningen av virksomheten drevet av ideelle organisasjoner, men at dette ikke fritok staten for et overordnet ansvar (St. meld. 59 for 1959 Om den videre utbygging av alkoholistforsorgen).
- 1961** Statens klinikk for narkomane (SKN) beliggende på Hov i Søndre Land, ble opprettet. Klinikken ble etablert for å ta imot de såkalt «klassiske» narkomane. Dette var som regel personer som hadde utviklet misbruk av opiatholdige legemidler, som f eks morfin.
- 1969** Uteseksjonen i Oslo ble opprettet for å arbeide oppsøkende og forebyggende arbeid blant ungdom i de nyoppståtte narkotikamiljøene. Etter hvert opprettet flere kommuner slike oppsøkende virksomheter (utekontakter).
- 1970** Stortinget vedtok vesentlige endringer i løsgjengerloven ved at §§ 16 og 18 ble opphevet. Dermed opphørte muligheten for tvangsanbringelse i det som ble kalt arbeidshus og det var ikke lenger forbudt å være beruset på offentlig sted. Gjennom endringene i løsgjengerloven ble ansvaret for såkalte løsgjengere overført fra Justisdepartementet til Sosialdepartementet. Det ble oppnevnt et «rådgivende aksjonsutvalg» (Birkelundutvalget – alkoholistsorgsutvalget) som skulle utrede tiltak som burde settes i verk etter endringene i løsgjengerloven. For å møte den aktuelle gruppens behov for ulike former for omsorgstiltak, ble det etter hvert opprettet avrusningsstasjoner og vernehjem. Landets første avrusningsstasjon ble

opprettet i Oslo i 1970. Vernehjemmene var et tilbud til eldre hjemløse alkoholmisbrukere.

- 1971** Statens økende engasjement i alkoholistomsorgen fikk sin start. Stillingen som overlege for alkoholistomsorgen ble overført fra Bjørnebekk kursted til Statens edruskapsdirektorat.
- 1972** Alkoholistsorgsutvalgets hovedutredning ble lagt fram. Utvalget tok til orde for at det burde være en A-klinikk i de største byene, og at en etablerte poliklinikker i de 20 største byene/tettstedene. I tillegg til etablering av vernehjem og avrusningsstasjoner, ble det foreslått en utbygging av hybelhus og vernede boliger.
- 1975** St. meld. nr. 17 (1975-76) Om alkoholistomsorgen la opp til en integrering og utbygging av tilbudet utenfor institusjon. Samtidig ble det lagt opp til en regionalisering av institusjonstilbudet slik at hvert fylke ble ansvarlig for å dekke sitt behov for institusjonsbehandling. Det ble også lagt opp til en satsing på poliklinikker, avrusningsstasjoner og andre former for korttidsbehandling som ikke fjerner pasientene for mye fra bo- og arbeidsmiljø.
- 1976** St. meld. nr. 66 (1975-76) Om narkotikaproblemer. Meldingen dannet blant annet grunnlag for en systematisk utbygging av de psykiatriske ungdomsteamene (PUT), som hadde begynt å vokse fram.
- 1979** St. prp. nr 138 (1978-79) Om plan for økt innsats mot narkotikaproblemer og om endringer i statsbudsjettet og trygdebudsjettet for 1979. Planen inneholdt en lang rekke tiltak som ble fulgt opp med økonomiske midler. Dette gjaldt eksempelvis styrking av Uteseksjonen i Oslo, nye behandlingseenheter i og utenfor institusjon.
- 1985** Fylkeskommunene fikk et utvidet ansvar for alkoholistinstitusjonene (Ot. prp. nr 42 (1982-83) om lov om fylkeskommunalt ansvar for alkoholistinstitusjonene m.v). Bakgrunnen var uoversiktlige og kompliserte ansvarsforhold og finansieringsordninger. Ut fra at synet på rusmiddelskader og rusmiddelavhengighet hadde endret seg fra en helsefaglig til en mer sosialfaglig forståelse, ble det vedtatt at spesialinstitusjonene for personer med alkoholproblemer skulle defineres som sosialinstitusjoner og at man i prinsippet bare sondret mellom behandlings- og rehabiliteringsinstitusjoner på den ene siden og omsorgsinstitusjoner på den andre.
- Ble satt i gang et femårig prøvefylkeprosjekt i Nordland og Østfold med mål om å bygge ut funksjonelle hjelpetiltak for rusmiddelmisbrukere i et samarbeid mellom fylkeskommune og kommune.

- 1987** St. meld. nr. 17 (1987-88). Alkohol og folkehelse. Har som utgangspunkt at forskning har gitt nye erkjennelser og mer viten om alkoholens skadevirkninger. Det blir framhevet at det særlig er forskning om skader som resultat av mer tilfeldig alkoholbruk som gir bakgrunn for ny vurdering av alkoholpolitiske tiltak. Det understrekes at det har skjedd en forskyvning i vektleggingen av årsakene til alkoholens skadevirkninger. Det påpekes at mens en tidligere la en hovedvekt på kjennetegn ved brukeren, blir det nå lagt en hovedvekt på forholdet mellom totalforbruk, antall storforbrukere, drikkemønsteret og skaderisiko (totalkonsummodellen). En reduksjon av totalforbruket med 25 prosent innen år 2000 i overensstemmelse med WHO's anbefaling, settes opp som det viktigste mål. Vektlegging av polikliniske behandlingstilbud framfor behandling i institusjon for personer med alkoholproblemer, blant annet for å nå en videre målgruppe enn de mest langtkomne og synlige problemdrikkerne.
- 1988** Den såkalte AIDS-informasjonsbussen (sprøytebussen) i Oslo startet sin virksomhet. Etter hvert begynte flere kommuner å dele ut sprøyter og kanyler.
- Sosialdepartementets handlingsplan mot stoffmisbruk – utvikling av behandlingsskapiteten 1988-1992 ble lagt fram. Med bakgrunn i at flere stoffmisbrukere ønsker hjelp og behandling som følge av angst for HIV-smitte, tar Regjeringen sikte på å opprette 300-350 nye heldøgns plasser.
- 1992** St. meld. nr. 69 (1991-92) Tiltak for rusmiddelmissbrukere. Viser til den vedtatte sosialtjenesteloven og fastslår at særomsorgen for rusmiddelmissbrukere dermed er avvirket og grunnlaget lagt for å utvikle et differensiert og helhetlig tiltaksapparat på fylkeskommunalt, kommunalt og lokalsamfunnsnivå. Det framheves at behandling av alle typer rusmidler bør ses i sammenheng. Hjelp- og behandlingstiltakene bør differensieres etter oppgaver og behov som i hovedsak knytter seg til alder, forholdet til arbeidsliv, familie og sosialt nettverk.
- 1993** Lov om sosiale tjenester (sosialtjenesteloven) trer i kraft og erstatter lov om sosial omsorg, lov om edruskapsvern og lov om fylkeskommunalt ansvar for alkoholist-institusjoner (Ot.prp. nr. 29 (1990-91) Om lov om sosiale tjenester m.v.). Fylkeskommunen får dermed et samlet generelt ansvar for behandlingssenheter for rusmiddelmissbrukere. Behandling i døgninstitusjon finansieres gjennom en delt betaling mellom kommune og fylkeskommune. Kommunen får ansvar for sosiale tjenester, herunder omsorgsbaserte boliger med heldøgns omsorgstjenester. Kapittel 6 omhandler særlige tiltak for rusmiddelmissbrukere. § 6-2 gir anledning til tilbakeholdelse i institusjon uten eget samtykke i inntil tre måneder. Sak om tilbakeholdelse uten eget samtykke skal fremmes av sosialtjenesten i kommunen og fremmes for Fylkesnemnda for barnevern og sosiale saker. Grunnlag for å fremme sak om

tilbakeholdelse: «dersom noen utsetter sin fysiske eller psykiske helse for fare ved et omfattende og vedvarende misbruk, og dersom hjelpetiltak etter § 6-1 ikke er tilstrekkelig, kan det vedtas at vedkommende uten eget samtykke kan tas inn i institusjon for undersøkelse og tilrettelegging av behandling, og holdes tilbake i opptil tre måneder». § 6-3 gir anledning til tilbakeholdelse i institusjon på grunnlag av eget samtykke i inntil tre uker.

De første (av til sammen syv) regionale kompetansesentrene på rusmiddelfeltet blir etablert.

1994 Det settes i gang et treårig forsøksprosjekt med substitusjonsbehandling med metadon med plass til 50 pasienter.

1996 Sosialtjenesteloven § 6-2a, om tilbakeholdelse i institusjon uten eget samtykke av gravide inntil barnet er født, trer i kraft.

1997 Stortinget vedtar at substitusjonsbehandling med metadon (metadonassistert rehabilitering – MAR) skal etableres som et permanent landsdekkende tilbud.

1999 En arbeidsgruppe nedsatt av Sosial- og helsedepartementet la fram tre rapporter om hjelpe- og behandlingstilbudet til rusmiddelmisbrukere (de såkalt Nesvåg-rapportene).

2002 RUStelefonen, en bekymringstelefon der ungdom, pårørende og andre kan få råd og hjelp i risikosituasjoner, blir opprettet.

2003 Regjeringens handlingsplan mot rusmiddelproblemer 2003-2005. Blant de områder som omtales er tidlig intervensjon for rusmiddelproblemer, bedre behandlingstilbud samt omsorgs- og skadereduserende tilbud.

NOU 2003:4 Forskning på rusmiddelfeltet. Utredning fra en kommisjon nedsatt av Sosial- og helsedepartementet for å oppsummere kunnskapen på rusmiddelfeltet. Utredningen gir en oversikt over internasjonal og nasjonal forskning om effekter av forebyggende, behandlende og skadereduserende tiltak på rusmiddelfeltet.

2004 Rusreformen trår i kraft. Reformen innebar at behandling for rusmiddelmisbruk ble en del av den statlige spesialisthelsetjenesten under betegnelsen «tverrfaglig spesialisert behandling for rusmiddelmisbruk» (TSB). Reformen innebar at rusmiddelmisbrukere i behandling har rettigheter etter pasientrettighetsloven, noe som bl.a. innebærer at de som pasienter har rett til fritt å velge behandlingssted som inngår i de regionale helseforetakenes tilbud. Stortingets behandling av reformen hadde sitt utgangspunkt i to odelstingsproposisjoner (Ot. prp. nr. 3 (2002-2003) Om lov om endringer i lov 13. desember 1991 nr 81 om sosiale tjenester m.v. og i enkelte andre lover (statlig overtakelse av deler av fylkeskommunens ansvar for tiltak for rusmiddelmisbrukere)

og Ot. prp. nr 54 (2002-2003) Om lov om endringer i lov 13. desember 1991 nr 81 om sosiale tjenester m.v. (Rusreform II og rett til individuell plan)). I den første proposisjonen foreslo Regjeringen overføring av sektoransvar fra fylkeskommune til stat for behandlingssenheter for rusmiddelmissbrukere som ble vurdert til å yte spesialiserte helsetjenester (Rusreform I). I den andre foreslo Regjeringen at fylkeskommunens ansvar for behandlingssenheter som ble vurdert til å tilby spesialiserte sosiale tjenester og omsorg for rusmiddelmissbrukere, skulle overføres til kommunene (Rusreform II). Stortinget ga sin tilslutning til Rusreform I (jf. Innst. O. nr 51 (2002-2003)), men gikk imot Regjeringens forslag til Rusreform II (jf. Innst. O. nr. 4 (2003-2004)), og vedtok å overføre hele det fylkeskommunale ansvaret for behandlingssenheter for rusmiddelmissbrukere til staten ved de regionale helseforetakene.

Ved at behandlingssinstitusjoner ble hjemlet i spesialisthelsetjenesteloven, fikk pasienter rettigheter etter lov om tannhelsetjeneste ved opphold på minst 3 måneder.

Stortinget vedtar en midlertidig lov om forsøk med sprøyterom (Ot.prp nr 56 (2003-2004) Om midlertidig lov om prøveordning med lokaler for injeksjon av narkotika og Ot.prp. nr. 8 (2004-2005) Om lov om endringer i midlertidig lov 2. juni 2004 nr 64 om prøveordning med lokaler for injisering av narkotika).

2005 Regjeringens handlingsplan mot rusmiddelproblemer 2006-2008. Blant de prioriterte områdene som nevnes er: forebygging og tidlig intervensjon, helhetlig rehabilitering og behandling, forskning samt nordisk og internasjonalt samarbeid.

Oslo åpner landets første (og per 2014 landets eneste) sprøyterom.

2006 Tilbudet om vederlagsfri offentlig tannhelsetjeneste ble utvidet til å gjelde klienter i kommunal rusomsorg.

2007 Det innføres en ventetidsgaranti for behandling for barn og unge under 23 år med psykiske lidelser eller rusmiddelproblemer (Ot.prp. nr 53 (2006-2007). Om lov om endringer i pasientrettighetsloven m.m.).

2008 Opptrappingsplan for rusfeltet 2008-2010. Planen ble senere utvidet til å gjelde ut 2012. Heter her at: Regjeringens politikk på rusmiddelfeltet har som overordnede mål å redusere de negative konsekvensene som rusmiddelbruk har for enkeltpersoner og for samfunnet. Det overordnede målet deles opp i fem hovedmål: Tydelig folkehelseperspektiv, bedre kvalitet og økt kompetanse, mer tilgjengelige tjenester og økt sosial inkludering, forpliktende samhandling, økt brukerinnflytelse og bedre ivaretagelse av barn og pårørende.

Helse- og omsorgsminister Bjarne Haakon Hansen tar til orde for at Norge bør vurdere heroinbehandling.

Tilbudet om vederlagsfri offentlig tannhelsetjeneste ble utvidet til å gjelde pasienter i legemiddelassistert rehabilitering.

- 2009** Regjeringen oppnevner Stoltenbergutvalget – som gis i mandat å komme med forslag om hvordan de mest hjelpetrengende rusmiddelavhengige skal få bedre hjelp, deriblant vurdere hvorvidt Norge bør sette i gang heroinbehandling.

Sprøyteromsloven blir gjort permanent (Ot. prp. nr. 59 (2008-2009) Om lov om endringer i midlertidig lov 2. juli 2004 nr. 64 om prøveordning med lokaler for injeksjon av narkotika (sprøyteromsloven) m.m.).

- 2010** Stoltenbergutvalget legger fram sin rapport (Helse- og omsorgsdepartementet, 2010). Rapporten inneholder 22 forslag, hvorav 21 er enstemmige. Når det gjelder forslag om å åpne for et tidsbegrenset forsøksprosjekt med heroin deler utvalget seg i et flertall på fem som er for og et mindretall på fire som går imot.

- 2011** Konsensuskonferanse i regi av Norges forskningsråd for å drøfte faglige, etiske og prioriteringsmessige sider ved forslaget om å tilby heroinassistert behandling (Forskningsrådet 2011). Etter konferansen oversendte forskningsrådet en konsensusrapport utarbeidet av et bredt sammensatt panel som konkluderte med at det ikke er godt nok grunnlag for å innføre heroinassistert behandling i Norge.

- 2012** Samhandlingsreformen (St. meld. nr. 47 (2008-2009) Samhandlingsreformen. Rett behandling – på rett sted- til rett tid) og ny helse- og omsorgstjenestelov (helse- og omsorgstjenesteloven) trer i kraft (Prop. 91 L (2010-2011) Lov om kommunale helse- og omsorgstjenester m.m.). Den nye helse- og omsorgstjenesteloven erstatter den tidligere sosialtjenesteloven og kommunehelsetjenesteloven. Tiltak for rusmiddelmisbrukere omhandles i ulike kapitler. Et eget kapittel 10 om tvangstiltak overfor rusmiddelavhengige (kap.6 i den tidligere sosialtjenesteloven).

Meld. St.30 (2011-2012) Se meg! En helhetlig rusmiddelpolitikk alkohol – narkotika – doping. Fem områder som særlig vektlegges: 1) forebygging og tidlig innsats, 2) samhandling – tjenester som jobber sammen, 3) økt kompetanse og bedre kvalitet, 4) hjelp til tungt avhengige – redusere overdosedødsfall, 5) innsats for pårørende og mot passiv drikking.

Meldingen la grunnlag for etablering av legespesialitet i rus- og avhengighetsmedisin.

- 2013** Nasjonal kompetansetjeneste for TSB etableres. Tjenesten er tillagt Oslo Universitetssykehus.

2014 De regionale helseforetakene ble gjennom oppdragsdokumentet fra Helse- og omsorgsdepartementet bedt om å øke kapasiteten i TSB gjennom å kjøpe 200 nye døgnplasser.

Regelverk for legespesialitet i rus- og avhengighetsmedisin blir vedtatt.

2015 Prop. 56. L (2014-2015) Endringer i pasient- og brukerrettighetsloven og spesialisthelsetjenesteloven (fritt behandlingsvalg).

Prop. 15 S (2015-2016) Opptrappingsplanen for rusfeltet (2016 – 2020). Planen er i hovedsak innrettet mot personer som er i ferd med å utvikle eller allerede har et rusmiddelproblem.

Helsedirektoratet legger fram Nasjonal faglig retningslinje for behandling og rehabilitering av rusmiddelproblemer og avhengighet. IS-xx

2016 Statens institutt for rusmiddelforskning (SIRUS) innlemmes i Folkehelseinstituttet.

Helsedirektoratet legger fram Nasjonal retningslinje for avrusning fra rusmidler og vanedannende legemidler. IS-2211

8.9 Kilder og referanser

Bønes, B. Alkoholstomsorg i Norge. En historisk oversikt. Statens institutt for alkoholforskning, 1977.

Forskningsrådet (2011) Heroinassistert behandling. Rapport fra konsensuskonferansen 21. juni 2011.

Hallgrimson, O. (1980). Methadone treatment: The Nordic Attitude. Journal of Drug Issues. 10, 463-475.

Helsedepartementet (2004a). Rundskriv (I-8-2004). Rusreformen – pasientrettigheter og endringer i spesialisthelsetjenesteloven.

Helsedepartementet (2004b). Bedre behandlingstilbud til rusmiddelmissbrukere. Perspektiver og strategier.

Helse- og omsorgsdepartementet (2005). Rundskriv I-12/2005 Økte midler til tannbehandling for rusmiddelmissbrukere.

Helse- og omsorgsdepartementet (2006). Rundskriv I-2/2006. Utvidet fylkeskommunalt tannhelsetilbud i 2006.

Helse- og omsorgsdepartementet (2008). Vederlagsfrie tannhelsetjenester for pasienter under legemiddelassistert rehabilitering (LAR) fra 2008 – økning i rammebevilgningen til fylkeskommunene for 2008.

Helse- og omsorgsdepartementet (2008). Opptappingsplan for rusfeltet 2008-2010.

Helse- og omsorgsdepartementet (2010) Rapport om narkotika (Stoltenbergutvalget).

Helsedirektoratet (1976). Rundskriv

Helsedirektoratet (2010). Nasjonale retningslinjer for legemiddelassistert rehabilitering ved opioidavhengighet. IS-1701.

Helsedirektoratet (2012). Nasjonal retningslinje for gravide i legemiddelassistert rehabilitering (LAR) og oppfølging av familiene frem til barnet når skolealder. IS-1876.

Helsedirektoratet (2012). Nasjonal faglig retningslinje for utredning, behandling og oppfølging av personer med samtidig ruslidelse og psykisk lidelse – ROP-lidelser. IS-1948.

Helsedirektoratet (2014). Etablering av en ny medisinsk spesialitet i rus- og avhengighetsmedisin.

Helsedirektoratet (2015). SAMDATA Spesialisthelsetjenesten 2014.

Helsedirektoratet (2016). Nasjonal retningslinje for avrusning av rusmidler og vanedannende legemidler. IS-2211.

Helsedirektoratet (2016). Nasjonal faglig retningslinje for behandling og rehabilitering av rusmiddelproblemer og avhengighet. IS-2219.

Innst. O. nr 51 (2002-2003).

Innst. O. nr. 4 (2003-2004).

NAV (1992) Medikamenter i behandlingen av stoffavhengige. Forskrivning av vanedannende legemidler.

Meld. St.30 (2011-2012) Se meg! En helhetlig rusmiddelpolitikk alkohol – narkotika – doping.

NOU 1995:24. Alkoholpolitikken i endring?

NOU 2003:4 Forskning på rusmiddelfeltet.

(Ot. prp. nr 42 (1982-83) Om lov om fylkeskommunalt ansvar for alkoholistinstitutionene m.v.

Ot.prp. nr. 29 (1990-91) Om lov om sosiale tjenester m.v.

Ot. prp. nr 3 (2002-2003) Om lov om endringer i lov 13. desember 1991 nr 81 om sosiale tjenester m.v. og i enkelte andre lover (statlig overtakelse av deler av fylkeskommunens ansvar for tiltak for rusmiddelmisbrukere).

Ot. prp. nr 54 (2002-2003) Om lov om endringer i lov 13. desember 1991 nr 81 om sosiale tjenester m.v. (Rusreform II og rett til individuell plan).

Ot.prp nr 56 (2003-2004) om midlertidig lov om prøveordning med lokaler for injeksjon av narkotika.

Ot.prp. nr. 8 (2004-2005) Om lov om endringer i midlertidig lov 2. juni 2004 nr 64 om prøveordning med lokaler for injisering av narkotika.

Ot.prp. nr 53 (2006-2007). Om lov om endringer i pasientrettighetsloven m.m.

Ot. prp. nr. 59 (2008-2009) Om lov om endringer i midlertidig lov 2. juli 2004 nr. 64 om prøveordning med lokaler for injeksjon av narkotika (sprøyteromsloven) m.m.

Prop. 91 L (2010–2011) Lov om kommunale helse- og omsorgstjenester m.m (helse- og omsorgsloven).

Prop. 56 L (2014-2015). Endringer i pasient- og brukerrettighetsloven og spesialisthelsetjenesteloven (fritt behandlingsvalg).

Prop. 15 S (2015-2016). Opptrappingsplan for rusfeltet (2016-20120).

Regjeringens handlingsplan mot rusmiddelproblemer 2003–2005.

Regjeringens handlingsplan mot rusmiddelproblemer 2006–2008.

Sosialdepartementet (1988). Sosialdepartementets handlingsplan mot stoffmisbruk. Utvikling av behandlingsskapiteten i perioden 1988-92.

Sosial- og helsedepartementet (1998). Rundskriv I-25/98. Midlertidige retningslinjer for metadonassistert rehabilitering.

Sosial- og helsedepartementet (1999) Arbeidsgruppe for å gjennomgå hjelpe- og behandlingstilbudet til rusmiddelmissbrukere, delrapport I, II og III (Nesvågrapportene).

Sosial- og helsedepartementet (2000). Rundskriv I-35/2000. Retningslinjer for legemiddelassistert rehabilitering av narkotikamisbrukere.

St. meld. 59 for 1959 Om den videre utbygging av alkoholistsorgen.

St. meld. nr. 17 (1975-76) Om alkoholistsorgen.

St. meld. nr. 66 (1975-76) Om narkotikaproblemer.

St. prp. nr 138 (1978-79) Om plan for økt innsats mot narkotikaproblemer og om endringer i statsbudsjettet og trygdebudsjettet for 1979.

St. meld 13 (1985.86). Om narkotikaproblemene og narkotikapolitikken.

St. meld. nr. 17 (1987-88). Alkohol og folkehelse.

St. meld. nr. 69 (1991-92) Tiltak for rusmiddelmissbrukere.

St. meld. nr. 47 (2008-2009) Samhandlingsreformen. Rett behandling – på rett sted- til rett tid.

www.helsedir.no

www.lovdatab.no

8.10 Vedleggstabeller

Vedleggstabell 8.1: Tannhelsetilbudet til rusmiddelmisbrukere 2007-2015

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Østfold									
Akershus	218	298	358	372	440	470	556	656	627
Oslo*	105	198	303	295	445	363	700	694	432
Hedmark	370	300	500	440	470	450	724	975	780
Oppland	345	488	537	588	633	667	579	592	570
Buskerud	166	189	231	249	274	343	479	436**	383
Vestfold*							350	389	396
Telemark	11	15	67	236	230	305	349	443	388
Aust-Agder	62	130	161	191	160	268	195	200	179
Vest-Agder***	359	431	435	442	447	551	473	468	373
Rogaland			468	871	825	546	912	671	699
Hordaland		79	59	69	172	205	369	381	447
Sogn og Fjordane	21	31	61	72	50	87	84	73	140
Møre og Romsdal	276	347	322	245	297	303	169****	435	361
Sør-Trøndelag	49	88	114	324	520	504	542	678	576
Nord-Trøndelag	115	139	144	117	131	157	194	205	249
Nordland	30	53	109	102	117	109	400		611
Troms*****	80	130	190	165	133	220			236
Finnmark	71	97	79	102	99	112	92	112	206
Totalt	2 278	3 013	4 138	4 880	5 443	5 660	6 803	6 972	7 644

* Estimat. For årene 2001-2012 var det i tillegg 906 konsultasjoner i lavterskeltilbud.

** Antall søknader om behandling. Samme pasient kan ha flere søknader.

*** 2008-2014: antall aktuelle pasienter registrert, ikke bare de som er gitt behandling. 2015 antall gitt behandling. Inkluderer ikke behandling gitt ved tannlegevakten.

**** Ikke tall for privat praksis.

*****Tall fra privat praksis inkludert fra 2008 og er estimert ut fra kostnader.

Kilde: Fylkestannlegene

Dette er tall over pasienter som er undersøkt/behandlet det aktuelle året. Registreringspraksis varierer imidlertid mellom fylkeskommunene. I noen tilfeller er pasienter som har mottatt behandling hos privatpraktiserende tannleger inkludert, mens det i andre tilfeller ikke foreligger oversikter over disse. Noen fylker har ikke tall på institusjonspasienter, mens det i andre fylker vil være noe overlapp mellom rusmiddelmisbrukere og fengselspasienter. I sum er tallene ikke sammenlignbare på tvers av fylkesgrenser, men vil kunne si noe om utvikling og registreringspraksis innad i hver enkelt fylkeskommune. Østfold har fram til nå kjøpt tannhelsetjenester til de aktuelle pasientene fra private tjenesteytere og har ikke oversikt over antall pasienter.

Vedleggtabell 8.2 (Figur 8.4): Antall forespørsler behandlet av RUStelefonen 2007-2015

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Telefontjeneste*	2 829	3 201	3 094	3 023	2 757	2 743	3 376	3 420	3 165
SMS	***	1 876	1 610	713	596	364	321	112	****
Hjemmeside	273	415	398	446	467	562	675	689	681
Klara-Klok.no**	127	618	616	521	739	727	609	467	364
Ung.no**	0	202	291	221	345	467	489	464	638
Chat	***	***	***	***	***	267	920	521	1 099
Total	3 229	6 312	6 009	4 924	4 904	5 130	6 390	5 673	5 947

* Ubesvarte henvendelser inngår ikke.

** Klara-Klok.no og Ung.no er eksterne tjenester hvor RUStelefonen besvarer rusmiddelrelaterte spørsmål.

*** Tjenesten var ikke igangsatt på dette tidspunktet.

**** Tjenesten er avviklet.

Kilde: RUStelefonen (rustelefonen.no)

www.fhi.no

Utgitt av Folkehelseinstituttet
Desember 2016
Postboks 4404 Nydalen
NO-0403 Oslo
Telefon: 21 07 70 00
Rapporten kan lastes ned gratis fra
Folkehelseinstituttets nettsider www.fhi.no